EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır Isfahan - Malatya - Mardin - Musul Tebriz - Van

4. Kitap

1. Cilt

Hazırlayanlar:

Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı

Yapı Kredi Yayınları

Evliyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap),
haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap),
haz.: Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2002)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı –R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2005)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı – R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Kitap, 2. Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap, 2. Cilt)
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap, 2. Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van (4. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van (4. Kitap, 2. Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2010)

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:
BAĞDAD - BASRA - BİTLİS - DİYARBAKIR - ISFAHAN
MALATYA - MARDİN - MUSUL - TEBRİZ - VAN

4. Kitap

1. Cilt

Yapı Kredi Yayınları - 3104
Edebiyat - 918

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Konya - Kayseri - Antakya - Şam - Urfa - Maraş - Sivas - Gazze - Sofya - Edirne
Evliyâ Çelebi
4. Kitap - 1. Cilt

Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı

Kapaktaki "Mardin" gravürünün kaynağı:
J.S. Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, C. 1, 1827.

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Ofset hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Sanayi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Mayıs 2010
ISBN 978-975-08-1783-0
Takım ISBN 978-975-08-1782-3

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Giriş

Türk büyükleri arasında mümtaz bir yere sahip ve dünyanın iyi tanıdığı şahsiyetlerden biri olan Evliyâ Çelebi, seyyahların başında gelir. Yarım asır boyunca gezip dolaştığı yerleri titiz bir şekilde anlattığı ve adeta oya gibi işlediği on ciltlik Seyahatnâme'si dünyanın saygın eserleri arasında yerini almıştır. Çok değişik dillere çevrilen bu Seyahatnâme'nin, günümüz Türkçesinde yapılmış tam bir yayımı yoktur. Osmanlı döneminde sansür kurulları tarafından sakıncalı görülüp çıkarılarak eski harflerle yayımlanmış, daha sonra yayıncılar tarafından lüzumsuz görülerek eserden çıkarılmış bölümleri bulunan yayınlar, Seyahatnâme'yi tam olarak yansıtmamaktadır.

Hakkında fazlaca yazı yazılan ve çok geniş bir bibliyografyaya sahip olan Evliyâ Çelebi için enstitüler kurulmuş, ulusal ve uluslararası sempozyumlar düzenlenmiştir. Pek çoğu yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan birçok yayın, kültür tarihi içinde yerini almıştır. Ülkemizde oluşturulan yanlış kanaat ve eksik bilgi sonucu Seyahatnâme hak ettiği ciddiyette ilgi görmemiştir. Yabancı araştırma ve yayınlar çoğaldıkça ülkemizde de ilgi artmaya başlamıştır. Okuyucunun bu artan ilgisi üzerine I., II. ve III. ciltlerinin Günümüz Türkçesi ile yayını yapılmıştır. Bundan sonra diğer ciltlerin de günümüz Türkçesine çevrilmesi bir zorunluluk halini almıştır. Diğer ciltlerde olduğu gibi bu ciltte de takip ettiğimiz usulü şöyle özetleyebiliriz:

Giyecek, değerli taş, para birimleri, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, savaş araç ve gereçleri, sivil ve askeri kurum, makam, rütbe, unvan, lakap, meslek, esnaf, vb. isimlerin birçoğunun bugün bire bir kelime karşılıklarını bulmak imkânsızdı. Bunlar ya dipnotlar ile ya da eser sonuna konacak bir sözlük ile açıklanabilirdi. Bu durumda eserin arkasında sanki ayrı bir tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü

oluşacaktı. Dipnotlarla metin içine bu sözlüğü yedirmek ise metnin akıcılığını kaybettirecekti. Bunun yerine, gerek duyulan yerlerde parantez içinde kısaca kelime karşılığı verildi; ancak bugün yaygın kullanış şekli varsa o tercih edildi.

Elinizdeki eser bugün herkesin anlayacağı günümüz Türkçesi ile yazılmaya çalışıldı. Türk alfabesinde yer almayan harfler metinde kullanılmadı. Deyim ve terimlerde, eserin özelliği gereği bazıları korundu. Evliyâ Çelebi'nin üslûbuna mümkün olduğu kadar sadık kalındı. Metin içinde geçen başkasının ağzından verilen konuşmalar ile Evliyâ tarafından şive özellikleri korunarak nakledilen bölümler aynen korundu. Sadeleştirilmiş metin içinde, hemen her kelimenin bire bir karşılıkları verildi. Metnin akıcılığı için bazen cümlede tasarruflar yapıldı, ancak kesinlikle bilgi dışlanmasına gidilmedi.

Âyet, hadis, Arapça ve Farsça metinlerin orijinal metinleri veya transkripsiyonları verilmedi Türkçe karşılıkları verildi. Âyet ve hadislerin kaynakları ibarenin yanında köşeli parantez içinde gösterildi.

Orijinal yazmada Evliyâ Çelebi'nin bırakmış olduğu kelime, satır, sayfa boşlukları yeni metinde de gösterildi. Çıkma ve derkenarlar metnin içinde işaret edilen yerlere yerleştirildi. Yazma eserin varak numaraları araştırmacılara kolaylık olması amacıyla metin içinde italik şekilde verildi.

Türkiye'deki yer isimleri, bugünkü bilinen şekliyle yazıldı. Ancak yer isminin ilk geçtiği yerde gerek duyulduğunda bir defaya mahsus olmak üzere parantez içinde ismin orijinal şekli yazıldı. "İslâmbol" kelimesi İstanbul şeklinde değiştirildi, ancak İstanbul anlamında kullanılan diğer bazı isimler orijinal şekliyle bırakıldı. Yabancı yer ve ülke isimleri bugün Türkiye'de bilinen şekliyle kullanıldı. Yaygın olmayan yer isimleri ise orijinal şekliyle bırakıldı.

Türk şahıs adları bugün kullanılan şekliyle yazıldı. Ancak Ahmed, Mehmed gibi isimlerdeki son harfler aslına uygun şekilde bırakıldı ve "t"ye dönüştürülmedi. Mehemmed gibi isimler "Mehmed" şeklinde yazıldı. Evliyâ Çelebi'nin kendisi için kullandığı "Hakir" sıfatı, bir tevazu sıfatı olarak kullanıldığından olduğu gibi korundu. Yabancı şahıs isimleri ise Türkiye'de bilinen imlâ ile yazıldı. Yaygın olmayan isimlerde orijinal şekli korundu. Arap isimlerinde bulunan terkipler gösterilmedi.

Dua ve övgü cümleleri sadeleştirildi ve metin içinde italik olarak verildi. Çok uzun dua cümleleri metin içinde dua olma özelliği dışında bir anlam taşımıyorsa sadeleştirilmeden italik olarak yazıldı.

Şiirlerin diline dokunulmadan olduğu gibi verildi. Tarih düşürme beyit ve mısraları yanında tarih bulunuyorsa Miladî tarihe çevrildi; bunun dışında ayrıca bir hesap kontrolüne veya tarih düzeltmesine gidilmedi. Atasözleri ve deyimler, yabancı dilde ise Türkçeye çevrildi, Türkçe ise orijinali ile birlikte parantez içinde karşılıkları verildi

Hicrî tarihler köşeli parantez içinde Milâdi tarihe çevrildi. Bu çevirim sırasında Tarih Kurumu tarafından hazırlanan *Tarih Çevirme Kılavuzu* (Yücel Dağlı, Cumhure Üçer, Ankara 1997) kullanıldı. Orijinal metinde yer alan fihrist, eserin başında yeniden verilmedi bunun yerine çok genişletilmiş olarak içindekiler ilâve edildi. Ayrıca eserin sonunda, eserden kolay yararlanmayı sağlayacak detaylı karma bir dizin hazırlandı.

Orijinal metinde boş bırakılan bir kelimelik yerler için (---) işareti ile, boş satır miktarı ise noktalar arasında parantez içinde, bizim tarafımızdan ilave edilen yerler de köşeli parantez [ ] içinde gösterildi.

Böylesi zor bir işi yaparken gözümüzden kaçan hatalarımızın okuyucu tarafından hoş karşılanacağını ümit ediyoruz.

Eserin yayımlanması için bize devamlı yardımlarda bulunan Yapı Kredi Yayınları yöneticilerinden Aslıhan Dinç ve Raşit Çavaş'a teşekkürlerimizi sunarız

Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI

İçindekiler

[191b]

Bismillâh, Allah en iyi velî ve o en güzel refik.
Allah'a hamd ve Resûlüne salât ve selâm olsun.

Bundan sonra, kulların bu en hakiri, âlem seyyahı ve insan dostu gösterişsiz dünya gezgini Evliyâ, gezdikleri yerleri yazarak evvelâ Bismillah ile,

İşbu 1065 yılı Cemâziyelevvelinin birinde [09. 03. 1655] Üsküdar Şehrinden çıkıp Melek Ahmed Paşa efendimizin ardınca iman seddi Van vilâyetine giderken çektiğimiz sıkıntıları, zorlukları, gördüğümüz köy, kasaba, şehir, kale ve beldeleri suyu, havası, yapıcısı ve fatihleri ile bildirir

Evvelâ şen ve işlek Üsküdar Şehri'nden Tanrı'nın adıyla yedi adet atlı birlikte çıkıp doğu tarafına giderek o karanlık gecede ne reh (yol) ne rehber belli sözü üzerine yetmiş bin sıkıntı ve yol zahmetleri çekerek,

Sarıkadı Köyü menzili: Üsküdar mollalığı sınırlarında Acem hıyâbânı gibi bir koru içinde yüksekçe bir mesire zemininde bağ ve bahçeli ve 200 adet haneli, bir camili, bir mektep ve bir tekkeli, bir hanlı ve bir hamamlı dükkânsız bir mamur ve verimli köydür. Kiraz mevsiminde bütün İstanbul halkı nice bin arabalar ile buraya gelip çadırları ile konaklarlar, binlerce ziyaretçiler evlere ve Sarı Gazi Sultan Tekkesi'ne konup dinlenir ve zindelik kazanırlar.

Sarı Gazi Sultan ziyareti: Burada gömülü olduğu kasabanın özellikleri ile birinci cildimizde Üsküdar mesireleri yazılırken ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Sonra yine Sultan Gazi'yi ziyaret edip mübarek ruhları için bir Fâtiha okuyarak yâd edip yine mamur ve bakımlı köyler içinden doğu tarafa 5 saat gidip,

Tavşanlı Köyü menzili: Anadolu Eyaleti'nde Kocaeli Sancağı'nda İstanbul Boğazhisarı kullarının (askerlerinin) 200 haneli bağlı, bahçeli ve bir camili zeametleri köyüdür ki bütün halkı

Müsiümandır. Buradan yine doğu tarafa doğru gece yarısında, âlem uykusunda ve dışarıdan habersiz iken 13 saat gidip,

Makedonlu Aleksandıra Kalesi yani İznim-git, İzmit Şehri menzili: Yaygın söylenişi İzmit'tir ki "İznim git"den bozmadır. Rumca'da Pirgaz-ı Aleksandıra [Aleksandıra Kalesi] derler. Yani İskender-i Zülkarneyn'e Yunanca'da Aleksandıra derler. Bu İskender, Hazret-i Peygamber'den 882 sene önce bu Makedonya Şehri'ni yapmıştır. Kavala Kalesi'nde, Rum toprağında dünyaya gelmiştir ki Filkos oğlu İskender'dir.

Bu İzmit Şehri'nin kurucusu, meşhur söylenişi, fatihi ve kalesinin şekli ikinci cildimizde ayrıntılı olarak tamamıyla yazılmıştır.

Bu şehirde yeniçeri serdarı Abaza Ahmed hanesinde biraz dinlenip biraz da yemek yedikten sonra bir atını yedeğe alıp Şafiî vaktinde yine doğu tarafa giderek Sapanca Kasabası'nı geçtik. Ağaç denizi içinde çamur deryâsında gezerken altı atlıya rast geldik. Bizim üzerimize hemen saldırınca bunlara göz açtırmayıp ok yağdırmaya başladık. Çarpışma öncesi birinin atı tepesi üzere yıkıldı, asla onlara bakmayıp Sakarya Nehri kenarınca gittik. Sakarya Nehri üzerinde Sultan II. Bayezid'in on dört gözlü ibret verici büyük köprüsünü geçip yine Sakarya Nehri kenarında Geyve Kasabası'nı da geçtik.

Oradan yine doğuya gidip dağlar içinde Taraklı Kasabası ve Türbeli Göynük, yaygın söylenişi Torbalı Göynük'tür, sonra Nasıf Paşa Hanı'nı geçip yine doğu tarafa mamur yerler içinde dereler üzerinden geçip Köste Bey Hanı ve yine doğuya şenlikli köyler içinde giderek Sarılar Köyü, oradan Beypazarı Kalesi'ne vardık. Bu şehirde paşa efendimize yetişip Kaya Sultan'ın ve Hasan Çelebi'nin mektuplarını verdik. Okuyunca,

"Bre Evliyâm! Kudde Kethüda'yı, Defterdarı ve Mevkufatî'yi katlettiler" deyince,

"Evet efendim, katlettiler", diye bütün öldürülenleri, haksızlığa uğrayanları ve zalimleri bir bir sayıp başımızdan geçenlerin hepsini anlattım. Sözün kısası,

"Efendim, *cüsdün işi, gâfilin başı* Kara Hasan Paşa'nın yanıltması ve aldatmasıyla İpşir'in sizden intikam alma niyeti var, uyanık olun, bir ayak evvel doğuya *[192a]* doğru gidelim, bugünden geri başına asker toplayıp çokluk gafil gezip minaresi çok şehirlere girmeyelim." dedim.

Hemen paşa on adet ağalarını beşer kese ile Ankara, Çankırı, Amasya, Çorum ve Merzifon şehirlerine sekban ve sarıca toplamaya gönderdi. Paşa efendimizin diğer vilâyetlerde bulunan yetiştirmelerine adamlar gittiler. Paşa efendimiz hakire 200 guruş, bir kılıç ve Gürcü kölesi verdi. Bütün kölelerimizi sağ ve esen bulup yine çadırımızın önünde atlarımızı bağladık, ama yine kış çok sert idi.

Beypazarı Şehri'nden kıbleye doğru Ayaş Beli adlı belâlı beli kar ve boran ile aşınca o belde nice insanların belleri üzüldü. Sonra,

Ayaş Kasabası, buradan İstanoz Kasabası, buradan kıbleye **Engürü [Ankara] Kalesi**, buradan **Nenekler Köyü**, buradan **Kurbağılı**, buradan **Kalecik Kalesi**, buradan **Şeyh Şamî Köyü**, buradan **Koçu Baba Sultan Köyü**, sonra **Akçakoyunlu Köyü**, buradan **Sunkuroğlu Köyü**, buradan **Yekbastı Köyü**, buradan **Sincallı Köyü**, daha sonra **İnallı Köyü**, buradan **Sorkun Köyü**, sonra **Akçaasma Köyü**, bundan sonra **Kabidli Köyü**, buradan,

Şeyh Halil Tekkesi Köyü; daha önce yukarıdaki köyler gibi konaklanıp özellikleri yazılmış idi. Hâlâ Sivas Eyaleti'nde Keskin Sancağı toprağında 200 haneli, bir camili ve bir Bayramî tekkeli bakımlı ve şenlikli bir köydür. Hacı Bayram Velî tarikatının önde gelenlerinden Şeyh Halil Tekkesi vardır ki gelen geçen yolculara nimeti boldur ve nice büyük velîler bu tekkede gömülüdürler.

Hakir bu sultanı ziyaret edince hatırıma bu beyit geldi. Beyt:

Gel ziyâret eyle gez bu tekye mihmângâhdır
Sıdkile malîde-rû et Şeyh Halilullahdır

Sonra **Mirza Çavuş Köyü**, buradan 9 saatte **Yenişehir Kasabası**, buradan 9 saatte,

Eski taht merkezi, eski kale Sivas Şehri

Allah âfetlerden ve kötülüklerden korusun

Bu gönül açan şehri ilk defa yapan Hazret-i Zekeriyya asrında Kayseri'yi yapan Erces oğullarından Ermen Kayser Sivas'tır. Ama Ermeni tarihlerinde bu Sivas'ı yapan Sivas-ı Asvas'a Geyumers derler, Sivas'ı Geyumers yaptı derler. Bir başka görüşte de Sivas'ı Dahhâk-i Mârî yaptı derler. Timur'un harap ettiği gibi Dahhâk-ı Mârî asrında Demirci Gâve Dahhâk'ı katledip Sivas'ı harap etti, derler. Gerçekten de Demirci Gâve nursuz Timur gibi asi idi. Hâlâ

Sivas'ın harap olan yerleri, mamur olan yerlerinden çoktur. Timur harap edeliden beri Sivas Kalesi yerle bir olmuş yatar. Sözün kısası bu Sivas Şehri'nin yapıcısı, fatihi, yıkılış sebebi, bütün mamur olan yerleri, suyu ve havası, bundan önceki cillte, (---) tarihinde Murtaza Paşa vali iken özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Bu şehirde paşa üç gün konaklayıp 20 bayrak sekban ve sarıca ve 2.000 ağa toplayıp hepsi 4.060 adam harcı ve 6.300 at, deve ve katır harcı toplandı.

Dördüncü gün Sivas'tan çıkıp doğu tarafa Eğriköprü'den geçip 7 saatte,

Ulaş Kasabası menzili: Türkmen ağaları merkezi olup camii, hanı ve dükkânları olduğu yukarıda yazılıdır. Bu kasabadan yine doğuya kışın sıkıntısını çekerek, nice küheylân atlar kar içinde kalarak,

Sultan Hasan Yaylağı: Azerbaycan şahlarından Uzun Hasan Şah yaylası idi. Bu yerde dağlar içinde taş direkler ve direk çamlar dikmişler ki gelen geçen yolcular o çam direkleri gözetip geçsinler. Eğer o direkleri gözetmeyip giderlerse minare boyu kar içinde boğulup yok olurlar. Onun için Türkmen ağaları o direkleri ana yol üzerine dikip bellek etmişlerdir. Bu mahalli yüz bin güçlüklerle geçip 7 saatte,

Kangal Kasabası menzili: Sivas toprağında Türkmen ağası hükmünde (---) hükümettir. Hanı, camii ve birkaç dükkânı vardır. Burası da Türkmen yatağı, korkulu ve tehlikeli yerdir.

.... (1 satır boş)..................

Buradan yine doğu tarafına,

Alacahan menzili: Bu da Sivas toprağında Türkmen ağası hükmünde Türkmen yatağında bir küçük handır. Duvarları nakışlı taş ile yapılmış olup bundan dolayı Alacahan derler. Ana yol üzerinde çok gerekli olan bir handır. Yapıcısı Sultan Uzun Hasan oğlu Yakub Han'dır. Buradan yine doğu tarafa doğru o yayla içinde sıkıntı çekerek,

Hasan Çelebi Köyü menzili: Sivas toprağında 300 haneli, camili ve hanlı mamur köydür. Bu yer de Türkmen yatağıdır ve bu köy halkının tamamı Şahsevenlerdir (Şiîlerdir). Buradan kıble yönüne doğru dağlar içinde,

Çökeç Köyü: Kışın sertliğinden ve şiddetinden gidemeyip bu Çökeç Köyü'nde çöktük. Yüz haneli *[192b]* mamur köydür ve hâss-ı hümâyûndur. Ama bütün halkı Şiîlerdir. Buraya bu kadar asker sığamayıp bütün köylere dağıldılar. Buradan yine doğu tarafa doğru 5 saatte,

Hekimhanı Kalesi menzili: Mısır diyarından Hâkim Bi-emrillah'ı Hısn-ı Mansûr'a sürgün ettiklerinde bu mahalle, insanların gelip geçtikleri yer güvenlikli olsun diye bu hanı yaptırdığından Hâkim Hanı'ndan bozma Hekimhanı derler. Sivas toprağında yine Türkmen Yaylağı içinde eski bir handır ama tehlikeli ve sarp bir geçit yeridir. Yanında yerleşik ve bakımlı yerler uzak olduğundan 100-200 adam konup dinlenmeye korkardı.

Sonra (---) tarihinde Sultan IV. Mehmed Han'ın ileri görüşlü veziri olan Köprülü Mehmed Paşa bu yere sağlam bir kale yaparak içine cebehane, 300 neferât ve dizdar koyup demir kapılarını kapattı. Gelen geçen yolcuları kale neferâtları Malatya ve Ulaş Kasabası'na ulaştırmakla görevlidirler. Ve 300 hane yaptırdı. Bütün halkı tüm ağır vergilerden muaf u müsellemlerdir ki bu anayollar güvenli ve korunaklı olsunlar. Bir cami, bir han, gönül açan bir hamam, yüz kadar dükkân yapıp eski bir hanı onararak üzerlerine mütevellîyi hâkim atadı. Böylece günden güne imar olmada. Bağlı ve bahçeli, suyu ve havası hoş yeni bir kaledir. Tanrı daha da mamur ede. Buradan yine doğu tarafına 7 saatte,

Hasan Badrak Köyü menzili: Bu Malatya sınırında 200 haneli, bir camili ve bir hanlı mamur köydür. Ama kış çok sert olduğundan bölge halkı askerin ihtiyaç ve yüklerine tahammül edemeyeceklerini bilip evlerini mallarıyla bırakıp dağlara kaçmışlardı. Melek Ahmed Paşa askerlerinin hepsi burada hayli zahmet çekip atlar sabahtan aç kaldılar. Tanrının hikmeti bu hakir camiin minaresine çıkayım derken bir çuval arpa ve bir garar [harar] saman bulup atlarım kurban bayramı etti.

Bu köy halkı da Şahsevenlerdir [Şiîlerdir]. Ama camii Sultan Uzun Hasan'ın olmak ile Hasan Badrak derler. Türkmen arasında Sultan Hasan'a Badrık lakap komuşlardır. Zira (---) tarihinde Tercan sahrasında Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed Han Gazi ile büyük savaş edip iki kere yüz bin adamı Mehmed Han'ın kılıcından geçip yüz bini eli ayağı bağlı tutsak olmuştur. Hatta oğlu Yakub Şah da

tutsak oldu. Şaşkın Uzun Hasan Şah 70 adam ile kaçıp Azerbaycan taraflarına gitmiştir. Yenilmesine tarihtir:

"Butlanu keydü'l-hâ'inîn"[1]

Sene [818 / 1415].

Uzun Hasan kaçtığından dolayı Türkmenler ona badrak derler. Moğol-Türkmeni dilinde -eski dildir- onun için Kırım halkına Nogay Tatarları badrak derler. Zira Tohtamış Han ile Timur Kırım bölgesinde büyük savaş etmişler, Kırım halkı yan verip kaçtıkları için Kırım halkına da badrak derler.

Ama bu Hasan Badrak, Uzun Hasan Şah asrında gayet mamur imiş. Oradaki cami hâlâ mamur ve süslü nurlu bir camidir ama cemaatsizdir. Bir minareli ve bir mînâ kubbeli aydınlık bir camidir. Bu hakir kıble kapısının solunda celî hat ile *"Mâ reâhü'l-mü'minîne hasenün, fehüve..."* [Mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah indinde de güzeldir] diye yazdım.

Buradan yine doğu tarafa gidip 6 saatte,

Güzel Rukbe Yurdu, yani Malatya Kalesi'nin özellikleri

Rum diyarındandır. Yunanca'da Rukbe derler, eski şehirdir. İlk başlarda Hazret-i Yunus *aleyhisselâm* Musul Şehri'nde iken ona iman getiren Rukbe adındaki kayser, güvenli bir yurt olması için bu Malatya yerinin suyu ve havasını beğenip bir kale yapar, böylece büyük bir şehir olur. Daha sonra meliklerden melike geçip Hazret-i Peygamber zamanında Bağdad, Medâyin, Kûfe, Rakka, Rum ve bu Malatya, Âdil Nuşirevan hükmünde iken o kadar mamur oldu ki "Rukbe Yurdu" diye dünyanın seçkini büyük bir şehir oldu.

Harun Reşid defalarca bu Malatya'yı kuşattı ama sonunda alamadan döndü. Tanrı'nın hikmeti Peygamberimizin Hicreti yılından 200 yıl geçince Hazret-i Ömer *(Allah ondan razı olsun)* evlatlarından Emir Ziyâd, onun oğlu Emir Lokman ve onun oğlu Emir Ömer 200.000 İslâm askeri ile gelip bu kaleyi kuşattı. Diri ve Kadîr olan Allah'ın emriyle kırk yedinci günü Seyyid Battal Gazi'nin babası Hazret-i Hüseyin Gazi tarafından fethedildi. Emir Ömer bu

---

1 Hainlerin oyunları suya düştü.

kalenin mülküyle birlikte idaresini fethine sebep olan Hüseyin Gazi'ye bağışladı, Rukbe yurdu iken "Halife yurdu" oldu.

Daha sonra Seyyid Battal Cafer Gazi bu şehirde dünyaya gelip gaziler yurdu oldu. Sonra Hicretin 239'unda [853] Alina Tekür Malatya'yı istila etti. Bu tarihte Abbasî halifelerinden Yahya b. Ali halife iken Hüseyin Gazi hayatta idi ve oğlu Battal Cafer Gazi de birlikte idi. Hepsi 50.000 askerle yine Malatya'yı büyük savaşla fethedip kalesine bir daha kâfirler tamah etmesin için temellerinden yıktılar.

Bu *[193a]* savaştan 16 sene geçip hicretin 244. [858] senesi olunca Harun Reşid müstakil Bağdad halifesi oldu, daha önce başkomutanlıkla gelip 150 bin asker ile bu Malatya'yı alamadan döndüğünden bu Malatya'da arzusu kalmış idi. Seyyid Battal Gazi hatırı için nice Irak hazineleri masraf edip Malatya'ya sağlam bir sur inşa etti.

Harun Reşid daha sonra 200 bin asker ile İstanbul'u kuşattı, sonunda fetihsiz dönmek zordur diye barış yapmak için bir sığır postu büyüklüğünde İstanbul içinde yer istedi. Bu isteğe Alina Kral razı oldu. Harun Reşid sığır derisini incecik sırım dilip Koca Mustafa Paşa Camii yerinde Kızlar Manastırı adlı yerde bir kale yapıp içine yetecek kadar cebehane ve asker kodu. Her sene küffârdan ellişer bin altın harac gelmek üzere Harun Reşid Bağdad'a doğru döndü. Malatya'da kışlayıp imar çalışmaları yaparken İstanbul'da sapık Alina Kral isyan edip İstanbul içindeki ümmeti Muhammed'i katlederken içlerinde sahabelerden iş görmüş yiğit adamlar var idi. Büyük çarpışmalar sonunda nice küffârları kılıçtan geçirip kendileri de sayısız küffâr içinde şehit oldular. Ebü'l-Muksıd adında bir namlı yiğit kalıp Allah'ın izniyle Alina Kral'ı katletti, kendi de şehit oldu.

Bu içler acısı durumu Harun Reşid ve Seyyid Battal Gazi Malatya'da duyup İstanbul'da şehit olanlara karşılık iki katı olmak üzere İslâm diyarında bulunan esir küffârlardan 20 bin kefere ve fecere katlederler. Hâlâ Malatya dışında Deyr-i Mesih Nehri ve Pül Nehri kıyısında derin kuyular içinde kâfir kemikleri doludur.

Sözün kısası zamanın geçmesiyle bu Malatya için nice savaşlar, cengler ve çarpışmalar olup sonunda, Anadolu'ya ilk ayak basan Selçuklulardan Sultan Alâeddin 476 [1083] tarihinde büyük cengle

Ermeni elinden kuvvet zoruyla fethedip bütün küffârı kılıçtan geçirip kalesini yerle bir etti.

Daha sonra Dânişmendli beylerinden Melik Gazi oğlu Dânişmend oğlu Emir Muhammed, Nîkhisar, yani Niksar Kalesi fatihidir, bu Malatya'nın suyu ve havasından, cesur, yiğit, delikanlı gençlerinden hoşlanmıştır. Malatya, Battal Gazi Şehri olduğundan yüzlerce Irak kesesi harcayarak 583 [1187] tarihinde bir büyük bir kale yapmıştır ki hâlâ ayakta olan Malatya Kalesi odur.

Yine nice devletin eline girip sonunda Diyarbakır meliki (---) (---) ile Maraş hâkimi Zülkadir,

"Bu Malatya senindir, benimdir!..." diye mücâdele sırasında Malatya Kürtleri ayaklanarak Osmanoğlu diyarlarında Amasya ve Sivas taraflarını yıkıp yağmalamaya başladılar.

İşin sonunda bu kötü durum Bursa'da Yıldırım Han'a duyurulunca yıldırım gibi yerinden şakıyıp 100.000 asker ile Malatya Kalesi'ni kuşatıp aman vermeden 800 [1398] tarihinde Yıldırım Han fethetmiştir. Daha sonra Timur gelerek Amasya'dan fetihsiz dönüp bu Malatya'yı işgal edip burada kışladı.

Sözün kısası bu dünya vakfıdır, elden ele kalmada bir acûzedir, zavallıdır. Mülk, o Mâlikü'l-mülk (Mülkün sahibi) ve Vâhid-i Kahhâr olan Allah'ındır. Ancak zavallı insan bir boş hayale kapılmış varlıktır.

Sonra 931 [1525] tarihinde Sultan Süleyman yazdırmıştır, Maraş Eyaleti'nde hâlâ sancakbeyi merkezidir. Kanun üzre beyinin hâss-ı hümâyûnu 500.000 yük akçedir ve 500 askerle hükümet edip her sene kendisine 80 kese hâsıl edip sefere gider.

Sancağının altında 7 zeameti ve 276 timarı vardır. Bütün zeamet sahipleri cebelüleri ile 800 asker olup paşası sancağı altında sefere giderler, ama seçkin askerdir, alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır.

Beşinci hâkimi, şer'-i Resûl-i mübîn tarafından 300 akçe pâyesiyle şerif eski kadılıktır. Bütün nahiyeleri (---) adet Kürt ve Türkmen köyleridir. Bu köylerden her sene adalet üzere kadıya yirmi Rum kesesi olur.

Altıncı hâkim-i şer'i şeyhülislâmıdır [müftüsüdür].

Yedinci hâkimi nakibüleşrâfdır.

Sekizinci hâkimi şehir nâibidir.

Dokuzuncusu zâbiti şehir muhtesibidir.

Onuncusu şehir voyvodasıdır.

On birincisi harac ağasıdır.

On ikincisi Malatya muhassılıdır ki bey kadar asker ile ata biner, salb-ı siyâset edip (---) yük akçe padişah malını tahsil eder.

On üçüncüsü emin ağadır.

On dördüncüsü şahbenderdir.

On beşincisi sipahiler kethüdayeridir.

On altıncısı yeniçeri serdarıdır.

On yedincisi kale dizdarıdır.

On sekizinci hâkim hane-i avârız ağasıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Kürdistan ve Türkmenistan vilayeti olduğundan bu hâkimler yönetimde bulunarak huzuru sağlayıp padişah malını toplayarak adaletle hükmederler. *[193b]*

Eski şehir Malatya'nın isimlendirilmesinin sebebi: Acem dilinde Aspuzan derler, Türkmenler Malatya derler, Kürtler de Marâtıya derler.

Arapça'da Maltiyye derler. Zira kayserler zamanında bu Malatya Ermenileri Araplara ihanet edip esirlerine işkence ettiklerinden Maltiyye derlerdi.

Yunan dilinde Rukbe derlerdi. Onun için Rum tarihçileri arasında bu şehre Dâr-ı Rukbe (Rukbe Yurdu) derler. Zira ilk yapıcısı Yunus Nebî öğretmesiyle ümmetinden Rukbe adındaki kayserdir. Daha sonra kızı Aspuza adındaki melike imar ettiği için Acem ülkesinde Aspuzan derler. Adı geçen melike, Aspuz adındaki Meram bağında babası kayser Rukbe ile bir mağarada gömülüdürler. Ancak Anadolu'nun belagat sahipleri Malatıyye derler. Ama şehrin ileri gelenleri, şehrimizin ismi Mâl-ı âtiye'dir derler. Zira Efrâsiyâb mezarı bu Aspuzan Dağları'nda bulunup Efrâsiyâb'a "mal âtiye" dediler, yani mal geliyor" dediler. Efrâsiyâb bu şehre "Mal âtiye" der idi. Ondan meşhur galat daha uygun olduğundan defter-i padişahîde Malatıyye derler.

Malatya Kalesi'nin şekli: Bu şehrin dört tarafını yüksek dağlar ve sıradağlar kuşatmış olup kıble tarafı Aspuzan Dağları'dır. Nice yüz tatlı sular akar. Ve (---) tarafı...

....................(1.5 satır boş)...................

Bu adı geçen dağların arasında biraz dereli ve tepeli geniş ova içinde Deyr-i Mesih Nehri ve Pül Nehri kenarında beşgen şekilli Şeddâdî kesme taş ile yapılmış sağlam bir kaledir. Adı geçen akarsu

kale duvarını kuzey yönünde akıp beş saat aşağıda Fırat Nehri'ne karışır. Ama şehrin güneyinde Aspuzan Dağları'ndan kaynayıp çıkan küçük bir akarsudur. Kale içinden, bu nehre kayalar arasından inilir su yolu vardır. Kuşatma sırasında buraya sığınanlar ondan susuzluklarını giderirler. Ancak kalesi yüksek bir tepe üzerinde değildir, alçak bir tepe üzerine yapılmıştır.

Rum tarihçilerinin sözüne göre hâlâ imar olan Malatya Kalesi'nin yapılış sebebini bildirir

İlk yapıcısı 583 [M. 1187] tarihinde Dânişmend Melik Muhammed'dir ki bunlara "Dânişmendoğulları" derler. Tamamı (---) adet meliklerdir. İlk çıktıkları yer Mâverâünnehir'dir, buradan Osmanoğulları'nın atası Süleyman Şah ile Mâverâünnehir'de Mâhân diyarından Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî'nin izniyle 1.700 adet tabileri ile önce Rum (Anadolu) topraklarına ayak bastılar. Adı geçen Süleyman Şah Murat suyunda boğulup muradına erip oğlu Ertuğrul babası Süleyman Şah'ı Murat Nehri kenarında Caber Kalesi dibinde defn ettiler. Bu hakire ziyaret etmek nasip olmuştur. Hatta tarihiyle kaydetmiş ve yukarıda yazmıştım.

Sonra merhum Süleyman Şah'ın aşireti, beyliği oğlu Ertuğrul'a vererek;

"Bu yurt bize uğursuzdur, beyimiz burada boğuldu." diye Ertuğrul ile doğru Selçuklulardan Sultan Alâeddin'e gelip boybeyi oldu. Daha sonra Tanrı'nın hikmeti ile 600 [1203] tarihinde Selçuklu devleti son bulup Ertuğrul'u boybeyi ettiler.

Ondan sonra Osmancık, bey olup sikke ve hutbe sahibi olup "Âl-i Osmâniyân (Osmanoğulları)" diye nâm verdi. Kıyamet gününe kadar devletleri ebedi ola.

Beri taraftan bu Malatya'yı yapan Dânişmend oğlu Muhammed de 3.000 nefer adamlarıyla Mâverâünnehir'de Mâhân diyarından Ahmed Yesevî hazretlerinden izin alıp Osmancık'ın atası Süleyman Şah ile Rum'a ayak basmış idi. Süleyman Şah boğulup oğlu Ertuğrul Rum diyarına doğru gidince bu Dânişmend oğlu Muhammed Murat Nehri kıyılarında yerleşti. Bir yeşillik, çayırlık ve bol otlu geniş bir yer olduğundan hayvanları o kadar çoğaldı ki sayısını ve miktarını bilmez oldular.

Bunların bu diyarda bolluk içinde yaşadıklarını Mâhân diyarındaki diğer boylar duyunca binlerce adam Mâhân'dan gelip bu Caber Kalesi, Ane, Selme, Balis, Bomboç, Rakka, Urfa ve Birecik kaleleri etrafında yüzlerce yerleri talan edip küffârlarını ağlatmaya başladılar. Sonunda kendilerine bir güvenli yurt ve bir sığınak yeri olması için 583 [1187] tarihinde adı geçen Dânişmend oğlu Muhammed bu Malatya Kalesi'ni yeniden yaptı. Hâlâ eski bir kaledir. Ama kesme taşları gayet iridir. Duvarının boyu 26 arşındır. Tamamı (---) adet kuledir ve hepsi (---) adet bedendir.

Buranın (---) adet yeni demir kapıları vardır. Evvelâ Alaca Kapı, Süpürge Kapısı, Meşak Kapısı, Pazar Kapısı, bunlar ana kapılardır. Kuzeyi deredir. Çevresinde hendeği (---). Fırdolayı büyüklüğü tam 5.100 adımdır. O kadar geniş değildir.

Kale içinde (---) camii ve mescitleri, cebehanesi ve tahıl ambarları, 300 kadar haneleri, dizdarı ve iç il olması *[194a]* dolayısıyla 70 adet neferi vardır. Başka yapı ve bedesten yoktur. Bütün çarşı dışarıdadır. (---) (---)

Malatya'nın hanelerinin sayısı ve anlatılması: Tamamı 5.265 adet altlı üstlü kârgir yapı eşrafın, ileri gelenlerin ve diğer halkın evleri vardır. Bunların tamamı bağlı, bahçeli ve baştan başa toprak ile örtülü eski evlerdir ki büyük varoşu süslemiştir. Ancak bu varoşun çevresinde kale duvarı yoktur, ama köşe başlarında tedribe kapıları vardır. Her gece kapıları kapatılır.

Mahallelerin sayısı ve isimleri: Tamamı otuz iki mahalledir. Öncelikle meşhur mahallesi Eskicuma'dır ve Cami-i Kebir Mahallesi, Emir Ömer Mahallesi, Saray Mahallesi, Kızlar Mahallesi, Hankâh Mahallesi, Toptaş Mahallesi, Karahan Mahallesi, Çermik Mahallesi, Alacakapı Mahallesi, Bostancılar Mahallesi, Küçük Mahallesi, Ağazar Mahallesi ve Kürtler Mahallesi. Yedi mahalle de Ermeniler vardır, Yahudiler asla yoktur.

İnanç ehlinin camilerinin anlatılması: Tamamı 32 mihraptır, on ikisi camidir. Evvelâ Ulucami,

....................(2 satır boş)....................

Mümin mescitlerinin bildirilmesi: Tamamı 20 adet mahalle mescitleridir. Hepsinden eski kale içinde Emir Ömer Mescidi, Karahan Mescidi, Saray Mescidi, Kızlar Mescidi, Hankâh Mescidi, Toptaş Mescidi, Çermik Mescidi, Alacakapı Mescidi, Bostancı

Mescidi, Bektaş Ağa Mescidi, Küçük Mahalle Mescidi ve Kürtler Mescidi (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Bilgin medreselerinin övülmesi: Tamamı (---) adet tefsir okutulan medreseleridir. Evvelâ,

...................(2.5 satır boş)...................

Hazret-i Kur'ân'ın öğretildiği dârülkurrâların anlatılması: Hepsi (---) adet Kur'ân öğretilen Kur'ân yuvalarıdır. Evvelâ,

...................(2.5 satır boş)...................

Peygamber sözlerinin öğretildiği dârülhadislerin özellikleri: Tamamı (---) adet ilim yuvası, hadisçi ve tefsirci yurdudur.

...................(2 satır boş)...................

Çocukların eğitildiği mekteplerin bildirilmesi: Hepsi (---) adet *"Dediler ki: Sen yücesin. Bizim senin öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur."* [*Kur'ân*, Bakara, 32] âyetinin ifade ettiği üzere ciğerköşesi yavruların eğitildiği mekteplerdir. Evvelâ Sücâh İmam Mektebi ve İvaz İmam Mektebi,

...................(1.5 satır boş)...................

Derviş tekkelerinin anlatılması: Tamamı (---) adet Halvetî, Celvetî, Gülşenî, Rûşenî, Nakşıbendî, Kâdirî, Râ'î, Rufâ'î ve Bektaşî tekkeleridir. Ama bunlardan Aspuzu Bağı içinde Hazret-i Seyyid Battal Gazi Tekkesi; bizzat kendileri burada doğmuş ve nazargâh olmuştur. Sonra Melek Ahmed Paşa bakım ve onarımını yapmış ve Bektaşî tekkesi olmuştur. (---) (---) (---).

Akarsu çeşmelerinin övülmesi: Hepsi (---) adet hayat suyu kaynaklarıdır. Her akan çeşmenin tatlı sularının kaynakları tamamen Ahker Dağı bağlarından yani Kömür Dağları'ndan ve Deyr-i Mesih gözünden gelir.

...................(1.5 satır boş)...................

Cana can katan sebilleri: Tamamı (---) adet sebilhanelerdir. Ama büyük şehirlerin selsebilleri gibi donanımlı yedi adet saf su sebilhanesi vardır. Bunlardan biri Silahdar Mustafa Paşa sebilidir.

...................(1.5 satır boş)...................

İleri gelen sarayları: Hepsi hepsi 11 adet eşraf haneleri vardır. Bunlardan donanımlı olanları Paşa Sarayı ve Emir Sarayı ve (---) ***[194b]***

Kervansarayların adedi: Burada (---) adet kervansaray vardır, ama bunlar içinde donanımlı ve mükemmel kale gibi olan Sultan IV. Murad Han'ın makbul silahdarı Mustafa Paşa Hanı, 170 odalı ve demir kapılı kârgir kubbeler ile süslenmiş minnetsiz hane, kervansaraydır. Kapısı üzerindeki son mısrası tarihidir:

Oldu bu hân-ı cedîd ârâmgâh-ı bî-bedel.

(---) (---)(---) (---) (---) (---) (---) *Sene 1047[1637/8]*

Bedesten çarşısının özelliği: Hepsi (---) adet mamur bakımlı sultan çarşısıdır. Ancak Şam ve Haleb gibi kârgir kurşunlu dükkânlar değildir. Ama yine bütün değerli şeylerin hepsi bolca bulunur. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Yaşlı ve genç insanların yüzlerinin rengi: Havasının tatlılığından erkekleri sağlam yapılı olup ömür müddetleri yetmişe altmışa ermişken dişleri parlak inci gibi tane tanedir ve son derece yaşlanmışlarken yüzlerinin renkleri biraz kırmızıca dinç ve zinde adamlardır.

Kadın erkek gençlerinin anlatılması: Suyu ve havası hoş, gençleri sevimli, güzel yüzlü, hoş görünüşlülerdir. Ama dağlık Kürt bölgesi olduğundan dilberleri meşhur değildir ve Kürt nesli olduğundan on seneye ulaştıklarında geçkin (geçmiş) olurlar.

Eşraf ve ileri gelenleri: Evvelâ Melek Ahmed Paşalı Emin Bektaş Ağa hanedân sahibiyken Tanrı'nın hikmeti kendisini kılıca düşürüp helâk oldu.

...................(1 satır boş)...................

Beden ilmi usta bilginleri : Gerçi Türkmen ve Kürt şehridir ama baba ve atalarından duydukları denenmiş ilaçlar ile dertlere çare bulur ustaları vardır. Alman ve Karaman diyarında öyle üstad yoktur. Bunlardan üstad (---) (---).

Usta cerrahları: Tamamı yedi dükkândır. Cerrah Usta Beşâret Kürd adamıdır, ama gayet yetkin ustadır.

...................(1 satır boş)...................

Duası makbul şeyhlerinin anlatılması: Evvelâ Kürtlerin yaşadığı yer olduğundan bülûh yani oğuz adamları çoktur. Öncelikle Kürt Ata Dede, gündüz sâim [oruçlu] ve gece kaimdir (ayaktadır, ibadet eder). Halktan kaçıp yalnızlığa çekilmiş kimsedir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Seçkin şairlerinin anlatılması: Doğu bölgesi olduğundan düzgün ve seçkin, güzel şiir sahibi çelebileri var. Evvelâ,

...................(1 satır boş)...................

Tanıştığımız dostlar ve ahbaplar:

...................(2 satır boş)...................

Meczup mazınne (evliyâdan olduğu zannedilen) kimseler:

...................(2 satır boş)...................

İnsan giyeceklerinin özellikleri: Seçkinleri samur kürk ve renkli soflar giyerler. Orta hâlli olanları renk renk çuka, Malatya bezi mavi kaftan giyerler. En yoksulları şal ve şapik giyerler. Zengin kadınları muhayyer ferâce ve yassıbaşı ile gezerler. Ancak genellikle yoksul kadınları beyaz car ve burka bürünüp sivri takke giyerler. Elbette ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler.

Bölgenin özel dili: Halkı Kürtçe ve Türkçe konuşurlar, ama bazı kendilerine özgü kelimeleri vardır. Örnek; *hele met sağâyı getir,* yani elbette bardağı getir, *hemesi pozandadır,* hepsi bağdadır, demektir.

İbret verici yapıları: Görülmeye değer yapısı ilk başta ibret verici kalesidir, sonra Paşa Hanı, ondan sonra,

...................(1 satır boş)...................

Güzel havasının anlatılması: Havası gayet tatlıdır. Karaları ve denizleri gezmiş seyyahlar, gönül alan Tebriz'in havasına benzerdir derler. Gerçekten de havasının tatlılığından halkı zinde ve sağlam yapılıdırlar. Hepsi hünerli erlerdir.

Ev su kuyularının anlatılması: Hepsi 2.000 kadar su kuyuları vardır. Bağ ve bostanlarını suladıklarından başka herkes evlerinde gereksinim duyduklarında kuyu suyu kullanırlar. Gerçi su kuyularına ihtiyaçları yoktur ama her hanede birer kuyu bulunur.

Beldenin iklimi: (---) hakiki iklimde bulunmuştur. Arz-ı beledi (---) (---) (---), uzun gündüzü ve uzun gecesi (---) saat (---) derece (---) dakika bulunmuştur. (---) (---) (---)

İmâristanının talii (talihi): Hasan b. Âl-i Büveyh'e göre bu şehrin imaretinin talii yay burcunda bulunmuştur. Onun için halkı âlim ve fâzıldır. *[195a]*

Hamamlarının özellikleri: Hepsi yedi adet havası hoş ve yapısı güzel hamamlardır. Bunlardan Alaca Hamam, Silahdar Mustafa

Paşa Hamamı gayet iç açıcıdır. Yeni Hamam, Bey Hamamı, Kumacık Hamamı ve Ali Mısrî Hamamı'nı bir evliyâullah yaptırdığından ziyaretgâh bir hamamdır. Cum Hamamı ve varoşta Behram Paşa hamamı. Bunlardan başka 300 adet ev hamamları vardır.

Erkeklerinin isimleri

Bektaş Ağa, Hasîn Ağa, Halim Bay Ağa, Kutlu Ağa, Ata Bey, Rıza Bey, Sinan Bey ve Şâdî Bey. Ulemaları nisbet yâ'sı ile bilinirler. Mesela Molla Birdinicî, Molla Harbiridî, Molla Şekâkî, Molla Sûrânî, Molla Halilî ve Molla Habîbî derler.

Kadınlarının isimleri

Mesela Havvâ, Hümâ, Tenzile, Ünzile, Kelîme, Âlime, Rukiyye, Emine, Kezziban, Gülsüme, Fatıme, Hâtime, Meryem, Ümmühan, Nisakadın, Zaliha, Meşkure, Âtike, Zuhrüfe, Seniyye, Hâşime ve Hatice hanım.

Kölelerinin isimleri

Mesela Dilâver, Server, Hünerver, Yusuf, Beşir, Terir, Ayvaz, Rüstem, Fikirli, Selmân, Kerrâr, Siyavuş, Zülficâm, Zülfikâr, Zülyezen, Eleşkir, Hudâverdi, Allahverdi, Çalapverdi, Canverdi, Canbezdi ve Canmerd.

Câriyelerinin isimleri

Mesela Tâbende, Hâkime, Sâbite, Tirfil, Goncabûy, Nergis, Gülşaha, Sünbüle, Havvâre, Fidâye, Verdiye, Malike, Mihrî, Fahrî, Yasemen, Gülistan, Üftâde, Şâhıma, Bânuya, Demirhan, Bedahşân, Gülgûn ve Cânfedâ.

Tüccar hanları: Hepsi (---) adet kara ve deniz tüccarları hanlarıdır. Evvelâ,

....................(1.5 satır boş)....................

Garip bekâr hanları: Hepsi altı adet bekâr odalarıdır ki her birinde biner adam vardır. Genellikle pabuççu bekârları ve Trabzon'un bez dokuyucu Lazları kalırlar. Her gece akşamdan sonra davul çalınıp kapıları kapatılır. Bu hanlara hâkim kapıcıdır.

Yoksul aşevleri: Önceleri Eskicami'in imareti mamur imiş. Şimdi kapalıdır.

....................(1 satır boş)....................

Hastahaneleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Yolcuların geçtiği köprülerinin anlatılması: Malatya'dan beş mil aşağı ibret verici kırk göz büyük bir köprü var. Yapıcısı Sultan Hasan'dır. Aspuzu bağlarından akan Deyr-i Mesih'de Til Nehri Malatya içinden geçip Pınar Nehri ve Tohma Nehri ile bir olup bu köprü altından geçer.

Ruhban kiliselerinin anlatılması: Hepsi yedi adet âyin yapılacak putgede kiliselerdir, ama bunlardan Aspuzu yakınında Deyr-i Mesih derler yüksek bir dağın eteğinde kurulmuştur. O dağdan tatlı bir su doğar, sağı ve solu cennet bağları Aspuzu'dur.

Tahıl mahsullerinin bereketi: Evvelâ yedi tür taneli buğdayı olur, benzeri meğer Havran'da ola. Ve arpası ve pamuğu güzel ve ovalarında yoncalıkları boldur. Baklası, nohudu ve mercimeği gayet meşhurdur, ama ovalarında pirinci olmaz, Zira kış yurdudur.

Sanayiinin övülenleri: Malatya'nın beyaz pamuk ipliği ve beyaz pamuk bezi gayet meşhurdur.

....................(1 satır boş)....................

Tatlıların ve diğer yiyeceklerin övülmesi: Dağlarında gezengüvî adında kudret helvası Allah'ın izniyle gökten inip meşe ve pelit ağaçları yaprakları üzerine yağar lezzetli müshil helvadır. Dağlarında mazı meşe ağacı ve meyvesi, ovalarında pazı, ıspanak ve lahanası ve diğer sebzeleri boldur.

Yenen meyvelerinin anlatılması: Evvelâ yedi türlü kayısısı ve zerdalisi, seksen çeşit sulu armudu sicillerde yazılı olup yedi tür ayvası, yirmi çeşit elması, dürbili üzümü ve kirazı meşhur olup aşağıda yazılacaktır.

İçeceklerinin anlatılması: Bu Malatya Şehri'nin bir çeşit beyaz balı olur ki yeryüzünde benzeri meğer Aydos balı ola. Kırmızı cerreler [su kapları] ile İstanbul ayânına nice yüz bin kavanoz süzme bal hediye götürürler, bunun şerbetinin ve ayva perverde şerbetinin yeryüzünde benzeri yoktur. (---)

Erkeklerinin kazanç kapılarının bildirilmesi: Genellikle halkının işleri ve meslekleri bağcılıktır ki yüzlerce çeşit ürünleriyle geçimlerini sağlarlar. Bir bölüğü pamuk ipliği eğirirler ve bir kısmı

da çulha, dokuyucu olup beyaz pamuk bezi dokurlar. (---) (---) (---) (---) (---) (---) Kısacası bütün meslekler bulunur.

Bağlarının sayısı: hepsi 7.800 bağdır ve 600 şebekeli bostandır. Tamamı sicillerde ve mîr-âbı defterinde yazılıdır. *[195b]*

Malatya Şehri'nin dört tarafından akan akarsuları bildirir

Evvelâ Malatya Şehri'nin bütün nahiyelerinden ve dört tarafından küçük ve büyük 17 adet akarsular akar.

Bunlardan âbıhayat **Simyat Nehridir**, Malatya'nın (---) yönünden geçer. Simyat Kalesi dağlarından çıkıp oradan Hasan Ziyâd'a oradan Harin'e ve oradan Malatya Şehri dışında Tohma ırmağına karışır. Bu ırmak Rukbe Dağları'ndan gelip Aspuzan Dağları'ndan üç adet küçük akarsular karıştıktan sonra aşağıda **Pınarbaşı Suyu** karışır. Ondan aşağı **Deyr-i Mesih Nehri** kavuşup Aspuzu bağlarını sulayarak Malatya Kalesi duvarı temellerini döğerek geçip daha aşağıda Divâl Deresi adındaki mahalde **Til Nehri** ile bir olur, sonra Malatya Şehri'nden 5 mil aşağı mesafede **Tohma Nehri**'nden bir kol daha gelip hepsi bir ulu çay olur. Rum tarafından ve Divriği tarafından gelen gelip geçen tüccarlar bu nehirler üzerinde Sultan Hasan Mansur'un ibret verici kırk göz büyük köprüsünden geçip Malatya'ya ulaşırlar.

Anadolu'nun doğusunda herkesce bilinen ünlü büyük köprülerden biri de bu Tohma Nehri üzerinde **Kırkgöz Köprüsü**'dür, ama Batman Köprüsü ve Hasankeyf Köprüsü gibi yüksek değildir. Ancak hayret verici sanatlı ibretlik köprüdür. Ama yukarıda yazılan altı adet ırmakların en lezzetlisi Mesih Nehridir ki Temmuz ayında Mesih Nehri'nden bir kere içen Mesih hayatı bulur. (---) (---) (---)

Rıdvan bahçesi, cennet bağı Aspuzan Yaylağı

Bu yeryüzünün yerleşik kısmında yedi iklimi gezip dolaşan denizler ve karalar gezginlerinin dillerinde destan olan İrem Bağı, cennet bahçelerinin en ünlüleri Rumeli diyarında Budin sınır boylarında İrem Bağı'na denk Peçoy-ı Sirem'in kalesi ardında Baruthanesi'dir.

Siroz Şehri'nin Kaleardısıdır.

Kefe vilâyetinin Sudak Bağı'dır.

İstanbul'da Kâğıthane ve Göksu ve Sücâh Bağıdır ve İremezât'dan nişan verir Osmanoğlu'nun 170 adet mesire yeri bağlarıdır. Sonra,

İzmit Şehri'nin Topyeri'dir. Sonra,

Konya'nın Meram Bağı'dır. Sonra,

Adalya'nın İremezât Istanazı'dır. Sonra,

Darende Kasabası'nın Darende Bağı'dır. Sonra,

Diyarbakır'ın Şat Nehri kıyısında Reyhan Bağı'dır.

Mısır ülkesinde Hazret-i Yusuf'un Feyyûm Şehri bağıdır.

Sözün kısası bu adı geçen İrem Bağlarının hepsi çok ünlüdür ancak bu Malatya'nın Aspuzu'su âbıhayatlarının çokluğuyla, havasının tatlılığı yönüyle, sayısız ve sınırsız meyvelerinin bol olması dolayısıyla bu Aspuzu bağları hepsine tercih olunur.

İrem Bağı Aspuzu meyvelerinin anlatılması

Evvelâ yedi çeşit kayısısı al Hamavî, sarı Hamavî, mışmış Hamavî, beyaz kumru, bey kumru, sulu kumru ve etli kumru, bu anılan kayısılar öyle suludur ki bağdan şehre seleler ile zorlukla gelir, sehel yancılsa suyu kalmaz. Her bir kayısı kırk ve ellişer dirhem gelir. Zerdalinin hesabını Tanrı bilir. Çokluğundan dolayı pestil yapıp diyar diyar yükler ile tüccarları taşırlar.

Seksen çeşit sulu armudu sicillerde yazılıdır. Evvelâ gök sulu birer okka gelir, onu turşu ederler, suyu sanki cüllâbdır [gül suyudur]. Çok çok içene bir keyif ve bir gevşeklik verir, bedenin güçlendirilmesine faydası olur. Evli olan kimseler yese yararlarını görürler. Bey armudu da lezzetli ve suludur. Hatta İstanbul'un ileri gelenleri bu Malatya'dan ılgar ile armut filizleri getirterek İstanbul fidanlarına aşlamışlardır. Bunlardan öyle Malatya armudu olur ki padişahlara hediye gider.

Malatya'nın nakışlı elmasının anlatılması

Bu Malatya'nın yedi türlü elması, İzmit Şehri'nde misket elması ve ferik elmasından lezzetli ve sulu hudayî kokulu elması olur ama Kefe diyarının Sudak elması kadar iri değildir. Ancak otuz kırk dirhem gelir. Ancak Cenâb-ı Hak bu Malatya elmalarına bir tür renk vermiştir ki kırmızısı, kırmızı-sarısı, yeşili ve başka renkleri tamamen Tanrı işidir ki asla bir renge benzerlikleri yoktur. Hatta bir hanede beş on adet elma olsa hoş kokusundan insanın dimağı kokulanır. *Ve-râh rahrâh misle tüffâh ve billahi i'tasam ammâ yasam*

[Elma gibi faydası boldur. Utanacak şeyden Allah'a sığın] ibaresi bu Malatya elması hakkında ola. Hatta bu Malatya zarifleri ve narin kadınları, bu elmalar ağacında iken balmumu ile bu elmalara şiirler yazarlar. Kimileri de kâğıtlara uygun beyitleri makaslarla oyup elmaların üzerine yapıştırırlar, o elmalar ağaçlarında iken tazeliğinde ve ayın etkisinden renklenip olgunlaştıkça anılan kâğıtların ve balmumlarının altlarından al, beyaz ve sarı güzel yazılı beyitler çıkar ki her biri sanki birer açık sihirdir. Bu elmaları sonra vilâyet vilâyet ileri gelenlere ve bizzât padişahlara hediye götürürler. Bu da bir diyara mahsus değildir.

Ve yedi tür ayvası olur, tanesi birer okka gelir, ama papa ayvası ve ekmek ayvası gayet sulu ve lezzetlidir ve misk ve amberden fazla güzel kokusu vardır.

Siyer-i Nebî bilginlerinin sözlerine göre *[196a]* Hazret-i Risâlet'den başka diğer peygamberler *aleyhimesselâm* ayva kokusu gibi kokarlarmış. Ama bizzât Hazret-i Peygamber kırmızı gül gibi kokarlarmış, derler.

Malatya halkına göre meleklerin kokusu elma kokusuna benzermiş.

Diyarbakır halkının sözüne göre Ebubekir es-Sıddîk'ın *Allah ondan razı olsun* kokusu kavun kokusu gibi imiş.

Hint halkının sözlerine göre Ömer el-Fârûk'ın *Allah ondan razı olsun* kokusu amber kokusuna benzermiş.

Belh halkının sözlerine göre Osman Zinnûreyn'in *Allah ondan razı olsun* kokusu menekşe kokusuna benzermiş..

Irak-ı Acem halkına göre Ali el-Murtaza'nın *Allah ondan razı olsun* kokusu yasemen kokusu gibi imiş.

Cennet benzeri Şam halkına göre İmam Hasan'ın *Allah ondan razı olsun* kokusu karanfil kokusuna benzermiş.

Dünya anası Mısır halkının sözlerine göre İmam Hüseyin'in *Allah ondan razı olsun* kokusu beyaz gül kokusuna benzer derler. Zira Hazret-i Hüseyin'in kutlu başlarını Yezid, Mısır'a göndermiştir. Şehzade Hüseyin'in kutlu başları Mısır'da Han-ı Halil yakınında Meşhed-i İmam Hüseyin adlı ulu makamda medfundurlar. Muharrem-i haram ayının on ikinci günü Kerbelâ'da şehit olduklarından yine mübarek kabirlerinden yine günlerde dışarıya beyaz gül kokusu yayılıp bütün ziyaretçilerin dimağlarını kokulandırırdı.

İmam Hüseyin Meşhedi mevlûdünün anlatılması

(Allah ondan razı olsun)

Âhir sene "gânim" lafzı tarihinde, 1091 [1680] senesinde, Çelebi Abdurrahman Paşa Mısır valisi iken bütün Mısır uleması ve Câmi-i Ezher fuzalâsı Abdurrahman Paşa'nın huzuruna gelip İmam Hüseyin merkadinde Aşûra gününde üç gün beyaz gül kokusu koklandığına tanıklık ettiklerini söylediler.

O güzel tedbir sahibi vezir güzel ahlâkı gibi güzel hayırda bulunup Haremeyn-i Muhteremeyn'den her sene Muharrem ayında İmam Hüseyin için on kazan aşûra aşı pişip fukarâya dağıtılmasını düzenledi ve kendi malından 6.000 para ayırıp iki batman öd, bir kantar balmumu, bir kantar nöbet şekeri ve üç kantar kandiller için yağ vakf eyleyip Aşûra ayının on ikinci gecesinin İmam Hüseyin mevlûdü olmasını düzenledi.

Kadıaskere hitaben buyurdu verip Mevlûd-ı Nebî gibi İmam Hüseyin mevlûdu gecesi bütün minârelerde, çarşı pazarda ve bütün mahallelerin cadde ve sokaklarında kandiller ile minareler ve dükkânların donatılması ve aydınlatılmasını emretti.

Mısır Şehri içinde bir İmam Hüseyin mevlûdü olmuştur ki sanki Kadir Gecesi idi. Kendi bağışları olan İmam Hüseyin'in yeşil sarığını bütün şerifler, nakibüleşrâf ve Cami-i Ezher uleması paşadan alıp büyük bir törenle mübarek sarığı İmam Hüseyin'in mübarek başına sardılar. Hâlen devam etmekte olan bu mevlûd-ı şerif Çelebi Abdurrahman Paşa'nın hayrat ve hasenatıdır. Bu mevlûd-ı şerifde hazır olan vefalı dostlara açık seçik bellidir ki o mübarek gecelerde İmam Hüseyin'in nurlu kabirlerinden beyaz gül kokusu duyulur.

Sözün kısası odur ki bu yukarıda yazılan evliyâ ve peygamberlerin hoş ve güzel kokularının tamamı Malatya Şehri'nin Aspuzusu bağı meyvelerinde mevcuttur. Özellikle bu İrem Bağı içinde Seyyid Battal Cafer Gazi'nin anadan doğduğu evi içinde olan türlü türlü güzel kokular, varan ziyaretçilerin beyinlerini kokulandırır.

Özellikle bu Seyyid Battal'ın doğum yeri olan evin tarafında olan çeşit çeşit üzümler bir diyarda yoktur. Hatta dürbülü üzüm sarması, köfter badem kırması, üzüm şırası, basdığı (üzüm şırasını kaynatıp içine nişasta bulamakla yapılan pelte, pestil) ve üzümlü tarhanası bir diyara mahsus değildir.

Ve kirazı ve vişnesi vardır, ama İstanbul kirazı gibi ve Tekirdağı vişnesi gibi iri ve sulu değildir. (---) (---) (---) (---) (---)

Kısacası bütün sulu meyvelerinin övülmesinde dil kısa kalır kalemler kırılır. Bu adı geçen İrem Bağı Malatya'nın kıblesi tarafında çeyrek saat mesafededir. Ama yine bağları, bahçeleri ve şebekeli bostanları birbirine yakındır. Bahar mevsimi geldiğinde bütün Malatya Şehri'nin hemi (tamamı) küçüğü, büyüğü, zengini, yoksulu şehirden Aspuzu bağlarına göçerler. Şehirde ancak şehrin yabancıları ile esnaf ve tüccar kalır. Bunlardan başka kefere ve fecereler ile 300 kadar bekçiler kalıp her gece fenerlerini yakarak şehir içinde bekçilik ve gözcülük ederler, davullarını döğerek kol kol olup şehir içinde gezip dolaşırken suçlu adam tutsalar aman ve zaman vermeyip katlederler. Zira ellerinde geçmiş padişahlardan mutlak yarlığ hatları vardır.

Bu tarz üzere bütün bölge halkı bu Aspuzu'da tam sekiz ay çoluk çocukları ve vefalı dostlarıyla gece gündüz içip eğlenip padişahın devletinin devamı için hayr dua ederler.

Aspuzu bağlarının anlatılması: En yoksul garibin bir fersah yer bağı vardır. Tamamı 7.800 bağ vardır. Mîr-âb (su ağası) bu bağlara su saldığında defterine yazar. Her bağda birer bağ evi bulunur. 300 adet fıskiyeli, havuzlu ve hamamlı ileri gelenlerin haneleri vardır. Paşa, müsellim, molla ve bütün yöneticiler buradadır. Camiler, mescitler, medrese, sıbyan mektebi, derviş tekkesi, hamamlar ve 600 adet dükkân vardır. Kısacası şehirde ne kadar yapı var ise bu Aspuzu'da ondan daha fazla güzel yapılar vardır.

Bütün halkın mesireyeri olan Meram benzeri Pınarbaşı'nın anlatılması

Deyr-i Mesih Nehri kenarında bir mesire, dinlenme ve gezinti yeridir ki *[196b]* yukarıda adı geçen İrem Bağı benzeri mesire yerleri bu Pınarbaşı'nın yanında bir kurt kuş yuvalarıdır. Ama bu Pınarbaşı öyle yeşillik ve ağaçlıktır ki sanki Isfahan-ı nısf-ı cihanın Çârbağı'dır. Öyle çimenlik, güllük ve çiçekliktir ki gül, sümbül, zerrin, nergis, menekşe ve tutyası insanların ayaklarının altına toz toprak gibi bolca serilmiştir.

Burada olan türlü türlü ağaçların boyları göklere kadar uzayıp onların gölgelerinde dünyayı aydınlatan güneşin yemyeşil zemine asla etkisi olmaz.

Nice kere yüz bin edepsiz dili uzun bülbülleri şakımaya başladıklarında insanların kulakları kuşların hoş seslerinden sağır olur.

Hanendeler [okuyucular], sâzendeler ve mutripların (ilâhi, gazel, şarkı okuyanların) segâh, dügâh, nevâ ve bûselik makamlarında fasıllarını koruda bulunan bülbüller işittiklerinde onlar da nevâ faslı ederler.

Bu yeşillik yurdunda geçmişin hayır sahipleri türlü türlü çemenzâr sekiler, çeşit çeşit sedirler, sofalar ve Keykâvûs mutfaklarında akarsular ile kebap değirmenleri etmişler ki yüzlerce şişlere koyunları takıp çarklara koyup dolaplarını akarsular çevirerek çok güzel, hoş lezzetli ve taze kebapları olur.

Mesireyerinin her köşesinde türlü türlü sohbetler olup kimi ilim tartışmaları yapar, kimi şiirler okur, kimi masallar hikayeler anlatır, kimi gülünç taklitler yapar, kimileri de saz ve söz ile taraf taraf Hüseyin Baykara fasılları ederler. Kısacası övülmesinde dil kısa kalır.

Bu Aspuzu'nun dört tarafında bağ ve bahçeleri birbirine bitişik on beş adet İrem Bağı gibi bakımlı ve şenlikli, hanlı, camili, hamamlı ve çarşı pazarlı köyleri var ki her biri bir çeşit cennet bölümlerinden nişan verir. Her birinden nice tatlı sulu ırmaklar akar. Bu akarsuların sağında ve solunda türlü türlü şebekeli bağlar, bostanlar, bahçeler ve Rıdvan cenneti bahçeleri vardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Malatya Şehri'nin külliyatının anlatılması

Evvelâ bu şehrin dört tarafında üç günlük yol yakınında olan beldeleri bildirir: Evvelâ batı tarafında Ulaş ve Kangal yoluyla Sivas Şehri üç günlük yoldur. Doğusuyla kıblesi arasında Albostan (Elbistan) ve kuzeyinde Divriği Kalesi vardır. Divriği'den Gilan Köprüsü'nü geçip (---) Alacahan'dan gelen akarsuları geçip ondan Sarıçiçek'de köprüyü geçip ondan Eğin Kalesi, Fırat Nehri kenarındadır, bu da Malatya'ya tam 3 konaktır. Ama Malatya'nın güneyinde Hısn-ı Mansûr Kalesi 3 konaktır. Bunların ikisinin arasında ancak Kömürlü Dağı vardır.

Kıblesinde Dicle bölgesi vardır. Irak kavmi 'dal'ın zammesiyle "Dücle" ve bütün arklarına Düceylân arkları derler ama Anadolu kavmi 'dal'ın kesriyle ve 'cim'in sükûnuyla Dicle Nehri ve Dicle Adası derler.

Kuzey tarafıyla doğusu arasında Fırat Nehri aşırı Harput Kalesi de üç günlüktür, ama hakir iki günde rahatlıkla vardım. Bu menziller yürümeye bağlıdır.

Batı tarafında Darende Kalesi, ama Rum Kalesi güneyinde dört menzildir. Birecik Kalesi de güneyindedir. Bu adı geçen sekiz parça kalelerin tamamı üç günlük yoldadır.

Ama Aksaray Şehri uzaktır, beş günde varılır. Haleb Şehri de Malatya'nın güneyinde beş menzildir. Maraş Kalesi ve Diyarbakır doğu tarafına eğimli beş menzildir. Rûhâ yani Urfa, Ayntab ve Kayseri kaleleri de Malatya'nın güneyinde beşer günlük yollardadır. Malatya, bu sekiz adet büyük şehirlerin ortasına kurulmuş mamur ve şen bir beldedir.

Halkı genellikle Türkler ve Kürtlerdir, ama İzoli Kürdü ve Türkmeni çoktur. Levend, rençber, cesur ve yiğit kavmi vardır. Hepsi mü'min, muvahhid, pâk inançlı Şafiî ve Hanefî mezhebindedirler. Halkı garib-dostlardır, nimetleri bol ve yoksulları seven insanlardır. Nakşıbendî tarikatine mensup adamları vardır. Her yabancı diyardan gelmiş, bir adamın evine doğrulup varsa elbette ona ikram ederler. Ârifler yurdu, fâzıllar kaynağı, şairler yuvası ve sâlihler beldesi bir İrem Bağı'dır.

.........................(3 satır boş).................................

Malatya Şehri'nin büyük velilerinin ziyaret yerlerinin anlatılması

Evvelâ Aspuzu yolu üzerinde sağ tarafta Kara Baba, sol tarafta Ali Baba ve Darağacı yakınında Seyyid Kemahlı Sultan; Seyyid Battal ile İstanbul'a varıp Harun Reşid ile fetihte bulunmuşlardır. Sonra Aspuzu bağları içinde,

Horasanlı Hüseyin Gazi oğlu Hazret-i Seyyid Battal Cafer Gazi hanesi: Bizzat Hazret-i Battal Gazi'nin doğum yerleri bu Malatya Şehri olduğundan hâlâ hanesi adı geçen Aspuzu Bağı içinde ufak tefek bir hane idi. Battal Gazi'nin ruhaniyeti ile 700 yıldan beri zerre kadar yapısına zarar gelmemiş büyük ziyaret yeridir. Efendimiz Melek Ahmed Paşa, Ehl-i Beyt muhibbi olduğundan bu türbeyi dört tarafından genişletti, yeniden yüksek bir kubbe ve türlü türlü maksûreler yaptırdı, dinlenmeye gelenler için mutfaklar ve yüzlerce bakır kap kacakları vakfedip türbedarına *[197a]* teslim etti, vilâyet halkını bu vakfa nazır yapıp sicillâtta

yazılıp kaydedildi. Hâlâ bir tekke ve gönül erbabının ziyaret yeridir. Bütün yıl boyunca sabah ve akşam gelen giden Bektaşî fukaraları eksik değildir. Hâlâ Rıdvan cenneti bahçelerinden nişan verir güllük gülistan bir tekkedir. Tanrı'ya hamd olsun imar edildikten sonra birkaç kere daha uğrayıp ziyareti nasip oldu. Seyyid Gazi makamı olması dolayısıyla zerre kadar bir tarafına zarar gelmeyip sanki yapı ustası elinden yeni çıkmış namazgâh ve dua yeridir. Bütün bölge halkı yağmur duası için burada toplanırlar. Dua kabul olunan eski bir mabeddir.

Bu mübarek makam yakınında Seyyid Ahmed Derrânî, Kırklar makamı ve Hazret-i Şeyh Şâfî,

.........................(3 satır boş).................................

Allah sırlarını aziz eylesin

Malatya Şehri'ni zamanımız ve imkânımız olduğu kadar vâkıf olup bu kadar yazdık. Sonra yine doğu tarafına 11 saatte,

Büyük Fırat Nehri kenarı menzili: Mürselât sûresinde "*Tatlı sular...*" [*Kur'ân*, Mürselât, 27] âyeti bu büyük nehir hakkında nâzil olmuştur diye bütün müfessirler "bu nehirdir" diye kabul etmişlerdir. Zira Arz-ı Mukaddes'de bu Fırat Nehri ile Âsî Nehri'nden başka büyük nehir yoktur. Halk arasında Murat derler ama aslında Fırat Nehridir. Erzurum diyarında Gürcistan boğazında Dumlu Sultan Dağları'ndan doğup Erzurum ovaları içinden akarak nice yüz bin tarlaları sular, Kemah Kalesi altından akıp İzoli Kürtleri içine varır, burada Bingöl Yaylası'ndan çıkan Murat Nehri Muş Ovası'ndan geçerek Palu Kalesi dibinden geçip İzoli içinde adı geçen Fırat Nehri'ne katılır. Bu konu daha önceki cilt içinde [2. ciltte] Erzurum seyahatinde sağlam hadisleriyle bu Fırat Nehri ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Bu mahalde Fırat kıyısında çadırlarımız ve ağırlıklarımızla konakladık. Tanrı'ya hamd olsun hava yumuşayıp beş altı ma'diye [geçit] gemileri, sallar ve potlar bulup üç günde deryâ gibi Fırat Nehri'nin karşı tarafına geçerek Diyarbakır vilâyetinde İzoli Kürtleri aşiretine vardık. Ama garip ve gülünç olan odur ki bu kadar bin askeri geçirten İzoli Kürtleri kürekçileri ve gemicileri hizmetleri mukâbelesinde paşanın yolu üzerine çırıl çıplak, şallak mallak, çıngırakları, sallananları, hayaları ve edepsiz avret yerleriyle açık hepsi sıra ile paşanın selâmına dizildiler. Niceleri el kavuşmadıklarından bazı çıplak yaşlıları;

"O paşa-yı âdiliyi o Melek Ahmed Paşa'dır, edep hoştur, el kavuştur" diye eğitmeye çalışırlar.

Gariplik bunda ki bütün edepsizliği meydanda "Edeb hoştur, el kavuşun", diye birbirlerine boş öğüt verirler. Paşa bunlara bakmayıp seksen adet altın bağışlayıp geçti, buradan Fırat Nehri'ne yakın,

İzoli Köyü menzili: Harput toprağında 200 haneli ve bir camili mamur zeamettir. Bütün halkı hırsız, haramî ve yolkesici İzoli Kürtleridir. Bu yerden aşağıca yine Fırat Nehri'ne yakın Kömürhanı vardır, amansız bir yerdir. Buradan aşağı Fırat Nehri iki kaya arasından hiddet ile akar, gürültüsünden insan dehşete kapılır. Hatta Bağdad Fatihi Sultan IV. Murad bu yere bir göz yüksek bir köprü yapmak istemiş, temel yerlerini düzeltip hazırlamıştı. Tanrı'nın hikmeti Sultan Murad Bağdad'ın fethinden sonra İstanbul'a varınca *"Rabbine dön."* [*Kur'ân*, Fecr, 28] emrine uyarak bâkî yurda gidip geçici yurttaki köprüsü eksik kaldı.

Eğer bu Fırat Nehri üzerinde bu Kömürhanı yakınında büyük bir köprü olsa büyük hayrat olup bu günde dengi benzeri olmamış olurdu. Gayet gerekli ve lüzumlu köprü kayalarıdır, ancak gayet mühendis ve iyi ustalarla ibret verici bir köprü gerek. Zira bir taraftan bir tarafa 110 arşındır ki Ayasofya kemerlerinden derin olur. Himmete endâze [ölçü] olmamak ile gayet kolay iştir. Andan,

Malkoç Köyü: Harput nahiyelerinden camili, bağlı ve bahçeli Müslüman ve Ermeni köyüdür, muaf u müsellemlerdir. Buna yakın Harput Kalesi sol tarafımızda kalıp paşa ile geçip Harput'ta konaklamadık. Zira (---) tarihinde Murtaza Paşa Sivas valisiyken (---) sancağı beyine giderken bu Harput'da konaklamıştık ve özelliklerini de ayrıntılarıyla yazmıştık. *[197b]* Harput Kalesi'ni ve Malkoç Köyü'nü geçip oradan yine doğu tarafında,

Molla Efendi Köyü menzili: Harput nahiyelerinden yüz haneli, bir camili, mamur ve zeamet Müslüman köyüdür. Molla Efendi hazretleri, camii yanında gömülüdür. Bakımlı ve bereketli zeamet köydür.

Bu mahalde paşa ağaları Harput köylerine, Başhan, Ortahan, Şerbetin, Eğil ve Ergani, Çermik ve Hani ve Palu köylerine dağılıp yafta ile konaklar verildi. Paşa efendimiz bu Molla Köyü'nde on gün konaklamaya karar verdi. Diğer köylerden zahireler gelirdi. Bu sırada paşa efendimizin fermanlarıyla,

Ergani beyine ve Eğil beyine gittiğimiz mahalleri bildirir

Evvelâ, **Habuşi Köyü menzili:** Diyarbakır Eyaleti'nde Harput Sancağı toprağında ve Harput gölü kenarında 300 haneli, bağlı ve bahçeli Ermeni köyüdür ve zeamettir. Buradan,

Sarıkamış Köyü: Diyarbakır toprağında (---) sancağı sınırında Kürt ve Ermeni köyüdür, bağlı ve bahçeli mamur zeamettir. Buradan yine doğu tarafa bir günde gidip büyük nehir Murat'ı atların isteği üzere geçip,

Palu Kalesi menzili özellikleri: (---) tarihinde Sivas'tan Murtaza Paşa buyruğuyla Divriği Kalesi'ne, Eğin Kalesi'ne, Arapkir Kalesi'ne, Harput Kalesi'ne, Pertek Kalesi'ne, Sağman Kalesi'ne, Çemişgezek Kalesi'ne, Mağazbir Kalesi'ne, Çapakçur Kalesi'ne, Genc Kalesi'ne, Atak Kalesi'ne, Cıska Kalesi'ne, Kulp Kalesi'ne, Tercil Kalesi'ne, Mehrani Kalesi'ne, Muş Şehri'ne gidilmiş, sonra dönüşte Palu Kalesi'ne uğrayıp bütün özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştı. Ama şimdi paşa efendimizin dostluk mektuplarını Palu Beyi Murtaza Bey'e verdik. Paşa efendimize 150 deve yükü zahire gönderdi. Kendileri de paşayı karşılamaya çıkıp hakire 300 guruş, bir at ve bir zerdeva kürk bağışladı.

Bu Palu Kalesi Murat Nehri kenarında göklere doğru baş çekmiş kaya üzere olduğundan yine Murat Nehri'ni kolaylıkla geçtik. Nice atların yularlarına Murat Nehri çıkmıştı, zira büyük nehirdir. Buradan kuzey yönüne,

Demirkapı Köyü menzili: Diyarbakır toprağında (---) sancağı sınırında Kürt ve Ermeni köyüdür ve zeamettir. Bu mahalde Diyarbakır'ın reyhan bostanlığına uğrayan Şat Nehri'nin ilk başının bir bölüğü de bu Demirkapı yakınında Çınarlıdere adlı yerden derilip Diyarbakır'a gider. Eski zamanda bu Demirkapı yerinde Âdil Enûşirvân bir demir kapı yaptırdığından Demirkapı derler. Daha önce bu yerlere defalarca geçip hâlâ yine kâh kuzeye ve güneye serseri gezdik. Oradan,

Tirhi Köyü menzili: Diyarbakır hükmünde ve (---) sancağı sınırında bütün halkı Kürtlerdir, camii var zeamettir ve Şat kenarıdır. Buradan,

Birdinic Köyü Köprüsü menzili: Şat Nehri üzerinde acayip yapı ve garip eser bir göz köprüdür ki görmeye değer. Gerçi bu yerde Şat büyük değildir ama bu büyük köprünün yapısı gayet sa-

natlıdır. Birdinic Köyü'nde Ermeni ve Kürtler yerleşiktir. Bağlı ve bahçeli bakımlı bir köydür. Buradan Şat Nehri'ni geçip (---) yönüne saatte,

Eğil Kalesi, yani Debil Şehri'nin özellikleri: Evvelâ yapıcısı (---) ve isimlendirilmesinin sebebi,

...................(1 satır boş)...................

Ve fatihi, ilk defa kayserler elinden (---) (---) (---) fethetmiştir. Daha sonra (---) tarihinde Çıldır fatihi Yavuz Sultan Selim Şah vezirlerinden Bıyıklı Mehmed Paşa ile Molla İdris oranın hâkimi Ulu Kacar Han elinden fethedip Diyarbakır altında hâlâ yine sancakbeyi hükmündedir. Beyinin hâssı padişah tarafından 2.000 akçedir. Kalesinin zemini Şat kenarında bir yalçın taş üzerinde dörtgen şekilli Şeddâdî sağlam yapılı bir kaledir. 2.000 toprak örtülü bağlı ve bahçeli altlı ve üstlü kârgir yapı güzel hanelerdir ki tamamı yalçın kayalar üzerine kondurulmuş havadar evlerdir.

Bunlardan, hâkimi Kacar Bey oğlu Abdülmü'min Bey'in hanesi mamurdur, gayet yaşlı ve gün görmüş beydir. Sancağında toplam (---) adet zeamettir ve (---) adet timardır. Tamamı (---) adet silahlı asker olup beyiyle sefer eşerler.

Alaybeyi ve çeribaşısı vardır ama beyi Osmanlı beyi gibi azil ve nasb [atama ve görevden alma] kabul etmez. Yavuz Sultan Selim kanunu üzere hükümettir. Beyi ölse sancağı oğluna verilir, Zira hükümettir. Padişah tarafından bunların emirleri elkâbında "Cenâb" diye yazılır. Zirâ *'maktû'u'l-kalem ve mefrûzu'l-kıdem'* [her türlü vergiden muaf] hükümettir.

Diyarbakır Eyaleti'nde beş hükümettir ki müebbedlerdir. Evvelâ Cezîre Hükümeti, Genc Hükümeti, Palu Hükümeti, Hazzo Hükümeti ve Eğil Hükümeti'dir.

Eğer bu hâkimler çocuksuz ölürlerse hükümetleri başkalarına verilir. (---) (---) (---) (---) *[198a]* Bu Eğil Şehri'ni gezip dolaştıktan sonra Şatt-ı Arab'ı atlarımız ile karşıya geçip,

Hani Kasabası'nın anlatılması: Yine Diyarbakır toprağında (---) sancağı hükmünde Şat Nehri kıyısında bağlı ve bahçeli mamur ve şenlikli kat kat güzel haneli hoş bir kasabadır.

...................(5 satır boş)...................

Buradan yine batı tarafında bağlar içinden 9 saatte,

Argını [Ergani] Kalesi yani
Dâr-ı Ganî Şehri'nin özellikleri

Bu kaleye Birdinic Köprüsü ve Demirkapı dokuz-on saat yerdir. Bu kaleyi ilk defa Abbasîoğulları'ndan Sultan Evhadullahzâde Ergani Sultan yapmıştır. (---) İsimlendirilmesinin sebebi, Ergani'den bozma Argını derler. Nice melikler eline girmiştir. Sonunda 921 [1515] tarihinde Kürt Molla İdris'in yardımıyla Bıyıklı Mehmed Paşa'ya halkı itaat edip kalenin anahtarlarını teslim ettiler.

Sonra Süleyman Han yazımı üzere Diyarbakır Eyaleti'nde sancakbeyi tahtıdır. Padişah tarafından beyinin hâssı 2.005 akçedir, 10 zeamettir ve 123 timardır. Çeribaşı ve alaybeyisi vardır. Kanun üzere cebelüleri ile toplam 2.000 asker olup beyinin sancağı altında sefer eşerler ve 150 akçe şerif kadılıktır. Tamamı (---) adet nahiye köyleridir. Kale dizdarı, kale neferatları, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, (---) (---) muhtesibi ve şehir subaşısı vardır. Şeyhülislâmı (müftüsü) ve nakibüleşrâfı Diyarbakır'dadır.

Kalesinin zemini Şatt-ı Arap kenarında (---) (---) mahalde (---) şeklinde kesme taşla yapılmış süslü bir kaledir ve (---) adet kapısı vardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Cebehanesi, topları ve neferatları beyinin tarafındandır. İç il olup sınır boyunda olmadığından bütün mühimmâtları Osmanoğlu tarafından değildir. Bu kalenin fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. Kale içinde toplam 2.000 güzel evler vardır. Bütün yüzeyleri temiz toprak ile sıvanmıştır. Bağ ve bahçeleri mamurdur ki Ergani üzümü ve şarabı gayet meşhurdur. Şat Nehri'nin bir başı bu kale eteğindeki Taht-ı Maşad Dağları'ndan çıkıp Kara Âmid altında geçer.

....................(5 satır boş)...................

Bu Ergani'den doğu tarafa bir menzilde Sazlık yoluyla Çermik Kalesi, Abdiher Kasabası, Siverek Sancağı Kalesi, Ruhbe Kalesi, Sinn-i Rûhâ Kalesi, Karakayık Kasabası, Gerger ve Çüngüş Şehri, Sofraz Kalesi, Sur Kasabası'na, Kahta Kasabası, Hısn-ı Mansûr Kalesi, Sadırbaz Kalesi yani Besne ve Maraş Kalesi'ne varıncaya kadar toplam 14 kale, kasaba, köy ve mamur şehirler ile onların özellikleri tamamen 1059 [1649] tarihinde daha önce yazılmıştır.

Ama şimdi bu seyahatimizde Melek Paşa ile bu taraflara gitmeyip yine doğu tarafına yöneldiğimizde Ergani beyi (---) Bey'e paşa efendimizin mektuplarını verdik. O da paşaya 200 deve, beş at, beş şeyhanî kılıç ve bir katar kızıl katır hediye verip hakire de bir at, 50 guruş ve bir Ma'arrâvî ateş gibi kılıç verdi. Paşayı karşılamaya Ergani beyi ve 3.000 Ergani askeriyle yola çıktık. Kuzey tarafa doğru (---) saatte,

Başhan menzili: Diyarbakır toprağında güzel bir handır. Ergani beyi paşaya hediyeleriyle vardığında bir samur kürk giyip paşanın dairesinde kondu. Günden güne paşanın askeri çoğaldığından İpşir Paşa korkusundan kurtuldu. Ertesi gün paşa efendimiz, *[198b]* mektuplarıyla Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa zimmetinde olan 37 kese borç verdiği malının geri alınması için bu hakiri Diyarbakır'a gönderdi. (---) (---)

Başhan'dan Diyarbakır'a gittiğimiz menzilleri bildirir

Önce bu yerde paşa efendimizle vedalaşıp paşa doğu tarafına, Tercil ve Mefârikin sancaklarına doğru yöneldi. Bahar günleri yakın olduğundan yeşillikler üzerine çadır ve ağırlıklarla konaklamak gerekince Diyarbakır'da kalan otakları, çerge ve çadırları almamızı buyurdu. Hayır duasıyla elini öpüp onlar Tercil tarafına, hakir Diyarbakır'a yola çıktık.

İlk başta Başhan'dan kalkarak Çermik Kalesi yolu ile bir harap Sakırdiken Hanı sağ tarafımızda kalıp hakir on adet hizmetçilerimle kıble yönüne gidip,

Ortahan menzili: Diyarbakır toprağında,

...................(1.5 satır boş)...................

Buradan yine kıbleye (---) saatte,

Harap Şerbetin Kasabası menzili*:* Diyarbakır toprağında, gayet bayındır imiş. Hâlâ 200 evli, bir camili, büyük bir hanlı ve birkaç küçük dükkânlı kasabacıktır. Eski bir tekkesi var. Eğil beyinin babası Kaçar Bey orada gömülüdür. Aşevinde yemeği, gelen giden yolculara boldur. Gayet yerinde yapılmış eski bir dinlenme yeridir. Hepsi merhum şehit Kaçar Bey'in hayır yapılarıdır. Halkının tamamı Müslümandır. Bu (---) (---) (---) kalesi gayet yakındır.

Buradan yine kıbleye **Kara Köprü**, sanatlı, süslü bir köprüdür. Altından Dülhadi Suyu akar. İlk çıktığı yer (---) (---) dir. Sonra Şat

Nehri'ne karışır. Bu anılan köprüyü geçip Kara Taşlık adlı kaldırımlı yola ayak bastığımızda Allah'ın büyüklüğü yağmur gökten inip bizi öyle etti ki atlarımızda ve bizde can ve derman kalmayıp yetmiş bin sıkıntı ve fena rüzgârı çekerek sığınacak bir yer bulamayıp (---) saatte,

Hâmid Şehri, yani Kara Âmid Kalesi, süslü belde Diyarbakır'ın vasıfları

İsimlendirilmesinin sebepleri için binlerce şeyler yazmışlardır. Ancak ilk yapılış sebebi: Hazret-i Yunus Peygamber *aleyhisselâm* eski Musul'da oturup o bölgelerin halkını dine çağırırdı. Ancak yaratılmışlardan tek bir kimse bile imana gelmediklerinden gayet üzülüp Musul halkına beddua edince eski Musul harap oldu. Buradan Diyarbakır'a gelince halkının hepsi mucize istemeden Müslüman olduklarından Yunus Peygamber *aleyhisselâm* sevinip,

"İliniz vilâyetiniz bayındır ve bakımlı, halkınız devamlı sevinçli ve neşeli olup bütün çoluk çocuğunuz ömürlü olup soylu ve ergin olalar" diye hayır dualar edip Fıskayası adlı yerde eşsiz bir mağara içinde yedi yıl oturdu.

Tanrı'nın hikmeti o dönemde yıldızı parlak bir kız melike vardı ki Amalak kızlarından idi. Yunus Nebî'ye iman getirip Müslime oldu. Gayet zengine idi ki binlerce Kârûn hazinesine ve Efrâsiyâb malına sahip idi. Hazret-i Yunus'un öğretmesiyle o melike bu Diyarbakır'ı sert kara taştan Fıskayası'nda yaptığı için o kızın adıyla adlanıp İran tarihçileri "Diyâr-ı Bikr" derler, yani "Kız Şehri"dir. Ama Rum tarihçileri bütün duvarları sert taş (---) (---) olduğundan "Kara Âmid" derler. Padişah defterhanesine öyle yazılmıştır.

Sözün kısası, nice bin devletten devlete kalıp Enûşirvân'dan sonra Ermen taifesi elinde gayet imar olduğundan tarihçiler Ermen ilinden sayarlar.

Daha sonra Peygamberin hicreti yılının 10. senesinden [632] sonra Hazret-i Ebubekir'in halifeliği yıllarında Hazret-i Hâlid 70 bin adet askere başkomutan olup bu Diyarbakır'ı Ermeni kayserleri elinden kılıç zoruyla fethederken binlerce küffâr, Müslüman askerlerinin korkusundan kendilerini iç kaleden aşağı atıp Fıskayası üzerine düşüp hepsi parça parça oldular. Tanrı'ya hamd olsun Diyarbakır Kalesi fethedildi.

Daha sonra yine Ermen kâfirleri işgal edip 70 sene Âmid'e sahip oldular. Sonunda Abbasoğulları'ndan Sultan Evhadullah oğlu Sultan (---) (---) Diyarbakır üzerine deryâ gibi asker ile geldi, tam yedi ay kale içinde sığınmış olan kâfirler ve sapıklar kıtlıktan aman dileyip kaleyi (---) (---) (---) Sultan'a yedi şart üzere teslim ettiler.

Birinci şart, Ömer anlaşması üzere birer altın cizye (vergi) vereler.

İkinci şart, kale içindeki kiliseleri yıkılmaya.

Üçüncü şart, papaz, patrik, keşiş ve rahipleri vergi vermeyeler.

Dördüncü şart, tüccarları Müslümanlar gibi gümrük öşrü vereler.

Beşinci şart, kale içindeki evlerinde oturalar.

Altıncı şart, eski mezarlarında ölülerini gömüp mezarlıkları bağ ve bahçe olmaya.

Yedinci şart, alaca sarıklarına bir kimse engel olmaya, diye bu yedi şartları kabul edilince kaleyi teslim *[199a]* ettiler.

Hâlâ kale içinde kâfirler vardır ki sayılan yedi şart üzere ellerinde eski sultanların buyrukları vardır.

Bu Sultan (---) (---) evlattan evlada Diyarbakır'a sahip olup tâ Sultan I. Selim döneminde Diyarbakır hâkimi Melikü'l-muzaffer Sultan (---) (---) idi. Selim Han Çaldıran savaşına giderken bu Diyarbakır Kürtleri yolkesicilik edip Müslüman askerlere Kemah, Tercan, Bayburt ve Canha kaleleri yollarında hayli zararlar verirler. Bu kötü durum Selim Han'a yansıyınca derhal Diyarbakır hâkimine bir mektup ile dergâh-ı âlî kapıcıbaşısını gönderip mektubunda:

"Benim karındaşım, lutf edip yönetiminiz altında olan Kürt eşkıyalarına hâkim olunuz" diye rica mektubu yazdı. Diyarbakır hâkimi yazılanları okuyup anlayınca bir mektup ile adam gönderip:

"Eğer Şah İsmail'den intikam alabilirsen, menim de Diyarbakır'ımın 200.000 tüfenk atar Kürdümden intikam alasın" diye mektubu gelince Selim Han:

"Halkın dili Hakk'ın kalemidir. Diyarbakır hâkimi bize izin vermiş ki 'Diyarbakırımın Kürtlerinden intikam alasın' demiş. Olmaya; illâ hayr", deyip Çıldır gazasına doğru yola çıktı. Allah'ın yardımını

görüp kötü işli Şah'a karşı zafer kazanmış olarak Erzurum'a gelince yüz bin İslâm askerine Bıyıklı Mehmed Paşa'yı başkumandan edip yolları hızla geçerek Diyarbakır Kalesi'ni kuşattı. 70 gün büyük savaşlar edip Dağkapısı ve Mardinkapısı taraflarından kale döven top darbelerinden duvarları nice yerden yaralanıp Müslüman gaziler yürüyüş etmek üzere iken gördüler ki Mardin tarafından büyük bir ordu gelir. Öncü askerlerden birkaç adam ileri İslâm ordusuna gelip mektupları kumandan Bıyıklı Mehmed Paşa'ya verip okuyunca komutan sevincinden raks edip der:

"Ey gaziler, Çıldır cenginde bize yardıma gelen İmâdiye hâkimi Molla İdris 40.000 askerle yine yardıma gelirmiş. O beliren asker odur. Hemen gelip İslâm ordusunun bir tarafında konaklasınlar", diye buyurup o an Molla İdris askeri gelip aman vermeyip metrise girerler. Bu durumu kale içindeki Kürtler görüp

"Aman ey Osmanoğlu'nun seçkini" deyip Diyarbakır Kalesi'ni gönlü aydınlık vezir Bıyıklı Mehmed Paşa'ya barışla verdiler, İmadlı Molla İdris yardımıyla.

Daha sonra kale içinden bütün Kürtler ayakları çıplak, perişan ve içleri yanarak hâkimleriyle Mardin'e vardılar, orada da duramadılar. Bu sevinçli haber Tercan Ovası'nda I. Selim Han'a 921 [1515] tarihinde varınca anılan komutana Diyarbakır'ı devamlı ve Molla İdris'e de İmâdiye'yi devamlı verip ahidnâmeler yazdı. Onun için Rum tarihçileri "Selim Han fethi, Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle, Molla İdris yardımıyla" diye fetihnâmesini böyle yazarlar.

Daha sonra Sultan Süleyman *Allah'ın rahmeti üzerine olsun* cennete benzer Bağdad fethine giderken bu Diyarbakır'ın suyu ve havasından hoşlanıp "Bayındır ola benim Kara Âmid'im" diye orada kışlak verip üç ayda 10.000 kese akçe kestirip sikkesinde "*Selim Han oğlu Sultan Süleyman, Kara Âmid'de basılmıştır*" diye yazar. Hâlâ o akçeyi zemine gömen Zemînî-mezheblerde Kara Âmid sikkesiyle sikkelenmiş saf gümüş akçe çoktur. Daha sonra bu Diyarbakır vilâyetini Süleyman Han tahrir ettirip vezirlik ile eyalet etmiştir.

Kürdistan'ın Diyarbakır Eyaleti için Süleyman Han Kanunnâmesi

Evvelâ kanun üzere Diyarbakır üç tuİlu vezirliktir. Padiİah tarafından emirleri "Düstûr-ı mükerrem ve müİîr-i müfahham" diye yazılır. Kanun üzere vezirinin hâssı on iki kere yüz bin ve altı yüz altmıİ (1.200.660) akçedir.

Diyarbakır Eyaleti 16 sancaktır ve 5 sancak da hükümettir. Ancak 19 sancaİın on ikisi memleketin diİer eyaletlerinde olduİu gibi timar ve zeametlidir ve beyleri devlet tarafından atanır ve görevden alınırlar. Fakat sekiz sancak da Kürt beyleridir.

Fetih sırasında Bıyıklı Mehmed Paİa teklifiyle o beylere fermanlar ile yurtluk ve ocaklık diye temelli verilmiİtir. Asla atama ve azil [görevden alınma] kabul etmezler. Sayılan beylerin biri ölünce yeri oİullarına veya yakınlarına verilir. Ancak diİer sancaklar gibi gelirleri yazılıp içinde timar ve zeametleri vardır. Bir sefer olsa timar ve zeamet sahipleri alaybeyleri ve çeribaİılarıyla Diyarbakır vezirlerinin kolunda sefere giderler. Eİer buyurulan hizmete gelmezlerse sancakları oİluna veya yakınına verilir. Bu anılan sancaklardan baİka beİ sancak daha mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kıdem hükümet olarak yazılmıİlardır. Bunların *[199b]* içinde timar ve zeamet yoktur. Hâkimleri mülkiyet üzre yönetirler. Gelirleri her ne ise hâkimleri kullanırlar. Osmanoİlu padiİahı tarafından bu hâkimlere yazılan emirlerde "Cenâb" lakabı yazılır.

Diyarbakır'ın Osmanlı sancakları bunlardır: Baİta Harput, Argani, Siverek, Nısıbîn [Nusaybin], Hasankeyf, Çemiİgezek, Siirt, Mefârikin [Silvan], Akçakale (Nusaybin yakınında), Habur ve Sincar. Diyarbakır sancaİı paİa tahtı sancaİıdır.

Bu sancakların hepsi Osmanlı beylerinindir. Yurtluk ve ocaklık sancakları bunlardır ki anılır: Saİman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur ve Çermik sancakları.

Bunlar kanun üzere ocaklık iken beyleri oİulsuz ölüp son bulduİundan hâlâ Osmanlı sancaİı olmuİlardır. Fakat,

Âmîd Eyaleti'nde hükümetler bunlardır: Önce Cezîre, Eİil, Genc, Palu ve Hazzo Hükümeti.

Bu beİ adet hükümet serbest beylerbeyilik rütbesiyle hâkimlerdir. Ama yine vezirleriyle sefere gitmeye memurlardır. Bu beİ hükümetle toplam yirmi beİ adet Diyarbakır sancakları olmuİ olur.

Ama Akçakale, (---) şehri, Pesyan, Pozan, Hançük ve (---) (---) beyi gibi 300 boybeyleri vardır.

Fakat Diyarbakır'ın bir hâkimi de timar defterdarıdır. Bir hâkimi de defter kethüdasıdır ve biri de mal defterdarıdır. Bunların hâsları 40.399 akçedir.

Ancak paşa tahtı olan Âmid sancağında 9 adet zeamet vardır ve timar 168 adettir. Diyarbakır sancağı kanun üzere cebelileriyle 2.000 silahlı asker olur, ama cebelüsüz 700 asker olur. Bütün Diyarbakır Eyaleti'nde bütün sancakları askeriyle seferde cebelileri ile 30.000 silahlı asker olur. Ve paşasının hâssına göre 3.000 seçkin asker olur. *Allah daha artırsın.*

Diyarbakır Eyaleti'nde olan bütün sancakbeylerinin, ocak beylerinin ve hâkimlerinin kanun üzere hâslarını bildirir

Hazzo beyinin hâssı...219.999
Argani beyinin hâssı...200.515
Siverek beyinin hâssı...403.043
Atak beyinin hâssı...447.200
Tercil beyinin hâssı...445.200
Çermik beyinin hâssı...214.000
Hasankeyf beyinin hâssı...203.955
Eğil beyinin hâssı ocaklık...296.750
Çapakçur beyinin hâssı...370.000
Çemişgezek beyinin hâssı...334.223
Sağman beyinin hâssı...369.057
Siirt beyinin hâssı...223.772
Akçakale beyinin hâssı...200.000
(---) şehri beyinin hâssı...191.517
Pesyan ve Pozan beyinin hâssı...100.000
Kulp beyinin hâssı ocaklık...166.667
Hançuk beyinin hâssı...427.900
Pertek beyinin hâssı...380.000
Genc beyinin hâssı...278.340

Kara Âmid defterdarı hâssı 140.395
Diyarbakır defterdarı kethüdasının hâssı 100.924
Âmid timar defterdarının hâssı 80.000

Süleyman Han Kanunu üzere Diyarbakır Eyaleti'nin bütün sancakbeylerinin hâsları pâyeleri yönüyle bu yüzden yazılıp sayıldı.

Diyarbakır Eyaleti'ndeki bütün askerî hâkimleri bildirir

Birincisi hepsinin komutanı başkomutan Diyarbakır veziridir.
İkinci kethüdasıdır.
Üçüncü Cizre hâkimi.
Dördüncü Eğil hâkimi.
Beşinci Genc hâkimi.
Altıncı Palu hâkimi. Ve,
Yedinci Hazzo hâkimidir.

Yukarıda hâslarıyla sayılan 18 adet hâkim beyler ile 25 hâkimdir.

Yirmi altıncı hâkim mal defterdarıdır.
Yirmi yedincisi çavuşlar kethüdasıdır.
Yirmi sekizinci hâkim zeamet defterdarı[dır].
Yirmi dokuzuncu defter emini[dir].
Otuzuncu çavuşlar eminidir.
Otuz birinci çavuşlar kâtibidir.
Otuz ikinci alaybeyidir.
Otuz üçüncüsü çeribaşıdır.

Ancak her sancakta birer alaybeyi ve çeribaşı olduğundan 38 adet zâbitler de olur. Bu hesap üzerine Diyarbakır Eyaleti'nde 71 zâbit eder.

Yetmiş birinci hâkim sipah kethüdayeridir.
Yetmiş ikinci yeniçeri kumandanıdır.
Yetmiş üçüncü kale komutanıdır.
Yetmiş dördüncü Rûznâmeci Hüseyin Efendi'dir.
Yetmiş beşinci paşa beytülmalcısıdır.
Yetmiş altıncı şehir voyvodasıdır.
Yetmiş yedinci hâkim muhtesib ağadır.

Yetmiş sekizinci hâkim gümrük memurudur.

Yetmiş dokuzuncu haraccı ağa tahsildarıdır.

Sekseninci hâkim hane avârızcısıdır.

Seksen birinci hâkim şahbenderdir.

Kısacası 300 boybeyleriyle bütün Diyarbakır Eyaleti 400 hâkim sayılır. Bunların tamamı yerel hâkimlerdir ki kanunla insan öldürürler.

Şeriat [kanun] hâkimlerinin bildirilmesi

Bunlandan birincisi Âmid Şehri 500 akçe mollalıktır. Rüus-ı hümâyûn ile padişah tarafından gönderilmiş Dergâh-ı âlî kapıcılarından keçeli muhzırbaşısı ve keçeli yeniçeri çukadarı vardır. İhtişam için atına saçaklı abâyî atar. Yönetimi altında toplam (---) adet nahiye naipleri vardır. Bu nahiyelerden mollasına adalet üzere her sene 40 Rum kesesi olur. Paşasına bu geniş eyaletten 100.000 guruş olur.

Kadı'nın yönetimi altında Diyarbakır sancağı
(---) adet kazadır ki onları bildirir [200a]

Birincisi Diyarbakır'ın batı tarafında,

Çermik kazası:

...................(4.5 satır boş)...................

İkinci hâkim İmam-ı Hanefî şeyhülislâmı.

Üçüncü şer'î hâkimi Şâfiî müftüsü,

Dördüncü Mâlikî müftüsü,

Beşinci Hanbelî müftüsüdür. Ancak buranın bütün halkı Şâfiî mezhebinde olduğundan Şâfiî müftüsü meşhurdur.

Altıncı şer'î hâkimi seyyidler üzerine soylu nakibüleşraftır.

Yedinci şer'î hâkimi ayak nâibidir.

Diyarbakır Kalesi'nin yerini,
şeklini ve fırdolayı büyüklüğünü bildirir

Kara Âmid Kalesi: Öyle ünlü sağlam ve dayanıklı olan kale, Şattularab kıyısında göklere baş çekmiş Fıskayası denen yer yüzünde çok ünlü yüksek tepe üzerine sert siyah taş ile kurulu sağlam bir kale, bu eğri suratlı felekte yüksek bir kaledir. Gerçi yalçın kaya üzeredir ama yüksek dağın en tepesi geniş yeşillik ve

lâlelik bir alandır. Kalenin doğu ve kuzey tarafına eğimli semti göklere baş kaldırmış kayalar üzere olan Fıs mağaraları bu yüksek kalenin altındadır. Hazret-i Yunus *aleyhisselâm* makamı oradadır. Ondan aşağı adam bakmaya cesaret edemez. Sanki cehennem çukurudur. Büyük nehrin iki tarafı güllük gülistanlık, bağ, bostan ve reyhanlıktır ki her sene beş altı ay Diyarbakır halkının Şattularab faslı ettiği dinlenme yerleridir. Yeryüzündeki dinlenme yerleri içinde bu da ünlü bir gezinti ve eğlence yeridir.

Bu kalenin burçları üzere aşağıda akan büyük Şatt'a bakıldığında anılan ırmak sanki küçük bir su arkı gibi görünür.

Bu kalenin o tarafı bu derece felek kulesine boy uzatmıştır. Ancak yıldız tarafı, batı, güney ve kıble tarafları düz yerdir. Duvarının boyu kırk arşın yüksekliktetir ve onar arşın geniş duvar temeli vardır. Yüksek kulelerle çevrilmiştir. Hepsi (---) adet beden dişleridir.

Bu süslü kale yontulmuş siyah taşla yapılmış olduğundan "Kara Âmid" derler. Hendese sahibi usta bu kaleyi dörtgen şeklinde kuzey ve güneye uzunlamasına yapmıştır. Bütün kuleleri ve beden dişleri birbirine bakar. Tehlike sırasında birbirini korudur. Sert taştan inşa edildiğinden yeri de yalçın kaya üzere yapıldığından düşman kuşatsa bir tarafından lağım ve metris sürüp zafer bulmak mümkün değildir. Meğer bir sene kuşatılıp kale içinde kıtlık olup kaleyi teslim edeler.

Dörtgenin doğu tarafı cehennem çukuru olduğundan hendek gerekli değildir. Fakat kuzey, güney ve batısında hendeği (---) (---) dörtgen şekli köşelerinde Yecuc seddi gibi burçları var ki sanki her biri birer Kâf kulesidir. Ancak diğer kaleler gibi üçer dörder kat değildir. Ancak bir kat sağlam hisardır.

Dört adet demir kapısı vardır. Birincisi kuzey tarafına açık Dağkapısı; Şerbetin'e, Eğil'e, Argani, Çermik, Harput ve Palu'ya giden bu Dağkapısı'ndan gider.

Batı tarafına açık Rumkapısı; mezarlığa ve Karadağlar'a gidenler bu büyük kapıdan gider.

Kıble tarafına açık Mardinkapısı.

Doğu tarafa bakan Yeni Kapı. Bundan aşağı Şat kıyısına inip köprüden Şatt'ı geçtikten sonra Mefârikin Kalesi'ne ve Batman Köprüsü'nü ve büyük nehrini geçip Hazzo Kalesi'ne varır.

Bir kapı da paşanın olduğu iç kale sarayında doğu yönünde Şat Nehri'ne açılır Uğrun kapısıdır. Ancak cadde değildir.

Bu demir kapılar ile süslenmiş sağlam sur, bu hakirin adımıyla fırdolayı tam 11.000 germe adımdır. Ama doğu tarafı köşesi paşa sarayı olup Gayyâ kuyusu ve ters uçurum olduğundan adımlamak mümkün olmadı. Ancak Dağkapısı'ndan Mardinkapısı'na kadar bu kalenin içi 2.000 adım yerdir. Bu takdirce yalçın kaya üzere adımlayamadığımız duvarın uzunluğunu 2.000 adım hesap edersek bu durumda Kara Âmid Kalesi fırdolayı 14.000 adım olmuş olur.

Bu kalenin Şatt'a bakan tarafında ve kuzeye bakan köşesinde Diyarbakır Kalesi'nin sert taşı öyle bir sert taştır ki ona demir etki etmez ve asla ateş etki edip kireç olmaz. Bir acayip garip madendir ki anlatılmasında dil kısa kalır.

İç kalenin anlatılması: Tam 4.000 adımdır. İçinde 150 adet odalı ve çeşitli divanhaneli büyük saraydır. Her gelen vezir ve beyler birer oda, hamam, havuz ve şadırvanlar yapınca kat kat süslü bir saray olmuştur. *[200b]* Bütün pencere ve balkonları Şattularab'a, Sadiköy Ovası'na ve Karatepe adlı vadilere bakan cihanı seyreden manzaralardır. Sarayın eski bir divanhanesi vardır. Eski sultanlardan Sultan (---) (---) yapısıdır. Burada olan eski tarz bukalemun nakşı meğer Kâhire'de Sultan Kalavan Kalesi'nde ola.

Bu iç kalede toplam (---) adet neferât evleri vardır.

Ve bir hamam ve bir Hâlid ibn Velid Camii var.

On adet su değirmenleri var. Bir iç kalede böyle su değirmeni yoktur ve bir bölgeye özgü değildir ki paşalar iç kaleye gireler, hatta orada oturalar. Ancak bütün vezirler bu Diyarbakır'ın iç kalesinde olurlar.

Bu sarayın ilk yapıcısı Sultan I. Selim veziri fatih Bıyıklı Mehmed Paşa'dır. Hayli geniş büyük saraydır ve sağlam iç kaledir. Şehir içinde kıble tarafına bakan bir demir kapısı var. Bekçileri daima hazır olup gözcülük ederler.

Bu iç kale değirmenlerinin suyu kudretten yine iç kale içinde kayadan doğup değirmenleri dönderip paşa sarayından geçerek kale duvarında bir demir kafes pencereden çıkıp Fıskayası'ndan aşağı, taştan taşa kendini vurup çeşme gibi akarak Şat Nehri'ne katılır, ancak saf sudan nişan verir iç kale pınarıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kadim şehir Diyarbakır'ın camilerinin anlatılması

Allah âfetlerden korusun

Birincisi tâ şehrin ortasında eski ibadet yeri ve büyük cami, Diyarbakır'ın yüz suyu yani **Cami-i Kebir:** Hem Rum tarihçileri ve hem uzağı görebilen akıl sahiplerinin tamamı bu eski ibadet yerinin tâ Hazret-i Musa *aleyhisselâm*ın kutlu zamanlarında yapıldığında görüş birliğindedirler. Avlu sütunlarının sağ tarafında beyaz bir sütun üzerinde İbranice tarihi vardır. Her devlet elinde bu kale oldukça, bu eski yapı ibadet yerinden başka bir şey olmamıştır. Hâlâ öyle ruhaniyet var ki bir musallî (namaz kılan) iki rekat namaz kılsa kabul olduğuna insanın kalbi tanıklık eder. Sanki Haleb'in Ulu Camii, Şam'ın Ümeyye Camii, Kudüs'ün Mescid-i Aksâsı, Mısır'ın Cami-i Ezher'i ve İstanbul'un Büyük Ayasofyası gibi duaların kabul olunduğu bir Diyarbakır camiidir. Kiliseden dönderildiğine yapı eserlerinde nice bin adaletli tanık vardır. Zira minaresi dört köşedir. Eski kilise iken çanlık imiş. Mihrabı ve minberi eski tarzdır.

Cami içi avize ve kandiller ile süslenmiştir. Bütün küçük büyük türlü türlü üç kat sütunlar biri biri üzerine konulmuştur.

Cami içinde bir cami de Şâfiî camiidir. Bütün Şâfiî mezhebinde olanlar burada ibadet ederler.

Bu camiin dört kapısı vardır. Kıble kapısından mihraba kadar (---) adımdır. Sağ ve soluna kadar uzunluğu (---) adımdır. Bu cami gece gündüz cemaatsiz kalmayıp yetmiş seksen yerde türlü ilimler görülür. Nice yerinde tarikat sahibi olan kimseler erbaine girip tevhid ve zikirle meşgullerdir.

Dış avlusu da beyaz ham mermer ile döşeli olup tâ avlu ortasında bir abdest havuzu vardır. Bütün musluklarından namaz kılanlar abdest yenileyip ibadet ile Yaratıcı'ya yakınlaşırlar. Bu çeşmelerin hepsi Hamrevât Pınarı ve Ali Nehri Pınarı'ndandır.

Avlusunun dört tarafı İstanbu'da Süleymaniye gibi yan sofalarıdır. Sofalar üzere (---) adet biri biri üzere yapılmış türlü mermer, somaki, zenburî taşı ve sarı yüksek sütunlar vardır. Onun altındakiler de kalındır. Ondan aşağıdakiler büyük sütunlardır. Bu sütunlar üzere ibret verici kubbeler yapılmıştır.

Bu avlunun üç tarafında üç kapı vardır. Yeni yapı dört köşe bir minare yapıldı.

Sözün kısası, bu Diyarbakır içinde böyle büyük cami yoktur ki on bin adam alır. Bütün yapıları ve boyun eğmiş kubbeleri baştan başa saf kurşun ile kaplıdır. Cuma hutbesinde hatip, fatih Selim Han'ı anar ki Âmid fatihi Selim Han'dır, Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle. Sonra,

Peygamber Camii: (---) (---) (---) yapısıdır ve Dağkapısı yakınındadır. Bu da eski camidir ve gayet rûhaniyet vardır. Hepsi kârgir kubbelerdir ve baştan başa kurşunludur. Bir dört köşe minaresi vardır. Bir tarafında yine Şafiî camii vardır. Mihrabı, minberi ve müezzinler mahfeli sade süslüdür. Avlusunda havuzu ve fıskiyeleri mükellefdir. Bu da çok cemaate sahiptir. Bunda da rûhaniyet vardır. Hayır sahibinin rüyasına Hazret-i Peygamber girmiş, onların öğretmesiyle yapıldığından Peygamber camii adıyla meşhurdur.

İskender Paşa Camii: (---) (---) Han'ın vezirlerindendir. Ancak hoş ve sanatlı, kurşunlu, ölçülü bir minâreli, vakfı sağlam ve rızıklananları çok, bakımlı camidir.

Behram Paşa Camii: (---) (---) Han vezirlerindendir. Kurşunlu camidir. (---) (---) *[201a]*

Melik Ahmed Paşa Camii: (---) (---) Han vezirlerindendir. (---) (---) Kürtlerinden hayır sahibi yiğit bir vezir imiş, ancak efendimiz gibi "Melek Ahmed Paşa" nâmlı değil imiş, "Melik Ahmed Paşa" imiş. Bu nur dolu cami Rumkapısı yakınındadır.

Kara Cami: Yapanını öğrenemedim, ancak gece gündüz cemaati çokluk üzeredir. Kurşunlu değildir.

İpariye Camii: Bir zengin Çin bezirgânı yapmıştır. Duvarı kirecine 70 yük Hoten miski karıştırıp bu camii yaptığı için İparî yani miskli cami demek olur. Gerçekten nemli bir havada duvarlarını koklasan misk kokusu insanın dimağını kokulandırır. Ancak kurşunlu değildir. Çok cemaati vardır ki sabah akşam cemaatsiz kalmaz.

Hüsrev Paşa Camii: (---) (---) Han vezirlerindendir. Mardinkapısı semtindedir. Gayet sanatlı ve şirin camidir, ama kurşunsuzdur. Cemaati çoktur, zira şehrin kalabalık yerinde yapılmıştır.

Ali Paşa Camii: (---) (---) vezirlerindendir. Sarılı adlı mahalle içindedir.

Hasırlı Camii: Yapanı bilmiyorum. Palancılar yakınındadır. Bir kurşunlu bakımlı camidir.

Muallak Cami: Yapanı belli değil ama yarısını yıkan Timur Lenk'dir. Muallak Cami adıyla meşhur olmasının aslı odur ki dört köşe yüksek bir minaresi vardır. Yapan usta bu yüksek minareyi beş adet yüksek sütun üzere kurup minarenin dört köşe temelini dört sütun üzere sihirli bir sanat ile yapmış. Beşinci sütunu minarenin temeli ortasına edip bütün minarenin ağırlık merkezi bu bir sütun olmuştur. Diğer dört adet direkler görüntü olarak durduğu için bu minareye Muallak Minare dediklerinden cami de o minare adıyla adlandırılmıştır. Ancak bu minarenin temelinde beş adet sütunlar bir demirci dükkânı içinde olduğundan herkes görmez. Çok dikkat eden görür, ibret verici güzel bir minaredir.

Rumiye Şeyhi Aziz Efendi Camii: Yeni yapı güzel bir camidir ve Behramiye camii yakınındadır. Bu azizin camiinde olan Hâcegân (Nakşî) zikrini duyan ihvan dostları mest ve hayran eder, kendinden geçirir.

Şems Efendi Camii: Yani Sinoğlu Camii adıyla meşhur bakımlı bir camidir. Bu ad ile meşhur olmasının sebebi odur ki bu hayır sahibi merhum Şems Efendi ana rahminde iken babası gazaya giderken,

"İlâhî bu hâmile ehlimin karnındaki evladımı sana emanet eyledim", deyip gazaya yönelir. Fetihten sonra küçük cihattan gelip görse ki ehli âhirete gitmiş. Mahalle halkından ehlinin mezarını sorup:

"Biz gazaya yöneldikte ehlimin karnındaki evlâdımı tam inançla o Hayy ve Kayyûm olan Allah'a emanet verdim. Elbette o evlat göklerin ve yerin âfetlerinden kurtulmuş ve korunmuştur" deyip mezarlığa varıp ehlinin mezarına varıp:

"*Es-selâmü aleyke ey kabir ehli*" deyince hemen mezar içinde bir masum sesiyle:

"*Ve aleyküm selâm ey Allah yolunda cihat eden babacığım*" der.

Orada hazır olanların hepsi hayran olup mezarın kapağını açıp görseler ki üç yaşına ulaşmış, yüzü dolunay olmuş nurlu bir güneş, nurlu bir çocuk annesinin sağ tarafında yatar. Annesinin sağ tarafı memesi asla çürümeyip temiz masum, annesinin emceğini şapur şupur emmeğe başlar. Yaratıcı Rabb kâdirdir ki 'Karanu [karanlık] gecede kara karıncaya kara taş içinde kadarınca nafakasını verir.' O

ki evladını gönülden Rabbi Allah'a emanet vere o yok olur mu? "*Allah her şeye kâdirdir*" [*Kur'ân*, Bakara, 20].

Daha sonra babası mezara girip yavrusunu kucaklayıp anılan mezarı kapatır. O masum çok güzel olduğundan ismine Şems derlerdi. İnsanların dilinde sinde [mezarda] doğduğu için Sinoğlu derler. Daha sonra bu Şems Efendi Diyarbakır içinde kutbiyyete ayak basıp nice keşf ü kerametleri belli olup nice kere yüz bin dervişe izin vermiş bir tarikat önderi sadık âşık kimse imiş. Daha sonra helâl mal ile bu nur dolu camii yapıp adına Sinoğlu Camii derler ki adlandırılmasının sebebi odur. Bir rûhaniyetli tatlı mabettir.

Bıyıklı Mehmed Paşa Camii: Nasıf Paşa Meydanı'ndadır. I. Selim Han'ın vezirlerinden Diyarbakır Fatihi Bıyıklı Mehmed Paşa hayratıdır. Anılan Paşa da bu aydınlık camiin avlusunda yatmaktadır. Bu da sanatlı, kurşunlu, aydınlık bir camidir.

Hâlid ibn Velid Camii: Peygamberimizin hicretinden sonra Hazret-i Ebubekir halifeliğinde bu kaleyi Hâlid ibn Velid fethettiğinde ilk olarak yapılan, bu iç kalede Hazret-i Hâlid Camiidir. Hâlid oğlu hazretleri camii yanında yatar, ama Hazret-i Hâlid ibn Velid Humus Şehri'nde gömülüdür.

Burada Diyarbakır'ın (---) adet hutbe okunur camileri tamam oldu. *[201b]*

Muvahhidân [birleyenlerin] mescitlerinin anlatılması

Tamamı (---) adet mahalle mescitleridir. Birincisi Balıklı Zâviyesi ve Sarılı Mahallesi Mescidi.

...................(1 satır boş)...................

Bilginlerin ders verdiği medreselerin anlatılması

Hepsi (---) adet ilim yuvası medreselerdir. Birincisi yukarıda yazılan camilerin her birinde birer ve ikişer ilim öğretim evleri medreseler vardır.

Ancak bunlardan Cami-i Kebir'de **Mercaniye Medresesi:** Bilginler arasında pâyesi vardır. Müderrisi ondan mollalığa ayak basar. Müderrisi ve talebeleri vardır. Evkafı sağlam olduğundan maaşları, et ve aydınlatma ücretleri devamlıdır.

Ondan yine Cami-i Kebir'de Şafiî mihrabı dışında **Şafiî Medresesi:** Bu da bakımlı din ehli öğretim yeridir.

Peygamber Camii Medresesi: Talebesi çoktur. Burada bir kere ilme başlayan elbette ve elbette mahrum kalmamıştır.

İpariye Medresesi: Meşhur medresedir ki beyan ilmi görülür. Onun için öğrencileri yakın zamanda açık seçik hâle gelip makam sahibi olur.

Mardinkapısı'nda **Hüsreviye Medresesi:** Bu ilim yuvasında kelâm ilmi okunur. Onun için öğrencileri fasih ve beliğ şekilde konuşurlar.

Sarılızâde Medresesi: Burada fıkıh ilmi okunduğundan halifeleri gayet fakihlerdir.

Şeyh Rumî Medresesi: Ulu dergâhtır. Burada müritleri tasavvuf ilmi ve tevhid ilmi ile meşgullerdir.

(---) (---) **Medresesi:** Burada tefsir ilminden Cerîr-i Taberî, İbn Mes'ud, Ebü'l-Leys, Beyzavî, Kadı, Deylemî, Feyzullah Hindî ve Ebussuud tefsiri görülüp müfessir, araştırıcı, âlim ve fâzıl yazarları vardır. Meşhur medreseler bunlardır.

Kur'ân-ı Kerim öğretim yerleri

Yukarıda yazılan camilerin her birinde birer şeyhülkurrâlar vardır ki hıfz ilmi [hâfızlık] görülür. Burada Arabistan gibi *Kur'ân* hâfızı çok değildir. Zira "Hıfz ilmine çalışan fâzıl olamaz" diye hıfz ilmine fazla eğilmezler. Ancak tecvid ilmi Hâfız kıraatı ve Ebû Ömer kıraatı üzere rivayet edenleri ile harflerin mahreçlerine [çıkış yerlerine] uyarlar. Bazıları bu ilmin öğrenimini tamamlamak için İbn Kesir kıraatı, Seb'a kıraatı ve Aşere kıraatını okurlar. (---) (---)

Peygamber hadislerinin öğretim yerleri [Dârülhadisler]

Hepsi (---) adet hadis evleridir. Gerçi İstanbul'daki gibi büyük kubbeler ile yapılmış hadis evleri yoktur. Ama elbette her camide birer hadis okutan hocaları vardır. Özellikle Cami-i Kebir imamı Deli İmam adıyla ünlü olmuş erdemli imam çok iyi hadisçidir. Zira Mısır'da Cami-i Ezher'de hadis ilmi öğrenmiştir. Muhaddis Ramazan Efendi *Müslim* ve *Buhârî*'yi (---) (---) tamamen ezbere okumuştur ki rivayetçileriyle 7.000 hadis hatırındadır.

İnsanların ciğer köşesi çocukların öğrenim gördüğü çocuk mektepleri

Hepsi (---) adet ebced okuyan mektepleridir. Öncelikle yukarıda yazılan camilerin birer adet mektepleri vardır.

....................(1.5 satır boş)....................

Şanlı dervişlerin tekkelerinin anlatılması

Tamamı (---) adet şan sahibi seyyahların tekkesidir. Bunlardan birincisi Hâcegân [Nakşî] tarikatında **Şeyh Rumî Tekkesi**: Burada olan tevhit ve zikir bir diyara özgü değildir. Şeyhi (---) (---) Efendi, Şeyh Rumî'nin oğludur ki bütün dervişlere ve gelen giden yolculara nimetleri bol olup halktan gizlenmiş bir halim, iyi huylu mübarek bir zat, keremli bir oğuldur.

Balıklı Tekkesi: Bu da (---) (---) tarikatında seyre değer bir derviş tekkesidir.

İpariye Tekkesi: (---) (---) tarikatında büyük tekkedir ve bütün dervişleri dostlardır.

....................(2.5 satır boş)....................

Akan çeşmelerinin özellikleri

Hepsi (---) adet akan pınarlardır. Hepsinden övülmüş olan hayat suyu çeşmeler Hamrevât pınarından gelen can besleyen çeşmelerdir. Zira bu Hamrevât Ssuyu Anadolu, Arap ve Acem'de Ma'arratünnumân Suyu gibi ünlü, övücülerin dilinde bütün âlemce övülmüş Hamrevât Suyu'dur. İlk çıktığı yer Diyarbakır'ın batısında Karadağ Yaylağıdır, yer altında iki menzil yerden pöhrenkler [su yolları] ile Âmid Kalesi'ne girip ilkönce Cami-i Kebir'e, ondan başka camilere, han, imaret ve hamamlara dağılır. Eski hekimler bu Hamrevât suyu içine pamuk bırakıp sonra pamuğu kurutup tartmışlardır. Maarra Şehri suyu pamuğundan *[202a]* hafif gelip İstanbul'da Eski Saray Kapısı önündeki biricik çeşmenin suyunda ıslanıp kuruyan pamuk ile bu Diyarbakır'ın Hamrevât Suyu pamuğuyla birlikte tartılmıştır. Tâ bu derece hafif Hamrevât Suyu'dur. Eğer pamuğu ağır olsa acı olup yararsız olmasına delâlet eder.

Bu Hamrevât Suyu yumuşak hoş bir sudur. Safrâ, sevdâ ve balgamı ve içte olan bütün karışımları mahveder. Hatta bu Hamrevât

Suyu'nun özelliklerini Osmanoğulları'ndan Sultan İbrahim Han duyup;

"Elbette bana Diyarbakır'dan Hamrevât Ssuyu gelsin!" diye buyurunca suyu getirmek için Dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı tayin olundu. Efendimiz Melek Ahmed Paşa, Kara Âmid valisiyken anılan ağa fermanla gelince Paşa "İşittim ve itaat ettim" deyip onar vukiyye saf gümüşten güğümler yaptı. Altı kurşun güğüme, altı çinko güğüme ve altı adet senek dedikleri çam boduçlarına Hamrevât Suyu'nu doldurup mahkeme huzurunda bütün güğümleri mühürleyerek gelen kapıcıbaşıya on kese ihsan edip ve on altı kese de güğümlerinin masrafını çekip ılgar ile bu Hamrevât Suyu'nu İbrahim Han'a gönderdi.

Tanrı'nın hikmeti bu tatlı su İstanbul'a girdiği gün taht değişikliği meydana geldi, Hamrevât Suyu İbrahim Han oğlu Sultan Mehmed'e nasip olup 1058 Receb'inin 18'inde [08.08.1648] Cumartesi günü ikindiden sonra tahta çıktığında Hamrevât Suyu içti.

Sözün özü bu Hamrevât Suyu Diyarbakır'ın yüz suyudur. *Fetahna'l-Irak* sözü 941 tarihinde [1534/5 Sultan Süleyman *Tanrı'nın rahmeti ve bağışlaması üzerine olsun* yollarını temizleyip Karadağ'dan getirmiştir.

Ali Pınarı Suyu: Bu da tatlı, yumuşak ve hazmı kolay iyi sudur. Bu da Karacadağ'ın bir tarafından tüneller ile şehre girip han, hamam ve camilere dağılır. Ama çeşmelerin çoğu Hamrevât suyundandır.

Balıklı Suyu: Şehir içinde büyük bir kaynaktır. Büyük bir havuza akıp içinde nice bin renkte balıklar yüzerler. Ama kimse avlayıp yemeye kâdir değillerdir, zira avcılarının birkaçı felçli olup ağızları ve burunları eğilmiştir. Osmanoğlu'nun ve İran şahının bir tarafta savaşları ve çatışmaları olsa bu havuzda balıklardan bir eser kalmayıp savaş sonrası bu balıklar gelip kimi yaralı ve kimi ölü havuz yüzüne çıkarlar, garip seyirliktir.

Hatta Bağdad fatihi Murad Han Bağdad'ı fethedip Bağdad içinde olan kötü geçimli Kızılbaş'ın başlarını ateş saçan kılıçla tıraş ettiğinde bu havuzun nice bin balıkları yaralı gelip anılan havuz kan ile doldu derler. Hatta Bağdad'ın fethinden sonra Murad Han Diyarbakır'a gelip Rumiye şeyhi azizi şehit ettiğinde bu havuzun kan ile dolu olduğu görülmüştür. Bizzat Murad Han gelip bu Balıklı'da kanı görüp şeyhi katlettiğine pişman olarak havuz içinden

dört adet iri balıkları tutturup her balığın kulaklarına altın ve gümüş küpeler geçirip serbest bırakır. Yakın zamanda durur idi.

Bu Balıklı Suyu da hayat suyudur. Nice bin adamlar girip yıkanıp humma hastalığına yakalanan ve cüzam hastalığına bulaşan girse ve suyundan kırk gün içse Hayy ve Kâdir Allah'ın emriyle anadan doğmuş gibi olur. Böyle bir seyir yeridir. Bu havuzun ayağı akarak Ali Paşa Camii'ne gider. Ondan Balıklı Gölü Suyu Mardinkapısı'ndaki hamama gider.

İç Kale Kaynağı Suyu'nun anlatılması : Hamrevât Suyu gibi lezzetli değildir, ama yine gayet soğuk sudur. Kale içinde on adet su değirmenlerini döndürür akar sudur. Bir memleketin iç kalesinde böyle akar su yoktur. Ancak Erzurum'da Cennet Çeşmesi Pınarı, Van Kalesi'nde Kırkçeşme Pınarı, bir de Budin sınır boylarında Estergon Kalesi içinde kayadan çıkıp Tuna Nehri'ne karışan hayat suyu ve biri de bu Diyarbakır'ın iç kale suyudur ki adı geçen kaleler kırkar yıl kuşatılsalar Tanrı'nın emri ile su için sıkıntı çekmezler. Bu suların ne taraftan geldiğini kimseler bilmez. Tanrı'ya hamd olsun Allah'ın ihsanıdır.

Erbaataş Suyu'nun özellikleri: Adlandırılmasının sebebi odur ki öyle soğuk sudur ki içinden on dört taş çıkarmaya yaratılmışlardan bir kimsenin gücü yetmez. Onun için erbaa [dört] taş derler temiz bir sudur. Bu saf su Nasuh Paşa Meydanı semtinde iç kale duvarına bitişiktir.

Şakku'l-acûz Suyu'nun anlatılması: Bir hayat suyudur ancak eski zamanda bu kaleyi Hulâgu kuşattığında bir yaşlı karı sihir ile kayadan çıkardı, derler. Onun için Şakku'l-acûz adıyla ünlüdür. Övülmüş değildir, ama tatlı sudur ve Rumkapısı tarafındadır, *vesselâm. [202b]*

Diyarbakır Kalesi içinde böyle akar sular vardır. Asla suya sıkıntısı yoktur. Ama nice hassas kimseler at sakalarıyla aşağı Şattularab'dan su getirtirler. Onun da özellikleri aşağıda inşaallah yazılır.

Diyarbakır Kalesi içinde can bağışlayan sebilhanelerin anlatılması

Toplam (---) adet sebilhanelerdir ama hepsinden donanımlı

....................(2 satır boş)...................

Şehirdeki mahallelerin isimleri

Hepsi (---) adet şehir mahalleleridir. 47 mahallesi Müslümanlardır, yedi mahallesi Ermenilerdir, ama Rum, Fireng, Çingene ve (---) (---) mahalleleri yoktur. (---) (---) (---)

Birincisi İçkale Mahallesi, Balıklı Mahallesi, Sarılı Mahallesi, Şeyh Mahallesi, Cami-i Kebir Mahallesi ve,

....................(2 satır boş)....................

Ünlü mahalleler bunlardır.

İleri gelen saraylarının anlatılması

Toplam 75 âlim, şeyh, vezir ve bey saraylarıdır. Birincisi İiç Kale'de Paşa Sarayı, Kethüda Sarayı, Molla Sarayı, Ruznâmeci Hüseyin Efendi Sarayı, Kaya Çelebi Sarayı, Hacı Musa Sarayı, Bezikîoğlu Sarayı, Osman Paşa Sarayı, Şeyhülislâm Sarayı, Nakibülislâm Sarayı ve Rumiye Şeyhi Sarayı,

....................(2 satır boş)....................

Kervansaray imaretinin anlatılması

Tamamı (---) adet hasbî gelen giden yolculara konukevleridir.

Birincisi **Melik Paşa Hanı:** Rumkapısı'nın iç yüzünde kale gibi taş yapı güzel bir handır ki sanki henüz yapı ustası elinden çıkmıştır. Bütün kubbeleri kurşun ile kaplı bakımlı bir dinlenme yeridir. Ama ne yazık ki Diyarbakır valilerinin delileri oturmaktadır. Eğer uslu adamlar otursa idi bu teklifsiz konukevi bir cennet köşesi olurdu.

Sonra **(---) (---) kervansarayı:** Atpazarı'nda, bu da ibret verici bir handır ki özelliklerinin anlatılmasında dil kısa kalır. Bütün kubbeleri çividî saf kurşun ile örtülüdür. Burada da paşanın sekban ve sarıcaları oturmaktadır. Kendilerinden başka bir adam bu hana yanılıp girse sekbanlar köpek gibi o adama üşüşüp parça parça ederler. Sarıcalar görse sarıca arı gibi sarılıp adamı sokarlar.

....................(1.5 satır boş)....................

Tüccar hanlarının anlatılması

Toplamı (---) adet tüccar hanlarıdır.

Birincisi kale gibi **Hasan Paşa Hanı:** Gayet sağlam, dayanıklı ve yeni yapı demir kapılı taş yapı bir güzel handır. Toplam (---) adet odadır. Avlusunda havuz ve şadırvanlarında hayat suyu akmaktadır.

Mardinkapısı dibinde **Bezirgân Hanı:** Yapıcısını bilmiyorum. Ama hanlar içinde bir güldür ve gayet bakımlı büyük handır.

...................(1.5 satır boş)...................

Garip bekâr hanlarının övülmesi

Hepsi (---) adet bekâr odalarıdır ki bunlarda bütün ülkelerden gelmiş tüccar, gezgin, zanaat ve meslek sahibi garipler birbirlerine kefîl olup bu odalarda edeplice kalırlar. Başka kapıcıları vardır ve akşamdan sonra kapıcılar davul çalıp kapılarını kapatırlar. Şafakla yine davul çalıp herkesi uyandırıp kapıları açarlar. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Bezzazistan ve çarşıların anlatılması

Hepsi 2.008 adet çarşı pazar dükkânlarıdır.

Bunlardan birincisi Hasan Paşa Pazarı, Sipah Pazarı, Attarlar Ppazarı, gelen gidenlerin dimağları bu pazardaki kokulardan kokulanır, kuyumcular pazarı.

Bu anılan çarşı pazar bütün taş kemerler ile yapılmıştır. Demirciler Çarşısı, Çilingirler Çarşısı, Cevâhirciler Pazarı, Haffaflar Pazarı, Palancılar Pazarı, Gazzazlar Çarşısı ve Bezciler Pazarı.

Kısacası 366 *[203a]* esnafların dükkânları mevcuttur. Ama Sipah Pazarı'nda bedesteni gayet bakımlı, süslü ve iki tarafı demir kapılı sağlam taş yapıdır. Zengin bezirgânlar ile dopdolu olup bütün bölgenin değerli malları ve eşyaları, zor bulunan mücevher türü orada bulunur. Ama bu diyarda işlenen kılıç, gaddâre, külünk, balta, ok, hançer, mızrak yalmanı ve ok peykânı bir diyarda işlenmez, ancak Isfahan demircileri işlerler.

Bütün Ermeni demircileri çekiç çalıp körüklerini çekerken musiki nağmeleri ederek hoş ses ile kâr u nakş, zecel ü tasnifatlar okuyarak çalışıp kâr okuyup kâr ederler. Çırakları çekiç çalarken yirmi dört tür usûl ile "tırtaka tırtâk tırtırtâk", diyerek "çifte düyek" usûlünde çekiç ururlar ve körük çekerken yine sofyân usulü ile çekerler.

Özellikle hallaçları pamuğa tokmak vurduğunda yayının kirişi sesi segâh makamında, kimi dügâh ve yegâhda duyulup usûlü yay çemberidir veya sakil usûlüdür ki *tırtaka tırtakataka tırtaka tırtırtak tırtak tak tırtaka tırtırtak tırtak tırtırtak*, diye sakil usulü ile hallaçları tokmak vururlar.

Kazancıları yine örsleri üzere kızıl renkli bakıra on kişi *tang tanga tang tanga*, diye sofyâne usulüyle çekiç vurduklarında Hüseynî sesini duyan ve usulleri yerinde gören maarif sahipleri hayran olur. Tâ bu derece sanat sahipleri her yönden yetkin ustalardır.

Kuyumcuları gümüş kap-kacak yapmada ve altıncıları altın tac ve saf altın mücevher kap-kacak yapmada benzersiz ustalardır.

Kalemkârları bukalemun nakşı işlemede sanki nakkaş Mânî, Behzâd ve Erjeng'dir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Genç ve yaşlı insanlarının yüz renklerinin anlatılması

Su ve havasının tatlılığından ve Hamrevât Nehri'ni içmelerinin etkisinden halkının yüz renkleri kızıldır. Çoğunlukla orta boylu, sağlam bünyeli, güzel yüzlü ve iri adamları olur. En az yaşayanları yetmişe ve seksene ulaşmış iken çalışmak ve kazanmaktan geri durmazlar ve her an cimâdan kalmayıp yüz sene yaşarlar.

Hesapsız güzellerinin övülmesi

Güzel ve sevimli sayısız çocukları vardır ki güzellikte ve tatlılıkta, hoş görünüşlü, peri yüzlü, ay parçası gençleri vardır. Şark diyarı olduğundan bölgesel şive ile belağat üzere konuştuklarında gönlü yaralı âşıklar hayat bulur. Her cünbiş ve hareketleri, yürüyüş ve duruşları adamı hayran eder. Hepsi zarif ve nükteci çocuklardır.

İleri gelenlerinin isimleri

Birincisi kibardan Ruznâmeci Hüseyin Efendi, Kaya Çelebi, Hacı Musa Ağa, Şeyhzâde İsmail Çelebi, Bezikîoğlu, Nakib Efendi, Osman Paşazâdeler, Kudde Kethüda Mehmed Çelebisi, Deli İmam Efendi ve,

...................(1 satır boş)...................

Usta tabiplerinin bildirilmesi

"İlim ikidir: Birincisi bedenler ilmi, ikincisi dinler ilmi" hadis-i şerifi üzere bu Diyarbakır Şehri'nde uzman kan alıcı çoktur. Ama havasının tatlılığından halkı tabiplere muhtaç değillerdir. Ama (---) (---) Çelebi,

....................(1 satır boş)....................

Usta cerrahların vasfedilmesi

Türkmen ve Kürtlerin karışık olduğundan dolayı dağ, bağ, tepe, yakın ve ırağlarında savaşmaktan ve kavga etmekten halkı eksik değillerdir. O yüzden yetkin usta cerrahları hesapsızdır. Ama bunlardan Cami-i Kebir yakınında üstad Kara Rıdvan, işinde ünlü bir ustadır. Ve cerrah, (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Sâlih şeyhlerin anlatılması

....................(2.5 satır boş)....................

Şairlerin anlatılması

Bu şehir doğu tarafında ve Acem'e yakın olduğundan nice yüz fasih ve beliğ usta şairleri vardır. Çoğu Fuzulî ve Rûhî-i Bağdadî tarzı kaside söyleyen seçkin şairleri vardır. Bunlardan biri ünlü Cevşenî'dir. Ondan,

....................(1 satır boş)....................*[203b]*

Yâran ve dostların anlatılması

Nice bin dostlar ile tanıştık ama oturup sohbet ettiğimiz bunlardır: Evvelâ Şeyhzâde İsmail Çelebi ve kardeşi (---) (---) Çelebi, Kaya Çelebi, Zeynîzâde Hasan Çelebi ve Bakkalzâde (---) Çelebi (---) (---)

Meczup ermişlerin anlatılması

....................(1.5 satır boş)....................

Erkeklerinin giyimleri

Kıyassız samur elbise, zerdeva ve samur kürk giyerler. Atlas, kemhâ ve diğer ipekli giyer ayânları vardır. Orta halli olanları

pirankona, saya çuka ferâce ve kontuş giyerler. Fakiri renk renk londura çuka giyerler.

Kadınların giyimleri

Hepsi beyaz çarşafa bürünüp yüzlerinde kıl örtü, başlarında sivri altın ve gümüş takke giyip ayaklarında elbette çizme giyerler. Bikr diyarı olduğundan temiz bâkireleri de car [çarşaf] giyerler ve altın ve süse gömülmüşlerdir.

İbret verici yapılarının anlatılması

Hepsinden ibret verici yapısı kalesidir. Sonra Cami-i Kebir'dir ki usta mühendis var gücünü harcayarak öyle tasarruflar ve şirinlikler etmiştir ki felek atlasında böyle bir cami yoktur. Bir eser de Şatt üzerinde köprüdür.

Gençlik veren havasının övülmesi

Havası o kadar yumuşaktır ki seher vaktinde sabâ rüzgârı esince insan sonsuz hayat bulur. İnsan uykudan uyandığında dinç ve şevk dolu kalkar. Sekiz rüzgârda da havası güzeldir. Bundan dolayı gençlerinin hepsi sevimlidir.

Ev su kuyularının tanımlanması

Bazı evlerde su kuyuları vardır. Ancak diğer bölgeler gibi su kuyuları çok değildir, yine de her evde su mahzenleri bulunur. Soğuk su mağaraları ve Fıskayası tarafında Yunus Nebî Mağaraları hadsiz hesapsızdır.

Şehrin arzı ve ikliminin tanımlanması

Bu Diyarbakır Şehri usturlâb ilmi üzre Ali Kuşcu sözüne göre (---) (---) hakikî iklimdendir. Ve gündüzünün uzunluğu (---) saat ve (---) dakikadır. Gecesi de yine öyledir. Coğrafî durumu ile enlemi (---) (---)

Yapılmasının talii (talihi)

Bu şehrin yapım talii, Bitlis Hanı Abdâl Han'dan duyduğumuz üzere İran şahı Rüknüddevle sözüne göre yıldız tâlii (---) (---) burcudur. Bundan dolayı bütün halkı şuh, şakrak, neşeli lâübalı canlardır.

Erkeklerinin isimleri

Çoğunlukla bilginlerine "efendi" demeyip "Monla Mahmud" ve "Monla fülan" derler. Ve Beşâret Ağa ve Gâşûr Ağa ve Salman Ağa adlı nice ayânları var. Şen ve şakacılar yurdu olduğundan lakaplı adamları çoktur, meselâ Çömezzâde ve Gammazzâde adlı adamları vardır.

Kadın isimlerinin övülmesi

Mesela, Semâ Han, Gülcenân, Şems Han, Hûrî Cân, Mihriban Hanım, Âsûde Hanım, Erbaa Hanım, Ârbişe Hanım, Adevî Hanım, Cânıcân Kadın, Afife Hanım, Zühre Hanım, Râbia Hanım, Vâtıme Hanım ve Şehhûbân Hanım.

Kölelerinin isimleri

Gülşân, Ken'an, Sıyâmî, Müstedâm, Ferruh, Gazanfer, Tekgül, Sührâb, Atabay, Âzâdlı [ve] Handan, Hamşâd, Cemşid, Fehrâd, Kâmil, Kâbil, Selâmet, İslâm, Kubad, Fürûdûn, Sevindik, Zâl, Apardı, Çeke ve Hüsref.

Câriyelerinin isimleri

Gülçehre, Peymâne, Revanî, Leylâ, Safâ, Gülbûy, Gülçîn, Mehçîn, Gülfâm, Gülhande, Varkad, Demdem, Hûrâya, Nûre, Şâkire, Sâmia, Hadîme, Zâliye, Gülcân, Cünâne, Hûrâya, Seleme, Sâlime, Kâmile ve Şebtîze.

Rahip kiliseleri

Hepsi (---) adet eski kiliselerdir ki Hâlid ibn Velid barışında muaf ve müsellem olmuşlardır. Birincisi kefere mahallesinde;

...................(1 satır boş)...................

İleri gelenlere mahsus hamamların anlatılması

Öncelikle ileri gelenleri "Şehrimizde 146 saray ve başka hanedan hamamları vardır" diye övünürler, zira kadınları gayet perde ehli, kapalı ve ırz ehli olduklarından çarşı ve pazara çıkmayıp ev hamamlarına girerler.

Garip aşevlerinin anlatılması

Eski zamanda 7 adet ziyafet yeri aşevleri var idi. Vakıfları zulümden harap olduğundan bugün yalnız Cami-i Kebir aşevi

kalmıştır. Ama Rumiye Şeyhi Tekkesi'nin, imaretten fazla fakirlere nimeti boldur ve diğer tekkeler de öyledir.

....................(4 satır boş).................... *[204a]*

Yıkananların hamamlarının alâmeti (---) (---) (---)

Birincisi Diyarbakır Şehri içinde toplam (---) adet hoş hamamlar vardır. Ama bunlardan suyu, havası ve yapısı hoş ve temiz Sinekpazarı'nda **İpariye Hamamı** gayet iç açıcıdır.

Eşpek Hamamı: Bu da güzel havalı hamamdır. Hele bu şehir içinde böyle sıcak sulu hamam yoktur. Ama halk dilinde "Eşek hamamı" derler; doğru ismi "Eşbek hamamı"dır.

İskender Paşa Hamamı: Bütün takımları ve tellakları temiz güzel yapılı bir hamamdır.

Rumkapısı'nda **Eski Hamam:** Hepsinden büyüktür.

Muallak Minare yakınında (---) (---) **Hamamı:** Döşemesinde mermerleri ve kubbelerinde billûr camları gayet sanatlıdır.

Melik Paşa Hamamı: Gönül açan aydınlık hoş bir hamamdır

Dağkapısı yakınında **Zibilci Hamamı:** Gayet açık sade hamamdır.

Mardinkapısı yakınında (---) (---) **Hamamı:** İki kuleli, iki halvetli ve iki sofalı ibret verici bir hamamdır.

Güzellik çarşısı içinde **İskender Paşa Hamamı:** Zevk sahibi bilge bir vezir ve mimarî ilminde yetkin bir mühendis olduğundan kendi eseri olarak güzel bir tarz ve sanatlı bir hamam yaptırmıştır. Diyarbakır Şehri'nin yüzü suyu olmuş tatlı bir sıcak sudur.

Bıyıklı Mehmed Paşa Hamamı ki Diyarbakır fatihidir, eski tarz eski bir hamamdır, ama duvar yüzlerinden ve başaşağı olmuş kubbelerinden bir damla ter damlama ihtimali yoktur. Duvar yüzlerini koklasan misk gibi güzel kokusu vardır.

Behram Paşa Hamamı: Bu şanlı paşanın aslı Gazzeli olduğundan Arabistan'da gördüğü gibi sanatlı bir hamam yapmak için Gazze ve Kudüs'den yetkin yapı ustaları ve mermerciler getirtip ve nice yüz deve yükü renk renk somaki, mermer, sarı, zenburî ve mavi taşlar getirtip bu hamama döşemiş. Gerçekten bir ibret verici hamam ettirmiş ki misli meğer Şam'da Defterdar Hamamı, yahut Mısır ülkesinde Menfelût Şehri'nde Osman Bey Hamamı ola.

Diyarbakır içinde **Çardaklı Hamam:** Yapanını bilmiyorum ama temiz ve pırıl pırıl aydınlık hamamdır.

Yenikapı Hamamı: (---) (---) (---) (---) (---) (---)

İçkale Hamamı: (---) (---) (---) yapısıdır. Buraya bütün paşalı, ayân ve eşraf girdiğinden çok temiz ve hoş hamamdır.

...................(1.5 satır boş)...................

Bu sayılan hamamların hepsi şehrin çöpüyle ısınır, ama gayet sıcak sulu hamamlardır. Değme adam bir saat bu hamamlarda durmaya güç yetiremez. Anadolu'da odun ile bu derecede hamam ısınmak ihtimali yoktur. Bir özelliği de odur ki şehir içinde çöpçüler çöpleri sepetlere doldurarak sepet sepet hamamlarda yakıp Diyarbakır Şehri çer çöpten ve pisliklerden temizlenir, hamamlar da sıcak olur. Sözün özü bütün Arabistan'ın hamamları çöp ile ısınır. (---) (---) (---)

Hayat suyu Şattularab Nehri

Rum seyyahları ve akıllı bilgili kimseler bu yeryüzünde akan büyük ırmaklar hakkında nice sözler söylemişlerdir. Ama İbn Abbas'dan Avkî rivâyet eder ki, yeryüzünde bulunan küçük büyük bütün ırmaklar, insan bedeni için kan damarları ne ise yeryüzünde de bu ırmaklar öyledir, demişler.

Filozof Batlamyus'a göre, bu yeryüzünde 246 adet büyük ırmaklar ve 44.000 adet küçük akarsular vardır. 244 adet büyük nehirlerin aralarındaki mesafenin uzunlukları 50 fersahla 1.000 fersah arasındadır. Her iki nehrin araları binden fazla ve 50 fersahtan az değildir. Ancak bu Şattularab ile Fırat Nehri'nin araları 50 fersahtır. Zira Fırat Nehri ile bu Şat yakın kardeşlerdir. Sonunda Kurna Kalesi altında bir olurlar. Zira bunlar yeryüzünde 4 adet büyük nehirlerdir. "Allah'ın Resûlü buyurdu: Seyhun, Ceyhun, Nil ve Fırat nehirleri cennet nehirleridir."[1]

Bu sahih hadis ihracında Müslim yalnızdır. Allahu Taalâ, (---) sûresinde;

"Gökten uygun bir ölçüde yağmur indirip onu arzda durdurduk..." [*Kur'ân*, Mü'minûn, 18] buyurmaktadır.

---

1 Hadis, Müslim, Cennet, bâb 10, h. 26, (2839);

Hazret-i Ebû Hureyre'den rivayet edilir. "*Allah'ın Resûlü buyurdu: Fırat Nehri, altından bir hazine ortaya çıkarmadıkça...*"[1]

Sahih'den ihrac ettiler.

Fırat Nehri'ne nice yüz nehir katılır ve nice yüz nehir de ayrılır. Bu katılanların içinde en büyüğü tatlı sulu Şattır.

Hatta Hazret-i Ali *Allah ondan razı olsun ve yüzünü nurlandırsın* Musul, Bağdad, Kurna ve Basra'da Şattularab'ı içtikçe buyururlardı ki "Gerçekten de ey nehir senin yurdun, mekânın cennettir ve seni içen mü'min cennete gider." buyururlardı. Ve,

"Ey Kûfeliler! Nehriniz *[204b]* Fırat'a cennetten iki kol karışır, biri Murat ve biri Şattularab" buyururlar.

Hazret-i Cafer-i Sâdık'dan rivayet edilir ki "Fırat ve Şat'tan bir kere içen üç kere veya yedi kere içe." diye Şat Fırat'ı övmüşlerdir.

Sözün kısası, bu Fırat ve Şatt'ın hakkında nice âyetler, sahih hadisler ve nice yüz büyüklerin övücü sözleri vardır. Bu büyük Fırat Nehri'nin doğuşu ve batışı Erzurum seyâhatimizde ayrıntılarıyla yazılmıştır.

Ama şimdi Fırat'ın kardeşi Şattularab bu Diyarbakır Dağları'ndan doğduğundan bu hakir mümkün olduğu kadar Şattularab'ın doğuşunu, batışını, ona katılan ve ondan ayrılan akarsuları bir bir belirtelim, *Tanrı'nın yardımıyla.*

Evvelâ safalı dostlara gizli olmaya, bu hatalı kul, yani gösterişsiz Evliyâ, görmüş olduğu üzere anlatalım. Bütün ırmakların ilk kaynağı önce çok azdır. Sonra küçük ırmaklar katılarak deryâ olup büyür. Ancak hangi nehir uzak mesafelerden gelirse ona katılanlar eklenti olup uzaklardan gelen baş olup hepsi uzaktan gelen su ismiyle isimlenirler. Ama Tanrı'nın hikmeti bu Şatt'ın başı dört yerden doğup dördü de birbirlerine yakındır. Diyarbakır Eyaleti'nde bunların hepsine Şat derler. Gerçi bütün nehirlere şat ismi verilir ve bütün büyük nehirler Akdeniz'e, Karadeniz'e, Hazar Denizi'ne, Umman Denizi'ne, Büyük Okyanus'a ve Atlas Okyanusu'na katılırlar, buralara *Merece'l-bahreyn* derler. Her büyük

---

1 Hadis, Buhari, Fiten 24, Müslim, Fiten 29, (2894); Ebu Davud, Melahim 13, (4313, 4314); Tirmizi, Cennet 26, (2572, 2573)

nehre şat derler ama bu Şattularab Nehri Diyarbakır'dakidir ki Fırat Nehri bu Şat (Dicle) suyu ile hayat bulup deryâ olur.

İlk doğdukları yerleri bildirir

Evvelâ Diyarbakır'dan kuzey tarafa bir günde varılır Palu Kalesi ensesinde Bağın adlı bir İrem Bağı benzeri bir köydür ki bu, beldeye Allah'ın hediyesi bir mesireyeridir. Öyle gölgelik ve yeşilliktir ki bütün Palu beyleri ve diğer yerlerin beyleri orada dinlenip için eğlenirler. Bu İrem gibi köy Palu beyinin hâssıdır. O taşlık dağın içinde bir kayadan tatlı su pınarı kaynar. Temmuz ayında bir yiğit içinden üç taş çıkarmaya kâdir değildir. Ta bu mertebe soğuk bir berrak sudur. Sanki billûr, necef ve morandır. Gerçekten de âbıhayattan nişan verir bir hayat pınarıdır. Birinci hesapta ve İskender sözünde Şattularab'ın ilk başı budur. Buna Palu halkı Şatt-ı Bağın derler. Zira Bağın Köyü'nde Bağın kayasından çıkar. Gerçekten de yeryüzünde benzersiz bir hayat suyudur. Bir insan bir kuzuyu yiyip bu tatlı sudan içse yine hemen acıkır. Hatta bu cana can katan nehrin çıktığı yerin yanında İskender-i Zülkarneyn'in bir kârgir sağlam yapı oturacak yeri, sediri var.

Büyük İskender'in buraya gelişinin sebebi

Mıkdisî-i Yarmenî Tarihi'ne göre, İskender-i Zülkarneyn'in iki et parçasından sertçe iki boynuzu var idi. Arapça'da karn boynuza derler. Yani iki boynuz sahibi demekdir. İskender bu iki boynuzunun acısından bir saat rahat uykuya varamazdı. Sonunda boynuzlarının acısına çare bulmak için dünyayı gezmeye başlayıp musahip dostları, hekimleri ve yüz binlerce askeriyle Zulümât'a (karanlık dünyaya, kutuplara) giderek,

"Âbıhayattan derdine bir derman bulam" diye âbıhayat arardı.

Tanrı'nın hikmeti meğer o zamanda Hızır, İskender'in askerlerinden idi. Hızır âbıhayatı bulup hâlen günümüzde yaşayan peygamberlerdendir, ama peygamberliğinde az ve zayıf da olsa ihtilaf vardır.

Sonunda İskender âbıhayat bulmaktan ümidini keserek üzüntülü ve eli boş yine boynuzlarının acısıyla tekrar cihanı gezip dolaşarak Basra Şehri'ne gelir. Burada Şattularab'ı içince boynuzlarının acısı dinip biraz olsun rahat uykuya varır. Sözün

kısası, Yolları katlayarak, merhaleleri uçarak Batman Nehri ile Şat Nehri'nin birbirine karıştığı yere gelip her ikisinden de içer. Ama Şat suyunun faydasını görüp boynuzunun acısı dindiğinden Şat kıyısını takip ederek Diyarbakır'a gelir, oradan yukarı bu Palu Kalesi yakınında Bağın Şatı'na gelip içer ve iki boynuzunun acısı diner. Ondan dolayı bu yere çadırını bu yerde İskender Seddi nişimeni [sedirini] yapar. Hâlâ bütün insanlar için oturulacak yerdir. Bundan dolayı İskender bu mahalle gelmiştir, diye Tarihçi Mıkdisî böyle yazmıştır.

Buradan İskender biraz şifa bulup Çapakçur'a gitmiştir. Yukarıda ayıntılarıyla yazılmıştır, oraya bakıla. Ta ki İskender'in boynuzlardan kurtulduğu biline.

İkinci Şat Nehri'nin doğuş yeri: Şat Nehri'nin bir başı da bu mahalle bir menzil yakın Argını [Ergani] Kalesi eteklerinde Taht-ı Mâşa adındaki ünlü bir dağın mağaralarından gök gürlemesi gibi şimşekler çakarak ve sesler çıkararak kaynayan, turna gözü gibi bir berrak ve ince temiz sudur ki bu dünya yüzünde benzersiz türündendir.

Şatt'ın üçüncü çıkış yeri: Üçüncü Şat başı Argını ile Demirkapı arasında Çınarlı *[205a]* dere adlı mahalde yüksek bir dağda bir mağaradan çıkar. Ama bu da saf bir sudur ki sanki Nil suyudur. Burada da mesiregâh yerler vardır. Diyarbakır halkının safa ehlince bilinir.

Yukarıda yazılan üç adet Şat, Birdinic adında göklere baş çekmiş ünlü bir köprü altında bu üç adet Şat bir olup hayli büyük nehir olur. Daha sonra samanyolu gibi göklere baş çeken Birdinic Köprüsü'nden aşağı birleşmiş üç Şat akar, Tercil Nehri de gelip bu üç Şatt'a kavuşur. Ona Tercil Şattı derler. Bu da kevser suyundan nişan verir şan sahibi bir nehirdir. Bağın Şattı, Mâşa Şattı, Demirkapı Şattı ve Tercil Şattı, bu dördü bir yere toplanıp akarak Karaköprü altında (---) nehri de bunlara karışır. Ama bu nehir (---) (---) dağdan gelip Şatt'a karışmakla Şat sayılmaz. Zira aykırı semtten gelir.

Buradan hepsi bir olup akarak Diyarbakır'ın doğu tarafı dibinde Fızkayası altından geçerek Çay bostanlığını ve Reyhan gülistanlığını sular, oradan aşağı Diyarbakır'ın Şat üzere Bağdad ve Basra'ya giden Kelek Köprüsü İskelesi'nden aşağı Hasankeyf'e doğru ve Cezîre'ye doğru 170 parça kale, kasaba ve şehirleri, işlek Musul Şehri'ni ve başka diyarları sulayarak cennet benzeri Bağdad'a

ulaşıncaya kadar 150 adet büyük ırmaklar karışır. Bağdad'dan aşağı Diyâle Nehri, Çerka, Darb-ı Ali ve nice büyük ırmaklar karışır. Daha sonra Basra'dan yukarı Kurna Kalesi burnunda Fırat Nehri ile Şat kardeşi bir olup tek vücut ve tek yönde iki kardeş nehrin birleşmesiyle deryâ gibi akarlar, Basra önüne vardıklarında deryâ gibi olup Hindistan, Portakal, Lûristan, Moltan, İngiliz, Felemenk, Umman, Yemen, Aden, Cidde ve Habeş gemileri gelip Basra'ya yanaşarak değerli eşyalar getirip bol bol mal alırlar.

Ama bu Basra'ya ekseriyyâ Acem diyarının Hürmüz gemileri inci getirirler, inci yurdu Basra'dır. Her tüccarın mahzeninde ve dükkânlarının camekânlarında hadsiz sayısız dürr-i yetîm, dürr-i yektâ [iri ve büyük inci] ve dürr-i beyzâ [beyaz inci] hasır gibi yatar.

Ve yine Basra'ya Lahsa, San'ân, Aden, Moha, Ahmed-âbâd, Ferah-âbâd, Div-âbâd, Meymun-ı Mustafa-âbâd, Dabul ve Pey-guvar iskelelerinden ve nice bin iskelelerden bu Basra iskelesine karaka, filipot, Donkarkıza ve Danimarka barçaları, kalyonları ve Yemen celebe gemileri gelir ki diller ile anlatılmaz. Basra önünde bu Şattularab böyle bir âbıhayat deryâdır.

Basra önünde Şat Nehri medd ü cezirdir. Sabahdan kuşluk vaktine dek (---) (---) (---) (---) (---) (---) sonra (---) (---) (---) gemiler meydanda kalır (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ama Basra'dan (---) (---) (---) aşağıda bu Şattularab Umman Denizi'ne yani Okyanusa kavuştuğu yere Merece'l-bahreyn derler. Bu gösterişsiz kulun görmüş olduğu üzere, bu Şattularab kuzey taraflarında Diyarbakır Dağları'nda başı dört yerden doğup güney tarafına doğru akar. Doğduğu yerle battığı yer arası tam (---) (---) menzil yerdir ki Basra'dan aşağıda Okyanus'a karışır. Nice tarihçiler, bu Şatt Nehri'nin, Fırat ve Murat Nehri'nin ta doğdukları yerden bu Basra yakınlarında Umman Denizi'ne karışıncaya kadar bu üç büyük nehre küçük büyük 2.060 adet ırmaklar karışır, diye hey'et kitaplarının *Atlas*'ında, *Papamonta*'sında, *Atlas-ı Minor*'unda, *Atlas-ı Coğraf*'da, *Atlas-ı Kolon*'da, *Atlas-ı Padre*'de ve başka gemicilerin haritalarında adı geçen Şatt'a karışan küçük ve büyük ırmaklar yazılıp çizilmişlerdir. Ama inşaallah bu duacı hakirin yazma sevdası seyahat tarafına düşüp kırk bir seneden beri,

Bu Şat Nehri'ne karışan nehirleri görüp, suyundan içip her birinin doğuşunu ve batışını, o taraflara seyahat ettiğimiz üzere ayrıntılı olmasa da mümkün olduğu kadar yazalım

Allahım sağlık ve âfiyetle kolaylıklar ver.

Evvelâ büyük Şatt'ın kardeşi **Fırat Nehri:** Şat başından kuzey tarafa 11 konak uzaklıkta Erzurum'da Gürcistan Boğazı'nda Dumlu Sultan Dağı mağarasından doğduğu 1056 [1646] seyahatimizde Erzurum'un özellikleri yazılırken Fırat Nehri'nin de doğuşu, batışı ve ona katılan ırmaklar yazılmıştır. Ama bu Şat Nehri dolayısıyla bazılarının yine yazılması gerekti. Onların da Murat Nehri ile Şat Nehri'ne karıştıkları yerler biline. Evvelâ

Batman Nehri: Meyâfarikin [Silvan] Kalesi, Hazzo Kalesi, Atak Kalesi ve Tercil Kalesi dağlarından toplanıp Bitlis Nehri, Kefender Kalesi Nehri, Zırkı Kalesi Nehri ve Habur'un bir bölüğü bu Batman Nehri'ne karışıp Hazzo Kalesi *[205b]* yakınında ibretlik Batman Köprüsü altından geçip yüzlerce köy ve kasabalara uğrayıp Hasankeyfâ Kalesi yakınında bu Batman Nehri Şatt Nehri'ne katılır.

Şatt'a karışan nehrin biri de **Hirmas Nehri**'dir. Nusaybin Kalesi dağlarından doğup toplanır ve epeyce mesafe akıp Sarsar Nehri'ne karışır.

Bu **Sarsar Nehri** de İmâdiye Dağları'ndan çıktıktan sonra Hatib Nehri'ne uğrar. Bu nehir de Sincar Dağı'ndan doğup ve çölünden akıp eski Tikrit Kalesi yakınında Dicle Nehri'ne, yani Şat Nehri'ne karışır ama adı geçen Sarsar Nehri'nin bir bölüğü ayrılıp Hirmas Nehri'ne yakın akarak Karkıya Nehri'ne katılmazdan önce Hirmas Nehri Habur Nehri'ne, Sarsar Nehri bölüğüyle üç büyük nehir bir olup Karkıya Nehri yakınında büyük Fırat Nehri'ne katılırlar.

Bir nehir de **İsâ Nehri**'dir, ama Kûfe diyarı içinde Vehma adlı bir mahalde bu İsâ Nehri Fırat Nehri'nden ayrılmıştır. "el-Melik İsâ tur'ası" derler, büyük nehirdir, Şat Nehri'ne katılır.

Biri de **Sarsar Nehri**'dir. Bu nehir de Fırat'tan İsâ Nehri yakınında ayrılır. *Allahu a'lem* bu da Fırat Nehri'nden insanlar tarafından ayrılıp çölü sular. Sonra Bağdad ile Kûfe toprağı arasında akarak Kahriyye-i Sarsar Kalesi'ne ulaşıp oradan çölü

sulayarak cennet benzeri Bağdad ile Medâyin arasında Şattularab Nehri'ne katılır.

Bunlardan biri de **Melik Nehri**'dir. Bu da Fırat Nehri'nden Sarsar Nehri yakınında ayrılıp çölleri sulayıp akarak Irak vadisini geçer ve Medâyin Şehri altında büyük nehir Dicle Şattı'na katılır.

Yine Fırat Nehri'nden ayrılan ırmaklardan biri de **Kuti Nehri**'dir. Melik Nehri yakınında Fırat Nehri'nden ayrılır, Bu da Irak ovalarında yüzlerce köy ve kasabanın amber kokulu topraklarını sulayıp Melik Nehri yakınında Dicle Şattı'na katılır.

Bu yukarıda yazılan 11 adet nehirleri Abbasîoğulları'ndan ve başka meliklerden geçmişin padişahları Fırat Nehri'nden ayırmışlardır. Irak memleketinin çölünü ve kurumuş topraklarını bu ırmaklar ile sulayıp mamur bir ülke olsun, diye bu nehirleri ayıran meliklerin birincisi Melik İsâ b. Ali b. Abdullah b. Abbas'tır ki Mansûr'un amcasıdır.

Bu adı geçen meliklerin zamanlarında Şatt-ı Fırat kıyısında ve adı geçen ırmaklarn sağ ve sollarında köy, kasaba, belde, bostan ve mezralardan bir adım bile boş yer yoktu. Bu adıgeçen ırmaklar içinde büyük gemiler, ta Birecik'e, Diyarbakır'a, Bağdad, Medâyin, Kûfe ve Basra'ya işlerdi. Ancak şimdiki zamanda Fırat ve Şatt'ın taşması sırasında yine bazı zamanlar işler. Ama yine her an Birecik'ten Bağdad'a ve Diyarbakır'dan Şatt ile yine Bağdad'a koyun ve sığır derilerinden kelek gemileri işlemektedir.

İmâdiye Eyaleti toprağında, Akra Kalesi'nde, Kelledir Kalesi'nde, Kelati Kalesi'nde, Dühek Kalesi'nde, Zaho Kalesi'nde, Sindiyi aşiretinde, Selivân aşiretinde, Zaho aşiretinde ve Güvaşî Kalesi'nde 70 ırmak vardır, hepsi Şatt'a katılır.

Benî Tanur Kalesi'nde, Erez Kalesi'nde, İmâdiye ile Cezîre Kalesi arasında Direbo Kalesi'nde, Şahoy Kalesi'nde ve nice büyük kalelerden gelip Şat Nehri'ne katılan ırmakları bildirir

Evvelâ İmâdiye Kalesi içinde Kobhan Köprüsü altından iki nehir akar. Biri **Serkehnân-ı Müzürgân** ve biri **Kehniya Hatun Nehri**dir. Peşiş Dağları'ndan gelip Şat Nehri'ne katılır.

Biri de **Habur Nehri**'dir. Zaho Kalesi dağlarından yüzlerce akarsular karışıp büyük nehir olur. Hatta Ekrad taifesinin bu Habur Nehri hakkında kendi dilleriyle murabbaları (dörtlükleri) vardır ki yanık sesle şureger makamında okudukları anlamsız dörtlük budur, Kürt murabbaı:

Çuma Ciziri kelek berdânî

Çuma Hâbûrî hivet vedânî

Ayayaya oyoyoyoyo oyoyoyoyo
Amân-ı mürvet azîzim boçi kelendu

diye hoş sesle ile Habur Nehri'ni övüp bu dörtlüğü söylerler. Eğer bu dörtlüğü tercümesiyle yazsak sözü uzatmış oluruz.

Bundan sonra Habur Nehri'ne bir menzil yakın **Hizel Nehri,** yine Hizel Dağları'ndan kaynayıp Habur Nehri'ne ve Habur da Şatt'a katılır. Ama Güvaşî Kalesi dağlarından gelen 70 adet küçük ve büyük nehirleri birer birer tanımlayıp anlatsak başka bir uyûn-nâme [ırmaklar kitabı] olup yazmakta insan gözlerden *[206a]* çıkar.

Ancak nehir demeye lâyık olan **Güvaşî Nehri**, sonra **Ermişt** Nehri, Armişt adında bir İrem Bağı Köyü'ndeki Ermiş Dağı'ndan çıkar.

Kelati Nehri, Külledir Kalesi dağlarından çıkar bir berrak sudur.

Akkari Nehri, Akra Kalesi dağlarından gelir.

Selvâne Nehri, yine o dağlardan gelir.

Sindiyi Nehri, yine Sindiyi Aşireti dağlarından gelir ama lezizdir.

Zaho Nehri, yine Zaho'ya dağlarından toplanır.

Güvaşî Nehri, nehir değildir ama tatlı ve arı su olduğundan yazıldı ve Güvaşî Kalesi dağlarından gelir.

Sözün kısası, bu İmâdiye, Akra ve Cizre dağlarından 93 adet küçük ve büyük ırmaklar doğup hepsi Şattularab'a katılır, ama Van diyarı seyahatini ettiğimizde Hakkâri vilâyetinin Çölemerik Kalesi'nden, Pizan Kalesi, Şatah Kalesi'nden (---) (---) (---) (---) ve Kesan vilâyetinde, Şirvan vilâyetinde, Kârni vilâyetinde, Pesân vilâyetinde, Müksân vilâyetinde, Hizan vilâyetinde, Ispaird vilâyetinde, Zirikî vilâyetinde, kısacası Van diyarının 36 parça

sancakları ve hükümetlerini gezip dolaştığımız gibi inşaallah her bir akarsuları özellikleri ve yapıları ile birlikte olduğu gibi yazılır.

Zîrâ Hakkâri diyarının bütün suları bu İmâdiye ve Cezîre taraflarına akar. Ancak yine Şat Nehri'ne karışan büyük nehirlerden,

Darb-ı A'lâ [Yukarı Zarb]: İlk doğduğu yer Acem diyarının ta Azerbaycanı'dır. Buradan gelip Ebril Kalesi ile Musul Kalesi arasında Sin Kalesi yakınında Şatt'a karışır. Gerçekten de darblı büyük nehirdir. Sonra,

Darb-ı esfel [Aşağı Zarb]: Bu nehrin doğduğu yer Şehrezûl Eyaleti'dir. Burada Erbil Kalesi ile Dakuka Kalesi arasından geçip Şat Nehri'ne (---) (---) mahalde karışır.

Bu büyük nehirlerin tamamı tabii olarak kendi yataklarında akarlar. Ancak yukarıda adı geçip Murat Nehri'nden çıkan ve ayrılan nehirlerin tamamı meliklerin ve padişahların yardımıyla çöllere akmıştır.

Tarihçi Hıtıt-ı Mıkrisî, "Fırat Nehri ile Şat Nehri'ni, Hazret-i Danyal Allah'ın emri ve melâyikelerin yardımıyla Fırat'ı Erzurum'dan, Şattularab'ı Diyarbakır Dağları'ndan çıkardı", demiş.

Tarihçi Mıkdisî de bu sözlerden 300 sene önce böyle yazmış. Mıkdisî Tarihi Arz-ı Yunan'dan ta Arz-ı Hâsân'a, Askalân'a, Taberistan'a, Ken'an iline, Arz-ı Mukaddes'e, Rum ülkesine, Irak topraklarına, Azerbaycan memleketine, ta Karadeniz sahillerinden Gürcistan, Dağıstan, Irak-ı Dâdyân, Heyhat ovaları, İran ve Turan ülkesi, Türkistan-ı Tataristan toprakları, Moğol ve Boğol, ta Mâverâünnehir'e kadar Koca Mıkdisî öyle yazmış ki ve öyle gezmiş ki bütün gezip dolaştığı, gelip geçtiği köyleri, kasabaları, kaleleri, beldeleri suyu ve havasıyla, genişliği ve gündüzünün uzunluğuyla yazmıştır. Onun için Mıkdisî Tarihi güvenilir tarihtir. 190 sene yaşayıp 105 sene ömrünün sermayesi seyahatte geçmiştir. Onun güvenilir sözleri üzere bu hakir birkaç kere adıgeçen eyaletleri vezirler ile gezip dolaşıp görmüşüzdür.

Evvelâ Şat Nehri'nden ayrılan nehirleri bildirir

Evvelâ **Kâtûl-i a'lâ [Yukarı Kâtûl]:** Dicle Nehri'nden ayrılıp Kasr-ı Caferî'den aşağı gider. Caferiye Kasrı derler ama yapıcısı Abbasîlerden el-Mütevekkil Alallah'dır. Bu Kâtûl Nehri nice köyleri, kasabaları ve beldeleri sulayıp gider. Sonra Kâtûl Nehri

denmeyip Van Nehri derler. Daha sonra Şattularab'a Cercer-âbâd Köyü'nden aşağıda karışır.

Düceyle Nehri: Eski zamanlarda bu Nehri (---) (---) (---) (---) (---) Halife açıp çölistânı imar etmiştir. Gerçi Şat Nehri'ndendir ama Iraklılar *'dâl'ın zammesiyle cim'in fethasıyla ve ya'nın sükûnuyla ve lâm'ın fethasıyla ve ha-i muzmerrin sükûnuyla'* Düceyle derler. Halk arasında Düceylân derler. İlk çıktığı yer Bağdad'ın (---) tarafında harap belde Sürremenrâ'dan girip bin parça köyleri ve kasabaları sulardı.

Sonra zamanın geçmesiyle temizlenmeyerek toz toprak ile dolup harap olmuştu. 1065 [1655] tarihinde Silahdar Kara Murtaza Paşa kendi malından bin kese harcayıp minâre boyunda büyük hendekler kazarak imar etti. İki tarafına 300 parça köy yerleştirdi. 200 kese iltizam ile başka Düceyle hâkimi namıyla bir paşa ağası zabittir. Bu Düceyle Nehri'nin doğu ve batı tarafında, daha önce yazılan bütün nehirlerin çoğu bu Düceyle'ye akıp çölde kaybolur. Ama doğu tarafında Ahvaz Nehri'nden başka nehir Düceyle'ye karışmaz.

Ama bu Dicle Nehri'nin batı tarafında sayısız ve hadsiz nehirler vardır. Hatta *[206b]* Dicle Nehri'ne bin adet nehirden fazlası karışır, diye kelek gemicisi Hacı Bağdo ve Zenge Mehmed anlattılar. Ama onlar yetmişer seksener sene Fırat Nehri ve Şattularab Nehri üzerinde nice bin kanaldan kanala, koldan kola köşe bucak gezip gemicilik etmişlerdir. Ama bu,

Irak topraklarında akan büyük nehirlerin aslını ve kollarını bildirir

Ki onlar da Şat'tan ayrılmış olurlar. Evvelâ Irak ülkesinde toplam 9 adet nehirlerdir ki evveli,

Merre Nehri'dir: Şat Nehri'nden çıkıp batı tarafa doğru Şattularab'ın kuzeyine gidip Basra topraklarını suladıktan sonra Dir Nehri'ne karışır, gayet lezzetlidir. Sonra ikincisi,

Dir Nehri: Bu Şat Nehri batı tarafından çıkıp Irak topraklarını suladıktan sonra çölde kaybolur.

Hazret-i Muhammedü'l-Hanefî kabri ziyaret yeri: Bu Dir Nehri'nin Şattan ayrıldığı yerde bu Dir suyunun kıyısında ulu ziyaretgâhlı büyük bir türbedir ki hemen İmam Ali âsitânesi gibidir. Bin haneli bir mamur kasabadır ki genellikle halkı Teberrâî ve Şiîlerdir. Bu halkdan biri ölse bütün yakınları o ölüyü bu türbe

yakınında gömüp bütün malını Muhammed Hanefî'ye vakf ederler. Bu Dir Nehri ile Merre Nehri'nin araları 4 menzil yakın mesafedir, Sonra üçüncüsü,

Sebak-ı Şirin Nehri'dir: Bu nehir Dir Nehri'nden 6 fersah aşağıda bulunmaktadır. Bu da Şatt'dan ayrılıp nice yerleri gezdikten sonra çölde kaybolur. Dördüncüsü,

Ma'kal Nehri: Bu nehir Sebak-ı Şirin Nehri'nden 2 fersah aşağı akıp batı tarafına doğru beldeleri sular. Daha sonra nice köyleri de dolaşarak güneye doğru gidip Basra yakınında harap Mînâ Şehri demekle bilinen yerde Übülle Nehri ile bir olur. Bunlara Safrâ-yı Dîk Nehri derler. Hazret-i Ömer zamanında Basra feth olduğunda Ma'kal b. Beşâre'nin emriyle Basra köylerini sulamak için Safrâ-yı Dîk Nehri'ni daha fazla genişletip temizlediği için onun ismiyle isimlenmiş ve Ma'kal Nehri denmiştir. Beşinci nehir,

Übülle Nehri: Bu da Şat Nehri'nden Ma'kal Nehri'nin ayrıldığı yerden 4 fersah aşağı Basra Kalesi'ni geçtikten sonra Übülle Kasabası ağzındadır. Ama bu nehir batı tarafına Mekke çölüne akar, sonra kuzey tarafa akar, daha sonra Basra benderi civarında Ma'kal Nehri ile bir olup Basra'nın medd ü cezir girdabında yine Şattularab'a karışır, medd ü cezîre bile katılır ayrılır. Ve her seferinde iki defa şiddetle sular gelir. Hint Denizi'nden, Kızıldeniz'den, Hindistan, Portekiz, Yemen, Aden ve San'ân gemileri bu mahalle gelip Şat Nehri'nde ve Abadan'da yanaşıp yatarlar.

Bu Übülle Nehri Basra Şehri'ne yükselir, oradan Ma'kal Nehri'ne yükselir. Sonra Ma'kal Nehri de Şattularab Nehri'ne karışır. Basra Denizi ve Hind Denizi ki Umman Denizi'dir, ikisi medd ü cezir olduğu mahalde Şat suyu geri dönüp Ma'kal Nehri ve Übülle Nehri'nin aktığı açıkça belli olur. Bu iki büyük nehir daima bu şekilde medd ü cezir olmadadırlar.

Ama Ma'kal Nehri ve Übülle Nehri Irak topraklarında yarım daire gibidir. Şat Nehri (---) gibidir ve Ma'kal Nehri dairenin merkezi gibidir. Düceyle Nehri ve Übülle Nehri, Ma'kal Nehri'ni kuşatmıştır ki 30 menzil Irak topraklarını gezip dolaştıkları ovalara 'Cezâyir-i Azim' derler. Cizre vilâyetine Cezîre-i Ömer derler, ama Cezîre-i Irak Cezîre-i Ömer'den geniştir ki bütün topraklarında olan köylerdeki ve kasabalardaki tarlalarını, bağlarını, bostanlarını ve

bahçelerini bütün bu Übülle Nehri ve Ma'kal Nehri sulayıp Irak Cezîresi'ni mamur ve şenlikli eder. Sonra altıncı nehir,

Yahud Nehri: Bu nehrin çıktığı yer Übülle Nehri altında 4 fersah uzaklıktadır, ama bu nehrin aktığı ovalar genellikle Hulâgu zamanından beri haraptır. Yedinci nehir,

Ebü'l-Hatib Nehri: Bu nehrin Şattularab'dan çıktığı yer Yahud Nehri yakınında bir menzil yerdir. Şatt'ın taştığı sırada Yahud Nehri ve Ebü'l-Hatib Nehri bir olurlar. Bu da genellikle harap yerlerden akar. Kıyısında Benî (---) Urbânı [bedevi Araplar] konaklayıp Basra'dan Mekke-i Mükerreme'ye giden hacıların, bu baldırı çıplaklar yollarını kesip yağmalarlar. Sonra sekizinci nehir,

Emin Nehri: Bu nehir Basra'ya bir fersahtan fazla yakındır. Dokuzuncu nehir,

Kandil Nehri: İşbu dokuz adet büyük nehir ki hepsi Şattularab'dan ayrılmıştır. Bunların ki çölde kaybolur kimi yine Şattularab'a karışır büyük nehirlerdir ki tahıl gemileri yüzerler.

Ama bunlardan başka binden fazla küçük ırmaklar Şattan ayrılıp kimisi Şatta geri döner ve kimisi de *[207a]* çölde kaybolup gider.

Bu sayılan nehirlerin hepsini Irak toprakları, Medâyin, Kûfe, Basra, Kurna, Kerbelâ çölleri ve cennet benzeri Bağdad ovaları mamur, bakımlı ve şenlikli olsun diye Abbasîoğulları'ndan el-Mütevekkil, el-Muzaffer, el-Mustansır, el-Muktedir, el-Musta'sım Billah, Harun Reşid ve oğlu Me'mun Halife gibi himmet sahibi padişahlar Bağdad çölünü, âdemoğullarının meskeni olması için adı geçen nehirleri Şat ve Fırat'dan kol kol ağaç dalları gibi ayırıp Irak topraklarını mamur ülke etmişlerdir. Ancak zamanın geçmesiyle bazı çıkış yerleri toz toprak ve çamur ile küçük ırmak yolları dolup işlemez olmuştur. Hâlâ arklarının sazlığı ve ormanlıkları arslan, kaplan, pars yatağı olmuştur, *vesselâm*.

Ama bu hakire Basra'dan aşağı gitmek nasip olmadı, ancak öğrendiklerimiz bu yazılan ırmaklardır. İnşaallahu Taâlâ Bağdad, Basra ve Kurna seyahatlerini yazdığımız sırada bütün ırmakları doğuş ve batışlarıyla, tadları ve yararlarıyla ayrıntılı olarak yazarız. Ama Şattularab'ın ilk çıktığı yer Diyarbakır'ın yüksek dağlarında

olmak ile ona dayanarak Şattularab'ın özellikleri, Diyarbakır şehrengizi bölümleri içinde yazıldı. Bu taraftan yine,

Diyarbakır Şehri'nin hububatının anlatılması

Evvelâ, Diyarbakır içi bir taşlık içredir. Ama nahiyelerinden yedi tür danedar buğday, arpa ve bakla gelir ki somarları on akçeye satılır. Zira geniş vilâyeti bakımlı, ovaları güzel ve amber kokulu toprağı insanlar arasında rağbet görür, mezraaları bol, hayrat ve bereketleri çok bir bakımlı şehirdir.

Zanaat işlerinin övülmesi

Evvelâ, Diyarbakır'da işlenen kılıç, gaddâre, hançer, bıçak, kuyumcu işleri, kırmızı bezi, gül-şeftâli sahtiyanı, pabucu, mesti ve çizmesi boldur.

....................(1.5 satır boş)....................

Yiyeceklerinin bildirilmesi

İlk başta beyaz çakıl ekmeği, katmer kâhisi, beyaz çöreği, nân-ı mevz yemeği, dut balı, gezengüvîsi yani kudret helvası, gökten meşe ağaçları yaprağı üzerine yağar tatlı ve müshil helvadır ve gendüme aşı, mastaba aşı ve ulbe [külek] yoğurdu (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Yiyecek meyvelerinin bildirilmesi

Evvelâ, Şat kıyısında yetişen çay kavunu gibi sulu, yenmesi hoş ve lezzetli kavun bir diyarda yoktur; ancak Van diyarında Bohtan kavunu vardır. Ondan,

....................(1.5 satır boş)....................

İçecek çeşitlerinin anlatılması

Başta Hamrevât suyu, hayat suyundan nişan verir tatlı bir sudur. Şat Nehri, hazmı kolay billûr gibi bir sudur ki insan bedeninde olan safrâ, sevda, balgamı ve diğer karışımları mahveder mutedil tatlı nehirdir. Kışın donduğunda billûr gibi buzu olur. Ve saf sütü hakkında *"Hâlis süt..."* [*Kur'ân*, Nahl, 66] âyeti inmiştir. (---) (---)

Bağlarının sayısı ve anlatılması

Birincisi Diyarbakır'ın,

...................(2.5 satır boş)...................

Erkeklerinin işleri ve kazançları

Çoğu halkı tüccardır ki zengin bezirgânları vardır. Bir zümresi hizmet erbabıdır. Mardin ve Karadağ hâkimi, ruznâmeci ve başka divan hizmetine memurlardır. Bir sınıfı da şehir içinde sanat ehlidir ki her tür sanat ehlinden mevcuttur. Ama kuyumcusu ve demircilerinden çok esnafı yoktur. Sözün özü, bütün sanat sahiperi meşhurdur.

Diyarbakır halkının özel lehçelerini ve deyim ve terimlerini bildirir

İlk başta Bağdad fatihi yani Sultan Murad, şakacı ve eğlenceye düşkün bir padişahtı. Her an huyları Doğu'ya meyilli olduklarından Iraklıların ve Diyarbakır Şehri'nin Acemâne ve levendâne kelimelerinden hoşlanıp bizzat kendileri "Men şöyle demişem", "Men heze böyle dememişem" diye doğu dili üzere konuştuklarından has dostlarından ve sırdaş hizmetçilerinden Kahvecizâde adlı bir taklitçisi vardı. Yirmi adet dilde fasih ve beliğce konuşmada ustalığını göstermişti. Hatta Nemçe, Leh, Çek, Firenk ve Moskov kıralları taraflarından bir elçi yalancı gelse adı geçen Kahvecizâde taklitçi o elçi kıyafetine girip fesâhat üzre tercümanlık ederdi. Gerçi Müslümanları *[207b]* gafletten uyarmak için (Hadis:) "*Kim bir kavme benzerse onlardandır*" buyurulmuştur. Ama Murad Han Cem-cenâb bir pâdişâh olduğundan adı geçen Kahvecizâde'yi her gelen elçilerin kıyafetine koyarak padişah divanında tercümanlık edip söz alıp söz verirdi. O Kahvecizâde Sultan Murad Han'a eğlence olmak için Diyarbakırlı lehçesiyle bir hiciv tarzında kadehnâme etmiştir. Diyarbakır halkı hakkında Kahvecizâde güftesi:

Miğreb çağı Kavs Bâğından gelmişdim
Şeyh Matar'dan men pürçühli almışdım
Kör Muharrem kimi müflis olmışdım
Monlâ Mahmûd kıçım derem mahkûl mı

Zeynidir haci gel gel böyle etme
Kara körpide neyleyipsen gel gitme
O hürmeyi ısıdıpdır ısıtma
Yandırıpdır içim derem mahkûl mı

Sekiz nügü miskineyi almışdım
Dam üstinde sitâreyi görmişdim
Hazakile hâtırına değmişdim
Heze bildim suçum derem mahkûl mı

Öz elimle Şatta reyhân dikdiğim
Yemişem poh hiçe emek çekdiğim
Hey dur bire hey emesin mekdiğim
Çağırmışam bacım derem mahkûl mı

Sarâydâra loğ taşını düşürtdüm
Atın ard kıcını haylı taşırtdım
Nânemûzla men gendime pişirtdim
Hulkum çıkdı içim derem mahkûl mı

Diyârbekrün bakla ile çakılı
Satar gezengevî butum tut balı
Zeyni oglunun o mirçite sakalı
Biter biter kırkam direm mahkul mı

Ev issi acarlı gönleğin geyer
Sabâhdan serikle künife yayar
Âh göremem görsem yürek mi döyer
Kodoş oldum kiçim derem mahkul mı

Bu gibi nice beyitleri Kahvecizâde Diyarbakırlı lehçesiyle edip Murad Han'a verdiğinde safâsından bizzat kendileri okurlardı. Bütün "mahkul mı" sözleri "ma'kul mü" yerine olsa gerek. Sonra.

Garip ıstılahlı lehçe

mığrebçağı
ahşam vaktı

mutrib
sâzende

pürçihli
havuç

menim kimi
benim gibi

Bes men netmişem
Ya ben neyledim?

körpi
köprü

kurgurşum
kurşum

ireli
ileri

hürme
avret

Meni yandırmışdır
Beni bîzâr etmiştir

Hulkum çıhıpdır
Canım çıkmıştır

nügü
okka

miskine
tütün

sitâre
yıldız

hazaki
darılmak

Heze bildim sıçım.
Şimdi bildim suçumu.

öz özime
ben bana

Kavsa gitmişem.
Bağa gittim.

Kici bacım, ulu bacım.
Küçük kız karındaşım
ve büyük kız karındaşım.

loğ taşı
dam taşı

ard kıcı
at kefi

nânemûz aşı
ekmek aşı

gendime aşı
buğday aşı

gezengüvî
kudret helvası

butum
fıstık

mirçite sakallı
kıvırcık sakallı

pohrenk
su yolu

habbene
----

heze
şimdi

acarlı dutuk
yeni duvak

Hey kişi pisik gimi mevlama-gilen.
Hey adam kedi gibi
çağırma derim.

Bes ki kûzeyi sındırmışsan?
Zahir bardağı kırmış mısın?

Atan gûriyçün olsun
Baban mezariyçün olsun

....................(2 satır boş)....................

Bunun benzeri nice bin tür özel lehçe kelimeleri vardır, ama yazılmasında gereği ve bildirilmesinde faydası yoktur. Bu kadar yeterlidir.

Benzersiz Diyarbakır Şehri'nin gezinti yerlerinin anlatılması

Birincisi, hepsinden ünlü olan Anadolu ülkesinde Konya Meramı, Antalya'da Istanaz Bağı, Mısır'da Feyyûm Bağı, Şam'da Mencik Bağı, Darende'de Darende Bağı, Malatya'da Aspuzan Bağı; bütün bunlar çok ünlü olup gördüğümüz gibi özellikleri yazılmıştır. Ama bu Diyarbakır'ın Şattularab kıyısında olan *Reyhan Bağı* ve şebekeli bostanının Rum, Arap ve Acem'de benzeri yoktur. İlkbahar mevsiminde Şattularab'ın taşkınlığı geçip tatlı suyu durularak akmaya başladığında Diyarbakır halkının zengin ve yoksulları bütün çoluk çocuklarıyla Şat kıyısına göçüp nehir kıyısında atalarından ve babalarından verasetle intikal etmiş sınırlarında çadırlarını kurup bostanlarına kavun, karpuz ve çeşit çeşit sebzeler ve çiçekler ekip kâr ederler.

Ama burada bir tür reyhan ekerler ki herkesin sınırı kıyısında ekip bir ayda sanki orman olup mızrak boyu olduğunda o reyhandan *[208a]* içerisi görünmek ihtimâli yoktur. Şattularab kıyısında bütün kulübelerinin duvarları, kapıları ve yüzeyleri tamamen reyhanla kaplıdır. Bütün reyhanın kökleri yine zeminde olup tüm yaprakları yeşil olup durmakta ve daima yerden tazelik bulup büyümededir. Bir evin duvarının reyhandan görünmek ihtimali yoktur. Tâ bu derece sık reyhanlı reyhan kulübeleridir ki gece gündüz içinde oturan erkek ve kadınların dimağları reyhandan, diğer güllerden, sümbüllerden ve erguvanlardan kokulanır. Her bağın harem bağları da böyle reyhandan seyran kulübeleridir.

Her kulübedeki havuz ve şadırvanlar Şat Nehri'ndendir. Her bağ ve bostanlar arasında Şatt'ı ark ark ve bölük bölük edip şebekeli bostanlara akıtmışlardır. Tam yedi ay bu Şat kıyısında gece gündüz bir hây hûy, saz ve söz olup herkes yârânları ve dostlarıyla işret edip Hüseyin Baykara zevkleri ederler.

Yine bütün sanat sahipleri bu bostan faslında kazanç ve işlerine meşgul olup bütün yiyecek ve içecekler bulunur. Binlerce adam şehre çıkıp türlü türlü kâr edip yine ikindiden sonra bölük bölük Şat kenarındaki bağlarına gelip zevk ve safalarına dalarlar.

Bu bostanlarda olan sulu kavun bir bölgede olmaz, ancak Van bölgesinde Bohtan kavunu olur. Ama bu Diyarbakır kavunu iridir ve gayet sulu ve yemesi hoştur. Misk ve amber gibi bir tür güzel kokusu var ki bir kere yiyenin dimağından bir haftaya dek kavun kokusunun gitmesi ihtimâli yoktur; hatta Diyarbakır'ın bilginleri ve fâzılları:

"Hazret-i Ebubekir kavun gibi kokardı", demişler. Diyarbakır bilginleri:

"Bizim Şat kavunu kokusunda ola", demişler.

Tâ bu derece bir tür kokusu var ki yiyenin yahut koklayanın dimağı anberle dolar.

Bu Diyarbakır kavununun kırkar ellişer okka geliri de vardır ve hepsi yeşil renklidir. Diyar diyar erdiği yere dek hediye götürürler.

Nice kişiler tarçın, karanfil ve pirinç ile Muaviye buluşu zerde yemeği yaparlar ki Rum ülkesinde Atina balından öyle kokulu zerde olmak ihtimâli yoktur, tâ bu derece kokulu kavun zerdesi olur.

Ama karpuzu övülmüş değildir. Ancak reyhanı da öyle iri ağaçlar olur ki yedi-sekiz ayda çadırlara direk ve kazık yaparlar. Ateşte yaksalar Hıtâyî sümbülü gibi kokar. Kısacası Diyarbakır halkının bu Şattularab kıyısında yedi-sekiz ay zevk ve eğlencelerini cihan halkı kıskanırlar, zira geceleri Kadir, gündüzleri kurban bayramı olup Hüseyin Baykara fasılları edip, "Fânî cihandan biraz kâm aldık" duygusuna kapılırlar.

Her gece Şat kıyısı kandil, fener ve mum meşaleleriyle donatılıp Şatt üzere nice bin san'atlar ile zeytin yağı ve bal mumlarını tahtalar üzere döşeyip bir taraftan bir tarafa çerağlar akıp karanlık geceleri sanki aydınlık gündüz olur, her kulübede çalıcılar, söyleyiciler, taklitçiler, meddahlar, udî, çârtâyî, şeştârî, berbûtî, kanunî, çengî, rebâbî, mûsikârî, tanbûrî, santûrî, nefîrî, belebânî, neyzen ve dehenkzen; sözün kısası bütün sazcılar ve çalgıcıların hepsi Şâfii vaktine dek Baykara eğlencesi edip sonra müezzinler yanık sesleriyle övgüler ve hamdler okuyup bütün tarikat ehli sâdık âşıklar Fisagores-i Tevhidî tevhidi ederler. Zira Diyarbakır halkı tamamen Hâcegân [Nakşıbendî] ve Gülşenî tarikatından olmak ile tevhid zevk ve şevkinden de geri durmazlardı.

Sözün kısası, bu İrem Bağı'nda gûy-gûy ve güm-güm can sohbetleri olup padişah devletinin devamına dua ederler. Tanrı derecelerini yüksek ede.

Kavs Bağı gezinti yeri: Bu da meşhur olmuş İrem Bağı'nın biridir; hatta Bağdad fatihi Gazi Sultan Murad Bağdad fethinden sonra bu bağa gelip adaletle oturup orada eğlendi. Bu gezinti ve eğlence yeri Şat Nehri tarafında cennet bahçesi gibi bir bahçedir ki anlatılmasında dil susar kalır.

....................(3.5 satır boş).................... *[208b]*

Özelliklerin anlatımının tamamlanması

Diyarbakır Şehri Osmanoğlu ülkesinde öyle bir diyardır ki Hazret-i Yunus'un hayır duasının bereketiyle yaratılmış olanların her cinsiyle mamur oldu. Ama çoğunlukla halkı Kürt, Türkmen, Arap ve Acem'dir. Halkı bütün Ermeni'dir. Bundan dolayı Ermeni diyarlarından sayılır.

Kalesi Şat kıyısında Dicle havzasından sayılır, zira Fırat ile Şat Nehri arası Dicle havzası sayılır.

Suyu ve havasının tatlılığından halkı gayet zeki, çocukları gayet akıllı, yetkin olup bütün halkı Kürtçe, Türkçe, Arapça, Acemce ve Yarmenî dili konuşurlar. Konuşma sanatında gayet fasih ve güzel konuşan kimseleri vardır.

Gayet gariplere dost ve fakirleri seven adamları vardır. Hepsi şuh, şengül, şakrak, nedim, zarif, nükteci ve anlayışlı adamları vardır. Heybette, sağlamlık ve cesurlukta her biri Rüsteme denklerdir.

Gayet yaşlı erkekleri ve yaşlı kadınları olur. Gerçekten bu vilâyetin umumen zerafeti gibi güzellik sahibi olmaz, derler. Bütün halkı mü'min, muvahhid, temiz inançlı, tevhid ehli ve dindar adamlardır. Kadın kısmı gayet edepli, Râbia-i Adeviyye derecesinde perde ehli, dindar ve güzellik sahibi kadınları vardır. Çarşı ve pazarda yaşlı cadaloz bir kadın bile yoktur. Sokaklarda küçük bir kız çocuğu görseler katlederler yahut babasını cezalandırırlar. Ta bu derece namus ehli Diyarbakır'dır.

....................(1.5 satır boş)....................

Hakka erenlerin ve ârif velilerin ziyaret yerleri

Allah onların hepsinden razı olsun ve sırlarını aziz etsin

Birincisi, hepsinden eski **Ashâb-ı Güzîn ziyâretyeri***:* İç kalede paşa sarayı yakınında Hazret-i Hâlid Camii'nde şevk sahiplerinin önderi, Hurr-i şehîd gazisi Hazret-i Hâlid ibn Velid *Melik ve Mecid Allah'ın rahmeti üzerine olsun.* Bu nur dolu kabir bizzat Hazret-i Hâlid'in evladı Hazret-i (---) (---), ama bizzat kendileri Humus Şehri'nde gömülüdür. Kendileri Diyarbakır'ı kayserler elinden fethedip nice sene müstakil Diyarbakır hâkimiyken bu değerli oğlu vefat edince bu iç kale camiinde defn etmiştir ki hâlâ halkın ziyaret yerleridir. Hakir kutlu türbesine yüz sürdüğümüz sırada hatırıma gelen bu beyti duvarının yüzüne yazdım:

Ecel sûhanı hakk eyler hadîdi
Dahi Hâlid Velîd ibn Velîd'i

Kalenin dışında **Hamza Baba ziyâreti** *Allah sırrını aziz etsin.*

Yine Rumkapısı'nın dışında akıl ve şeriat bekçisi, asıl ve füru ârifi, milletin şeyhi, devletin kutbu İlâhî sırların madeni, sonsuz nurların mücahidi **Hazret-i Şeyh Rumî:** Mübarek isimleri (---) (---). Bizzat doğum yerleri Azerbaycan ülkesinde Rumiye Şehri'dir. Hâlâ atalarından Koçağa Sultan ve Şevrî Sultan Rumiye'de gömülüdürler. İnşaallah o yeri yazdığımızda onları da yazarız. Ama bu azize "Rumiye şeyhi" denmesinin sebebi odur ki asıl vatanları Rumiye Şehri'dir. Bu zat zengin ve aziz kimse olduğundan kırk binden fazla inanan dervişleri kendine bağlanmışlardır. Bu mürit çokluğuyla Hâcegân [Nakşî] tarikatına şöhret vermişlerdi.

Şeyh Rumî'nin şehit edilmesinin sebebi: Sultan Murad Han'a koğucular Revan Kalesi altında: "Padişahım, Diyarbakır'da Rumiye şeyhi, *Allah bilir,* Mehdî gibi ayaklanacak gibi. Zira kırk bin çıplak, gözü yaşlı, İlâhî aşk ile ağlayan genç ve güçlü müritleri vardır" diye şeyhi Murad Han'a şikayet ettiler. Murad Han:

"Olmaya illâ hayr" deyip sustu. Üç sene sonra Murad Han Bağdad fethine gidip menzilleri katlayıp merhaleleri uçarak Diyarbakır'a vardığında bütün ileri gelenler Fırat Nehri kıyısında

Murad Han'ı karşılamaya vardılar. Aziz de muhteşemâne 3.000 giyimli dervişleriyle Murad Han huzuruna çekinmeden varıp:

"Es-selâmü aleyke, hûnkarım", diye "hûn [kan]" sözünü çekerek söylerler. Murad Han:

"Azizim, hûn sözünü uzatarak söylediniz." der.

"Belî [eve], hûnkarım, bu mahalden saadetle Bağdad'a vardıkda kuşatıp Şaban ayının (---) (---) gününde kırk gün tamam olup fetihten sonra cennet gibi Bağdad içinde Kızılbaş'ın başlarını ateş saçan kılıç ile tıraş edip hûnlarını [kanlarını] sel suyu gibi akıtarak Acem elinde Revan içinde şehit olan Sünnîlerin kanlarının intikamlarını alırsız. Onun için 'hûn-kârım' diye uzattık." der. Sultan *[209a]* Murad, azizin Bağdad fethi müjdesini şeyhten duyup sevindi. Murad Han:

"Ya efendi, fetihten sonra sağlıkla mutlu yuvama ulaşır mıyım?", deyince;

"Evet, fetihten sonra bu Diyarbakır'a gelip koğucu ve fesatların aldatmasıyla haksız bir kan dökücülük daha edersiniz Ama kalplere dokunup İstanbul'a varırsız. Ama *Allah bilir,* size başka kapı açar." dediğinde Murad Han bu işareti sade geçip:

"İnşaallah, efendi, Bağdad fethinden sonra yolum Malta adası üzeredir." der. Hemen aziz:

"Beyim, şimdengeri *Tarîkat-ı Muhammedî* kitabını okuyarak Budin üzere gitseniz daha iyidir." deyince Murad Han:

"İnşaallah Nemse çasarı olan Alman kıralına bir kulak çekmeniz mukarrerdir, zira buyurduğunuz gibi Nemse küffârı benim Budin'im kalesi üzere çete ve potura ve katuna kâfirleri salırmış", der. Hemen yine aziz,

"Beyim, neylersen eyle, Kızılbaş elinden İmam-ı A'zam'ımızı kurtar. Daha sonra Budin'in korunmasına çalışıp daima hazır ol!", diye nice bu gibi işaretli kelimeler ederek Diyarbakır'a gelip azize bol ihsanlarda bulundu. Ancak aziz bir şey kabul etmeyip Diyarbakır'ın gayrımüslim vergilerinden indirim ister. Ricaları kabul edilir. Sonra Murad Han azizin hayır duasıyla Bağdad'a varıp Tanrı'nın hikmeti şeyhin belirttikleri gün Tayyar Mehmed Paşa şehit olduğu an Bağdad sulh ile fethedilir. Sayısız asker kale içine girdikten sonra Kızılbaş Karanlık Kapı dibinde kapanıp cenge başlayıp iç kalede sığınanlar da cebehaneye ateş edip nice bin İslâm

gazileri ve nice bin dinsizler Nemrud ateşine yanıp ebâbil kuşu gibi havaya savrulunca hemen Murad Han gazaba gelip

"Bre vere veren Kızılbaşları kılıçtan geçirsinler." deyince yedi saatte 42.000 Kızılbaş'ın başlarını İslâm kılıcı ile tıraş ettiklerinde Murad Han:

"Allahu Ekber, Diyarbakır'da Rumiye şeyhi bu gazanın böyle olacağını keşf etmiş idi. Gerçekten boş er değil imiş. İnşaallah bu fethi müjdelediği için ona çok ihsan ederim." diyerek fetihten sonra yine Diyarbakır'a gelip aziz hazretlerine bol bol ihsanlar ettikçe şeyh bir zerre kabul etmeyip dua ederdi. Yine koğucular,

"Padişahım! Aziz şeyh kimya ilmine sahiptir ki 10.000 kese altına sahiptir. İstese bütün müritlerinin bakır kaplarını bütün altın etmeye gücü yeter. Korkmalısınız ki nursuz Timur gibi kurtarıcı Mehdî rolüyle bu şeyh ortaya çıka" dediler. Murad Han yine göz yumup şeyh ile bir gün konuşma sırasında:

"Azizim, acaba kimya ilminin aslı var mıdır?" diye sorar. Aziz de:

"Evet, hünkârım! Şeyhlerin işidir. Geçinmek için peyda edip has altından ufak toplar yapıp yerler. Tarikat yolunda olan kimseler onunla açlıklarını giderirler. Yoksa Kârûn malına sahip olalım diye kimya öğrenmezler" der. Murad Han:

"Ah Efendi! Şuna sahip olanları görsem! Bu ilmi kesinlikle inkâr ederim." der. Hemen şeyh:

"Beyim, eğer af ile muamele ederseniz huzurunuzda eylesinler, tâ ki acayip göresiz." der.

Murad Han azizin halvethanesine gidip halvet ederler. Tanrı'nın hikmeti o mahalde azizin hareminde Şam Eyaleti'nde Maanoğlu adıyla ünlü Dürzî beyinin dünya fitnesi bâkire bir kızı var idi. Padişah huzuruna gelip yer öpüp nice uzun sözlerden sonra o hileci kadın babası Maanoğlu'ndan gördüğü gibi Nemrud ateşi yakıp bir kantar [44 okka, 56.452 kg] saf bakıra bir dank[bir dirhemin altıda biri] iksir-i âzam verip o an sararıp saf bir altın olur ki sarı balmumu gibi yumuşak saf bir altın olur, aziz ondan birkaç top edip kendisi yer. Üç top da Murad Han yiyip o gün o gece Murad Han asla yemek istemeyip tok durur.

Hemen Murad Han otağına gelip koğucuların cevaplarının doğru çıktığına şaşırıp o an (---) (---) ağayı şeyhin halvethanesine gönderip şeyhi ve Maanoğlu kızını boğdurarak şehit edip Rumiye Kapısı'ndan dışarı gömdüler.

Sonra Murad Han da İstanbul'a varıp çok yaşamayıp: "Âh şeyh Rumî" ve "âh (---) (---)" diyerek öldü.

Bu hikayeyi hakir, efendimiz Melek Ahmed Paşa'dan duyup yazmışız. Zira o asırda Melek Ahmed Paşa Murad Han'ın *[209b]* silâhdarı ve Bağdad fethinden sonra Diyarbakır valisi olup azize inananlardan olduğundan her an azizi ziyâret ederdi. *Allah rahmet eylesin.*

Ama Rumkapı'dan dışarı Müslüman mezarları içinde kubbesiz ve yapısız gömülüdürler. *Allah sırlarını aziz etsin.*

Orada bu hakir mezar taşına bu beyti yazdım. Beyt:

Gelüp ettik ziyâret bu makâmı
Ki budur pîşvâ-yı Şeyh Rumî

Sonra **Aziz Molla Muslihüddin Lârî ziyareti**: Hindistan'daki Lar Şehri'nde doğmuş bir seyyah ve âdemoğlu fâzılı idi. Anadolu'ya geldiğinde padişah musahibi olup hayli meşhur olup Ebussuud mertebesi kimse olduğunda mevleviyet ile Diyarbakır'da Hüsreviye Medresesi'nde hoca iken son secdesini tamam edip yalan dünyadan kalıcı âleme göçüp Rumiye Şeyhi civarına gömülmüştür.

...................(4 satır boş)...................

Diyarbakır'ın içinde ve dışında nice ziyaretler ettik. Ama meşhur olanlar bunlardır. Her an Firarî Mustafa Paşa'nın müsellimi (---) (---) Ağa ile ve Kelepür Hüseyin Ağa ile ve Diyarbakır ayânı ile gece gündüz has sohbetler, av eğlenceleri ve gezintiler edip zevk eder eğlenirdik. Ancak efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın memur ettiği hizmetimiz vücuda gelip nice tür çadır, çerge, mutfak ve tengetir çadırlar alamayıp işimiz geri kaldı. Zira Diyarbakır valisi Firarî Mustafa Paşa Mardin ve Sincar çöllerinde Şam Şeyhi Alî Fâris ile çöl pâdişâhı (---) (---) ve Benî Tay kabilesi yardımıyla çölde büyük savaş olduğundan, Firarî Mustafa Paşa Diyarbakır Eyaleti'nin 47.000 askeri ile anılan Çöl Arapları'nın aralarını düzeltmeye gitmişti.

Hakir de seyahate bahane arayıp paşa efendimiz mektuplarıyla müsellimden mektuplar ve 200 yol arkadaşları alıp hizmetçilerimizle,

Diyarbakır'dan kıble tarafına Mardin ve Sincar Kalesi'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Öncelikle Diyarbakır'dan Şat Nehri'ni geçmeyip Şat doğu tarafta kalıp biz yine yoldaşlarımız ile Şat Fırat arasındaki Dicle cezîresi dedikleri cezîre içinde kıbleye (---) saatte gidip,

Göksu Köyü menzili: Mamur Ermeni köyüdür ve Diyarbakır nahiyelerindendir. Şat Nehri ile Dicle Nehri sayılan büyük bölge cezîrede mamur köydür.

Dicle büyük cezîresinin anlatılması: Cenâb-ı İzzet bu yeryüzünü yaratalıdan beri bir mamur cezîre, Fırat Nehri ile Şattularab Nehri arasında büyük bir kara parçası yaratılmıştır ki bu cezîrenin başlangıcı kuzey tarafta Harput Kalesi ve Pertek Kalesi yakınlarında İzoli Ekradı içindedir. Buradan bir ucu kıble tarafına Bağdad Çölü, Kûfe ve Kerbelâ çölleri içre gidip ta Kurna Kalesi'ne varıncaya kadar uzunlamasına büyük bir cezîredir ki uzunluğu 46 konaktır, ama genişliği 3 menzil veya 7 menzil, 10 konak, en nihayet 15 konaktan daha geniş yeri yoktur. Ta bu derece Dicle Cezîresi'dir. Şat ile Fırat arasında olduğundan Dicle Cezîresi derler, ama Dicle Nehri yine Şattularab Nehri'dir. Ama bu Dicle Cezîresi içinde toplam 176 altı adet mamur ve mükellef kalesi vardır. Yetmiş altısı da Hulâgu ve nursuz Timur asrında harap olup yıkılmıştır.

Evvelâ bu Cezîre içinde imar olan kaleleri bildirir

Evvelâ Diyarbakır Kalesi, Eğil Kalesi, Ergani Kalesi, Harput Kalesi, Pertek Kalesi, Sağman Kalesi, Çemişgezek Kalesi, Çapakçur Kalesi, Genc Kalesi, Atak, Cıska Kasabası, Kulp Kalesi, Tercil Kalesi, Mihrani Kalesi ve harap şehir Muş. Bu adı geçen kaleler Dicle Cezîresi'nin kuzey tarafındadır, ama Palu Kalesi Murat Nehri'nin dışındadır. Malatya Kalesi de Cezîre'nin dışındadır. Sonra Çermik Kalesi, Abdiher Kasabası, Çüngüş Kasabası, Simyât Kalesi, Sinn-i Rûhâ Kalesi, Ruhbe Kalesi, Siverek Kalesi, Haddise Kalesi, Hadde Kalesi, Dir Kalesi, Âne Kalesi, Seleme Kalesi, Merkîsa Kalesi, Rusâfe Kalesi, Rıkka Kalesi, Harrân Kalesi, Samsâd Kasabası, Rûhâ Kalesi, Rum Kalesi, Birecik Kalesi, bu adı geçen kalelerin hepsi Dicle Cezîresi'nde Arz-ı Mukaddes toprağında bulunmuştur.

Sonra Mardin Kalesi, Hasankeyfâ Kalesi, Hastepe Kalesi, Sincar Kalesi, Tilhovar Kalesi, Musul Kalesi, Nasîbîn Kalesi, ama Cizre Kalesi, *[210a]* İmâdiye Kalesi ve Akra Kalesi Şat Nehri'nin doğu tarafında olup Dicle Cezîresi'nin dışında olmuş olur, ama Hazret-i Ali ile Hazret-i Ayşe'nin Sıffin Cengi ettikleri ovada ve Fırat kenarında olan Caber Kalesi Fırat Nehri'nin doğu tarafında olduğundan Dicle Cezîresi'nde bulunmuştur.

Hizan Kalesi, Mâkisin Kalesi, Tel-i Cezîre Kalesi, Kefirsusa Kalesi, Beledülhatib ve Hızır Şehri. Ama Tikrit Kalesi dışarıdadır, Haddise Kalesi dürüst Dicle Cezîresi'nin tâ ortasındadır ve Kuka Kalesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve nice kaleler de var. Kuşlar Kalesi karşısında Bağdad Kalesi Şatt'ın doğu tarafında olduğundan Dicle Cezîresi'nden sayılmaz, ama yine Cezîre'de İmam Ali, İmam Hüseyin ve Deşt-i Kerbelâ; Dicle Cezîresi'ndedirler.

...................(2 satır boş)...................

Nihayet Kurna Kalesi Dicle Cezîresi'ndedir, *vesselâm*.

Beri taraftan, Diyarbakır yakınında konakladığımız köy (---) (---). Yine kıble tarafına taşlıklar içinden şiddetli sıcakta (---) saat gidip,

Zirzıvan Boğazı menzili: Bir korkunç, tehlikeli ve dar amansız bir boğazdır ki Allah saklasın yine Diyarbakır toprağındadır. Güney ve kıble tarafı Mardin ve Sincar çölleridir. Buradan kalkıp yine güney tarafa 7 saatte,

Şeyh Hazret-i Zuli Sultan ziyaret yeri (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Cihan meliki Dârâ Şah'ın tahtı, büyük şehir, eski sur, sağlam ve dayanıklı kale, yani ibret verici ve güvenli şehir Mardin Şahikası

Bu yed-i kudret kalesi hakkında nice bin Arap, Acem, Rum, Yunan ve diğer milletlerin tarihçileri inanç ve görüşlerince çok özelliklerini yazmışlardır. Ama Tarihçi Mıkdisî'ye göre bu Mardin Kalesi'nin imaretine sebep bizzat Hazret-i Yunus Nebî *aleyhisselâm* idi. Zirâ Yunus Nebî kış mevsiminde Musul yakınında Beledülhatib Şehri'nde otururdu. Yaz aylarında yaylaya çıkıp bu Mardin Dağı'nda oturup dinlenir, dinçleşir ve ibadet ederdi. Hâlâ Mardin

Dağı'nda nice büyük mağaralar vardır, orada kalırdı. Hâlâ Yunus Nebî mabedi derler, insanların ziyaret ettikleri bir mağaradır. O zamanda bu dağa Şahika Dağı derlerdi.

Bu dağın mağaraları içinde bir ejderha ortaya çıkıp Hazret-i Yunus'a iman getirenlerden nice bin Yunus ümmetini yedi. Sonra bazı inkârcılar Hazret-i Yunus'dan mucize göstermesini istediler. Yahudi kavmi:

"Bu Şahika Dağı'ndaki ejderi katleyle, sana iman getirelim", dediler.

Bunun üzerine Hazret-i Yunus *aleyhisselâm* peygamberlik kuvvetiyle o ejdere bir taş vurup katledince 3.000 adet inkârcılar İslâm ile şereflenip bu dağda oturdular ve Hazret-i Yunus'a komşu olup günden güne zengin oldular. Bu dağda ejder çıktığında bu yüksek dağa Yılan [Mâr] Dağı dediler.

İsimlendirilmesinin başka bir sebebi de yine Yunus Nebî ümmetinden bir ulu bey var idi, çok mala sahip idi. Cenâb-ı Hak ona Yunus Nebî'nin duasıyla o sene ikiz doğar iki evladı dünyaya geldi. Hazret-i Yunus isimlerini Merdeyn [İki Yiğit] koydular. Bu iki yiğit kırk yaşlarına ulaştıklarında Hazret-i Yunus'un öğretmesiyle bu iki kardeş Cebel-i Mâr [Yılan Dağı] üzerine büyük bir kale yapıp tamamladıklarında Hazret-i Yunus bu kaleye Merdeyn ismini koydular. Zirâ iki merd-i meydan yapmıştır. Onun için Merdeyn'den bozma Mardin derler. Ama Acem diyarında, yılan, çıyan ve ejderha yurdu olduğundan Mâr-din Kalesi derler. Arap bölgelerinde Şahika Kalesi derler, Rum ülkesinde de Mardin derler.

...................(1 satır boş)...................

Ama ilk başta Yunus Nebî nazargâhıdır, sonra merdeyn (iki yiğit) kardeşlerin yapısıdır. Ta Hulâgu zamanına kadar Hazret-i Yunus'un taş ile katlettiği ejderin kemikleri kalenin kapısı üzerinde dururdu. Hulâgu bu kalenin fethinde zorluk çekmişti. Fetihten sonra kalenin yapılarını yıktığında ejderin kemiklerini Gazan diyarına develer ile götürdü.

Bu ibret verici kale nice melikten melike geçmişti. Daha önce bir zaman Dârâ Şah'ın tahtgâhı idi. Dârâ Şah avlanmaktan hoşlandığından yaz aylarında burada otururdu. Kışın ise Nusaybin yakınında Karadere yani Kara Dârâ adlı şehirde kalırdı.

Daha sonra Rum keferesi bu Dârâ Şah'ı *[210b]* bozguna uğrattılar. Bütün Azerbaycan, İran ve Turan'ı Yunanlılar istila edip Dârâ Şah'ı haraca kesip bu Mardin Kalesi'ne sahip olup büyük büyük kiliseler yaptılar. Zirâ Hazret-i İsâ *aleyhisselâm* zamanında bu Mardin içinde Buhtunnasr'ın bir ateşperest mabedi, puthanesi var idi. Buhtunnasr Yahya Peygamberin kanını istemek bu Mardin'den çıkıp Haleb'i, Şam'ı, Beyt-i Makdis'i, Beytülhazen'i yani Sıfet Şehri'ni, Taberistan'ı, Askalân'ı, Arz-ı Hâsân'ı ve Arz-ı Mısır'ı tamamen yakıp yıkıp yine Mardin Kalesi'ne geldi. Onun için Rum kefereleri bu Mardin'e rağbet edip Dârâ Şah'ın elinden zorla alıp mutasarrıf oldular. Sonra yine Ermeni keferesi eline girdi.

Daha sonra 795 tarihinde Timur Şah üç sene kuşattı. İçinde sığınmış olan fecereler kaleyi Timur'a vermek düşüncesinde iken kale içinde olan kadınlardan yaşlı hilebaz bir kadın kendisi gibi kancık köpeklerin sütüyle taze yoğurt ve taze peynir yapıp çini tabaklar ile dışarıda Timur'a hediye gönderip der:

"Bizi muhasara edip insanlarını telef edersin. Biz henüz taze süt ve sıcak ekmek yemekteyiz" deyince hemen Timur acı çeker, huzursuz ve dermansız olup göç boruları çalarak Rum diyarına Yıldırım Bayezid Han üzerine yola çıkar. İşte Mardin Kalesi'ni bu yüzden o hileci kadın köpek sütüyle kurtarmıştır. Sonra Abbasîlerden Sultan (---) bir hile ile Mardin Kalesi'ni Ermeniler elinden alıp her tarafın imar etti.

Daha sonra 920 [1514] tarihinde Sultan I. Selim Han Çıldır fethini ettikden sonra bu kale üzere Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Molla İdris-i İmâdî ile yüz bin askere başkumandan eder.

Başkumandan deryâ gibi asker ile kale eteklerinde konaklayınca 17 günde Mardin Kalesi'ni Bıyıklı Mehmed Paşa'ya teslim ederler. Kale içinde olan Kürt askerleri serbest bırakıldılar ve esenlikle Sincar Kalesi'ne gittiler.

Daha sonra Süleyman Han 941 [1534-35] yılında *"Fetahna'l-Irak"* tarihinde gönül açan Bağdad gazasına giderken bu Mardin Kalesi'ni yazıp Diyarbakır Eyaleti'nde sancakbeyi tahtı olmuştur. Hâlâ Süleyman Han kanunu üzere beyinin hâss-ı hümâyûnu 200.000 yük akçedir. Paşası bin kadar adamıyla yönetip adalet üzere kendisinin 20.000 guruş geliri olur.

Ancak yiğit, namlı ve yarar işbilir paşa yeridir. Değme adam kâr edemez. Zira (---) tarafı Saçlı Dağı'nın Yezidî Kürtleridir. Bir tarafında Aşdı kavmi Kürtleri vardır, bir tarafında Şatakî aşireti

Kürtleri vardır. Ovalarında amansız Türkmenler sakindir. Uçsuz bucaksız sahralarında Tay kabilesi Urbânı konar göçer. Bu yazılan melun kavimlerden öşür, aded-i ağnâm ve otlak hakkını tamamıyla almak değme yiğit paşa kârı değildir. Onun için Mardin'e gözü pek, sert, güçlü kuvvetli ve hünerli paşa ister.

Yönetimi altında 306 zeamet sahibi ve 365 timar sahibi, alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Kanun üzre cebelüleri ile toplam 1.060 adet silahlı asker olur, beyiyle sefer eşerler. 300 pâyesiyle mükellef kadılıktır. Bütün nâhiyesi (---) adet köylerdir. Her sene kadıya bu nahiyeler 3.000 guruş hâsıl olur. Müftüsü, nakibi, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, şehir naibi, şahbenderi, subaşısı ve kapan emini vardır. Kale dizdarı ve (---) adet kale neferatları vardır.

İbret verici Mardin Kalesi'nin şekli

Dicle Cezîresi içinde Şatt'a iki menzil yakınlıkta bir çölistânda göklere baş uzatmış bulutlu gökyüzü gibi dalgalı renkli yüksek bir kayanın üzerinde Kudret eliyle yapılmış bir kaledir. Cenâb-ı Bârî işi bir kaledir ki özelliklerini anlatmada diller kısa ve kalemler kırıktır. Lâkin bu hakir kul kendi dilimizle, elden geldiğince, güneşte zerre ve deryâda katre [denizde damla] gibi övmeye cesaret edip yazalım.

Bu uzun boylu kale öyle yüksektir ki en tepesinde olan yapıların duvarları ve burçları gökkuşağı gibi mavi bulutlara ulaşıp kuşluk vakti olup nilgûn renkli bulut kaybolmadan kalenin tepesinde olan minareler ve diğer yüksek yapılar görünmez. Ta bu derece yüksek benzersiz bir kaledir.

Hatta bütün cihanı gezen kara ve deniz seyyahlarının söyledikleri üzere bu yeryüzünde bütün memleketlerde binlerce büyük kaleler gördük ama Osmanoğlu devletinde Mardin gibi ibret verici kale görmedik, derler.

Hatta bu hakir sarp ve çetin kalelerden Afyonkarahisarı Kalesi, Şebinkarahisarı Kalesi, Makü Kalesi, iman seddi Van Kalesi, İmâdiye Kalesi, Markab Kalesi, Hasan Kalesi, Ermenak Kalesi, Gerek Kalesi, bunlar Anadolu kaleleridir; ama Rumeli diyarında Benefşe Kalesi, Gördüs Kalesi, Misistre Kalesi, *[211a]* Yayiçse Kalesi, Tin Kalesi, Sin Kalesi, Bulgay Kalesi, İzvornik Kalesi, Arnavut Belgradı Kalesi, Akkirman Kalesi, Kırım bölgesinde İnkirman

Kalesi, Sudak Kalesi, ibret verici Menkub Kalesi, bu yukarıda yazılan hudayî kaleleri bu hakir kulun görmesi nasip oldu, ama hiçbiri bu Mardin Kalesi'nin benzeri değildir. Zira en tepesine tam iki fersahta çıkılır. Dört tarafından üçer dörder menzil yerden görünen iman seddi bir kaledir. Bu kaleden Nusaybin Kalesi, Sincar Kalesi, (---) Kalesi, Sincar Dağı uçsuz bucaksız ovalar ve çöller apaçık görünür.

Bu Mardin Kalesi'nin bir yolla fethedilmesi insanın gücü dahilinde değildir. Ancak kuşatma ile yahut gizlice kaleye girilerek fethedilebilir. Yoksa bir yolla elde edilmesi mümkün değildir.

Kale içinde o kadar mağaralar, karanlık saklanma yerleri ve su sarnıçları var ki onar sene kuşatma olsa yetecek kadar su sarnıçları vardır.

Ve bütün tepelerin yalçın kayaları üzerine rahmet yağmurları indikçe bir damla rahmet suyu boşa gitmeyip hepsi kayalar yoluyla su sarnıçlarına gider, mirî sarnıçlar vardır.

Yüzlerce adet mağaralarda 700-800 yıldan beri kızıl darı, kara seret darısı ve çeltikli pirinç dopdoludur ki sanki henüz harmandan yeni kaldırılıp ambara konmuş tahıllardır.

Ve nice yüz adet mağaralarda, şumna (tahıl ambarı) ve mahzenlerde ve ambarlarda danedar buğday, arpa ve diğer tahıllar doldurulmuş olarak hazır beklemededir. Ama her sene bu buğdayları halka padişah adına dağıtırlar, sonra yine yeni tahıl alıp ambarlara korlar.

Ve bu kalede o kadar mühimmat ve levazımat, sayısız ve sınırsız türlü türlü cebehaneler var ki hesabını ancak Allah bilir. Ve o kadar balya siyah barut, gülle kumbara ve kale döğen toplar var ki başka bir ciltli cebehane kitabı vardır.

Mardin Kalesi'nin şekli ve büyüklüğü: Gerçi Kalesi göklere doğru baş çekmiştir ama nice yerinde yapı eserleri vardır. Fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. Asla hendeği yoktur. Zira bütün çevresi cehennem çukurundan nişan verir parlak ve cilâlı kayalardır. Çevresi (---) şeklinde ve tamamı (---) adet kapıdır.

..................(18 satır boş).................... *[211b]*

..................(36 satır boş).................... *[212a]*

Bu Mardin Kalesi'ni gezip gördükten sonra Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa'nın Sincar Kalesi altında olduğunu haber alıp yine yoldaşlarımızla,

Mardin Kalesi'nden Sincar Kalesi'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Mardin Kalesi'nden güneye doğru üç saatte çöller içinde,

Göllü Köyü menzili: Mardin hükmünde ve kazasında 500 haneli Ermeni ve Kürt köyüdür ve suları sarnıçtır. Bu mahalden Mardin Kalesi görünür. Dârâ Şah Rum kefereleriyle bu ovada büyük ceng edip Dârâ Şah yenilerek Nusaybin Kalesi yakınında eski taht merkezi olan Karadar adlı yerde karar etti, ama hâlâ bu Göllü Ovası'nda Dârâ Şah'ın helâk olan Acem askerleri kemikleri yığın yığın durmaktadır Rum keferelerinin kemikleri başka kümelerdir ki nice küffârlar o pis toprağa yüzlerini sürerler. Andan yine çöl ile (---) saatte,

Kızıltepe Köyü menzili: Mardin toprağıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) Buradan,

Hatuniye Kalesi'nin özellikleri: Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Hanım yaptırdığı için Hatuniye Kalesi derler, ama *Şerefnâme Tarihi*'ne göre, Melik Sincar'ın annesi yaptırdığından Hatuniye Kalesi derler. Mardin toprağında ve kazasında yüksek bir tepe üzerinde dörtgen şeklinden uzunlamasına küçük bir kaledir. Güney tarafa bir kapısı vardır. Tamamen yontma taş ile yapılmış hoş görünüşlü güzel bir kaledir. İçinde bir camii ve 70 kadar temiz toprak ile örtülü ufak tefek evleri vardır ama çarşı pazar ve diğer yapılardan eser yoktur. Dizdarı, 70 adet neferatı ve yetecek kadar cebehanesi vardır. Ama kalenin büyüklüğünün ne kadar olduğunu öğrenemedim. Buradan yine güney tarafa doğru (---) saat gidip,

Kend-beli menzili: Mardin sınırı bu yüksek dağ üzerinde, bu belde son bulur. Bir tehlikeli ve korkunç yerdir ki Aştı Kürdü ve Şakakî Kürdü bu belde adamın yolunu alıp belini kesip yolkesenlik ederler. Bu yüksek dağda kahvaltımızı yapıp konaklamadan yine güney tarafa doğru (---) saatte çöl ile gidip,

Şah Sincar Kalesi, yani sağlam surun özellikleri: Bu kale altında 1065 Receb'inin birinde [07.05.1655] Diyarbakır Valisi Firarî

Mustafa Paşa ile müşerref olup Melek Ahmed Paşa efendimizin dostluk mektubunu verdik, okuyunca sevindi ve;

"İnşaallahu Taâlâ Melek Ahmed Paşa efendimize 37 kese borcumuzu ödeyip 100 kadar çadır ve çergeler hazırlayıp sizinle göndeririz" diye bolca gönül alıp bu hakire kendi çadırı yanında donanımlı bir çerge döşeyüp kendilerinin konuğu olduk. Sincar Kalesi'ni gezip dolaşmaya başlayıp bazı maarif erbabı ile dostluklar kurduk ve sohbet ettik. (---) (---)

Sincar Kalesi'nin şekli ve yapılış sebebinin anlatılması

Arap ve Acem tarihçilerinin yazdıklarına göre bu eski kaleye Sincar denmesinin aslı odur ki Hazret-i Nuh Nebî Tufan'da suyun karanlığında yüzüp dolaşırken Nuh'un gemisi denizin dalgaları ile bu Sincar Dağı'nın bir köşesine çarpıp gemi birazcık yaralanır. Hazret-i Nuh gayet kederlenip sıkıntılanır. Gemi içinde olan 77 nefer kimse feryat edip bağırıp çağırmaya başlarlar. Sonunda yılan gelip:

"Ey Allah'ın elçisi! Eğer beni, benîâdem [insan] etiyle toylarsan Hayy ve Kadîr olan Allah'ın emriyle bu hakir yılan senin gemini bu girdaptan kurtarırım." diye taahhüt eder. Hazret-i Nuh da

"Nola yılan, seni âdem etiyle doylayayım" diye söz verir.

Hemen o an yılan geminin yaralanan deliğine kuyruğunu sokup vücudunu halka halka edip yatar. Tanrı'nın hikmeti gemiye bir damla gazap suyu girmez. Bütün halk şenlik yapıp geminin içine daha önce giren suyu yine denize döküp rahata kavuşurlar.

Bu hâl üzere Nuh'un gemisi esenlikle deniz yüzünde yüzerek adı geçen Sincar Dağı'nın Nuh'un gemisini yaralayan yerine gelir. Nuh Nebî buyururlar ki *"Hâzâ cebel sin-cevr"*, yani "Kaya dişi bize cevr etti" derler. Bundan dolayı sin-cevrden bozma Sin-car derler.

Gerçekte bu Sincar kayaları diş diş sivri sivri kaya olduğundan Sin Dağı derler. Car'ı ona ekleyip Sincar derler. Hâlâ Nuh'un gemisine yara açan yere Sin Kayası derler. Bir diş gibi kayadır ki Sincar Kalesi'nin kuzey tarafında Nusaybin Kalesi tarafındadır. Nuh'un gemisinin bu Sincar Dağı'na oturduğu muhakkaktır ki Mıkdisî Tarihi'nde ayrıntılarıyla yazılmıştır.

Sözün sonu, Hazret-i Nuh Necî bu Sincar Dağı'nda gemisinin yaralanmasından yılanın yardımıyla kurtulup deniz üzerinde uygun rüzgârla gezip dolaşarak adı geçen Sincar'ın iki menzil yakınında kuzey tarafında *[212b]* Nusaybin Kalesi ile Musul Kalesi arasında Cudi Dağı adında yüksek bir dağın tepesi üzerinde Nuh Necî gemisi karar edip kurtuldukları için Nuh Necî derler. Ama "*Nuh*" lafzı "nevha"dandır. Sayısız halkı imana gelmediklerinden halkının üzerine azap suyu ineceği Hak emri ile bilindiğinden Kahhâr'ın fermanı ile gemi inşa ederken *nûha* yani ağladığından Nuh Nebî dediler. Gemisiyle halkından 77 kişi kurtulup 77 millet Hazret-i Nuh ümmetinden çoğalıp bu yeryüzüne yayılmıştır. Bundan dolayı Hazret-i Nuh'a Âdem-i sânî ve Eb-i sânî [İkinci Âdem, İkinci Baba] dediler.

Hatta oğlu Ken'an babası Hazret-i Nuh'a inanmayıp gemiye girmediğinden Tufan'dan kurtulmak için yiyecek ve içecekleriyle bir tunç küp içine girip küp içinde kendi dışkısı ve idrarı içinde ölmüştür. Pis cesedi hâlen Mısır diyarında Elvâh-ı Kalimun Şehri'nde büyük bir mağara içinde yatar ki Kıptî kavminin ziyâretgâhıdır.

Bu Nuh Nebî oğlu Ken'an hakkında (---) suresinde "*O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir.*" [*Kur'ân*, Hûd, 46] âyeti inmiştir ki *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân*'da açıkça yazılıdır, ama Allah kitabı *Zebûr*'da yoktur. Zira *Zebûr* kitabında asla kısas, vaad, korkutma, emir ve yasaklama yoktur. *Zebûr* kitabı tamamen dua kitabıdır. Hâlâ Yahudi taifesinin okudukları *Zebûr* âyeti tamamen dualarıdır.

Beri taraftan, Hazret-i Nuh Necî Tufan'da Cudi Dağı üzerine gemisiyle inip kurtulunca bütün Nuh ümmeti gemiden dışarı çıkıp amber kokulu toprağa yüz sürüp şükür secdesi ettiler. Hepsi Allah'a şükür için herkeste ne bulundu ise bir kazana koyup aş pişirip yediler. Hâlâ o aşa "Âşûra aşı" derler ki Hazret-i Nuh Muharrem ayının onuncu gününde kurtulmuştur. Muhammed ibn İshak'a göre Nuh Tufanı'ndan Hazret-i Peygamber'e kadar 4.490 senedir. Âdem Nebî'den Hazret-i Peygamber'in doğumuna kadar 6.750 senedir, diye bütün tefsirciler görüş birliğine varıp yazmışlardır.

Ama Tufan'dan sonra bu dünyanın ilk imarı Hazret-i Peygamber'in doğumundan 4.490 sene önce olmuştur ki ilk imar olan Nuh'un gemisinin indiği Cudi Dağı üzerinde Hazret-i Nuh yapımı

Cûde Şehri'dir ki bu dağ hakkında (---) sûresinde "*(Gemi) Cudi Dağı'nın üzerine yerleşti ve; o zalimler topluluğunun canı cehenneme denildi.*" *[Kur'ân,* Hûd, 44] âyeti inmiştir.

Hazret-i Nuh zamanında büyük bir şehir olup gayet imar oldu. Hâkimi Hazret-i Nuh ümmetinden Kürdim Melik idi. Bu Cudi Dağı'nda bu Kürdim Melik 600 sene yaşayıp soyu yayılmıştır. İbrî dilinden başka yeni bir dil konuşmuştur ki ne İbrî'dir, ne Farsça'dır ve Derî dilidir. Ona Kürdim dili derler ki hâlâ Kürtlerin kullandığı dil Hazret-i Nuh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmıştır. Daha sonra Hazret-i Nuh Tufan'dan sonra Cûde Şehri'nden yine Sincar Dağı'na gelip imar olması için dua etti.

Pire, kehle, akrep, çıyan, kedi, fare ve diğer cinslerin yaratılmasının sebepleri

Bu sırada Nuh'un gemisini Tanrı'nın izniyle kurtaran yılan gelip:

"Ey Allah'ın Necîsi [Gemici], benîâdem etine doylamaya söz vermiştin. *Kerem sahipleri sözlerinde dururlar."* deyince Hazret-i Nuh hayretler içinde kaldı. Hemen o an Hazret-i Cibril-i Emin Hak tarafından gelip:

"Ey Nuh! Rabbin sana selâm etti. 'Gemiyi Tufan'dan kurtaran ben idim. Nuh kavmi kurtulmalarını yılandan bildiler. Ümmetine karşı yılanı ateşe atıp yaksın ki acayipliklerden sırrımı görsün, Nuh'umun ahdi üzere biz yılanı âdem etine doylayayım' dedi" diye Cibril-i Emin bu haberi Cenâb-ı İzzet'den Hazret-i Nuh'a getirince hemen Nuh Necî:

"Ey karındaşım Cibril! Bu yılana nasıl yapışam ve nasıl ateşte yakayım [göyündürem]?" dedi. Hemen Cibril-i Emin,

"Ey Nuh Necî (---) sûresindeki "*Bütün âlemlerden Nuh'a selâm olsun.*" *[Kur'ân,* Saffât, 79] âyetini söyle. O yılan şerrinden ümmetlerin, sen ve gayrı peygamberlerin ümmetleri bu âyet-i kerimeyi okusalar ve yılan üzere üfleseler diri ve çok güçlü olan Allah'ın emriyle yılan, çıyan ve akrep şerrinden emin olalar." deyince hemen Hazret-i Nuh *Bismillah* "*Bütün âlemlerden Nuh'a selâm olsun.*" deyip yılana el urunca yılan mest olup sonra ateşte yandı.

Yine Cibril-i Emin'in öğretmesiyle yılanın külünü Nuh Nebî havaya savurdu. Rüzgâr yılan külünü Nuh Nebî'nin ümmetleri üzerine düşürdü. Yılanın derisinden oluşan kül pire oldu. Etinden

oluşan kül kehle oldu. Hâlen zamanımızda da Nuh Necî anlaşması üzerine yılan külünden hâsıl olan pire ve kehle benîâdemi yiyip eziyet etmektedir. Yılanın bütün kemiklerinden çıkan kül yere düşüp çıyan [çok ayaklı sarı bir böcek, scolopendra] oldu. Leşinden hâsıl olan kül yere düşüp akrep oldu. Bağırsaklarının tozu yere düşüp solucan oldu. Ciğerinin külü buzağı dişi oldu. Yüreğinin *[213a]* külü yere düşüp kertenkele, zaka [bir tür kertenkele], bukalemun, kum kertenkelesi ve başka çeşit çeşit haşeratlar oldu. Yeryüzündeki bütün haşeratlar Tanrı'nın emri ile Hazret-i Nuh'un gemisini kurtaran yılandan halk yaratılmıştır. *"Allah her şeye kâdirdir."* [*Kur'ân,* Bakara, 20].

Ama yine Tanrı'nın emri ile Hazret-i Nuh gemisinde domuzun burnundan fare meydana gelmiştir. Gemi içinde olan Nuh ümmeti sıçandan rahatsız olup Hazret-i Nuh'a şikâyet ettiler. Hazret-i Nuh arslanın arkasını sığayınca burnundan kedi çıktı. Kedi nice fareleri yiyince Nuh ümmeti fare şerrinden kurtuldular.

Hazret-i Nuh gemi içinde olan mahlûkat çeşitlerine "Cimâ etmen" [cinsel ilişkiye girmeyin], diye tenbih etti. Sonunda azgın köpek, nefsini zabt etmeye gücü yetmeyip cimâ edince yapışık kaldı. Bunun üzerine Nuh Nebî, "Böyle herkese rezil rüsvay olasın", buyurdular.

Ama eşek dayanırdı ve şeytanın dürtüklemesiyle segâh makamında anırır idi. Hâlen erkek eşek, dişi eşek görse anırır.

Tavşan ile köpeğin düşmanlıkları bu Nuh'un gemisinden beri vardır. Sözün kısası bütün hayvanların, kuşların birbirleriyle dostlukları ve düşmanlıkları bu Nuh'un gemisi içinde olmuştur.

Ama bütün kuşlar Nuh'un gemisinin direkleri ve serenleri üzere tünemişlerdi. Çaylak kuşu da cimâ yasağına sabredememişti. Cimâ ederken feryat etmesi o zamandan kalmıştır.

Hazret-i Nuh eşeği gemiye korken hilebaz İblis eşeğin kuyruğuna yapışıp eşeğin gemiye girmesine engel olurdu. Hazret-i Nuh eşeğe "Gel hey melun'" deyince eşekten evvel İblis gemiye girer. Nuh Necî:

"Bre melun, sen buraya nice girdin?" der. İblis:

"Davete uymak gerek, deyip girdim. Bu cihanda benden lanetli yoktur. Eşeğe, 'Gir hey melun', dedin. Melun ise benim. Onun için gemiye girdim."

"Bre tutun şu melunu" deyince direkten direğe atlayarak kurtulur. Sonunda melun İblis direk tepesinde oturup her gece direğin

tepesinde ateş yakıp gözcü olurdu. Bundan dolayı gemilerin direk tepelerinde maymuncuk ve şeytancık adlı keceler vardır. Daha sonra İblis yeryüzüne bu Sincar Dağı'nda ayak bastığı için bütün Kürtleri Şeytan hilelerinden İblis'ten daha şiddetlidirler.

Ama güvercin ilk defa yerin kurusunu bu Sincar Dağı'nda bulmuştur. Ondan dolayı Nuh Nebî'den hayır dua almıştır. Hâlâ bu Sincar Dağı'nın kayalarında olan güvercin yuvalarının hesabını âlemlerin Rabbi Allah bilir ki her sürüsü gökyüzüne doğru uçtukça âlemi aydınlatan güneşin ışığını bürüyüp zemini karanlık eder.

Kehle, pire, akrep ve çıyan bu Sincar Dağı'nda yaratıldığı için Kürt halkı üstünde olan pire ve kehlenin hesabını yine kendileri bilir. Hatta başına dermansız olan Saçlı Sincar Dağı Kürdü'nün saçında ve sakalında kehleler yuva yapıp döl döş sahibi kehleler vardır. Hatta kulaklarının içinde ve burunlarının deliklerinde bile kehleleri vardır. Ama kendileri pire ve kehleden rahatsız olmazlar. Vücutları tüylü bir ak köpek gibi olduğundan kehleden oluşan bir alay gulyabanî imansız ve amansız bir kavimdir.

Cenâb-ı Bârî bunların tabiatına göre yılandan yaratılan akrep ve çıyanı, bu Sincar Dağı'nda ve Saçlı Kürdü Dağı'nda o kadar zehirli yılan, çıyan ve akrep yaratmıştır ki dere ve tepeleri, dağ ve bağları akrep ve çıyan doludur. Ama Tanrı'nın emri ile bu Sincar Dağı'nda Hazret-i Nuh'un gemisinin oturduğu Sin Kayası adlı yerde asla yılan, çıyan ve akrep yoktur. Orada bir mesiregâh sofa vardır. Kürt yaşlıları o sofada gezinti yapıp dinlenirler ve içer eğlenirler.

Ama Sincar'ın bu mahallinden başka olan yerlerdeki akrep bir adamı soksa yedi saatte aman vermeyip öldürür. Acem diyarında Kâşân akrebi bu Sincar akrebinin yanında Sincar piresi gibi ısırır bir zararsız akreptir ama bu Sincar akrebi soksa o adam akrep yere varmadan akrep zehirinden ölür. Ta bu derece zehirli akrepleri vardır ki *Allah saklasın ve korusun.*

Gerçi *"Söz sözü çeker"* deyişi üzere söylenmek istenen şey dilde gizli olduğundan İlâhî varidat doğup mahalle uygun şeyler yazılıp söylenir ama *Hümâyûnnâme* gibi sadedden hariç değildir. Elbette yine sadede dönmemiz gerekir. Bu kere yine diğer,

Sincar Dağı'nın isimlenmesinin sebebi: Acem tarihçilerine göre Dârâ Şah bu Sincar Dağı'ndaki Hazret-i Nuh'un gemisini

yaralayan Sin Kayası üzerinde olan Nuh sekisine ara sıra gelip dinlenirdi.

Günlerden bir gün bu Dârâ Şah'ın bir şarkıcı câriyesi hâmile iken Dârâ Şah'ın Aristo akıllı olan müneccimleri dediler ki;

"Eğer bu hâmile câriye yarınki günde doğurursa doğan şehzade başına buyruk olup cihangir Cem haşmetli padişah ola", dediler.

Hemen Melik Dârâ emredip hâmile câriyeyi bir gün yüksek bir yere asıp doğurmasını beklemediler, câriyeyi indirdiler. Derhal civân-bahtlı bir şehzade doğdu ki ay ve güneş onun güzel yüzü yanında ışığı sönmüş yıldıza döndüler. Bu pâk masum ana rahminde 314 gün kalıp doğduğu için bütün müneccimler ve falcılar bu çocuğun ismine Sincar (314) dediler. Ki ana karnında 314 gün kaldığına delalet eder bir sultan ismidir. Bu dağ da o özgür şehzadenin doğum yeri olduğundan onun ismiyle isimlenip Sincar Dağı derler.

Daha sonra bu Melik Sincar yaşayıp babası Dârâ Şah ölümünden sonra müstakil şanı büyük padişah olup babasının Rum keferesi *[213b]* elinde zavallı hâle gelip harac verir olduğunun öcünü Rum keferesinden alıp İran u Turan'da, Ardalân u Sûrân'da, Kudüs, Şam ve Yunan'da olan düşmanlarını kıra kıra cihangir oldu.

Sonra "doğum yerimdir" diye bu Sincar Dağı'nı öyle bayındır ve şenlikli hâle getirdi ki övgüler düzen bütün tarihçiler onun övülmesinde âciz idiler. Binlerce bilginleri ve sanatkâarları her diyardan ihsan ve hediyelerle getirip her usta ve hüner sahibi birer çeşit tılsımlar yapıp yılan, akrep ve çıyanın varlıkları ortadan kalktı.

Daha sonra (---) tarihinde Timur, derya gibi asker ile bu Sincar Kalesi üzerine geldi. Yedi ay kuşatmadan sonra fethinde pek çok zorluklar çekti. Bu yüzden fethettikten sonra bütün tılsımlı şeyleri ve binlerce ibret verici yapıları yerle bir etti. Sadece Sincar Şah'ın yaptığı kale kalmıştır. Ve tılsımlar yıkıldığından dolayı yine akrepler yayılmıştır.

Sincar Kalesi'nin şekli: Bu kale ustası üstad mühendis, Haleb Eyaleti'nde Ma'arratünnumân Kalesi büyüklüğünde inşa etmiştir. Ama bu Sincar Kalesi gayet sarp yüksek bir dağ üzerinde kesme taşla yapılmış bir kaledir. Dört tarafında asla hendeği yoktur. (---) tarafında bir kapısı var, beşgen şeklindedir ve fırdolayı 7.000 adımdır.

Kale içinde ancak 300 derli toplu toprak ile örtülü, bağlı ve bahçeli hanecikleri vardır ki halkının tamamı Ekrad ve Urbân'dır. Ve hâlâ Diyarbakır Eyaleti'nde sancakbeyi hükmündedir.

Beyinin hâssı (---) akçedir. Timarı (---), zeamet sahipleri (---), alaybeyi ve çeribaşısı vardır. Savaş sırasında tamamı 600 asker olur. Hâlâ beyi Urbân tarafından zorba beydir. Sipahi kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır. Dizdarı ve yüz kadar neferatları vardır. Belirlenmiş maaşlarını Mardin beyinden alırlar. Yetecek kadar cebehanesi ve ufak topları vardır.

Bu yazılanlardan başka bir cami ve bir medresesinden ayrı han, cami, imaret, hamam ve çarşı pazar dahi (---) (---). Ama o taşlık içinde bağları var ki sanki Ayntab diyarının bağları gibi verimli, lezzetli ve sulu üzümü olur.

Bu kale Dicle Cezîresi'nin ortasında büyük bir ovada vaki olmuştur ki elbette vilâyetine *bilâd-ı rebî* [bahar ülkesi] derler geniş bir ovadır ki bütün Keys kabilesi, Tay kabilesi ve (---) (---) (---) kabilesi Urbânları [göçebe Arapları] sakin olurlar, uçsuz bucaksız bir vadidır. Bu Tih Ovası'nın ortasında havalesiz sağlam bir kaledir. Bütün halkı darı ekmeği yerler ve gayet beyaz ve kokulu balı olur.

Ve bu kale, Nusaybin Kalesi'nin güney tarafındadır. Musul Kalesi'ne iki günde süratle ve üç günde rahatlıkla varılır. Ama Sincar Kalesi bu Musul Kalesi'nin batı tarafındadır ve Musul Kalesi Sincar Kalesi'nin doğu tarafındadır. İnşaallah bu müsveddemiz hey'et üzre kalesinin şekliyle, ovaları ve akarsularıyla atlas kitabı yazdığımız böyle tanımlanıp anlatılır.

Ve bu Sincar Dağı'nın çevresi eteklerinde kayalardan 70-80 adet akarsular doğup *bilâd-ı rebî*'i sulayarak batı tarafa doğru akıp Fırat Nehri'ne karışır.

Nehir isimleri: Evvelâ Hirmas Nehri, Nusaybin Dağı'ndan doğup onu geçtikten sonra bu Hirmas Nehri'nden Sarsar Nehri ayrılır. Sonra Sarsar Nehri Beledülhatib'e, buradan bu Sincar Kalesi ovalarına uğrayıp köylerin ekinliklerini sulayarak Tikrit Kalesi yakınında Şat Nehri'ne katılır. Ama bu Sarsar Nehri'nin yine bir kolu Hirmas Nehri'nden ayrılıp çöl içinde bir hayli aktıktan sonra, Habur Nehri Karkıya Nehri'ne karışmazdan evvel, Hirmas Nehri Habur Nehri'ne karışıp ikisi tek nehir gibi olup Karkıya Nehri

yakınında Fırat Nehri'ne karışır. Ama Sincar Kalesi'nin yüksek dağlarının eteklerinde sayısız akarsuların isimleri hatırımdan uzaklaştığından dolayı yazılmadı. Büyük nehir değillerdi ve hepsi batı tarafa doğru akarak Fırat Nehri'ne karışırlar.

...................(4 satır boş)...................

Sincar Kalesi'nin ziyaret yerleri:

...................(2 satır boş)...................*[214a]*

Bu Sincar Kalesi eteğinde Firarî Mustafa Paşa, deryâ gibi asker ile konaklarken büyük Sincar Dağı'nın bir tarafına Saçlı Dağı derler, o amansız dağların içinde 44-45 bin Yezidî ve Bapirî kelb-perest [köpeğe tapar] kefere ve fecereden daha kötü bir alay vahşi, yabani, isyankâr, gulyabani suratlı tüğlü dinsiz Yezidî Ekradları vardır. Onlar Firarî Paşa'dan zerre kadar korkmayıp çekinmediklerinden küçücük bir hediye ile Serdar Mustafa Paşa'yı anmadıklarından Paşa gayet üzüldüler. O gün Serdar Firarî Mustafa Paşa:

"Evliyâ Çelebi, kulağımıza gelmiştir ki pederimiz Melek Ahmed Paşa efendiniz bu mahalle bizim gibi konakladığında onlara da bu Saçlı Dağı kâfirleri saygı göstermediklerinden bu uğursuz Sincar Dağı'nda olan kâfirlerin nice haklarından gelip yağmalayıp ganimet malları aldı. Bize birazcık o fetihten haber ver." diye o zaman yaşanan olaylardan haber sordular.

Serdar Melek Ahmed Paşa eliyle
Saçlı Dağı, yani Sincar Dağı fethinin anlatılması

Hakir, garip hikâyeye başlayıp dedim:

"Benim efendim, (---) tarihinde Melek Ahmed Paşa efendimiz Diyarbakır valisiyken bu Sincar Dağı Yezidîleri Mardin köylerini yağmalayıp buraya gelen bütün tüccarların dağlardan inip yollarını keserlerdi. Sonunda bütün bölge halkı, geniş gönüllü paşaya gelip acınacak hallerini anlatıp merhamet dilendiler. Uzağı gören paşa bu anılan şikâyetçileri Diyarbakır divanında halkın önünde kovdu. Onlar da beddua ederek Mardin Şehri'ne ve başka köylere kırgın ve ümitsiz olarak dönüp gittiler. Ama beri tarafta paşa bu Saçlı Kürtlerinden intikam almak kararında idi, ancak bu gizli niyetini yine kendi içinde saklayıp *"Şiirin manası, şairin içinde saklıdır"* derdi.

"Bir gün Bitlis hanına bir ayıplayıcı mektup gönderdi. O da bu mektuba üzülüp,

'Melek Paşa bildiğinden kalmasın', diye paşaya uygunsuz mektubu gelince paşa ateş parçası olup,

'Tiz Bitlis hanı üzre seferimiz vardır' diye çadırıyla tuğlarını Şat karşısında Sa'dî Köyü adlı mahalde kurdu. Bütün Diyarbakır Eyaleti'ne ve Van Eyaleti'ne ağalarıyla emirler gönderip günden güne deryâ gibi asker Kara Âmid'e gelmede.

"Bu arada Melek Ahmed Paşa efendimiz Diyarbakır Şehri'nde 70 bayrak sekban ve sarıca askeri topladı ki her bayrağı tam yüzer adet yiğit olmak üzre bayraklar açılmak kanun idi, sarıca kısmı yaya ve sekban kısmı da atlı olmak şart idi.

Bu takdirce İslâm ordusunda Diyarbakır ve Van Eyaleti'nden bütün paşa askeriyle 87.000 adet silahlı ve donanımlı asker olup paşanın tuğları Bitlis vilâyeti üzere gitmek için 3.000 askeriyle Mefârikin Kalesi üzere gitti.

Bitlis Hanı Abdâl Han tarafında Hakkâri Molla Mehemmed, Zırıkî Molla Cebrâil, Mudiki Ali Ağa ve Kanahdereli Ali Ağa kısacası 70 adet namlı ve güvenilir kimseler Bitlis hanı ile paşa arasını bulmaya geldiler.

Hadis: *'İki kişinin arasını bulan kimseye şehid sevabı verilir.'* deyip paşaya 80 kese harcırah, 10 katar katır kumaş, zırh zireh-külâh, 6 tavla muteber at, 10 adet bâkire câriye ve 10 adet cennet gılmanı gibi ay yüzlü köleler verdiler ki sanki her biri birer yiğit beyzade idi.

Ve diğer işbaşında olan paşa ağalarına ve diğer has adamlarına o kadar hediyeler verdiler ki Bitlis hanı hediyeleri Melek Ahmed Paşa ordusunda olan ağaları zengin etti. Hepsi sevinip Tanrı'ya hamd ederek seferden kurtulduk derken o gece paşa konakçısına Bitlis hanı üzere gitmekten vazgeçtiği haberini gönderdi. O an 10.000 asker ile Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin Paşa'yı serdar edip kulağına küpe için Mehmed Emin Paşa'nın kulağına yemin billah ile birkaç sözler söyleyip,

'Yürü Allah yardımcın ve destekçin ola!', diye bir Fâtiha okudu. Mehmed Emin Paşa yine Diyarbakır Şattı tarafına geçip kayboldu.

"Ama bu sırdan yaratılmışlardan bir kişinin bile haberi olmadı. Hemen o an Gınayî Efendi, Bitlis hanına dostluk ve avutma

mektupları yazıp Erganili Ahmed Ağa'yı Bitlis hanı tarafına adıgeçen arabulucu adamlar ile Bitlis tarafına gönderdi.

Hemen o saat tuğlar da han üzere gitmekten vazgeçip gelince göç boruları çalıp tedbirli paşa 70.000 asker ile Şatt'ı yine Diyarbakır tarafına geçti.

'Ağırlık ardımca gelsin' diye Kudde Mehmed Kethüda ile Receb Kethüda'yı serdar etti. Kendileri o gece ılgar edip Zırzıvan Boğazı'nı geçip ertesi kuşluk vaktinde Mardin Kalesi altında ufak tefek çadırlar ile konakladı. Orada yem kestirip yine ılgar ile Şafiî vaktinde yüğrük atlı olup gelen 40.000 asker ile Saçlı Dağı'nı çevirdiğinde onu gördük, Diyarbakır altından gönderdiği Mehmed Emin Paşa meğer *[214b]* Saçlı Dağı'nın dört tarafını kuşatmış. Amansız dağ içinde yerleşmiş olan imansız Yezidî Kürtleri paşa ile taraf taraf tıram tapa taf deyip iki taraftan kurşumlaşmakta idiler.

Hemen bizim paşa ile gelen asker de Şafiî vaktinde Sincar kayalarının altında gizlenip metrislere girdiler. Hatta baş bölükbaşımız olan Zıpır Bölükbaşı sabahleyin *hayya ale's-salâh* [ezan] vaktinde insanların gözleri önünde 40 bayrak sarıca ile sarı arı gibi Saçlı Dağı'na yakıcı ateşler saçıp metrise girdiler. Sabah olunca geriden deryâ gibi ordu gelip Sincar Ovası çadırlar, çergeler ve ağırlıklarla lâlezâr olup süslendi.

Üç güne dek İslâm askerinin gerisi bölük bölük gelip Sincar Ovası çadırlar ve gölgeliklerle süslendi. Denizler gibi asker günden güne Saçlı kâfirleri üzere musallat olmaya başladılar." diye bu hikâyeyi Firarî Mustafa Paşa'ya anlatınca hayretler içinde kalıp der:

"Canım Evliyâ Efendi! nice girdiniz, nice ceng ettiniz ve nice ganimet malları alıp bu uğursuz dağda zafer kazandınız. Benim Yezidî melunlardan ciğerim kan olmuştur ki padişah tarafından bana nice kere azarlayıcı emirler ve nice mektuplar gelirdi. Ama ben bir kimseye içimdekini söylemeyip bu Saçlı üzere sefer etmeyi içimde gizlerdim. Sonunda biz de Bitlis hanını bahane edip deryâ gibi asker ile o tarafa yöneldik. Diri ve Kadir olan Allah'ın emriyle o kötü mektupta çok kulak çekilip bol bol mallar alıp bu tarafa atımızın yularını çekerek şimdi burayı kuşattık. Ama canım Evliyâ Efendi, Melek Ahmed Paşa efendimizle nice fethettiniz, bana ayrıntılı olarak anlat" diye rica etti.

Saçlı Dağı gazası macerasının tamamlanması: Yine hakir:

"Benim efendim! Şöyle malumlarınız ola ki o zamanda paşa babanızın tam 70 bayrak sekban ve sarıcaları ve 10.000 diğer ağa

hizmetkârları var idi. Hepsi Abaza, Çerkes ve Gürcü yiğitleri idi. Birbirlerinden utanıp cengde asla atlarının yularını çevirmezler idi. Ve nâmûs-ı Muhammedî ne idiğini bilirler idi. Hepsi samimiyetle ve canu gönülden Saçlı Dağı'na sarılıp inşaallah bu Yezidî melunlarından Deşt-i Kerbelâ şehitlerinin ve Hazret-i Hüseyin'in kanını alırız ve inşaallah bütün Yezidîlerin kıllı kellelerini keskin kılıç ile tıraş edip ganimet malları, parlak yıldız gibi kızlar ve seçkin köleler alırız, diye gayret edip o amansız dağa sarıldılar.

Ve bütün sarıca halkı Tanrı'ya hamd edip,

'İnşaallah bizim sarıca askerini peyda eden pirimiz Sultan Ahmed Han veziri Nasuh Paşa efendimizin bu Saçlı Dağı'nda bozguna uğradığının intikamını alırız. Bu dağda bizim sarıca askerinden o cengde 7.000 yiğidimiz şehit oldu. İnşaallah o şehitlerimizin kanlarını Yezidîlerden alırız' diye cümle tüfenkçiler yemin billah ile can u gönülden bütün Müslüman gaziler Melek Ahmed Paşa efendimizin büyük gayretleriyle, teşvikleriyle, bütün Müslüman gazilerin gönlünü almasıyla, herkese bağışlarda bulunup hediye vermesiyle vaad ve korkutmayla cenge teşvik ettirirdi.

Sabahleyin gaziler Saçlı Dağı'nın 70-80 adet yerlerinden göklere kement ile gibi her taraftan Bîsütun Dağı'nın en yükseğine çıkıp taraf taraf cenge başladılar. Tam 7 saat Şeytan kavmi ile Melek Ahmed Paşa askerleri öyle şiddetli bir savaş ettiler ki göklerdeki melekler bu yeryüzü Melek Paşasının cengine dudak ısırdılar. O çarpışma içinde 700 yiğit toprağa düşüp ölüm şerbetini içti. 3.060 adet Saçlı Yezidîsi telef olup yok olup gittiler.

Çarpışma ve vuruşmalar akşam vaktine kalıp âleme gece karanlığı bastığında taraf taraf savaş-kes davulları çalındı, herkes ceng ettiği mahalde silahlı hazır durup poça poça metrislere girip taraf taraf karavullar tayin olundu. O karanlık gecede pusu yerlerinde hazır bekleyen gaziler üzerine hırsızlığa gelen Yezidî Kürtlerinden tam 800 kelle ve 75 diri Yezidî gelip onlar da kelle paça olundu. Canları cehenneme kadar.

Sabah olunca bütün Müslüman gaziler Sincar Dağı'ndaki bağlara yayılıp 300 parça köyleri yağma ve talan ettiler ama bir iğne, bir iplik, bir kuş, bir tavuk, bir kelepür ve yiyecek içecek cin-

sinden asla bir hardal tanesi ve çivi bulamadılar. Paşanın emriyle bütün evlerini ateş ile yakıp harap edip hasır ile örtülü evlerinin kara dumanları gökyüzüne doğru yükseldi.

Ama bağlarında olan türlü türlü üzümleri, *[215a]* Allah bilir ki bu 41 senelik seyahatimde bu hakir kul, fakir Evliyâ görmemiştir. Bu kadar bin bağların bütün ürünlerini geniş ovalarda olan hububatlarını bırakıp canlarının dertlerine düşüp hepsi yerin altındaki mağaralara girip orayı sığınak edindiler. Burada bulunan her bir mağara biner ikişer bin imansız Yezidî Kürdü alır. Bütün çoluk çocuk aileleriyle, değerli eşyalarıyla, bütün yiyecek ve içecekleriyle yer altlarına ve mağaralara girip sığındılar. Ama nice casuslar avlanıp onların sözleri üzerine daha önce habersiz Mehmed Emin Paşa gelip bu dağı kuşattığında ovalarda hazır olan darıların ve hububatlarını kaldırmamışlar diye esirleri ile haber verdiler ama ne çare kırk-elli bin tüfenk atar melunlar mağaralara girip mazgal deliklerinden kurşum urup yanlarına bir adamın varması mümkün değil. Bu kavmin işlerinin sonu böyle mağaralarda sığınıp saklanmaktır. Hatta Sultan Ahmed zamanında Vezir Nasuh Paşa'yı bu melunlar bu dağda öyle kırmışlar ki hâlâ Osmanoğlu askerinin kemikleri yığın yığın açıkta durmakta idi.

Bu içler acısı hâli Melek Ahmed Paşa efendimiz bilip can başına düşünce bütün İslâm askerini aşağı ovadan göçürüp Sincar Dağı üstünde olan bağlar içinde konaklattırdı. Burada herkes birer bağ ve bahçeleri mülkiyet üzre zabt edip türlü türlü kulübeler yaparak yerleştiler.

Bütün İslâm ordusuna uyarılar yapılıp ovada olan hububatların demet saplarını mağaralar önlerine dağlar gibi yığın yığın yığıp siper eylediler ve yüz binlerce demet darı saplarını mağaraların üzerine koyup ateşe verdiler. Üzerlerine tulum tulum keskin sirkeler döktüler, parça parça kayalar döğülüp usta dağ kazıcıları Ferhadî külünkler ile kayaları kırdılar. Mağaraların üstünde pekçok yerden delikler açılıp o deliklerden içeri, ateşle tutuşturdukları binlerce darı demetlerini mağaraların içine attıkça mağara içinde olan melunların büyük küçük çoluk çocukları feryat edip bağrışmaya başladılar.

Ve Mardin Kalesi'nden develer ile altı adet arabalı toplar getirip nice mağaraların kapalı olan kapılarının mümkün olan yerlerine

topları koyup mağara kapıları kapalı iken yıkılıp içinde olan melunların hepsini kırardı.

Ve usta kazıcılar keskiler, külünkler, küsküler ve matkaplar ile kayaları delip o deliklerden mağaraların içine şişeden el kumbaraları atarlar, her kumbara da melun Saçlı Yezidîleri üzerine isabet ettükçe melunları parça parça ederdi.

Bazı mağaraların kapıları yüksekti. İslâm askerleri böyle mağaraların bazılarına da daha yukarıda akan sulara kazıcılar ile yollar açıp mağaraların içine akıtırlardı. Sular mağaralar içine aktıkça mağaralar içinde olanlar sulara batarak can telaşına kapılıp aman dileyerek dışarı çıkmaya başladılar. Bunun üzerine hemen herkes mağaralara su salmaya başladılar.

Ve toplardan yıkılan mağaraların ağızlarında yığılan darı demetlerine rüzgârdan tarafa ateşler verdikçe alev alev Nemrud ateşi mağara içindeki Yezidîleri kebap ederdi, şişeden el kumbarası her birini parça parça ederdi, top gülleleri kellelerini yuvarlardı ve akan sular onları su içinde boğardı.

Sözün kısası yedinci günde 'el-Aman, el-aman, ey Âl-i Osman güzidesi!' diye her biri birer derde müptelâ olduklarından dışarı çıktılar.

Tanrı'nın büyüklüğü, bu mağaralar içinde daha Nemrud ateşi var iken bütün Müslüman gaziler mağaralara girdiler, kimi şehit, kimi gazi olup üç gün daha kâh ceng ile ve kâh aman ile (---) senesi (---) günü o Kahkahâ benzeri Saçlı Dağı içinde Yezidîleri saçlarından çekip sürüyerek dışarı çıkarıp saçlı kellelerini keskin kılıçlar ile Müslüman gaziler Selmân-ı Pâk çırakları gibi tıraş ederlerdi.

Nice Yezidîler çoluk çocuklarının esir olduklarını görünce kendi kendilerinin gözlerini çıkarırlardı, nice Yezidî kendini kayalardan aşağı atıp pâre pâre olurdu, nice bini kadınları, kızları ve evlatlarını öldürürdü, nice bini kendini hançer ile ururdu, nicesi kılıç üzerine düşüp ölürdü, nice bini de dalkılıç olup düşmana karşı gelip ya vurup ya vurulurdu ve nicesi çoluk çocuklarıyla sarılıp kayalardan aşağı atılıp parça parça olurdu. Bu hâli İslâm askerleri görünce bütün güçlerini toplayıp onlara öyle kılıç vurdular ki o Yezidîlerin kanı kayalardan aktı. İnşaallah Melek Ahmed Paşa'nın eliyle Kerbelâ Çölü şehitlerinin kanlarının intikamı alınmıştır.

Sözün kısası, on gün on gece öyle büyük ceng olmuştur ki Küçük Ahmed Paşa ile Dürzî Dağları'nda Maanoğlu *[215b]* cengi böyle olmuştur. Tam 9.000 kelle, 13.600 Yezidî kadın, erkek, kız ve oğlan esir alındı.

Ve altın ve gümüşten halhalları, gerdanlıkları, külâhlar, kadeh ve sahanlar ve diğer ganimet malları alındı ki diller ile anlatılıp kalemler ile yazılmazdı.

Ve yedi adet bapirleri yakalandı. B*apir* hâkimlerine ve şeyhlerine derler. Hatta bir bapir zincirde iken sarıcaların serçeşmesi Zıpır Bölükbaşı yorganla uyurken hemen o bapir adlı pirsiz melun Zıpur Bölükbaşı'nın belinden hançerini kapıp göz açıp kapayıncaya kadar Zıpur Bölükbaşı'yı hançeriyle yedi yerinden yaralar. Zıpur Bölükbaşı da can havliyle bapir melunun elinden hançeri alıp o an aman vermeyip bapiri pirsizlerinin yoluna gönderir.

Ta bu derece melun Yezidî Kürdü vardır ki gayet cesur, yürekli ve ciğerli kâfirleri hepsi siyah köpeğe taparlar.

Köylerinde asla mescitleri yoktur. Oruçtan, namazdan, hacdan, zekattan ve Şahadet kelimesinden habersiZdirler. Bağlarında sulu üzümleri olduğundan hepsi içki içerler.

Sözün özü Melek Ahmed Paşa'ya yardıma gelen Van ve Diyarbakır Eyaleti'nin bütün askerleri, Mardin'in, Diyarbakır'ın ve diğer kale ve beldelerin sayısız askerleri bu Saçlı Dağı'nın mağaralarından çıkan ganimet mallarını, yiyecek ve içeceklerini, bakır kap-kacaklarını ve ev yaygı ve döşeme türü şeyleri on gün on gece bütün askerler taşıdığı hâlde henüz denizde damla ve güneşte zerre taşımamışlardı, ta bu derece Kârûn malına sahip Yezidîler idi. Zira Kerbelâ olayından beri bunlar zengin olup bir melikten tokat yemeyip bir yerleri yaralanmamıştır.

Son sözler odur ki Melek Ahmed Paşa'ya 1.060 kese mal, 11 kese helâl altın, 3.000 tüfeng, 300 denk renk renk çeşitli ipek, yüzlerce denk siyah barut, 300 adet katır, 1.800 adet küçük büyük esir ve hesaplı değerli kumaşlar ile paşa zengin olup kendisine öşr-i sultanî değdi.

Diğer beylere, ileri gelenlere, işbaşında olan diğer ağalara ve Müslüman gazilere değen bol bol malların haddini ve hesabını şanı Kerim Allah bilir. Her bir çadır ve çergede elbette beşer onar adet güzel kadın erkek ve başka esirler bulunurdu. Koyunları, atları ve mandaları yok idi, ama katırları ve keçileri çok idi.

Saçlı Dağı'nın güzel erkek ve kadınları ile diğer mahsulatı

Bu Sincar Dağı'nın bir tarafına Saçlı Dağı denmesinin aslı bütün halkı kadın gibi fitil fitil saçlılardır ve gayet pis ve pasaklı kavimdir. Pire ve kehle Tanrı'nın emriyle Hazret-i Nuh asrında bu dağda yılan külünden oluştuğundan Saçlı Yezidîlerinin saçlarında yüzbinlerce pire ve kehle yuva yapmıştır.

Giysileri tamamen alaca softan şal u şapikdir ve kuşakları ipek renkli cariktir [kuşak]. Sarıkları alaca ipek sarıktır.

Ayaklarına poçikli, pansadi, sıdisî ve hezârî kepkepli ve kuyruklu pabuç giyerler. Zira gayet taşlık yerdir.

Silahları kılıç, hançer, tüfenk ve câbdır. Câb o şeydir ki Ayntab gedeleci gibi ok ve yay konur ve kemerine bağlanır bir silahtır, buna câb derler. Ama kurşum atmada o kadar hünerlilerdir ki pireyi kurşun ile vururlar, ama tüfenklerini görsen bir bakır mangıra almazsın, maliyetli değildir, ama çok iyi nişan urur.

Genellikle halkı kısa boylu, başı lahana-baş ve boynu yok, hemen başı sanki omuzundan bitmiştir. Ama omuzları geniş, kin dolu göğüsleri enli, belleri kalın, pazuları ve baldırları geniş, ayakları enli, gerçi dev elli ve ayaklılardır ama at binici değillerdir.

Gözleri siyah ve yuvarlaktır ve kaşları gayet gürdür. Bunlara diğer Kürtler sekiz bıyıklı derler. Zira iki bıyığı, iki kaşı, iki burnu deliğinden ve iki kulağı deliklerinden hep bıyık gibi kıllar bittiğinden Kürtler arasında bu kavme sekiz bıyıklı derler. Bütün vücutları kara koyun pöstekisi gibidir.

Ağızlarına pabuç sığar at dişli adamlardır. Gerçekten de garip görünüşlü, çirkin, heybetli ve dev çehreli heriflerdir. Ama çocukları on yaşına ulaşıncaya kadar yetmemiş körpedir, ama on yaşını geçince yirmi yaşını geçmiş gibi tüylü Yezid-çehre olurlar.

Ve gayet kâtillerdir, kadınları da öyledir. Ama yerlere kadar uzanıp topuklarına ermiş siyah saçlarına aşk olsun. Kadınları *[216a]* tam bir senede doğururlar. Evlatlarına önce siyah köpek sütü verirler. Bunların diyarında bir kelbe bir taş atsan o an o adamı aman ve zaman vermeden öldürürler. Zira büyük veya küçüğün, herkesin evlerinde birer, beşer, onar köpekleri vardır ki önce yemeği köpeğe verirler, onlar doyduktan sonra kendileri yerler.

Zira hepsi köpeğe taparlar ve bütün köpekler kendileriyle birlikte yatarlar. Bin guruşa ve on katıra siyah köpek alırlar.

Ve soğanı ve cacıhlı [otlu] peyniri bu kavim daima koynunda gezdirirler. Bir adam bu kavmin önünde bir baş soğanı yumruk ile ezse o adamın başını ezip öldürürler.

Ve bir tuhaflık ve acayiplik de odur ki bu adamlar öldüğünde eğer ölen zengin ise o adamı soğan suyuyla yıkayıp maşadına [mezarına] nice kelle soğan korlar. Hele her ölülerinin pis leşlerinin kefenine köpek tüyü koyup maşadlarına gömerler. Defalarca esirlerinden sordum, doğru söylemeyip 'Pİvaz hoşest' derlerdi. Yani 'Soğan iyidir', derler. Sözün gerçeği meşhur deyiştir ki bir Kürde sormuşlar. 'Sen padişah olsan ne yerdin', demişler. 'Soğan cücüğü yerdim', demiş. Gerçekten de Kürtler soğanı sevip 'Pİvaz hûb hûb' derler.

Bir diğer gariplik: Bu Kürtlerin dört tarafına bir çizi (çizgi) çizsen o çiziden dışarı çıkmak ihtimali yoktur. Meğer bir adam gelip o yuvarlak çizinin bir tarafını boza, ondan dışarı çıka. Yoksa o çiziden içeride öleceğini bilse dışarı çıkmak ihtimali yoktur.

Bu diyarda bir köpek doğursa şenlik edip sevinirler. Bir kara köpek ölse soğan suyuyla yıkayıp kefenleyip ağıtlarla köpek mezarlığına götürüp gömerler ve köpek canı için koyun kebaplarını hayatta olan köpeklerine verirler. Gerçeken de arslana benzer köpekleri vardır. Ve bu diyarda asla kurt yoktur.

Tanrı'nın hikmeti bu Sincar Dağı kutsal toprak iken bu yolda böyle dinsiz ve mezhepsizler vardır. Ama Şam da kutsal belde iken onun da Dürzî Dağları'nda Aklı ve Kızıllı, Yezidî, Mervanî, Teymânî ve Nusayrî kavmi gibi mezhebsizleri vardır ki bu da acayip hikmettir. Ama bu Saçlı kavmi melunu kadar hayırsız, uğursuz bir kavim yoktur.

Mahsulatları çoktur. Evvelâ dağlarına kudret helvası yağar, ona Diyarbakırlılar *gezengüvî* derler. Müshil, bir yeşil renkte kudret helvasıdır.

Ve *menn-i selvâ* adında bir kuş bunların dağlarına gelip avlayarak yiyecek edinirler. O kuştur ki Hazret-i Musa ümmetlerine inen yenen kuşlardır.

Ve balları ve üzümleri yeryüzünde yoktur. Kuru üzümleri ile Bağdad, Basra ve Lahsa'yı Sincar tüccarı doyururlar.

Dut ağaçları çok olduğundan ipeği cihanı kaplamıştır. Hatta Mardin Kalesi'nde işlenen değerli şeyler bu Sincar ipeğinden yapılır. Zira bu Sincar Dağı'nın suyu ve havası hoştur. Ekilen toprakları halk arasında değerlidir. Ama ovaları Keys Urbânı elinde berbattır.

Bu Saçlı Dağı'nı efendimiz Melek Ahmed Paşa, yukarıda yazılan üslup üzere fethedip sayısız ve sınırsız bolca mal alıp zaferle Diyarbakır Kalesi'ne esenlikle ve zenginlikle ulaştı. Cenâb-ı Bârî sultanıma da bu Saçlı Sincarı'nın fethini nasip ede." diye yukarıda yazıldığı şekilde birer birer Firarî Paşa'ya anlattığımda:

"Evliyâ Efendi, bu anlattıklarınıza göre çok asker, çok mal ve çok sıkıntı çekip varlığı bu yolda feda etmek ister. Tanrı fethini hayır ile nasip ede" dedi. Orada hazır olanlar "Âmin!" deyip sustular.

Ertesi sabahleyin paşanın otağında Saçlı kavmi için büyük bir toplantı yapılıp yazılan mektupta,

"Padişaha itaat edesiz, bağ, bennâk, diğer aded-i ağnâm [koyun vergisi] ve başka örfî vergilerinizi ödeyesiz." diye mektuplar yazılıp Mardin ayânından ve Sincar Kalesi beyi tarafından komşu adamlar ile bu hakir de Firarî Mustafa Paşa tarafından görevlendirilerek (---) saatte gidip,

Saçlı Dağı'na çıkış menzili: Bu yüksek dağın ta en tepesinde **Bapir Köyü** adlı mahalle 300 adamla vardık, bapirin yani hâkimlerinin hanesine indik. Paşanın mektubunu verdiğimizde asla helvacı kâğıdı yerine komadı. Bütün iş erleri huzurunda okunurken Mardinliler tercümanlık edip ne denmek istendiğini onlara bildirdiler. Onlar da:

"Bizi Melek Ahmed Paşa ettiğiyle korkutmayasın. Öyle bir ciddi vezir ne geldi ve ne gelecektir. Şimdi duyduk Melek Paşa Van'a gidermiş. Eğer Melek yine Diyarbakır valisi olursa hepimiz çoluk çocuklarımızla ayağının tozuna yüzümüzü süreriz, malımızı canımızı yoluna feda ederiz. Ama bu Mustafa Paşa'ya on kızıl katır yükü ipek veririz, gayrı bir şey vermeziz".

On adet katır ile yüklü ipek gönderdiler ve bizimle varan adamların ileri gelenlerine beşer okka ipek verdiler, ama *[216b]* niceleri bu hakiri bilip bir kızıl katır yükü ipek ve bir katır yükü üzüm ve incir, nice şeyler verdiler. O gece orada konuk olup kuşluk vaktinden akşama kadar gezip dolaştım. Ama Melek Ahmed Paşa

efendimiz öyle yakıp yıkalı 15 sene içinde o kadar imar olmuş, o kadar genç yiğitler türemiş ki anlatılmaz.

Şafak vakti atlarımıza binip hediyeler ile Firarî Paşa'ya gelip bir katar katır yükü ipeğini teslim ettiğimizde fazlaca gürleyüp fılayıp öfkelendi.

"Elbette biz onların üstüne gidelim" diye bütün Diyarbakır Eyaleti'ne emirler yazılması ferman olundu. Ama ne mümkin, Saçlı Dağı'na gitmeye 80.000 asker gerek ve 200 kese masraf gerektir. Tanrı'nın hikmeti ertesi gün Çöl Urbânı olan Ali Fâris'den feryatçılar gelip;

"Aman sultanım, aman çöl padişahı (---) (---) beni perişan etti, imdadıma car yetiş, sultanıma dahl düşmüşem (sığınmışım)" diye mektubuyla beş adet küheylân kısraklar hediye geldi. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Sincar Kalesi'nin altından Firarî Mustafa Paşa ile Ali Fâris ve çöl padişahı cengi sulhlarına gittiğimiz beyan eder

Hepsi hazır olan 8.000 askerle güney tarafına yine çöl ile o gün ılgar edip akşam vaktinde yine çölde yem kestirip yine çöller içinde kurt lingi yortum [akın] ile gidip kuşluk vaktinde, vadide,

Tilhovar Kalesi'nin özellikleri: Tanrı'nın hikmeti 1065 yılı Receb ayının ortasında [21.05.1655] Tilhovar Kalesi altına vardığımızda onu gördük, iki derya gibi Urbân askerleri birbirlerine girişip Urbân avratlarının zılgıdı ve atlarının kişneme sesleri Tilhovar Ovası'nı kaplamış ve iki taraf savaşçıları atlarının ayağından çıkan siyah toz duman, mavi bulutu bürüyüp gökyüzüne yükselmişti. Sağda solda olan cengâver Urbân yiğitlerinin naraları, bağırış ve feryatları cihana velvele vermiş ve iki taraftaki askerin birbirine mızrak vurduklarının mızrak şakırtısı sankİ gök gürültüsü gibi gürlerdi. Mustafa Paşa ile yüksek bir tepe üzerine çıkıp bu cengi, çarpışmayı, savaşı ve vuruşmayı seyrettik. Tilhovar Ovası'nın zemini yüz binlerce atların ayağı altında yol yol, yarık yarık olup toz toprak Hallâc-ı Mansûr yayından çıkar gibi pamuk misali havaya atıldı.

Bu içler acısı hâli Firarî Paşa görüp hayretler içinde kalıp "*Allah köpeğini domuza musallat etti*" deyip sakince durdu.

Sözün özü, bu ibret verici çarpışma tam üç saat sürdü. Onu gördük, ovanın kuzey tarafında pis Urbân bölükleri karınca gibi paramparça dağılarak kararları kaçışa dönüp ovalara, çöllere savuşup gittiler.

Nice bini *"Firâren an tevâli'l-kesürât"* deyip Tilhovar Kalesi altında bizim Firarî Paşa askeri içine gelip,

"Sana sığındım ey sultanın askeri." diye can atıp sığındılar.

Meğer paşaya tâbi olup imdadıma yetiş diye haber gönderen Şeyh Ali Fâris bu çatışmada şehit olup askeri yenilmiş. Hemen Mustafa Paşa "Fırsat ganimettir." deyip yenilip perişan olan Ali Fâris askerine yardım edip onlar ile bir ağızdan Allah Allah seslerine yol buldurup 40-50 bin asker ile yedi koldan çöl padişahı Emir (---) (---) üzerine at bıraktılar. Onlar Ali Fâris'in ganimetlerine tamah edip Tilhovar Ovası içinde sağa sola dağılmışlardı.

Allah'ın büyüklüğü böyle mahalde Mustafa Paşa askeri aç kurt gibi çöl padişahı askeri içine girip Muhammedî satır vurmaya başlayınca Tanrı'nın emriyle bir an Urbân kavmi bir misvara tahammül etmeyip var kuvveti pazuya getirip yöğrük kısraklılar dem nefesini Aneh ve Seleme kaleleri çölünde aldılar. nice bini Sincar ve Mardin'e az vardılar, nice bini Hatuniye ve Nusaybin Kalesi'ne nasipsiz vardılar, nice yüzü Muhammedî kılıçtan nasiplerini aldılar.

Bu savaş meydanına Firarî Mustafa Paşa askeriyle vardığımızda bütün Osmanlı askeri hayretler içinde kaldılar. Tilhovar Ovası Vakvak ağacı altı gibi insan leşleri ile dopdolu olup kimisi ikiye bölünmüş, kimisi yaralanarak canlı kâh düşer, kâh debelenir ve kâh kalkar, mızrak, pala, süngü ve kargıdan yaralanmış âdemoğullarının hesabını ancak Tanrı bilir. nice bini zırh zireh-külâhlı Urbânların zırhından mızrak geçip mızrağıyla toprağa bulanıp yatar. Urbân kavminde tüfeng olmamak ile ve Urbân kılıç da kullanmadığından hepsi mızrak ve akve adlı hançer yarasından helâk olmuşlardı.

Ama gerçekten de Urbân kavminde at binici yiğit, cesur, gözüpek, silahşör ve mızrak ustası gençler var imiş ki Davudî zırhlardan terzi iğnesi *[217a]* atlasdan nasıl geçerse öyle geçermiş. Nice bin yaralı atlar bu benîâdem cesedi içinde başıboş gezmede ve nice bini sahipsiz ovada yularını sürüyüp gezmede ve bu ölü sahipleri kadınlar bağırıp çağırarak ağlayıp feryat etmede.

Sözün kısası, o gün öyle bir namlı savaş oldu ki sanki Urbân içinde meşhur olan Sıffîn cengi idi. Bu hakir Urbân cengini, ilk defa Şam Eyaleti'nde Murtaza Paşa ile Nakura Boğazı'nda Dürzî cengini seyrettim ama o büyük ceng o taşlık yerde tamamen piyade tüfengci savaşı idi. Ama bu Ali Fâris ile çöl padişahı cengi çöl içinde atlar üzerinde mızrak cengi idi. Dahi böyle çöl Urbânı vuruşu görmemiş idim. Gerçekten de cihanda bir temâşâ ettim.

Ama bu Tilhovar Ovası da Dârâ Şah ile Rum keferesi cenginden beri böyle bir büyük savaş görmemiştir.

Bu uçsuz bucaksız ovada yerlere serilip yatan ölülerin çadırları, yüklükleri, eşyaları, yüz binlerce ganimet malları, keçileri, sığır camuzları ve diğer hayvanlarından küheylân atları ve develeri sahrayı doldurmuştu.

Bu iki Urbânın malı içine Firarî Mustafa Paşa askeri koyun tuza, kurt koyuna ve mirasçı miras malına seğirdir gibi seğirdip öyle alan u talan eyleyip kadınlarını ağlatıp o kadar ganimet malları aldılar ki en alt seviyede olan Osmanlı harbendesi (eşek sürücüsü) bir katar deve yükü mala sahip olup harbende (seyis) iken deve sürücüsü oldu. Ve en aşağı derecedeki seyisler bir iki sürü koyun sahibi oldular. Diğer karakullukçuların sahip olduğu bakır kapları ve diğer eşyalardan cacim, haliçe ve kilim çeşitlerinin hesaplarını Cenâb-ı Bârî bilir. Ama iki binden ziyâde değerli at, soylu at cinsi *mührât* ve *hussân* küheylânları, binden fazla iyi kötü zırhları ve ona göre diğer silâh âletleri tamamen paşa için aldılar.

Paşa beytülmalcısı bütün ölülerin kemerlerinde olan altın ve guruşları mîrî için alıp bir ferde müdahale ettirmediler.

Ve Ali Fâris'in ve çöl padişahının kara demir çadır ve çergelerinde kalan hesapsız mallarını tamamen Firarî Mustafa Paşa zabt etti, ama ne kadar mal var idi bilmiyorum.

Daha sonra Osmanlı askerinin alt sınıfı iki tarafta yenilen ve perişan olan Urbân kadınlarına el koyup şeriate aykırı iş işlemeye başladılar. Hemen adaletli paşa atına binip leşler içinde ve başka yerlerde gezip avretleri soyanlardan birkaç haşeratları öldürünce ordu içi güvenlikli hâle geldi. Bu perişan hâl üzere bütün paşa askeri ganimet mallarıyla nimetlenip onur sahibi Paşa Sincar'ın kara Saçlı Kürdü üzerine gitmekten vazgeçti. Üç gün bu Tilhovar Kalesi

altında konaklayıp bütün yakınlarına da sayısız ihsanlarda ve ikramlarda bulundu.

Bu hakire ganimet mallarından 7 katar deve, 7 kısrak, 3 zırh, 17 cacim nâm kilim, 3 adet kılıç ve 6 adet Urbân genci hizmetçi verdikten başka kendisinin bir samur abdest kürküni bağışladı. Hakire gayet sevgi gösterip bir nakışlı küçük çadır da bağışlayınca başka daire sahibi olduk. Hizmetçilerimizin aldıkları çeşitli eşya ve ganimetler ile çadırımızın içi ve dışı dolup 70 adet hayvan, katır ve değerli at sahibi olduk. Oradan yine Receb ayının ortasında [21.05.1655],

Tilhovar Kalesi'nden Diyarbakır'a
gittiğimiz menzilleri bildirir

Bu mahalden ilk defa iki kölem ile sağlık haberimizi, savaşta zafer kazandığımızı ve malı Mustafa Paşa'dan tahsil edeceğimizi Melek Ahmed Paşa efendimize bildiren mektuplar gönderdik. Daha sonra Tilhovar Kalesi'nden kuzey tarafa dönülüp çöl ve çölistân, düz ova ve yaban içinde şiddetli sıcaklar ve kavurucu sam yeli sıkıntısını çekerek (---) saatte Acısu menzili ve Musul Kalesi doğu tarafımızda, Sincar Kalesi çölde sol tarafımızda görünür olup,

Sincar Ovası menzili: Bu mahalde bir mamur köy var imiş, Urbân harap etmiş. Bütün malı bu harap yer içinde saklayıp dip dibe, ip ipe bitişik çadırlarımızla konaklayıp dört tarafa karavullar tayin olundu. Zira çöl padişahının bu kadar malları ve yiyecekleri yağmalandı. Bu çölde bir gece iç yaralarından gece baskını edip bizi basar düşüncesiyle bütün asker o gece sabaha dek pür-silâh olup hazır nöbet beklediler. Sabah ki oldu, Tanrı'ya hamd olsun Urbândan bir kara görünmeyüp yine göç davulları çalınıp yine kuzey tarafa doğru o çöl içinde (---)

Çatalkent beli menzili: Daha önce özelliği yazılmıştır. Bir günde böyle güc ile İslâm askeri aşıp oradan yine kuzey tarafa (---) saatte Hatuniye Kalesi sol tarafımızda kaldı. Daha önce bu da yazılmıştır. Bunu geçip yine kuzey tarafa doğru,

Kızıltepe Köyü menzili, yazılıdır. Buradan yine kuzey tarafa (---) saatte,

Büyük Göllü Köyü menzili: *[217b]* Bunun da Mardin toprağı nahiyelerinden olduğu yukarıda ayrıntılarıyla yazılmıştır. Burada yine kuzey tarafa doğru (---) saatte gidip,

Güvenli sed Mardin Kalesi menzili: Bu şehre Mustafa Paşa heybet, gösteriş ve azamet ile büyük bir alay gösterip girmiştir. Bütün Mardin halkının ödleri patladı. Meğer daha önce Sincar'a Urbân üzerine gittiğinde paşaya saygı göstermemişler. Bu kere o kadar saygı gösterip ikramlarda bulunup değerli kumaşlardan eyer örtüsü, abâyî ve ipek kahve makremeleri getirdiler ki Mustafa Paşa ve adamları çok zengin olup Mardin kavminden de pay aldılar. Hakire de paşa "*hediye ortaktır*" diyerek yiyeceklerden baklava, börek, çörek ve eyer örtüsü, abâyî, alaca gül-reng serbendler [başlıklar] bağışladı. (---) Buradan yine kuzey tarafa Mardin'den gidip bir baş,

Zırzıvan Boğazı menzili: Diyarbakır toprağında bir tehlikeli ve korkunç boğaz olduğu yukarıda yazılıdır. Buradan yine kuzeye (---) saatte verimsiz kuru topraklar ile gidip,

(---) **köyü menzili,**

......................(1 satır boş)...................

Bu mahalde Diyarbakır'ın bütün ileri gelenleri karşılamaya çıkıp o kadar şekerli yiyecekler ve katr-ı nebât şerbetler getirdiler ki diller ile anlatılmaz.

Buradan ertesi gün, 1065 yılı Receb ayının 20. günü [26.05.1655] gürültülü büyük bir alay ile bu kadar esirler ve bapirler, sekban ve sarıcaların zincirlerinde çekilip sürüyerek Diyarbakır Kalesi'ne zaferle girilince paşanın yoluna, ayak altına ipekler döşeyüp hoşgeldin kurbanları kesildi. Hakire de Balıklı Ayazma yakınında Osman Paşazâde hanesini konak verdiler.

Ertesi gün Gazi Mustafa hakiri davet edip ganimet mallarından Melek Ahmed Paşa efendimize borcunu ödemek için 37 kese hakire verdi ve hakirden temessük (senet) aldı.

Ve iki tavla kısrak, 50 katar Urbân devesi, 7 katar katır, 10 adet güzel Gürcü kölesi, 150 adet küçük çadır, 15 adet nohudî sekban, sarıca ve karakullukçu çergeleri, 10 adet nakışlı ağa çergeleri ve 2.000 kadar Urbân mızrakları ki her birisi Bağdad kargılarıdır.

Ve hakire bir kese guruş ve bir küheylân at daha verip bütün eşyaları paşanın develerine yükleyip 3 bayrak sekban yoldaşlar tayin eyleyip hediyeleriyle ve yazılan dostluk mektuplarıyla bu hakiri paşa efendimize yolladı. Kendisi bile av yoluyla Şat

Köprüsü'nü geçti. O mahalde paşa ile ve bütün Diyarbakır ileri gelenleriyle vedalaşıp,

Diyarbakır'dan Van'a doğru gittiğimiz menzilleri, kaleleri, beldeleri bildirir ve Şat keleğini açıklar

Evvelâ Diyarbakır'dan Şat Nehri üzerinde Kelek Köprüsü ki (---) göz sanatlı köprüdür. Hasankeyfâ'ya, Cezîre, Musul ve Bağdad'a Şat ile giden tulumdan kelek gemileri bu köprü dibinde yapılır tulumdan gemilerdir ki üzerleri tahta döşeli, atlarınla, diğer âletlerinle ve binlerce kantar ağır yüklerinde bu kelek gemilerine binip dört taraflarındaki korkuluklarında yastıklara dayanıp tavla ve satranç oynayarak, sağı ve solu seyrederek, bazı imar kentlere yanaşarak ve mutfağında yemek pişerek ta Bağdad'a ve Basra'ya varıncaya kadar eğlenip oynayarak esenlikle gider bir tuhaf yapı tulum gemileridir. Ona mahsus üstad kelekçi gemicileri vardır. Diyarbakır'da bu adı geçen köprü dibinde nice yüz kelek hazırdır.

Bu hakir o köprüyü geçip kuzey taraf ile doğu yönü arasına bir saatte gidip,

Sâdi Köyü menzili: Bir lâlezâr ovada bağlı ve bahçeli mamur Yarmenî Köyüdür, ama hırsızı çoktur. O gece bir denk çadır uğurlatıp (çaldırıp) Tanrı'ya hamd olsun yine bıraktırdık ve iki hırsız diri alıp katlettik. Buradan yine doğu tarafa doğru meyilli ovalar ile (---) saatte (---),

Çöltepe menzili: Bir ovada sonradan yığma tepedir, yakınında mamur köyler vardır. Diyarbakır valilerinin bütün atları bu ovada çayırlar, tirfil, yonca ve ayrık otlarıyla meşhur bir mamur yeşillik ovalardır. Burada da kara hırsızı çoktur. Zira bu diyarlar Halitî, Çekvânî ve Zibârî Kürtleri yatağıdır, gâfil yatmamak gerek (---) (---) (---) (---). Buradan yine kuzeye (---) saatte,

Eski şehir, ârifler makamı, yani eski Miyâfârikin Kalesi

Allah dehrin âfetlerinden korusun, âmin

İsimlendirilme sebebi ve meşhur galatı odur ki bu kale Şat Nehri ile Batman Nehri arasında bulunup *[218a]* iki nehir arasını belli ettiği için kal'a-i Mâ-i fârıkayn'dan bozma Miyâfârikin derler.

Araplar arasında Mafrık-ı Ermen Kalesi derler. Kürtler bu kaleye Müfarkın derler. Ermeniler (---) (---) derler. Acem kavmi Miyân-fark Kalesi derler. Yani "Beli ince ayrılmış kale" demek olur. Yunanlılar (---) (---) derler.

Eski kale ve büyük şehir idi. İlk defa, Musul Kalesi içinde gömülü olan Hazret-i Cercîs Nebî'nin ümmetlerinden Handik adlı bir melik tarafından yapılmıştır ki Hazret-i Cercîs'in öğretmesiyle yapılmıştır.

Hazret-i Cercîs bu şehir kavmine gönderilmişti. Peygamberliğine inanmadıkları gibi Hazret-i Cercîs'i bu kale yakınındaki Mefârikin Dağı üzerinde kırk kere ateşte yakıp küllerini havaya savururlardı. Cenâb-ı İzzet rüzgâra emir verip Cercîs'in küllerini toplayıp yine Cercîs Nebî hayat bulurdu. Nice tefsirlerde ve nice bin inanılır kitaplarda yazılıdır. Hâlâ Mefârikin Kalesi ensesinde olan yüksek dağ üzerinde Cercîs'in küllerinin düştüğü toprakta ve narin vücudunun yakıldığı toprakta asla ot ve yeşillik cinsinden hiçbir şey yetişmez. Ermeni halkı o pâk toprağı yüzlerine sürüp ziyaret ederler.

Daha sonra Cercîs Nebî bu kale halkına beddua edip Van deryâsı kenarında Sübhan Dağı'nda bir ejderha ortaya çıkıp bu şehrin bütün halkını yiyince kalesi muattal kaldı.

Sonra Buhtunnasr Yahya Nebî'nin kanını talep için ayaklanıp bu kaleyi yıktı. Ermeniler elinde yine imar olup Abbasîlerde iken Hulâgu bu kale kavmini yok edip kalesini de yıktı.

Bundan sonra (---) tarihinde Seyfüddevle ibn Hemedanî bu kaleyi imar edip Kürtlere ve Ermenilere ün saldı. Öyle imar oldu ki hemen 70.000 alaca çapar atlı askeri var idi. Başka askerlerinin hesabını Tanrı bilirdi.

Ordusundaki sayısız askerinin çokluğu şundan kıyas edilip anlaşılsın ki, her gün Keykâvûs mutfağında 40 adet deve yükü tuz aşına harcanıp askerlerine türlü türlü yemekler dağıtılırdı. Hâlâ Seyfüddevle saraylarının temelleri bellidir. (---) tarihinde bu kaleyi Timurleng harap etmiştir. Hâlâ kalesinin yıkılan yerleri açık seçik bellidir.

Daha sonra 920 [1514] tarihinde Sultan I. Selim Han Çıldır gazası dönüşünde Diyarbakır fethine Bıyıklı Mehmed Paşa'yı serdar edip Diyarbakır'ı fethettiğinde bu kaleyi sulhla Selim Han veziri Ebû Şevârib yani Bıyıklı Mehmed Paşa'ya teslim eylediler.

Süleyman Han yazımı üzere Kara Âmid toprağında sancakbeyi tahtıdır.

Padişah tarafından beyinin hâssı (---) yük akçedir. Beyinin adalet üzere 10 kese geliri olur. (---) adet timar sahipleri ve (---) adet zeamet sahipleri cebelüleriyle sefere giderler. Tamamı (---) adet silahlı ve donanımlı asker olur

150 akçe kadılıktır ve nahiyesi toplam (---) adet köylerdir. Kadıya senelik üç adet kese hâsıl olur.

Alaybeyi, çeribaşı ve muhtesibi vardır, ama müftüsü, nakibi, sipahi kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, neferatları ve cebehaneleri yoktur. Zira iç il olmak ile neferatlara ihtiyaçları yoktur. Ancak sancakbeyi tarafından kalede birkaç topları var, bayram günlerinde ve Ramazan ayının hilâli belli olduğunda atıp köylerdeki Müslümanları uyarırlar.

Meyâfârikin [Silvan] Kalesi'nin şeklinin anlatılması: Rum tarihçileri bu kale hakkında Şat havzası ve Fırat Nehri arasındaki büyük havzadadır diye yazmışlar, ama yanlış yazmışlar. Hakir bu mahalde on sene kadar sağa sola koşuşturmuşluğum vardır. Bu yüzden bu konularla ilgili şeyleri en ince ayrıntısına kadar biliyorum. Fırat ve Murat Nehri Malatya yakınında Kömürhanı yanından akıp 40 menzilde Kurna Kalesi yakınında Şat Nehri'ne katılarak Şattularab olur. Şat Nehri Diyarbakır'ın Fızkayası dibinden geçip iner, Hasankeyfâ, Cizre, Musul, Bağdad ve Kurna dibinde yine Fırat Nehri'ne katılır. Bu kere Diyarbakır'dan köprüyü geçip kuzeye iki gün gidip bu Mefârikin Kalesi'ne gelir. Bu takdirce bu kale nasıl Şat ile Fırat arasındaki havzada olmuş olur. Bu pek kusurlu hakir insaf nazarıyla bakıp böyle gördük. Ancak bu kale Şat Nehri ile Batman Nehri arasında bulunan havzada bulunup iki büyük nehrin aralarını ayırdığı için Mâ-fârıkayn derler. Gerçekten de böyledir. *[218b]*

Mefârikin Kalesi'nin temelleri: Yine Mefârikin Dağı'nın eteğinde bir top menzili uzağında doğu tarafında bir düz geniş, biraz yüksekçe yeşillik zeminde dörtgen şekilli, kesme taşlı Şeddâdî yapı güzel bir kaledir.

Eski yapı olduğundan her taşı hamam kubbesi ve Mahmudî fili cüssesi kadar vardır, ama duvarlarının boyu 20 arşından yüksek değildir, ama 15 arşın derinliğinde sağlam ve dayanıklı duvarlardır.

Hatta nursuz Timur yıkarken zorluk çekip hâli üzre bırakıp gitmiştir.

Toplam (---) adet kapuları vardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve fırdolayı büyüklüğü 11.000 adımdır, ancak hendekleri toz toprak ile dolmuştur.

Dörtgen şeklinden kuzey-güney yönüne doğru uzunlamasına vaki olmuştur. Büyük kale olduğundan içinde yapıları gayet azdır. Ancak bin kadar temiz toprak ile örtülü bağlı ve bahçeli, tek katlı ve iki katlı mamur evleri vardır. Bey sarayı ve Sücâh Bey sarayı (---) (---) mamurdur. (---) (---) Camii,

...................(4 satır boş)...................

Çarşı pazarı azdır. Bu kalenin dört tarafında küçük akarsular akıp en büyük akarsuyuna Ayn-ı havz derler. Büyük İskender içip büyük bir havuz yaptığı için Ayn-ı havz derler, gerçekten de âbıhayattan nişan verir billûr gibi tatlı sudur. Bostanları, bağları ve cennet bahçesine benzer bahçeleri sulayıp iner, Şat Nehri'ne katılır.

Bu Mefârikin Kalesi toprağında büyük nehir Basinfa'dır. Gerçi kaleye uzaktır ama bu topraktan doğup nice köylerin ve kasabaların ekinliklerini sulayarak İbn Ömer Cezîresi üstünde doğu tarafında 5 fersah uzaklıktaki bir mesafede Dicle Nehri'ne yani Şat Nehri'ne katılan âbıhayatın biri de bu nehirdir.

Ve bu Mefârikin Dağları'ndan nice akarsular çıkıp ve nice sayısız kaynaklar toplanıp Hısînkeyfâ Kalesi'nde, Cezîre ve Musul'da birbirlerine ulaşırlar.

Ve Yukarı Zarbeyn ve Aşağı Zarbeyn zayıf olup bu ikisi burada olan kaynaklardan sonra Zarbeyn şiddetli bir nehir ve güçlü akan bir su olup daima gök gürültüsü gibi gürleyerek aktığından Irak tarihçileri Zarb-ı mahbût (?) derler. Tikrit Kalesi'nde, Bağdad, Vâsıt ve Batâyıh'da da nice nehirlerin Şatt'a karıştığı yukarıda Şat Nehri başlangıcı yazıldığı sırada yazılmıştır.

Ve Mefârikin Kalesi'nin suyu ve havasının tatlılığından Kürt güzelleri meşhurdur.

Ve üzümü de beğenilir. Ve kalenin kuzey tarafı dağlardır ve dağlar üzere bağlardır. Onun için halkı sağlam yapılı olup sağlardır.

Ve kalenin kıble tarafı ovalardır ki (---) menzilde Hasankeyfâ Kalesi'ne varılır. Doğu tarafında Batman Köprüsü'nü geçip bir günde Hazzo Kalesi'ne varılır. Kuzey tarafa dağları aşıp (---) kalesine varılır. Kıble tarafında bir günde sürat ile Cizre'ye varılır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Mefârikin ziyaret yerlerinin anlatılması: Evvelâ kale içinde eş-Şeyh Hazret-i Necmeddin Sûrânî, sonra el-Melik Seyfüddevle ibn Hemedanî ziyareti, bu kaleyi sonra yapandır, mezar taşıyla bilinen halkın ziyaret ettiği bir yerdir.

...................(4 satır boş)...................

Tarihçi Mıkdisî'ye göre Nuh Tufanı'ndan sonra imar olan Cudi Şehri'dir, sonra Sincar Kalesi'dir, bundan sonra da Mefârikin Kalesi'dir. Ama Cudi Şehri sahibi Hazret-i Nuh ümmetinden Melik Kürdim 600 sene yaşayıp Kürt diyarlarını gezip dolaşarak bu Mefârikin'e gelince suyu ve havasından hoşlanıp bu yere yerleşmiştir. Burada çoluğu çocuğu gayet *[219a]* çok olup İbrî dilinden kendine göre ayrı başka bir dil peyda etti ki ne İbrî'dir, ne Arapça, ne Farsça, ne Derî dilidir ve Pehlevî dilidir, ona hâlâ Kürdim dili derler. Bu Mefârikin diyarında ortaya çıkıp hâlâ Kürtler arasında kullanılan Kürt dili Hazret-i Nuh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmıştır, ama Kürtlerin yaşadığı yerler dağlık, taşlık ve uçsuz bucaksız ovalar olduğundan 12 tür Kürt dili vardır. Bunların hepsinin kelimeleri ve özel lehçeleri farklıdır, birbirlerine aykırıdır. Çoğu birbirlerini tercüman ile anlarlar.

Büyük memlekettir, bir ucu Erzurum diyarından Van diyarına, Hakkâri diyarı, Cizre, İmâdiye, Musul, Şehrezûl, Harir, Ardalân, Bağdad, Derne, Derteng ve ta Basra'ya varıncaya kadar 70 konak yerde bu dili konuşan insanlar bulunur. Irak-ı Arab ile Osmanoğlu arasında bu yüksek dağlar içinde 6.000 adet Kürt aşiret ve kabileleri sağlam bir engel olmasa Acem kavmi Osmanlı diyarını istila etmeleri çok kolay olurdu.

İnşaallah yeri geldiğinde 6.000 adet aşiret beylerini de yazmaya cevher saçan kalemimi elime almışım. Ancak bu Kürtlerin yayıldığı bölgenin derinliği uzunluğu kadar geniş değildir. Doğu tarafında Acem sınırında Harir ve Ardalân'dan Şam toprağına ve Irak-ı Arab toprağı ki Haleb toprağıdır, o iki temiz toprağa kadar genişliği 20-25 konak ve daha azı 15 konak yerlerdir.

Ama bu kadar ülkeler içinde beş kere yüz bin (500.000) tüfeng-atar Şafiî mezhepli ümmet-i Muhammed vardır. Ve tamamı 776 adet kale sayılır ki hepsi mamurdur. İnşaallah kaleleri de yeri geldiğince anlatılır.

Bu yazılan büyük bir bölge olduğundan çeşitli dilleri vardır. Zaza dili, Lulu dili, Hakkarî Cülosu dili, Avnikî dili, Mahmudî dili, Şirvanî dili, Cizrevî dili, Pesânî dili, Sincarî dili, Harirî dili, Ardalânî dili, Sûrânî dili, Halitî dili, Çekvânî dili, İmâdî dili, Rojikî dili vardır. Ancak eski dil Arapça, Farsça ve Derî dilidir. Zira Kemalpaşazâde *Dakâyıku'l-Hakâyık (kitap)*'da: Hadis-i Şerif "*Peygamber aleyhisselam dedi ki: Cennet ehlinin dili Arapça ve fasih Farsça'dır.*" buyurmuşlardır. Ama Kürt dili budur ki yazılır.

Evvelâ Sûrân Kürdü dili

yek	*du*	*se*	*çâr*
1	2	3	4
penç	*şeş*	*Heft*	*heşt*
5	6	7	8
nüh	*deh*	*yânzde*	*dâzde*
9	10	11	12

Lo Kirmançi varra runiti. Sen Kürd gel otur.	*Selâmet hate* Sağ geldin	*Halite çiye?* Nedir hâlin?
Hoşî kılâvî İyi hâlim	*Herre şuğli hu* Git kendü işine	*Hasbî suvariye* Ata bin
Varra rune Gel otur	*Varra hovar* Gel aşağı	*Herre jor* Git yukaru
Herre bin Git getir	*Heye nân* Ekmek var mı?	*heye* var?
Ce heye bin Arpa varsa getir.	*Mirişk heye bine* Tavuk varsa getir	*Nizânim mirişk* Bilmem tavuğu

Tu darav dike	*Heye çendeke*	*Nizânim hirre bin*
Sen yalan söylersin	Vardır satarsın	Bilmem git getir

Rabım serite çâr tanikim beser-i hanîte
Kalkarım, başını dörd yerde yararım han başıyçün.

Verre rûnî Kirmânç be-ser-i mîrîte
Gel otur Kürd, Beğ başıyçün.

verre	*herre*	*rabe*	*zânim*
gel	git	kalk	bilirim
nizânim	*nân*	*av*	*gûşt*
bilmem	ekmek	su	et
hingivî	*dibiş*	*tirî*	*zebeş*
bal	pekmez	üzüm	karpuz
hejir	*bazın*	*bizen*	*sîv*
incir	kavun	keçi	elma
işkuk	*sûz*	*gûz*	*Şapik heye*
armud	kuru üzüm	ceviz	Şalın var mı?
heye	*Fürûşî*	*Fürûşîm*	*Be çend fürûşek?*
vardır	Satar mısın?	Satarım	Neçeye satarsın?

çârîk	*gupâl*	*legân*
kuşak	çevgân	Karda yürüyecek pabuç
tahuk	*hıyot*	*Çuma Cizirî*
kızak	çadırlar	Cizre Şehri'ne vardım.

Kelek berdânî	*Bû çiye gelendu ta hore*
Gemileri koyvermişler.	Niçin böyle ettin bana.
Îrû du rûje mekân-ı düre	*Î şev çe şeve şevege dârî*
Bugün iki gündür ki evinden uzakdır.	Bu gece ne gecedir ki böyle karanlıkdır.

Bârândı bârî
Ve yağmur yağar.

Şev ki hâciyân
Hacılar gecesinde.

Bejnik zirâve hâl halite
İnce boynunda benleri.

Gevher dû gûhan
Kulağında iki küpe.

Bu gibi nice bin sözleri vardır ki bu kadarca yazılıp yetinildi. *[219b]*

Mefârikin Kalesi'nin özelliklerinin tamamlanması

...................(5 satır boş)...................

Mefârikin Kalesi'nden kuzeye (---) saatte,

İbret verici acayip yapı, garip sanatlı hayrat, mühendislerin seçilmiş eseri yani seyre değer Batman Köprüsü

Evvelâ bu benzersiz köprünün altından geçen,

Tatlı sulu Batman Nehri: (---) (---) (---) (---) yakınında (---) (---) dağlarından gelip bu gökkuşağı benzeri köprünün altından geçip doğu tarafa ve bazen de kıbleye akarak (---) (---) altında Şat Nehri'ne katılır, ama bu Batman Köprüsü altından geçtiğinde öyle şiddetle ve gürültülü akar ki gürültüsünden insanın kulağı sağır olur. Zira burada Bîsütun Dağı parçalarından nişan verir kayalar üzerinden geçer.

Bu yer Diyarbakır ve Mefârikin'den Hazzo'ya, Bitlis'e, Van'a ve başka yerlere insanların geçiş yeri olduğundan Abbasîoğulları soyundan (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) hazretleri helâl temiz malından 3.000 kese harcayarak bu yere bütün diyarın yapı ustası, mimar ve mühendislerini toplayıp büyük bir köprü yaptırmıştır. Anadolu diyarında Geyve Köprüsü, Çâşnigir Köprüsü, Osmancık Köprüsü, Amasya Köprüsü, Adana Köprüsü, Misis Köprüsü ve Hasankeyfâ Köprüsü gibi yüzlerce ibret verici köprüler vardır ama bu Batman Köprüsü'nün yapısı, tarzı tavrı, temel konumu, boyu bosu ve sağlamlığı bir köprüde yoktur. Bu büyük nehrin bir tarafı kayadır, bir tarafı kumdur.

Üstad yapıcı "Bu mecnun nehri üzerine bir göz köprü olmaktan gayrı ilâç yoktur", deyip bu köprünün iki tarafına o kadar sağlamlık üzere geniş ve derin rıhtım ve ızgara temeller bırakıp bir taraftan

bir tarafa Kisra Kemeri'nden nişan verir bir göz inşa etmiştir ki uzak mesafelerden halka gibi bellidir.

Köprünün bir çenesinden bir çenesine varıncaya kadar tam 173 adımdır. Gerçi Hersek diyarında Mostar Köprüsü de bir gözdür ama bu Batman Köprüsü hendese-i batmanda gayet ağır köprüdür. Zira bunda olan sağlamlık, istihkâm ve bunda olan zerâfet ölçüleri ve incelikler hiçbir ünlü köprüde yoktur.

İmdi ey vefalı dostlar Tanrı bilir bu değerli ömrü hâlâ seyahatte yok etmedeyiz, ama böyle bir heybetli ve korkutucu köprü görmedim. Hey'et (astronomi) ve hikmet (felsefe) okuyan ihtimalci dostların bu köprüden geçmek ihtimali yoktur. Nicesi tulumlar ile kelek ve pot yaptırıp geçer. Zira ta en yüksek yerine çıktıkça köprünün kenet yeri ağır yük olmasın diye yapı ustası köprünün tepesini incecik etmiş. O yerden aşağı aşağı bakmaya cüret edemez.

Ama aşağıları gayet geniştir ve iki tarafında kale kapıları gibi demir kapıları vardır. Bu kapılardan içeri sağında ve solunda köprünün temeli hizasında köprünün altında hanlar vardır ki gelen geçen yolcular sağdan soldan geldiklerinden konuk olurlar.

Köprünün kemeri altında pek çok odalar vardır ve demir pencereli şahnişinlerde konuklar konaklayıp kemerin karşı tarafındaki insanlar ile kimi sohbet eder, kimi şebeke ve olta ile balık avlarlar.

Bu köprünün sağında solunda da nice pencereli odalar vardır. Güzel yapıcı ustası "Köprünün kemerine yük olmasın" diye bu ibret verici köprünün içini boş edip kat kat pencereli ve sekili odalar da yapmış.

Bu köprünün sağında ve solunda korkulukları tamamen demirdendir, ama demirci ustası da var gücünü sarf edip bir tür sanatlı şebeke korkuluklar etmiş ki gerçekten de ustalığını göstermiştir.

Bu benzersiz köprünün Hazzo tarafındaki handa Hazzo beyi adamları geçen tüccardan bâc alırlar. Mefârikin tarafındaki handa (---) beyi adamları bâc alırlar, ama bu han dediğimiz yapıdan dışarılarda herhangi bir yapı yoktur. Tamamı köprünün iki tarafı altında büyük hanlardır.

Gerçi Erzurum Eyaleti'nde *[220a]* Hasan Kalesi Ovası'nda Aras Nehri üzerinde Sultan Çoban Köprüsü de büyük bir köprüdür ama bu Batman Köprüsü'ne denk değildir. Hatta Bursa Şehri içinde

Ruhban Dağı'ndan gelen Iğrandı Nehri üzerindeki Iğrandı Köprüsü'nün bu Batman Köprüsü gibi olmasını istemişler ama ne münasebet, onun yanında bu Batman Köprüsü samanyolu gibi göklere baş uzatıp göklerin zirvesine benzersiz kemend atmıştır. Gerçekten de mühendis üstadı var gücünü sarfedip yapı ustası bu köprüde öyle sanatlar göstermiştir ki dünyada öyle bir güzel işçiliği geçmişin hiçbir mimarı etmemiştir. Altından ve üstünden en yüksek tepesine varıncaya kadar Diyarbakır Kalesi taşından taş döşenmiştir ki çakmak taşı onun yanında rahmettir.

700 seneden beri bu köprü üzerindeki bu kaldırım asla bozulmayıp sanki yapı ustası elinden henüz çıkmıştır. Bu hakir at ile geçmeye korkup yaya olarak geçip esenlikle karşı tarafa ulaştık.

Sözün kısası bu köprünün övgüsünde dil kısa ve kalemler kırıktır. Cenâb-ı Kayyûm dünyanın sonuna kadar sağlam ve dayanıklı eyleye, *âmîn ve yâ Muîn.*

Sonra Batman Nehri kıyısıyla doğu tarafa doğru (---) saatte,

Hasçayır menzili: Bu mahalde bütün yoldaşlarımız ile çadır ve çergelerimizi kurup paşanın bütün çergeleri ve diğer çadırlarını bir yere yığdık, develeri ve katırları hep bir yere toplayıp dört tarafa karakollar tayin edip sabaha dek bîzâr olduk ve uykusuz kaldık. Zira bu mahallin hırsızı Tercil, Atak, Mehrani ve Kulp'dan beri sökün edip gelince *Allah saklasın* "Sürmeden gözü, ağızdan sözü çalarlar" ve gayet savaşçı, cesur ve haramîlikde ustadırlar, ama bu mahal Hazzo toprağıdır. Buradan (---) saatte,

Zov Şehri yani Hazzo Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Abbasîlerden (---) (---) yapısıdır. İsimlendirilmesi sebebi odur ki bu kalenin kuzey tarafındaki büyük dağlara Zov Dağı derler. Kale yapılmazdan önce Karakoyunlu'dan Kara Yusuf Han'ın Kara Zov kabilesi o dağlarda yerleşik olduğu için Zov Dağı derlerdi. Onların toplanması sebebiyle bu Hazzo zemininde güzel bir şehir kurulunca Zov Şehri dediler. Sonra kale,

...................(1 satır boş)...................

Hazzo dediler, isimlendirilmesine sebep oldu.

Sonra Azerbaycan Şahı Uzun Hasan bu kaleye sahip oldu. Bundan sonra (---) tarihinde nursuz Timur Mefârikin Kalesi'ni

yıkmaya gelirken bu Hazzo'yu harap etti. Bitlis Hanı Abdâl Han'ın atası Sultan (---) (---) (---) imar edip mutasarrıf oldu.

Daha sonra 920 [1514] tarihinde Sultan I. Selim Han Çıldır gazası dönüşünde Diyarbakır'ı fetheden Bıyıklı Mehmed Paşa'ya Bitlis Hanı'nın atası itaat edip yine Selim Han hattıyla kendine hükümet kaydıyla eyaleti hükümeti bağışlandı. Hâlâ Süleyman Han yazımından beri Diyarbakır Eyaleti'nde beş hükümetin biri de mefrûzu'l-kalem (kalemlere ayrılmış) ve maktû'u'l-kadem bu Hazzo Hükümeti'dir ki padişah tarafından bunların evâmir-i şeriflerinde elkâbları "*Cenâb*" diye yazılır.

Padişah tarafından hâkiminin hâssı (---) akçedir. Zeamet sahibi (---) ve timar sahibi (---) adettir. Alaybeyi ve çeribaşısı vardır

150 akçe pâyesiyle yahşı (iyi) kadılıktır, ama bazı zaman, yaman âsumanî kadılıkdır (kâğıt üzerinde kadılıktır). Zira amansız Kürt bölgesidir.

Sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, müftüsü ve nakibi yoktur. Bütün yönetim hakkı hâkiminin elindedir. Hatta kalesi, cebehanesi, dizdarı ve neferatları tamamen hâkimi tarafındadır.

Hazzo Kalesi'nin şekli: Zov Dağı eteğinde bir sarp kaya üzere bir küçük kaledir, fırdolayı büyüklüğü 1.600 adımdır. Doğu tarafı meyilli yalçın kayalı dağlardır, kıblesi tarafı ovalardır. Bu tarafa bakan bir demir kapısı var, yolu gayet sarptır. Aşağı varoşuna zorlukla inilir.

Kale içinde bağsız ve bahçesiz tamamı toprak ile örtülü 150 adet hane vardır, ama kalenin yarısını, hâkimi olan Murtaza Bey'in sarayı tutmuştur ki kat kat odalarla donanmış bir saraydır.

Bu hâkim Murtaza Han, Bitlis Hanı Abdâl Han'ın damadı bir başına buyruk şehzade gibi Hâtem-i Tay ve Cafer-i Bermekî tabiatında, Hüseyin Baykara huyunda ikram sahibi yumuşak huylu, sakin yaratılışlı, meydan eri, yüce şanlı Murtaza Han idi. Sarayında bir gece tonuk olup sohbet şerefleriyle şereflendik. Sarayında su sarnıçları var ve kale içinde (---) (---) camii var, diğer yapıların hepsi tamamen aşağıdadır. *[220b]*

Hazzo Varoşu'nun anlatılması: Kalenin kıble tarafı eteklerinde bir genişçe zeminde bin adet haneli henüz mamur olmada, tamamı toprak ile örtülü mamur evlerdir. Hepsi (---) adet mihraptır.

Cümleden çarşı içinde (---) (---) camii (---) (---) camii ve Şeref Han medresesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve bir küçük kilise hamamı var ve 300 adet küçük dükkânı var.

Ve hâlâ vaktin hâkimi olan Murtaza Bey bir kârgir sağlam yapı bir han inşa etmiş ki sanki sağlam bir kaledir. Taşlık zemin olduğundan bağ ve bahçeleri iyi değildir, ama halkı cesur ve gürbüz gençleri olur. Piyadesi ve at binicileri meşhurdur. Şeyhanî, Ma'arrâvî ve zivzik kılıç vurmada ve câb gedelec taşıyıp ok atmada benzersiz kavimdir.

Ve gayet musallî (namaz kılan), Şafiî mezhebinde inançlı ve dindar sâlih adamları vardır. Gerçi yaylalarında Halitî, Çekvânî ve Zibârî Yezidî Kürtleri vardır ama onlar ile alış veriş eylemezler. Bu şehrin kuzey tarafında (---) (---) kalesidir.

...................(1.5 satır boş)...................

Hazzo Kalesi'nin ziyaret yerleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan Murtaza Bey bize adam koşup doğu tarafa taşlık ve dağlık yerlere gidip (---) saatte,

(---) menzili: Hazzo beyi hükmündedir. Tanrı'ya hamd olsun Melek Ahmed Paşa efendimizle bu menzilde buluşup elini öptük. Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa'nın ve Diyarbakır ayânının mektuplarını verdik, mektupta yazıldığı üzere bütün emanetleri paşaya teslim eyleyip çadır ve çergelerden, deve ve katırlardan ve 37 keseden çok hoşlanıp bütün çadırları çevresindeki adamlarına dağıttı. O saat 37 keseyi de askerlerine ulûfe verdi. *Allah'a şükür* ki bu hakir kayıttan kurtulup hizmetçilerimize kavuştuk. Ertesi günü kalabalık asker ile doğu tarafa sarp dağlık ve taşlık içinde zorluk ve sıkıntı çekerek (---) (---) (---) saatte,

Hazret-i Sultan Veys menzili: Hazzo toprağında bir dere ve tepeli taşlık ve kayalık içinde küçük bir akarsu kenarında (---) (---) (---) (---) büyük bir türbede gömülü olan Hazret-i Veys'dir, ama Veys el-Karanî değildir. Onların mübarek kabirleri Yemen diyarında Karn Şehri'ndedir. Ama bu Veys hazretleri Abbasîoğulları neslinden Sultan Veys ibn (---) (---) dir. Padişah iken tasavvufa yönelip kutupluğa ayak basıp âhiret padişahı olmuştu.

...................(1.5 satır boş)...................

inince birbirlerine sarılıp öpüşerek görüşerek hayli sohbetten sonra han:

"Sultanım! Biraz ata binip ileride bir kahvaltı edesiz." deyince paşa atına bindi, yine büyük alay ile sekizer kat mehterhanesini döğerek onu gördük;

Bir çemenzâr dere içinde Acem, Türkmen ve Kürt tarzında derim obaları, Acem çadırları ve Osmanlı gölgelikleri ile o yeşillik zemin çadırlarla ve gölgeliklerle lâlezâr olmuş. Paşa o hoş mekâna varıp hanın çadırında oturdu.

Bir anda bütün altın ve gümüş lengeriler (tepsiler) ile, fağfûri, balgamî ve mertebânî kaseler ile bir Muhammedî sofra çekilmiştir, Cemşid, İskender ve Keykâvûs'dan beri öyle misk kokulu bol çeşitli yemekleri geçmişlerin sultanları çekmemiştir.

Tanrı'ya açık seçik bellidir ki Melek Ahmed Paşa efendimizin 3.000 askerine ve 3.000 dahi han nökerine (askerine), karşılamaya gelen şehir ayânına, etrafta olan Kürt ve küye derintilerine yettiğinden başka yeşillikler üzerinde binlerce sahan çeşitli yemekleri döküp oradan hareket olunurken hemen şanlı han paşa huzurunda yer öpüp 12 ciğer-köşesi ve 77 adet hana tabi aşiret beyleri, hepsi kulluklarını bildirip başlarını yere koydular. Han:

"Efendim, bu konakladığınız 7 adet otağ ve serâperdeler sultanımın safâ-yı nazarıdır, kabul buyurun! Ve huzur-ı şerifinize gelen 50 adet gümüş sahanlar ve 100 adet fağfûri ve mertebânîler bütün kap-kacak takımlarıyla sultanımındır. Ve 4 Çerkez, 4 Abaza ve 4 Gürcü köleler de sultanımın kullarıdır" diye yer öptü.

Paşa da kendi kemerinden Sultan Murad Han hançerlerinden bir hançeri kendi eliyle hanın beline taktı. Bir samur hana, 3 kürk de evlatlarına ve 170 adet kuşaklık altın işlemeli hil'at-i fâhireleri hanın bütün yardımcılarına ve *[221b]* adamlarına giydirdi. Sonra boylu atına binip mehterhanesini döğerek o dere ve tepeler üzere "Bitlis Şehri'ne doğru" diye giderken hanın bütün musahibleri bir adamın başına toplanıp gülüşerek şaka ve maskaralıklar ederek gitmededirler. Hakir:

"Aya bu hây hûy manasız şaka ve tatsız tuzsuz, boş ve münasebetsiz şakalar ne ola?" diye ileri vardım.

İbret verici garip manzara: Bir garip, acayip ve çirkin görünüşlü bir Kürt adamı, başında serçe yuvası olacak büyüklükte uzun bir sarığı var. Ancak meşale topu olmaya lâyık sarı, kırmızı, mavi, yeşil ve beyaz sakalı var, ta kemerine inmiş, kendisi cılız bir ata

binmiş ve eline bir iri yılan almış. Altında, kemikleri görünen zavallı ata yılan ile kırbaç edip vurur, ama zavallı beygir bir adım atar ama öbür adımını âhirete atmak ister. Ağzının salyaları çeşme musluğu gibi akar. Gözünün asla ve kat'a feri, ışığı kalmamış, dört bacağı sanki nane çöpü olmuş, bütün kemikleri birer birer sayılır. Sağına ve soluna sersemlemiş sarhoş gibi yürür. Elmacık tabir ettikleri kemiklerine ikişer torba arpa asmış. O zavallı at ise âhirete ayak basmış. Yine böyle iken zayıf atın karnına üzengi vurur, kâh yılandan kamçı vurur, kâhî iner kâhî biner, sanki bu zarif herif türlü türlü maskaralıklar eder. Onun için bütün halk buna güler.

Hanın Kurban Ali adlı bir kölesi herife bir altın verip:

"Cânım Molla Mehmed, küheylâna bir müşvârcık eyle." dedi. Hakir:

"Hey âşık bre o sayısız müşvârı ede ede bir baş son müşvârı âhirette alır." dedim.

Hemen biricik yılandan kamçı ile zavallı ata çarpıp dizgin devşirip o sarp kayalıklar içinde yalçın kayalara çıkıp han ile paşanın yanından şimşek gibi o cılız at ile öyle geçti ki bütün paşalı askerler içinde kalıp taaccüp ettiler [şaşırdılar]. Han askeri asla taaccüp etmeyip güldüler.

Yine öte baştan bir baş dahi doludizgin kayadan kayaya atını çökerterek yıldırım gibi geçip geri han askeri içine girdi. Hemen herifin yanına vardım, atı solur mu diye atının yüzüne gözüne baktım, ne gözünde ışık var, ne solur ve ne durur. Hemen raks edip çöm çöm çömrüdür. Ama bu cılız ata dikkatlice baktım. Ne aygırdır ve ne iğdiştir ve ne kısraktır. Bunda öyle bir alâmet yok. Sübhanu'l-Hallâk bu ne sırdır derken hemen at binicisi, hakire hitap edip gülümseyerek:

"Kişi ne çoh bahmışsan. Yohsa satın mı alırsan. Mu menim ecdâd-ı izâmımdan berü kalmış atımdır. Paşan dahi istese men munı vermenem. Ve cihan halkı muna behâ yetişdirmeyelerdir" diye bolca hava attı. Hanın çâşnigirbaşısı Mustafa:

"Evliyâ Çelebi sen bu cılız atı ne sanırsın. Bu hanın hamamı külhanında yığılmış bir tomruk kütük parçası idi. Han bu mollaya alaya binmek için bir at vermediği 'Melek Ahmed Paşa alayına karşı menim alayımı tezyif edersin [aşağılarsın], sakın alaya gitme' diye tenbih etmişti. Hemen bu molla gücenip külhana varıp bu tomruğa

bir efsun edip bu zayıf biçimde bir cılız at olup bindi, işte bu mahalde böyle ustalık gösterip böyle herzeler etti, ama han pek gücendi. Zira sizin paşa bu atın sihir ile yapıldığını duyarsa han simyacıları, kimyacıları ve sihirbazları var imiş, der. Sonunu düşünen Han gayet üzüntüye kapılmıştır." deyince aklım gidip:

"Bre cânım çâşnigirbaşı, Hazret-i Risâlet'i seversen, sen ne dersin?" dedim. Çâşnigirbaşı:

"Hazret-i Sultan Evhadullah'ın pâk mübarek ruhları için böyledir. O molla dostlardan, zevk ehli, hilekâr, düzenbaz kimsedir. Kâh direk parçasına, kâh tekneye, kâh küpe, kâh posta ve kâh böyle bir odun parçasına binip bir sihir eder. O an binip olup her ne tarafa isterse gider. Eğer kedi, koyun, köpek ve başka canlı kısmından birisine binse Ali'nin Düldül'ü gibi, abraş-ı gülendâm gibi raks ettirip cirit oynar." diye yemin billâh etti. Hakir:

"Bunu kabul etmem, elbette bu sırrı öğrenmem gerekir" diye çâşnigirbaşıya ısrarlı bir şekilde rica ettim. Çâşnigirbaşı,

"Nola, düş yanıma!", deyip alarkadan [biraz uzaktan] bu Molla Mehmed'in ardınca Han bağına vardık. Hemen bu molla o at ile bağın arka kapısından içeri girip âlem başkalarından habersiz sanıp külhana doğru girince hakir yaya olup üç kölem ile gördük, attan aşağı inip elindeki yılanı çakşırı [şalvar] içine koyup yere çömelip oturdu. Bir andan yine çakşırından bir uçkur çıkarıp bu uçkuru cılıs atın boğazına bağladı ve bir nara *[222a]* attı. O yer birazca karanlık şekilli olup hakirin gözleri karardı. Onu gördüm, külhan meydanında bir dallı budaklı kütük ortaya çıkınca çâşnigirbaşı:

"Ey molla, yine sabâ rüzgârı süratli atı külhana bağladın." dedi. O da:

"Han dedikleri pis, bir at vermedi, ben dahi öyle ettim. Vallahi billahi saray ferraşı Bağdu kâfire binsem gerek idi. Ama Osmanlı alayı geldi, meni lâğlarlar (alaya alırlar) diye bu tormuğa binmişem." diye asla inkâr etmedi.

"Munlar kimdir?" diye hakir için çâşnigirbaşına sordu. O da henüz yeni tanışmıştı.

"Hâfız-ı Kelâmullah ve paşanın sohbet arkadaşı, dostudur." deyince çok hoşuna gidip bizimle ahbap oldu. İnşaallah yeri geldiğinde de nice ibret verici marifetlerini anlatırız.

Beri taraftan Melek Ahmed Paşa efendimiz büyük bir alay ile Bitlis Şehri'ne girerken sağda ve solda karşılamaya çıkan Bitlis halkına selamlar vererek çevrede buluna insanlara o kadar altın ve çil akçe dağıttı ki anlatılmaz. Bu gösteriş, debdebe ve azamet ile hanın bağına varıp orada konuk oldu. Burada on gün konaklanmasını emretti.

İki deniz ve iki sed sahibi İskender-i Zülkarneyn tahtgâhı,
Şah Bedlis'in kölesinin yapısı,
yani İskender-i Bitlis Kalesi Şehri'nin özellikleri

Bu eski kalenin ilk yapıcısını ve isimlenmesi sebebini anlatalım.

Evvelâ Rum, Arap ve Acem tarihçileri, gerçek Tarihçi Mıkdisî ibn Beyhakî Yarmenî ve Sultan Şerefeddin-i Abbasî'ye göre ki, *Şerefnâme* sahibidir, Abbasîoğulları'ndan şanlı hanın büyük atasıdır, onların güvenilir sözlerine göre İskender'in alnında iki et parçasından sert iki boynuzları olduğundan İskender-i Zülkarneyn dediler. Bir görüşte 32 seneye bir *karn* derler ki bu eflâk 32 yılda devr eder. İskender iki kere felek devri karnı sahibi olduğundan Zülkarneyn dediler. Ancak Arapçada karn boynuza derler. Doğru haber, boynuzu olduğundan Karneyn dediler. Ama İskender bu boynuzların acısından bir saat rahat uykuya varamazdı ve bütün hekimleri ona ilaç bulamazdı.

Sonunda boynuzlarının acısına çare bulmak için yine hekimler ve bilginlerinin yol göstermesiyle derdine çare ararken İskender'e Hazret-i Allah tarafından bu âyet-i şerife indi. "*Dediler ki: Ey Zülkarneyn Ye'cûc Me'cûc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar.*" *[Kur'ân*, Kehf, 94) Bu emir üzerine bütün tabipleriyle âbıhayat arayarak ta "Karanlık"a varıp "Karanlık deniz"den öte geçip Ye'cûc Seddini yaptı. Dönüşünde yine âbıhayat arayıp boynuzlarının acısına ve ömrünün sonsuz olmasına o kadar uğraştı ki âbıhayattan bir eser bulamayıp hayat şifasından ümidini kesip el yudu.

Ama Tanrı'nın hikmeti o zamanda Hızır Nebî İskender'in askerlerinden sâlih bir kişi imiş, halkdan uzak yalnız başına gitmeyi alışkanlık edinmiş. Bir mahalde kendi vücuduna sıcaklık basıp suyayınca bir saf sudan içer. Meğer o cennet âbıhayatı imiş. Hâlen günümüzde Hazret-i Hızır hayattadır ki denizde ve diğer adaların hizmetiyle görevlidirler. Ama pek çok kimseler peygamberliği

konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Sözün özü sonunda İskender âbıhayattan şifayı bulamayıp yine hekimlerinin öğretmesiyle;

"Dünyanın göbeği Bingöl Dağı'nda âbıhayat olmak ihtimali vardır." diye "Bingöl Dağı'na doğru!" diyerek Basra önünde Şattularab'a gelip oradan içinde boynuzlarının acısı diner.

Buradan Şat kıyısına gelip temiz suyundan içerek menzilleri katedip yolları uçarak Batman Nehri ile Şat Nehri'nin birbirine karıştığı yere gelip ikisinden de içti. Şatt'ın faydasının daha fazla olduğunu görüp Diyarbakır'a gelir.

Yukarıda Şatt'ın dört koldan geldi, daha önce Diyarbakır anlatılırken Şat özelliklerinde yazılmıştır. Şatt'ın dört başından da içince İskender'in boynuzlarını acısı diner ancak boynuzlarından kurtulamaz.

Sonunda yine dönüp Batman Nehri'nin Şatt'a katıldığı yere gelip Batman Nehri'nden içince hayli rahatlar. Batman kıyısı ile gidip Kefender Kalesi altına vardığında Bitlis'ten beri gelen ırmaktan içince İskender'in gözleri ışıldar.

"Bre meded", diye Bitlis Şehri'ne gelince şehir içinde nehir iki kol olur. Avih Deresi'nden gelen ırmaktan içer, yararını görmez, ama Bitlis Kalesi kayasının sağ tarafından akan ırmaktan içince hemen kale kayası dibinde *[222b]* rahat uykusuna varıp safâ eder.

Daha sonra uykudan uyanıp o ırmağın kaynadığı yerden tam 7 gün içer, sonsuz hayat buldum sanır. Tanrı'nın hikmeti o tatlı suyun etkisi sebebiyle boynuzunun biri düşüp biri kalır.

"Bre meded, işte âbıhayat bunda imiş. Basra Şehri'nden beri faydasını göre göre içtiğimiz tatlı su meğer bu Kevser suyu imiş ki Şattularab'a katılırmış. Bre Bedlis adlı hazinedarı çağırın." diye buyurunca Bedlis gelip:

"Ey has kölem! Eğer hasların hası olmak dilersen benim malımdan nice bin kese mal harcayıp bu mahalde bana Bedlis bir kale inşa eyle ki Camapur memleketinden biz gelinceye kadar tamamlanıp yüceliğimle ben o kaleyi muhasara etsem fethinde zorluk çekem." diye böyle bir sağlam ve dayanıklı kale yapılmasını hazinedar Bedlis'e emredince "Emrin başüstüne" deyip *Bismillah* ile kalenin temellerine başladı. Buradan İskender bir boynuz ile Camapur diyarına gitmekte.

Beri tarafta Bedlis bütün bilginleri, yetkin usta mühendisleri, yapı ustalarını, bütün garip ve acayip ilim sahibi kâhinleri toplayıp bu kalenin imaret taliinin uğurlu saatini buldu. Kainatın Serveri'nden 872 sene önce Bitlis Kalesi yapılmış, 882 [1477] tarihinde İskender vefat etmiştir.

Ama bu kaleyi hazinedar Bedlis öyle bir sarp sağlam kale olarak yaptırdı ki bütün ilim sahiplerine birer tılsımlı rasatlar icra ettirdi. Dört tarafını sağlamca ve şeytani hileler ile donanmış olarak yaptırıp her yönüyle cenge hazır oldu.

Büyük İskender Bedlis'in kaleyi tamamladığı haberini duyunca Camapur vilâyetini fethedip yolları katederek Muş Ovası'na gelip konaklar. Sonra yer götürmez askerle Bedlis Kalesi'ne gelince Bedlis, kale içinden İskender'e o kadar mancınık taşları, zemberek taşları, sapan, kepan ve ok atar ki İskender şaşırır. Cihangirlik gayretini yâd edip var kuvveti pazuya getirip

"Bre bu kâfir köle Bedlis bana âsi oldu." der.

Kale üzerine deryâ gibi askeriyle dört tarafından hücumlar, yürüyüşler ve türlü türlü gece baskınları yapıp 7 günde İskender bu kaleyi fethedemeyip âciz kalır. İskender, kale içinde sığınmış olan Bedlis'e:

"Amânım amândır, suçunu af ettim. Çık taşra ey gulâm." diye af nâmeleriyle elçiler gönderir. Bedlis elçileri reddedip kaleden o kadar zemberek ve mancınık taşı atar ki İskender'in binlerce askeri helâk olur.

Sözün özü, kırk gün kırk gece Büyük İskender cengi olunca kırkıncı gün kalenin kayaları eteğinde bir mağara deliğinden bir arı sürüsü çıkar ki her biri serçe kadar olan sarı arılar bu İskender ordusunun içine yayılırlar, İskender askerinin bütün hayvanlarının kanlarını emip bütün develer, atlar ve katırlar *"Firâren an tevâli'z-zenbûrât"* deyip cümle hayvanlar ve insanlar "Meded ey Heyhat Sahrası!" deyip kararları firara çevrildi. Fakir İskender-i Zülkarneyn boynuzlarına derman ararken burundan kulaktan çıkayazdı.

İşin sonunda İskender de canından bezdi ve Muş Ovası'na doğru gezdi. Hemen kale içinden hazinedar Bedlis hadsiz hesapsız mal ile, sayısız derecede değerli hediyelikler ve mallar ile kalenin anahtarlarını mücevher kutu içine kor, doğru İskender'in ayaklarına

yüz sürüp kale anahtarlarını İskender'in ayaklarının dibine koyup yer öper. İskender:

"Bre melun, niçin bana âsi olup bu kadar askerimi helâk eyledin?" der. Hemen Bedlis:

"Padişahım! Kaçan ki bana sağlam bir kale yap ki azametimle ben muhasara etsem, fethinde zorluk çekem, bana öyle bir kale yap, buyurdunuz. Ben de emrinize ferman-berlik edip işte böyle bir İskender Seddi kale yaptım. Ferman padişahımındır" deyince İskender insaf edip kalenin yönetimini Bedlis'e bağışladı.

Onun için Bedleys'den galat Betlis derler, isimlendirilmesinin sebebi odur ve yapıcısı İskender'in öğretmesiyle yine Bedlis'dir. Bundan dolayı Acem tarihlerinde İskender tahtgâhı adıyla anılır. Ama *Yanvan Tarihi*'nde bu Bitlis için Pırgaz Migal Aleksandıra derler, yani Büyük İskender Kalesi derler. Gerçekten de eski kaledir. Hâlâ nice yerlerinde Rum yapısı işaretleri vardır. İnşaallah mahalliyle bu kalenin tılsımları da anlatılır.

Nice melikten melike intikal etmiş kaledir, ama genellikle Azerbaycan şahlarından Karakoyunlu Yusuf Celâyirli ve Akkoyunlu Uzun Hasanlı mutasarrıf olagelmişler idi. Ama daha öncesinde Ermen elinden pazu kuvvetiyle fetheden Abbasîlerden Sultan Evhadullah'dır. Onların *[223a]* devletleri biraz tersine dönüp zayıflayınca Azerbaycan Şahı Uzun Hasan Bitlis'e sahip olmuştu. Daha sonra 878'de *"Butlânu keydi'l-hâ'inîn"* [Hainlerin oyunları suya düştü.] tarihinde ve *"Ve yansurakallâhu nasran azîzâ* (Ve sana kimsenin güç getiremeyeceği şekilde yardım eder.)*" [Kur'ân,* Feth, 3] tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han Gazi Tercan Ovası'nda Uzun Hasan Şah'ı bozguna uğratıp bütün askerini kılıçtan geçirip Uzun Şah Azerbaycan'da can verince yine Bitlis Şehri'ni müstakilen Abbasîlerden (---) (---) Han zabt ve tasarruf etti.

Daha sonra 920 [1514] tarihinde Sultan I. Selim Han, Şah İsmail'i Çıldır Ovası'nda yenince ilk başta bu Bitlis Hanı (---) Han Selim Han'ın ayağına süz sürüp itaat etti ve Sultan Selim Han'ın fermanıyla hükümet pâyesiyle hâlâ evlattan evlada hanlardır ki padişah emirlerinde elkâblarında "*hân-ı âlîşân*" yazılır, büyük hükümettir.

Bitlis Kalesi'nin şekli ve büyüklüğü

Evvelâ bu yüksek kale Dehdivan Dağı ile Avih Dağı arasında bir geniş taşlık öz içinde Avih Deresi solunda ve İskender Deresi sağında bu iki tatlı nehrin biraraya geldiği yerde göklere doğru baş uzatmış bir yalçın kaya üzerinde Şeddâdî yapı gibi yontma taş ile yapılmış sağlam bir kaledir ki her katı taşı Mengerûs fili cüssesi kadardır. Bu kalenin yapıldığı yalçın yüksek tepe iki nehir arasında sanki ada gibi vâki olmuştur. Ama gayet yüksek kayalardır ki kalenin kapısına 600 adımda ulaşılır, sarp yolu vardır.

Kale bedeni, doğudan batıya dörtgen şekilden uzunlamasına yapılmıştır. Ama doğu tarafı gayet yüksek olup göklere doğru baş uzatmış yüksek bir burcu olup aşağı deresi cehennem çukurundan haber verir bir gayyâ kuyusu olduğundan anılan yüksek kuleden hanlar bazı yok edilmesi şart olan adamları, o kuleden aşağı atınca parça parça olur. Onun için o doğu tarafındaki yüksek kuleye "Kanlı kule" derler. Bir kule de batı tarafında han sarayı köşesinde büyük kuledir ki içinde çeşit çeşit cebehaneler vardır.

Tamamı 670 adet kale bedenleridir, her bedende birer mazgal deliği vardır ve onlardan aşağı birer kat mazgal delikleri vardır. Ondan aşağı top delikleri var ama sonradan delmişler.

Bütün duvarları köşe köşe çıkıp her dirsek kuleleri birbirlerini gözler ve her kule üzerinde gözetleme evleri vardır.

Güney tarafa aşağı şehre iner üç kat demir kapısı vardır ki kapı aralarında silahlar sergilenmiştir. Bütün gözetleyiciler bu büyük kapıda gözcülük edip hiçbir erkek ve kadının kaleye girmek ihtimali yoktur. Zira bir kere yüzlerce genç erkek, yaşlı kadın şeklinde kaleye girip kılıç vurup fethettiklerinden hâlâ kale içine avrat bile komazlar, meğer iyi tanıdıklarından bir kadın ola. Bu kapıdan başka kapısı yoktur.

Dört tarafı Bâbil kuyusu olduğundan bu kale etrafında asla hendek yoktur. Zira her tarafı göklere baş çekmiş mücellâ sarp yalçın kayalardır.

Bu kalenin büyüklüğü fırdolayı 2.900 adımdır. Ama Han Sarayı tarafında Han'ın harimi [ailesinin oturduğu evi] olduğundan adımlamak mümkün olmadı. *Allah bilir* bin adım da Han Sarayı var ise çevresinin tamamı 4.000 adım olmuş olur.

Bütün duvarlarının boyu seksener arşındır ve 10 arşın derinliği olan sağlam surlardır.

Kale içinde 300 hane vardır ama yarısını Han Sarayı kaplamıştır Kat kat Acem ve Rum tarzı güzel odalar ve hoş sofalar vardır ki her birinin anlatılmasında beniâdem âcizdir. 800 yıldan beri her han ve her melik imar etmededir. Özellikle Abdâl Han nice Mısır hazinesi harcayıp bu büyük sarayı Kaydefâ Sarayı etmişti. Bütün pencereleri ve şahnişinleri [cumbaları] kalenin burçları üzerine yapılmış olup bütün Bitlis Şehri ve Dehdivan Dağı görünmektedir.

Bu kayanın içi tamamen mağaralardır, hububat ve levazımatlar ile doludur. Bu mağaralar arasından aşağı derelere iner su yolları vardır.

Bir cami, bir medrese ve tahıl ambarlarından başka yapıdan ve çarşı pazardan eser yoktur.

Bitlis Kalesi hükümet ve eyaletini bildirir

Van Eyaleti'nde başka hükümettir. Padişah tarafından hâss-ı hümâyûnu yerine eyaletinin gelirleri kendine hâs olmuştur. Her gün eyaletinden hana bir mevik kilesi [bir ağırlık ölçüsü] akçe hâsıl olur. Pâyede Van Eyaleti pâyesidir. 2.000 asker ile hükümet işlerini yürütüp bir sefer olursa veya Van Kalesi derneği tamirine davet olunursa Van serdarıyla sefer eşer. Ve şehir içine gelen kervanın pazar bâcı kendine hâs kayd olunmuştur. *[223b]*

Bu şehrin içinde olan Ermeni Yakubîlerin ve Arap reayalarınnın cizyesi Van kulu kalemidir. Her sene başında Van'dan bir ağa gelip adı geçen Arap reayalardan haracları tahsil edip Van kuluna ulûfe verilir. Hanın bu haracta payı yoktur. Ama Muş Ovası haracı tamamen hanın hayatı boyunca ocaklık hâssıdır ki senelik 26.000 guruş gelir elde edilir.

Revan fatihi Sultan IV. Murad Han, Revan fethinden sonra bu Bitlis hanı sarayında konuk olup hizmeti karşılığında ferman ile hana Muş haracını bağışlamıştır. Han da o haractan Bitlis Kalesi dizdarının ve 200 adet neferatlarının ücretlerini adı geçen hâsdan ve pazar bâcı gelirlerinden verir. Kale hanın hükmü altında olup anahtarları gece gündüz handa durur. Ayrılmış ve defter dışında tutulmuş serbest hükümettir ve hayli geniş eyaleti vardır.

Bitlis Eyaleti sınırlarının beyanı

Evvelâ doğu tarafında Van Deryası [Gölü] kenarında Van'ın Tahtıvan adlı subaşılığı ile komşudur.

Ve yine doğu tarafta Hakkâri hâkiminin Vestan Kalesiyle sınırdaştır.

Güney tarafında Şirvan beyiyle komşudur.

Yine kıble tarafında Hizan beyiyle komşudur.

Yine kıble tarafında bir menzil uzaklıkta Zirikî beyiyle huduttaştır.

Batı tarafında üç konakta Diyarbakır Eyaleti'nde Hazzo beyiyle sınırdaştır.

Kuzey tarafta üçüncü menzilde Tercil beyiyle komşudur.

Yine kuzey tarafında dördüncü menzilde Çapakçur beyiyle sınırdaştır.

Yıldız tarafında Muş Ovası aşırı Erzurum toprağında Mamrevan beyiyle komşudur.

Ve yine kuzeye üç günde Erzurum toprağında Malazcird beyiyle hem-çettir.

Yine kuzey doğu tarafına doğru sarı Van Gölü kenarından Van Sancağı'ndan Ahlat beyi ile hududdaştır ama doğu tarafı toprakları tamamen Van Gölüdür ki ondan öte alâkası yoktur.

Şanı yüce hanın aşiret ve kabilelerinin bildirilmesi

Tamamı 77 adettir. Evvelâ bunlardan seçkin askere sahip Mudiki aşireti Ali Bey 7.000 tüfeng atar askere sahiptir. Bundan sonra,

....................(3 satır boş)....................

Yukarıda yazılan (---) eyaleti içinde bu yazılan aşiret beylerinden, han istese 7.000 paçıla, lekanlı (kar ayakkabısı) ve kûpallı, şal ve şapikli, câblı ve tüfeng atar pür-silâh asker hazır olur. Gayet cesur, yiğit ve namlı askerlerdir.

Bitlis Şehri içinde 40.000 adam olur, onara Rojikî kavmi derler, yani rozikî bir günlük dost demek olur. Şehir halkının başka Rojikî dilleri de yerinde yazılır. Diğer Kürtler gibi gözü kara değillerdir ancak elleri ve sakalları kınalı, gözleri sürmeli temiz, dürüst, maarif erbabı hoş-sohbet adamlardır.

Bitlis Eyaleti'nde han yazımı üzere 43.000 Ermeni reayalar vardır. Yarısı Muş diyarında Van kulu aklâmıdır ve yarısı Abdâl Han'ındır.

Eyalet içinde toplam 13 adet zeamettir ve 214 adet timardır. Alaybeyi, çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Kanun üzre cebelüleriyle hepsi 3.000 asker olup han sancağı altında Van paşası ordusunda sefere giderler.

Bitlis Eyaleti'nin diğer hâkimlerini bildirir

Evvelâ Osmanoğlu tarafından şer'î hâkimi 150 akçe pâyesiyle şerif kadılıktır. Kadılığı altında toplam 17 nahiye ve (---) adet köy vardır. Evvelâ Mudiki Nahiyesi, Surp Nahiyesi, Gevar Nahiyesi, Gevaş Nahiyesi ve Zerdehan Nahiyesi.

...................(2 satır boş)...................

Bu mamur nahiyelerden kadısına adalet üzere her sene 8 Rum kesesi hâsıl olur. Eğer hanlar ile güzel geçinirse daha da fazla olur.

Üçüncü hâkimi Şafiî mezhebi müftüsüdür, Hanefî müftüsü yoktur. Zira bütün halkı Şafiî mezhebindedir.

Dördüncü hâkimi nakibüleşrâfdır.

Beşinci hâkimi serdar, altıncı hâkimi bâcdâr ve yedinci hâkimi şahbenderdir ama bu sayılanların tamamı han tarafından hâkimlerdir. Ama harac ağası ve yeniçeri serdarı padişah tarafındandır.

Muhtesibi, kapandarı ve boyahane emini han tarafındandır. Her yönüyle zabt u rabtı ve adaleti yerinde hükümettir. *[224a]*

Bitlis Şehri'nin camilerinin anlatılması

Bu eski şehir içinde 110 adet mihrap vardır ama birkaç tanesi selâtin camiidir ki yazılır. Evvelâ bunlardan kalabalık cemaate sahip, eski cami,

Şerefeddin Camiidir, ki Abbasîoğulları soyundandır. Bu nur dolu cami kale ardında akan İskender Irmağı kenarında bir göz köprünün başında yapılmış gayet sanatlı sevimli bir camidir ki bütün kubbeleri ve kemerleri sağlam olarak yapılmıştır. Düzgün bir minaresi vardır ki Bitlis'te değil çevre şehirlerde bile benzeri yoktur. Sonra yukarı kalede,

Bedlis Camii: Kaleyi yapan Büyük İskender'in hazinedarı Bedlis yapısıdır, ama o zaman başka mabet imiş. Sonra Sultan Evhadullah cami etmiş, bir minâreli avlusuz eski tarz camidir. Ve,

Saraçhane Camii: Bu cami kalenin aşağı varoşunda bulunduğundan kalabalık cemaate sahiptir. Bu da minâreli ve avlusuz büyük camidir. Yapıcısı (---) (---) Sonra,

Debbağlar Camii: Bu da büyüktür, çok cemaati vardır ve tefsir bilginlerinin yuvasıdır. Ve diğer,

Şeref Han Camii: Çevgân Meydanı'nda yeni yapı güzel bir camidir. Eğer tam olarak övüp anlatsak bir mescit kitapçığı olur. Gayet sanatlı, ferah ve gönül açıcı güzel bir ibadethanedir. Yüksek minâresi sanki uzun boylu bir servi ağacıdır.

...................(1.5 satır boş)..................

Meşhur ve övülecek camileri bunlardır. Gariplik bunda ki bu camilerin tamamı Acem haliçeleriyle ve Isfahan keçeleriyle döşenip camiin bir tarafında bir büyük sobası vardır. Vakıf tarafından mütevellîleri sobaları yakarlar, cami kapılarını ve pencerelerini keçelerler. Bütün camiler kış günlerinde hamam gibi olup bütün cemaat çeşitli konuları tartışıp bilgilerini artırırlar. Abdestleri sıkıştığında dışarı çıkarlar, âbıhayattan nişan verir sıcak suları var. Bunları da mütevellîsi ısıtır. Rahatlıkla ondan abdest alıp yine camiye girerler.

Niceleri ders okumaktan vazgeçip camiin bir köşesinde rakibiyle satranç oynarlar. Şafiî mezhebinde mübâhtır ve dahi akıl oyunudur diye birbirlerini zorlarlar ve birbirlerine takılırlar. Satrançtan vazgeçip yine dersle meşgul olurlar. Ama bir kere cami içinde sadranç oynaşırlarken Kürt kavminin kabı dar olduğundan birbirleriyle "kişo mişo" derken yaka paça olup birbirlerini hançer ile camide parça parça edip öldükleri meşhurdur. O zaman yasaklamışlar ama yine bazıları camide Leclâc satrancı oynarlar. Hâlâ bütün Kürt âlimleri ve müftüleri de elbette hançer ile gezerler. Zira küçüğü büyüğü, genci ve yaşlısı cesurlardır ve gayet musallîlerdir (namazlarını kılarlar) ki binlerce adamları asla camiden çıkmazlar. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

[Bitlis] Mescitlerinin anlatılması

Tamamı 26 adet Müslüman mabetgâhlarıdır.

Evvelâ Kureyşî Mescidi, Alemdâr Mescidi, Memi Dede Mescidi ve Şeyhülarab Mescidi, Şeyh İbrahim Mescidi, Aynu'l-berut Mescidi ve Efseloğlu Mescidi, Husul Nehri kenarındadır; Şeyh Hasan Mescidi, Ömer Kethüda Mescidi, Hüsrev Paşa Çarşısı Mescidi, Mağara Mescidi, Zeydân Mescidi ve Molla Kâsım Mescidi. Öğrenebildiğimiz büyük mescitler bunlardır ki her biri bir selâtin camimine denk mescitlerdir. Bunlar da hamam gibi sobalı ve sıcak sulu mescitlerdir. (---) (---) (---) (---)

Hadis ve tefsir bilginlerinin öğretim yuvalarının anlatılması

Tamamı (---) adet ilim yuvası mekânlardır. Evvelâ bunlardan Sultan Şeref Medresesi, Gökmeydan Medresesi, Versengi Medresesi, ziyâretgâhdır ve Hacı Bey Medresesi, Hatîbiyye Medresesi. Bu ders evleri eski sultanların hayratıdır ki büyük yapılardır, sağlam ve güçlü vakıflardır.

Ama bunlardan başka yukarıda yazılan cami ve mescitler var ise her birinde birer medrese elbette bulunur. Birer ve ikişer hasbî ders hocaları var ki talebeler ile her mabedhane dolu olup bütün ilimler görülür, ama hepsi her ilmi ezber ederler. Bundan dolayı Bitlis Sûrân-ı Ardalân Ekradı ulemâsı meşhurdur. Zira halkı gayetle zeki tabiatlı kimselerdir. Bu kadar medreselerden başka binlerce adet kulübelerde binlerce ilim öğrencileri *[224b]* nice bin ilmi, garip ve acayip fenni öğrenmektedirler. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hazret-i Kur'ân dârülkurrâlarının [Kur'ân öğretimevlerinin] anlatılması: Her camide ve her mescitlerde dârülkurrâlar vardır, ama Rum [Anadolu ve Rumeli] diyarı gibi özel yapılmış yüksek kubbeli dârülkurrâlar yoktur ama isteklisi çoktur. Ancak *Hafs* ilminden başka *İbn Kesîr* ve *Seb'a* kıraatı okur yoktur.

Peygamber dârülhadislerinin anlatılması: Bu dahi Arabistan, İstanbul, Bursa ve Edirne gibi yüksek kubbeli dârülhadisler yoktur ama medreselerde ve her camide hadis âlimleri, *Müslim* ve *Buhârî* hadislerini râvîleriyle öğrenmek isteyenlere öğretirler.

Sıbyan [çocuk] mekteplerinin anlatılması: Tamamı 70 adet ebced okuyan çocuk mektepleri vardır. Bunlardan en donanımlısı Şeref Han Mektebi, Hüsrev Paşa Mektebi, Hatuniye Mektebi, Çarşı Mektebi ve Beşâret Ağa Mektebi (---) (---) (---) (---)

Akarsu çeşmelerinin anlatılması: Bunlar da 70 adet âbıhayat çeşmeleridir. Gerçi bu şehrin suya sıkıntısı yoktur ama hayrat sahiplerinin çokluğundan 70 adet âbıhayat çeşmeler yapmışlardır ki her biri Kevser suyundan nişan verir tatlı sulardır.

Can bağışlayan sebilhaneler: Bu şehir içinde tamamı 41 adet sebilhaneler vardır ama Rumeli gibi mükellef yapı sebilhaneler değildir ama tamamı çarşı pazar içinde yerinde yapılmışlardır. Bunlardan Hüsrev Paşa Sebili, Saraçhane Sebili ve Bezzazistan Sebili.

Şanlı derviş tekkelerinin anlatılması: Tamamı 20 adet Tanrı kapısı fukarası tekkeleridir. Halkının çoğunluğu Şafiî mezhebinden olduğundan tekkeleri de Nakşıbendî tarikatindendir, Gülşenî Tekkesi ve Bektaşî Tekkesi de vardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Mahalle isimlerinin anlatılması: Hepsi 17 adet olan Müslüman mahallelerinin isimleri:

Evvelâ Hüsrev Paşa Mahallesi, Şam Mahallesi, Zindan Mahallesi, Çorum Mahallesi, Çinedâr Mahallesi, Kızılmescid Mahallesi, Şeyh Hasan Mahallesi, Çeyrek Mahallesi, Küçür Mahallesi, Gökmeydan Mahallesi, Kömus Mahallesi, Taklaban Mahallesi, bu mahalle Han bağı ardında bir göl yaptı, ol mahaldedir; Nakşut Mahallesi, Arab Köprüsü Mahallesi, Miskinler tarafındadır; ve Avul Meydânı Mahallesi, Karadere Mahallesi, Avih Mahallesi, Küçür Mahallesi, Değirmen Mahallesi ve Han Bağı Mahallesi, şanlı hana mahsus geniş düz bir yerde seyirlik İrem Bağı bir semttir.

Bu yazılan mahalleler tamamen Müslüman mahalleleridir ama Arabî ve Ya'kubî Ermeni mahalleleri 11 adet kefere mahalleleridir, ama isimlerini bilmiyorum.

Bu şehirde asla Yahudi, Fireng ve Rum yoktur, tamamı Ermenilerdir ve hepsi zengin bezirgânlardır. (---)

İleri gelen saraylarının anlatılması: Tamamı (---) adet mamur saraylardır. Evvelâ kale içinde Han Sarayı, Beşâret Ağa Sarayı, Lala Mustafa Ağa Sarayı, Kara Mehmed Ağa Sarayı, Alaybeyi Sarayı, Haydar Kethüda Sarayı, Çâker Ağa Sarayı ve Arab Halil Ağa Sarayı (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kervansarayların anlatılması: Hepsi 9 adet gelen giden yolcuların konukevleridir. Evvelâ Mutaflar Hanı, Paşa Hanı, Hatuniye Hanı, Hüsrev Paşa Hanı, Şeref Han Hanı ve köprübaşında Büyük

Han'da Van haraççıları konar kale gibi hanlardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Tüccar hanları:

...................(2 satır boş)...................

Garip bekâr hanları:

...................(2 satır boş)...................

Çarşı pazar, bedestenin anlatılması: Tamamı 2.100 dükkândır. Bunlardan donanımlı ve mükemmel olanı aşağı kale varoşunda Hüsrev Paşa Çarşısı, iki başı demir kapılı baştanbaşa kârgir kemer yapılar ile yapılmış mamur çarşıdır ki sanki Bursa'nın Gelincik Pazarı'dır. Yine bir güzel kârgir yapı bedesteni vardır. İki yerde debbağhane çarşısı vardır ki bu Bitlis'te işlenen renkli sahtiyan ve çeşit çeşit danedar sağrı yeryüzünde yoktur. Ve boyahanesi yine usta boyacılardır ki isperek neftîsi boyası bir diyara mahsus değildir. Bütün boyahaneleri hanlıkdır, bir erkek ve kadın müdahale edemezler. *[225a]*

Kapan Pazarı'nın anlatılması: Mîrî kapan bir yerdedir. Bütün ipekler, değerli kumaşlar, yiyecekler, içecekler ve meyveler bu kapana gelip kantardan geçip öşr-i sultanîsi alındıktan sonra satılır ki Evhadullah narhından fazlaya satılmaz.

Gelen gidenlerin geçtiği köprüler: Bitlis Şehri içinde 17 adet olan dereler üzerinde 11 adet kârgir yapı güzel köprü vardır.

Bunlardan biri kale dibinde Hatuniye Köprüsü'dür ki altından geçen iki tatlı nehir Ayn-ı İskender ve Ayn-ı Avih dereleridir.

Ve Husul Nehri Köprüsü, Aynu'l-berut Köprüsü, Han Bağı Köprüsü ve Miskinler yakınında Arab Köprüsü, sanatlı mamur köprülerdir.

Karadere Mahallesi Köprüsü ve Avih Dere'de de köprüler var, isimlerini bilmiyorum. Kücür Mahallesi Köprüsü ve Değirmen Mahallesi Köprüsü.

Bu bildiğimiz derelerin sağında ve solunda bağlı ve bahçeli kat kat yüksek evler vardır ki hepsi kârgir yapılardır. (---) (---)

Hanelerinin sayılarının yazılması: Yukarı iç kalede ve aşağı kalesi varoşu içinde 17 mahallede ve yazılan 17 derenin kenarında tepeler üzerinde Bitlis Şehri'nde toplam 5.000 adet güzel haneler vardır ve hepsi amber kokulu toprak ile örtülü mamur evlerdir. Ama bir kısmı birbirine dayanmış evlerdir. Zira genellikle yüksek havadar zemine kurulmuş güzel evlerdir, ama bu aşağı varoş

hanelerini aşağı kale kuşatmamıştır. Aşağı kalede ancak çarşı pazar, bedesten ve birkaç yüz ev vardır. Diğer evler bağ ve bahçesiyle tamamen dereler ve tepeler üzere gösterişli mamur bir şehirdir ki bu Bitlis Şehri, bu diyarın yüz suyu ve İrem Bağı'dır. Aşağı kale o kadar sağlam değildir, *Allah bilir* Abbasîler yapısıdır ki duvarları yalın kattır. Güney tarafı duvarını (---) Nehri döğer. Sanki o dere kaleye hendek olmuştur. (---) adet kapısı var, biri doğu tarafına bakar, biri batı tarafına açıktır. (---)

Yaşlı ve genç yüz renklerinin anlatılması: Bu şehrin erkekleri son derece yaşlanır ve ihtiyarlar ki konuşmaya dermanı kalmamış sanılır. Yine böyle iken at binip kılıç kuşanıp avlanmaya ve ticarete giderler. Tabii ömürleri altmışa ve yetmişe yetmiş olup uzun ömür sermayeleri yüz seneye ulaşıp yüz renkleri daima kırmızı olup sağlam yapılı adamlardır.

Güzellerinin anlatılması: Kürt kavmi çok kıllı olduğundan ergin olmamış ciğer köşeleri on yaşına ve on yedisine ulaşınca sakalını cebinden çıkarıp çâr-ebrû [dört kaşlı, ter bıyıklı] yiğit olur, ama kadın tayfasını çarşı pazarda görmediğimizden malumumuz değildir. Ancak Râbia-i Adeviyye mertebesinde perde ehli, dindar ve güzel yüzlü kadınlarını kendileri överler. Gerçekten de kapalıdırlar.

Âlimlerinin ileri gelenlerinin anlatılması: Binlerce zamanın seçkini âlimleri vardır ama malumumuz olan büyükleri bunlardır: Evvelâ Yek-çeşm Molla Hasan Efendi, Molla Zeynüddin, Mollazâde Molla Ebubekir, Şerefiye imamı, Molla Mihrabzâde Ali Efendi, Molla Cebrâil, Molla Musa-yı Hakkâri, Molla İsrafil, Molla Buhtanî ve (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Usta tabiplerinin anlatılması: Gerçi bu Bitlis Şehri'nde şanlı han gibi usta hekim bu cihana gelmemiştir, meğer eski hekimlerden Eflatun, Bukrat ve Sokrat gelmiştir ve Selim Han zamanında Hekim Kaysûnî gelmiştir, ama han onlardan yeğrek gelmiştir. Ancak yine Bitlis Şehri eski belde olduğundan Molla Müyesser, Molla Ramazan, Kara Sücâh, Kenzî Ali ve Sarılızâde, bunlar eşsiz hekimlerdir.

Usta cerrahların anlatılması: Burada 40-50 adet cerrahlar vardır, ama hepsinden usta yine handır ki o şehrin yaralı ölülerine candır. Bu Kürt şehri olduğundan *harre verre runiti* diyerek birbiriyle gece gündüz kavga ve cenk eksik olmaz, bu yüzden herkes

cerrahtır. Ame Menteş Bölükbaşı, Usta Haydar, Beşâretoğlu, Safîkulu ve Seyf Ali, bunlar çok ünlü üstadlardır.

Sâlih şeyhlerinin anlatılması: İki binden fazla halkdan el etek çekmiş, verâ' (takvânın ileri derecesi) sahibi, tevhid ehli, riyazet sahibi ve sâlih kimseler vardır ki ömürleri boyunca dünya ehli ile karışıp halk kapısına varmamıştır ve haram saz ve söz sadâsı işitmemiştir. Evvelâ Şeyh Hasbîzâde (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şairlerinin anlatılması: Hakir bu şehirde iken yedi kimse divan sahibi idi. Evvelâ hanın divan efendisi Kâtibî Çelebi, Molla Ramazan Çelebi, Cennetî Çelebi ve Gencî Çelebi, nice şairler vardır ama bunların en iyisi Han'dır. Hatta bu beytler onlarındır. Gazel:

Dil derdine em çekdi tabîbi sine sarı
Hıkd u hased iletdi rakîbi sine sarı

Hamse-i Nizâmî kadar divanı vardır.

...................(1 satır boş)................... *[225b]*

Tanıştığımız dostlar ve ahbaplar: Evvelâ Arab Halil Ağa, Çâker Ağa, Şeref Han hatibi, maktul Haydar Kethüda kardeşi, İslâm Ağa, Salman Ağa ve Menteş Ağa (---) (---) (---) (---) (---)

Meczup ve mazınnelerin anlatılması: Evvelâ nice kere keşf ü kerameti görülmüş Hüsrev Paşa Pazarı'nda Divane Beşo ve Külhanî Memo ve Molla Arûz (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Erkek giyeceklerinin anlatılması: Gerçi Kürt memleketidir ama samur kürklü han nökeri [askeri] âyan çoktur. Orta hâlli olanlar Şirvan yakınında Maden Kasabası şapiği giyerler, renkli çuka serhaddî ve kontuş giyerler. Fakirleri boğası giyerler.

Kadın giyeceklerinin anlatılması: Bazı can dostu kardeşlerimizden dinlediğimiz üzere bütün kadınları beyaz car bürünüp yüzlerinde burka, başlarında altın ve gümüş takke olur. Giysilerinin tamamı ipekten olan kadınları var.

Erkeklerinin isimleri

Meydan erlerinin esmaları Haydar Ağa, Beşâret Ağa, Çendedan, Salman, Buhtî Ağa, Racoy Ağa, Seyfi Ağa, Şeref Bey, Ziyaeddin Bey, Bedir Bey, Şemseddin Bey, Âlemşah Bey, Kerrârkulu Bey ve Yaşar Bey.

Kadınlarının isimleri

Çokluk sormak mümkün olmadı ama hanın zevcesi, Süleyman Han veziri Zâl Paşa'nın kızının kızı (---) Hanım Sultandır ki yüz câriyeye sahip hanımdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kölelerinin isimlerinin anlatılması

Köleleri genellikle Gürcü'dür. Zira kuzey tarafında Gürcistan altı konaktır. Evvelâ Siyavuş, Rüstem, Kâzım, Çâker, Handan, Kaynan, Olanapardı, Selmân, Devlet, Zülyezen, Hanverdi, Sührâb, Şehsüvar, Lele ve Kozak.

Câriyelerinin isimlerinin anlatılması

Acep hikmettir ki câriyeleri bile pazara çıkmaz ama isimleri bellidir: Vildân, Tâbende, Ruka, Mehrû, Eğlence, Çeşmi-i Siyah, Gevher, Şemmâse, Dilârâm, Süreyyâ, Güllü, Kevkebân, Nûrbânû, Bağ-ı Cinân. Diğerleri malumum değil.

Hayat veren güzel havasının anlatılması: Gerçi bu Bitlis Şehri dereli ve tepeli sâfi taşlık yere kurulumuş olmakla havasının kötü olması gerekir ama havası o kadar tatlıdır ki seher vaktinde sabâ rüzgârı eser. Kış mevsimi ılıman olduğundan halkı sağlam yapılıdır.

Beldenin iklimi: On sekizinci örfî iklimdendir, ama han sözüne göre üçüncü gerçek iklimin ortasından batı tarafa meyillidir. Enlemi (---) (---) ve en uzun günü (---) saat ve derecedir ve karanlık ve uzun gecesi de yine öyledir.

İmaristanının taliinin anlatılması: Şeref Han ve şanlı han sözlerine göre bu Bitlis Şehri'nin imareti tâlii akrep burcunda bina olunmuştur ki mâî Merih evidir. Daima bu şehir içinde Merih-i cellat eksik değildir ve daima bu şehre eşkıya gelip halkı akrep gibi sokarlar.

Rahip kiliseleri: Tamamı (---) adet Yarmenî kilisesidir. Bu şehirde kiliselere *vank* derler. Evvelâ,

...................(1 satır boş)...................

Hamamların anlatılması: Tamamı 5 hamamdır. Evvelâ kale içinde Han Sarayı Hamamı, Budak Bey Hamamı, Şeref Han Hamamı, Debbağlar yakınında Merdivenli Hamamı ve aşağı kalede Hüsrev Paşa Hamamı, çifte hamamdır, suyu, havası, yapısı ve havuzları gayet hoştur.

İleri gelenlerin özel hamamlarının anlatılması: Beşâret Ağa kardeşimizin yazımı üzere 600 ev hamamları vardır. Zira bu şehrin halkı hurme hatunların asla kapıdan dışarı çıkarmayıp ev hamamlarında yıkarlar. Bir avreti çarşıda görseler katlederler.

İbret verici yerlerin anlatılması

Evvelâ kalenin eteğinde Dehdivan adıyla meşhur bir yüksek dağ vardır, o yüksek dağ üzerinde İskender-i Zülkarneyn Bitlis Kalesi'ni hazinedarı olan Bedlis elinden fethetmek için bu dağda on gün toplantı yapıp divan kurmuştur. Bu yüzden Dehdivan Dağı derler. Hâlâ o yüksek yerde bir mastaba [sedir] temeli vardır. Belde halkı ondan habersizdir. O dağdan bütün Van Gölü, Van Kalesi, Rahova Sahrası, Muş Ovası, Deliklikaya Deresi, kısacası o kadar göklere baş uzatmış çok yüksek dağ değil iken ona yanaşık olan büyük yüksek dağın ardında olan ovalar, kasabalar ve köylerin tamamı bellidir. Bu yüksek dağın üzerinde gömülü olan tılsımların hâlen günümüze kadar etkisi ile her tarafa açık seçik bellidir, ama halk bundan habersizdir.

İkinci ibretlik: Abdâl Han Taklaban Mahallesi tarafında haremi bağı ardında bir dağdan bir dağa Şeddâd seddi gibi bir duvar çekip deryâ etmiştir. İbret vericidir ki yerinde anlatılır. *[226a]*

Üçüncü seyirlik: Şehir içinde, kale dibinde Hatuniye Köprüsü başındaki büyük hanın içindeki bir yalçın kayada bir ibret verici bir mağara vardır, o mağaranın kapısı üç adam boyu yüksektir. İçinde bir gürültü duyulur, ama kimse onun da ne olduğunu anlayamamıştır. O mağara, daha önce de yazılmıştı, *Mıkdisî Tarihi*'nin yazdığına göre, İskender bu Bitlis Kalesi'ni kuşattığında bu mağaradan arı askeri çıkıp İskender'i bozan arı mağarasıdır. Hâlen açık kapılı büyük bir mağaradır. Bu mağaraya bir kişi girmeye kâdir değildir. Hatta Mihman Kulu ve Seyf Ali adlı dostlarımız ve hizmetçilerimiz ile bu mağarayı seyrederken han içinde bir tula çapar leşi var idi. Yani bir zağar köpek leşi idi. Seyf Ali dostumuzun bir düşük kölesi bu mağara kullanılmayan bir mağaradır, diye köpeğin leşini alıp mağaranın kapısından içeri nice attı ise o an göz açıp kapayıncaya kadar cansız köpek leşi parça parça, dilim dilim, şilim şilim ve çilim çilim dışarı atıldı. Hemen hakirin aklı başından gidip handan dışarı kaçtım, ama ödüm patladı. Sonra,

Dördüncü ibretlik eser: Bu büyük hanı ve önündeki eski köprüyü yapan Hümâ Hatun Sultan'dır, Abbasîlerin temiz soyundan Sultan Evhadullah'ın temiz kızıdır ki Bitlis Şehri'nde yüzlerce hayır eserleri vardır. Adeviyye tabiatlı kadının bir ibret verici hayratı da odur ki Bitlis Şehri'nden güney tarafa eğimli dere aşağı giderken Kefender Kalesi yakınında Deliklikaya adlı sert bir kayada bir kapı vardır. Bütün tüccarlar, ziyaretçiler ve seyyahlar bu kapıdan geçmeyince Bitlis Şehri'ne gelemez ve Hazzo Kalesi'ne varamaz. O Deliklikaya mahalli gökyüzüne doğru baş çekmiş çakmak taşından nişan verir bir sert taştır.

O hayırsever hatun yüzlerce kese bol bol para harcayarak bu sert taşı usta dağ delicilere deldirip insanların geçit yeri ve herkesin gelip geçtiği yol ettirmiştir ki görenin aklı perişan olur. İnsanın yapabileceği şey değildir. Bir şeytan işidir ki insan susar ve hayran olur. Hatta bu kapı mahallinde bir adam hû diye bir nara atsa bütün dağlardan şiddetli bir ses duyulur ki insan hayretler içinde kalır. Bu Deliklikaya kapısından aşağı insan bakmaya cüret edemez. Sanki gayyâ kuyusu ve cehennem çukurudur. Buradan,

Beşinci manzara:

...................(2.5 satır boş)..................

Bitlis Şehri'nde akan ırmakları bildirir

Evvelâ tamamı 17 adet kayalı dereler ve özler içinde akan 27 adet ırmaklardır. Bunlardan başka her derede 360 adet kaynak, berrak hoş su sayılır. Ama her birinin doğuşu ve batışıyla yazsak ciltli bir kitap olur. Ancak kaynak denen akarsular tamamen küçük akarsulardır.

Nehir olmaya lâyık olan 27 adet tatlı sulu nehirler bildirilir

Evvelâ zikri yukarıda geçen **İskender Deresi**, kalenin doğu tarafına birazca yakın bir mesiregâh kayadan doğar. Sonra,

Avih Deresi, Dehdivan Dağı'ndan çıkıp kale eteğinde Hatuniye Köprüsü'nde İskender Deresi'ne karışır.

Aynu'l-berut, İskender Deresi'ne karışır.

Husul Nehri, tatlı bir sudur. Bu da İskender Deresi'ne katılır ama kayalardan geldiğinden şiddet ile akar.

Taklaban Suyu, hanın gölcük yaptığı temiz ve tatlı sudur. (---)

Nakşut Deresi tatlı sudur.

Karadere Nehri, biraz tuzlucadır ama gayet faydalıdır.

Değirmen Deresi, Ayn-ı Sendefe derler, hekimler arasında beğenilen faydalı bir sudur ama halk İskender Deresi diye onu medh ederler. Onun yararını İskender görmüş, içip gitmiş, ama bu Sendefe Deresi'nden kırk gün içenin içindeki bütün safra, sevda, balgam ve diğer karışımları tamamen yok eder, hazmı kolay ve hızlı bir akarsudur. Sonra (---) Nehri,

...................(1.5 satır boş)...................

Bu akarsuların her birinde birer özellik vardır, ama bildiklerimiz bunlardır.

Bütün bu yazılan nehirler Bitlis Şehri'nin dört tarafındaki yüksek dağlardan doğup şehrin bağ, bahçe ve şebekeli bostanlarını, bütün evlerini. cami, han ve hamamlarını sulayıp şehir içinde akarak Debbağhane önünden geçip *[226b]* batıya doğru akar.

Bu adı geçen âbıhayatlardan içen ister hayvan ve ister insan olsun öyle güçlenir ve sağlam vücutlu olur ki insanları iyi yapılı olup yiğit olur ve kadınları gayet güzel yüzlü olur. Atları güçlenip et ve kas sahibi olup padişaha lâyık atlar olur. Kısacası bütün canlı kısmı içip şişmanlar ve irileşir.

Bu ırmaklar ile sulanan bostanların sebzeleri taptaze olup gayet hoş ve lezzetli sebzeleri ve otları olur.

Bu nehirlerin tamamı şehrin batı tarafnda bir olup akarak gök gürültüsü gibi kayalar içinde gürleyerek Kefender Kalesi'ne varmazdan önce güney tarafta büyük bir dere içine sapıp akarak iki günde Hasankeyfâ Kalesi'nin altında Batman Nehri'ne, Batman Nehri de (---) (---) (---) Şat Nehri'ne katılır, *vesselâm.*

İnşaallah *Papa Munta Hey'eti* kitabı yazdığımızda böyle yazıla. *Allahım hayır ve âfiyetle nasip eyle.* (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Rojikiyân kavmi Kürtlerinin özel lehçelerini beyan eder

Gerçi bunlar seçkin eski Kürtlerdir ama bu kavmin aralarında bir çeşit fesâhat ve belâğat üzre nazikçe konuşulur kendilerine

mahsus kelimeleri vardır, onu başka diyar Kürtleri anlamazlar. Bunlar 12 Kürt lehçesini fasih ve beliğ bilirler. Bitlis hanı olan velinimetimiz Abdâl Han, fasih şairlerden, musannif, müellif ve her fende hünerli bir yiğit olduğundan, Rojikî kavminin özel lehçeleri olan nice sözleri toplayıp bir tür sanatlı tahmis (beşli) etmiştir ki onu bildirir.

Rojikî Kürdü lehçesiyle şanlı hanın tahmisi, segâh makamında semâî usûlde okunur

Gönül şevk-i ruhun vejdiyle şar enbara gelmişdir
Hopan kandirden kukruz olup bâzâra gelmişdir
Gamınla tirmişir olmak deli bîmâra gelmişdir
Olup hasak-i pulan beş içün tîmâr[a] gelmişdir
Cefâ nârıyla harak olmadan bîzâra gelmişdir

Bu dil hopanını lutf eyleyüp çangı keremlen yap
Eğer ihsân edersen bize hüsn-i hirhirin bir çap
Açeb mi çinçihir olsam ki zülfün etdi bir kullab
Meni piçkir edipdir çangı hicrân sen çalar sen çap
Aceb pıtlora pitra- poh olup gülzâra gelmişdir

Başına müdda'î sardı palizuk döndü asrake
Kiricik çehresin pâk etmekiçün koydu harake
Cula gözlük ve çahturluk eder bak imdi nâ-pâke
Rakib ü rû-siyeh cânâ olup lakot-i hem lake
Etekle hap ederdi dün bugün inkâra gelmişdir.

Kukizek eyleyüp yâr ol rakîbe urdı bir şihpik
Acâyib pürpütur olup misâl-i digide hatik
Bakup tıklizine yüzün çevirdi dedi edüp pihk
Bi-hamdillâh çıkarmış sarik özli müdde'î şıttik
Calaz olsa ac[eb] mi her belâ ağyâra gelmişdir.

Geyüp eğnine çındırla palas pohunu ol sehhâr
Kenâr-ı koğa kurkut gibi gelmiş kim ol rubar
Çıt u çıtlîs sekişli hilverik hey'etli ol murdâr
Bu şekkâl ile yâra sürünür hursik gibi ağyâr
Bu eşkâl-i aceblosuna kim mekkâra gelmişdir.

Gönül tapkinine çinçil bağla rişte-i zülfün
Koma şortik-veş hangal ile deste-i zülfün
Edüp boynuma şaran tanbalozum beste-i zülfün
Bana lanbak ile cimtır etme rişte-i zülfün
Gönül laransız cillur tek bâzâra gelmişdir

Lepuk edüp yüzüne silgun sürdi obı ârun
Lolo cürcan ne lâzımdır ola anlat da ol hârun
Başında kohk şenpuri o harnikotlı murdârun
Meğer tığrık edipdir kuksengi var mı ağyârun
Koçurkan sûretinde ya'ni kim esrâra gelmişdir

Ünlü muhammes (beşli) tamamlandı.

Bazı kelimelerinin tercümesini bildirir

Evvelâ

vejd	*şar enbar*	*hopan kandir*
bir hâlet	semâ etmek	bostan bozuntusu fena hıyar

tirmişir	*hasak-i pulan peş*	*harak*
pejmürde olmuş	hasta olup şişmiş kimse	yanmış

hopan	*çang*	*hüsn-i hirhir*
viran	pençe	kemalini bulmuş meyve

bir çap	*çinçi hir*	*kullab*
bir şinik	yuvarlanmış	kement

piçkir	*sen çalar sen çap*	*acep pıtlora pitra poh*
yuvatmış *[227a]*	el ele çarpmak	kuyruksuz iken tüyü gelmiş tavuk

palizuk
manasız sivri sarık

kiricik çehre
eğri çehre

harak
yanmış

cula gozlük
yemek üzre sabırsızlık

çihturluk
pâk olmamak

lakot-i hem-take
koca köpek saksısı

hapı hap
kaşık değiştirmek

kukizik
çömelip oturmak

şih pik
sapsız çakı

pirpütur pur
can acısından kendini yere vurmuş

dig digde hatik
çömlekde kaynayan bulgur aşı

tıkliz
veba

pihk
gülmek

sarik sırım
bir şeye lazım olmayan deri parçası

mütte'î şıttik
çıban çıkarmış

calaz
zayıf

çındırla
eski

palas poh
parça parça olmuş esvap

kinaf
hamur

kenâr-ı koğa kurkut-vâr
tandır kenarında ufak odun gibi

rubar
yüz be yüze

çıt, çıtlos
dişi piliç, erkek horoz

hilverik-hey'et
kara koncoloz suratlı

bu şekkale
bu şekil ile

hursik
sabun ufağı

aceblos
acayip şekil

Koma şortik-veş hangal ile
iğ üzerine sarılan pembe ve elde dolanan iplikdir

cincil
salıncak

şaran
tesbih gibi dizilmiş şey

tanba lozum
küçücüğim, canım

lanbak
götürgü

cimtır
ovalanmış

laran
çömleğe bağlanan iptir

cellur
küçük çömlek

lepuk
bayram cemâli

sil gun	lolo cürcan	*kohik*
kırmızı boya	(---) (---)	gelin duvağı
şinpuri	*hırnikotlı*	*tığrik*
sahipsiz şeydir	burnu sümüklü	evlad doğdukda olan düğündür

kuksengi	*koçurkan*
düğüne {gelen} saçıdır	düğün okuyucusu demektir

Bitlis halkının bu yazılan özel lehçelerinden başka binlerce kelimeleri vardır ama bu kadarı yeter.

İrem Bağlarının adedinin bildirilmesi

Evvelâ yukarıda yazıldığı şekilde Bitlis Şehri'nin dört tarafında akan 17 dere içinde 27 adet akarsular vardır ki her dere ve nehirlerin sağında ve solunda kat kat kârgir yapı bağ köşkleri, kulübeleri ve çalaştan (kamışlarla yapılmış kulübe) ufak tefek yapılmış bağ evleri vardır ki şanı yüce hanın mîrâbının yazımı üzere tamamı 12.000 bağdır, evlerdir ve kulübelerdir. Memleket halkının eşrafı, seçkini, küçüğü, büyüğü yaz aylarında, zengini ve yoksulu şehirden bu bağlara göçüp tam sekiz ay bağ faslı edip bir hay huy ile gece gündüz Hüseyin Baykara fasılları ederler. Her bağ türlü türlü sanatlı havuz ve şadırvanlar ile bezenmiş, türlü türlü yüksek yapılar ile donanmış olup çok büyük bir şehirdir, ama dağınıktır. Zira bağları gayet geniştir.

Çok eski devirlerden beri bu bağlar öyle gölgelik İrem Bağlarıdır ki sanki cihan yarısı Isfahan hıyâbânıdır. Bu bağların övülmesinde dil kısa kalır. Ama çok çok bakımlı İrem Bağları genellikle Yakubî Ermenileri elinde ki her biri kale gibi kârgir duvarlı ve kepan kuleli bağlardır. Bazı bağlar 2.000 guruş mahsul verir. Ama Şîrek Bağı, Bağdu Bağı, Mîrek Bağı, Arablı Bağı, Haydar Bağı ve Kara Murad Bağı, bunlar meşhur İrem Bağları'dır ki bazı zaman han kendisi varıp içip eğlenir.

Ve her bağda bâz evi derler birer çeşit haneleri var ki içine bir adam girse hayran olur, sanki her biri birer Çin nigârhanesidir ki koku cinslerinden yüz binlerce türlü çiçeklerin hoş kokularından insanın dimağı kokulanır.

Bu bağların bütün meyve ağaçları düzen üzere satranç nakşı tarh olup dikilmiştir.

Ve *hıyâbân-ı rez* dedikleri üzüm asmalarını kamıştan örülmüş kafesler üzere yol yol üzüm hıyâbânı etmişlerdir ki benîâdem bunların gölgesinde gezip dolaştıkça rahatlar ve dinlenir. *[227b]*

Şanlı hanın Rıdvan cenneti bağının anlatılması: Bu İrem Bağı Bitlis Şehri'nin batı tarafında Taklaban Dağı adlı bir yalçın kaya üzere kurulmuş bir bahçedir. Doğu tarafı ve güney tarafı uçurum kayalardır ki aşağıdan Bitlis Nehri akar. Bu kayanın ta en yüksek tepesi kimi elle düzeltilmiş ve kimi kendiliğinden oluşmuş geniş bir sahradır.

Bu geniş düzlüğün iki tarafı kale duvarları gibi sağlam yapı surlardır. Ancak burçları ve bedenleri yoktur. Doğu ve güney tarafı göklere baş çekmiş yalçın kayalar olduğundan bu iki tarafta kale duvarından sağlam ve dayanıklı duvar üzerine hanın büyük sarayı, dinlenme odaları ve pekçok divanhaneleri yapılmış, yüzlerce şahnişin ve pencereler ile süslenmiş olup doğu tarafı Değirmen Deresi'ne bakar han askerinin 700 adet odalarıyla imar olmuş bir bağdır. Bu odaların altları tamamen at ahırlarıdır.

Buranın 4 kapısı vardır. Biri doğu tarafa Değirmen Deresi'ne inip şehre gider yokuş aşağı sarp kayadır. Biri batı tarafa Kefender Kapısı, biri batı tarafa Dağ Kapısı ve biri kuzey tarafa harem tarafında Taklaban Mahallesi Deresi'ne açık kapılardır. Bu dış sarayın ta ortasında büyük bir meydan vardır ki bir bakla tanesi kadar taş yoktur, baştanbaşa saat kumu döşenmiştir ki bütün askerler bu meydanda silâhşörlük edip silâh atarlar.

Bütün sürahbâz, hokkabâz, ateşbâz, zorbâz, gürzbâz, şişebâz, kadehbâz, kûzebâz, humbarabâz, kumarbâz, perendebâz, şebbâz, kuklabâz, tasbâz, resenbâz, maymunbâz, ayıbâz, hımârbâz, kelbbâz, keçibâz, darbbâz, matrakbâz (---) (---) (---) (---) (---) şemşirbâz ve pehlivan güreşçiler, kısacası bütün oyuncu ve oynatıcılar bu muhabbet meydanında hünerlerini gösterip handan bağışlarını ve hediyelerini alırlar.

Bu meydanın dört tarafında kat kat kârgir ile yapılmış han askerleri odaları vardır ki bütün pencereleri bu meydana bakmaktadır.

Bu odaların da üstünde kat kat Çin kâşîli harem saraydır ki İskender Seddi bir muhterem haremdir. Bir demir kapısı var, gece

gündüz 40-50 adet hadım ağalar harem kapısında pür-silâh hazır olup bekçilik ederler.

Haremin içini göremediğimizden bilmemekteyiz, ancak işittiğimiz kadarıyla orada da bir meydan var ve çevresinde 300 adet evler vardır. Harem içinde han'a mahsus 40 adet dükkân vardır. Her esnaf dükkânçesi vardır, ama hepsinde han işler. Bir dükkânın yaygısının bir dükkâna varmak ihtimali yoktur. Hepsi türlü âlet ve kap kacak fazla fazla mevcuttur.

Abdâl Han'ın hezârfenliğinin anlatılması

Evvelâ kimya ilminde ve simya ilminde yüzlerce garip ve acayip bilgilere sahip olduğundan başka "*İlim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi.*" sahih hadisi üzere maharetli üstaddır ki Calinus, Bukrat, Sokrat ve Filkos adlı eski hekimler bu hanın yanında ebced okuyan çocuk değillerdir. Zira onlar ilkçağların insanına göre hekimler idi. Ama bu han zamanın zayıf ve narih adamlarının tabiatine göre usta nabızcı ve olgun cerrahtır.

Hatta seksen yıllık bir zayıf arık lades kemiğine dönmüş bir esrarkeş ve afyon esiri herife macunlar verip hamama koyup buna bir ilaç etmiştir ki anlatılmasında dil kısa kalır. Bu zavallı herif taze can bulup üç günde taptaze, al al Tebkânî elma yanaklı bir adam oldu. Binlerce bunun benzeri kimselere Mesih gibi hayat verir.

Cerrahlıkta yine benzersizdir. Attan yuvarlanıp damlardan uçan adamları sarıp sarmalayıp 7 günde o adamları ayağa kaldırır. Hatta bir tür mumyâ-yı kânîsi vardır. Ezilmiş adam o mumyâdan yese İskender kemeri belli olur.

Ve öyle at binici silâhşördür, sabâ süratli atına binip cirit ve çevgân oyunları oynadığında Rüstem veya İran Şağât'ıdır.

Ve *Kitâb-ı Baytarnâme* sözünce atların bedenî hastalıklarını öyle bilirdi ki sanki Hûşeng Şah'tır.

Ve öyle avcıdır ki tülekhanesinde yazda ve kışta yüzlerce doğan, çakır, balaban, zağanos, şahin, sayağı, sunkur, toykun, kırgıl ve karçığa, gücügen, devlengeç, karakuş, atmaca ve karagöz adlı kuşları kendine alıştırıp bağlamıştı. Bitlis derelerinde senede bir kere keklik göçgünü mahallinde bir günde 70.000 keklik aldığı sicillâtta yazılıdır.

Bu av hanın emriyle yılda bir kere olur. Aşiretinin bütün Kürtleri üç gün dağları süzerek *[228a]* Bitlis Şehri'nin dereleri ve tepeleri kuşlar ve türlü türlü yaban hayvanlarıyla dolup sayılmayacak kadar yüz binlerce keklik avlanır, üç ay boyunca buralarda ve Bitlis Şehri'nin içinde keklik satılıp Bitlis halkı koyun ve kuzu eti yemekten kurtulurlar. Bu ava Kürtler arasında *helu* derler. Binlerce Kürdün hay huyları ile dağlar velvele verir.

Han bu adı geçen av kuşlarının hastalığını bilmede sanki Menûçehr idi. Kiminin karnını yarıp içinden kirecini çıkarır, kiminin pisliğini çıkarıp kursağını yarıp yine diker. Allah'ın emriyle iyileşip o değerli kuş av alır. Ve kiminin burnunun üstünü keser, kiminin kanatlarına telek (kuşların kanat ve kuyruk tüyü) ekler ve kimine tırnak aşlar.

Han'ın denemesi: Karınca olmuş doğanın kanatlarını iki kere sirke ile temizce yıkayıp sonra kuyumcu potasıyla su kabağının tohumunu yumuşak ezer. Sonra sığır ödüyle karıştırıp yoğurur. O karınca şişelerin içine koyar. Ondan sonra doğanın bozuk kanları dirseği üzerinde çıban gibi toplanır. Sonra ustura ile o çıbanları iki yerden yarıp Allah'ın izniyle şifâ bulur.

Kısacası av kuşları ilminde ikinci Menûçehr'dir.

Ve kehhâllıkta [göz hekimliğinde] o kadar ustalığı vardır ki kırk yıldan beri gözüne perde ve kara su inip hasta olmuş adamın gözünün pınarı tarafından bir eğrice içi boş mili sokar, o mil gözünün ardına varınca han o milin beri tarafından buhardan meydana gelmiş kara suyu tamamen çıkarır, hasta adamın gözleri Allah'ın emriyle aydınlanır. Ve ak inen gözlere dehc-i hindî, şiyâf-ı zükûrî ve leylek yumurtasının tozunu mil ile göze çekip soğan zarı gibi perde aldığını bu hakir gördüm.

Mimarlık ilminde o kadar hendese bilgisine sahiptir ki bu anlatılan büyük sarayın bütün çizimleri ve resimleri kendisinindir. Onun çizimleriyle yapılmış bir büyük saraydır ki sanki Belkıs Sarayı ve Kaydefâ Sarayı'dır.

Ciltçilik sanatında da sanki Süleyman Han'ın koca ciltcisi idi.

Resim ilminde Behzâd ve Mâni gibi hayal-pesend resimler yapar ki insan görse canlı sanır.

Hattatlıkta İmâd, Mir Ali ve Kutbeddin Muhammed-i Yezdî kadar âbıhayat ta'lik hattı yazar.

Şairlikte zamanın seçkini olup kaside söylemekte ve rubaiyatta sanki Azmizâde Hâletî, Câmî, Hâfız-ı Şirazî ve Sâyib'dir.

Öyle dilbilgini ki bir Arapça kitabı eline alıp bütün terkiplerini Farsça okuyup fasih ve beliğ şekilde üslup verip okur. Türkçe tarihleri Arapça veya Farsça kelimeler ile düzgün bir şekilde okur. Böyle maarif denizi bir zattır.

Demirci ustasıdır ki Şeyhanî, Ma'arrâvî ve zivzik kılıçlar, hançer ve bıçaklar yapar ki Isfahan işliklerindeki ustaların öyle bir ateş saçan kılıç yapmaya güçleri yetmez. Demirci örsünü ikiye ayırır ama keskin kılıcın ağzının dönmek ihtimali yoktur.

Kuyumcu ustasıdır, bütün altınlı süslemeleri kendisi işler. Bir çeşit sırmadan at hotası örer ki 3.000 guruşa satılıp her sene birer ikişer Osmanoğlu padişahına hediye gönderir ki seyre değerdir. Tütün çubuğu üzerine çeşit çeşit sırma ile ve küçük inciler ile çubuk örer ki insanın yapacağı şey değildir.

Usta saatçidir, aylı, günlü, burçlu, günlüklü ve uyarıcı çalar saat yapar ki Can Petro ve Kaşper'in bir saat içinde bu kadar marifeti göstermeye güçleri yetmez. Hatta *merhum* Eğri Fatihi III. Mehmed Han'ın yüzüğünde saat ettiği gibi bu hanın parmağında bir yüzük saat var idi ki büyüleyici idi. Saat başı gelince sahibinin parmağını saat neşterlerdi ki kaç saat olduğu ondan belli idi. Bu yüzüğün biri de hanın damadı Mahmudî Hanı Evliyâ Bey'in parmağında idi. O da hanın işi idi.

Usta mühür kazıcı ve hakkâk idi. Ahmed Bey, Ferid ve Sırrî kadar güzel yazılı mazmunlar seciler kazar ve ta'lik ve rik'a yazar ki benzersizdir. Hatta bir çeşit kezzap ile yemeni üzerine beyaz yazı yazardı ki asla bozulmaz zemin ve zaman mühürleri var ki büyüleyicidir.

Çok usta hanendedir ki musiki ilminin rast makamı gibi anası ve dügâh gibi atasıdır. Bunda olan kâr, nakş u savt, zecel, zikir, tasnîfât, kaviller, murabbalar, varsağı, şarkı, kayabaşı [bir Anadolu ezgisi] ve maniyâtlar bir üstad hanendede yoktur, meğer Fisagores-i Tevhidî, Abdullah Faryâbî ve Gulâm Şâdî'de ola idi. Ve gayet yüksek yanık sese sahiptir. Eline daireyi [def] alıp hâfız beytleriyle taksim edip 24 usûlün inceliğiyle vurarak defsâzlık edip bir kâr-ı savt ve zecel okuduğunda dinleyen adam kârdan [işten] kalıp bîkâr [işsiz] ve hayran olması kesindir.

Ve öyle üstad sâzendedir [çalıcı] ki ney, mûsîkâr, çeng, santur, tanbur, şeştâr, çârtây, ûd, kemân, kanun, ceng, nefîr, nağrakı, balaban ve mizmer, kısacası 160 adet nefesli ve vurgulu çalgı türleri

kendinde mevcut olup Zühre-i Sührâb, Baba Çengî ve Ali Rebâb *[228b]* kadar sâzende idi.

Bu adı geçen sazları tamamen kendisi yapardı, öyle üstad sedefkâr idi ki sanki Kırtıl Cân-ı Hindî'dir.

Müezzinlikte sanki Bilâl-i Habeşî'dir.

Çabuklukta sanki Amr-ı Ümeyye-i Zamîrî'dir.

Berberlikte sanki Selmân-ı Pâk'dir.

Hukemalıkta Zünnûn-ı Mısrî idi.

Meddahlıkda Suheyb-i Rumî idi.

Vaaz ve nasihatta Hasan-ı Basrî'dir.

Tefsir ilminde sanki Abdullah ibn Abbas'dır.

Silâhşörlükte Malik-i Eşter'dir veya Düldül-binicisi Esedullah Ali'dir.

Yaycılıkta Muhammed b. Hazret-i Ebubekir'dir.

Okçulukta sanki Sa'd Vakkâs'dır.

Cömertlikte Hâtem-i Tay ve Cafer-i Bermekî'dir.

Perhizde sanki Ebû Derdâ-ı Âmirî'dir ki Davud orucu ile geçinirdi. Önceleri pejmürde ve süflî idi.

Halka ekmek vermede Ömer b. İmrân idi.

Ateşbâzlık marifetinde sanki Ebû Ömer Abdullah Vâsıtî'dir.

Şişe yapmada ve şişecilik etmede hemen Ebû Ali Sînâ idi.

Bir hamam yapmıştır ki sanki Muhsin ibn Osman'dır, aşağıda anlatılır.

Sabbağ yani boyacılıkta sanki Zeyd-i Hindî idi.

Terzilik işinde sanki Davud-ı Tâhir'dir.

Çul dokuyuculukta sanki Zâhid el-Kattân'dır. Melek Ahmed Paşa'ya eli işi bir nakışlı seccade hediye vermiştir ki Mısır'da ve Isfahan'da öyle seccade dokuyamazlar

Türlü türlü külâhlar ve Bektaşî tacları yapmada sanki Abdullah-ı Vâsıtî'dir.

Kürkçülükde sanasın Ömer b. Âmirî'dir.

Keçe külâh ve keçe seccade yapmada Ebû Sa'id-i Târî'dir.

Hattatlıkta Abdullah-ı Kûfî'dir.

Şiir ilminde sanki Hassan b. Sâbit'dir ki Hazret'in şairidir.

Demircilikte Ebû Zeyd Müslim-i Haddâd'dır.

Kazancılıkta Ebû Habîb Muhyiddin'dir.

İğnecilikte Ebü'l-Kâsım Attâr'dır.

Baytar ilminde sanki Ebû Kâsım es-Semmâk'dır

Kuyumculukta sanki Nasr b. Abdullah'dır.

Tatlıcılık, şerbetçilik ve katr-ı nebât yapmada sanki Hüseyin b. Nusayr'dir.

Hoş kokulu şeyler yapmakda Hüsâm b. Abdullah el-Basrî'dir.

Gazzazlıkta [ipek dokuyuculuğu] Abdullah Cafer-i Tayyâr yahut İmam Muhammed Gazzâlî'dir.

Türlü türlü çerkezîler, fillar [pabuç] ve başmaklar yapmada sanki Ekber-i Yemenî'dir ki ismi Muhammed'dir.

Saraç koşumlarında dizgin, üzengi ve sırmalı eyerler yapmada Ebu'n-Nasr Hâtem-i Bağdadî'dir.

Yamacılık ve tamircilikte sanki Ömer b. Yâser'dir.

Kılıç yapmada Esîr-i Hindî-i Seyyâf'dır.

Kalkan düzerdi ki sanki Hasan Kattâl-i Gazi'nin işidir.

Yaptırdığı gölcükte avladığı çeşitli balıkları Nasrullah-ı Semmâk avlar gibi şebeke ve oltalar ile avlardı.

Cerrahlık ilminde sanki Ebû Ubeyd-i Kassâb'dır.

Neccarlıkta [marangozlukta] sanki Ebü'l-kâsım Abdülvâhid Neccâr'dır.

Doğramacılıkta Tanrı bilir o kadar büyüleyici şeyler yapardı ki Ebû Ubeyd el-Harrât'ın yapmaya gücü yetmezdi. Hatta mürekkebe su koyacak yuvarlak kaşıklar, makta'lar, zıhgîr sehpaları ve göz sürmesi milçeleri yapıp diyar diyar hediye gönderir.

Türlü türlü pûte, âzmâyiş, heki, peşrev, gez, zizan ve tomar cinsi oklar yapar ki Muhammed ibn İmrân yapmada âciz idi. Hatta 150 dilim kamışdan ok yapar ki ok gezinden tâ temrenine kadar içi boşdur. Bu ok ile kendisi (---) dirhem yay ile (---) gez menzil atmıştır ki gerçekten de yayını ey yüksek yere atmıştır.

Darbbâzlıkda Sâm'a denktir. Bir yayı çekişte bir çileden iki darb önünde ve iki darb ardında Sultan IV. Murad huzurunda vurup Muş haracı kendine temelli olarak bağışlanmıştır. Bunun benzeri yüzlerçe ceşit darbbâzlıkları vardır ki büyüler.

Boyacılıkta sanki Âmir ibn Abdullah as-Sabbağ'dır.

Çaldığı bütün sazlara kendisi kirişler yapar ki Pîr Ömer en-Nusayr el-Vettâr öyle sanatlı kirişler yapmaya kâdir değildir. Hatta kuyruk oynatan kuşçağızın bağırsağından saatlere kiriş yapar ki on sene dayanır kiriş olur.

Türlü türlü kase, çömlek, bardaklar yapıp ona mine gibi sırça eder ki Pîr Abbdülgaffâr-ı Medenî etmede âcizdir.

Yediğim ekmek helâl olsun için ara sıra ziraat edip çiftçilik yapar ki Riyâs b. Ömer el-Harrât öyle ziraat etmeye kâdir değildir.

Bağcılıkta sanki Ebû Zeyd-i Hindî Baba Reten kendidir. Onun için bu bağı cennet bağlarından nişan verir.

Sözün özü, Cenâb-ı Bârî bu hana bir zekâ, akıl ve idrak vermiştir ki yukarıda yazılan ustalıklarından başka binlerce sanatı icra etmekte ustalığını göstermiştir ki sanki ikinci Cemşid'dir. Her ustalığını her şeyiyle yazsak ciltli bir kitap olur.

14 adet göz nurlarından şehzadeleri Ziyaeddin, Bedir, Nûrud-dehr, Şeref, İsmail, *[229a]* Şemseddin, Hasan, Hüseyin ve diğer oğulları da tamamen usta, becerikli ve hünerli şehzadelerdir ki her biri çeşit çeşit ilimde ve sanatta ustalıklarını göstermişlerdir.

Onun için hanın hezârfen ustalıklarının anlatılmasında yukarıda yazılan sanatların pirleri de yazıldı. Bu pirlerin Peygamber Efendimiz huzurunda Hazret-i Ali ve Hazret-i Selmân-ı Pâk kemerlerini bağlayıp seccade sahibi pir olmuşlardır.

Yukarıda yazılan hokkabâz, surahîbâz, ateşbâz ve diğer sanat ve beceri sahiplerinin hepsinden haberli olup kisbetini giyip gösteri meydanında ustalığını gösterdiğinde bütün ağaları hayran ve suskun kalırlar.

Hatta Turna adlı bir ip canbâzı gelip han huzurunda marifetini gösterdiğinde hemen kisbetini giyip davulunu döğdürüp eline terazisini alıp *"Allah Allah"* diye örümcek gibi ip üzerine çıktı. Ecel Beşiği adlı salkım ip üzerinde nice marifetler gösterip yan pertapları ve diz pertapları ederken görünmez kazayla çarmıhın biri atılıp hanı ebâbil kuşu gibi havaya attı. Han havadan inerken "İsâ'dan gelirim hey!" diyerek şaka ederken zemine düştüğünde elindeki sırığını yere dayayıp sırık iki parça olup han kumluk zemine öyle çakılır ki bir bacağı kırılır. Bütün askerinde ve hareminde bir feryat kopar ki sanki mahşerden bir belirti olur. Han hareme varınca o anda mumyâ-yı kânîyi içer, üçüncü gün divana çıkıp bütün dostlar ile görüşüp bin adet kurbanlar kesilerek yoksullara dağıtılır.

Bu macerayı hakire ve bizim Melek Ahmed Paşa efendimize taklit yoluyla başından geçenleri anlattığında insan gülmekten kırılır. Ama o zamandan beri sağ bacağı topalca idi. Sözün sonu, bütün sanatlarda merhaleleri tamamlayıp ustalığını göstermiştir.

Paşa efendimizle sarayında on gün konakladık. Her gün devamlı sabahdan ta akşam vaktine kadar bütün çalıcılar, okuyucular, taklitçiler, oyuncular ve göstericiler binlerce hüner gösterip handan ve paşadan bağış alırlardı.

Han bütün hüner sahiplerine ve bütün bilginlere saygı gösterdiğinden bütün memleketlerden sanatında ustalaşmış adamlar Bitlis'e gelirdi. Eğer her yönlü mamur kimse ise ona bağ ve bahçeli saraylar, câriyeler ve sayısız haneler verip Bitlis Deresi içinde o hüner sahibini alıkoyup hünerini alır. Han böyle hünerli olmuştur.

Bütün zamanlar meyli marifet öğrenmek tarafına düşmüştür. Onun için hâlâ Bitlis Şehri hüner sahipleriyle dolu olmuştur.

Hanın mehterhanesinde olan yetkin usta zurnazen, boruzen, kudümzen ve zilzen bir vezirde değil bizzat Osmanoğlu mehterhanesinde yoktur. Zira kendisi hüner sahibi ve mûsıkî ilminde zamanın ustası olduğundan *küll-i külliyât* sahibi, zencir yirmi dört usullü, şükûfe-zâr ve sabâ darb-ı fetihleri çalar peşrev sahibi mehter üstadları var ki sanki her biri zurnayı icat eyleyen Cemşid'dir. Akşamdan yatsıya kadar veya sabah vaktinde âlem başkasından habersiz iken fasl ettiklerinde insan hayat bulur.

Şanlı hanın hıyâbânının anlatılması

Hanın bu bağ sarayının haremi tarafında bir tirkeş oku menzili uzunluğu ve genişliğinde bir Rıdvan Cenneti bahçesi var ki eğer deryâlar mürekkep, bütün ağaçlar kalem ve bütün yazıcılar toplanıp bu bağın özelliklerini yazmaya kalksalar denizde damla ve güneşte zerre kadar yazamazlar. Ancak bütün meyve ağaçları tertip üzere dikilip hepsi el bağlamış dilber gibi saba yeli etkisinden salına salına hareket ederler.

Sadece hurma, cümmeyz, muz ve serv yoktur. Yoksa bütün ağaç türleri mevcuttur. Hatta bazı gölgelik ve köşelerde limon ve turunç fidanları vardır. Kış mevsiminde keçeler ile sarılıp korunurlar.

Bu hıyâbânda türlü türlü ibret verici seyirlik yüksek köşkler var ki her biri birer hazineye yapılmaz meliklere mahsus Havernak kasırlarıdır. Hatta bir kasrın tarzı tavrı bir kasırda yoktur. Her biri birer diyarın üstadlarının işidir.

Burada olan havuzlar, fıskiyeler ve selsebiller Rum'da yoktur. Ve her havuzun dört tarafında değerli küçük taşlardan öyle renk

renk mermerler döşenmiştir ki sanki Hind sadefkârîsi ve pûsis-kârîsidir.

Havuzlara çeşit çeşit dev suratlı ve arslan başlarından ve ejder kellelerinden adam boynu kalınlığında âbıhayatlar akıp aşağıda müşebbek bostanlara gider.

Nice fıskiyelerden birer su fışkırır, ama pek çok fıskiyelerin delikleri bir iken o delikten 40-50 adet *[229b]* tatlı su dilber saçları gibi dağılır. Gariplik bunda ki fıskiyelerin deliği birdir.

Ve nice şirin küçük köşklerin kubbeleri içinde asılı cam ve kristal kâseler vardır, şadırvanlar o cam taslara isabet edince hüzünlü bir ses duyulup nice büyük taslardan yine şadırvanların suyu baş aşağı yağmur gibi iner.

Nice fıskiyeler üzerine asılı çarklar vardır. Fıskiye suları o çarklara çarptıkça havada o çarklar döner. Nice fıskiyeler üzerinde karpuz kadar içi boş toplar havada dönüp altını üstünü dolaşmaktadır.

Kısacası her diyarın üstadları birer çeşit ibret verici sanatlar icra etmişler ki diller ile anlatılmaz.

Bu bağda olan tarla tarla gül, sümbül, reyhan, menekşe, erguvan, zerrin, nebatî, deveboynu, kâfûrî, şakâyık, müşk-i rûmî, karanfil, fül, zambak, süsen, nergis, buhûr-ı meryem, yasemen, lâle, gülhatmi ve bunun benzeri binlerce çiçekler var ki tarla tarla zemini tarh edip zerrinin [fulya] hoş kokusundan ve diğer çiçeklerden insanın dimağı kokulanır.

Çeşitli meyve ağaçları ise Isfahan hıyâbânından, Tebriz ve Nahçıvan'dan gelmiş fidanları vardır. Bu İrem Bağı yakın zamanda yapılmıştır. Ama Revan fatihi Sultan Murad Han gördüğünde hayran kalmıştır. (---) (---) (---)

Han'ın yapmış olduğu gölcüğün manzarası: Bu adıgeçen bağın kuzey tarafı ardında Taklaban Deresi adlı bir akarsu var idi. Han o derenin aşağısına bir İskender Seddi yapıp deryâ gibi bir gölcük oldu. Ama öyle sağlam sed inşa etmiştir ki sanki Ye'cûc seddidir. İçinde yüzbinlerce çeşitli ve renkli balıklar yüzerler.

Han bu gölek içinde nakışlı ve sanatlı kayıklar inşa edip bizzat kendisi kürek çekerek halvet edip ailesini ve çocuklarını kayıklar ile gezdirip deniz arzusunu bu yolla giderirdi.

Hikmet, bir gün kayıkta avratlar dürüst oturmayıp kayık devrilip birkaç cariye boğulunca ondan da vazgeçip ara sıra balık avlardı. Ancak gayet derin gölcüktür.

Bir kere yukarıdan fazlaca sel gelip seddin bir tarafını yıkar, deryâ gibi su kurtulup Taklaban Mahallesi'nin nice hanelerini harap edince Kürtleri,

"Ey han sen dahi gûr-be-gûr olup harâb u yebâb olasın" dediklerinde han, hepsinin evlerini yeniden imar etmiştir.

Bağ Hamamı'nın özelliği: Han sarayının hazine odasının camekânına dahil olur ferah bir hamamdır. Üç tarafı tamamen İrem Bağı'dır. Camekânın bütün pencereleri bahçeye bakar Fahrî oyması gibi tunç ve demir şebekeli pencerelerdir ve Arabî oyma pencere kapakları var ki Tebriz'den Acem hanları hediye göndermiş. Bütün kapakların oymaları içine siyah ham amber dolmuştur. Dışarıdan sabâ rüzgârı vurdukça camekânda olan adamların dimağları kokulanır. Bu camekânın dört tarafı baştan başa türlü türlü Çin kâşîsi [çini] ve fağfûrudur.

Yüksek kubbesinin çevresinde ve bütün pencerelerinin alt kısımlarında Çin kâşîsi içinde Muhammed Rıza-yı Tebrizî'nin hattıyla Fuzulî'nin Hamam Kasidesi büyüleyici güzellikte yazılmıştır. Yazılan beyitler bunlardır:

....................(3 satır boş)....................

Bu camekânın ta ortasında âbıhayat ile dolu şadırvanları 300 yerden kubbeye doğru fışkırmaktadır. Ve döşemesi Mısır tarzı baştan başa renkli ham mermerdir ki bukalemun nakşıdır. Bu havuzun ortasındaki fıskiye ta kubbenin zirvesinde cam tasa vurup ondan aşağı akar.

Bu camekânda bütün hizmetçileri güneş parçası Çerkes, Abaza ve Gürcü kölelerdir ki her birinin kemerlerinde ve giysilerinde biner guruşluk kıymetli mücevher kuşak, hançer ve bıçaklar vardır. Hepsi sadefkârî nalinler ile salındıklarında sanki her biri birer çeşit İrem Bağı tâvûsudur. Bu hoş ve güzel hizmetçiler yıkananlara ibrişim peştemallar ve sadefkârî nalinler verip hürmet ederler.

Bu camekândan içeri girince sovukluk dedikleri büyük bir kubbe daha vardır, ama ortasında havuz ve şadırvanlarının akarsuları tamamen sıcaktır.

Dört tarafı duvarı ibret verici Çin bukalemun nakşıdır. Bu da parça mermerler ile döşenmiş Çin gülüdür. Ama *[230a]* bunun kubbe-i mînâsı kâşî ile renklenmiştir ve nice bin avizeler ile süslenmiş sağlam bir kubbedir.

Bundan içeri sıcak hamamdır ki insan girse sanki nur içine girmiş olur. Zira göklere baş çekmiş yüksek kubbesinin etrafında asla duvardan eser yoktur. Hemen bu büyük kubbe tamamen uzun sütunlar üzerine konulmuş yuvarlak bir kubbedir.

O sütunların araları alt alta ibret verici billûr, necef, moran berrak ve parlak camlardır ki bu camlara âlemi aydınlatan güneş vurdukça hamamın içi *nûr üstüne nûr* olur.

Bu hamamlardan dışarısı tamamen İrem Bağı'dır ki binlerce bülbüllerin inleyiş ve feryatları duyulur. İnsanlar yıkanırken bülbüller yavrularına gıda verdiği görülür, bütün ağaçların çiçekleri ve hoş ve tatlı sesli kuşların yuvaları seyr olunur. Zemininde olan otların, bitkilerin ve diğer çiçeklerin boyları ve renkleri görülür.

Bu hamamın ortasında büyük bir havuzu var, dört tarafında fıskiyeler fışkırır, ortasındaki fıskiye ise ta kubbedeki tasta son bulup ondan aşağı baş aşağı sıcak su havuz içine dökülür. Bu havuz içinde kırmızı gül yaprakları ve karanfil yaprakları yıkananların vücutlarına yapışıp güzel kokuları insanın beynini kokulandırır.

Her halvette de kulleteynler vardır ve bu da öyle sanatlı mermer döşenmiştir ki insanın gözü kamaşır. Zira kuş gözü gibi yeşim, pîrûze [firuze], balgamî, kehriba, aynu's-semek [balık gözü], akik, yemenî ve seylân cinsi taşlar ile döşenmiş ibret verici aydınlık bir hamamdır.

Bu adı geçen camlar arasında olan direklere bitişik balgamîden, somakîden, yerekan taşından, ferah taşından ve Çin fağfûrundan kurnalar var ki her mermer ustası her birinde birer çeşit sanat göstermiş ki insan hayran olur. Bütün lüleleri altın ve gümüştür, taslar da öyle ve fıskiyeler de tamamen saf gümüştendir.

Ve suyu ve havası ol kadar hoştur ki insan sonsuz hayatı bulur.

Türlü türlü avizelere, çarklara ve baş aşağı asılı cam taslara şadırvanlar isabet ettikçe o sanatlı dolaplar dönmektedir. Bu da bir seyirliktir.

Ve kubbenin eteklerinde nice çeşit hüsn-i hat kitabeler üzere hamama dair beyitler yazılmıştır.

İbrişim ve mavi peştemalları çıplak bedenine sarmış güneş parçası köleler fütûnî keseler ile ve misk kokulu sabunlar ile hizmet edip saçlarını dağıttıklarında şeydâ âşıkların akılları darmadağın olur.

Ve nicesi türlü türlü micmereler ve buhûrdanlar ile öd ve anber yakıp hamam içi tamamen koku ile dopdolu olur.

Kısacası bu hamamın, büyük sarayın ve İrem Bağı'nın övgüsünde dil kısa kalır. Zira bu yazılan ibret verici yapıların hurdekârlık sanatlarında, letâfet, incelik ve güzelliklerinde asla benzerleri yok, seyre değer son tarz bir hamamdır ki bu hakir 41 sene seyahatinde dengini, benzerini görmemiştir.

Üstad mühendis her işinde var kuvvetini pazuya getirip öyle sanatlar icra etmiştir ki felek-i atlasta öyle bir ustalığı hiç bir eski mimar etmemiştir. Ama bu ibret verici hanelere de giden masrafı Tanrı bilir. Hatta Revan fatihi Murad Han bu hamama girip soğuk suları gülsuyu ve sıcak suları buhûrsuyu akmış ve bir halvette beş adet kara gözlü, uzun saçlı, güneş parçası tellâk köleleri ve bir halvette beş adet peri yüzlü, melek görünüşlü, yüz güzelliğinde benzersiz, yıldız gibi parlak bâkire tellâkeler Sultan Murad Han'a hizmet ederler. Murad Han çok hoşlanıp buyurmuşlar ki,

"Nolaydı bu hamam benim Dârüssa'âdemde olaydı" demişler! Gerçekten de seyre değer gönül açan bir hamamdır.

Melek Ahmed Paşa efendimiz bu hamama girip "Böyle hamam yeryüzünde görülmemiştir" dediler.

Yiğit Vezir Melek Ahmed Paşa'ya şanlı han tarafından verilen ziyafetin anlatılması

Bu hamamdan Paşa efendimiz çıkınca Han'ın kanun ve kaidesi üzere paşaya özel sofralar meydan yerine geldi. Tam 200 gümüş lengeri ile misk kokulu nefis nimetlerin ıtriyatın kokusundan insanın dimağı kokulanır. Ama genellikle yemekleri kükü pilâv, muza'fer pilâv, çilâv pilâv, dûzdeh büryân pilâv, dûd pilâv, şille pilâv, rummân pilâv, ûd pilâv, amber pilâv, âbşüle pilâv, köfte pilâv, fıstık pilâv, kırma badem pilâv, kişmiş pilâv; mastaba çorba ve kıjı çorba ve lakişe çorba, nice bunun benzeri çorbaları var; ama keklik pilâvlarına, nar pilâvlarına ve çeşit çeşit taze ve iyi pişmiş kebaplarına aşk olsun.

...................(1 satır boş)................... *[230b]*

Bu anılan 200 saf gümüş sahanlardan başka yine güneş parçası, başlıklarını eğmiş hanın o zamanın mahbûbu Siyâvuş'ları, Kâzım Sührâb'ları ve Hüsrev Bâkır adlarındaki köleleri altın ve gümüşlere

batıp bellerinde kenarları sırmalı peştemaller ve her birinin ellerinde birer mücevher fağfûrî ibretlikler ile miskli ve amberli yemekler ile tam 200 taze köle namlı ay parçaları kanunları üzere paşanın huzuruna hıtâyî [kaftan yapılan bir tür ipekli kumaş] ve fağfûrîleri, nakışlı cam kâseleri ve mertebânî gavrîleri yerli yerlerine dizip her biri servi gibi divan durdular.

Bu Muhammedî sofrada olan peşkir ve mücevher saplı kaşıkların, şerbet kâselerinin ve sofra kap kacaklarının övülmesinde dil kısa kalır.

Meramın sonu, han ile paşa ve hanın ciğer-köşelerinden Ziyaeddin, Bedreddin ve Şerefeddin adlı hanın oğulları paşanın sağında ve solunda diz çöküp oturup *bismillah* ile miskli yemeklere başladıklarında 400 sahan ve fağfûrinin başına Melek Ahmed Paşa ağaları ve bir tarafında han ağaları yemeklere öyle diş çalmışlardır ki sanki her biri Ma'dîkerb Gazi'dir yahut Muaviye ibn Süfyan'dır. Bu açlar tayfası Maanoğlu hapsinden çıkmış gibi yemeğe bir giriştiler ki sanki *cû'u'l-kelb*e [köpek hastalığı] yakalanmışlardı.

Sonuç, yemekten sonra mücevher altın leğen, ibrik ve miskli sabun ile eller yıkandı. Ardından muhabbet meydanına mendiller ve bir uzun altın işlemeli peşkirler, kuknus, bağa, sedef, ceviz, zümrüt, seylân, akik ve yemenî hoşaf kaşıkları geldi ki her biri birer hazine değer.

Sonra yine başka değerli giysiler giymiş 50 adet dolunay gibi ay parçası kölelerin ellerinde 50 adet ibretlik kâseler içinde Şâm'ın kand-i hamevî otuyla pişirilmiş tam 50 çeşit hoşaf geldi ki her birinin anlatılmasında dil kısa kalır. Bunu da paşa, han ve diğer seçkin ağalar mideye indirip yine başka türlü leğen ve ibrikler geldi. Bunlar tamamen zer nişanlı mücevher fağfûriler idi.

Bundan sonra cevâhirli fincanlar ile miskli ve amberli kahve, salep, mahlep, çay, bâdyân, sıcak avşıla, şekerli şerbet, sıcak palûde ve sütler gelip içildi.

Her gün bir kere sabahleyin kahvaltı ki yüzlerce çeşitte tatlılar, şekerli reçeller, meyve suları, diğer macunlar, reybas, kebbât [reçeli yapılan, meyvesi acı bir nârenciye çeşidi], emlec [armut], şakakıl, bevvâ [hindistan cevizi], hıyarşember murabbaı ve felec murabbaı [reçeli] adlı], macunlar ve reçeller gelirdi. Öğle vaktinde adı geçen büyük sofra gelirdi. Akşam vaktine yakın bir sofra gelirdi.

On gün on gecede şanlı han Melek Ahmed Paşa'ya böyle büyük ziyafetler verdi. 3.060 adet ağalarının, sekban ve sarıcalarının, sonuçta ta aşağı mertebedeki meşalcilerin ve bütün seyislerin tayinatlarını han verip bir at için çul ve torbaya muhtaç etmedi. Hepsinin kahveleri bile han tarafından verilirdi. Han, yemekten sonra paşaya:

"Sultanım, bizim hizmetimizde olan birkaç yetkin üstad pehlivanlarımız vardır. Eğer muradınız olursa meydana bakan alttaki köşke teşrif buyurup seyrederseniz. Bunların her biri simya ilminde, tayy-ı mekân [yer değiştirme] ilminde, kırtas ilminde ve pehlivanlık sanatında bunlar zamanın seçkini üstadlardır ki ömrünüzde görmüş olasız." diye paşaya han rica edince paşa "Nola görelim!" deyip göster meydanına bakan maksurede oturup meydanın dört tarafına kat kat adamlar toplanıp gösteriyi beklemeye başladılar.

Acayip ve gariplikler den simya ilmini ve pehlivanların işlerini beyan eder

Evvelâ Acem ülkesinden Pehlivan Zengüzer adlı ünlü bir pehlivan gösteri meydanına siyah güderi kisbetiyle gelip paşanın huzurunda yer öptü. Dua sırasında Hazret-i Risâlet'i, safâlı Dört Dostu, On İki İmamları, Osmanoğlu'nu, Melek Paşa'yı ve Han'ı bütün evlatlarıyla yâd edip duadan sonra elini yüzüne sürüp "Destûr ey içi aydınlık vezir" diye bu beyti okudu. Beyt:

Ger hod heme aybhâ bedin bende derest
Her ayb ki sultan be-pesended hünerest[1]

deyip bir daha yer öpüp bu savaş meydanında öyle bir topuk vurup dönüp dolaştı ki sâfinâtü'l-ciyâd gibi atlar kendine eremezler. Ta bu derece çabukluk ve zinde, Amru Ayyârlık var özünde ve Ebü'l-Me'âlî kelâmı var sözünde, bu deverandan sonra seğirderek paşa huzuruna gelip "Yâ Allah" deyip bir tâvûs taklası attı ki havada üç kere dönüp yine yere inip durduğu an "Yâ Hay!" deyip bir güvercin taklası attı ki havada dört kere takla attığı hâlde vücudunda bir uzvu belli değildi. Hemen bir yuvarlak top gibi dönüp yine yere ayak basınca göz açıp kapayıncaya kadar değişik bir takla daha atıp

---

1 Her ne kadar bu bendenin çok aybı varsa da, sultanın beğendiği her ayıp hüner sayılır.

havada üç defa öyle dönmüştür ki *[231a]* insanın yapacağı şey değildir. Sonra o meydanda çarkıfelek gibi baş el ve ayak ile araba tekerleği gibi döndükçe elinden ayağından ve başından asla bir uzvu görünmeyip fırlak gibi dönerdi. Sonra,

Dördüncü manzara: Bu meydanda altı adet adamlara 16 arşın uzunluğunda bir köse sarığını açarak tutup o hızlı pehlivan şimşek gibi seğirderek tülbent üzerine takla atarak çıkıp 16 arşın uzunluğundaki sarığı bir baştan bir başa koşarak geçtiğinde tülbent asla zerre kadar hareket etmedi. Gerçekten de sihir mertebesinde bir çabukluktur. Sonra,

Diğer bir acayip sanat: Bu pehlivan gösteri meydanına iki yerde üç tane sürahi içki şişelerini biri biri üzerine koyup karşı taraftan "Yâ Allah!..." deyip seğirderek bir takla atıp koşarak korkusuzca sürahilerin üstüne konup durdu, ne kendisi hareket etti ve ne şişeler kırıldı. Hemen şişelerin üstünden zıplayıp yere ayak bastı. Bu şişeler üzerine üç şişe daha koyup hepsi on iki şişe oldu. Hatta bu şişelere rüzgâr değdikçe şişeler hareket ederdi ve içleri boş öyle hayal sürahi Ceneviz Firengi şişeleridir ki her biri hayal işidir. Bu şişelerin altısı biri biri üzere durduğunda bir adam boyundan yüksek oldu.

Müşkül iştir ki Yaratıcı yardımcı ola. Def elde, deyip 40-50 adım kadar geriye gitti, hemen orada at gibi eşinip kişneyip,

"Ey benzersiz Yaratıcı!" deyip yıldırım gibi şakıyıp katı yaydan ok çıkar gibi fırlayıp şişelerin dibine geldiğinde "Yâ Hay" deyip takla atarak sanki bir sinek gibi bir ayağını altı şişe ve bir bir ayağını diğer altı şişe üzerine koyup durdu. Tanrı bilir o cüsse ile ne kendisi ve ne şişeler hareket etmeyip biri bile kırılmadı. Şişeler üzerinde paşaya dua edip yine bir takla atarak yer öpüp bir tarafa durdu. Sonra,

Simya ilminden acayip ve garip ibretlik bir manzara: Daha önce Bitlis Şehri'ne büyük alay ile girerken cılız ata binen Molla Mehmed muhabbet meydanına yine o kirli, bezirli ve palas palas sarığıyla ve bin parçalı yırtık pırtık hırkasıyla paşa huzuruna gelip biraz duadan sonra Kürt lehçesiyle,

"Meni bu siyaset meydanına ne çağırmışsız, ziyafet meydanına çağırmazsız kim palas palas esbabı [elbisesi] vardır, dersiz, şimdi menden marifet istersiz" diye iğneleyici nice dokunaklı sözler edip:

"Hayya ale's-salâ, han ocağı daim ola, Melek Ahmed Han kâim ola, Fisagores-i Tevhidî ve Ebû Ali Sînâ ve cân-beraber biraderi Ebü'l-Hâris ervahları şâd ola" deyip muhabbet meydanına bir çuval koyup Pehlivan Zengüzer'in yardımcıları daire ve kudüme el vurdular. Hemen Molla Mehmed el kaldırıp:

"Eyâ huzzârân, yârân-ı ihvânân! Bilin, âgâh olun! Eğer katı yürekli merd-i Hudâ kişiler iseniz benim temâşâma sâbit-kadem olun. Ve illâ bir kadem mukaddem taşra çıhmağa takaddüm edin" diye hemen anadan doğma uryan olup şallak mellak bu meydanda bir hayli dönüp dolaştı. Sonra anılan çuvalının yanına gelip:

"Cânım, hânım ve Melek Ahmed be cânânım! Huzurunuzda kim böyle çılbah gezmemiz terk-i edebdir ammâ meni sâhib-i zeker, sâhib-i dübür ve kubur sanırsız. Yok kişiler, eyle zekerli değilem, cümle yârâna safâ-nazar!" deyip bütün orada hazır olanların önlerine varıp dolaştı.

Bunda ne zengüle, ne hayâ, ne dübür var, hemen önü ardı birer tahta gibi deri parçaları, kadın da değil, hadım da değil ve dübüründen de nişan yok, bir erkek şekilli dertli.

Bu dönüp dolaşmadan sonra yine çuvalının yanına geldi. Çuvaldan bir peştemal çıkarıp beline kuşandı. Ama Yemen diyarında Aden hasırı derler, bir sanatlı örülmüş bir hasır olur, bu peştemal öyle örülmüş bir sihirli dokunmuş peştemal idi. Bu peştemali kemerine bağlayınca,

Büyük gösteri: Hemen bu Molla Mehmed meydanda koşmaya başlayıp mesela kanatlı ağır kuşlar ilk başta birkaç kere sekip sonra havalanırlar, bu Molla Mehmed dahi seğirdirken ayakları yerden kesilip havalanmaya başladı ve havada doğru çıkarken seyircilere; "Ey akıllılar, ey gâfiller" ve "Ey filân oğlu filân" diye görmediği ve bilmediği paşalı adamlarının babası ve dedesinin isimleriyle seslenip selâm vererek havada dolaşırdı. Bütün halk hayran kalıp zevk alır ve safa ederdi. Onu gördük, bu Molla Mehmed havadan yere 4-5 adam boyu kalarak dolaşırdı. Bazı kere ayakları halkın başına dokunurdu.

Bu mahalde Molla Mehmed havada *[231b]* belinden peştemalını çıkarıp omuzuna koyunca bu mollada bir heybetli salak ve kalaklı zeker ortaya çıktı ki sanki Ûc bin Unuk olayıdır.

Hemen zekerini eline alıp havada uçup dolaşırken bu saray meydanı içini doldurmuş olan seyircilerin üzerlerine serpe serpe o

kadar işedi ki bütün halk sırsıklam olup ancak koltukları altı kuru kalıp nice adamlar çareyi kaçmakta buldu. Niceleri,

"Bire canım, demin mollaya çıplak iken baktık, zekeri yok idi. Şimdi bu kadar iri zeker nedir ve bu kadar lanet yağmuru gibi sidik bolluğu nedir?" dediler.

Ama durumları bilen Kürtler o sidikten içtiler. "Poh, âbıhayatdır", kimi "Yoh, zülâldir" der.

Molla Mehemmed yine havada serpe serpe işeyerek han ile paşanın üzerlerine geldiğinde önce han ve evlatları kaçtılar. Paşa "*Lâ havle ve lâ kuvvete*" derken o da duramayıp içeri köşke girdi. Molla, paşanın oturduğu altın işlemeli yaygı ile döşenmiş köşk içine o kadar işedi ki sidik seli taşıp aktı.

Han gülerek "Bire, kurşun ile urun şu melunu" der, ama gülmekten hayran olur.

Bu hâl üzere bir saat geçip yine Molla Mehmed yere ayak basıp peştemalı belinde yer öptü. Ne zekeri var ve ne sidik yağmuru var ve ne ıslanmış adamlar var. Bütün halk önceden olduğu gibi kupkuru giysileriyle yine muhabbet meydanına toplandılar.

Paşa *"Sübhanallah!"* diyerek elini ağzına götürüp hayran kaldı. Ol mahalde han arkasından samur kürkünü Molla Mehmed'e bağışlayıp:

"Ey mollâ!, Meni seversen bir acibe mahuf u muhâtara kâr etgilen" dedi.

Molla "Başım gözüm üstüne" dedi.

Diğer ibretlik: Molla Mehmed "Han'ım! Saray meydanı kapılarını ve yukarı merdiven kapılarını tamamen kapasınlar. Ta ki sen ve aşağıdaki seyredenler seyre dalsınlar." deyince han tembih edip bütün kapıları kapattılar. Meydanın dört tarafı kale duvarı gibi oldu.

Molla Mehmed çuvalı içinden biraz çaput maput parçaları çıkarıp yardımcılarıyla kapıların deliklerini tamamen tıkadıktan sonra yine meydana geldi, çuvalından bir bardak çıkarıp suyundan birazcık içti ve bardağı yine çuvalına sakladı. Sihir âletini eline alıp o kadar su akıttı ki bir anda saray meydanı göl oldu.

Bunun üzerine orada bulnan insanlar korkuya kapıldılar. Bir hây hûy ve vaveylâ başladı ki, feryad u figan edenlerin hadd ü pâyânları yoktu. Kaçacak ve sığınacak bir yer de yoktu. Molla

çuvalının üstüne binip bu göl içinde yüzgeçlik etmeye başlayınca insanlar gördüler ki boğuluyorlar. Hemen hepsi bir ağızdan:

"Aman hey Melek Ahmed Paşa! Aman kapıları açsınlar, bizi boğulmaktan kurtarsınlar!" deyü feryat edip inlediler. Bunun üzerine paşa;

"Bu ne hâldir hey han! Bu kadar insan senin evinde suda boğulsunlar mı?" deyince, han paşanın elini öpüp,

"Sultanım, marifettir, bunda ölüm yoktur. Birazcık sabreyle." dedi.

Bütün insanlar gördüler ki handan ve paşadan imdat yok. Yüzme bilenler anadan doğma olup denizde yüzer gibi bu saray meydanında yüzgeçlik etmeye başladılar. Kimi birbirinden aman dileyip birbirini kucaklamış, kimisi merdiven ayaklarında kat kat olmuş, kimisi duvarlara tırmaşmış, kimisi biri biri üzerine çıkmış, kimi altında kalmış, kimi boğulurken şehâdet kelimesi getirir, kimi gır gır sesler çıkarırdı.

Kısacası bu saray meydanında bir bağırış çağırış ve feryat oldu ki gûyâ kıyametten bir belirti oldu. Bu durumu biz paşa kasrında seyrederdik.

İlk başta Molla Mehmed'in içtiği bardaktaki sudan yere döktüğü zaman yere yayılan su, ancak adam topuğuna çıkardı. Ama aşağıdaki seyirciler boğuluverdiler.

Sonra yine Molla Mehmed çuvalından bir tas çıkarıp tasa bir taş ile vurunca tasdan saat çanı gibi bir ses duyuldu. Bu meydanda ne bir damla su ve ne Molla Mehmed'in zekerinden ve kuburundan [önünden arkasından] bir belirti yok. Ancak bu meydanda bu kadar bin adam şallak, mallak ve çıplak, kimi sarayın pencerelerine yarasa kuşu gibi sarılmışlar, kimisi saray duvarına çıkmışlar. Çıplak ve ağlar vaziyette meydanda kalanlara paşa, han ve diğer ileri gelenler gülmekten hâlsiz kaldılar. Zavallı adamlar utançlarından kimi çıplak yere çöker, kimi halk arasına gizlenip

"Bre esbaplarım [elbiselerim], bre bıçak ve hançerim!" deyip feryat edenin hadd ü pâyânı yok. Bu öyle bir şaka olmuştur ki bin sene seyâhat eden insan, ibret verici bu seyri görmemiştir.

Hemen yine Molla Mehmed, paşa ve han huzurunda *[232a]* yer öpünce han:

"Paşa başıyçün olsun, ufak da olsa bir parça marifet daha göster. Ondan sonra senden bir şey istemeziz" deyince Melek Paşa:

"Defet ey han şu sihirbaz âdi gidiyi! Bütün adamlarımızın ödlerini patlattı." deyince Han:

"Bunda bir şey yoktur, sultanım." dedi. Paşa gördü ki hanın tabiati seyretme tarafına meyilli, buna göz yumup;

"Hele bir makulce marifet gösterse!" dedi.

Diğer acayip ibretlik: Bunun üzerine Molla Mehmed çuvalının yanına gelip çuval içinden bir alaca nakışlı uçkur çıkardı, peştemalı elinde biraz saklayıp azıcık oturdu, yine uçkuru peştemalı elinden çıkarıp uçkuru yine çuvalı içine kodu.

Bir de ne görelim, çuvalın içinde bir gürültü, şimşek ve bir hareket belirip çuvalın ağzından dışarı iri büyük bir yılan başı çıktı. Dışarı süzülüp toprak üzerine kıvrılarak şiddetli sıcakta güneşe karşı çöreklendi, yattı. Ancak soludukça büyümede, gözleri meşale gibi ışık vermede, dişleri fil dişi kadar olmada ve ceylân tüyü gibi tüyleri belli olmada idi. O yılan bu hâl üzere meydanda yarım saat durunca vücudu fil cüssesi kadar oldu.

Daha sonra o şiddetli sıcakta uzanıp uzun vücuduyla gerindi, sündü, biraz gezinip yine Molla Mehmed'in yanına geldi. Molla Mehmed:

"Bu ejderhaya bineyim" deyince öyle bir kuyruk vurdu ki Molla Mehmed tepesi üzere düşüp purpotur olup meydanda dermansız kaldı. Bu kere seyircilere telâş el verdi.

"Bu ejder Mollaya böyle edince ya bizim hâlimiz ne olur?", diye insanlar kaçışmaya başladılar ve ister istemez sarayın dağ kapısını kırıp kaçtılar.

Hemen Molla Mehmed yerden kalkıp çuvalından kırmızı çubuğu çıkarıp ejderhaya vurdu, ejderhaya binip kafasını ve kuyruğunu yukarıya kaldırdı. Saray meydanında gıjgırıp ağzından ateşler saçarak kuyruğuyla yerdeki toz toprağı nadaz nadaz edip kara top bulutları göklere yükseldi. Yine gezip dolaşarak halkı birbirine katardı.

Bunca insan donup kalırdı, bir nicesi yerlere yatardı. Hatta zavallı ekmekçibaşı korkusundan sar'a tutup bayıldı.

Paşa bu perişan hâli görünce;

"Bre Molla Mehmed melun! Bre ha sen bunu unutma ha!" diye bağırdı

Molla Mehmed bildi ki paşa üzülmüştür. Hemen ejderha ile bir kere dolaşıp ejderiyle paşa kasrının altına gelip,

şahnişinlere varasın tâ ki ibret göresin" deyinc paşa o tarafa, bütün eğlenceye gelenler de o tarafa vardılar. Pehlivanın yardımcıları def ve kudüme el vurup pehlivan dam üstünde dua ve senâ edip,

"Ey âşıklar, bu arz-ı marifet değildir. Buna canbazlık derler. Bizi hayır duadan unutman. Sizi Allah'a ısmarlamışam. Siz dahi meni Perverdigâr'a ısmarlan. Her kim Muhammedî'dir, Muhammed'in gül cemâline salavât deyüp Allah onara" deyince binlerce adam "Allah onara" deyince,

Hemen zalim pehlivan götü altına anılan fışkı ve topraklı çuvalı alıp sıkı yapışıp kendini saray damından aşağı iki minâre boyu yere atınca kartal kuşu gibi uçarken "Ya Allah!" diye bağırarak uçup zemine bir adam boyu kalınca hemen götü altındaki çuval üzerine bir tâvûs taklası atıp Tanrı'nın emriyle sağlıkla ve esenlikle yere ayakları üzerine indi. Yine hayır dua edip orada bir at hazır imiş, binip göz açıp kapayıncaya kadar mahmuzlayıp paşa huzurunda yer öpünce paşa kendine bir kese guruş bağışladı. Ve yine paşa seyre saray meydanı köşküne geldi.

Diğer bir beğenilen marifet: Yine yardımcıları def ve kudüme el vurup pehlivan muhabbet meydanında gezerek oyunculuk edip takla atarken çantasından bir çekiç ve iki çivi çıkarıp:

"Ey han'ım! Eğer izn-i şerifin olur, bu 80 arşın boyu yüksek olan duvarın yüzünden ta yukarı çıkayım" diye izin istediğinde Han:

"Destûrdur, Hudâ rast getire" deyip duvarın dibine varıp hayır dua edip eli yetiştiği yerde duvara çivisinin birisini kakıp çekici yine beline sokup "Yâ Allah" deyip perende ile çivinin üstüne çıkıp oturdu ve hayli marifetler icra etti.

Sonra bu çivi üstünden duvara yapışarak ayak üzere kalkıp belinden çekici ve bir çiviyi de çıkarıp onu da iki taş arasına kaktı ve yine *[233a]* çekici beline sokup örümcek gibi o çivi üzerinde durup orada da çeşit çeşit oyunlar gösterdi. Ama gariplik bunda ki çivisinin ikisi de birer buçuk karış ancak var, üçer parmak kadarı duvara girdiği zaman beri tarafta marifetini gösterecek yer yok, âlet yok.

Onu gördük, yukarıdaki çividen yılan gibi süzülüp baş aşağı olup aşağıdaki çiviye berk yapışıp yukarıda kalan çiviye ayağının üstü ki mesh olacak yerlerini ve ayaklarının parmaklarını devirip çengel ederek aşağı çividen ellerini bırakıp baş aşağı ayağı üstünden asılıp baş aşağı nice sanatlar gösterirken belinden çekicini

çıkarıp ayağı üstünden asılmış iken aşağı çiviyi çekiç ile vura vura çıkarıp yine yukarı çiviye süzüldü.

Ondan da ayak üzere kalkıp yine eli yetirdiği yere öbür çiviyi kakdı. Ve o kadar sanatlar gösterdi ki anlatılmaz.

Sonra yine aşağıdaki çiviye baş aşağı süzülüp yine ayağı meshi yerinden asılıp yine aşağıdaki çiviyi çıkardı, yukarıdaki çivi üzerinde yine ayağa kalkıp çiviyi boyunca duvara kaktı. Onda da çeşit çeşit hünerler gösterdi.

Bu çivi mahalli zeminden dokuz adam boyu oldu. Bu çivide iken belinden tütün kesesini çıkarıp çivi üzerine keseyi koyup tepesi üzere durup ayakları havada hareket ettirirdi. Nasıl bir hünerdir ki insan vücudu bir çivi üzerinde bu derece hareket ede.

Sonra yine baş aşağı olup aşağı çiviyi çıkarıp yine kakıp yine çıkardı. Bir çivi üzerinde gösterdiği hünerleri diğer bir çivi üzerinde göstermeyip 47 kere 47 insan boyu duvarın yüzünden ta tepeye çıkıp üstadlarına ve pîrlerine hayır dua edip anılan iki çiviyi bir yere kakıp çekici aşağı atıp der:

"Ey ümmet-i Muhammed! Menüm âletim çekiç idi ve iki çivi idi. Şimdi çekiç yok ve çivilerin çıkması mümkin değil. Ben nicesi bu dam üzerinden aşağı enerem? İşim Allah'a kaldı kim men öz özümü aşağa ataram. Hudâ şâhid ola kanım ve katlim size helâl ola. Bizi duadan unutmanuz" deyip koynundan bir eldivan çıkarıp ellerine giydi ve "Bismillah ya Allah!" diye damdan zemine kendini attı. Gören akıllılar,

"Hay Allah belâ vermesin, kanlı olduk" derken meğer eline giydiği eldivenler tamamen ham ibrişimden şeffaf Fireng sicimi imiş. Bir ucu duvardaki çaktığı iki çiviye bağlıymış.

Hemen zemine ineceğine yakın olduğunda elindeki eldiven ipini sıkı tutup vücudu duvara varıp elindeki ip ile asılı kalır, oradan bir takla ile yere inip paşa huzurunda toprağı öpünce paşa, pehlivanın başına iki avuç altın saçtı.

Acayibin acayibi ve garipliklerin garibi seyre değer manzara

Bu ibretlikleri paşa ve bütün asker seyrederken paşa efendimizin yanında diz çöküp oturmuş Hakkâri hâkiminin akrabalarından salihlerden bir âlim u fâzıl çelebi idi, ama ismi *Allah bilir* ya İsmail veya Molla Ali idi, hemen o inatçı zatın Kürtlüğü tutup paşaya ve hana der:

"Böyle hırsız ve haramî kemendbaz ve çivibaz senin hareminin duvarına çıhar. Murad edinse gece haremine girip haram-zinâlık ve haramzâdelik etmez mi? Munu fikr etmeyip eynine samur lipâçe verip bir kese guruş verip başına mümessek altın saçarsuz. Men de ecdadımdan gördiğim marifetleri gösterem. Mana ne verirsiz, görem!" deyip köşkten aşağı "Yâ Hay!" deyip kendini atıp derhal sırtından samur kürkünü çıkarıp muhabbet meydanında serseri "Yâ Hayy!, yâ Kayyûm" diye gezerek:

"Ol pehlivan duvarlara çivilerle çıkar. Görem ki men de nice çıkaram" diye hemen karşu duvarın yüzüne bir kere el vurdu ve eli duvara yapıştı. Öbür elini de yukarı attı. O da öyle yapıştı.

Bu yolla "Yâ Hay, yâ Hay" diye feryat ederek yarasa kuşu gibi duvarın yüzüne yapışarak asılıp gezerdi.

Başında kohik şanpur [patiska] sarığı ve ayaklarında poçikli pabucu ile saray meydanının dört tarafında duvar ki, seksener doksanar arşın yüksek duvarlardır, birkaç kere bu duvarın yüzüne "Yâ Hay, yâ Kayyûm" ve "Yâ Vâhid" ve "Yâ Mâcid" ve "Yâ Ferd" ve "Yâ Samed!" deyip dolaşarak paşanın başı ucundaki duvardan köşke inip yine dizlerinin üstüne oturup paşadan bol bol özürler diledi. Paşa:

"Beğim, siz Âl-i Abbasiyan'dansız. Size sözümüz yoktur. Hatta [bin] elli üç [1643] tarihinde Hakkâri'den Diyarbakır'a bana geldikde yine böyle bir marifet göstermişdiniz. Tanrı'ya hamd olsun yine Bitlis Şehri'nde bu han karındaşımızın sarayında müşerref olduk." deyince adı geçen bey:

"Belî [evet] o zamandan beri görüşmemek ile *[233b]* ihsanınız görmemiş idim." deyince paşa bir kese, han bir kese guruş ve birer kat baştan ayağa değerli giysiler ve birer kat koşumuyla küheylân atlar bağışlayıp Hakkâri diyarına mektuplar ile Han Yezdenşir'e gönderdiler.

Kısacası Bitlis Şehri'nde bu on gün konakladığımızda her gün gördüğümüz acayiplik ve gariplikleri yazsak bir latife kitabı olurdu, ama yine biz konumuza dönelim.

...................(1 satır boş)...................

Bitlis Şehri halkının sanatlarının anlatılması

Evvelâ şanı yüce han, yedi yüz yetmiş hünerde ustalık sahibi, zamanın seçkini ve garip görünüşlü bir kimsedir.

Görünüşü odur ki; evvelâ kısa boylu, boynu kısa esmer tenli, burnu biraz gagaya benzer, alnı geniş gök ala gözlü, şirin sözlü, nurlu yüzlü, kulakları iri, bıyıkları gür, sakalı kır o sıra 1060 [1650] tarihi idi, yaşı yetmiş seneye yetmiş idi. Ama zinde ve sağlam yapılı idi, sesi yüksek idi, omuzları geniş ve arlan gibi, pazuları kalın, beli ince ve tabanları genişçe ve her hareket ve duruşları padişahca idi.

Bütün marifetlerinin en övgüye değer olanları Hâtem-i Tay'lığı, nimetinin bolluğu, güzel ahlâkı ve yumuşak huyluluğudur.

Bir övülecek tarafı da demircilerinin yaptıkları Şeyhanî, Ma'arrâvî ve zivzik kılıçları ne Cıska Şehri'nde, ne Diyarbakır'da ve ne Isfahan işliklerinde yapamazlar.

Terzileri ister çuka ve ister başka değerli kumaşlar olsun öyle iğne vurup dikiş atarlar ki asla dikiş yeri belli değildir.

Beğenilen işlerin biri de boyahanelerinde türlü boyalar ile ipek ve gayrı şapik ipek boyalar ki Acem diyarının Lahican Şehri boyacıları öyle ipek boyayamazlar.

Bir başka beğenilen işleri de debbağlardır ki Rumeli diyarında Edirne'nin kırmızı sahtiyanı, yine Rumeli'de Öziçe mor sahtiyanı, Anadolu'da Konya ve Kayseri'nin sarı sahtiyanları meşhur iken bu Bitlis Şehri'nin sarı sahtiyanı, pamuk gülü, şeftali gülü, gökrengi, ebrî [bulut rengi], gülgûnîsi, kırmızısı, koyun pembesi, yeşil, turuncu ve meneviş [dalgalı] sahtiyanları olur ki sanki Hıtâyî ve Ahmed-âbâdî kâğıt gibi parlak ve güzel sahtiyanları olur ki bir diyara mahsus değildir.

Hatta bazı tüccarlar, yolcular ve ileri gelenler diyar diyar hediye ve hatıra olarak götürüp kitaplara ve Kelâmullahlara cilt ederler ki içinde *âyetün min âyâtillah* olur. Ama ne hikmettir ki yine köpek pisliğiyle tabaklanır.

Bu çeşit renkli sahtiyanlar ta dip Firengistan'a gider, orada da çok beğenilir ama onlar böyle sahtiyan edememişlerdir. Genellikle güderi derisi işlerler.

Moskovlar [Ruslar] telatin derisi işlerler. Rumeli ve Anadolu'da biz de telatin edemeziz.

Firengistan'da Ankara sofu da işleyemezler. Hatta beher sene nice bin kantar sof ipliği Firengistan'a gider, mümkün olup Ankara sofuna taklit edemediler. Hâlen çalışırlar. Ankara'da medfun Hazret-i Hacı Bayram Velî'nin kendi bulduğu bir zanaat

olduğundan fukaralarının geçimleri kârıdır. Kâfire nasip değildir. Biri de ok yaydır ki bunu da kâfiristanda taklit edip yapamazlar ve yapsalar Allah'ın emriyle başlarını tutturamazlar ve asla ok atamazlar. Zira Resûlullah'ın sünnetidir. Hatta Hazret-i Ali'den nakledilir ki;

"Yâ Resûlullah biz cennette nişleriz?" diye sorarlar. Resûlullah Efendimiz buyururlar ki;

"Ayş u nûş ederiz. Hûri ve gılmanlar ile güleş ederiz ve yay ile ok atarız." buyurmuşlar. İmdi ok yay böyle mübarek Resûlullah silâhı olduğundan kâfire nasip olmamıştır.

Bu Bitlis sahtiyanının rengârengi gibi kâfire nasip olup taklit edememişlerdir. Zira Abbasîoğulları'ndan Sultan Evhadullah'ın işidir ki Bitlis Şehri'ne mahsustur. Başka İslâm diyarlarında da böyle çeşit çeşit renkli sahtiyan olması ihtimali yoktur. Beğenilen işlerinden biri de,

...................(2 satır boş)...................

Bitlis Şehri halkının işi, gücü
ve kazançlarını anlatır

On bin adamı han askeridir ki bellerinde Şeyhanî ve Ma'arrâvî kılıçları, çepkenlerinde Haleb kalkanları, ellerinde kûpal çevgânları, başları telli, alaca serbendli [başlıklı], gözü sürmeli, çoğu samur, zerdeva, vaşak, sincap ve mavi kürklü kibirli adamlardır. Han askerinin orta hâlli olanı serbendli, başları turna ve şahin telli, şal ve şapikli, beli câb tirkeşli, eli kûpallı; mavi, sarı, siyah, kırmızı, zırnık ve kına ile boyanmış sekiz çeşit dalgalı renkli sakallı adamlardır.

Kıllı Kürt taifesi *[234a]* olmak ile sık sakallı ve hoş görünüşlü adamlardır. Karşıdan bir adama baksan sekiz renk sakalı vardır. Bir tarafı kumral, bir tarafı zerdeçavî [sarı], bir yanı mavi ve ortası kırmızı renk renk alaca bulaca sakalları vardır ki Anadolu insanı onları gördüğünde hayret eder.

Bu Rojikî taifesinin tamamının elleri, ayakları ve sakalları Resûlullah sünneti üzere kınalı ve gözleri sürmelidir.

Usta tüfeng-atıcıların tamamı cesur, yarar ve yiğit Kürt kavmindendir ki bu bölüğün hepsi Han hizmetçileridir.

Bir kısmı da seçkinlerden hizmet ehlidir. Han eyaletinde olan zeamet sahipleridir, hâs ve harac tahsil ederler.

Bir fırkasının çoğu tüccardır ki genellikle Acem diyarına ve Gürcistan'a mal götürüp eşya getirirler.

Bir bölüğü de şehir içinde zanaat sahipleridir ki, bu şehir içinde bütün zanaat sahipleri mevcuttur.

...................(1 satır boş)...................

Hububat mahsullerinin anlatılması

Bu Bitlis Şehri yüksek dağlar içinde dağlık, taşlık, dar ve sarp yerde kurulduğundan her tarafı bağ yapılmıştır. Ekilip biçilen vadiler yoktur. Bütün gendüm [buğday] mahsulatı Rahova'dan ve Muş Sahrası'ndan gelir, ama danedar buğdayı, arpası ve başka tahılları bol olur. Ve dağlarda Kürd reayaları genellikle kızıl darı ekmeği yerler.

Yiyeceklerinin açıklanması

Evvelâ beyaz ekmeği, beyaz levaşa yufkası, beyaz gül-pembe gibi çakıl ekmeği, kahik halka çöreği, katmer şeref çöreği, mâhîcesi, baklavası, keklik böreği, ışkını, mastaba çorbası, cacıhlı ve kıjılı peyniri, kaymağı, gömeç balı, keklik kebabı, levaşalı keklik yahnisi ve keklik pilâvı meşhur yemeklerdir.

Meyvelerinin övülmesi

Evvelâ bu şehir içinde *sicillât*ta yazılı 11 çeşit armudu olur ki Malatya Şehri'nde olmaz. Bunlardan biri, lezzetli, yemesi güzel ve sulu Abbasî armududur ve meleçe armudu beğenilenlerdir. Türlü türlü sulu üzümleri olur ki Zirikî Şehri'nde olmazdır.

...................(1 satır boş)...................

İçeceklerinin anlatılması

Evvelâ bu şehrin 27 adet tatlı su kaynaklarından başka nice yüz kaynak âbıhayatları vardır ama bunlardan İskender Deresi âbıhayattır ve Sendefe Deresi hekimler arasında beğenilen ve övülen berrak sudur. Keyif verici içeceklerinden köknar şerbeti, nar şerbeti, avşıla şerbeti, reybas şerbeti, müselles-i şer'iyyesi, kayısı cüllâbı ve baldıran şerbeti. Bunlar beğenilenlerdir.

Yemek dağıtılan evlerinin, imaretlerinin övülmesi

Daha önceleri Şeref Han İmareti, Hatuniye İmareti ve Hüsrev Paşa İmaretleri mamur iken bütün konuklara ve komşulara nimetleri bol imiş. Hâlâ evkafları bozulup yerle bir olduğundan Aşûra ayında ve Ramazan ayı gecelerinde çorbası çıkar ama bunlara ihtiyaç yoktur. Zira bütün evlerinin kapıları açık olup ziyafet evi gibi gelen gidenlere, yolculara nimetleri boldur.

Dinlenme yerleri, mesireleri

Tamam 17 dere içinde 12.000 bağların *bâz* diye isim verdikleri ibretlik köşkleri birer gönül açak dinlenme ve mesire yerleridir.

Bunlardan **birincisi** cihan-nümâ seyrangâhlı Han Bağı, **2.** Emîrek Bağı, **3.** Şîrek Bağı, **4.** Bağdu Bağı ve **5.** Avih Bağı'dır.

Altıncı mesiresi Taklaban Mahallesi'nde Han Gölü'dür ki büyük bir göldür. İçinde kayıkları var, çevresinde türlü türlü gölgelikleri var ki güneşin ışıkları ve etkisi uzun boylu ağaçların yapraklarının sıklığından yere tesir etmez. Öyle gölgeliktir ki sanki İran hıyâbânıdır.

Yedinci mesiresi Şeref Han Camii yakınında Çevgân Meydanı'dır. Her haftada bütün asker silâhşörler ve Rojikî at binicileri bu meydana varıp çevgân ve cirit oynayıp marifetlerini gösterirler.

Çevgân oyununun anlatılması: Çevgân oynamak odur ki bu meydanın bir başında sert bir taş var ve bir başında yine bir uzun sütun dikilmiştir. Bir tarafta bin atlı ve bir tarafta bin atlı toplanır, ellerinde birer kızılcık ağacından eğri kûpal [sırık] ve çevgân ile hazır olurlar. Anılan yarışma meydanına adam kellesi kadar yuvarlak bir ağaç top korlar.

Bir tarafta sekizer kat mehterhaneye tarralar vurulup davulların sesleri göklere yükseldiğinde bir taraftan bir adam ve diğer taraftan bir adam at bırakıp meydandaki topa biri bir çevgân vurup kendi taraflarındaki mili geçirmek için bu topa çevgânlar vururlar.

Biri de at ile koşturup o yuvarlanan topa bir çevgân vurup kendi sahalarındaki direğe getirmek ister.

Biri de yetişip top havada *[234b]* uçarken bir çevgân vurur, diğer biri de vurur. Sonuçta iki tarafın askerleri birbirlerine girip zavallı topa öyle kûpal çevgânları vururlar ki nicesi parça parça olur.

Elbette bir hâl ile bir taraf halkı galip gelip topu kendi sahalarına getirip karşu tarafdakiler mağlup, topu alanlar galip olup mağluplar galiplere çevgân oyunundan sonra büyük ziyafetler çekerler.

Bir acayip seyirliktir, acayip pehlivanlıktır ve gayet usta at biniciliğidir. Ama nice atların ayağına çevgân rast gelip kırılır, yahut zavallı at topal olur. Ama zavallı atlar öyle eğitilmişler ki, kedi fareyi nasıl gözetirse çevgân atları topu öyle gözetirler. Gerçekten de yeğrek pehlivanlıktır. Ama nice kere bu top için büyük kavgalar olup nice kan dökülmüştür. İşin sonunda kavil (laf) ile oynarlar. Mesela beş kere veya on kere hangi taraf halkı topu kendileri tarafına sözleri üzere millere götürürse meydan onlarda kalıp ziyafeti mağlup olan eder.

Bütün Kürtler ve Acemler arasında silâhşörlük budur. Ama şeriat ehli bu çevgân topunu oynamaya izin vermezler, şiddetle yasaktır.

Bir zamanlar ki Kerbelâ Çölü'nde Hazret-i İmam Hüseyin şehit olup nice bin Kerbelâ Çölü şehitlerinin mübarek başları Şam'da melun Yezid'e geldiğinde Yezid hamamdan çıkıp atına binip elindeki çevgân ile Hazret-i İmam Hüseyin'in kutlu başlarını çevgân ile vura vura yuvarlar, sonra Kerbelâ Çölü şehitlerinin kellelerini Yezid'in pis ve cünüp askerleri çevgân ile vurarak oyun oynarlardı.

Sonra Yezid İmam Hüseyin'in kutlu başını Mısır mülküne gönderdi ki

"İşte sizin kendisine biat ettiğiniz [tabi olduğunuz] İmam Hüseyin başıdır." diye 10.000 asker ile Şah Hüseyin'in kutlu başlarını Mısır'a gönderdi.

Mısır Şehri'nin ortasında Rumeli Meydanı'nda günlerce toz toprak içinde yuvarlanmakta idi. Yezid'e tâbi olan Mısırlılar İmam Hüseyin'in mübarek başlarını tepiklediler. Hâlâ ayaklarıyla o mübarek başa vuranların soylarından olanların birer ayakları hâlen tulum gibidir, görenlere saklı değildir. Böyle iken bir gün insanların gözleri önünde İmam Hüseyin'in kutlu başları kaybolup Beyne'l-kasreyn adlı iki şirin kasra yakın bir Şeddâdî duvar Kahhâr ve Settâr Allah'ın emriyle ikiye ayrılıp Hüseyn-i Kerrâr'ın başı o duvarda karar eder.

Bu mahalde yine Yezidîler mübarek şehidin kellesini görüp yine yuvarlayıp "Çevgân topu edelim" derken Mısır meliki İmam

Hüseyin'in inananı olmak ile Yezidîlere (---) altın verir, onlar da altınları Şam'da Yezid'e verirler. Yezid de İmam Hüseyin'in kutlu başını Mısır melikine satar. Hâlâ bugün İmam Hüseyin'in kutlu başı Mısır içinde Han-ı Halil yakınında adıgeçen (---) (---) (---) Melik hayratı kubbesi içinde medfundur.

Daha sonra Yusuf Selâhaddin bu kutlu kabirde bir cami, bir tekke ve medrese inşa etmiştir ki hâlâ her gün, gece gündüz bütün insanların ziyaret yeridir. Muharremin ayının on (---) günü Kerbelâ Çölü'nde şehit olduğu güne *Yevm-i Maktel* ve *Yevm-i Âşûra* derler, hâlâ o günde yılda bir gün İmam Hüseyin kutlu başı türbesi içinde Mısır Valisi Abdurrahman Paşa'nın fermanıyla büyük bir mevlûd toplantısı olur ki sanki Mısır Şehri nurla dolar. Abdurrahman Paşa'nın bu hayratı *gânim* 1091 [1680] tarihinde olmuştur.

Onun için Mısır'da, Anadolu'da ve Rumeli'de top ile çevgân oyunu yasaktır ki Yezid, İmam Hüseyin başıyla oynamıştır, diye yasaklanmıştır. Bu kavillerince Arap tarihlerinde bu doğru haber yazılıdır, ama haberden Acemler ve Kürtler haberdar olmadıklarından çevgân oyununu oynarlar.

Sekizinci mesire: Ama bu çevgân meydanında bir gökyüzüne doğru baş uzatmış bir çam direği vardır, tâ en yukarısında bir gümüş tas vardır, Kürt silâhşörleri bu direğin altına yeğin at ile gelip ok-yay deyip ok yağdırarak tası vurursa handan bir gümüş tas alır. Bu da bir seyirliktir.

Dokuzuncu dinlenme yeri: Kale ardında İskender Deresi başıdır ki İskender'in boynuzu bu tatlı sudan içmesi sebebiyle kaybolduğu için bu hayat suyunun kaynadığı kaya eteğinde bir yeşillik ve lâlelik zeminde bir gölgelik mastaba inşa etmiştir. Yukarıda özellikleri yazılmıştır, hâlâ bir çiçek bahçesi mesireyeridir.

Onuncu seyir yeri: Dehdivan Dağı'dır ki en yüksek yerinde olan İskender Seddi Bitlis fethi için on gün danışma toplantısı için yaptırdığından Dehdivan derler. Ufak tefek bir İskender Seddi vardır. Tılsımlar ile *[235a]* yapıldığından bu Dehdivan Dağı'ndan yüksek dağların ilerilerindeki Güzeldere Dağları, Nemrud Dağları, Mudiki Dağları, Muş Dağları ve Gevar Bağları tamamen görünür bir Dehdivan Dağı mesireyeridir.

On birinci mesiresi:

....................(6 satır boş)...................

Mamur Bitlis Şehri şehrengizi

Evvelâ Azerbaycan diyarında eski belde olduğundan ulema yurdu, fâzıllar kaynağı, şairler ve salihler meskeni bir şirin şehirdir. Bir acayip ve garip şehirdir ki âlimleri pek çok garip bilgilere sahiptirler. Uzman hekimleri ve usta cerrahları hadsiz hesapsız çoktur. Hepsi Şafiî mezhebinde, pâk-inançlı, mü'min, muvahhid, tarikat ehli ve nicesi meliklerin hizmetçisi zarif, temiz, nükteci zarîf, şiirden anlar, şen şakrak hoş-sohbet ve riyasız adamları vardır.

Bütün ebced okuyan çocukları gayetle zeki, anlayışı tez, olgun ve yetkin ciğer-köşeleri olur ki *Dîvân-ı Hâfız*'ı, *Gülistan* ve *Bostân*'ı, *Dîvân-ı Fuzûlî* ve *Dîvân-ı Sâ'ib*'i ezberlemişlerdir. Ancak Arapça kitaplarda ve *Kur'ân-ı Kerim*'i ezberlemekte Arabistan çocukları gibi değillerdir.

Bütün halkı memleketinden uzak düşmüş garip kimselere yardımcı olup ikram ederler. Zira kayalık, taşlık bir diyar olduğundan garîb-dostlardır. Şehri mamur, halkı daima mutlu ve mesrur, yapıları güzel, pâk toprağı halk arasında rağbet edilen, cennet bahçeleri çok, hayrat ve berekâtları bol, nimetleri bol bol, akarsuları çağıldar bir şenlikli şehirdir. Dünyanın sonuna kadar ebedi ola, *âmîn yâ Müste'ân.*

....................(2 satır boş)....................

Bitlis Şehri evliyâlarının ziyaret yerleri

Allah onların hepsinden razı olsun

Evvelâ Versengi Medresesi içinde velilik kıblesi, hidâyet Kâbesi, bâtın ve zâhir mücerredi **Şeyh Hazret-i Ebû Tâhir:** Nice bin kerameti görülmüştür ki nur dolu kubbe içinde yatan, duası kabul olunan sultandır ki hâlâ halkın ziyâret yeridir. Sonra,

Şeyhü'l-garib ziyaret yeri: Bu da ulu sultandır. Ve,

Şeyh Hasan el-Kanahî: Tefsir ve hadis bilginlerinden âlimler sultanıdır ki Hatuniye Köprüsü başında bir zaviyede yatmaktadır. *Allah sırrını aziz eylesin.* Sonra,

Şeyh Alemdâr, ulu erdir.

Bundan sonra **Abbasîoğulları sultanları ziyaret yerleri,**

....................(4.5 satır boş)....................

Bitlis Şehri içinde Melek Ahmed Paşa efendimizle dokuz gün dokuz gece zevk u safâlar edip gecemiz kadir, gündüzümüz Harzemşahî nevrûzu gündüzü idi. Elimizden geldiğince hâllerini öğrenip nice büyük velilerini ziyaret edip onuncu günde paşa Van'a gitmeye niyetlenip yola çıktıklarında,

Han'dan Melek Paşa'ya gelen hediyeleri bildirir

Evvelâ 3 adet daha evlenmemiş, bâkire câriye, 3 adet güneş parçası mahbûb köle ve 10 adet Küheyl-i cilfidan muteber soylu at, biri murassa koşumlu ve altın zencirli küheylân. 3 adet mücevher Mâzenderân tüfengi ve 20 cilt *Kadı Tefsiri, Beğavî Tefsiri, Keşşâf Tefsiri, Kâmûs, Takvîmü'l-Büldân* ve nice türlü meliklere özgü değerli ve nefis kitaplar verdi. *[235b]*

Üç adet ibrişim ve zerdûz Isfahan halısı, 3 adet Nahçıvan keçesi halı, 40 adet türlü kılıçlar, 10 katar erkek deve ve 10 katar Gîlân katırı verdi.

Ve bu hediyelerden sonra Han dervişlik edip "Bu peşkeşleri kabul eylen" diye el öptü.

Han yine paşa huzurunda paşa kethüdasına bir sırma mebrum koşumlu bir küheylân at ve bir yelkendez at ve bir katar katır verdi.

Kısacası paşanın 27 adet rütbe ve makam sahiblerine birer baş küheylân atlar ihsan ettiğinden sonra ta aşağı mevkideki akkâmbaşıya ve seyisbaşıya varıncaya kadar bütün paşalıya 70 baş küheylân atlar bağışladı ki en aşağısı bir kese guruş değer atlardır.

Paşa dahi hana on günde sekiz samur kürk giydirip bu vedâ yerinde hediye bir beyaz samur kürk giydirdi ki bizzat Âl-i Osman padişahında nâdirdir.

Paşa kendi belinden cevâhir kuşağını, bıçağını ve mücevher hançerini Han'ın kemerine bağladı.

Han'ın 4 adet ciğer-köşesine ve Çâker Ağa adlı kethüdasına birer samur kürkler giydirdi ki her biri biner guruş değer.

Haremde hanıma, bir samur ve bir mücevher tac ve 70 parça değerli kumaşlar; dîbâ ve zîbâ, şîb ü zerbâf (ipekli ve sırmalı kurmaşlar) ve nice parça elmas, la'l, yakut, zeberced ve iri taneli inciler Amber Ağa ile sultana hediye gönderdi.

Ve ilk başta han nökerlerinden aşçıbaşıya ve 70 adet rütbe sahibi aşiret beylerine türlü türlü çuka kerekeler (üstlük), iyi ve orta kuşaklık dedikleri değerli giysiler giyirince haz çok hoşlanıp Bitlis Şehri'nin halkı da çok sevindiler.

Sözün kısası, Bitlis Şehri'nde on gün on gece konakladığımızda belde halkıyla o kadar güzel ve hoş günler geçirildi ki anlatılması mümkün değildir.

Ve paşa ile han birbirlerine o kadar sevgi gösterip birbirlerine öyle ikram ettiler ki meğer bu ikramı Hâtem-i Tay veya Cafer-i Bermekî etmemiş ola.

Meramın sonu, 2.000 askerle paşanın tuğları Rahova adlı mahalle gittiğinde ertesi gün paşa han ile veda yerinde öpüşüp görüştü. Paşa sabâ süratli atına binip han ile at başı beraber büyük alay ile Van'a doğru yola çıktı. Bitlis derelerinden Rahova adlı bir ovaya çıkıp bir çimenlik köşede 40-50 adet çadır kuruldu. Han hazretleri paşayı o çadırlara indirip büyük bir ziyafet olmuştur ki bu da *acayip işlerdendir.*

Yemekten sonra Han hazretleri bir eline Hasan Bey'i bir eline Hüseyin Bey adlı ciğer-köşelerin alıp paşanın huzuruna gelirken bu beyti okudu:

Karıncalar budın çekmiş çekirgenin Süleymân'e
Size lâyık nemiz vardır kabul eylen fakîrâne

deyüp *es-sahî mâ-melek* (cömert elinde olanı verendir) diyerek iki sevimli ve nazlı şehzade körpe kuzularının kulaklarına küpe gibi yapışıp Han der:

"Ey menim efendim, bu oğullarımı sultanımın kulluğuna getirmişem, kabul eyle" deyince Hasan ve Hüseyin'in ellerinde birer tutam ham amber ile paşanın elini öpüp koyunlarından birer Kelâm-ı İzzet çıkarıp paşaya peşkeşler çektiler. Paşa da Hasan ve Hüseyin'i bağrına basıp birini sağına, birini soluna alıp:

"Ey canım han, hanedân sahibi, karındaşım han. Bu iki civân, yiğit şehzade menim dahi manevi evlatlarım olsun. Estağfirullah ki men bunları hizmetkârlığa alam. Hemen bunlar daima sende okusunlar ve yazsınlar ve marifet tahsil etsinler. İnşaallah ben bunları birer çerağ ederim." deyip Hasan ve Hüseyin'i yine hana teslim eyledi ve han ile paşa bir obaya girip bir hayli konuşup görüştü.

Şanlı Han'a Melek Ahmed Paşa'nın öğüdü

Paşa: "Ey han karındaşım, biz senin 1045 [1635-36] tarihinde Revan fatihi Sultan Murad Han efendimizle bu sarayına gelip konuk olduğumuzda ben Murad Han'ın silâhdarı ve musahibi idim. Ol zaman da hadsiz kıyassız nimetlerini padişahım merhum Murad Han ve bu hakir yemiş ve ihsanını görüp görüşmüş idik. Efendimiz Murad Han sizin saygı ve ikramlarınızdan hoşlanıp size Muş haracı hazinesini ebedi olarak bağışlamıştı ve yanmış çerağı olmuş idiniz. Ama o zaman tâzelik hasebiyle 1048 [1638-39] tarihinde efendim Murad Han Bağdad'ı fethedip mutlulukla döndüğünde Bitlis'ten Diyarbakır'a gelip Gazi Murad Han'ın üzengisine yüz sürüp 'Gazanız mübârek ola!' demeye gelmediğinden Murad Han gayet gücenip, hatırı kırılıp hakire dedi ki:

'Ahmed, benim intikamımı Muzurî Hâkimi Sultan Yusuf Han'a ve Bitlis Hanı Abdâl Han'a koma, elbette onlardan intikam almak gereksin.' deyip kendileri Dârüssaâdelerine gittiğinde ben de Diyarbakır valisiyken başıma asker topladım. Tanrı'ya hamd olsun İmâdiye'de Muzurî kavmi hâkimi Yusuf Han'ı ele getirip 700 adamını katledip kellelerin der-i devlette *[236a]* Murad Han'a gönderdim. Yine Yusuf Han'ı Diyarbakır Kalesi'nden serbest bırakıp hükümetini kendisine geri verdiğimi inşaallah sen de biliyorsundur.

"Ondan sonra Murad Han efendim merhumun fermanı üzere senin üzerine asker toplayıp Diyarbakır'dan Meyafârıkin Kalesi'ne dek gelip aramıza arabulucular girip senden 70 kese mal ve bu kadar meta [kıymetli eşya] ve menâl alıp,

'Menim Diyarbakır Eyaleti'nde değil Van Eyaleti'ndedir' diye göz yumup senin üstüne sefer etmekten vaz geçip o büyük toplulukla Sincar Dağı'ndaki Saçlı Yezidî Kürtlerini fethedip 10.000 kadarını katledip bu kadar esirler alınıp bu kadar bol mallar ile Osmanoğlu askeri nimetlenip esenlikle ve ganimete boğulmuş olarak Diyarbakır'a geldiğim senin tarafından bilinmektedir.

"Ve canım han karındaşım, yine ben (---) tarihinde Erzurum valisi iken yine sen epsem [sessiz] durmayup tazeliğin yüzünden Erzurum Eyaleti'nde Bingöl Yaylağı'na çıkan Kürt halkından bâc-ı öşr alırım diye 70.000 koyun yağmaladığında koyun sahipleri

Erzurum'da bana gelip hâllerinden şikayet ettiklerinde sana bir muhabbetnamem ile kapucular kethüdamı gönderdiğimde,

'Ben onun eyaletinde değilim ve ben bir han-ı âlîşânım, bende ne alâkası var Melek Ahmed Paşa'nın' deyip muhabbetnamemi parça parça edip,

'Kapucular kethüdasını katledem!..' dedin.

"Mudiki Ali Ağa rica edip kapucular kethüdam kurtulup Erzurum'a geldikde üstüne asker çekip gelmek sadedinde iken Sultan İbrahim Han beni Erzurum'dan görevden alınca yine sen o zaman elimden kurtuldun.

"Olan oldu, geçen geçti, o zamanlar sen de biz de taze idik. Ama sana nasihatim odur ki Tanrı'ya hamd olsun yine görüşmek nasip olup bu kadar nimetini yiyip bu kadar ihsanlarını gördüm. Ama, ey han karındaşım senden ricam odur ki biz Âl-i Osman padişahlarının vezirleriyiz. Özellikle Sultan Murad Han'ın damadıyım. Nitekim ben Van Eyaleti'ne mutasarrıfım. Sen de benim eyaletim altında serbest hâkimsin ve ebedi ocaklık olmak üzere bu eyaletine mutasarrıfsın. Ama,

'Paşayı haneme kondurup bu kadar izzet ü ikram ettim' deyip yanında olan hokkabaz, sürahibaz ve o sihirbaz maymuncuların sözlerine uyup Kürt damarları depreşip bir kanunsuz ve uygunsuz işte bulunmayasın ve her tarafında kışlayan aşiret beyleri ile güzel geçinip memur olduğun padişah hizmetlerini edâ edesin.

"Ve illâ bu Melek karındaşın sözü doğrudur, zerre kadar şeriat, tarikat, hakikat u marifetten dışarı taş koparırsan senden baş kopar. Lutf eyle ben Van'da iken bütün halk ile yahşı geçin ve illâ eğer dersen,

'İpşir Paşa bu Melek Ahmed Paşa'yı Van'a sürdü, ne ağırlığı ve vakarı olsa gerek' dersen, ben hâlâ hatt-ı şerif ile serdar-ı muazzam ve tuğra-çeken vezirim, hemen susup Hak yolundan ayrılma. Sana nasihatim budur." deyince han:

"Gerçekten de ata ve dede nasihatidir, *emrin başüstüne,* sultanım" deyip han ile Paşa yine öpüşüp vedalaşıp giderken han paşaya:

"Sultanım, Evliyâ Çelebi kulunuz burada birkaç gün dursun. Ardınızca Van'a ulaştırırım." deyince paşa:

"Evliyâ'm, han fermanıyla birkaç gün kalıp yine tiz gel" deyip izin verip paşa Van'a doğru yola çıktı.

Biz han ile Bitlis'e döndük. Hakire has hizmetçilerinin içinde kendi odalarında bir yer verip gece güzdüz can sohbetleri edip sabah akşam Hüseyin Baykara meclisleri ederdik. Bir gün han konuşma sırasında:

"Evliyâ'm görürsün, sizin paşa bize deve kinli olduğunu bildirip Rahova'da çadır içinde sûret-i Hak'dan görünüp nasihat yoluyla bize otuz yıllık maddeleri yüzümüze vurdu. Bu sizin paşaya karşı dikkatli olmak gerekir. Ama olmaya, illâ hayr!" dedi. Hakir:

"Vallahi hanım, paşa size hicaptan der, aşırı muhabbetinden hana biraz nasihat yollu sözler söylemiştir. Olmaya ki siz o sözlerden dolayı gücenesiniz. Buranın halkı inatçı Rojikî kavlidir. Bir tarafınız Van halkıdır. Aranıza bozguncu girip arada sulha, dostluğa aykırı iş olmasın, diye karındaşınız hassaten muhabbeten daha önce nice sözler etmiş. Han'ım siz o sözlerden memnun olun. Yohsa paşa dedikodudan uzak, kin, kibir, düşmanlık ve kötülükten arınmış vezirler önderi bir cömert zeki kimsedir." diye paşayı bol bol övdüm.

Han bu sözlerden hoşlanıp *[236b]* sustu.

Sözün sonu, üç gün han ile ve diğer ileri gelenler ile can sohbetleri edip her gün ettiğimiz safa ve zevkleri ve türlü türlü gezinti ve eğlenceleri yazsak uzun bir tomar olur.

Dördüncü gün şanı yüce han, bu hakiri yerden kesip akranlarımız arasında kadrimizi kıymetimizi yüksek tuttu. Hakire evvelâ bir samur kafası yeşil çukaya kaplı kürk, dondan gömleğe kadar baştan ayağa bir kat değerli giysi, bir kese guruş, bir sabâ süratli at, biri kadife üzerine mebrum sırmalı eyer, raht (eyer takımı), gaddâresiyle (pala benzeri silâh) ve dikdiği (eyer altı) ile bir küheylân at ve bir de yelkendez sade çullu at bağışladı.

Ve bir Gürcü kölesini bütün giysileriyle pür-silâh atıyla hibe eyledi.

Ve 14 adet ciğer-köşe şehzadeleri, han kethüdası Çâker Ağa, Haydar Ağa, Arab Halil Ağa ve bütün ileri gelenler, ayân, eşraf ve aşiret beyleri kılıç, gaddâre, tüfeng, zırh, kalkan, carik kuşak, hançer, başlık, parça ipek, Buhtî ve Cıskavî 70 adet hançerler, başka hediyeler, Keşmirî şal ve şapik [Kürt ceketi]), kâse, öd, amber ve fincanlar verdiler ki üç günde 3 sepet giyisi ve 7 küheylân at peyda ettim. Harem-i muhteremden Han'ın ehli Zâl Paşa kızı sultan

hazretleri bir zerdûz boğça içinde bir kat pâk kıyafet ve 300 guruş göndermiş.

Kısacası her şeyden müstağnî olup han yanında birazca felek-den kâm alıp bütün aşiret beyleriyle can sohbetleri edip Hüseyin Baykara zevkleri edip bütün dostlar ile şanı yüce han ile vedalaşıp ve mektuplar alıp (---),

Bitlis Şehri'nden Van'a gittiğimiz menzilleri, sağlam kaleleri, acayip ve gariplikleri ve büyük beldeleri bildirir

Evvelâ 1065 Şaban'ının birinde [07.05.1655] Bitlis Şehri'nden hizmetçilerimiz ile çıkıp doğuya doğru gidip Bitlis Deresi'nden çıkıp Rahova Sahrası içinde 3 saatte,

Hüsrev Paşa Hanı menzili: Bitlis hanı hükmünde eski bir handır. Yanında asla yerleşim yeri ve yapı yoktur. Hatta hayrat sahibi olan merhum Hüsrev Paşa bu handan ta Van diyarına varıncaya kadar ve yine bu handan ta Bitlis Şehri'ne gelinceye kadar bu hanın sağında ve solunda tam on üç saatlik yere bu Rahova Sahrası içinde içi boş kemer yapılar yapmış ki kış günlerinde tüccarlar, seyahat edenler ve ziyaretçiler bu Hüsrev kemerleri altından geçeler ki yaz aylarında serin ola, kış aylarında da sıcak ola. Zira bu Rahova Ovası'na yağan kar, ne Muş Sahrası'na, ne Erzurum Sahrası'na, Pasin ovalarına, Tercan vadilerine, Soğanlı ovalarına, Kelkit çöllerine, Ardalân kırlarına, Kırım heyhatlarına ve Balu Han kıpçaklarına öyle kar yağmak ihtimali yoktur. Tam 8 ay minâre boyu kar bu Rahova'da kalıp Bitlis yolu bu tarafta kapanır. Onun için Hüsrev Paşa merhum Kârûn hazinesi harcayıp bu ova içinde bu hanı yapmış, sağına soluna kemerler edip içinden gelen geçen insanlar geçerlermiş. zamanın geçmesiyle evkafı zayıf olduğundan ve Kürtlere pusu yeri olduğundan nice yerleri yıkılmıştır. Hâlâ yapı kalıntıları açıkta bellidir. Buradan yine doğu tarafa Rahova Sahrası içinde 3 saatte,

Tahtıvan Kalesi menzili: Kürt kavmi Tatvan derler. Bu mahal Van Eyaleti sınırında Van Gölü kenarında Van paşasının hâssı subaşısı hâkimdir ve naibliktir. Daha önce Süleyman Han zamanında Zâl Paşa bir ufak tefek kale yapıp derbend olmuştu. Daha sonra Şah Tahmasb zamanında Acem, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat kalelerini işgal edince bu Tahtıvan Kalesi'nden gemiler ile

Van Kalesi'ne yardım gitmesin için Tahtıvan Kalesi'ni harap etmiştir. Hâlâ göl kıyısında liman ağzında kale gibi sağlam bir han kalmıştır. Van paşasının bir ağası 200 adam ile o handa hükümet eder. Van kulu tarafından bir ağa gümrüğü zabt edip Van Gölü'nden gidip gelen gemilerden bâc ve gümrük, öşr-i sultanî alır. Bu hanın çevresinde bazı Kürt evleri vardır ama bir camiden başka çarşı pazardan ve diğer yapılardan bir eser yoktur. Ama imar olması gerekli bir yerdir. Zira bir tatlı limanı vardır.

Azerbaycan diyarında tuzlu Van Gölü'nün anlatılması

Evvelâ bu Van Gölü çevresini dolaşıp bizzat gördüğümüz kadarıyla Van Gölü'ne katılan nehirleri bildirir: Ama bu Tahtıvan mahallinde yol ikiye ayrılır. Van Gölü'nün güneş tarafındaki sağ tarafa giden sarp ve taşlık Güzeldere, Kepan ve Vestan Kalesi yoludur ki Hakkâri vilâyeti içinden Van Gölü kenarıyla *[237a]* Van'a gider. Ama bu Tahtıvan'dan yine göl kıyısı ile kuzey tarafa doğru nice kaleleri geçip 10 günde Van'a gider. Hakir, Paşa efendimizin bu taraf ile Van'a doğru gittiğini haber alıp biz de yoldaşlarımız ile Tahtıvan'dan kalkıp kuzey yönüne deniz kıyısı ile giderken Rahova Sahrası'nın doğu yönündeki son noktası tarafı tamamen göldür.

Kâdir, Kahhâr, Kayyûm-ı Mutlak, Settâr olan Allah'ın işi, ibret verici Van Deryası'nın şekli

Bütün Acem tarihçileri ve *Mıkdisî Tarihi* sahibinin sözlerine göre bu gölün hikâyesi açık seçik yazılmıştır ki;

Melun ve inatçı Nemrud *hâşâ sümme hâşâ* tanrılık davasına kalkıştığında bütün âlemi dolaşarak Van diyarının toprağının yüksekliğini [rakımını] ölçüp bütün araziden yüksek bulur. Orada bütün yapı ustalarını, dağ delicilerini ve yedi iklimin adamlarını toplayıp kırk yılda bir Nemrud Seddi eder ki ta temelinden en yüksek tepesine işçiler 7 günde sert taşlar, kireç, cibis ve kayalar çıkarırlarmış. Melun Nemrud yaptırdığı yığma yüksek dağın tepesine çıkıp bir sanduka içine girer. Sandukaya yüzlerce akbaba ve kartal kuşlarını bağlayıp akbaba kuşlarının daha üstünde bir sütun üzerine türlü türlü etler asar. Anılan akbaba ve kartallar açlıklarını gidermek için bu üzerlerindeki asılı etlere hücum edince melun Nemrud'un sandığı gökyüzüne doğru çıkar. Nemrud meleklerin seslerini işitince,

"Hay gök tanrısı bundadır." diye yayından okuna yol buldurur. Cenâb-ı Hak Nemrud'un okuna kan bulaştırtıp okunu yine Nemrud'un sandukasına düşürtür. Melun Nemrud,

"Hay gök tanrısını ok ile vurdum." düşüncesiyle kartal ve akbabalara anılan etlerden yiyecek verir. Onlar da yiyecekleri yiyerek melun Nemrud yine yaptırdığı dağı üzere iner, kanlı oku askerine gösterip,

"Müstakillen yerin ve göğün tanrısı oldum." deyip benlik davasında olduğu bütün tefsir kitaplarında, bu garip hikâye açık seçik yazılıdır ki bizim kısaltarak yazmamıza bile ihtiyaç yoktur. Ancak yeri geldiğinden bir parçacık olsun yazmak gerekti.

Daha sonra melun Nemrud bu dağı daha yükseltmeyi ferman edip kendisi Rûhâ Şehri'ne yani Urfa'ya gidip Hazret-i İbrahim'i mancınık ile Nemrud ateşine atmaya ihtimam edip mancınık yapmaya başlar.

Beri tarafta Van toprağında yaptığı yüksek dağı tamamlanınca Cenâb-ı Allah azametiyle Cibril-i Emin'e emreder. Cibril o yüksek dağın temeline kanat vurup havalanınca üzerindeki binlerce adet Nemrud işçileri ile o yüksek dağ baş aşağı olup Allah'ın emriyle yerin dibine geçer. O yerden bir siyah su çıkıp deryâ oldu ki hâlâ Van Gölü o melun Nemrud'un yaptırdığı dağın yeraltına geçtiği yerden ortaya çıkmıştır.

Fırdolayı büyüklüğü 11 konak çevirir bir göldür ki asla bir denize bağlantısı yok, başka bir zehir gibi tuzlu göldür.

Doğudan batıya uzunlamasına 68 mildir. Kış vaktinde gayet şiddetli olarak dalgalanır. Ve devri toplam 500 mildir.

Çevresinde tamamı sağlam yapılar 9 adet sağlam kaleler ve dayanıklı sedler vardır.

Bu Van Gölü içinde iki büyük ada vardır. Birine Ahdim-var Adası derler, bir sağlam kalesi ve bir eski kilisesi vardır. Birisine de Ahtamar Adası derler. Hoş limanı vardır.

Bu gölün ta ortasında derinliği 70 kulaçtır. Her tarafı iyi demir tutar mahalleri vardır. Ve her tarafında çok iyi limanları vardır.

Bu gölün çevresinden göle küçük büyük 70 adet nehirler katılır. Evvelâ güney tarafında,

Güzeldere Nehri: Hakkâri vilâyeti dağlarından gelir ve yine güney tarafından,

Gevaş Nehri: Hakkâri'nin Cülomerg Kalesi ve Şatak Kalesi dağlarından gelip Kuskunkıran yakınında katılır. Yine güney taraftan dağlık taşlık yerlerden gelir,

(---) (---) (---) Nehri: Bu da Hakkâri'den gelip Vestan Kalesi geçidi dibinde karışır. Sonra,

Hoşâb Nehri: İnsanların dilinde Hoşaf Suyu derler. Büyük nehirdir ki Temmuz'da ve ilkbaharda asla geçit vermez. Bu nehre yedi adet ırmaklar katılır. İnşaallah yerinde isimleriyle ve özellikleriyle bu tatlı sular yazılır. Ama bu Hoşaf Nehri gerçekten de hoş ve tatlı sudur. İlk başta bir kolu yine Hakkâri Dağları'ndan doğup gelir, bir kolu Hoşâb Kalesi dağlarından gelir ve bir bölüğü Mahmudî diyarının Abagay ve Karakal Dağları'ndan gelip Hakkâri'nin Vestan Kalesiyle ve Erdemit Bağları içinden Van Gölü'ne akar. Sonra Van Kalesi'nin kuzey tarafında,

Gedikçay: İlkbaharda taşkın akar. İlk doğduğu yer doğu tarafında Akkirpi ve Çomaklı Dağları'ndan gelip Amik Kalesi dibinde göle karışır bir tatlı sudur. Bundan altı saat kuzeye,

Karaçay: Bu tatlı su baharda taşkın *[237b]* akar ama başka zamanda geçit verir çaydır. Kâsımoğlu Çayırı adlı ovadan geçip Kara Şeyhler yakınında göle katılır. Sonra bu gölün yine kuzeyinde,

Çeltik Nehri: Geçit verir ulu nehirdir. İlk doğuşu Bârgiri Dağları'dır, buradan gelip yine Bârgiri Kalesi yakınında göle katılır. Sonra bu gölün yine kuzeyinde,

Bend-i Mâhî Nehri: Bârgiri Kalesi yakınında Van Gölü girer bir boğaz içinde akar. Aşağıda tuzlucadır, ama yukarıda şeker gibi tatlı sudur. İlk çıktığı yer yine Bârgiri Dağları'dır, burradan gelip Bârgiri altında Bend-i Mâhî mahallinde Van Gölü'ne karışır.

Bend-i Mâhî o yerdir ki yılda bir kere (---) (---) ayında Van Gölü'nde bir ufak balık görünmez iken o gün Allah'ın emriyle Van Gölü'nün balıkları ortaya çıkıp bu Bend-i Mâhî Deresi'nden yukarıya tam bir ay yüz binlerce küçük ve büyük türlü türlü balıklar geçerler. Oradan Bend-i Mâhî Sultan derler, bir ziyaret yeri vardır, bütün balıklar o ziyaret yerine varıp o tarafın su otlarından ve eğir köklerinden otlayıp ve o sultanı ziyaret edip bir andan sonra bütün balıklar geriye dönecek mahalde Bend-i Mâhî adlı yeri Van defterdarı tarafından bir ağa kapatır. Bütün balıklar yukarı

derelerde mahpus kalıp aşağı Van Gölü'ne geçmediklerinden Bend-i Mâhî derler.

Daha defterdar ağası yüzlerce reâyâ vü berâyâ [bütün halk] hizmetçileriyle yukarıda mahpus kalan balıkları avlayıp tuzlarlar. Orada nice bin Acem tüccarları ve Gökdolak Ermenileri bu balıkları defterdar ağasından binlerce deve yükü tuzlu balığı Acem diyarına, Lahican, Bakü ve Azerbaycan'a götürürler. Gayet lezzetli ve etli balıkları vardır. Bu balıklardan mîrîye [devlete] 9 yük akçe gelir elde edilip Van kuluna ve Van Gölü çevresinde olan kale kullarına bu balık malından ulûfe verilir. Ama bu Bend-i Mâhî mahalli yılda bir ay bir seyirlik yerdir ki, geçen balıkları avlamaya hiç bir kimsenin güçleri yetmez. Güvenilir yer olduğu bütün balıklara malum olup su yüzünde yüzücülük edip salınarak boy bos gösterirler. Asla insanlardan kaçmayıp türlü türlü yüzücülük göstererek geçtiklerinde *Allahın büyüklüğü* o günlerde yüz binlerce çeşit balıkların şekilleri ve renkleri seyredilir. *Sübhânu'l-Hallâku'l-Bâkî.*

Ama Tarihçi Şeref Han'a göre o Bend-i Mâhî Sultan hazretleri Büyük İskender'in hâkimi imiş. Bârgiri adlı yerin suyu ve havasından hazz edip orada yerleşir. Kendine ve halka gıda için Van Gölü'nün balıkları için bir tılsım edip bu mahalde gömer. Onun için o tılsımın etkisi ile bütün balıklar yılda bir kere ol tılsıma varıp ve Bend-i Mâhî Sultan'ı ziyaret edip dönüşte avlanırlar, garip hikmettir. Sonra,

Nehri,

...................(10 satır boş)...................

Tanrı'nın hikmeti bu deryaya [göle] (---) adet büyük nehirler katıldığı hâlde bir damla ne artar ve ne eksilir. Bu kadar nehirlerin akmasıyla tadının lezzetli olmak ihtimali yoktur, öldürücü zehirden nişan verir, sanki Süveys benderinin Kızıldenizi'dir. İnsan taharet etse suyun değdiği yerlerini yakar, değme adam tahammül edemez. Yine böyle iken Tanrı'nın işi bu gölün çevresinde yerleşik olan garip ve fakirler bütün bu gölde kıyafetlerini yıkadıklarında asla sabun sürmeden o kadar pâk, beyaz ve temiz giyecek yıkanır ki sanki pamuk olur.

Batı ve güney rüzgârı estiğinde büyük fırtınası olur. Toplam 50 parça gemisi vardır. Kaleden kaleye bezirgânlar götürürler, büyük denizdir. *[238a]*

Beri taraftan, bu Van Deryâsı'nın kenarında ilk gördüğümüz Tahtıvan adlı hanın yakınında Rahova bitiminde bir vadide,

Yaratıcı'nın ibretlik eseri: Daha önce zikri geçen Van Deryâsı zemininde melun Nemrud'un yaptığı yüksek dağa, Nemrud'un adamları develer ile taş taşırlarken Yaratıcı ve Kahredici Allah'ın emriyle yetmiş kadar develeri yükleri gibi taş eyleyip devecileri de tamamen ser taş olmuş, bütün develer katar katar tertip üzere yükleriyle dizilmişler. Kimi çökmüş durur, kimi ayakta durur. Devecilerinin kimi ayakta kimi yıkılmış durur. Hâlâ bütün şekl ü şemailleriyle ve boy poslarıyla hazır dururlar. 3.700 seneden beri birinde bir bozukluk olmayıp uzak mesafeden bir deve kervanı Revan tarafına gidiyor sanılır. Tamamı sert çakmak taşlarıdır.

O büyüklük sahibi Allah bunları cezalandırmıştır. Ama gariplik ondadır ki deve sürücüleri develerinin taş olduğunu gördüklerinde eğri boyunlu ve eğri yüzlü olup yüzlerini havaya çevirerek, Hak dergâhına el açıp yalvarır şekilli birer garip ve acayip şekillere varmışlar, kimi secde etmiş, kimi baş aşağı yatmış, kimi yan yatıp bir gözüyle göklere ya bakar şekilli sert taş olmuş adamlar var ki insan ibret nazarıyla baksa hayran kalıp Hak Taalâ'nın gazabının ne idiği görülür. "*Allah'ın her şeye gücü yeter.*" [*Kur'ân*, Bakara, 20].

Hele hakir bunları görüp şaşırıp Cenâb-ı Bârî'nin gazabından yine kendine sığındım. Hak Taalâ büyüklüğüyle bütün ümmet-i Muhammed'i göklerin ve yerlerin âfetlerinden koruya ve saklaya.

Bu seyirleri edip yine kuzey tarafa giderken yoldaşlarımız:

"Sultanım, eğer ayak esirgemezseniz bu mahalle yakın bir seyirlik vardır. Ta ki acayip göresiz." dediklerinde hakir:

"Ey gözümün nuru, bu seyahatte varlığımı tüketmekteki isteğim ve arzum Tanrı'nın sanatını görüp seyretmektir." dedim.

O dostlar da başım ve gözüm üstüne, deyip hakire kılavuz olup bir saat daha kuzeye giderek Muş Ovası yoluna gider büyük bir yola gitmedik. O mahalde bir yalçın kaya üzere çeyrek saat geçip vardık.

Tanrı'nın büyük işi: Minare boyu kadar boyu olan adı geçen yalçın kayaya bir adamı zincirler ile sarmışlar. Hâlâ ancak Kemikleri kalmış. Ne uzvu ve ne zincirler çürümemiş. Sanki henüz üstad elinden çıkmış zincirdir ve beyaz kemiklerdir. Ama o uzuvların incikleri ve kol kemikleri yedişer sekizer arşın gelir kalın ve

uzun kemiklerdir. Başı küçük hamam halveti kubbesi kadar vardır. Gözlerinin deliklerine birer adam girer ve çıkar. Hatta iki gözünün deliklerinde miskî kartallar yuva yapmışlar.

Meğer bu pâk kemikler Hazret-i İbrahim *aleyhisselâma* iman edenlerden bir mümin ve muvahhid kimse imiş. Melun Nemrud bu şahsı ateşte yakmak için bu kayaya bağlamış. Altına ateş yakında Cenâb-ı Bârî bu kişinin vüdunun bazı yerini kayaya sardırmış. Nice yerleri kaya ile yekpâre ve tek renk olup ancak incikleri, kolunun biri ve başı kayadan dışarıda bellidir ki o örtücü Allah, kudretini göstermek için o kemikleri dışarıda komuş. On adam boyu yukarıda kaya içinde durur kemiklerdir ki yoldan hayli uzak mesafededir.

Bunun özelliğini Şeyh Mustafa Ahlatî'den duydum, "Sahih, Hazret-i İbrahim ümmetidir diye nice tarihlerde gördük" buyurdular.

Mıkdisî Tarihi'nde de öyle yazılmıştır. Eğer öyle ise Muhammed ibn İshak'a göre melun Nemrud bu mümine bu ihaneti ettiği ta Hazret-i İbrahim zamanıdır. Hazret-i İbrahim'den Hazret-i Heygamber Efendimizin doğumuna kadar 3.070 sene olmuştur. Hicretten bu kemikleri gördüğümüz sırada tarih 1065 [1655] senesi idi. Peygamberler Serveri hicretten 51 sene önce doğmuş idi. Ömürleri de 63 sene oldu.

Bu uzun hesaptan maksadım anılan kemiklere 4.751 sene olmuş olur ki bu anılan kayalarda o kemikler hâlâ beyaz ve taptaze durur, asla çürümemiş ve melun Nemrud'un ateşi tesir etmemiş. Gerçekten de kıyamet zamanına dek durup Sûr-ı İsrafil üfürüldüğünde hayat bulmasına şüphemiz kalmadı. *Sübhanü'l-Hallâk.*

Bu temaşayı edip yine kuzey tarafa Van Gölü kıyısıyla 4 saatte,

Azgak Köyü menzili: Ahlat Sancağı sınırında göl kıyısı yakınında (---) (---) mamur köydür. Buradan yine kuzeye 17 saatte göl kıyısıyla şenlikli yerler çinde,

Bend-i Mâhî menzili: Bu dahi Ahlat toprağında (---) (---) adlı deresinde balık dalyanıdır. Van defterdarı tarafından zabt olunur mîrî eminliktir ki gelirlerinden kale kullarının maaşları her sene verile gelmiştir. *[238b]*

Buradan yine kuzey tarafa doğru sağ tarafımızda Van Deryâsı kenarıyla mamurve şenlikli köyleri seyrederek (---) saatte,

Büleh yurdu, Âd yapısı, eski şehir
Ahlad (Ahlat) Erzeni'nin özellikleri

İsimlendirilmesinin sebebi odur ki,

....................(1 satır boş)...................

İlk yapıcısı Âd kavmidir ki sert rüzgârın korkusundan, bu şehrin eteklerinde buluna yüksek dağlarda ve Sübhan Dağı'nda büyük mağaralar vardır ki içlerinde üçer bin adam olsa rahatlıkla sığarlar, buralara sığınmışlardır. (---) (---) (---) (---)

Bütün tarihçiler bu eski şehre Dâr-ı Büleh (Büleh yurdu) demişler, yani oğuz taifesi şehridir. Acem tarihçileri bu eski şehre Erzen-i Ahlad (Ahlat Erzeni) demişler. Gerçekten de erzeni, yani darısı çok olur. Ama Osmanoğlu elinde Erzen adıyla meşhur olan beş büyük şehir vardır.

Öncelikle, biri Acem diyarında Erzenbâycân'dır ki ona Acem tarihçileri Azerbaycan derler, o ki gönül çalan Tebriz Şehri'dir ki 991 [1583] tarihinde Osmanlılar elinde iken Acem şahı tarafından işgal edildi. Hâlâ Acem elinde kaldı.

İkincisi Erzeni'r-rum'dur ki ona hâlâ Erzurum derler.

Üçüncüsü yine Erzurum yakınında ara yatı menzilde Erzincan'dır ki ona halk dilinde Ezirgân derler.

Dördüncüsü Cezîre-i Dicle Erzeni'dir ki Şat Nehri ile Fırat Nehri arasında Dicle Erzeni'dir.

Beşincisi bu Ahlat Erzeni'dir ki bütün Erzen'lerden eski ve büyük şehir. Nice bin müluktan müluka kalıp o kadar mamur oldu ki Van Gölü kenarınca bir ucu üç günlük yol ile ta Erciş Kalesi'ne varıp bağ, bahçe ve şebekeli bostanlar birbirlerine çatık olup yaylaları Sübhan Dağı idi.

Ahlat Şehri'nin harap olmasının sebebi: Eski zamanlarda bu şehir Mâhân padişahının hükmünde idi. O beceriksiz padişah Semenkân padişahıyla savaş etmeye niyetlendiğinde bu Ahlat Şehri halkından savaş yardımı için 100.000 yumurta ister. Bu buyruk Ahlat halkına gelince,

"Yanlıştır ama ne çare verelim", diye bu oğuz büleh kavmi 100.000 yumurtayı toplarlar. Mâhân diyarına götürmeye adam lazım, harcırah lazım, bu yumurtaları yüklemeye deve, katır, at gibi

hayvanlar lazım, bunlar şaşkınlık içinde toplanıp görüşürler. Bunların bu perişan hâllerini Mâhân şahı duyup,

"Sizden tavuk yumurtası istemezdim, 100.000 gümüş yumurta isterdim. Çünkü bir alay büleh kavimsiniz. Sizi bu yükten affettim. Herkes yumurtalarını alsın, devletimin devamı için dua etsinler" diye afnâme gelince bunlar aralarında topladıkları yumurtalara bellek komamışlar idi. Herkes birer yumurta alup gittiklerinde bazı kişiler,

"Benim yumurtam küçük idi, bana büyük yumurta vermişler", kimisi de,

"Benim yumurtam büyük idi küçüğünü aldım" der. Bu yüzden birbirleri arasında bir dedikodu başlar ve bir karışıklık çıkar. İleri görüşlü olanlar:

"Biz şimden gerü biribirimizin açık haklarını yedik. Bu şehirden bed ve bereket kalkıp bu şehrin harâb u yebâb olmasına bu yumurtalar sebep olur." deyip bize ne çeşit belâ iner, diyerek korkuya kapıldılar.

Sonunda bunlara bir veba yayılıp bir gecede 12.000 oba evcik aniden kalkıp yolları dürerek Mısır Şehri'nde Abbasîlerden Kal'atü'l-Kepş sahibi Sultan el-Müstekfî Billah'a gelip bir yurt isterler. Mısır halifesi bunlara Mısır'ın güneş doğusunda Kayıtbay Yaylası adlı yerde bunlara mesken verir. Bir senede topraktan öyle bir sağlam şehir yaparlar ki o zamana dek Mısır diyarında kireçden duvar ve topraktan dam yapılması görülmemiş idi. Hâlâ Mısır'ın doğusunda tophane tarafında Ahlad Mahallesi derler nice bin harap hane toprağa serilmiş olarak yatar. Nice bininin yapı kalıntıları, hanları ve camilerinin temelleri hâlâ açık seçik görülür.

Beri tarafta Mâhân padişahını, Ahlat Şehri'nden zulüm ile yumurta toplayıp şehri harap ettiği için Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet onu Semenkân padişahı elinde bozguna uğratıp Mâhân'a gelince Ahlat Şehri'nden 12.000 ev göçtüğünü bir seneden sonra duyar. İşte o sırada Ahlat Şehri öyle bir büyük şehir imiş ki 12.000 hane göçüp Mısır'a gitsin, bir yıldan sonra duyulsun, ne kadar büyük belde olduğu bundan anlaşılsın. Daha sonra günden güne harap olmasına sebep birbirlerinin haklarını yumurta ile yedikleridir.

Daha sonra Azerbaycan padişahlarından Şah Celâyir imar etti. Osmanoğlu'nun büyük atalarından Ertuğrul dedesi Kopa Alp Bay,

onun kardeşi Bayındır Han ve Ertuğrul babası *[239a]* Süleyman Bay ki, Urfa yakınında Caber Kalesi dibinde Fırat Nehri'nde boğulmuştur, bu adları geçen Osmanoğulları'nın ataları Cengiz Tatarı derdinden Mâhân diyarını terk edip Ahlat diyarında Sultan Celâyir'e gelip boybeyi olup yerleşirler. Bunlar yine Cengiz Tatarı'nın kardeş evlatları idiler. Bir alay cesur ve yiğit erler idi. Sultan Celâyir Akkoyunlu padişahı olduğundan bu taifeye Akçakoyunlu derler. Asılları Mâverâünnehir'in ötesinden Mâhânlılardır.

Bu Ahlat'tan ne tarafa sefer ettilerse *Allah'ın emriyle* zafer elde ettiler. Sultan Celâyir bunlara Ahlat Şehri'ni mülkiyet üzere verdi, 150 senede Ahlat Şehri'ni imar edip oturdular. Bütün akraba ve yakınları, bunların zevk u safâlarını ve her zaman zafer kazanıp gaza malıyla zengin olduklarını duyup Mâhân diyarından Dânişmendliler ile göçüp bu Ahlat Şehri'ne geldiler. O kadar çocukları oldu ki kayser ülkesini fethederek zengin olup Rum'a, Arap ve Acem'e velvele saldılar.

Daha sonra bunların üzerine yine Tatar askeri hücum etti. Sonunda 476 [1083-84] tarihinde Dânişmendoğlu ile Ertuğrul'un babası Süleyman Şah Anadolu diyarında Konya'da Selçuklular'dan Sultan Alâeddin'e gelip boybeyi oldular. Yukarıda ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Sonra Ahlat Şehri Celâyir oğlu Kara Yusuf'a kaldı. O da 805 [1402-03] tarihinde Timur korkusundan Yıldırım Han'a kaçıp sığındı. Timur, Yıldırım Han'dan Kara Yusuf'u isteyip vermediğinden Yıldırım Han üzere Timur Bursa'ya gelirken bu Ahlat Şehri'ni Kara Yusuf'a rağmen 7 ayda yerle bir, hanelerini toprak etti. Hâlâ harabe hâlinde berbat bir şehirdir.

Daha sonra 868 [1463-64] tarihinde yine Azerbaycan Şahı Uzun Hasan Şah Timur'a itaat edip Timur'un atının önünde yaya yürüdüğü için elini memleketini Timur yine Uzun Hasan Şah'a bağışladı.

Dâr-ı Büleh olan Ahlat Şehri'ni imar edem derken Kostantiniyye fatihi Gazi Fatih Sultan Mehmed Han deryâ gibi asker ile Uzun Hasan üzere gelip Tercan Ovası'nda iki şanı büyük padişah büyük bir savaş etti ki Cenâb-ı Bârî Mehmed Han'a yardımcı olup Uzun Hasan'ın bütün askeri kılıçtan geçti, kendisi 17 atlı ile Azerbaycan'a can attı. Canını Tebriz'de teslim edip naaşını Ahlat Şehri'ne

getirdiler. Osmanoğlu'nun yedi namlı savaşından biri de Tercan Ovası'nda Mehmed Han ile Uzun Hasan Cengi'dir ki bozgun tarihi:

Butlânu keydi'l-hâ'inîn [Hainlerin oyunları suya düştü.]

Ve diğer tarih:

Ve yansurakallâhu nasran azîzâ (Ve sana kimsenin güç getiremeyeceği şekilde yardım eder) [Kur'ân, Feth, 3] âyeti denk düşmüştür, sene 878 [1473-74].

Uzun Hasan Şah bu bozgun derdinden ölünce Ahlat Şehri yine imar olmayıp harap kaldı. Sonunda İran ülkesi şahları eline girip Şah İsmail mutasarrıf iken 920 [1514] tarihinde Sultan I. Selim Şah'ın Çıldır Gazası ki meşhurdur, Selim Han'ın bilek gücüyle İsmail Şah bozguna uğrayıp kaçınca Ahlat halkının sığınacak yerleri olmadığından Erzurum altında Sultan I. Selim Han'ın ayaklarına yüz sürüp,

"Padişahım, büyük atalarınızın gömülü oldukları Ahlat Şehri'nde bize bir kale inşa eyle." diye rica ettiklerinde bu halka bol bol bağışlarda bulundu.

Kale yapmak sevdasında olmayıp Kızılbaş'a yardım eden Mısır sultanının boybeyi olan Maraş Hâkimi Zülkadiroğlu Sultan Alâüddevle üzerine (---) paşayı serdar eyledi. Göksun Ovası'nda Alâüddevle'yi de yendi. 70.000 kadar Türkmen askerini ateş saçan kılıcın dişlerinden geçirip Alâüddevle'nin devletsiz kellesiyle 70 adet boy beylerinin kellelerini Mısır'da Sultan Gavrî'ye gönderdi,

"Hazır ol ki Mekke ve Medine padişahı olasın ve Kızılbaş'a 40.000 kırmızı şalvarlı nekes Çerkes askeri gönderesin, hâzır-bâş ol!..." deyip 921 [1515] tarihinde Gavrî üzerine varıp Haleb yakınında Mercidâbık adlı ovada Sultan Gavrî'nin 100.000 askerini Tanrı'nın emriyle kırıp Gavrî Haleb'e, Şam'a, Gazze'ye ve Mısır'a kaçtı. Gelecek senede yine Selim Han ile Arz-ı Hâsân'da yani Bilbeys Şehri ovasında büyük savaş edip Allah'ın izniyle yine Gavrî askeri Selim Han'ın kılıcından geçti. Sultan Gavrî de o cengde bir seccade üzerinde başsız şehit olarak bulunmuştur.

Buradan Selim Han, I. 7 ayda 922 [1516] tarihinde Mısır'ı fethedip zaferle "*Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn*" olup İstanbul'a gelince vefat etti. 926 [1520] tarihinde Selim Han oğlu Süleyman Han tahta çıkarak müstakil padişah oldu.

Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza, Şah Tahmasb'dan yüz çevirip Şirvan ve Şamakî şahlığını bırakıp Deşt-i Kıpçak *[239b]* üzerinden Kırım vilâyetine geldi, oradan Edirne'de Sultan

Süleyman Han'a gelip beklediğinden ve umduğundan çok ikramlar gördü. Süleyman Han'ı deryâ gibi asker ile Acem diyarına götürüp Revan, Gence, Nahşevan, Tebriz, Hoy, Merend, Rumiye, Dümdümî ve Dümbülî memleketleri tamamen fethedildi.

Dönüşte Van Kalesi ve bağlı yerlerde 70 parça sağlam kaleler 955 [1548] tarihinde fethedildi.

Bu sırada bütün Kürt beyleri de itaat etti. Bu fetihlerden sonra dönerken Van Gölü kenarını takip ederek harap Ahlat Şehri'ne gelip bütün atalarının kabirlerini ziyaret edip Ahlat Şehri'nin imar olması için Koca Zâl Paşa ile Koca Mimar Sinan Ağa'yı alıkoydu. Burada sağlam bir kale yapılmasını ferman edip kendileri Bitlis Şehri üzerinden Diyarbakır'a, oradan da saltanat yuvaları olan İstanbul'a geldiler.

Beri tarafta Zâl Paşa Ahlat halkı ile konuşarak Ahlat'ın harap olan tarafının güney tarafı ucunda göl kıyısında düz bir zeminde bir kaleye başlarlar.

Büleh yurdu Ahlat Kalesi'nin şeklinin anlatılması: 969 [1561-62] tarihinde bizzat Süleyman Han'ın mimarî ölçüleriyle ve Zâl Paşa'nın eliyle yapılmıştır. Göl kıyısında dörtgen şekilli bir sağlam kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 3.000 adımdır. Tamamı 14 kuledir ama duvarı o kadar yüksek değildir. Hendeği de derin değildir ama duvarları oldukça sağlam yapılmıştır ve gayet geniş duvarları vardır.

Göl kıyısına bakan üç kat sağlam demir kapısı vardır.

Bu kapı üzerinde kalenin tamamlanmasına ait celî ma'kal hat ile tarihinin son mısra'ı budur,

Aceb makâm-ı latîf zehî binâ-yı metîn.

Sene 970 [1562-63]

Bu kapının deryâ tarafı kıbledir

Ve bu kale içre cümle hâk-i pâk ile mestûr 350 adet hane-i mamurlar vardır. Süleyman Han'ın bir camii ve bir hamamı ve bir hanı ve 20 mikdârı dükkânı vardır. Başka büyük imaretlerden bir büyük binası yoktur.

Ve bu kale Van Eyaleti'nde Muş paşasının tahtıdır. Beyinin hâssı padişah tarafından 410.000 yük akçedir.

Kanun üzere adaletli olarak beyine her sene 20 kese olup 500 adamla sancağı köylerini zabt u rabt eder [asayişi sağlar].

Zeamet sahiplerinin sayısı 44 ve timar sahipleri ise 148 adettir. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Kanun üzere cebelüleriyle bin kadarı Muş Sahrası bîhûş (kendinden geçmiş) asker olup beyleri sancağı altında memur oldukları sefere giderler.

Ve 150 akçe pâyesiyle âsumanî kadılıktır ki kadıya senede 2 kese olur.

Müftüsü, nakibi, kethüdayeri ve serdarı yoktur. Ama şahbenderi, bâcdârı, muhtesibi ve subaşısı vardır.

Bir hâkimi de kale dizdarıdır ki cebecilere ve yeniçerilere hükmeder. Zira Âsitâne tarafından gelir dizdardır.

Tamamı 100 adet kale neferatları var, her gece mehterhanesi çalınır, neferatları hep hazırdırlar. Yetecek kadar her çeşidinden cebehaneleri, 40 adet küçük ve büyük şahî zarbzen ve kolomburna topları vardır.

Göl kıyısındaki iskelesinde gümrük emini oturup bütün gelen gemilerin mallarından öşr-i sultanî alıp kale kullarına aylıklarını verir 7 yük akçe iltizamdır. (---) (---) (---) (---)

Ahlat Erzeni Şehri harabistanının anlatılması: Acem tarihçilerine göre Ermen diyarı şehirlerindendir. Bu şehir örfî iklimlerin on sekizincisinde bulunmuştur.

Bu harap şehir içinde nice yüz büyük kubbeler ile yapılmış güzel camiler var ki sanki henüz mimar ve mühendis elinden kurtulmuş eski camilerdir. Bütün kubbeleri taştan yapılmıştır. Bazılarının kubbeleri kireç ile örtülmüş mamur camilerdir, ancak cemaatten mahrumlardır, güvercin, karga ve baykuş yuvaları olmuş camilerdir. Ama,

Emir Kay Camii adlı bir mamur cami var, meydanda kalmış. Dört tarafının duvarları ta çatısına kadar öyle parlak ve cilâlı duvarlardır ki sanki Hıtâyî kâğıttır. Bu cami sahibi Emir Kay bu eski şehrin muharriri [yazıcısı] olduğundan camiin dört tarafındaki duvarların yüzüne bu şehir içinde ne kadar bin cami, mescit, medrese, han, hamam ve çarşı, kısacası ne kadar güzel yapı var ise cami duvarına mühür hattı gibi Musta'sımî hattı şeklinde pâk işlek hattıyla bütün büyük yapılar yazılmış. Hakir onu okuyup elimden geldiği kadar denizde damla ve güneşte zerre miktarı yazdım. O derece dikkat ettim ki camiin çatısına yakın olan yukarıdaki hatları dürbün ile okuyup yazdım.

Eski Ahlat dili: Çağatay diline ve Moğol diline yakın gayr-i mükerrer bir lehçedir.

"İşven, gitmişven, gûrumıza varmışmız, bizim Kay gibidir, boğaz eyitdi, dükeli geleserlerdir, meni suncamışdır, şâd bay kişidir, ayıtdım şol kişi menfadınadır, savular sayladım, yani ağlaya kaldım, barımız uruş kişisimiz, yani cümlemiz ceng *[240a]* âdemiyiz" diye, bu gibi nice kere yüz bin kelimeler ve ibareler yazılmıştır.

Ama bu şehir mamur iken tamamı 35.000 mihrabdır, diye duvarın yüzüne yazmış. Gerçekten de minârelerinin çokluğundan ve yapılarının kalıntılarının bolluğundan 35.000 mihrap olsa yeridir, yalan değildir.

2.000 medrese, 1.000 adet hamam, 2.000 han, 1.000 adet dârülhadis, 6.000 çocuk mektebi, 800 derviş tekkesi, 18.000 akarsu çeşmesi, 8.000 cana can katan sebilhane, 10.000 Müslüman mahallesi, Mecusî ve Hristiyan'dan nâm u nişan yok imiş, ve 200.000 Müslüman haneleri, 70.000 ayân sarayı, 3.000 gelen giden yolcular için kervansaray, 2.000 adet bekâr garip konukevleri, 600.000 dükkân ve 150 yere yüksek kubbeler ile bedesten, hâlâ nicesi ayaktadır ki yılan ve karınca yuvasıdır. Ve 700 adet açların doyurulduğu imaret.

Bu şehrin Van Deryâsı kenarıyla üç günlük yol mamur iken 40.000 mesiregâhı, 900.000 bağ ve bahçesi, 70.000 adet ziyaret yerleri, 600.000 seçkin uleması, 400.000 tabibi, 100.000 cerrahı, 150.000 şeyhleri, binlerce mazınne (Evliyâdan olduğu sanılan kimse), meczup kimseleri, yaklaşık 40.000 fetva sahibi dört mezhepten müftüleri, 70.000 seyyidleri, 600.000 pür-silâh askerleri, 40.000 gece bekçisi, 2.000 yerde şeriat mahkemesi, 700 adet örfi hâkimi ve 3.000 kapan eminleri.

Yaylalarının eteklerinde 3.000 adet büyük mağaralar var ki hâlâ bellidir. Nicesinin içinde halktan uzaklaşmış 70-80 yıldan beri kepek yiyerek yaşayan tarikat ehli kimseler vardır.

Bu şehrin yaylası hâlâ Sübhan Dağı'dır ki Bingöl Yaylası'ndan sonra bu Sübhan Dağı Yaylası'dır.

3.000 adet süt sarnıcı var imiş. Koyun, keçi, camız [manda], sığır ve atlarının sütlerini sağarlar. İster koyun sütü olsun ister başka süt, her türlü hayvan sütünün ayrı sarnıçları varmış. Herkes sütünü anılan sarnıçlara döküp aşağı şehir içinde 7.000 adet süt çeşmeleri var imiş, süt sahibinin adamları şehre haber getirip sarnıca döktüğü sütü aşağı şehir içinde süt çeşmelerinden alırlarmış. Öşrünü Mâhân padişahına verirlermiş. Öşr-i sultaniye nasıl niçin olmaz,

kendilerinde de asla yanlışlık ve yamukluk yok idi. Onun için bu şehre tarihçiler Dârü'l-Bülhe derler.

Ve o kadar ulu adamlar var imiş ki tam bir yönelişle dua etseler bütün hayırlı istekleri Allah katında hâsıl olurmuş. Ve hâlâ süt çeşmelerinin ta yaylaya varıncaya kadar yolları açıkça bellidir.

Hatta Ali Kay Camii yakınında uzunluğu 3.000 adım bir çarşı vardır, 3.000 dükkândır. Hepsi sırma ve kılabdan [ipek veya iplik üzerine sarılmış gümüş tel] çarşısı imiş. Her çarşının pencereleri üzerinde saraç [koşum ve eyer takımları yapan] pazarı, cüllâh (dokumacı) pazarı, gazzaz [ipek büken, ibrişim yapan] pazarı diye taşlarda isimleri yazılmıştır. Hatta koyun sütü çeşmesi, keçi çeşmesi ve baytal [kısrak, at] çeşmesi diye adları yazılmış. Baytal çeşmesi, yani kısrak sütü çeşmeleri vardır. Bundan belli oldu ki bu kavim Tatar imiş ki at sütü içerlermiş. Zira binaların tarihleri, dilleri, lehçeleri tamamen Tatar Çağatayı hattıdır.

Bu şehrin mamurluğu zamanında bu şehre attan başka bir hayvan girmezmiş ve canlı kısmı boğazlanmazmış. Bütün dışarıda boğazlanıp şehre getirirlermiş ki 7.000 hemen kasap dükkânları var imiş. Bu şehre hayvanlar girmediği için bütün hayvanların sütlerini yaylada sağıp aşağı şehirdeki çeşmelerde herkes sütünü alırdı. Zira bu harap şehrin ensesinde yıldız tarafı dağlar, bağlar ve yaylalardır, kıble ve güney tarafı Van Deryâsı'dır.

Bir camiin duvarında camiin kendi evkafnâmesini yazmış. 1.500 dükkân, 1.000 adet tarla, 100 adet değirmen ve beş lek altın sikke vakfetmiş. Ve "*Her kim bu evkafını harâb etken bolursa Hâmân u Kârûn u Mervan u Firavn u Yezid'in laneti öresine ve töresine ve özüne olsun*", diye yazmış.

Ve dahi altında "*İnnemâ yu'ammirallahu mesâcidallâh* (Allah'ın mescidlerini sadece şunlar imar eder ki)" [*Kur'ân*, Tevbe, 18] âyetini yazmış. Gerçekten de sikkeyi mermerde kazmış.

Ama bu şehir içinde nice yüz adamlar bu harâbistânın içinde sakin olurlar. Mamur bağlı, bahçeli ve can sulu haneleri vardır. güvenli ve huzurlu diyar olduğundan binlerce insanın doğum yerleri olup atadan babadan kendilerine intikal ettiğinden vazgeçemeyip her biri birbirinden birer mil uzaklıkta hanelerde otururlar, ama gayetle sâlih ve temiz, hâl sahibi adamlar vardır.

Hatta *[240b]* anılan büyük mağaralarda 40-50 seneden beri sâkin olmuş yalnızlık köşesinde bir hasır üzerinde yaşamış riyasız

adamlar var. Bu insanlar 40-50 seneden beri canlı kısmı ve sıcak yemek yememişlerdir ve yüzlerinden nur akar. Dağlardan su yolları açıp mağaraları içine tatlı sular akıtarak abdest yenilerler. Gündüz oruçlu ve gece ayakta canlar vardır. Bir kimseden bir hardal tanesi almazlar, haram yemezler ve giymezler. Niceleri yalın ayak, başı kabak olmuş et yağ sahibi Allah adamı sâlih kişiler vardır. Bunlardan biri,

Şeyh Mustafa Ahlatî: Kırk bir senedir dünyaya karşı oruçludur, ama dehrî değildir. Hanefî mezhebinde mazanne bir erdir. Hakir varınca selâm verdim. Tanrı bilir ki,

"Ve aleykümüsselâm ey seyyâh-ı âlem Hâfız Evliyâ." dediler. Hakir:

"Efendim, hayır duanızı ricâ ederim" dedim.

"Size 55 senedir hayır dua olunup erenlerden feyz-yâb olmuşsız. Bize bir aşr-ı şerif tilâvet eylen. Biz dahi size, siz dahi bize birer dua edelim. Aramızda bir çeşit alış-veriş olsun" deyince hakir hemen diz çöküp Sâd suresinden yüksek sesle Sabâ makamında, *"Ve vehebnâ li-Davud..."* [*Kur'ân*, Sâd, 30; "Biz Davud'a Süleyman'ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allah'a yönelirdi."] aşr-ı şerifini tamâm edince hakire dua ettiler. Onlar da bizden dua istediler.

Hakir de onlara dua edip el yüze sürdük. Hakiri dünya ve âhiret kardaşı edip,

"Yürü bu seyâhat âleminde Cenâb-ı Kibriyâ yardımcın ve destekçin olup iki cihan saadetine nail olasın. Yürü şimden gerü kumda oyna, ama avam olma avan ol" diye hayır dua ile vedâ ettik. Sonra,

Şeyh Ali Ahlatî: Bu aziz de bir mağarada otuz yıldır ki sâkindir, Davud orucuyla geçinir. Seyyidlerden gözü yaşlı, bağrı başlı, ciğeri kanlı, İlâhî aşk ile mecnun olmuş bir hakikat sahibi müfessir, muhaddis, seçkin âlimlerden zamanın fâzılı bir ulu kimsedir. Onların da dualarıyla şereflendik. Sonra,

Hasan Dede Ahlatî: Hâcegân tarikatında yolunu tamamlamış, halk ile konuşmaktan uzaklaşmış bir sultandır. Sonra yine yayla eteğinde büyük bir mağara içinde,

Şeyh Takî Dede:

..................(3 satır boş)..................

Bunların benzeri nice kimselerin hayır dualarını alıp taze can buldum, ama bunlardan başka yüzlerce adamlar halkla ilişkilerini kesmiş canlar vardır, ama bildiğimiz bu yazılan sultanlardır. Himmetleri hazır ola.

Bu harap şehri ne şekilde anlatsam övülmesinde faydası ve anlatımında alâkası yoktur. Değeri olmayan nesnelerin övülmesi sıkıntı ve bıkkınlık verir. Zira dünya işi böyledir ki Hazret-i Davud *aleyhisselâm* oğlu Hazret-i Süleyman'a sorar ki

"Ey oğul, bu dünyada mamur mu çoktur, harap mı çoktur" Süleyman der,

"Baba, harap çoktur ki bütün mamur olan yerler de harap olsa gerektir" der.

Gerçekten de Kur'ân-ı Azim ile sabittir ki "*O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.*" [*Kur'ân,* Kasas, 88] âyeti kesin delildir ki bütün mamur harap olsa gerek. Özellikle Osmanoğlu'nun zulmünden,

Harap olan büyük şehirleri bildidir

Evvelâ Irak-ı Acem'de Kûfe Şehri, eski Bağdad Şehri, Musul Şehri, Miyâfârikin Şehri, Irak-ı Arab'da Antakiye Şehri, Mısır vilâyetinde İskenderiye Şehri ve Askalân Şehri, Taberistan Şehri, Busrâ-yı Havran Şehri, Tarsus Şehri, Anadolu vilâyetinde Balat Şehri, Melas Şehri, Ayasuluk Şehri, Aydıncık Şehri, (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Rumeli'de Atina Şehri, Kavala Şehri, Kırım diyarında Eski Kırım, İnkirman Şehri ve Elburz Dağı eteklerinde Irak-ı Dâdyân.

Kısacası bu harap beldeler gibi yüzlerce harap kalmış büyük şehirlerden biri de bu Ahlat Şehri'dir. Ama dünyanın gerçeklerini bilen kimse bu dedikodudan vazgeçer, ancak dildir, duramaz. Adı geçen harap şehirler evliyâ ve enbiyâ burcu olduğundan adamın yazığı gelip yazık, eyvah der, yoksa dünya hâli hep böyledir. Bir tarafı mamur ve bir tarafı harap olmadadır. *Merhum ve mağfûrun leh* Veysî Efendi *Vâkı'anâme*'sinde yazdığı gibi

"Cihan ne zaman doğru dürüst mamur ve âbâdan olmuştur?..." diye yazmış. Ama,

Münasip hikâye: Bu eski Ahlat Şehri tâ Firavun zamanında da mamur, şenlikli cihan yarısı bir şehir imiş. Firavun, Mısır ülkesinde *hâşâ* tanrılık davasına kalkıştığında bu Ahlat Şehri'ni sahibi olan

padişah, Firavun'un tanrılık iddiasında olduğunu *[241a]* işitince gülümseyerek:

"Zavallı Firavun, Mısır gibi küçük bir beldeye sahip olmakla tanrılık davası eder. Ya benim büyük Ahlat'ıma *hâşâ* sahip olsa acaba ne olmak davasını ederdi ki!" diye Ahlat şahı böyle münasebetsiz söz eder. Yani Ahlat Şehri o derece mamur imiş ki uzunluğu üç menzil ve derinliği iki menzil yerlerde hâlâ yapı kalıntıları bellidir.

Ve mezarlığı bir günde güç ile geçilir. Bütün nurlu mezarlarının kubbelerinin kapılarının üzerinde veya mezar taşlarının üzerinde yahut mermer sandukaları üzerinde bütün ölülerin isimleri celî hat ile mermerlere yazılmıştır.

Harap Ahlat Şehri'ndeki Osmanoğlu sultanlarının atalarını ziyaret yerlerini bildirir

Evvelâ şehrin harabeleri içinde büyük bir türbede,

Koba Alp Bay ziyareti: Ertuğrul Bay'ın dedesidir. Ertuğrul'un babası Süleyman Şah'dır ki Konya'ya Sultan Alâeddin'e giderken Caber Kalesi dibinde Fırat Nehri'nde boğulmuştur, orada gömülüdür. Sonra Ertuğrul doğrulup Konya'da Sultan Alâeddin'e varıp boybeyi oldu. Bu Ertuğrul İznik yakınında Söğüt Şehri'nde yatmaktadır. Ama bu Ertuğrul'un Koba Alp Bay adlı dedesi ki bu Ahlat'da medfundur. Gayet şanı büyük, cesur ve namlı bir yiğitmiş..

Bu sultanın yanında **Hasan Bayındır Han** yatmaktadır. Bunlar Koba Alp Bay'ın kardeşleridir ki Alp Bay'dan sonra Mâhân padişahının izniyle Ahlat Şehri'ne han olmuştur. Şehir içinde çok yapı kalıntıları tarihleriyle kalmıştır.

....................(1.5 satır boş)...................

Abdullah ve İzzeddin Han, Sultan Hasan, Sultan Meymendî, Sultan Boğa Bay, Sultan Tohta Bay, Korkud Han, Sultan Ali Han, Sultan Kâzım, Sultan Bendî Can, Zor Bay Han, İsmail Han, Bedir Bay Han, Cığalı Han, Tohtamış Han, Selçuk Han, İsrail Han, Masum Bay ve Kutlu Bay ziyareti.

Kadınları başka yerde yatarlar. Evvelâ Mama Hatun, Hurme Hatun, Can Hanım, Nilfer Hanım, Zübeyde Hanım, Selviboy Hanım, Zîbâ Hanım, Vasfiye Hurme, Hurşid Hurme, Döndi Hurme ve Safiye Hurme.

Ama Dânişmendoğulları'ndan olan ziyaretgah mevtalar bunlar gibi yüksek kubbeli serin türbelerde yatmazlar, hepsi yer altlarında mermerden sandukalar içinde yatarlar.

Dânişmendoğulları ziyaret yerlerini bildirir

[Dânişmendoğulları] bu Ahlat'a, Sivas'a ve Rum'un bazı yerine sahip olmuşlardı. Ve halk arasında bunlara melik derlerdi. Hepsi yedi neferdir ki Ahlat'ta medfun olanların isimleri böyledir: Evvelâ Melik Gündüz, Melik Kıble, Melik Safâ, Melik Makdes, Melik Umran, ama ataları Sivas yakınında Niksar Şehri'nde yatar.

Çobanoğulları ziyaret yerleri

Bunlar Azerbaycan ülkesine ve Ahlat'a sahip olmuşlardı. Hepsi 12 nefer kimselerdir. Bunlara halk arasında Emir derler. Hepsi hayrat ve hasenat sahipleridir ki Aras Nehri üzerindeki Altın Halkalı Köprü ve yine Aras Nehri üzerindeki Pasin Sahrası'nda Hasankalesi yakınında Çoban Köprüsü bunların yapısıdır. Asılları yine Mâhân diyarından Tatar kavmidir. Hicri 123 [741] tarihinde Emevîlerden Şam Padişahı Hişam bin Abdülmelik zamanında bu Çobanlılar ve Dağıstan kavmi İslâm ile şereflenip Çobanoğulları bu Ermen diyarında Ahlat Şehri'ne sahip olmuşlardır ki, burada yatanları bildirir:

Evvelâ Emir Ziyâd, Emir Yavsı, Emir Korduman, Emir Abdibar, Emir Kaytak, Emir Sârbân ve Emir Şân; ve Sultan Velî Şemseddin ibn Hazret-i Abbas — bu aziz Bitlis hanlarının büyük atalarıdır, *sırrı aziz olsun.*

Karakoyunlu sultanları ziyareti

Bunlar Irak ülkesine ve Azerbaycan'a ve Ahlat Şehri'ne mutasarrıf oldular. Hepsi on nefer adamlardır. Bunlara Yusufoğulları derler. Osmanoğlu'na akraba olduklarından hanları Kara Yusuf nursuz Timur korkusundan Bursa'da Yıldırım Han'a sığındı. Timur, Yıldırım Han üzerine varıp Yıldırım Han'ı bozguna uğrattı. Kara Yusuf, Mısır'a, Mısır'dan Mekke'ye ve yine Ahlat'a geldi.

Bunlar da Osmanoğlu gibi Mâhân diyarında iken Şam meliki Hişam b. Abdülmelik Acem ülkesinde hakanı yenip bütün Dağıstan beylerini, Tabeserân kavmini, Kumuk kavmini, Moğol kavmini,

Boğol kavmini, Kaytak kavmini ve bu Karakoyunlu Âl-i Yusuf kavmini İslâm'a getirip Tatar Cinkız'lıkdan çıkıp tamamı İslâm ile şereflendiler. Melik Hişam'ın ölümünden sonra bu Karakoyunlu Âl-i Yusuf'u üzerine Cengiz askeri,

"Siz Müslüman oldunuz" diye istila ettiklerinden bu Karakoyunlu da Mâhân diyarından *[241b]* Osmanoğlu atası Koba Alp, kardeşi Bayındır Han, Süleyman Şah ve onun oğlu Ertuğrul Bay ile bu Karakoyunlu Yusufoğulları Mâhân diyarını terk edip Ahlat diyarına gelip vatan edindiler. Zamanı geçmesiyle evlatları Ahlat şahı oldular ki,

Hâlâ Ahlat Şehri'nde yatanemirleri bildirir

Evvelâ Kara Celâyir Han, Kara Yusuf Han, Kara Turmuş Han, Kara Bora Han ve Kara Şeyhî Han, bunlar da bütün hatunlarıyla Ahlat Şehri içinde yer altlarında tahtlar üzerinde yatarlar, tarihleriyle yazılıdır.

Bu yukarıda yazılan Osmanoğulları ataları türbeler içinde tahtlar ve mastabalar üzere kadife kıyafetleriyle ve nicesi beyaz kefenleriyle, saçları ve sakallarıyla bütün vücutları taptaze durup serir (taht) üzere padişahca yatarlar. Birisi de toprak içinde gömülü değillerdir. Nicesinin vücutları pamuk gibi beyaz ve yumuşaktır. Nicesi kurumuş, iskelet olmuştur ama üzerlerinde kıyafetleri durmaktadır. Boyları posları uzun ve iri adamlar ama hepsi yüksek türbelerinin karanlık bodrum yerlerinde yatarlar. Hatta bir Zenci çehreli bir köle elinde asasıyla ayak üzre bekçi gibi duvara dayanıp durur. Ama gayet heybetli ve korkutucu çehredir. Türbedarları yoktur. Kapılar yine Revan fatihi Murad Han ziyaret edeli kapalıdır.

Tamamı 14 adet yüksek türbelerdir [kümbet] ki her biri göklere baş uzatmış kubbe içinde mermer sandukaları etrafında ve kapıları üzerinde isimleri yazılı olduğundan yazdım, pencere deliklerinden ipler ile bodrumlarına inip ziyaret ettim ve bu beyti yazdım:

Ecel sûhânı hak eyler hadîdi
Nice koya cihân içre kadîdi

Arap ve Acem'de Ahlat İskeletleri meşhurdur. Diğer melikler de serin yerlerde yatarlar ama nicesinin sakalları dökülmüştür.

Ama Osmancık dedeleri taptaze dururlar. *Allah hepsine rahmet eylesin*. Sonra,

Akçakoyunlu ziyaret yeri

Bunlar da Tatar kavmi iken Hişam b. Abdülmelik mektubuyla İslâm kabul etmişlerdir. Sonunda İslâm kabul etmeyen Hulâgu Tatarı derdinden Mâverâünnehir'de Mâhân diyarını terkedip Osmanoğulları ataları ile, Dânişmendoğulları ve Çobanoğulları ile Azerbaycan diyarında vatan edinip Ahlat Şehri'ne, Erzurum'a, Diyarbakır, Irak ve Fars'a da sahip oldular. Hepsi 9 neferdir. Bunlara beğ [bey] derler ve bay ve şah da derler. Sultan Uzun Hasan Şah Bayındırî bunlardandır. Bunlar Osmanoğulları'na da yakın akrabalardır.

Bu yukarıda yazılan sultanların tamamı ve Osmanoğulları da tamamen Tatar'dırlar. Onun için Tatar hanlar Osmanoğlu'nun akrabalarıdır. Cenâb-ı Bârî bu yeryüzünü ilk başta Tatar ile imar eylemiştir. Hatta *Tuhfe* "Bizzat Hazret-i Âdem Tatar-sıfat idi" diye yazmış.

Daha sonra Hazret-i İsmail'den Arap dili duyulup Arap kavmi yayılıp cihan türlü türlü Arap ile ve çeşitli Tatar'ın boylarıyla süslendi. Hâlâ bu yeryüzünde yerleşik olan 72 millet sayılan insanlar, 72 millet değildir. Nice bin benîâdem milleti vardır. Hemen bu hakir kul, kusurlu Evliyâ 41 yıllık seyahatte 147 lisan sahipleri benîâdem ile 18 padişahlık yerde görüşüp tanışıp her bir dilden düzgün bir şekilde kelimelerini ve şiirlerini yazmıştım. İmdi benim azizim, o Mâlikü'l-mülk Allah bu yeryüzünü Arap ve Tatar'dan çoğalan insanlar ile süsledi. Hâlen zamanımıza kadar türlü türlü insan peyda olmadadır.

Yeni Dünya manzarası

Hatta *fetahetâ* {889} [1484] tarihinde bulunan Yeni Dünya'da 70 çeşit benîâdem vardır ki bu eski dünya kavmine asla benzerlikleri yoktur, diye Bahr-i Muhit kenarında Loncat Şehri küffârları hikâye ettiler ki Yeni Dünya'da olan halkın boyları, bosları, hareketleri ve davranışları, dilleri, görünüşleri, yüz renkleri, birbirlerine bakışları ve özel lehçeleri tamamen bu dünya halkına aykırıdır, diye nakl ettiler.

Hatta Cenâb-ı Allah bu dünyada ne kadar bin millet yarattı ise kitapları Tevrat, Zebûr, İncil ve Furkan'dır ve hepsinin dilleri 29

adet harf üzere kuruludur, konuşulur, ama bu Yeni Dünya halkı kelimelerinin nicesi Çerkes dili gibi boğazdan söylenir, kaleme gelmez kelimeleri var imiş ve nice kavmi eski hâkimlerin işrâkîleri gibi dilsiz, birbirlerine bakarak anlaşırlarmış. Ve nice kabilesi dilsiz, konuşmadan el ele tutuşmak ile söyleşirlermiş. Aralarında asla söz, kelime yok imiş.

İşte iki dünyayı yaratan Cenâb-ı Hâlık'ın ezelî iradesi böyle imiş ki bu yeryüzünü adı geçen kavimler ile, çeşit çeşit Arap ve Tatarlar ile süsleyip Rum diyarında Selçuklular, Osmanoğulları, Çobanoğulları, Dânişmendoğulları, Karacakoyunlu ve Akçakoyunlular ile sevgilisi Muhammed Mustafa dinini kıyamet kopuncaya kadar açıkta ve devam etmesi için yazılan melikler ile Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Acem diyarlarını çeşit çeşit, cins cins insanlarla mamur etti.

Ama bu yazılan sultanlar, emirler, kay ve bay gibi meliklerin tamamının çıkış yerleri Belh, Buhara, Mâverâ ve Mâhân diyarıdır. Zira Arap diyarından sonra Muhammedî ışık Mâverâünnehir'den koptu. Hatta hicretten sonra 446 [1054] tarihinde bu yukarıda yazılan Ahlat Şehri'nde yatmakta olan bu 5 bölük meliklerin tamamı Mâhân diyarından gelmişlerdir.

Rum tarihçileri ve nükteli söz söyleyenlere göre bu yazılan çeşit çeşit kavimler Hayy ve Kayyûm Allah'ın emriyle bu çeşitli kavimler asılda İshak oğlu Ays evlatlarındandır ki silsilelerinin sonu Hazret-i Nuh oğlu Yâfes'e ulaşır. Bu sultanlar Osmanoğlu ataları ile akrabalardır ki gayetle, cesur, yiğit, pâk inançlı, mümin, muvahhid, Hazret-i Muhammed'in şeriratine itaatkâr, sâlih ve Allah yolunda cihat eden, hünerli yiğit erlerdir.

İlk defa İslâm ile Anadolu'ya ayak basan Selçuklular'dır ki 476 [1083-84] tarihinde Dânişmendli emirleri ile gönül ve gaye birliği edip Niksar'ı, Sivas'ı, Malatya, Kayseri, Konya ve Antakya şehirlerini istila eyleyip Selçuklulardan Sultan Alâeddin Yunan tahtı olan Konya'da müstakil padişah oldu.

Hicretten 699 [1299-1300] sene sonra, evvelâ Osman lafzı tarihinde Ertuğrul, oğlu Osmancık ile Ahlat Şehri'nden *[242a]* Konya'da Sultan Alâeddin'e gelip Ertuğrul boybeyi oldu. Daha sonra 700 [1300-01] tarihinde Selçuklular Sultan Alâeddin'de sona erip Ertuğrul müstakil boybeyi oldu. Ama sikke ve hutbe sahibi olmadan İznik yakınında Söğütçük adlı kasabada vefat etti, orada yatmaktadır.

Sonra Konya bilginleri meşveretiyle [fikir alış verişi] Ertuğrul oğlu Osmancık'ı sikke ve hutbe ile müstakil padişah eylediler. Dünyanın sonuna kadar devletleri ebedi ola. Ama ilk çıktıkları Mâhân diyarından, sonra Azerbaycan Ahlat'ı beldesinden gelmişlerdir. Onun için Ahlat Şehri Dâr-ı Bülh, âlim ve sâlihler ocağı bir eski diyardır ki Allah imar eyleye, *âmîn.*

Ahlat Şehri külliyatının tamamlanması

Bu Ahlat Şehri'nin yüksek dağlarında binlerce çeşit madenler vardır, ama bunların içinde en beğenileni ve makbul olanı **kırmızı zırnık**tır. Sabun ile karıştırılıp insan vücuduna sürülse bir kıl komayıp insan vücudunu öyle temiz ve yumuşak eder ki sanki pamuk gibi eti beyaz olur. Ve cüzam hastalığına tutulan bu nûreyi siyah üzümle bir dank miktarı yese kaba hastalığından, barasdan [vücutta lekeler yapan bir hastalık], firengiden, cüzamdan ve saçkırandan Allah'ın emriyle kurtulur.

Sarı zırnık madeni, bu da Ahlat Şehri'nin kuzey tarafındaki yüksk dağlardan çıkarılır. Altın tozu gibi ağır bir tür sarı zırnıktır ki Rumeli'ye, Anadolu'ya, Arabistan ve Acem diyarına zırnık buradan gider, ama kimyacılar bu sarı zırnıkı saf bakıra koyup nice maddeler de karıştırılırsa gerçek altın olur, derler. Onun için Firengistan'a bu zırnıktan çok gider.

Diğer faydaları: Bu zırnıktan bir adam yarım miskâl bir fincanda su ile ezip suyundan yatacak sırada içse vücudundaki bütün gereksiz kılları dökülüp o adamın vücudu beyaz inci gibi olur. Ama çok içerse saçı, sakalı ve bıyığı forra olup 50 yaşında adam pâk dilber olur. Hatta esirciler Gürcü kölelerine bu Ahlat zırnıkı suyundan bir iki fincan içirip beyt:

Âleti hüsn-i mükemmel kad-i dilcû da güzel
Gevdede mûdan eser yok dahi pehlû da güzel

beyti üzere zavallı kölenin bıyıkları kulak memelerine ererken bir gecede zırnık suyunun etkisiyle o yaşlı köle on ikisine yeni ermiş masum köle olmuş görünür.

...................(2.5 satır boş)...................

Ahlat Şehri'nin bu gibi nice sırlarına sahip olup ve nice yüz adet ziyaretlerini ettikten sonra kale dizdarıyla vedalaşıp yine Van Denizi kıyısıyla doğu tarafa (---) saatte,

Şahin Yuvası Dağı, yani seyirlik
Adilcevaz Kalesi'nin özellikleri

Bu kalede efendimiz Melek Ahmed Paşa'yı bulduk, elini öpüp Bitlis Hanı Abdâl Han'ın mektuplarını verdik. Dostluk mektuplarını okuyunca,

"Yabana söyler, *gaybı Allah'tan başka kimse bilmez.*" [*Kur'ân*, Neml, 65] dediler. Meğer mektupta Han

"Benim efendim, inşaallah İslâm seddi olan Van Kalesi'ne girerken İstanbul tarafından sultanıma bir güzel haber gelip sevinirsiniz. *Allahu a'lem* İpşir Paşa'nın tâlii gayetle uğursuzdur. Elbette yakında katli haberi gelmesi ve Van'a girdikten sonra elinize büyük bir kayıp mal girmesi kesindir. Hemen bu duacı kulunuz Abdâl bendenizi hayır duadan unutmayınız" diye mektupta yazmış.

Paşa "Allah bilir" diye mektubu saklayıp hakirden Bitlis'in, han'ın, evlatlarının, aşiret ve kabilelerin durumlarını ayrıntılı olarak sordu. Hakir de bildiğimiz kadarıyla cevap verdim. Sonra Adilcevaz Kalesi'nin dost ve yaranlarıyla o an kaynaşıp gezip dolaşmaya başladım. Evvelâ,

Adilcevaz Kalesi: İlk yapıcısı Azerbaycan şahlarından (---) tarihinde İran şahı Tâceddin Âlîşân'dır ve isimlenmesi sebebi,

...................(1 satır boş)...................

Bu da Ahlat gibi nice melikten melike intikal edip sonunda 940 [1533-34] tarihinde kale içinde sığınmış olan Acem kavmi Osmanoğlu'nun gücüne takat getiremeyip kalenin anahtarlarını bizzat *[242b]* Süleyman Han'a teslim ettiler. İlk hâkimi Zâl Paşa'dır.

Adilcevaz Kalesi zemininin şekli: Kürtler Cevz Kalesi derler. Zira bir yalçın Kahkahâ Kalesi gibi göklere baş çekmiş yüksek bir kayanın üzerinde ceviz gibi bir yuvarlak kale olduğundan görenler Ceviz Kalesi derler, ama Süleyman Han adaletle aldığından Adilcevaz derler. Van deryâsının kenarında bulut renkli, bukalemun nakışlı bir dağın göklere baş uzatmış kayası üzerine kurulmuş, kesme taş ile yapılmış sağlam kale, dayanıklı eski hisar ve büyük sur süslü bir kaledir.

Aşağı zeminden kalenin ta zirvesine yaya insan yarım saatte çıkınca bu kalenin doğusu ve güneyi tarafında olan Van Deryâsı

küçük bir haliç gibi görünür. Ta kuşluk vakti olmayınca mavi bulutlar içinde kalenin yüksek tepesi görünmez.

Bu yüksek iç kalenin etrafında asla hendek yoktur ve mümkün de değildir. Zira fırdolayı çevresi şahin yuvalı yalçın yalama kayalardır ki bir tırnak iliştirecek yeri yoktur. 38 adet sağlam kuleleri vardır. (---) tarafına bakar bir demir kapısı vardır ama biri biri içre üç kat sağlam kapılardır.

Bu kalede hepsi 70 adet olan bağsız ve bahçesiz daracık haneleri tamamen toprak ile örtülüdür. Kale içinde Süleyman Han'ın bir camii, cebehane mahzenleri, tahıl ambarları, su sarnıçları, mehterhane kulesi ve dizdarhanesi vardır.

Ve büyük balyemez topları vardır. Başka imaretten yapı eseri yoktur.

Fırdolayı büyüklüğü 4.050 adımdır. Yuvarlak şekilden kuzeye doğru uzunlamasına yapılmıştır. Zira bu kalenin kuzey tarafında bir top menzili uzaklıkta yüksek bir dağ eteği olduğundan o dağ eteğinin tehlikesini engellemek için kaleyi o tarafa uzunlamasına inşa etmişler ama o eğimden bu kaleye asla zarar isabet etmek ihtimali yoktur. Zira muhasara eden düşmanın topu güllesi aşırı gidip göle düşer. Ondan aşağı,

Adilcevaz varoşunun şekli: Bu da yalçın kaya üzerindedir ama alçak tepe üzerine kurulmuştur. Bir tarafı göl kıyısındaki kaya üzeredir ki 3 adet kapısı var; Ahlat Kapısı, güney yönüne açıktır. Bir kapısı, doğu tarafa Erciş yönüne açıktır.

Bu aşağı kale de gayet dayanıklı büyük taşlar ile yapılmıştır ve dörtgen şekillidir. Kuzey tarafı kayalar üzerinde yüksekçe yapılmıştır. O tarafa bir uğrun [gizli] kapısı vardır, daima kapalıdır.

Bu varoşun büyüklüğü 6.000 adımdır. Limana bakan kulelerinde büyük şayka topları var ki içlerine adam sığar. Hepsi 76 parça şahane balyemez topları var ki denkleri iman seddi Van Kalesi'ndedir.

Bu kalede hepsi yine bağsız ve bahçesiz 300 adet eski evler var ki tamamı sağlam kârgir yapılardır. Zira nice kere bu kaleyi Kızılbaş kuşatmış, ancak bir şey elde edemeden hüsrana uğrayıp gitmiştir. Onun için bütün evleri tamamen kârgir ve cibis yapıdır ve mağaraları kayalar içinde pusu-evleridir.

Bu kalenin batı tarafı dağlardır ve üzerleri baştan başa bağlardır. Havası tatlı olduğundan halkı sağlardır.

Kıble tarafı Van Deryâsı'dır. Küçük ve büyük sarayları, reaya haneleri ve bağ evleriyle tamamı 1.100 adet güzel evlerdir.

Hepsi sekiz mahalle ve yedi mihrabdır. Bunlardan Zâl Paşa camii,

...................(1.5 satır boş)...................

Geri kalanı mescitlerdir.

Kaleden taşra Zâl Paşa hamamı o kadar müferrah değildir. Bir hamam da haraptır. 70 adet ayâna mahsus hamamlar vardır.

Kalede bir hanı var ama bedesteni yoktur. Çarşısı vardır ama azdır, lâkin özdür. Bütün kıymetli şeyler mevcuttur. 7.000 adet bağları vardır. Şehrin doğu tarafı dışında ābıhayat mesireli, havuzlu ve şadırvanlı bahçeleri vardır. Bunlardan Zâl Paşa Bahçesi mesireyeri.

Adilcevaz Kalesi hâkimlerini bildirir: Evvelâ Van Eyaleti'nde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı Süleyman Han kanunu üzere 145.046 yük akçedir. Adalet üzere senelik 8.000 guruş hâsıl olup 600 adam ile sefere gider.

Hükümeti altında timar erbabı (---) adettir ve zeameti (---) adettir.

Alaybeyi ve çeribaşısı vardır. Bütün cebelüleri ile bin adet seçkin asker olup beyinin sancağı altında sefer eşer.

150 akçe pâyesiyle kaza ve kaderdir. Kadıya senede 1.000 guruş olur.

Müftüsü, nakibi, naibi, muhtesibi, subaşısı, şahbenderi ve gümrük emini vardır, ama kale dizdarı kerr u ferli hâkimdir. Tamamı (---) adet seçkin kale neferatları vardır ki gece gündüz hazırdırlar.

Ama sipah kethüdayeri ve yeniçeri *[243a]* serdarı yoktur. Van yakın olduğundan Van yeniçeri ağası tarafından her an bir çavuş gelip suçlu yeniçerilerin haklarından gelir.

Daha önce, 1041 [1631-32] tarihinde bu kalede altı oda kapıkulu yeniçeri, iki oda topçu ve bir oda cebeci mustahfızan var idi. Zira bu kalede büyük balyemez toplar ve hesapsız cebehaneler olduğundan bu yüksek kale Kızılbaş'ın gönül yarasıdır.

...................(3 satır boş)...................

Adilcevaz'ın ziyaret yerleri: Evvelâ Zâl Paşazade burada hâkim iken bir gece ansızın 8.000 şah nökeri tülüngi Kızılbaş gece

baskını yapıp bağlar içinde saklanıp yatarlar. Hemen Zâl Paşazade duyup 60 nefer kimse ile Kızılbaş'a girip öyle Muhammedî satır vururlar ki 8.000 Kızılbaş'dan ancak 50 adet Kızılbaş kaçıp 11 adet gaziler şehitlik kadehinde şehitlik şerbetini içtiklerine bu beyt şahittir:

Sekiz bin kâfirin ardından altmış merd ile yetmiş
Aceb Rüstemlik etdi derler oğlu Zâl Paşa'nın.

Hâlâ bu adı geçen şehitlerin 11'i de halkın ziyaret yeridir. Ve Kızılbaşların kemikleri yığın yığın yığıldığı insanların gözü önündedir. Sonunda yine bu kere Kızılbaş gece baskını yapıp Zâl Paşazâde Kızılbaşlar ile ceng ederken elinde kılıç iki parça olup Paşa'yı şehit ederler. Hâlâ kabri adı geçen şehitlerin yanındadır.

Kırk Kardeşler ziyaret yeri: Bir müddette ve bir batından kırk evlat bir saatte doğduklarından Kırklar Ziyareti derler.

....................(2.5 satır boş)....................

İbret verici Sübhan Dağı'nın anlatılması

Bu Adilcevaz Kalesi'nin kuzey tarafında gökyüzüne doğru başını uzatan Sübhan Dağı ki yeryüzünde Batlamyus Hekim sözünce 148 adet büyük dağlar vardır. Biri de bu Sübhan Dağı'dır.

İsimlenmesi sebebi odur ki bu yüksek dağın kuzey tarafında Malazcird Kalesi taraflarında büyük bir mağara vardır. O mağaradan hâlen "Ya Sübhan!" lafzı duyulduğu için Sübhan Dağı derler.

Kuzey tarafı yedi konak Erzurum yakınındaki Bingöl Yaylası'na bitişiktir. Doğu tarafı on konak Revan Kalesi ensesindeki Ağrı Dağı'nda son bulur. Sübhan Dağıyla nâm bulmuş ünlü bir dağdır ki her sene yüksek tepesine kadar Türkman, Halitî, Çekvânî, Zaza, Lulu, Zibari, Pisani ve Kârkârî Kürtlerinden ve nice kere yüz bin kerre hayvanlarıyla bu Sübhan Dağı'na çıkup yayla faslı ederler.

Garip hîkmet: Bu yüksek dağ üzerine Yahudi kavmi çıksa Allah'ın emriyle ödü patlayıp ölür. Hatta Yahudi hahamlarının birine,

"Van'da Sübhan Dağı'na varasın!", desen başına uğrayıp,

"Bolay ki sen varasın!", derler. Hâlâ âriflerin dilinde atasözü olmuştur. Tanrının hikmeti bu Sübhan Dağı'nda otlayan hayvanların çoğu ikişer kuzular.

Diğer gariplik: Benîâdem dahi ikiz doğduğundan başka üç evlat doğduğu yakın zamanda gerçekleştiğinden başka,

"Yedisi bir anda doğduğun gördük", diye Adilcevaz ihtiyârları tanıklık ettiler. Hakir inanmayıp,

"Âdetullah böyle cârî değildir", diye karşı çıktım.

Hemen Savuluoğlu, Dizdaroğlu ve Mendioğlu adlı ihtiyarlar mahkemeye varıp Kadı Hamid Efendi'ye bir guruş verip,

"Cânım efendi, Sultan Süleyman asrında Zâl Paşa sicillâtlarına bakın" diye rica ettiler.

Derhal Adilcevaz Kalesi hazinesinden Zâl Paşa sicillâtını çıkarıp bakıp buldular ki o zamanda Sübhan Dağı Yaylası'nda Moğol Sücâh nâm bir merdin hurmesi [karısı] dokuz ay on günde bir batından bir saatte kırk tane evlat vücuda gelip yirmisi kız ve yirmisi oğlan doğup Zâl Paşa, Süleyman Han'a böyle arz ettiği sene 940 [1533-34] tarihi, diye sicilde yazdığını hakire gösterdiler. *[243b]*

Daha önce bu hakire yedisi bir yerden doğdu, dediklerinde güvenmeyip karşı çıktığıma pişman olup Sübhan Dağı'nda kırk evlat birden doğduğunu sicilde görüp "*Allah her şeye kâdirdir*" [*Kur'ân*, Bakara, 20] deyip sustum. Ve Adilcevaz'da Kırklar Makamı diye ziyâret ettim ve hâlâ çocuklarının çocukları vardır, diye yemin billah ettiler.

Âlemin Yaratıcısının hikmeti: Ve Sübhan Dağı'nda bütün kurt, sırtlan, andık [sırtlan], tilki, çakal ve kaplan, kısacası bütün yırtıcı canavarlar bu dağda çiftleşirler ama asla ve kat'a yavruları olmaz.

Yüce Allah'ın hikmeti: Kurt ile koyun bu dağda bir yerde gezer, kurt koyuna asla bir zarar etmez. Diğer hayvanlar da böyle, yırtıcı canavarlar şerrinden emin olup korkusuzca ve çekinmeden gezerler. Onun için bu Sübhan Dağı'nda çobanlara rağbet yoktur. Çobanları Bağdad canavarına benzer eğitimli çok iri köpekleri vardır.

Yaratıcının işi: Katır bu Sübhan Dağı'nda melun Nemrud'un hergelelerinden [binilmeye ve yük taşımaya alışmamış at, kısrak, katır veya merkep sürüsü] hâsıl oldu, diye *Târîh-i Mîrhând* ve *Târîh-i Mıkdisî* de ayrıntılı yazmış. Daha sonra melun Nemrud Hazret-i

İbrahim'i Urfa Şehri'nde ateşe attığında katır canla başla odun taşıdığından Hazret-i İbrahim "Tenâsül bulmayasın [üremeyesin]", diye katıra beddua eylediğinden hâlen yaramaz olan katırlar dört ayaklı eşek babalarıyla birleşirler ama katırdan tay olmak ihtimali yoktur.

Diğer hikmet: Bütün yırtıcı kuşlar da Sübhan Dağı'nda çiftleşip yavru hâsıl edemediklerinden cıynaklı kuşlar asla duramazlar ve ömürlü de olmazlar. Ama kerkes [akbaba] kuşları gayet çoktur ve gayet uzun yaşarlar, hatta bin sene ömür sürer derler. Beyt:

Yaşar kerkes kem-âzâr olduğunca
Toğan durmaz ziyânkâr olduğunca

demişler. Hakka ki şeker yemişler.

Ezelî Yaratıcı'nın hikmeti bu Sübhan Dağı'nda genellikle tavuklar her gün ikişer yumurta yumurtlarlar.

İbret verici acayiplik ve gariplik: Erzurum Kalesi ve Ahlat Kalesi ile bu Sübhan Dağı aralarında korkutucu bir temâşâ yeri vardır. *Allah saklasın,* ona Ayn-ı Çemen derler, yalçın kayalardan doğup sert taşlardan o pınar fışkırıp aktıkça gürültüsünden insanın kulakları sağır olup sesi iki fersahlık uzak mesafeden duyulur. Bu kaynak bir haylice akıp sonra kaybolur. İster insan ister başka canlı bu sudan içseler o an insanlar ve hayvanlar ölürler. Öldürücü zehir gibi bir sudur, dediler. Bu hakir yakın geçtik ama görmedik. Hatta Kenzikli Hacı Cârullah adlı bir hayrat sahibi kendi anlattı ki

"Bu kaplıca kaynağının sağında ve solunda batıncaya kadar o kadar yabani hayvan kemikleri var ki hesabını Tanrı bilir. Hacdan geldiğim sene malımdan 3.000 guruş Allah yoluna harcayıp bu ılıca pınarın kaynağından batışına kadar iki tarafında kârgir kireç cibis ile sağlam duvarlar yaptım ki hayvanlar içip helâk olmayalar" diye hayrat sahibi Hacı Cârullah hikâye etti. Ve bu kaynağın sağında solunda asla ottan, ağaçlardan ve yapılardan bir belirti, bir işaret yoktur, dedi.

Sübhan Dağı Ilıcası'nın anlatılması: Bu Sübhan Dağı'nın kuzeyiyle doğusu arasında dağlar içinde büyük bir ılıca vardır. Bütün yaylaya gidip gelenler girip yıkanırlar ama gayet sıcaktır. Ancak diğer ılıcalar gibi kubbeler ile yapılmış değil bir açık kaplıcadır, ama havuzu gayet geniştir ve suyu zırnıklıdır. Her zaman giren adamların saçı ve sakalı dökülür. Ama kadın taifesine gayet

faydalıdır. Ve çamurundan uyuz olan adam vücuduna sürse uyuzdan Allah'ın emriyle kurtulur.

Seyre değer bir gariplik

Bu Adilcevaz Kalesi'nin kuzeyinde Sübhan Dağı eteklerinde Hazret-i Ali Kayası adlı ünlü bir kaya vardır. Allah'ın emriyle o kayalar Mısır'ın Süveys Deryâsı kenarı yakınında Tur Dağı Rabbü'l-İzzet'in cemalinin tecellîsinden nasıl parça parça olmuşsa bu Hazret-i Ali Kayası da öyle parça parça olmuştur. Ama bu kayanın yüz binlerce parçaya bölünmesinin sebebi odur ki bu kaya içinde Allah'ın izniyle iki ejderha oturmaktaydı.

Mıkdisî Tarihi'nde yazdığı üzere Miyâfârikin Kalesi'nde Hazret-i Cercîs'i kırk kere ateşe attılar. Cenâb-ı Bârî rüzgâra emredip külü bir yere toplanıp yine Cercîs Nebî hayat bulup yine küffârları dine davet ederdi. Sonunda birisi bile İslâm ile şereflenmedi, Hazret-i Cercîs bu Miyâfârikin kavmine beddua edince bu Sübhan Dağı'ndaki ejderin biri mağarasından gelip bu Miyâfârikin halkının hepsini yiyip Miyâfârikin Kalesi bomboş kalır. Daha sonra Hazret-i Cercîs dua edip bu anılan ejderha Sübhan Kayası'nda Sübhanallahu Ta'âlâ emriyle haps olunmuştur, diye Mıkdisî böyle yazmış.

Biri Hicret'ten sonra Erzurum halkını yemeye vardığında Resûlullah alemdârı olan Hazret-i Abdurrahman Gazi bu ejderi görüp,

"Nereye gidersin ey mübarek" deyip Tanrı'nın emriyle o ejder hâl diliyle,

"Erzurum halkını yemeğe giderim" deyince hemen Abdurrahman Gazi,

"Dur ey yılan Allah'ın izniyle taş kesil." deyince Tanrı'nın izniyle o ejder kara taş olmuştur ki Erzurum Kalesi'nin güney tarafındaki Eğerlidağ üzerinde 770 *[244a]* adım uzunluktaki kara taş olduğu Erzurum Kalesi özelliklerinde ayrıntılı yazılmıştır.

Bu ejder Erzurum'da taş olunca öbür eşi bu Sübhan Dağı eteğindeki Ali Kayası Mağarası içinde kalır. Hemen Abdurrahmân Gazi keramet kuvvetiyle

"*Ey Sübhan Dağı, Allah'ın emriyle yılanı tut*" deyince Allah'ın emri ile kayanın mağara kapısı kapanır, anılan ejder de içinde hapsolur, hâlen günümüze kadar kalmıştır. Onun için bu yüksek dağa Su'bân

Dağı demeden bozma Sübhan Dağı derler. Daha sonra mağara içinde mahpus olan ejderin sıcaklığıyla, mağara içinde sağa sola hareketiyle öfkesinden ateş saçmasıyla adı geçen Ali Kayası parça parça olmuştur.

Başka bir anlatım: Hicret'ten sonra bu ejderin bir eşi Erzurum'da Abdurrahman Gazi'nin duası bereketiyle taş olduğunda bu eşi Sübhan Dağı Mağarası'nda yalnız kalınca ta Azerbaycan'a ve Diyarbakır'a kadar ili vilâyeti harap eder. Nice beldelerin halkı ve Ahlat kavmi Hazret-i Risâlet'e gelip,

"Yâ Resûlullah dâr-ı diyarımızı ve çoluk çocuğumuzu bir ejderha yiyip hanelerimizi yerle bir etti" diye hâllerinden şikayet ettiklerinde hemen Hazret-i Resûlullah;

"Yetiş ey Ali, o yılanı Zülfikârınla katleyle!" deyip izin verince hemen Hazret-i Ali-i Kerrâr, Düldül'e binip yolları katederek Sübhan Dağı'na geldikde görse ki ejderha Van Deryâsı'ndan su içer. Hemen Kerrâr Ali, o Esedullah-ı Velî bir Allah narasına yol buldurup Düldül'e mahmuz edip Zülfikârını sıyırıp ejder ile karşılaşınca ejder ateş saçarak bir hayli ceng ederler. Sonunda Allah'ın emri ve Resûlullah'ın fermanı ile ejderi katleder. Yılan can acısıyla yuvarlarak Van Gölü'ne düşüp sulara gömülür.

Hazret-i Ali ejderhanın mağarasına gelip görür ki mağaranın içinde ejderin yavrusu var. Mağaraya girmeyip dışarıda kaya üzerinde iki rekat hâcet namazı kılıp dua eder. Duadan sonra Allah'ın emriyle mağaranın kapısını kapandığı hâlâ anılan kayalarda açık seçik görülür.

Tarihçilerin yazdıklarına göre bu Sübhan Dağı eteğinde Ali Kayası içinde mahpus olan Hazret-i Ali duasıyla mahpusdur ki onun için "Ali Kayası derler", diye bir rivayet de böyle yazmışlar, gerçekten de yahşı demişler.

Hikâyenin sonu: O zaman ki Hazret-i Aliyy-i Kerrâr *kerremallahu veche* Van Gölü kıyısında ejderha ile ceng edip yılanı katledince ejderha, yılanın bir türü olduğundan gecerek ölüp purputur olarak pis leşi Van Gölü'ne düşer. Suyun dalgasıyla ejderin leşi Van Kalesi yakınında göl kıyısına düşüp pis leşi çürüyüp kemikleri kalır.

Daha sonra 525 [1131] tarihinde Van Kalesi'ni yapan Kılıç Arslan Şah ejderhanın kemiklerin toplayıp demir zincirler ile bütün kemikleri sırasıyla dizip Van Kalesi'nin aşağıdaki Rabat Kulesi ve Veled Kulesi arasına zincirler ile ibret olsun için asar, bütün

seyyahlar ve gelip geçenler seyrederlerdi. Ta ki 805 [1402-03] tarihinde Timur Han Mâverâünnehir'den çıkıp Van Kalesi'ni tam üç sene kuşattı, bağ dikip meyvesini yedi. Sonunda fethi nasip olmayıp hüsrana uğrayarak gider oldukda Hindistan'a eli boş gitmemek için bu anılan ejderhanın kemiklerini aşağı kale duvarından alıp on katar develere yükleyip Hindistan'a götürür. Hâlâ orada (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) durmaktadır, derler. Ama hakir Hindistan'a varmamak ile görmedim. *Allahım hayır ve sağlıkla kolaylaştır.*

Kusurlu hakir Evliyâ'nın gördüğünün hikâyesi

Bu yazılan ölü ejderin mahpus olan Oğulları Mağarası yanına varıp kayalarını seyr edip bu mağaradan ve parça parça kayalardan bir ses çıka, diye kahvaltı yedikten sonra bir saat bekledik, asla bir ses duyulmadı.

Sonunda yoldaşlarımızın bir sefih kölesi elindeki Basra kargısı mızrağını kayaların deliğinden içeri sokup mızrak bir yumuşak şeye dokunur gibi takırdamazdı. Onu duyduk ki mağara içinde gök gürültüsü gibi bir gıjgırıma ve gürültü işitiyip hepimiz korkuya kapıldık.

Hemen ardından kayalar arasından siyah bulut gibi bir pis kokulu duman çıktı, anılan köle mızrağını bırakıp kaçtı, bizde durmayıp firar ettik, ama ejderin vücudundan bir eser görmedik. Ama nice kere kayaların çatladığı yerden, ejderin kuyruğu 50-60 arşın dışarı çıktığını gördük, diye yemin eden adamların sayısı sınırı yok idi. Ama hakir gök gürültüsü gibi bu mahalde sesini işittim.

Yılanı öldüren Ali Kerrâr'ın kerameti hikâyesi

Kaçan ki Hazret-i Gazanfer Ali, o Düldül süvarisi, Van Denizi kenarında ejderha ile çarpışırken hırka-i peşminesi ve Düldül'ü ejderin kanıyla kıpkırmızı olmuştu. Hazret-i Ali cüzdanından bir sabun parçası çıkardı, Kamber ile Ali Düldül'ü yıkarken gördüler ki Van Deryâsı azap suyundan meydana geldiğinden yılan zehiri gibi öldürücü zehirdir. Hazret-i Ali dua edip Kamber âmîn deyip,

"İlâhî, bu Van Deryâsı'nda yıkanan atlar ve diğer hayvanlar bütün hastalıklardan kurtulup semiz ve etli olalar ve Van Denizi'nin

balıkları gayet lezzetli olalar" diye dua ettiler. Hâlen Van Denizi'nde yıkanan atlar *[244b]* ve diğer hayvanlar güzel, semiz ve iri olurlar.

Diğer hikâye: Yine Hazret-i Ali ejder kanıyla bulanmış hırkasını Van Denizi'nde yıkarken işi bittikten sonra elinden bir parça sabunu Van Deryâsı'na düşünce Peygamber'in damadı, o Ali Kerrâr-ı Velî;

"İlâhî, bu deryâda esvabını [kıyafetlerini] yıkayanların esvaplarını benim sabunumla kıyamete kadar pâk ve tertemiz eyle." diye dua ettiğinden hâlen günümüzde Van Gölü zehir gibi acı iken sabunsuz bir çeşit beyaz esvap yıkanır ki diller ile anlatılmaz.

Tanrı'nın hikmeti işi: Bu Adilcevaz Kalesi'nin kuzeyine yakın yine Sübhan Dağı eteklerinden gelir bir tuzlu çay akar, ama gayet berraktır. Bu çayın iki tarafında, akan sudan taş oluşmuştur. Nice binalara ondan taş keserler. Ve bazı yapı ustaları ve mimarlar istedikleri şekilde tahta sandıklar yapıp içine bu sudan koyup o su içine biraz tuz koysalar Allah'ın emriyle o su taş olur ki çok sert taştan nişan verir ama hafif taş olur. Hatta kapı kemerleri, ocak yaşmakları, merdiven ayakları ve türlü türlü eşyalara, ihtiyaca göre tahtadan yahut çamurdan kalıplar yapıp ona göre suyu dondurup taş olur. Garip seyirliktir. "*Allah her şeye kâdirdir.*" *[Kur'ân,* Bakara, 20]

Tanrı'ya amd olsun Adilcevaz'ın bu derece seyrini edip oradan yine doğu tarafa doğru kâh bağ ve gülistan bahçeler içinde ve kâh göl kıyısı ile 9 saatte,

Deliklitaş Köyü: Erciş toprağında göl kıyısına yakın 200 haneli Ermeni köyüdür ve zeamettir. Hatta bu delikli kaya için bu diyar halkı Hazret-i Ali Düldül'ünü bu kayaya bağlamak istediğinde mübarek elleriyle bu kayayı delip Düldül'ün bağladıklarından Deliklikaya derler, diye anlattılar. Buradan,

Demirci Köyü: Bu da Van Gölü'nden uzak Erciş Kalesi toprağında 300 haneli mamur Ermeni köyüdür ki bütün kefereleri demircilerdir ve zeamettir. Buradan yine şarka,

Kenzik Köyü menzili: Bu da göl kıyısından uzak Erciş toprağında 200 haneli Müslüman ve Ermeni sâkin, mamur zeamet köyüdür. Paşa burada çadırı önünde 7 adet haramî Kürd'ün kellelerini kesti. Buradan yine doğuya doğru (---) saatte,

Gazi askerler yurdu,
eski şehir Erceyş [Erciş] Kalesi

İsimlenmesinin sebebi odur ki bu diyar Ermen elinde iken bir harabe mahsulsüz bir zemin idi. Bir gün bir Ermeni kabilesi bu mahalden geçerlerken görseler ki büyük bir alay asker çadır ve ağıklıklarıyla konaklamışlar. Bu Ermeni taifesi bunların aralarına girip bazı çadırlarla konaklarlar. Görseler ki bir alay yüzü nurlu adamlar, ama kimisinin bonundan, kiminin kolundan ve başka yerlerinden kanlar akar. Bütün bindikleri atları eyerli ve yularlı arslan, kaplan, panter, leopar, yaban camızı, yaban atı, sığın, ejderha ve evren, bu gibi hayvanları bu Ermeni kabilesi gördüklerinde içlerinden biri sorar:

"Sultanım siz kimlersiz" der. O askerlerden biri:

"Biz ricâlullahdan (Allah'ın erleri) nücebâ (soyu sopu temiz, nesli pak olan kimseler), rukebâ (rakipler), büdelâ (sufiler arasında seçkin bir zümre), ümenâ (emin kimseler), evtâd (Ricalullah zümrelerinden birine verilen ad), nükebâ (nakibler, denetleyenler), Melâmiyyûn (Melamî tarikatından olanlar) (---) (---) (---) (---) ve ricâlü'l-gayb (gayp erenleri, üçler, yediler, kırklar) kavmi askerleriyiz ki Muş Sahrası cengine gideriz." derler.

Hemen bu Ermeniler hepsi parmak getirip İslâm ile şereflenip ricâl-ı gaybın fermanlarıyla bu İslâm ile şereflenen adamlar ricâl-ı gaybın çadırlarıyla bu Erciş zemininde kalıp imarına sebep olurlar, Erceyş'den bozma Erciş derler. İsimlenmesinin sebebi odur.

Sonra bu mahal onların şerefiyyetiyle imar olarak 521 [1127] tarihinde Azerbaycan şahlarından Kılıç Arslan Şah bir kale yapıp imar etti.

Daha sonra nice melikten melike değip Karakoyunlu şahlarından Kara Yusuf Şah daha fazla imar etti. Timur gelip harap etmeğe niyet ettiğinde rüyasında ricâl-i gaybı görüp,

"Ey Timur! Bu sağlam kaler bizim menzilgâhımız olduğundan himâyemizdedir, harap etme" derler.

Hemen Timur konaklamışken göç borularını çaldırır, Adilcevaz Kalesi'ni ve Bitlis Kalesi'ni incitmeyip Muş Şehri'ni harap edip halkını da kebap eder.

Daha sonra 955 [1548] tarihinde Süleyman Han Acem diyarından gelip Erciş Kalesi'ni askersiz Acem elinden aman ile fethedip Van Eyaleti'nde sancakbeyi tahtı eder.

Hâlâ beyinin kanun üzere hâssı 300.000 akçedir. Beyine senelik 10 kese olup 1.000 adet askeriyle hükmeder.

Timar erbabı 86 adet ve zeamet sahibi 14 adettir. Alaybeyi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Bunlar kanun üzere cebelüleriyle bin adet seçkin, silâhlı, tertipli cengâver, cesur ve hünerli yiğitlerdir. Gerçekten de er-ceyş askerlerdir ki *[245a]* beyleri ile memur oldukları sefere giderler.

Hatta Melek Ahmed Paşa efendimiz ile bu Erciş Kalesi'ne girerken o sırada beyleri Deli Ferhad Bey idi. Kale kuluyla ve sancağı altındaki sipahileriyle 6.000 kadar seçkin silâhlı asker göstermiştir ki bu Erciş askerinin silâhlarının parıltısından gözlerimiz kamaştı.

Ve kaleye yakın geldiğimizde kale içinden bir gülbâng-ı Muhammedî sesi işitilip Allah Allah sesleri göklere doğru yükseldi. Bu arada kalenin burçlarından o kadar bin tüfenk atıldı gök gürültüsü gibi gürlemesi kesilmeden bir yaylım balyemez topları atıldı ki Erciş Kalesi semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Şanlı paşa kaleye yakın geldiğinde topların hünerini göstermek için Van Deryâsı üzre balyemez topları sektirme gülleler atıp her gülleleri deryâda kelle gibi sekerdi.

Bu hâl üzere nice çeşit şenlikler yapılıp paşa çadırında konakladı. Ziyaretten sonra büyük divan kurulup üç gün dinlenme ferman olundu. Hakir kalenin seyr ü temâşâsına başladık.

Erciş Kalesi'nin zemininin ve şeklinin anlatılması

Evvelâ Van Deryâsı kenarında bir alçak kayalı zemin tepe üzerinde dörtgen şekilli bir Şeddâdî kesme taş ile yapılmış sağlam bir kaledir ki her taşı fil cüssesi kadar var ve iri inci tanesi gibi beyaz ve süslü bir kaledir. Tamamı (---) adet kulelerdir ama dört köşesinde olan kuleler gayet sağlam ve dayanıklı burçlardır ki herbiri birer Kahkahâ seddinden nişan verir sağlam kulelerdir. Ama eğimsiz bir kale olduğundan duvarı o kadar yüksek değildir. Ama gayet geniş duvarlardır ki üzerinde atlı cirid oynasa mümkündür.

Çevresinde asla hendek yoktur. Hatta bazı sene Van Deryâsı bahar günlerinde çoşup taşıp yedi sekiz ay bu kale su içinde kalır. Ancak Adilcevaz tarafında bir incecik yolu kalır.

İki kapısı vardır. Batı tarafa bakan Adilcevaz Kapısı, büyük kapıdır ve (---) tarafa (---) kapıdır.

Ve bu kalenin büyüklüğü fırdolayı (---) adımdır. Bu büyüklükte olan sağlam sur içinde hepsi bağsız ve bahçesiz, tek katlı ve iki katlı pâk toprak ile örtülü 1.050 adet mamur haneler vardır.

Tamamı (---) adet mihraptır. Evvelâ önceden Yusuf Şah'ın olan camii, Süleyman Şah imar ettiğinden **Süleyman Han Camii** derler. Sâfî kârgir kemer toloz yapı ile kurulmuş eski tarz büyük bir camidir ama süslü değirdir ve bir minâresi var.

Sonra (---) (---) (---) han, hamam, tekke, âbıhayat çeşme, sebil ve 200 adet yetecek kadar dükkânları vardır. Kalanı mescitlerdir. Ama bedesteni, yemek verilen imareti ve kurşun örtülü büyük yapıları yoktur. Ama tahıl anbarları ve cebehaneleri çoktur. Hatta küçük büyük 110 parça topları var ki Adilcevaz Kalesi'nde öyle toplar yoktur.

Kalenin kuzey tarafında bir top menzilinden uzakta Aladağ üzeri sâfî bağ ve bahçedir. Suları tatlıdır, mahbûb ve mahbûbeleri temizdir. Ama havası Temmuz'da gayet sıcaktır. Genellikle halkı Aladağ'da bağlarına göçüp altı ay zevk ü safâ ederler.

Hâkimlerini bildirir: Evvelâ sancakbeyinden ve alaybeyinden başka hâkimi yoktur. 150 akçe kazadır. Ve nahiyesi (---) adet köydür.

Müftü ve nakibi yoktur. Ama subaşısı, muhtesibi, bâcdârı ve şehir kethüdası vardır. Ama kale içinde Dergâh-ı âlî yeniçerilerinden dizdarı var ve 300 adet dört bölük neferatları vardır ki hepsi mevcuttur. Zira Acem serhaddidir. Hatta dizdarı kalenin batısında uzun top menzili uzaklıkta Erciş Çayı Köprüsü'nden öte tarafa geçerse hâkimi Van paşasına, dizdarı kaleyi terk etti, diye arz edip azlederler. Ta bu derece büyük serhaddir ve cezîre yerdir.

İskelesinde büyük bir liman vardır ki Van gemileri bezirgânlar getirip bu Erciş'ten Erzurum diyarına gider, mamur iskeledir.

Bu kalenin bütün halkı Süleyman Han asrından beri Boşnak, Arnavut ve Rumeli kavmi evlatları olduğundan hepsi Sünnî, cesur, mümin ve muvahhidlerdir. Yer yer ulemaları ve derslikleri vardır.

Ve kaleye bilmedikleri dönük ve menük Kürd taifesini komazlar. Hepsi birbirlerine sadık dost ve akraba olmuşlardır.

Erciş Kalesi Ilıcası'nın özellikleri: Kuzeyi tarafında Erzurum yolu yönünde bir hayli mesafede Yaratıcı'nın büyük işi bir ılıca vardır ki her sene kabak mevsiminde Van'dan Bitlis, Ahlat ve diğer yerlerden binlerce adam çadırlarıyla, yiyecek ve içecekleriyle gelip üç ay zevk ü safâ ve içip eğlenip tazelik kazanıp sağlıklı olurlar. *[245b]*

Bu ılıcada büyük yapılar ile eski eserler var ki İskender yapısıdır, derler. Ama ılıcası bir değirmeni döndürür gayet sıcak sudur. Göl gibi havuzda bütün âşıklar sevgilileriyle yüzgeçlik edip kuç kucağ olurlar.

Hânân Pınarı: Yine bu mahalle yakın bir ılıca pınarı vardır ki kayadan şadırvan gibi kendini atıp aşağıdaki on büyük havuza akar. Gayet berrak arı duru bir sudur ama o kadar sıcak değildir. Zira üzerinde kubbeleri yoktur. Buna yakın,

Arslan Pınarı: Bir kayayı geçmişin üstadları arslan gibi yapıp o arslanın ağzından o su gürleyüp büyük bir havuza akar. Ama *Allah saklasın* o kadar sıcaktır ki havuz içinde, kazanda aş nice kaynarsa bu sıcak göz öyle kaynar. Hatta bu ılıcalara gelen insanlar bu gözde koyun ve sığır kellesi ve paçaları haşlarlar, tâ bu derece sıcaktır. Ama Yüce Tanrı'nın hikmeti bu sıcak suya bitişik, arası üç adım kadar uzaklıkta bir kaya deliğinden bir soğuk su çıkar ki Nevrûz gününde bir insanın o suya elini sokmaya gücü yetmez. Ta bu derece şiddetli soğuktur, *vesselâm.*

Bu şehir de örfî iklimin sekizincisinde bulunmuştur. Onun için suyu ve havası gayet güzeldir.

Erciş Kalesi'nin ziyaret yerlerini bildirir

Evvelâ şehrin batı tarafında bağlar kenarında sultanlar ziyareti, Uzun Hasan Şah oğlu (---) Sultan ve Sultan Kara Yusuf Bay,

..................(1.5 satır boş)..................

Allah rahmet eylesin.

Buradan yine paşa ile doğu tarafa deryâ kıyısı ile giderken (---) saatte,

Karaköprü menzili: Yapıcısı malumum değildir, sanatlı köprüdür. Altından Aksu Nehri geçer, Aladağ'dan ve Sübhan Dağı'ndan toplanıp bu köprü altından geçip Van Deryâsı'na karışır. Bu su kenarlarına bu diyarda *pazlık* derler, sâfî sazlıktır ki güzel hasırı olur. Bu Karaköprü'ye yakın,

Paz Köyü: 300 haneli Ermeni köyüdür ki cümle reayaları hasırcılardır ve Van kulu hâssı mamur köydür Buradan yine doğuya sazlık ve bataklık korkulu ve tehlikeli yerler ile gidip,

Döndürme Nehri ki ona **Bend-i Mâhî** derler. Bârgiri Dağları'ndan gelip Bârgiri Kalesi altından geçtiği, yılda bir kere balığı çıktığı yukarıda Van Deryâsı özelliklerinde, göle karışan ırmaklar özelliklerinde yazılmıştır ki Van Gölü'ne karışır. Sonra bu Bend-i Mâhî Nehri'ni geçip yine kuzeye (---) saatte,

Bârgiri eski Kalesi'nin özellikleri

Bu kale belli olduğu mahalde kale kullarıyla sancak hâkimi olan Mahmudî Şeref Han 5.000 cebe vü cevşene ve silâha gömülmüş asker ile paşayı karşılamaya çıktı. Beyi, paşanın ayak tozuna yüz sürüp paşanın atının yanında yaya olarak bir hayli yürüdü. Sonra paşanın fermanıyla rikabsız (özengisiz) atına binip büyük alay ile Bârgiri Kalesi altına vardı. Kaleden 40-50 kadar toplar ve binlerce tüfengler atılıp şenlikler olup paşa otağına indiğinde Bârgiri beyinin ziyafetini yiyip hediyeleri alınıp büyük divan oldu.

Bârgiri Kalesi'nin yeri ve şekli: Bir körfez uzun dere bitimindedir ki o dere Döndürme Nehri'dir ki ona Bend-i Mâhî derler. Bu küçük nehrin doğu tarafında yalçın kayalar üzere hayli yüksek kaya üzerinde beşgen şekilli Şeddâdî gibi büyük taşlar ile yapılmış sağlam bir kaledir. Çevresinde asla hendeği yoktur.

Kuzey yönüne bir demir kapısı vardır. Fırdolayı büyüklüğünü öğrenemedim. Kale içinde ne kadar hane olduğu da malumum değildir ama öyle süslü bir şehir değildir. Zira kalesi ve varoşu Osmanlı hükmünde değildir, Mahmudî Kürtleri elindedir. Kale dizdarı ve bütün neferatları Kürtlerdendir.

Beyinin hâssı padişah tarafından 300.000 akçedir. Timar erbabı 97 ve zeamet erbabı 7 adettir. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Savaş sırasında 3.000 Kürt askeri olup sefere giderler.

Osmanlı tarafından 150 akçe pâyesiyle âsumanî kadılıktır, ama nahiyeleri malumum değildir. Müftüsü, nakibi, kethüdayeri ve serdarı yoktur. Ancak bâcdârı ve subaşısı vardır.

Bu kaleye Bârgiri demesinin sebebi odur ki Azerbaycan padişahlarından Kılıç Arslan Şah bu sarp derbent kaleyi bir boğazda yapıp bütün gelip geçenler, her türlü tüccardan bâc aldığı için Bârgiri Kalesi yani yük alınır kale demektir. Bazılar Bârgir Kalesi, yani *[246a]* rüzgâr gelecek kale derler. Ama Kürtler Bavgir Kalesi derler.

Bütün Kürtleri şehbaz ve gazi Mahmudî kavmidir ki bunlarda olan küheylân ve taşdöğen kısa belli, öküz bilekli, dibek karınlı ve sumak burunlu, elma göz, etli, iri ve kesimi güzel Mahmudî mahbûbu atları olur ki diğer Kürtlerde böyle at olmazdır. Bend-i Mâhîsi'ndeki avlanan balıkları da beğenilir. Ama yapıları beğenilmez, güzel değildir. Ancak bir Ulucamii, bir Şeref Han Sarayı, bir hamamı, bir hanı, bağ ve bostanı ve yetecek kadar dükkânı vardır. Ama suyu, havası ve üzümü güzeldir.

Bârgiri Kalesi'nin fethi: Azerbaycan toprağında Ermen diyarından sayılıp 955 [1548] tarihinde Süleyman Şah'a kale içine sığınmış olan Kürtler itaat edip savaşsız kaleyi teslim ettiler. Hükümeti yine kendülere ihsan olunup Mahmudî beyi addolunur. Bu kale altından kalkup bu kere kıble yönüne giderek sol tarafımızda,

Hasan Tapdı Yaylası ki Sultan Hasan bu dağda Kârûn hazinesine sahip olup genc (hazine) tapdığından (bulduğundan) Hasan Tapdı Yaylağı derler. Bütün Mahmudî kavmi orada yaylanır. Zirvesine çıkıp seyretmedim gökyüzüne baş uzatmış yayladır. Onun eteklerinden geçerken yol iki çatal olup sol taraftaki ana yol Van Kalesi'ne gider, sağ taraftaki küçük yol Amik Kalesi'ne gider.

Bu mahalde Çomaklı Dağı eteğinde **Pasin Köyü**'nde paşa konuk oldu. Van nahiyelerinden 100 haneli bağlı ve bahçeli Müslim ve Yarmenî köyüdür.

Burada paşadan izin alıp Amik Kalesi'ne gittim. Oradan kıble yönüne doğru bakımlı ve şenlikli, çayır ve çimenlik köyleri geçerek kâh dağlık taşlık, kâh Van Gölü kenarıyla 3 saatte,

Akik taşı örneği, yani Amik Kalesi'nin özellikleri: Tarihçilere göre bunu Âd kavmi yapmıştır. Zira Yemen akiki gibi kırmızı kayaları içinde Âd kavmi mağaraları vardır ki övgüsünde dil yetersiz kalır.

Kalesi Van Deryâsı kenarında gökyüzüne baş çekmiş kurdet eliyle yapılmış beş Süleymaniye minâresi boyunda bir sivri kaya üzerinde bir küçük kaledir. Allah'a malum çıkıp bu kaleyi seyretmeye cüret edemedim. Zira nice bin basamak taş merdiven ile yukarısına çıkarken bir yalçın duvar gibi kaleye dayanmış ağaç merdiven ile çıkılır. Ondan yukarı ta kalenin tepesine yine taş merdiven ile çıkılır. Kuşatma sırasında anılan ağaç merdiveni kementler ile yukarı kaleye çekerler, böylece bir taraftan çıkılması imkansız olur.

Bu kale üzere meğer felekde melekler havale oluna, yoksa dört tarafında bu kaleye eğim yoktur. Kıblesi, güneyi, batısı, yıldız tarafı ve kuzeyi tamamen Van Deryâsı'dır ki deryâ içine bir burun gibi çıkmış bir yüksek kayadır.

Gariplik bunda ki kalenin kayasının ta en tepesinden bir azıcık sucağız aktığı su yolları bellidir. Meğer bu yüksek dağ üzerinde bir sucağız var imiş ve kale içinde bir cami, elli kadar hane, ambarlarında darı, çeltikli pirinç ve altı kadar şahî topları varmış. Gerçekten de bu kale Van Kahkahâsı kalesidir, ama her zaman çıkması zor bir iştir. Bu kalenin içinde zahiresi oldukdan sonra, hele hele içinde suyu vardır, buna hiçbir yol ile zafer mümkün değildir.

Bu kusurlu hakir bu kaleye denk Adana Eyaleti'nde Silifke Sancağı'nda Larende Kalesi'ne yakın Ermenek Kalesi'ni gördüm ki o da seyre değer benzersiz bir kaledir. Ama bu Amik Kalesi ondan daha yüksek ve eğimsiz Amik Kalesi'dir.

Amik Kalesi'nin isminin sebebi: Bu kale öyle yüksektir ki bütün okçular, yaycılar bu Amik Kalesi'nin eteklerinden yukarısına ok atmışlardır ki *pîşrev, heki* ve *âzmâyiş* okları ile zirvesine erememişlerdir. Hatta Süleyman Han bu kaleyi seyreder ki Osmanlı askeri içinde olan atıcılara ferman edip ok yağdırtmıştır. Mümkün olup bir kaza oku erememiştir. Süleyman Han sevinip "Benim yüksek Amikim" buyurup güvenlik içinde olması için dua etmişlerdir.

Ve 805 [1402-03] tarihinde Timur Şah bu kaleyi görüp,

"Bu kale nice şahlar şahının ırzını yerle bir etmiştir. Bunu kuşatıp kötü ün sahibi olmadan, geçmek yeğdir" deyip bu kaleye asla alıcı gözle bakmayıp geçip gider.

Bu kale önünde Van Deryâsı o kadar derindir ki nice yüz kulaç şaküleli ipler dibine ermediğinden Amik Kalesi derler, ama bozulmuş söylenişiyle Kürtler "Amık" derler ve "Amük" derler.

Dört tarafında binlerce şahin, karakuş ve kartal kuşlarının *[246b]* yuvaları vardır. Hatta bir kere aşağı şehirde kasaplar bir Van camızını boğazlayıp 100 okka gelir camız kellesini meydanda korlar. Hemen o an bu Amik kayasındaki yuvasından bir karakuş süzülüp bu camız kellesini kapıp kanat kakıp yuvasına çıkarıp yavrularına yedirir. O karakuşta ne kuvvet olmak gerektir ki 100 okka gelir camız kellesini havalandırıp gökyüzünde taşıyıp yuvasına çıkara. Zira Van camızıyla Adana camızı Rum, Arap, Acem ve Tus'da meşhurdur. Hâlâ o kelle güçlü kuşun yuvasında beyaz sanduka gibi belli durur.

Bu kaleyi de Rüstem Paşa eliyle 940 [1533-34] tarihinde Süleyman Han fethetmiştir. Hâlâ Van Eyaleti'nde paşa hâssıdır ve voyvodalıktır ve Van Kadısı'nın hükmünde ve naipliktir.

Dizdarı ve 50 adet kale neferatları vardır. Başka hâkimleri yoktur. Ama aşağıda varoşu hepsi bağlı ve bahçeli yüz adet haneli mamur kasabadır. Bir camii, han ve hamamı, küçük bir çarşısı vardır.

....................(4 satır boş)...................

Başka yapı yoktur.

Bu kaleyi de seyr edip Canikler Köyü'nde Canik Nehri'ni geçip Susurat Köyü'nü de geçtikten sonra Ablankâz Köyü'nde paşayı bulup Amik Kalesi özelliklerini bir bir anlattım.

Paşa görmeden hayran olup toplantıda hazır olanların hepsi ve öyle olduğuna tanıklık ettiler. Yukarıdaki köylerin üçü de Van nahiyelerinde Müslüman ve Yarmenî köylerinden mamur büyük köylerdir. Buradan yine doğu tarafa (---) saatte,

Kara Kâsım Sultan Köyü menzili: Bazılar Molla Kâsım Köyü derler. Bir çemenzâr düzlükte 100 haneli ve bir camili mamur köydür. Bu mahalde Sultan IV. Murad Han'ın bir sofası vardır. Hâlâ mesireyeridir. Ve

Molla Kâsım Sultan ziyareti: Bir kubbe içinde gömülü olup derviş tekkesidir. Sara hastalığına tutulan kimseler bu türbede 7 gece konuk olur Allah'ın emriyle şifa bulur. Buradan yine kıble tarafına (---) saatte,

Çaybaşı menzili: Bir ovada kurulmuş çaydan uzak 100 haneli mamur Köyü vardır. Bu adı geçen çay Çomaklı Dağı'ndan ve Van'ın doğu tarafında bir top menzili uzaklıkta olan Akkirpi Dağları'ndan toplanıp bu mahalde Van Deryâsı'na karışır tatlı sulu bir helâl çaydır.

Paşa bu düzlükte otağıyla konakladı. Van Şehri'nin bütün ileri gelenleri paşa ile müşerref olup o kadar kıymetli hediyeler, atlar, zırhlar ve başka türlü türlü hediyeler getirdiler ki anlatması hiç bir şekilde mümkün değildir.

Zira bu Van Kalesi Osmanlı eline gireliden beri Van Eyaleti'ne mutasarrıf olmuş Melek Ahmed Paşa gibi, mühürden [sadrazamlıktan] azledilmiş, iki kere sadaret kaymakamı olmuş ve padişah damadı olmuş bir vezir gelmemiştir.

Padişahlar, mühür sahibi serdar-ı muazzamlar ve ve başka türlü serdarlar gelmiştir ama sadrazamlıkdan azledilmiş Van valisi gelmemiştir.

Paşa da saadet tahtı yıldızı sahibi müteazzım ve şanlı Bermekî gösterişli bir Osmanlı veziri olduğundan ta Diyarbakır yakınında Tercil Kalesi adlı yerden tuğra-yı garrâ ile padişah emri yazıp Van Kalesi'nin onarımı için bir kapıcıbaşı kulların Van'a göndermiş idi. O günden bütün Van halkının etekleri tutuşup bütün Kürt halkı ve Van askerleri Van'a ta Diyarbakır, Hazzo ve Bitlis taraflarından karşılamaya gelirlerdi.

Hatta paşanın yanı sıra Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Kabakulak Mustafa Ağa adlı bir namlı kapıcıbaşı kırk kapıcısı ile Van ağalarından Hüsrev Paşa yeğeni Süleyman Bey, (---) (---) (---) Hasan Ağa ve oğulları Van'dan sürgün iken kapıcıbaşı onları Van'a koymaya getirdiğini Van kulu ve yüzlerce adet Van ayânının katillerine fermanlar çıktığını bütün Van Eyaleti beyleri Van âyanının yeğleri [önde gelenleri] duyup korkularından adı geçen Çaybaşı adlı mahalde bir gün bir gecede o kadar hediye ve hesapsız mal geldi ki anlatılmaz. Paşa ağaları da bütün hediyeler ile *[247a]* nimetlendiler.

Bu Çaybaşı mahallinde sabahleyin alay ile Van'a yollanılıp girilmesi ferman olundu. Buradan,

Van Kalesi askeri alayının özellikleri

Sabah ki oldu, 1065 senesi Receb ayının sonunda Pazartesi günü [05.06.1655] uğurlu saatte seher vaktinde şanlı paşa Âsaf-ı Berhıyâ

gibi sabâ süratindeki atına *Bismillah* ile koşumsuz binince Van çavuşlar kethüdası 300 adet başları otağalı ve mücevveze-i şahîli çavuş taifesi hepsi bir ağızdan

"Yaşın uzun olsun! Tanrı Taalâ padişaha uzun ömürler versin!" diye mutlu paşayı alkışladılar.

Ve paşa da Van'a devam deyince sekizer kat mehterhane gök gürültüsü gibi verip sağ tarafımızda Van Deryâsı dalgalanmaya başladı.

Sol tarafımızda Van'ın Akkirpi Dağları davul seslerinden titrerdi. Bu hâl üzre şanlı paşa vezirler kanunnâmesine göre ilk başta Serdar-ı muazzam Melek Ahmed Paşa alayı, evvelâ 1.500 adet çatal koş atlı, kübeli [örgü zırh] Tatar askeri ki hepsi sadaklı, savatlı, elleri şıdak kamçılı, başları şıpırtma, börklü, çalmalı ve Nogay, Şirinî, Mansûrî ve Avlatî tarzı kalpaklı zor batır yiğitler geçtiler.

Sonra tam 1.000 adet deli askeri, sonra 1.000 adet gönüllü askeri; bu iki asker tamamı pür-silâh samur tacları, Sâlihli taclar, koronâyî taclar, yelken taclar, Evrenosî taclar, Gazi Porçavî taclar, Gers İlyasî taclar, Behlûlî taclar, Gazi Mihalî taclar, Hurumî taclar, Kâsımî taclar, Balılı taclar, Yahyalı yeşil kulaklı çuka taclar, manlifke taclar, Arabî taclar, Bektaşî âfitâbî taclar ve kalenderî taclar giymiş 2.000 aded seçkin askerin tacları üzerine Sîmurg otağaları, balıkçıl telleri, turna telleri, ablak deve kuşu telleri, şahin ve zağanos telleriyle anılan taclarını süsleyip 500-600 kadarı samur kabaniçseli, kimi panter, arslan, kaplan, kurt ve ayı postlu, kimi Zülfikârî çekmanlı (bir çeşit üstlük), kimi Porçavî çekmanlı, kimi Durhânî çekmanlı, dârâyî, hârâyî, kadife ve kemhâ gömlekli; ve her birinin arkasında miskî kartal, karakuş, devlengeç ve akbaba kuşlarının kanatları bağlı; ve bütün ellerinde altın halliyle nakışlı altın yaldızlı toplu *kosdaniçse* dedikleri mızrakların her biri kol kalınlığıdır ve nice yüz kosdaniçenin üzerleri kurt ve ayı postu sarılmış uçları alaca ipek filandıra bayraklı askerlerdir.

Deli bayrakları kırmızı ve yeşildir, gönüllü bayrakları sarılı ve allıdır; nicesi gök katlavî demire gömülmüş olup butluklu, dizbendli, toğulkalı, zırh-ı zireh-külâh serpenâhlı ve kaz göğüslü demir giymişler, ancak gözleri görünür, hepsi demire gömülmüş heybetli ve korkutucu adamlardır ki her biri gerçekten de Divane Hurum suratlı deliler ve gönüllülerdir.

Ayaklarındaki çizmelerinde ve Kubadî pabuçlarında kopçalı çakşırlarında çekirdekli ve çarhlı mahmuzları olur ki onunla atlarına ökçe edip mahmuz ederler.

Bütün atları al ve ala kına ile Hasanî ve Hüseynî boyunlarında ve karınlarında kınalı kızıl kana boyanmış Tunageçidi kınalı atları yancıklı, bahrî hotaslı, sineleri demir kalkanlı ve alınları demir harbalı, sağrıları kaplan ve panter postlu küheylân atlar üzere bu anılan silâhlı 2.000 deli ve gönüllü askerinin binden fazla da enselerinde çifte çifte silâhlı samur kalpaklı güneş parçası süt gibi beyaz mahbûb köçekleri ile geçerken sağ kolda deli askeri ve sol kolda gönüllü askeri at başı beraber üzengi üzengiye, diz dize olup âdâb üzere geçtiler.

Bunların aralarında 50 adet alay çavuşları altınlara gömülmüş olup bellerinde üçer okka gümüş kemerler üzere akve hançerler, başlarında Sâm-ı süvarî teller, nicesinin başında ankâyî cığalar (telek) ve ellerinde ikişer okka gelir saf gümüş çevgânlar, kırmızı kadife Rüstemânî şalvarlar; ve atları da öyle altışar parça yancık âletlerine gömülmüş ve bahrî hotoslar ile her birinin safkan atları, soyu sopu belli cilfidan, ma'nek, gökeş, tureyfî, musâfaha, havvâre, mahmudî, seylâvî, kebeşe, mevâlî, divni ve (---) (---) (---) adlarındaki atlara bu anılan 50 adet çavuşlar binip davullarına turralar vurarak, asker içine at bırakarak, Allah narası haykırarak, asker düzüp alay gezip "Eş-a, eş-a!" diyerek türlü türlü cilveler ve şakalar ederek asker içinden geçerlerdi. *[247b]*

Sonra 500 kilerce askeri, 500 adet çâşnigirler, 500 adet has saraç gılmanları, 500 adet çadır mehterleri, 500 adet deveciler, 500 adet katırcılar, 500 adet aded karakullukçu akkâm ve meşalciyân, 500 adet ıstabl seyisleri ve ve diğer hizmetçiler. Bunlar da hepsi pürsilâh ve ellerinde mızraklarıyla at binmiş, silâhlı ve süslenmiş geçtiler.

Sonra kırk bayrak sekban ve kırk bayrak sarıca, bunlar da pürsilâh ve at binmiş, ellerinde kırkar ellişer dirhem tüfengleriyle at başı beraber geçtiler.

Sonra bin adet pür silâhlı müteferrika askerleri at başı beraber çifte köçekleriyle geçtiler.

Sonra 500 adet yüksek rütbeli ağaları beşer onar adet mahbûb ve sevimli, giyimli ve silâhlı köçeklerinin ellerinde Basra kargı sırıklarıyla geçtiler.

Sonra 300 adet kapıcıbaşıları genellikle samur kürklü mükellef, muhteşem ve giyimli ağaların çoğu silâhlara boğulmuş olup kırkar ve ellişer kafadar köçekleri kantar sırıklı asker geçip her birinin önünde küheylân yedekleriyle geçtiler.

Sonra paşanın tuğları ve bayrağı geçti, sonra paşanın üç adet yorga yedekleri ve sekiz adet cevâhir koşumlu ve altın zincirli yedekleri mîrâhûr taifesiyle geçtiler ki her yedek atın koşumu özelliğini anlatmada dil kısa kalır.

Sonra 80 adet sekban ve sarıca bayraklarının eşbehce [mert, yiğit, kabadayı, cesur] olan dayıları ve hepsi 80 adet bölükbaşıları çavuşlarıyla pür-silâh piyadece geçtiler.

Sonra paşanın şâtırları altın tasları üzere beyaz ablakları ile altınlı dîbâ ve zîbâ, zîb ü zerbafa gömülmüş olup incili kanturalar ile ve eteklikler ile ellerinde Müslimî teberler ile çifte çifte İrem Bağı'nın tâvûsu gibi salına salına geçtiler.

Sonra paşa ünvanıyla azamet ve dârât ile mücevvezesi üzere saadetlü padişahın "Serdar-ı muazzamımsın" diye ihsan eylediği kıymetli mücevher sorguc-ı şâhîyi mücevezesi üzere devirip yağında ve solunda cevâhir matara ile mataracı ve mücevher tüfengler ile tüfengciler geçip paşanın ardınca silâhdar ve çukadar kırmızı keçe zerdûz üsküfler ile geçtiler.

Ve 22 mertebe sahibi iç ağaları ve başka 400 adet iç oğlanları ki her biri Gürcü, çoğu Abaza ve Çerkes yiğitleri ki hepsi cebe ve cevşene gark olup başlarında serpenâh [başlık, miğfer] üzere al, yeşil, kırmızı, sarı ve elvân mukaddemlerini [kalyon leventlerinin kırmızı keçeden levent külâhı üstüne sardıkları saçaklı poşu] sarıp taylesân-ı Muhammedîlerini sarkıtıp ellerinde gümüş sarıklı ve sağrı kaplı hıştları ve küheylân atları gümüş altın pullu yancıklara ve bahrî hotaslara batmış olarak geçtiler.

Sonra 100 adet taze yetme zırh-ı zireh-külâhlı ve tokmak tüfengli iç mehterleri geçtiler.

Sonra Paşa kethüdası Yusuf Ağa ve Hazinedar Cafer Ağa'mız, onlar da hepsi yüz adet pür-silâh dolunaydan nişan verir iç ağalarıyla geçtiler. Sonra sancak ve bayrak, sağ ve sol, sonra dokuzar kat mehterhane segâh faslını ederek geçtiler.

Sonra sakalar, bazı saraç oğlanları ve bazı seyis oğlanları geçtiler.

Van askeri alayının anlatılması

Paşanın bu büyük alayının sağında ve solunda kat kat zırh-ı zireh-külâhlı katlavîli, tuğulka, serpenâh ve nemedli, fitil giyimli, çiğini Halebî, Mısrî ve Gavrî kalkanlı muhteşem ve müzeyyen gök demire gark olup heybet ve kuvvet sahibi Sâm ü Nerîmân, Zâl ve Güstehem, Şâğât ve Rüstem, İsfendiyâr u Bîjen-i akran kırçıl müdebbir, yetmiş tastan geçmiş, öldürücü zehirden daha öldürücü, düşman katili, heybetli-çehre, yarar, nâmdâr dilâverler küheylân atlar üzere ellerinde on yedişer boğum kargı sırıklı, belleri çifte tabanca tüfengli, uylukları hıştlı, atları gaddâre ve bozdoğan topuzlu, Ferhadî külünklü, tamamen demir yancıklı atlar üzere hepsi dip dibe selâma durup, başlarda sağkol ve solkol, Yaşlı, Taşlı, Hasanî ve Hüseynî nâmlı kullar 27 adet ağalarıyla selâma durmuşlar idi.

Sonra Bitlis hanı kethüdası bin adet seçkin asker ile, ondan sonra Hakkâri hanı kethüdası 5.000 asker ile, sonra Mahmudî Hanı İbrahim Bey bizzat 8.000 askerle selâma durdu.

1.000 kadar askerle Şirvan beyi, 1.000 kadar adam ile Müküs beyi, Kesan beyi, Bayezid beyi, Hizan beyi, Pinyanişi beyi, Biredos beyi, Kârkâr beyi, Ağakis beyi, Benî Kotur beyi, Ispaird beyi, Kârni beyi, Hirun beyi, Zirikî beyi, Muş beyi, Adilcevaz beyi, Erciş beyi ve Bârgiri beyi, kısacası Van Eyaleti'nde 24 sancakbeyleri kethüdalarını biner adet Kürt askeriyle paşanın *[248a]* selâmına gönderdiler. Ve 47 aşiret beyleri askerleriyle kendileri selâma geldiler.

Ancak Mahmudî beyinden Evliyâ Bey ne kendisi, ne kethüdası ve hediyesi gelmediğinden paşa, "Olmaya illâ hayr" deyip sağda ve solda bölük bölük, dalga dalga selâma duran Van Deryâsı askerlerine selâm vererek tam 4 saatte Çaybaşı'ndan Van'a kadar sıra sıra dizilmiş 80.000 İslâm askeri var idi.

Paşa o şiddetli sıcaktan ve insanların kalabalığından rahatsız olup "Selâm alanlar ileri gitsin" diye buyurduklarında bu kalabalık asker "Van'a doğru" deyip gittiler. Paşa yavaş yavaş giderken,

"Sultanım Âsitâne-i Saadet'ten ulak geldi" dediler. Derhal Kaya Sultan'ın Yıldırım kapıcısı yıldırım gibi gelip paşaya at üzre mektupları verip,

"Sultanım, İstanbul'da kul ayaklanıp İpşir Paşa'yı padişahdan alıp kellesini kesip yeniçerilerin Atmeydanı'nda başını bir ayak yolu üzere kodular ve Müftü Ebû Said'in hanesini yağma ve talan ettiler ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve Kara Murad Paşa kaptan iken veziriazam oldu." diye haber getirince, Hakir:

"Bitlis hanının sultanıma gönderdiği mektupta 'İpşir Paşa'nın katli haberin duyarsız', dediği çıktı, gerçekleşti. İnşaallah yok olan mal da çıkar, dediği de gerçekleşir" dedim.

Hemen Mühürdar Osman Ağa:

"Sultanım, İpşir Paşa bizi Van'a sürdü ki cümleden melik-i müstakil veziriazam ola. Tanrı'ya hamd olsun İstanbul'dan çıkıp şiddetli kış, zorluk ve güçlükler çekerek Van'a işte dâhil olunca tam üç ayda katli haberi geldi *elhamdülillah*. Hemen sultanım şimdi tedârik odur ki, çünki İpşir mürd oldu [öldü], Van'a bu askerimizle girmeyip Van dışarısında konup ya Erzurum'u ya Bağdad'ı arz edelim." diye paşaya bu gibi sözler edince hemen ileri görüşlü Paşa:

"Bre sefih! Ulan senin ne hakkındır ki Âl-i Osman'ın mühür sahibi vezirine dil uzatıp 'öldü' diye hamd etmek ne lazımdır. Ya Van mansıbına biz İpşir Paşa sözüylen mi geldim. Yohsa padişah fermanıyla padişah sorgucu takınıp serdar-ı muazzamlık ile mi geldim. Sen ne bilirsin? Tutun şu nâmerdi" deyip mühürdara at üzerinde o kadar mücevherli topuz vurdu ki topuz parça parça olduğunda yine sakinleşmeyip "Tiz cellat" deyince derhal selâma duran Van ayânları ve Hünkâr kapıcıbaşısı Kabakulak Mustafa Ağa, paşanın üzengisine sarılıp rica edip mühürdarı nâmerd celladın elinden güc ile kurtardılar. Paşa yine iki tarafında kat kat duran Van askerine selâm vererek geçerken Van'ın bütün yaya askeri belli olup selâma durdular.

Bir tarafa hisar eri ve sağ tarafa azebistan eri hepsi pür-silâh tüfeng-atıcı, sonra Van Kalesi'nin Yeniçeri Ağası Abdi Ağa yedi oda yeniçeri toplam 2.000 piyâde ve silâhlı tüfeng-atıcı yeniçeriler sağ tarafta, 500 topcu ve 500 cebeci sol tarafta pür-silâh tüfeng-atıcılar selâm alıp paşanın önü sıra yeniçeriler de ileri topcu da ileri cebeciler de ileri paşanın sekban ve sarıca dayıları ve bölük kâtipleri hepsi yaya gidip gülbâng-ı Muhammedî çekerek saf saf giderken *Allahın büyüklüğü* Van Kalesi'nin aşağısından yukarısından üçer kere gülbâng-ı Muhammedî sesleri geldi, hemen ardından bir

yaylım tüfeng ve bir yaylım top atıp üçer kere tüfeng ve top şenlikleri olup Van Kalesi semender kuşu gibi ateşler içinde kalıp karpuz kadar gülleleri Van Deryâsı üzere sekip giderdi. Paşa bu hâli görüp barut gibi tutuşup:

"Hay nâmerd dizdar, Sultan Murad Han efendimle yine bu mahalle geldikde bu kadar top atılmadı. Şimdi bu kadar siyah barut vakfullahdan israf oldu" diye dizdara gazaba gelmişken hemen Van'ın İskelebaşı Köyü'ne yakın gelinince Van Kayası'nın gökyüzüne çıkmış yerlerinin ta ortalarından birer yaylım şayka toplarına ateş edip sepet sandukası kadar taş gülleler kimi Van Sahrası'na kimi Van Deryâsı'na düşünce paşa dibelik ateş koru olup bir atlı mehter, dizdara 'atmasın' diye tenbihe gitti. Ama ne fayda, atılan gülle ve yanan barut geri gelmez.

Bu hâl üzere paşa karşılamaya çıkan şehir halkına selâm vererek 1065 Receb'i [Mayıs 1655] sonunda İskele Kapısı'ndan içeri Van'a girdi. Şehir içinde bulunan esnaf caddeler üzerine halılar ve kilimler serip ve ana yol üzerinde yüzlerce kurbanlar kesildi. Paşa saraya girince Müsellim Arganalı Ahmed Ağa Van divanhanesinde bir sofra kurup öyle büyük bir ziyafet olmuştur ki sanki Bitlis Hanı ziyafeti idi.

Bütün Van Eyaleti askeri ve bütün Van ileri gelenleri bu büyük nimet ile açlıklarını giderip yemekten ve duadan sonra "Padişah divanıdır" diye dokuzar kat *[248b]* mehterhaneler çalındı. Sonra bin bir ayak bir ayak üzre kat kat durup çavuşlar alkışlayıp,

"Şikâyetçi var mı?", deyince sonunda yedi kişinin çeşitli davaları dinlenip kanun ile hakları verildi. 7 kimsenin katillerine padişah fermanı var iken onları kaldırtıp kaleye ferman edince hemen divanda el kavuşturup duranlardan 4 adam dîvândan kaçtı, üçü divanda tepesi üzere yıkılıp sar'a tuttu. Meğer bunlar ve kaçanlar Van Paşası Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin Paşa'nın Van'a kapanıp isyan etmesine sebep olanlardan imiş. Hemen onları sürükleyerek getirip padişah divanında suçları kesinleşince şer'i hüccetle [fetva ile] kellelerini bedenlerinden ayırdılar.

Öbür tepetaklak olup düşen ihtiyarları kaleye ferman ettiğinden sonra kapıcıbaşı padişah fermanını, divanda divan efendimiz Gınayîzâde Ali Efendi eline verdi, o da insanların önüde yüksek sesle okudu. 70 adet adamın uğursuz kelleleri Dârüssaltanat'a

ferman olunup 70 adamdan kırk beşi orada mevcut imiş. Hepsi eli ayağı bağlanarak paşa huzuruna getirilip suçları sorulduğunda,

"Şehrimizi harap ettirip top güllesiyle evlerimizi yakıp yıktırıp bu kadar insanın kılıçtan geçmesine sebep bu zorba ve eşkıyalardır." diye tanıklık eylediklerinde paşa:

"Bugünkü gün padişahımın mutlakı vekili ve serdar-ı muazzamıyım. Bu yedi adamı vekâletim hasebiyle azat ettim, ama bu 38 adamın haklarından gelirim. Tiz cellatlar, kaldırın!" deyince sekban ve sarıca bu suçluları kaldırıp kaleye götürdüler. Biri giderken yolda can verdi.

Sonra Vanlının sürgün ettikleri Hüsrev Paşa yeğeni Süleyman Bey'i,

....................(1 satır boş)....................

Hepsini huzuruna getirtip ağalıkları yine kendilerinde bırakılıp diğer ağalara ve başka mansıp sahiplerine hil'at-i fâhireler giydirilip herkes vatanına cansız gider gibi gittiler. Zira bütün Van kulu Mehmed Emin Paşa kapandığında âsî olmuşlar idi. Mısra:

Dağılun bîçâreler çün kaldı dîvân erteye

mısraı uyarınca bütün halk hanelerine gidip paşanın bütün askeri Van Kalesi içinde yerleştiler. Sözün özü, o gece paşaya suçlu ve suçlanan adamların kurtarılması için ve diğer hizmet erbabının mansıplarının yenilenmesi için gece sabaha dek 800 kese geldi.

Sabahleyin, beyt:

Seher çün germ olup bâzâr-ı mihrin
Asar altun terâzûsın sipihrin

Anınçün zühre germ etmişdi bâzâr
Ki nakd-i ömre kızgın Müşterî-vâr

diye ileri görüşlü paşa iş başına olmak için habersizce bir iş görmeye niyetlenip sabahleyin bütün ileri gelenler ile ve yeniçeri ağası, müftü, nakibüleşrâf ve molla ile kola binip [çıkıp] Van Kalesi'nin onarıma muhtaç olan yıkık yerlerini keşf ederken gördü ki Van'ın kuzey tarafında Van Kayası'na bitişik Bîsütun Dağı gibi toprak yığılmış,

"Bu toprak bu kaleye neden yığılmıştır ki bu topraktan *Allah saklasın* düşman bu kaleye zafer bulur" diye sordu. Bütün Van ihtiyarları:

"Sultanım, bu toprağı üç yılda bu Van Kayası'na Timur sürüp yığmıştır. Sonunda zafer bulamayıp yıkılıp gitmiştir. Sonra (---) tarihinde Kel Rüstem Han yedi ay bu kaleyi kuşatıp bu toprak üzerine biraz daha toprak yığıp kaleyi almak üzere iken Osmanlılar tarafından Demirkazık Halil Paşa ve Kara Murtaza Paşa imdada yetişti. Kel Rüstem Han siperlerini bırakıp kaçarken biz de Van'ın üç kapısını açıp seher vakti Acem askerini basıp kıra kıra 8 bin kelle, 3 bin diri, 70 bin gülle, bin şedde [balya] barut, 800 katar deve, bu kadar bin kara çubuk atlar, vesair çadır ve ağırlıklar, bu kadar ordu-yı bâzâr-ı şahî, 320 adet darbzen sipahi topu ve 20 adet balyemez topu ve ona göre ganimet malları bıraktırdık. Hâlâ o zamandan beri bu toprak yığılı kalmıştır" dediler. Hemen tedbirli paşa:

"Gel-e kethüda! Benim bütün otaklarım bu mahalle kurup bütün askerim bu mahalde çadırlarıyla konsunlar ve bütün Van Eyaleti'nin 27 sancakbeyleri ve ocaklık hâkimleri Van'a gelip padişah hizmetinde bulunup bu toprağı Van Deryâsı'na döküp bu kaleyi topraktan temizleyelim." deyince seçkin ve halktan herkes,

"Allah âsân [kolay] getire, devletli vezir!" deyip

"Bismillahirrahmânirrahîm" deyip ilk başta kendileri eteğiyle yedi kere *[249a]* toprak taşıyınca Allah'ın büyüklüğü bütün iç ağaları ve bütün Van ağaları toprak taşımaya başladı. Şehirde tellâllar çağırıp herkes kele ve köle, külfesi ve torbasıyla kale altındaki toprağı taşımağa başlayıp deryâya dökerlerdi.

Hemen paşanın otağı, bütün askerinin çadır ve ağırlıkları, bütün Van askerinin yüklükleri ve çadırları Van Ovası'na kuruldu. Bütün Van Vadisi göl kıyısına kadar türlü türlü çadırlar ile şenlenip hemen ileri görüşlü paşa eline cevher saçan kalemini alıp Van Eyaleti'nde ne kadar sancakbeyleri ve ocaklık hâkimleri var ise hepsine tuğra-yı garrâ çekip yarlığ yazdırıp,

"Mekke ve Medine padişahına itaatkâr ve bağlı iseniz elbette padişah hizmetine gelip Van Kalesi derneğine gelesiz!" diye her sancağa birer ağa padişah emirleri ile bütün Kürt beylerine davete gitmede.

Beri tarafta, bu kusurlu hakir görmediğim diyar olduğundan Van Kalesi'nin seyrini etmede.

Âd kavmi büyük mağaraları, direkli Kahkahâ Dağı, şanlı sed, sağlam yapı, gaziler şehri, iman yurdu yani Van Kalesi'nin anlatılması

Rum, Arap, Acem ve bu beldeleri adım adım yazan Tarihçi Mıkdisî'nin yazdıklarına göre ilk defa bu Van Kalesi kayasında yerleşen Âd kavmidir. Zira Kürt diyarında ve Ermeni diyarında Nemrudlular ve Âdlılar yerleşmişler idi ki onlar boy bos sahibi olduklarında şiddetli yele tahammül edemeyip bütün Âd kavmi Kürt dağlarında ve başka diyarlarda ne kadar ulu dağlar var ise oralarda büyük mağaralar ve mağara evler yapıp otururlar idi.

Tanrı'nın hikmeti onlara bütün sert taşlı dağlar büyülenmiş ki Van kayalarını peynir gibi oyup mağaralar etmişlerdir. Ki her mağaraya bin adet camapur askeri girse kaybolur. Oda oda, bölüm bölüm divanhaneler var ki onlarda olan hendese üzere eşikleri burgu burgu pervazlı ve küçük küçük taşlardan oyma dolap, gilvi, medene [bir mimarî süsleme] ve raf sergenler [büyük dolaplar] var ki şimdiki asrın üstâdları ona bir keski vurmada âcizlerdir.

Hepsi zengin ve maldar kavim imişler ki kubbe ve tavan yerlerine ve kemerlerine varak altını sanki elleriyle sıvamışlar. Böyle hakışlı ibret verici mağara bir diyarda yoktur. Ancak Şam yoluyla hacca giderken Hazret-i Sâlih'e kayadan Allah'ın emriyle köçeğiyle deve çıkdığı Nâka kayası yakınında Hazret-i Hûd Şehri ki hâlâ yere geçmiş kayalardır, o kayalarda da Van Kayası mağaraları gibi garip mağaralar vardır. Ama bu Van'ın mağaraları onlardan büyüktür ve sanatlıdır.

Daha sonra Cenâb-ı İzzet bu Âd kavmine Hazret-i Hûd ibni'l-Halûd ibn Âd'ı peygamber gönderip bu kavmi dine davet ettiğine kesin delil (---) suresinde *"Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.'"* [*Kur'ân*, A'râf, 65] âyeti indi, birisi İslâm'ı kabul etmeyip Hazret-i (---) ve kardeşi Hazret-i Hûd'a eziyetler ederlerdi. Sonunda Cenâb-ı Hak Âd kavmine bir sert rüzgâr verdi. Bunları mağaralarında ve ovalarda o şiddetli rüzgâr birbirine vura vura helâk ettiğine (---) (---) suresinde *"Allah onu ardarda yedi gece, sekiz*

gün onların üzerine musallat etti." [*Kur'ân*, Hâkka, 7] âyeti delildir ki nice bin güvenilir kitaplarda ve bütüh tefsirlerce açıkça yazılıdır. Hatta bir âşık Türkçe bu beyti Âd kavmi hakkında demiştir. Beyt:

Dünyede ol yel bir kez esipdürür
Âd kavminin kökin kesipdür[ür]

Hûd Nebî'nin kabri Yemen diyarında Mirbat Şehri'ndedir.

Bunlardan sonra bu Van Kayası nice yüz devlete intikal etmiştir. Sonunda Hazret-i Risâlet'in doğumundan 1.600 sene önce Hazret-i Davud-ı Nebî asrında Melik Câlût bu Van Kayası üzere bir mabet inşa eder. Melik Câlût'u Hazret-i Davud, Davud sapanıyla katledince anılan mabet elinde mabet olarak kullanılır. Sonra Hazret-i Risâlet'in doğumundan 881 sene önce İskender-i Kübrâ eline bu yüzden girmiştir. Mıkdisî'ye göre İskender-i Kübrâ Cemapur diyarına giderken bu Van Kayasının sahrasında İskender çadırıyla konup hiç bir kimsenin haberi yok iken Van Kalesi'nin hâkimlerini ve anılan mabedin ruhbanlarını aşağı çadırına davet edip:

"İnşaallah ben Cemapur diyarına giderim. Oradan Dârâ Şah üzre giderim, ama gereksiz ağırlıklarım vardır, sizde emanet dursun. Zira sizin kaleniz hep mağaralardır ve mabediniz de bütün Nasârâların mabedgâhlarıdır ki benim bu sanduklarım sizde Allah emaneti olsun" deyince onlar da 300 adet sandukaları alırlar, İskender'in 300-400 adamıyla derd ü belâ çekerek *[249b]* bu sandukaları kale içine koyup muzlim mağaralarda saklayalım, derken hemen 300 adet sandukaların kapaklarını dışarıdan gelen 300 adet İskender adamları açıp sandukaların içinde de silâhlı üçer adam çıkıp bütün dışarıdakiler ile 1.200 silâhlı adamlar ejderha mağarasından çıkar gibi sandukalardan Van mağaralarına girip çıkıp dal kılıç olup Van Kalesi'nde olanlara göz açıp kapayıncaya kadar bir kılıç vurur ki kimi ateş saçan kılıç korkusundan kendisini Van kayalarından aşağı atıp parça parça olur. İlk olarak İskender bu hile ile Van Kalesi'ni fethedip Câlût deyrine (kilisesine) "Vang" diye ad koydu.

Ermeni dilinde *vank* kiliseye derler. Rum dilinde bu Van'a (---) (---) (---) Aleksandıra derler, Aleksandıra İskender demektir.

Sonra Büyük İskender bu *vank*'ı daha fazla imar edip mabedhane etti. Hâlâ bu vank ismi Van'ın kalıp yaygın bozulmuşu ile halk dilinde Van derler.

İskender'in ölümünden 882 sene sonra Fahr-i Âlem'ın doğduğu yıllarda bu Van Kalesi Enûşirvân-ı Ekâsire-i âdil'in eline değdi.

Daha sonra Hazret-i Risâlet-penâh'a kırk yaşında "*(Yaratan) Rabbinin adıyla oku.*" [*Kur'ân,* Alak, 1] âyeti ile Cibril-i Emin aracılığıyla peygamberlik geldiğinde bütün küffâr diyarlarına yarlığ yazıp birer sahâbe-i güzini elçi gönderip Hazret-i Ebubekir'i Van diyarına gönderip İslâma davet ettiğinde Van Kalesi içinde olan Câlût Kilisesi'nin ruhbanı Hoca Nakdî-i Mıkrîzî İslâm ile şereflendi. Onu görünce 12.000 Enûşirvânî Ermeni taife imana gelip Hoca Nakdî'yi Hazret-i Ebubekir hâkim edip adı geçen kiliseyi Hoca cami etti.

Sonra Hoca Nakdî vefat edip Yezdecürd Şah soyundan Tâceddin hâkim olup Van Kalesi'ni yeniden imar edip aşağı kaleyi Tâceddin Şah yapmıştır.

Bundan sonra 811 [1408-09] tarihinde Azerbaycan padişahlarından Karakoyunlu Yusuf-ı Celâyirî'ye değdi. O da Timur korkusundan Osmanlı'nın Yıldırım Han'ına kaçtı. Yine Azerbaycan şahlarından Akkoyunlu Uzun Hasan-ı Bayındırî Timur'a itaat edip Timur'un atının önünde yaya yürüdüğü için Azerbaycan diyarını, Ahlat Şehri'ni ve Van Kalesi'ni Timur Han Uzun Hasan'a temelli olarak verdi.

Ardından Azerbaycan Van'ı Kalesi, 955 [1548] tarihinde Şah Tahmasb'a değdi.

Daha sonra 956 [1549] tarihinde Sultan Süleyman halifeliğinde Şah Tahmasb kardeşi Elkas Mirza (Şah İsmail oğlu) Şirvan ve Şamakı'da şanlı bir şah iken kardeşi Tahmasb Şah'ın korkusundan Elkas Mirza kaçıp Osmanlılar'dan Süleyman Han'a geldi, Acem diyarını yağmalattırmaya öncülük etti.

Makbul İbrahim Paşa serdar-ı muazzam olup bütün kapıkulu, Anadolu, Karaman, Maraş, Diyarbakır, Şam, Haleb, Trabulus, Irak ve Adana eyaletleriyle bütün Van ve Bitlis askeriyle serdar-ı muazzam Elkas Mirzâ yardımıyla deryâ gibi asker olup menzilleri katederek Van Kalesi sahrasına böyle büyük bir ordunun çadır ve ağırlıklarıyla konduklarını kale içinde sığınmış olan Acem kavmi Osmanoğulları'nın gücüne dayanamayacaklarını bilip korkularından aman ile kalenin anahtarlarını Serdar Makbul İbrahim

Paşa'ya 940 [1533-34] senesinde teslim ettiler. Kale içindeki Kızılbaşlar Karnıyarık Kalesi'ne gittiler. Hatta bu anılan günde Amik Kalesi yani Amük suru anahtarları, Sebadan, Vestan ve Kepan kaleleri, bu adı geçen dört parça kalenin anahtarlarını Mahmudî Beyi Emin Bey, serdara teslim ettiğinden hükümeti ve kaleleri kendine bağışlandı.

Sonra Cerem, Bîdkâr, Bârgiri, Rosni, Hal ve Tennuze kaleleri, bu zikr olunan sağlam kalelerin hâkimleri ve bütün Kürtler itaat edip bu adı geçen kalelerin anahtarlarını serdara teslim ettiler. Serdar da Van Eyaleti'ni, Şam Veziri Koca Hüsrev Paşa'ya bağışlayıp orada konakladı.

Ama Kürt hanlarının çoğu Bitlis Hanı Şeref Han gibi Şah Tahmasb'dan tac giyip gelip geçen Müslüman gazileri rahatsız edip yol kestiklerini ve Van Kalesiyle 43 parça kalelerin fethi haberini âcil ulaklar ile Haleb kışlağında Süleyman Han'a bildirdi.

Sonra 940 [1533-34] tarihinde Süleyman Han Tebriz ve gönül alan Bağdad tarafı deyip atının yularını o tarafa çevirip gitmede. Beri tarafta Van Kalesi'ni ilk defa Osmanlı hâkimi olan Hüsrev Paşa Van'ı imar etmede.

Şaşkın Şah Van'ı Osmanlı'nın istila ettiği haberini alıp İran ve Turan askeriyle Van üzerine gelmeye kalkışınca hemen Serdar İbrahim Paşa Van'dan deryâ gibi asker ile şah üzere yönelip Van-'dan doğu tarafa ve kuzey tarafında Salmas diyarına gitti ki Van ile Salmas'ın araları yedi fersahtır.

Şah, serdar-ı muazzamın geleceğini duyup Isfahan tarafına can atıp gitti. Serdar büyük bir askerî kuvvetle Tebriz yakınında Esad-âbâd adlı mahalde alaca çadırıyla *[250a]* konunca Tebriz'in bütün ileri gelen beyleri, âlimleri ve şehrin ileri gelenleri Serdar İbrahim Paşa'ya hediyeleriyle gelip itaatlerini sunduklarından Tebriz Şehri asla yağmalanmadı.

Sonra Kızılbaş'ın yuvası olan Kızılcayayla'yı yağmalamaya Ulama Paşa'yı 18.000 askere serdar edip gönderdi. Ulama Paşa Kızılca Dağ'da Allah'ın emriyle yenilip az asker ile Tebriz altına adı geçen serdara geldi. Yanına daha fazla asker koşulup Tebriz yakınında Ucan Yaylası, Hoy, Merend, Tesû ve Salmas diyarlarını yağmalayıp Kızılbaşların yurtlarını başlarına dar edip bütün Müslüman gaziler Kızılcayayla'da yenildiklerinin intikamını alıp hesapsız mal ile gönül alan Tebriz altında İslâm ordusuna zaferle ve

malla katıldılar. Buradan yine yirmi günde Kotur derelerinden ve Pinyanişi Kürtleri içinden Van'a girip Van Kalesi'ni de imar ettiler.

Ardından Bitlis Hanı Şeref Han Acem'e kaçtığından Bitlis Eyaleti Ulama Paşa'ya Acem diyarını yağmalaması karşılığında bağışlandı.

Daha sonra adı geçen serdar Bitlis, Hazzo, Mefârikin ve Diyarbakır üzerinden Bağdad altına vardı.

Bu sırada Süleyman Han Bağdad'ı muhasara etmişti. Tahtının eteklerine yüz sürüp kırkıncı gün (941/1534-35 senesi) Bağdad Kalesi fethedildi.

Fetihten sonra dönüşte Alman diyarında Nemse [Avusturya] kralının Belgrad üzerine hareketini duyunca alelacele İstanbul'a döndü. Alman diyarında Ardud Kalesi, Islankamin Kalesi, Vokin Kalesi, Varadin Kalesi ve Ösek Kalesi adlarında 76 parça kaleleri fethedip zaferle Dârüssaadeti'l-aliyye [İstanbul] tarafına atını çevirip gelirken Van ve Adilcevaz adlı kalelerden feryatçılar gelip şaşkın Şah Van'ı ve Adilcevaz'ı istila etdi, diye haber gelince heman Süleyman Şah ikinci seferde,

Süleyman Han'ın Acem ülkesine gitmesi ve Van Kalesi'nin fethi

955 senesi Safer ayının 18. günü [29.03.1548] saadetle Şehzade Cihangir'i ile Üsküdar'a çıktı, oradan deryâ gibi asker ile menzilleri katederek Seydî Gazi Sultan adlı yere varınca Saruhan vilâyeti valisi olan ciğer-köşesi Şehzade Selim Han ordu-yı hümâyûna gelip padişahın elini öpmekle şereflenip Rumeli diyarının işlerinin halledilmesiyle görevlendirilip Dârüssaltanati'l-aliyye olan ikinci taht merkezi Edirne'ye gönderildi.

Sonra Süleyman Han yolları katlayarak Akşehir altında otağını kurunca Şehzade Bayezid Han mutasarrıf (yönetici, vali) olduğu Konya askeriyle gelip iki kanat askeriyle selâma durup Server-i Kâinât Sancağı görününce Şehzade Bayezid atından inip babası Süleyman Han'ın ayak tozuna yüzünü sürdükde Cem azametli padişah kurban bayramı sevinci yaşadı. Buradan Şehzade Bayezid'i Karaman Eyaleti askeriyle alıp "Van gazası" deyip gitti.

Buradan menzilleri katederek Sivas Kalesi'ne geldi. Burada Amasya hâkimi olan Şehzade Mustafa Han babasının ciğer-köşesi

idi, gelip Süleyman Han'ın ayağını öpünce Süleyman Han çok sevindi. O bahtlı şehzadeyi de Amasya askeriyle alıp menzil menzil Erzurum Kalesi altında Süleymanî otağı ile konakladı. Orada on gün durup deryâ gibi ordu toplandı.

Oradan konak konak Adilcevaz'a gelip konduğunda kaleyi istila eden Kızılbaş karar edemeyip kimi gemiler ile Van Kalesi'ne, kimi Vestan Kalesi'ne ve Tahtıvan'a kaçıp Adilcevaz Kalesi'ni boş bıraktılar.

Bu Adilcevaz Kalesi altında yüce vakarlı padişah Ulama Paşa'yı ve Karaman Beylerbeyisi Pîrî Paşa'yı 40.000 asker ile Van Kalesi muhasarasına gönderdiler. Onlar Van altına varıp siperlere girip nice bin İslâm askeri Van çevresinde Acem ülkesini harp ettiler, sözde Van'ı muhasara etmişlerdi.

Padişah-ı Dârâ-kişver on günde gönül alan Tebriz Şehri sahrasına varıp Şah Tahmas'ın küçük kardeşi olan Elkas Mirza'nın yanıltmasıyla yine Elkas'ı serdar edip Hemedan, Dergezîn, Erdebil, Nihâvend, Kum, Kâşân, Kazvin, Merâğa ve Esed-âbâd kalelerini ve Ucan Şehri, Rey Şehri ve cihanın yarısı Isfahan Şehri'ne varınca Irak toprağında, Azerbaycan toprağında ve İran ülkesinde 40 günde 76 Şehri harab u yebâb, halkını esir ü kebap ve hanelerini türâb [toprak] edip Elkas Mirza ile İslâm askeri Tebriz Şehri altına o kadar ganimet malları ile geldiler ki bir katır sürücüsü bir katar deve yükü misk ve ham ambere sahip olduğu meşhurdur.

Ama Süleyman Han gönül alan Tebriz Şehri'ni korutup yağmalattırmadı ve hiç bir insana zarar verilmesine ve canının yanmasına razı olmadı. Ancak Tebriz içinde şahın sarayları, bahçeleri ve İrem Bağları savaş şartlarında yağmalatıldı, yakıp yıkıp yerle beraber edildi ki yapılardan bir mercimek kadar bir taş ve bir yüzük kadar bir tuğlası kalmadığı *[250b]* yukarıda Erzurum'dan sene 1057 [1647] tarihinde gönül alan Tebriz'e vardığımızda Tebriz'in imaret ve haraplığı tamamen yazılmıştır.

Daha sonra Süleyman Han Tebriz tahtından batı tarafa beşinci günde Van Kalesi ovasına gelip Ulama Paşa'yı ve Pîrî Paşa'yı Van metrisinde [siperinde] bulup Sadrazam Rüstem Paşa'yı yetmiş adet beylerbeyi ile Van Kalesi fethine memur edip halkın gözleri önünde aman ve zaman vermeyip metrislere girdiler.

Fethe dair görüş ve tedbirleri yaşlılar ile görüşüp her iş yerli yerinde olduğunu görünce deryâ gibi asker Van Kalesi'ne sarıca arı gibi sarıldılar.

Tam dokuz gün on gece döğülüp kale içine sığınmış olan Kızılbaşlar:

"Aman cığı cığı! Aman ey Rum kayseri Osmanoğlu, dâd aman!" diye feryat ettiler. Meğer daha önce Ulama Paşa ve Pîrî Paşa ansızın kuşattıklarında dört taraftan yardımları ve zahireleri gelmediğinden kale içinde büyük yokluk ve kıtlık olup aman dediler.

On birinci gün kale içinde mahsur kalan sipehsâlâr (serdar) Alican nice tülüngî Kızılbaşlar ile bir gecenin karanlığında kementlerle kaleden inip Elkas Mirza'nın çadırına varıp sığınırlar. Elkas Mirza da Süleyman Han'dan kale içindekileri bağışlamasını rica eder.

On ikinci gün 955 yılı Recebi'nin 20. gününde [25.08.1548] Süleyman Han şanlı vezir Rüstem Paşa kuşatmasıyla ikinci defada feth olunmuştur.

Sonra Süleyman Han kırk gün konaklayıp bu kaleyi öyle imar etti ki hâlen günümüzde Osmanoğlu elinde böyle bir sağlam kale, dayanıklı sed, eski hisar ve büyük sur yoktur ki Allah'ın emriyle kudret eli ile kale olmak için yaratılmış sanki Kahkahâ Kalesi'dir.

Bu hakir kul 41 sene seyahatte sağlam ve dayanıklı kalelerden kudret eli ile olan yalçın kayalar üzerinde Anadolu'da gördüğümüz kalelerin evveli Erzurum'da Hasan Kalesi, Kemah Kalesi, Şebinkarahisar Kalesi, Amasya Kalesi, Tokat Kalesi, Divriği Kalesi, Mardin Kalesi, İmâdiye, Dühük Kalesi, Palu Kalesi, Birecik Kalesi, Arabistan'da Markab Kalesi, Hasan Kalesi, Şıkıf Kalesi, Zübdâniye Kalesi, Kerek-i Nuh Kalesi, Kerek-i Kudüs Kalesi, Ermenak Kalesi Silifke Sancağı'ndadır, Afyonkarahisarı Kalesi, Honaz Kalesi, Şahinkayası Kalesi, Gedüz Kalesi ve Davaz Kalesi, bu altı adet kaleler Anadolu'dadır.

Rumeli ülkesinin evvelâ Kırım diyarında Sudak Kalesi, İnkirman Kalesi, Balıklağa Kalesi ve Menkub Kalesi, bunlar dahi acayiptir.

Ama Alaman diyarında olan Budin Kalesi, Novigrad Kalesi, Şıkloviçse Kalesi, Varadin Kalesi, Islankamin Kalesi ve Belgrad

yakınında Havale Kalesi, Bosna serhaddinde Yayiçse Kalesi, Sin Kalesi, Kının Kalesi, Kilis Kalesi, Bolagay Kalesi ve Risna Kalesi.

Ama Mora Yarımadası'nda Gördüs Kalesi, Arhoz Kalesi, Anaboli Kalesi, Termiş Kalesi, Menekşe Kalesi, Misistre Kalesi, Koron Kalesi, Avarin-i bâlâ Kalesi, Holumiç Kalesi ve İnebahtı Kalesi, bunlar da kayalar üzerinde metin kayalardır ki asla bunların da bir tarafa eğimleri yokdur. Ama,

Deniz içinde olan adalardaki ibret verici kalelerdir ki yazılır: Evvelâ Rodos Adası'nda Eski Rodos Kalesi ve Lindoz Kalesi, bu iki kale havalesizdir, gökyüzüne doğru uzanmış kalelerdir. Ama hâlâ Rodos gibi yeryüzünde eşsiz bir kale yoktur. Ama alçakta insan emeğiyle sarp olmuştur; Süleyman Han bizzat toprak sürüp almıştır.

Ama yukarıda yazdığımız bütün sağlam kaleler kudret eliyle Allah tarafından havalesiz [eğimsiz] İskender Seddi kalelerdir ki ne toprak sürmek ve ne top vurmak ile alınması mümkün olmayan kalelerdir. Ancak kuşatma ile zayıflatılabilir.

İstanköy Adası'nda Pili Kalesi ve Andimahi Kalesi de gökyüzüne merdiven dayamış yalçın kayalar üzerindedir.

Yine adı geçen bütün kaleler içinde Van Kalesi, Mardin Kalesi, İmâdiye Kalesi, Dühük Kalesi ve Van Amik'i kalesi benzersizdir. Ama bütün kalelere sultan Van Kalesi'dir. Üç sene Timur Şah yedi kere yüz bin (700.000) askerle toprak sürüp kuşatmış, bir şekilde zafer bulmayıp hüsrana uğrayıp yıkılıp gitmiştir. Hâlâ Van Kalesi'ne yığdığı torpağı Demâvend Dağı gibi yığılmıştır. Hatta bu Van Kalesi hakkında Şeyh Sa'dî hazretleri *Gülistan*'ında Van'ı şehrengîz etmiştir. Beyt:

Kızıl Arslan kal'a-i saht dâşt

Bütün Acem tarihçileri Van Kalesi'ne Kızıl Arslan derler. Zira bütün kayaları kızıl-boylu kızıl kana boyanmış arslan-heybetli gösterişli bir kaledir. Yüksek kayasına dünyayı aydınlatan güneş vurdukça kayalarının bazı yerleri al, mavi, sarı, yeşil, gök ve bulut rengi bukalemun nakşı görünür.

Van Kalesi kayasının anlatılması

Azerbaycan toprağında, Ermen diyarında güneyi, batısı ve kuzeyi Van Deryâsı, kıblesi, doğusu ve yıldız tarafı İrem Bağları gibi büyük sahranın ortasında yükünü yükleyip çökmüş deve gibi arkası

gökyüzüne çıkmış türlü türlü mavi, kızıl ve bukalemun nakşı ibret verici kayadır.

İki tarafında deve yükü gibi karnı geniş altı *[251a]* Bîsütun Dağı gibi boş kayalardır ki kıble tarafındaki kayaları altında aşağı şehri çevresinde başka alçak hisar varoşudur, ama kuzey tarafındaki altı boş kaya ki Timur'un toprak sürdüğü yerde şehir yoktur.

Bir tarafı sazlı bataklıktır. Batı tarafı Timur toprağıdır, daha ilerisi ovadır. Bu kaya çökmüş deve gibi olduğunda başı doğu tarafa bakar Kesikkaya adıyla bilinir, Deveboynu da derler. Gerçekten de deveboynu gibi bir eğri kayadır.

Doğu tarafından asla uzun top güllesi ermez Akkirpi kayaları vardır, ama alçak dağlardır. Bu kayanın kıçı, çökmüş deve gibi olduğunda Van Deryası tarafına, batı tarafa bakar. Mesela bu deve kıçına benzer olan yerden 3.060 adım kayalar üzerinde korka korka tam bir saatte çıkıp 7 kule ve 7 kat kapı geçip aşağı Azebcan Kuyusu'na varılır ki en alçak pest kale duvarıdır.

Ve bu kale kayaları bir acayip tuhaf şekilde görünür ki nice yerinde kayalar ejderha gibi aşağı sarkmış şehre eğimli durur. Allah'ın emriyle başları, boyunları ve pençeleri bellidir.

İyice bakanlar bilir ve nice yerleri arslan şeklinde kayalar görünür.

Ve nice kayaları balık ve timsah gibi görünür.

Bazı kayalar gemi gibi bellidir.

Çok taşı kartal kuşu gibi oturmuş kayalardır.

Pek zok kayaları gemi yelkeni gibi dört köşe, üçgen, badem şeklinde beyaz ve parlak kayalardır.

Bazı yerleri deve, katır, fil ve camız gibi iri ve heybetli kayalardır.

Nice yerleri gemi gibi, kalyon gibi, kadırga gibi, hamam kubbesi gibi ve yüksek sofa gibi çeşit çeşit kayalardır.

Bu kayalar arasında yüz binlerce şahin, zağanos, balaban, miskî kartal, akbaba, çaylak, baykuş, kırlangıç, güvercin, devlengeç, karakuş ve türlü türlü yaban kuşları yuva yapmış seyretmeye değer büyük kayalardır.

Bu biçimlerde olup bir görüntü ile şekillenmiş olan sert kayaların aşağısından tam üç saatte dolaşılır. Yüksek kayanın içi kat kat 600 adet büyük mağaralardır ki her biri birer kervansaraydan nişan verir. Tamamı üç kat mağaralardır ki Âd kavmi bu kayaları

balmumu gibi oyup büyük mağaralar inşa etmişler ki anlatılmasında cihan mühendisleri âcizdir.

Bu mağaraların nicesinin içinde devdâhhaneler [ipek tellerini temizleyen işçilerin işliği] var ki çarklar ile ustalar ibrişim, iplik, sicim ve top urganları bükerler.

Ve nice yüz adet mağarada top güllesi yığılmıştır ki hesabını Cenâb-ı Bârî bilir.

Nicesinde yüz binlerce kantar şedde [balya] siyah barut doludur.

Nicesinde top tahtaları, tekerlekleri, top kundakları ve top palamar âletleri doludur.

Ve nicesinde ok, yay, zemberek, tüfeng, kılıç, kalkan, balta, teber, kazma, külünk, kürek, çârpâ [dört ayaklı havya], kumbara, çark-ı felekler [donanma fişekleri] ve paçarızlar, domuz ayakları, mancınıklar, yuvarlak taşlar, hesapsız çok lüzumlularından cebehane ve diğer mühimmatlar var ki sayısız ve hesapsızdır.

Hatta yüz tane özel büyük mağaralarda arpa, buğday, darı, çeltikli pirinç, bakla, mercimek, nohut (---) (---) (---) diğer tahıllar var ki hesabını Yaratıcı bilir.

Ve bir mağarada bütün hayvanların kemikleri yığılmıştır.

Ve bir mağarada bu kadar yıldan beri eski pabuç, çarık ve başka sarik gibi manasız deriler dopdoludur.

Ve bir mağarada büyük bir sarnıçta bezir yağı, bir havuzda şırluğan yağı [susam yağı], bir havuzda don yağı, bir havuzda say yağı, bir havzda katran, bir havuzda zift ve başka türlü türlü yağlar var

Yedi adet havuz içinde sığır derisinin yünlerini ve camız derisinin kıllarını kazıyıp dilim dilim ve şilim şilim edip büyük havuzlara doldurup üzerine ağzına kadar bal dökmüşler, kimine pekmez dökmüşler, sığır ve camız deriliğinden iz kalmayıp bir tür güzel reçel olmuş ki insan yemekle doyamaz.

Ve bir büyük mağarada tuzlanmış balık, bir mağarada binlerce camız, sığır, koyun, keçi ve sığın etlerini tuzlamışlar ki hesabını Allah bilir.

Üç adet büyük mağarada tuz dopdoludur.

Ve kırk adet mağarada pişmiş darı ekmeği, peksimat, un ve bulgur var ki hesabını Rabbü'l-ibâd bilir.

Ve nice yüz havuzlarda sirke, bal, peynir, zeytin, zeytinyağı, hatta utanmaz şarap dahi vardır ki barış yapmak için gelen veya mahsur kalmış kefere halk için şarap dahi vardır.

Hatta Allah'ın emriyle bir mağarada neft yağı madeni vardır ki kayadan kayadan akıp büyük bir havuzun içine toplanır, o büyük havuz dolduğunda mîrî tarafından Van defterdarı tüccarlara satar, tam bir seyirliktir. Ama bu mağara da gece gündüz kapalı durur. Hatta bu mağaranın bir tarafında öbek öbek temiz toprak yığılmış durur. *Allah saklasın* bu nefte bir ateş isabet etse üzerine bu toprağı döküp söndürürler.

...................(2 satır boş)...................*[251b]*

Kısacası bu Van Kayası içinde 600 adet mağaranın birisi bile boş değildir. Hepsi cebehane, mühimmât ve levâzımât ile dolmuş mağaralardır.

Hatta Süleyman Han *Allah rahmet eylesin* çok fetihlerde bulunup kaleler fethetmekle inceliklerini öğrenip dışarıdan kaleye ve kaleden dışarı düşman üzerine top atılıp nasıl kale döğüleceğini ve kaleden atılan toplardan düşmana ne yüzden zarar isabet edeceğini bilip Van Kalesi'nin ta en tepesine yirmişer karış ve otuzar kırkar karış balyemez toplar komuş ki ta dört saat uzaklıkta mesafede Erdemit bağlarında düşman görünce bu anılan toplar Van sahrasında adam ve kırk mil deryâsında gemi gezdirmez.

Bu kere düşman bir oyunla kale altına girse bu yukarıdaki uzun topların gülleleri uzak mesafelere gidip kale altında olan düşmana zarar vermez düşüncesiyle Koca Süleyman Han adıgeçen mağaraların nicesine, kalyon karnındaki top deliklerine denk delikler delip her bir mağarada birer çeşit zor sanatla toplar çıkarmış ki insan gördüğünde parmağını ağzına götürüp susar ve hayran olur. Bir sıra böyle balyemez topları kirpi gibi dizmiş ve bütün gülle ve mühimmatlarını her topun yanına cebehaneleriyle güllelerin hazır etmiş. Bu toplardan bir kat daha aşağı olan mağaraları yine delip birer kat adam sığar ve taş gülle atar şayka toplar dizmiş. Onların da mühimmatlarını imar etmiş.

Ondan sonra aşağı varoş kalesinindir. Duvarları ve burçları üzere Yalı Kapısı'ndan Paşa Kulesi'ne, Rüstem Paşa Kulesi'ne, Hüsrev Paşa Kulesi'ne, Ortakapı Kulesi'ne, Veled Kulesi'ne ve Tebriz Kapısı Kulesi'ne kadar kirpi gibi birer kat top dahi dizmiştir ki bu toplar alçakta olmakla kaleyi kuşatıp metrise giren düşmanı

gezdirmez. Bu hesap üzere Van Kalesi'ne kat toplar dizilmiştir ki sanki yükünü almış bir kalyon gibi sağında ve solunda dört kat topları vardır.

Van Kalesi şeklinin anlatılması

Yukarıda yazılan mağaralı kayalar üzerinde gökyüzüne doğru boy uzatmış Kahkahâ Kalesi gibi sağlam bir hisardır ki batı tarafında yedi kat kapı kuleleri vardır. Birbirine bakan burclardır.

Kuzey yönüne bakan tarafında bölme bölme kayalar üzere üç bölük kale duvarlarıdır ki içinde azebân taifesi ve diğer neferatlar kalırlar. Bu kuzey tarafından kayalar içinden tâ aşağı sazlığa inilir Suluk yolu vardır ki bu kulede kirpi gibi balyemez topları vardır.

Bu kalenin kıble tarafında ve güney tarafında aşağı şehre bakar mahalde asla kale duvarları yoktur. Tamamı yalçın kayalar üzerinde yüksek saraylar, yeniçeri ağasının, başçavuşun, kâtibinin ve kethüdasının sarayları, diğer yeniçerilerin, topçu ve cebecilerin odaları duvarları ve şahnişinleri vardır, yoksa kale duvarları yoktur. Bu taraftan aşağı şehre bakmaya insan tahammül edemeyip ödü patlar, *Allah saklasın.*

Bu kısımda aşağı şehre eğimli kayalar içine oyulmuş Su Kulesi yolu vardır ki bu su yoluna topları kirpi gibi yönelmiştir. Bu su yolu yukarı kalenin ta en tepesinden aşağı Horhor suyu kayasına bin basamak merdiven ile inilir. Su alanın yolu başkadır, suya gidenin yolu başkadır ki kuşatma sırasında kalabalık ve sıkışıklık olmasın diye Sultan Kılıç Arslan Şah öyle yapmış, acayip su yoludur, Tanrı'nın bir acayip bağışıdır ki değme kaleye nasip olmamıştır. Bütün kalelere dışarıdan içeri su gider ama bu Van Kalesi'nin kale kayasından Horhor adında değirmen yürütür âbıhayat suları akıp tabakhane içinden dışarıda olan bağ, bahçe ve bostanları sulayıp deryâya karışır bir tatlı sudur. Kuşatma sıasında sudan asla sıkıntı çekmek ihtimalleri yoktur.

Kesik Kale ve Deveboynu'nun anlatılması: Bu kaleden başka doğu tarafında daha önce deve boynuna benzer dediğimiz yerde Kesik derler küçük bir kale vardır ki sanki deve kellesi üzerinde bir büyük kule vardır. Ama yukarı Yeniçeri Kalesi'nden aşağıca bulunmuştur. Ancak yine büyük kaleden kayalar içinden varılır yolları vardır ki başka dizdarı, başka neferatları, başka cebehaneleri

ve başka mağaraları vardır ki Tebriz kapısına eğimi olan başka eğimsiz kaleciktir. Bunu bir yolla elde etmek asla mümkün değildir. Gerçekten de deve boynu gibi birkaç kaya üzerinde deve kellesine benzer bir yalçın kayada küçük bir kaledir.

Van Büyük Kalesi'nin şeklinin anlatılması: Bu yüksek kaleyi bir yolla adımlamak mümkün olmadı. Zira her tarafı gayyâ kuyusu ve cehennem çukurundan nişan verir. O yüzden çevresinde asla hendeği yoktur. Ancak doğudan batıya uzunlamasına kurulmuş benzersiz bir kaledir.

İlk defa aşağıdan bu kaleye çıkarken yokuş *[252a]* yukarı doğu tarafa doğru 3.000 adımda gücile yedi kule geçip iç kale kapısına varılır ki batı tarafa bakan üç kat demir kapılardır. Sanki Şirvan diyarında İskender'in yapısı Demirkapı'dır.

Bu Van kapıları aralarında gece ve gündüz, yazda kışta her gün birer oda yeniçeri, bir gün hisar azebi ve bir gün hisar erleri gözcülük ve bekçilik edip bir çocuğu ve bir kadını bu kale kapısından içeri koymak ihtimalleri yoktur. Zira bir kere yüzlerce Kürt, karı giysileriyle bu kaleye girip fethetmişlerdir.

Daha sonra Ahmed Ağa adlı namlı bir gazi kendi malından 3.000 adet serdengeçdi dilâverler yazıp kaleye her taraftan gemiler ile ve nice hile ve oyunlar ile kaleye sokarak kale içinde istilacı Kürtlere Ahmedî kılıcı vurur. Yüzlerce Kürt kendilerini kaleden aşağı atıp parça parça olurlar. Geri kalanının nice bin eziyet ile derilerini yüzüp kellelerini kalenin burçlarına asıp süs ederler.

Bu savaş yakında, IV. Murad Han zamanında olmuştur. O zamandan beri Van Kalesi'ne on oda yeniçeri ağası tayin olunmuştur. Bundan dolayı hâlen günümüzde de Van Kalesi'ne bir çocuk ve bir bilinmeyen kadın koymak ihtimalleri yoktur.

Bu kapıların aralarında o kadar kıymetli silâhlar, zırhlar, cebe ve cevşen vardır ki sanki Eğre Kalesi ve Budin Kalesi kapıları gibi türlü türlü silâhlarla süslenmiştir. Bu kapıdan başka Van'ın yukarı kapısı yoktur.

Bu kapudan doğu tarafa Kesik Kule başına kadar bu kalenin uzunluğu 1.040 adımdır. Eğer aşağıdan adımlanan 3.060 adımı da hesaba eklerseniz Van Kalesi aşağıdan ta iç kalenin Kesik Kulesi'ne

kadar 4.100 adım uzunluğu olmuş olur. Ama genişliği 200 ve 300 adım yerleri vardır.

Sözün kısası kale kapısından içeri ta Kesik'e kadar 1.000 adımdır ama Kesik Kale'ye varınca sayılmaz. Zira başka kaledir. Ama yine bu yukarı Yeniçeri Kalesi'nden gider. Tam bin adımda da derd ü belâ çekerek ona varılır.

Van İç Kalesinin yapılarının anlatılması

Bu büyüklükte olan sarp kale içinde toplam 300 adet yeniçeri, topçu ve cebeci haneleri vardır ki hepsi azeblerdir (bekârlardır). Bu mahalde evli adamlar olamaz. Ama kuzey tarafındaki ovaya bakan Suluk Kulesi üzerinde bölme hisarlar içinde evli adamlar oturmaktadırlar. Kale kapısından dışarı yedi kule ve burçlar arasında olan hisar erleri ve azebistan sınıfının hepsi çoluk çocuk sahipleridir.

Ve bu iç kalede ancak bir Sultan Süleyman camii var ki Hazret-i Davud devrinde Melik Câlût'un yaptığı yerdir ki her devlette mabedhaneden başka şey olmamıştır. Kilise iken Ermeniler ona *vank* derlerdi. Hâlâ ol kilisenin ismiyle isimlenip Vank'dan bozma Van derler. Hâlâ Süleyman Han Camii'dir ki minâresi zelzeleden yıkılmıştı, Yeniçeri Ağası Ömer Ağa adındaki zat, Muhammedî minâre yaptırdı. Kubbesi ve diğer sarayların damları, çatıları ta kuşluk vakti olmayınca bu imaretler mavi bulutlar içinde görünmez. Ta bu derece göklere boy uzatmış yüksek boylu kaledir.

Nice bin okçu pehlivanlar aşağıdan ok atıp kaleyi aşıramamışlardır. Ama Sultan IV. Murad Han Revan Kalesi'ni fethedip bu Van'a geldiğinde Pehlivan Sarı Solak'a ve Koca Hacı Süleyman'a ok attırıp Van Kalesi'ni aşırmışlardır. Gerçekten de mavi bulutlar içinde görünmez seçkin bir kaledir.

Süleyman Han Camii'nden başka 7 mescit ve bir tekke vardır. Başka han, hamam, çeşme, kervansaray, medrese ve ziyafet evi imaret yoktur, ama 3 sıbyan [çocuk] mektebi ve 10 kadar küçük dükkân vardır. Ancak her hanede birer güsülhane hamam vardır. Herkes hanelerine atlarıyla ve katırlarıyla aşağıdan su getirtirler.

Nice yerde âbıhayattan nişan verir buz parçası gibi suları sarnıçlarda yağmurdan toplanır, ama kuşatmalarda Suluk yollarından su taşırlar.

Acayip ve gariplerin garibi seyirlik bir kaledir ki kayası dibinden nice yüz adet kaynak âbıhayatlar çıkıp aşağı şehre iner.

Kızıl Arslan Şah hattı [yazısı]: Bu iç kale kayasının şehre bakan kıble tarafında Kesik Top mağarası üzerinde göklerle beraber kayanın sinesinde kayayı dört köşe cilâlayıp birkaç satır ibretlik yazı ile bazı işaretler kazılıp geçmiş padişahlarının Kârûn malları ve nice tılsımlı şeyler yazılmıştır.

Van Aşağı Kalesi'nin özellikleri: Yukarıda anlatılan iç kale kayası ki doğudan batıya uzunluğu 4.100 adım olan kalenin kıble tarafı altında bir düz geniş ovada iç kaleden başka eğimi olmayan üçgen şekilli sağlam bir kaledir.

Batı ve kuzey tarafı adı geçen Kızıl Arslan adlı kale ile dörtgen şekilli olmuş olur. Ama bu aşağı kalenin yukarı kaleye bitişik olan yerinde asla kale duvarı yoktur, hemen iç kale kayalarıdır. Aşağı kalenin doğusunda, güneyinde ve batısında kale duvarları vardır.

Bu üç tarafından *[252b]* başka kale duvarı yoktur. Bir katı gayet sağlam, Şeddâdî ve yontma taş ile yapılmıştır ki Tâceddin Şah yapısıdır. Alçaktır ama gayet sağlamdır. Fırdolayı duvarının gerişliği on ikişer melikî arşın kalın ve rıhtım duvarlardır. Veled Kulesi'nden Paşa Sarayı bahçesi köşkü kulesine kadar kale duvarı yirmişer arşın kalın duvardır ama Elmacı Paşa Kulesi tarafı nice kuşatmalardan sonra yapıldığından gayet dayanıklı ve sağlam yapılmış otuz ayak enli duvardır ki üzerinde atlıların cirid oynaması mümkündür.

Aşağı Kale kulelerini bildirir: Fırdolayı tamamı 70 adet kulelerdir ama bunlardan Sultan Veled Kulesi, kale duvarlarını korutur kirpi gibi toplar ile hazır büyük bir kuledir. Sonra Yalı Kapısı'nda Şah Kulesi, Paşa Kulesi, Rüstem Paşa Kulesi, Hüsrev Paşa Kulesi, Kâsım Paşa Kulesi, Süleyman Paşa Kulesi.

Ketenci Ömer Paşazade Mehmed Paşa Kulesi'nin tarihidir:

Eyledi sa'y edip Van'ı müceddeden ta'mîr.

Sene 1055 []1645.

Ve Orta Kapı Kulesi, Van Ağası Ahmed Ağa Kulesi, ilk defa fetihde vali olan Çerkes İskender Paşa Kulesi, Ulama Paşa Kulesi, Atlı Paşa Kulesi, Yassı Kule, Nakışlı Kule, Felemet Kulesi, yine Elmacı Paşa Kulesi ve Tebriz Kapısı Kulesi.

Bu Tebriz Kapısı tarafında Kesik Deveboynu Kulesi altında yalçın kayalar üzere 38 adettir, rıhtım Şeddâdî yapı büyük kuleler var ki diller ile anlatılmaz, kalemler ile yazılmaz. Her birinde birbirine kayalar içinde yardıma gidecek yollar vardır ki anayol değildir, onu bilir başka neferatları vardır ki ol yollarda kuleden kuleye giderler.

Bu Tebriz Kapısı kuleleri cümle kirpi gibi topları zeyn olmuştur. Zira bu aşağı kalenin havfi bu Tebriz Kapısı semtindendir. Anınçün aşağı kalenin bir cânibi beş kat kalın duvarlardır, kat-ender-kat kırk adet kule Âd Seddi'dir ve bu tarafa nâzır Deveboynu gûyâ Ferhad Kulesi'dir.

Bu yukarıda yazılan bağlar kulelerin önlerinde bir kat daha alçak hisariçe duvarı gayet kalın, rıhtım ve Şeddâdî duvardır ki baştan başa mazgal delikleriyle bezenmiş ve köşebendler ile döşenmiş hisariçe tabir ettikleri seçkin duvardır. Ama bu duvar üzerinde asla top yoktur.

Bu duvarın iç yüzünde yer altında kârgir yapı yollar vardır ki kuşatma sırasında düşman bu kaleye toprak sürse bu anılan yollardan hendek içine sürülen toprağı kalede mahsur olanlar kaldırıp kaleyi toprağa boğulmaktan kurtarırlar.

Bu hisariçe yolların üç tarafında da fırdolayı Yalı Kapısı'ndan ta Tebriz Kapısı'na kadar kaleyi hendek kuşatmıştır. Ellişer ve altmışar adım enli hendek kuşatmıştır ama alçaktır. Zira çayırlı ve çemenzârlı alçak verimli zeminin bir tarafından düşmanın kuşatıp metrise girilmesi imkansızdır. Zira bir arşın kadar metris kazılsa su çıkar. Ama melun Kel Rüstem Han İran ülkesi askeriyle bu kale altına çöküp bir hayli uzak mesafeden toprak süre süre hendek kenarlarına gelip yığma toprak ile metrise girmiştir.

Ama Tebriz Kapısı tarafı hendeği 100 arşın geniş ve 40 arşın derin büyük hendektir, Zira topraklı zemindir. Genellikle savaş öncesi düşman aşağı kaleye bu mahalden sarıldığından aşağı kalenin bu Tebriz Kapısı mahalli kat kat sarptır. Ama askerinin, yürekli ve cesur olduklarından asla ve kat'a düşmandan korkuları çekinmeleri yoktur. Hatta Kel Rüstem Han kuşatmasında yedi ayda iç kaleden yedi adet top atmışlar. Kesik Top derler, Süleyman Han'ın bir ağzı kırık topu vardır, onu bir kerre iç kale kayasındaki mağaradan atıp yedi adet Acem hanları müşâverede iken yedisini de cehenneme gönderir. Böyle bir toptur. Yedi ay kuşatmada iç kale

yedi toptan başka atmamıştır. Ta bu mertebe korkusuz yüksek kaledir.

Ama ne baş derdi çekerse ilk başta aşağı kale çeker. Hatta Van kulu diğer kale kulları arasında söz çekişmesi ve tartışma şekilli sözler sırasında Vanlı:

"Hey kişi, Kel Rüstem Han çağında kalemizde kıtlık olup pisik [kedi] eti ve çomar [çoban köpeği], taraş [av köpeği, tazı] ve tola köpek eti yemişih ve şehidlerimizden bacımız, halitemiz, ammimiz ve evladımız etlerin yeyüp Van Kalesi'nin bir taşına bin baş verip Kel Rüstem'e Van'ı vermemişih" diye övünürler.

Gerçekten de yürekli kulu vardır. Yedi aydan sonra Kel Rüstem Han hüsrana uğrayıp cebehane, barhane [göç eşyası] ve ordu pazarını bırakıp kaçarken Van kulu Rüstem Han'ın ardına düşüp Salmas ve Rumiye sahralarına kadar Kençel Rüstem Han'ın askerini kıra kıra nice bin baş esir ile ve nice kere yüz bin ganimet mallarıyla Van'a gelip şenlikler yaptılar. Hâlâ Acem diyarında halkın dilinde söylence olmuştur ki

"Van Kalesi bizim *[253a]* Rüstem Han sipehsâlârımızdan (komutanımızdan) beri yaralı maralımızdır." derler. Yani,

"Biz Van'ı kuşatıp nice yerlerin yıkmışızdır. Elbette avımızı alırız" derler ama Allah'ın izniyle mümkün değildir. Zira her gelen vezir birer çeşit yapı ekleyip günden güne imar olmadadır.

Hatta efendimiz Melek Ahmed Paşa Van'a serdar-ı muazzam iken yukarı iç kale kapısı kulesini yeniden yüksek bir kule inşa edip mazgal delikleri ile demir kapaklı top delikleri yapıp dört tarafa bakar sekiz parça balyemez toplar koyup bu kule üzerine yüksek bir köşk yaptığına tarih. Evliyâ der:

Bir eksikli görüp kasrı müverrah
Diye ey Evliyâ bu işret-âbâd.

Sene 1065 [1655].

Bu kuleden başka adı geçen Tebriz Kapısı'nda bir dirsekli sağlam bir tabya etmiştir ki Tebriz Kapısı'nın sağ ve sol hendeği içinde kuş uçurmaz. Ve hendek üzerinde Tebriz Kapısı'na gelen geçenler için mancınıklı bir çeşit sanatlı makaralı köprü inşa etmiştir ki böyle ahşap köprü kapanı bir kalede yoktur. Her gece kale adamları ve gözcüleri bu köprüyü makaralar ile ipleri bocı-ırgatlar ile çekerek ahşap köprüyü kale duvarına dayayıp siper ederler.

Daha sonra köprüyü iç yüzden kaleye zincirler ile bağlarlar. Ta bu derece sağlam köprü oldu.

Van Kalesi'nin kapılarını bildirir

Evvelâ hepsi 4 adet demir kapılardır. Bunlardan en sağlamı doğu tarafa açılan,

Tebriz Kapısı: Beş kat eğri ve büğrü yollu kapılardır. Hisar eri ve hisar azebi gece gündüz bu kapılar arasında bekçilik ve gözcülük edip damak şaklatarak tavla ve şatranç oynayıp herkes bir işgalde kapıcılık ederler. Bu kapının iç yüzünde Deveboynu ve Kesik Kale kayası dibinden değirmenler döndürür âbıhayat kaynak su çıkıp şehir içinde han, cami, imaret ve hamamları ve nice hanelerin bahçelerini sulayıp kaleden dışarı gider. Bu kaynak tatlı suyun çıktığı yerde eski bir mabet vardır. Orada bütün Tebriz Kapısı bekçileri ibadet edip buz parçası gibi tatlı suyundan için Tebriz Kapısı'nı beklerler. Ve ikincisi,

Orta Kapı: Güney tarafa ve kıble yönüne Erdemit bağları tarafına açıktır ki üç kat demir kapıdır ama Mısır'ın Bâb-ı Nâsır'ı gibi geniş büyük kapılardır. Bunun da arası türlü türlü silâhlar ile donanmıştır ve gece gündüz 200 adet silâhlı bekçileri vardır. Bu kapı hendeği üzerinde sağlam köprüsü vardır. Üçüncüsü,

Uğrın Kapı: Paşa sarayının bahçesi köşesinde kıbleye bakar bir küçük demir kapıdır. Daima kapalı durur. Anahtarları paşada durur. Bir ulak veya Acem tarafından gücile bir adam gelse bu kapıyı açıp ol gelen adamlardan paşa haber alır. Bu kapının hendeği üzere bir ince pöhrenk [su kanalı] tahta köprüsü vardır. Gözcüler her gece kule üzerinde bu köprüyü beklerler, başka bir çeşit kapıdır ki paşaya mahsustur. Dördüncüsü,

Yalı Kapısı: Batı tarafına bakar 4 kat bağlam demir kapılardır. Her kapıda kat kat olmuş pür-silâh bekçiler vardır. Zira bu kapı iskeleye açıldığından burada neferat çoktur. Hatta defterdar ve gümrük emini tarafından da adamlar bekler. Her kapı arasında duvar yüzünde o kadar silâhlar, cebe ve cevşen var ki anlatılmaz. Bu kapı önünde de hendek üzerinde büyük bir ahşap köprü var.

Bu mahalde Van'ın dört adet kapısı ve köprülerinin anlatılması tamam olup,

Van Kalesi'nin büyüklüğünü bildirir

Evvelâ doğu tarafında Tebriz Kapısı'ndan batı tarafında Yalı Kapısı'na kadar bu aşağı kalenin üç taraf duvarı kale ve bedenler üzere tam 5.000 adımdır. Ama iç kale kayasıyla birlikte hesap olunursa tam 11.000 hatve-i fetâdır, yani yiğit adımlamasıdır. Bitkin, dermansız ehl-i keyf tiryakî adımıyla 15.000 adım bile olur.

Fırdolayı tam 4.000 beden dişleridir ki sırasında her beden dişleri mazgalında ikişer adam bekler ama hâlen her gece 73 adet kulede 500 adet pür-silâh adamlar yazda ve kışta keşik (nöbet) bekleyip gülbâng-ı Muhammedî sadâsı ile feryat edip bekçilik ederler.

Bütün gece 24 adet ağaları ve çavuşları gece kıyafetleriyle kol dolaşıp varoşu bekler, bir nöbetçi sessiz bulsa 200 deynek vurup paşaya arz edip gediği başkasına verilir. Zira muayyen ulûfeleri ve asıl değerli olan dirliktir. 4-5.000 kadar boş diklik bekler yurdundan ayrı *ma'zûlcü* adında yiğitler vardır. Onlar da gönüllü nöbet beklerler. Bir gedik boşalsa onlara verilmesi şarttır. Eğer yetişkin oğlu var ise babasının gediği oğluna verilir. Çocuklara gedik verilmesi yasaktır.

Bu bekçiler her gece silâhlarıyla nöbet bekleyip *[253b]* kale duvarları ve burçlar üzerinde helva sohbetleri ve türlü türlü şakalar edip nöbet beklerler.

Eğer düşmandan bir haber gelmişse kale duvarlarından aşağı demir zincirler ile hendekler içinde meşaleler asıp karanlık geceyi aydınlık gündüz edip aydınlatırlar.

Bütün hanende ve sâzendeler kale üzere her gece türlü türlü fasıllar eyleyip kimisi tevhid ve tezkîi ve kimi temcîd-i Mecîd-i Bârî eder.

Ağaların hepsi o korkunç gecelerde duvarlar üzerinde mehterhane ile cura, zurna ve davullarını döğerek kol dolaşırlar. Ama diğer gecelerde akşamdan sonra ve Şafiî namazından önce mehterhane çalınır. Ondan yukarı Yeniçeri Kalesi'nde mehterhane ikinci yatsıda ve Şafiî vaktinde sekizer kat Süleyman Han mehterhanesi kösleriyle çalınır. Ama gayet yüksek olduğundan aşağı kalede yukarı kale mehterhanesi zorlukla duyulur. Ama uzak mesafeden çok güzel ses işitilir.

...................(4 satır boş)...................

Van Kalesi hâkimlerine bildirir

Evvelâ Süleyman Han kanunnamesi yazımı üzere bu Van Kalesi eyalettir. İlk defa Süleyman Han çağında Makbul İbrahim Paşa fethinde Ulama Paşa'ya iki tuğ ile eyaleti verildi.

Sonra 953 [1546] tarihinde Kızılbaş istila edip bizzat Süleyman Han Van'ı kuşatarak Sadrazam Rüstem Paşa eliyle fethetti. Büyük bir savaşta bizzat Süleyman Han şanlı Van fethinde bulunmak ile ilk defa fermanlarıyla Van Eyaleti'ni arpalık olarak vezirlik pâyesiyle Âsitâne-i Saadet'te orta defterdar olan Çerkes İskender Paşa -korkusuz, cesur yiğit er olduğundan- Van Eyaleti ona bağışlandı. Padişah tarafından paşasının hâss-ı hümâyûnu on bin kere yüz bin ve 32.000 akçedir. Hâssına göre 3.000 cebeli askeriyle memur olduğu seferi eşer.

Adalet üzere cürm-i cinâyetiyle bâd-ı hevâsıyla her sene paşasına 40.000 guruş hâsıl olur. Ama efendimiz Melek Ahmed Paşa'ya 1.000 keseden fazla mal hâsıl oldu.

İkinci örfî hâkimi, yukarı kalede Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin haseki ağalarından bir azametli yeniçeri ağasıdır. Zamanımızda Deli Abdi Ağa adlı ünlü bir ağa idi ki altı odada 3.000 yeniçeriye hâkim idi.

Üçüncü hâkim ağa, başçavuştur.

Dördüncüsü, yeniçeri efendisidir,

Beşincisi, cebecibaşıdır ki üç odada 1.000 adet cebeciye hâkimdir.

Altıncısı, topçubaşıdır ki iki odada 1.000 adet topçulara hâkimdir. Bunlar gösteriş, ihtişam ve azametleriyle Âsitâne ağalarıdır ki her Cuma alay ile paşa divanına gelirler.

Yedinci hâkim, paşa kethüdasıdır,

Sekizincisi, paşa müsellimidir,

Dokuzuncusu, paşanın şehir subaşısıdır.

Onuncu padişahın mal defterdarı Şânî Efendi'dir ki hâssı 64.870 akçedir. 150 adet tabileriyle 700 kalemden padişah malı tahsil edip 70 adet kale kullarına ve diğer vazife erbaplarına muayyen vazifelerini [maaşlarını] verip üst kaftanıyla paşa divanına gelmeğe memurdur.

On birinci zâbit, çavuşlar kethüdasıdır.

On ikincisi, çavuşlar eminidir.

On üçüncü, çavuşlar kâtibidir.

On dördüncü, timar defterdarıdır.

On beşinci, defter eminidir.

On altıncı, rûznâmecidir.

On yedinci, muhasebecidir.

On sekizinci, mukâtaacıdır.

On dokuzuncu, menkûfâtçıdır.

Anılan 9 adet divan halifeleri padişah tarafından ruus-ı hümâyûn ile mutasarrıf hâkimlerdir ki Süleyman Han kanunu üzere zeametleri hâssı 60.999 akçedir. Bunlarda da paşa ile sefer eşmek kanundur.

Yirminci zâbit, zeamet kethüdasıdır, ama hâssı kaldırılmıştır.

Yirmi birinci zâbit, Sağkol ağası Süleyman Bey'dir.

Yirmi ikinci hâkim, solkol ağasıdır.

Yirmi üçüncü, azeb ağasıdır.

Yirmi dördüncü, hisar eri ağasıdır.

Yirmi beşinci, Âsitâne tarafından yukarı dizdadır.

Yirmi altıncı dizdar-ı Deveboynu'dur.

Yirmi yedinci, aşağı kale dizdarıdır.

Yirmi sekizinci, gümrük eminidir.

Yirmi dokuzuncu hâkimi, haracî ağadır.

Otuzuncu hâkimi, muhtesib ağadır.

Otuz birinci, şahbender ağadır.

Otuz ikinci mîr-âb beydir, yani su ağası 9.000 adet bağlara su salıp sulayıp öşür alırlar. Paşa ağalarındandır, 400 adet tabileriyle hükümet edip paşaya altı kese ve kendine üç kese hâsıl eder. *[254a]*

Otuz üçüncü hâkim, çöplük subaşısıdır. Bütün şehri ve hendek yollarını temizler.

Otuz dördüncü hâkim, şer'-i Resûl-i mübindir ki Van Şehri Süleyman Han kanunu üzere 300 akçe şerif kadılıktır. Padişah fethi olmak ile arpalık şeklinde 500 akçe mollaya sadaka olunmuştur. Tamamı (---) adet nahiyelerdir. Evvelâ kıble tarafına Erdemit, Vestan Nahiyesi, Gevar Nahiyesi, Gevaş Nahiyesi, Surp Nahiyesi, Amik Nahiyesi ve,

...................(1 satır boş)...................

Bu nahiyelerden kadısına senelik adalet üzere on kese hâsıl olur.

Otuz beşinci hâkimi, İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdem mezhebi şeyhülislâmıdır. Eli altında Şafiî, Malikî ve Hanbelî müftüleri vardır. Kanun üzre her fetvada onar akçe gelirleri vardır.

Otuz altıncı hâkim, nakibüleşrâfdır ki bütün seyyidlerin ulusudur. Seyyid geçinenlerin haklarından gelir.

Otuz yedinci zâbit, şehir naibidir ki her divanda paşa huzurunda mevcuttur. Bu naib yılda bir kere Van Sancağı'nda olan toplam (---) adet köylerin devrine çıkıp para ve mal tahsil eder.

Ama bu Van Şehri'nde yeniçeri serdarı ve sipah kethüdayeri yoktur. Zira yeniçeri ağası yeniçerilere hâkimdir. Kale sipahilerine sağkol, solkol ve 24 bölük neferatları hâkimlerdir. Onun için sipah kethüdayeri yoktur ve Âsitâne sipahisi yoktur. Hepsi iman seddi Van kullarıdır.

Van sipahi ağaları ve hizmet neferlerinin adedi

Evvelâ bütün sağ ve sol, yerli, gönüllü, hisar azebi, topçu, cebeci, yukarı dizdarı, Kesik dizdarı, aşağı dizdarı, Yaşlı, Taşlı, Hasanî, Hüseynî ve çavuşlar ağası ile Van Kalesi toplam 12 tuğ ve 24 ağalık sayılır.

Ama bunlardan seçkin asker, sağkol askerleri, toplam (---) adet seçkin ve cesur askerlerdir. Ağaları Hüsrev Paşa yeğeni Süleyman Bey'dir.

Sonra solkol gazileri, hepsi (---) adet pür-silâh askerdir. Ağaları Demircioğlu'dur.

Yaşlı, Taşlı sayılan adamlar ve Hasanî, Hüseynî denen askerler yine anılan iki fırka askerler içinde başka hava gözetir oymak kabile adamlardır. Taşlı dedikleri yukarı Taşkale'de oturanlardır ve Yaşlı dedikleri aşağı Yaşhisar'da olanlardır.

Acep hikmettir ki bu kalede oturanlar öyle birbirlerine can düşmanlarıdır. Hasanî Hasan Ağalı'dır ve Hüseynî Hüseyin Ağalı'dır ki yine sipahiler zümrelerindendir. Ama bunlar da birbirlerine katı düşmandır.

Ve diğer sınıflardan bunların havasına tâbi neferatlar vardır. Sanki Hâbilli ve Kâbilli, Bedî ve Kâsımlı gibi, Şam'ın Aklı Kızıllısı gibi, Mısır'ın Haramî ve Cüzamî gibi bu Van kulu da bazı zaman birbirlerine öyle kılıç vururlar ki anlatılmaz. Allah'ın emriyle yine görsen şehir içinde omuz omuzu sökmez, bir çeşit yarar cesur adamlardır. Ama üzerlerine düşman gelse tek vücut olup düşmana her biri Ali-i Kerrâr gibi görünürler.

Sonra çavuşan askerleri tamamı (---) (---) (---) adet erbab-ı divan askerleridir.

Sonra müstahfızan askeri, hepsi (---) (---) (---) adet askerdir.

Sonra cebeciyân askeri, tamamı (---) (---) (---) adet hazır askerlerdir ve her zaman silâhları parlatmadadırlar.

Sonra topçıyân askeri, tamamı (---) (---) (---) adet pür-silâh gazilerdir.

Sonra azebân askeri, hepsi (---) (---) (---) adet neferatlardır.

Sonra hisar eri taifesi tamamı (---) (---) (---) adet pür-silâh bahadır erler ve hünerli yiğitlerdir.

Sözün özü Süleyman Han kanunu üzere bu Van Kalesi kulu 6.000 kuldur.

Van Deryâsı kenarındaki Amik Kalesi, Erciş Kalesi, Adilcevaz Kalesi, Ahlat Kalesi, Tahtıvan ve Vestan Kalesi kulları da toplam 6.000 kuldur. Tamamı 12.000 kulun muayyen vazifelerini (ücretlerini) Van defterdarı Gevar ve Gevaş hâslarından, Bend-i Mâhî iltizamından, Van'ın haracından, Van gümrüğünden, tuzlalardan, başka pazar bâcı ve kapanlardan, Muş haracından, Bitlis Şehri'nin Arabî Ermenisi haracından, Birecik Kalesi önünde Murat Nehri geçidi gemileri mahsulünden ve Bomboç ve Balis arazilerinden, kısacası 370 adet kalemlerden Van defterdarı her sene 600 Rum kesesi hâsıl edip Van'ın 12.000 kuluna mevacib (maaş) verir. Bir ay malları ertelense defterdarın, kırk kalem kâtiplerin ve 24 adet ağalarının başlarına kıyamet koparıp paşaya "Dâd u havar hey vezir hey!" diye ayaklanarak divana gelip feryat ederler. Ama gayet yiğitlerdir. *[254b]*

Van Eyaleti'nde olan sancak hâkimlerini bildirir

Evvelâ Süleyman Han kanunu üzere Van Eyaleti'nde toplam 37 adet sancak hâkimleri vardır. Ama Osmanoğlu'nun azl ü nasb kabul eder sancakları ancak 20 adet seçkin sancaklardır.

Evvelâ Erciş Sancağı, Adilcevaz Sancağı, Muş Sancağı, Bârgiri Sancağı, Kârkâr Sancağı, Kesânî Sancağı, Hizan Sancağı, Ispaird Sancağı, Ağakis Sancağı, Şirvî yani Şirvan Ekrad Sancağı, Ekrad-ı Benî Kotur Sancağı, Bayezid Kalesi Sancağı, Berda Sancağı, Erecik Sancağı, Kürladik Sancağı, Çobanlu Sancağı, Şureger Sancağı, Dalegird Sancağı, Zirikî Sancağı ve iman seddi Van Sancağı, paşa

tahtı sancağıdır, bu yazılan sancakların bütün beyleri Osmanlı tarafından azl u nasb kabul eder sancakbeyleridir ve sancaklarında hâs ve haraclar tamamen Van kulları kalemleridir ve arazî öşür verir, zeamet ve timara bağlanmış 700 parça mamur ve şenlikli köyleri vardır.

Van Eyaleti'nde azil kabul etmez hükümetleri bildirir

Evvelâ hepsinden seçkin **Hakkâri Abbasîoğulları Hükümeti:** Van'ın kıblesinde Vestan Kalesi ve Şatak Kalesi aşırı Cülomerg Kalesi'nde bulunan ulu hanlıkdır ki 47.000 askere sahiptir. Tam 12.000 tüfeng-atıcı Celovî adlı piyade askere sahiptir ki hepsi tıraşlı ve çâr-darb [saçsız, sakalsız, bıyıksız, kaşsız], heybetli ve bed-çehre cesur kavimdir. Ancak çenesinde Filemenk kâfiri gibi azıcık sakalı vardır ve Berabaş ve Potkalı ve Ihmilniç Kazağı gibi alınlarında biraz saçları vardır. Başları kazan kadar vardır. Genellikle kulakları halhallıdır.

Ve her biri kırkar ve ellişer dirhem tüfeng atar. Olkadar tüfeng-atıcılardır ki pireyi vururlar.

Arkalarında birer Kürt kalkanları ve ellerinde kûpal adlı çevgânları [başı eğri cirit sopaları] vardır ve başlarında alaca serbendler [sarık benzeri başlık] üzere kuş telekleri ile süslenmiştir ama çoğu kulakları yanlarını bıçak ile delip kanları akarak turna, şahin ve horoz telleri sokmuşlardır.

Bütün kıyafetleri alaca şal ve şapikdir ki etekleri dilim dilimdir. Yine şalvarları alaca şaldır.

Ayaklarında poçikli pabuçları pansadı ve hezârî ve sıdisi kebkebli pabuçları var ki her pabucu ikişer okka gelir. Hatta ceng mahallinde bu Celo kavminin kalkanları olmasa hemen ayağından pabucunu çıkarıp bir eline giyip bir elinde ya hançer veya kılıç ile yumulup geldiklerinden sonra her biri on adamdan dönmek ihtimali yoktur. Hatta Van kulu arasında, bir adam gayet gazaba gelip bir düşmana saldırsa "Hakkâri Celovi gibi pabucunu eline giymiş gibi gelir." diye darb-ı mesel (atasözü) olmuştur. Ta bu derece Hakkâri'nin piyade 12.000 tüfeng-atarı vardır. Savaş sırasında 40-50 bin Celo ulûfe alan cesur askerlerdir ama mezhepleri malumum değildir.

Ve bu Van Eyaleti'nde Hakkâri'den başka büyük orduya sahip biri de,

Bitlis Hükümeti, Abbasî soyundan şanlı Abdâl Han'dır: Bunlara Rojikiyân kavmi derler. Hakkâri kadar askere sahip değildir ama ülkesi çoktur. Ve Abdâl Han'ın bağışı ve nimetleri Kürt halkına bol olduğundan bütün Kürt kavmi, yanmış, tutulmuş ve kulu kölesi olmuşlardır. Savaş sırasında 50.000 toplamaya gücü yeter. Yukarıda bütün eyaleti ve aşiretleri kabileleri yazılmıştır ki on gün on gece Melek Ahmed Paşa ile hanesinde konuk olmuşuzdur. Sonra,

Mahmudî Gazileri Hükümeti: Bunlar Van'ın doğu tarafındaki yalçın dağlar içinde yerleşik olup Acem ile aralarında ancak Şah Gediği adlı bir dağ vardır ve yakınlarında Acem'in Kotur Kalesi vardır. Bunlar toplam 6.000 adet kılıç askerdir ki Kürtler içerisinde bunların atlısı gibi cesur ve namlı kavim yoktur. Defalarca Salmas, Çors ve Rumiye ovalarında Şah askerine karşı koyup zaferle dönmüşlerdir. Beyleri Hoşaf Kalesi'nde oturur bir yiğit İbrahim Bey'dir ki defalarca cengde Nemrud ateşine girip çıkmıştır.

Bu Mahmudî kavmi 120 aşiret beyleri sayılır ki hepsi İbrahim Bey'den yıllık ve donluk alırlar. Bunların da toprağında hâs ve harac, ve timar ve zeamet vardır. Bunların kıble tarafı Hakkâri'dir. Ve Hakkâri hanı Yezdenşîr hazretleri ile akrabadırlar. Kuzey tarafları Van Kalesi toprağıdır ki Van'dan arayatıda Hoşaf Kalesi'na gelir. Sonra,

Pinyanişi Hükümeti: Bunlar da Mahmudî sayılır, ama başka hükümettir. Van'ın doğu tarafında 6 konak uzaklıktadır. Beyleri Hasan Bey'dir. *[255a]* Taht yeri Hasanî Kalesi'dir ki bunların diyarının doğusu, güneyi ve kuzeyi üç konak yer Acem diyarıdır ki Acem'in Rumiye hanlarından Çevlân Sültan ile komşudurlar. Gece gündüz Acem ile ceng ederler. Tamamı 6.000 askerdir ama gayet uzun boylu, güçlü kuvvetli adamlardır. Defalarca Rumiye ve Tebriz hanlarının 40-50 bin askerini 6.000 Pinyanişi gazileriyle Acem'i kırmışlardır. Bunların toprağında da hâs ve harac, timar ve zeamet vardır. Acem ülkesinde bunlara Gazikıran derler.

Pinyanişi hikâyesi: Hatta bu Pinyaniş kavminin Çolak Mîr Aziz adlı bir beyleri var imiş. Sultan Murad Han Revan üzere gelirken Kızılbaş Revan Kalesi'ne yardım gönderirken bu Çolak Mîr Aziz Han Kızılbaş'ın yardıma gidenlerinin Salmas Sahrası'nda önlerini alıp 8.000 âdemle 30.000 Şahseven'i kılıçtan geçirip bütün top ve cebehanelerin Van'a göndermiştir. Ganimet mallarıyla nimetlenmiş Pinyaniş kavmidir. O zamandan beri bunlara Gazikıran

derler. İnşaallah yerinde ülkeleri, kaleleri ve diğer özellikleri sonra yazılır.

Buradan yine doğu tarafa, **Benî Koturî Hükümeti, Biredosî Hükümeti, Çevlânî Hükümeti, Dümdümî Hükümeti** ve **Dümbülî Hükümeti,** Süleyman Han kanunu üzere bu beş sancak hükümetler tamamen Van'a tâbiler idi. Sonra (---) tarihinde Süleyman Han vezirlerinden Hadım Süleyman Paşa Azerbaycan tahtı olan Tebriz Şehri'ni fethedip büyük bir kale inşa edince bu adı geçen beş adet hükümet Van Eyaleti'nden ayrılıp Tebriz Eyaleti'ne katılmıştı. Daha sonra (---) zamanında Acem Tebriz'e el koyup tasarrufu altına alınca bu beş adet hükümet sâbit-kadem olup arada kaldılar.

Sonunda 1048 [1638-39] tarihinde Sultan IV. Murad cennet benzeri Bağdad'ı fethederek dönüp Dâr-ı Saltanat-ı aliyyesine varınca *"Rabbine dön." [Kur'ân,* Fecr, 28] emrine uyarak âhirete göçtüğü 1048 [1638-39] senesinde Acem Benî Kotur Kalesi'ne asker koyup sulha aykırı iş etmekle yukarıda yazılan beş adet hükümet de zorunlu olarak Acem'e tâbi olmuşlardır. Zira bunların sınırları tamamen Acem ile bağ bağa ve tarla tarlaya komşudurlar. Ama beyleri şahdan tac giymemişlerdir. Ancak hoş geçinen boybeyleridir. İnşaallah bunlar da yeriyle aşağıda olduğu gibi yazılır.

Ama yukarıda yazılan Pinyanişi Hükümeti, Mahmudî Hükümeti, Hakkâri Hükümeti ve Bitlis Hükümeti, bu dört adet hükümet fetih sırasında Sultan Süleyman ahidnâmeleriyle bunlara kendi vilâyetleri sancak yoluyla verilmiştir ve sancak itibar olunur. Ancak yurdluk ve ocaklık üzere hükümet olup diğer beyler gibi azl ve nasb kabul etmezler. Biri ölse yerini oğluna veya hak eden yaşlı bir yakınına verilir, başkasına verilmez. Lâkin eyaletlerinde diğer sancaklar toprakları yazıldığı gibi yazılıp gelirleri timar ve zeamet kayd olmuş mamur köyleri vardır. Bir sefer-i hümâyûn çıksa timar erbabı alaybeyisi ile Van paşası sancağı altında memur oldukları sefere giderler.

Ve bu hâkimler memur oldukları sefere veya Van derneğine gelmese sancağı oğluna veya lâyık bir yakınına verilip mülkiyet üzre zabt eder, mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem hükümetlerdir.

Ancak bunların padişah tarafından hâsları yoktur. Kendi eyaletlerinde gelir kaynakları her ne ise kendilerine hâs-ı hümâyûn kayd olunmuştur.

Ve bunlara padişah tarafından bir emir gelse elkâblarında *cenâb* yazılır. Fakat Bitlis hanları Osmanoğlu'nun çok hizmetinde bulunmakla iki tuğlu beylerbeyi pâyesi olup hâs-ı hümâyûn için kendisine Muş haracının yarısı bağışlanıp emr-i şeriflerinde *cenâb-ı hân-ı âlîşân* yazılir.

...................(4/3 satır boş)...................

Van Eyaleti'nde olan sancakbeylerinin hâs-ı hümâyûnlarını bildirir

Yukarıda Van'a gelirken Muş, Adilcevaz, Erciş, Bârgiri, Van Sancağı hâsları yazılmıştır. Ama,

Kerkâr Sancağı hâssı 200.000 akçedir.

Kesân Sancağı hâssı 250.000.

Ispaird Sancağı hâssı 200.000.

Ağakis Sancağı hâssı 250.000.

Ekrad Sancağı hâssı 290.000.

Benî Kotur Sancağı hâssı 270.000.

Bayezid Kalesi Sancağı hâssı 240.000.

Berda Sancağı hâssı 200.000.

Erecik Sancağı hâssı 385.000.

Bunlardan başka sancakbeylerinin hâsları, kendi vilâyetlerinin gelir kaynakları kendilerine hâs olmuştur, *vesselâm*.

Van Eyaleti'nde olan sancaklardaki timar ve zeametleri bildirir

Yukarıda Muş, Adilcevaz, Erciş, *[255b]* Bârgiri sancaklarının Van'a gelirken timar ve zeametleri yazılmıştır. Ama yazılmayan bunlardır ki bildirilir

Evvelâ Van Sancağı'nda zeamet 48 ve timar 147 Süleyman Han kanunu üzere cebelüleri ile toplam 1.115 adet seçkin askerdir ama diğer hizmetlileri ile 3.000 seçkin asker olur.

Şureger Sancağı'nda zeamet 30 ve timar 133.

Çobanlu Sancağı'nda zeamet 2 ve timar 26.

Dalegird Sancağı'nda zeamet 7 ve timar 61.

Bayezid Kalesi Sancağı'nda zeamet 4 timar 12.

Kürladik Sancağı'nda zeamet 7 timar 166.

Zirikî Sancağı'nda zeamet 12 timar 125.

Müküs Sancağı'nda zeamet 9 timar 95.

Kârkâr Sancağı'nda zeamet 15 ve timar 102.

Hizan Sancağı'nda zeamet 45 ve timar 155.

Şirvan Sancağı'nda zeamet 63 ve timar 165.

Ispaird Sancağı'nda zeamet 12 ve timar 125.

Bârgiri Sancağı'nda zeamet 7 ve timar 97.

Kesân Sancağı'nda zeamet 9 ve timar 105.

Ağakis Sancağı'nda zeamet 12 ve timar 155.

Benî Kotur Sancağı'nda zeamet 3 ve timar 96.

Berda Sancağı'nda zeamet 7 ve timar 115.

Erecik Sancağı'nda zeamet 3 ve timar 86.

Şureger Sancağı'nda zeamet 13 ve timar 151.

Bu yazılan sancaklarda bu mertebe timar ve zeamet olduğu Van Defterdarı Şânî Efendi himmetiyle Van defterhanesinden Süleyman Han defterlerini ve kanunnamelerin getirdi, bu kusurlu hakir de bütün sancaklardaki timar ve zeametleri yazdık. Ancak 4 adet adet hükümetlerde olan timar ve zeametlerin nicesi Bitlis hanına, nice yüzü Hakkâri hanına, Mahmudî ve Pinyanişi beylerine hâs kaydıyla verilmiş timar ve zeametler olduğundan yazılmadı.

Ve yukarıda Van defterdarı, çavuşlar kethüdası ve emini, kâtibi, defter kethüdası, timar defterdarı kısacası (---) adet divan erbabı hacelerinin hâsları, zeamet ve timarlarının hepsi yukarda yerlerinde yazılmıştır.

Ama hâlen bugün Van'da bu yazılan sancaklardan başka timar ve zeamet yoktur.

Ve Van Eyaleti, bütün sancaklarıyla ve aşiret beyleriyle toplam 170 hükümet sayılır.

Seçkin olan aşiret beylerini bildirir:

Evvelâ,

...................(3 satır boş)...................

Van Eyaleti'nde savaş sırasında kanun üzere ne kadar bin asker olur, onu bildirir

Evvelâ Süleyman Han ahdi üzere Osmanlı padişahı Van tarafından Acem ülkesine gitse Van beylerbeyisi öncü asker olur.

Onun önü sıra Hakkarî hanı çarhacı olur. Daha ilerisinde Mahmudî baş çarhacı olur.

Ondan ileri Pinyanişli ve Çolak Mîr-i Azizli ve Gazikıranlılar sağda, solda ve önde ince karavullar olup ileride baş ve dil almaya memurlardır.

Sonra Van paşasının ardınca Osmanlı vezirleri, sonra bizzat Cem haşmetli padişah veya serdar-ı muazzam olan vezir gider.

Ondan sonra bütün beylerbeyiler.

Ondan sonra herkesin ardından Bitlis hanı bütün askeriyle kazan dibi kalıp dündâr [artçı] olur ki geri kalanları indire ve bindire ve hastaları gözleye, geriye firar edenleri kırmaya memurdur.

Bu Müslüman ordusunun sağında Ispaird, Şirvi, Zirikî, Kârni, Hirun, Kârkâr, Ağakis, Kesân, Müküs, Berda, Lâdik, Erecik, Dalegird, Çobanlı ve Benî Kotur adlarında 15 adet sancakbeyleri davullarını döverek pür-silâh ve seçkin deryâ gibi asker ile Osmanlının sağ tarafında gitmek Süleyman Şah kanunudur.

Sol tarafta giden sancakbeylerini bildirir: Evvelâ Muş beyi, Adilcevaz beyi, Erciş beyi, Bârgiri beyi, Bayezid beyi, Akçakale beyi, Şureger beyi, Karacakale beyi, Ekrad-ı Makü beyi, Ziyaeddin beyi, Abagay beyi ve Şatak beyleri, bu adı geçen 15 sancakta olan seçkin askerler, beylerinin sancakları altında davullarını döverek Osmanlı askerinin sol tarafında yürürler. Ama kale neferatlarının yarısının kalede kalıp yarısının sefere gitmesi şarttır.

Ama Van askerleri toplam 6.000 adet Van Kalesi kuludur ve 6.000 asker diğer kale kullarıdır ki hepsi 12.000 kale kulları askerdir. Kanun üzere altı bini sefere memurlardır.

3.000 asker de cebelüleriyle Van paşası askeri olur.

12.000 Hakkâri askeri vardır.

6.000 Mahmudî kavmi askeridir.

6.000 Pinyanişi Gazikıranı askeridir.

5.000 Bitlis hanı askeridir.

Ama Van Eyaleti'nin *[256a]* Osmanlı sancaklarında ve Kürt beyleri sancakları ki yukarıda yazıldığı üzere tamamı 37 adet sancaklardır ki Süleyman Han kanunnâmesi üzere adı geçen sancakların zeamet sahipleri ve timar sahipleri savaş sırasında bütün cebelüleri ile 12.000 kılıç zeamet erbabı askeri vardır.

Ve yarısı kale kulları, 3.000 paşa askeri, Bitlis hanı, (---) hanı ve Hakkâri, Mahmudî ve Pinyanişi hâkimleri askeriyle, bütün zeamet sahibi askeriyle Van Eyaleti'nde hemen sefer eşer toplam 48.000 seçkin askerdir. Bunlar Osmanlıların vazife, timar ve zeametini yiyen kullardır. 40-50 bin asker de bunların pür-silâhlı hizmetçileri olur.

Gerçekten de seçkin askerlerdir ki Osmanlı memleketlerinde 41 senede gezip dolaşmadığımız serhat kalmamıştır. Ama bu kemter kul, Rumeli'de Eğre, Budin ve Bosna gazileri kadar Allah yolunda savaşan hilesiz ve katıksız asker görmedim. Ve Anadolu diyarında Acem serhatlerinde Kars kulu ve bu Van kulu gibi cesur, yiğit, seçkin silâhlı amansız asker görmedim.

Acayip ve garip hikâye: Hatta Süleyman Han bu Van Kalesi'ni fethettiğinde Van Kalesi'nin içine asla Kürt kavmi komayıp lanetnâme yazmış, tamamını Rumeli kavminden Arnavut, Boşnak, Çerkes, Abaza, Gürcü, Tatar ve başka âdemoğlu kavminden "Benim başkası değil" diyen güçlü yiğitlerden 12.000 seçkin asker koyup bunlara bol bol bağışlarda bulunup ulûfelerini, yiyecek ve içeceklerini çok çok tayin edip,

"Bu vakfullah kaleyi size emanet kodum. Din-i mübin uğuruna bu sağlam kaleyi elbirliğiyle gözedesiz!" deyip otağında uykuya vardığında hemen Hazret-i Ebubekir es-Sıddîk *Allah ondan razı olsun* Süleyman Han'ın rüyasına girip:

"Ey Süleyman! Ne hoş bu kaleyi Van kuluna emanet verdin. Bu kaleye Hazret-i Risâlet-penâh efendim peygamberliğinin ilk yıllarında ben İslâm ile şereflendiğimde yarlığ-ı beliğle beni bu Van Kalesi'ne elçilik ile gönderip ilk defa Van halkını ben İslâm ile şereflendirip Câlût Melik mabedini cami ettim. O zamandan beri bu Van Kalesi benim himayemdedir. Yürü "Gam yeme!" (rumûz) tarihine dek evlad-ı evlatların mansûr u muzafferdir. Hemen sen Alman diyarında Belgrad, Malta, Kızılelma, Bağdad ve başka ülke mabetlerini fethetmekle görevlisin. Yürü Cenâb-ı Bârî sana yardımcı ola. Ben Van'ı Allah'ın emriyle fethederim." der. Süleyman Han o an

uykudan uyanıp Ebussuud Efendi'ye sâlih rüyayı bir bir anlatınca Ebussuud Efendi ve mecliste hazır bulunan diğerleri hamd ü senâ edip Van kullarının kıyamete kadar soylarının devam etmesi için ddua edip atının yularını İstanbul'a doğru çevirirler.

Gerçekten onların duası bereketiyle ve Hazret-i Ebubekir'in korumasıyla Van'ın kulları yazılan Rumeli kavminden çoğalmış sert, çeri, zorba, amansız, gaddar, aklı gözünde, Tanrı ismi sözünde, nur yüzünde yiğit ve korkusuz ceng eri adamlardır. Asla latife, şaka, gülümseme, hile va hud'a bilmez adamlardır ki her biri birer kağan arslan gibi on tıraşsız Kızılbaş'a karşı varıp savaş ederler. Ve birbirleriyle âşıkâne ve sâdıkâne görüşürler. Hepsi garip-dost ve diyarından ayrı kalmış garipleri sever adamlardır. Gece gündüz ellerinde kalkanları ve bellerinde hançer ve kılıçları ile hazır kavimlerdir.

Ve bunların içine bir başka mezhebden adam giremez. Kale içine bir Yahudi ve Acem girse aman vermeyip katlederler. Tamamı Hanefî mezhebinde mümin, muvahhid, inançlı, pâk-mezheb, hile ve aldatmadan uzak ve ceng eri adamlardır.

Hepsi Ebubekir himayesinde olmak ile Hazret-i Ebubekir'in Hâcegân-ı Nakşıbendî tarikatı dervişleridir. Tevhid ve zikirlerini görüp duyan âşıklar hayran olurlar.

Ve bu taifenin asılları çeşitli kavimlerden geldiğinden bunların arasında özel bir lehçe konuşulur ki hoş ve gülünç bir dildir. Yerinde yazılacaktır. Cenâb-ı Bârî bu kavmi güven ve koruma altında bulundura, *âmîn.*

Bu mahalde Van Kalesi'nin ilk defa yapılması, yapıcısı, fatihleri, hâkimleri ve askerleri tamamen yazıldı, ama,

Sağlam yapılı Van Kalesi'nin camilerinin ve diğer yapılarının anlatılması

Tamamı (---) adet cuma namazı kılınır camilerdir. Evvelâ bunlardan eskisi yukarı iç kalede,

Vank Camii: Ta Hazret-i Davud asrında yapılmış eski bir mabettir. Daha sonra Hazret-i Ebubekir elçilik ile geldiğinde mescit oldu. Daha yüzlerce devletlerde cami olup en son 940 [1533-34] tarihinde Süleyman Han tamir edip genişletince Süleyman Han camii olmuştur. Bir kapılı hayli geniş camidir ve bir minâresi vardır. Hatta *[256b]* Van'da büyük bir deprem olduğunda minâresi yıkılmış

ve Yeniçeri Ağası Ömer Ağa bir sanatlı minâre etmiştir ki minârenin alemi öğle vaktine dek mavi bulutlar içinde görünmezdir. Bu iç kalede bundan başka cami yoktur. Bütün pencereleri aşağı şehre ve Edremit Sahrası'ndaki bağ ve bahçelere bakmaktadır. Ondan sonra yapılan aşağı kalede,

Ulucami: Azerbaycan şahlarından Akçakoyunlu Şah Cihan'ın yapısıdır ve bundan büyük cami yoktur. Kıble kapısından mihraba kadar uzunluğu ve genişliği orta ayak ile (---) ayaktır.

Cami içinde hepsi yapma direkler üzerine kondurulmuş yüksek kubbesi göklere boy uzatmıştır. Geçmişin usta mühendisi var gücünü sarfedip türlü türlü işlemeler ve renk renk mermerlerle sanatlar göstermiştir.

Yüksek kubbesi ve bütün duvarlarının yüzünü o geçmişin mimarı kırmızı ve siyah tuğlalar ile camiin dört tarafı duvarları yüzüne yazılar yazmış ve tuğladan çeşit çeşit hatlar dizmiş ki *Allah'ın âyetlerinden bir âyet*tir. Bu hatların benzerleri Hama ve Hımıs Kalesi'nin duvarları yüzünde de vardır.

Bu Ulucami eski bir mabetgâh olup helâl ve temiz gaza malıyla yapıldığından başka bir çeşit rûhanyetli camidir.

Ve bir eski tarz mihrab ve minberi var ki mancuklar [topcuklar] ile ve beyaz, siyah, kırmızı ve çeşit çeşit değerli ağaçlar ile sadefkârî olmuş mihrabdır.

Ve bir sanatlı minâresi var ki seyir değer. Kısacası bu camiin benzeri yedi iklimde yoktur. Bunda olan süslü sanatlar ve bu mabette olan süslü tasarruflar bir camide yoktur ki övücülerin onu övmeye gücü yetmez.

Sözün kısası, hoş güzelliği ve zarifliği övgünün ve anlatımın dışında aydınlık bir camidir. Dış avlusunu çevresi salih ve âlim yeri dershanelerdir. Sonra,

Hüsrev Paşa Camii: Süleyman Han vezirlerinden Koca Hüsrev Paşa'dır ki Bitlis Şehri içinde bedesteni, kârgir yapı çarşıyı ve Rahova Ovası'ndaki hanı yapan Hüsrev Paşa'nın camiidir ki Van hâkimi iken bu camii yapmıştır. Bütün kubbeleri ve medreseleri tamamen mavi renkli kurşun ile örtülmüş bir nurlu camidir. Orta kubbesi gayet sanatlıdır ve saf altın ile yaldızlanmış alemlerinin âlemi aydınlatan güneşin etkisiyle parıltısı, âdemoğlunun gözlerini kamaştırır. Ve cami içinde türlü türlü değerli ve sanatlı avizeleri vardır. Dört tarafında pencereleri, billûr, necef ve moran camları

gayet nakışlıdır. Ve mihrabı, minberi ve müezzinler mahfeli gayet sanatlıdır.

Ve bir İstanbul tarzı uzun minâresi vardır. Avlusunun çevresi tamamen medrese odalarıdır. Bu nur dolu cami, Ortakapı'nın iç yüzünde paşa sarayı yakınında olduğundan her cuma paşalar bu camide ibadet ederler. Bu Van Şehri'nde bundan başka kurşunlu yapı yoktur. Sonra,

Tebriz Kapısı Camii: Eski bir mabettir, ama amber kokulu temiz toprak ile örtülü mamur camidir. Ama yapan belli değildir. Bunun da avlusunda medresesi vardır. Sonra,

İskele Kapısı Camii: Abbas Ağa adlı bir hayır sahibinin yapısıdır.

...................(1.5 satır boş)...................

Bunlardan başka mahalle mescitleridir.

Van Kalesi'ndeki mescitlerin anlatılması: Tamamı (---) adet mescitlerdir. Evvelâ,

...................(1 satır boş)...................

Âlim medreselerinin anlatılması: Tamamı (---) adet ilim öğretilen medreselerdir. Evvelâ Ulucami Medresesi, Horhor Medresesi, Hüsrev Paşa Medresesi, Tebriz Kapısı Medresesi, Abbas Ağa Medresesi ve Kayaçlı Medresesi.

Kur'ân dersliklerinin anlatılması: Ancak iki yerde Hazret-i Kur'ân dershanesi vardır. Evvelâ Ulucami'de ve Hüsrev Paşa Camii'nde dârülkurrâ vardır. Ama Hafz kıraatından başka İbn Kesir, Seb'a ve Aşere kıraatları okunmaz, isteklisi, öğrencisi yoktur. Ama şairi çoktur.

Peygamber hadislerinin derslikleri: Her camide hadis ilmi hocaları vardır ama Rum'daki gibi kârgir yapı ile yapılmış dârülhadisleri yoktur, tefsirci ve hadisçileri gayet çoktur. Hatta Müslim ve Buhârî hadislerini ezberler âlimleri vardır.

Çocuk mekteplerinin anlatılması: Tamamı 20 adet çocuk mektebidir. Hepsi olgun, yetişkin ciğer-guşeleri Fârisî okuyanlardır. Sonra, *[257a]*

Şanlı derviş tekkeleri: Hepsi (---) adet tekkedir. Evvelâ Hâcegân-ı Rumiye Tekkesi,

...................(1 satır boş)...................

Akarsu çeşmelerinin anlatılması: Hepsi (---) adet âbıhayat çeşmelerdir. Bunlardan Horhor Çeşmesi, Dörtgözlü Çeşme ve Hüsrev Paşa Çeşmesi,

....................(1 satır boş)....................

Can katan **Sebilleri:** Cümle (---) adet sebilhanedir.

....................(1.5 satır boş)....................

Müslüman mahallelerinin isimleri: Tamamı (---) mahalledir. Evvelâ Paşa Mahallesi, Horhor Mahallesi, Ulucami Mahallesi, Suluk Mahallesi, İskele Kapısı Mahallesi, Ortakapı Mahallesi, Tebriz Kapısı Mahallesi, (---) (---) (---) (---) (---)

İleri gelenlerin sarayları: Hepsi kırk adet bakımlı saraylardır. Bunlardan Ortakapı'nın iç yüzünde Hüsrev Paşa Camii yakınında Paşa Sarayı, kırk adet oda ile bezenmiş, oturma ve dinlenme yerleri ve divanhane ile şenlenmiş, kale duvarı tarafı bahçeli ve uğrun kapısı üzeri köşklü ve bir hamamlı büyük saraydır. Divanhane odasının tarihi böyledir:

Şâniyâ oldu sâl-i târîhi:
Tarh-ı dîvânhâne-i âlî.

Sene 1055 [1647].

Bu da bir Havernak kasrı tarihidir:

Gönül levhinde yazdı kilk-i fikrin Şânî târîhin:
Süleymânî binâ vü tarh-ı zîbâ kasr-ı sultânî.

Sene 1047 [1637-38].

Süleyman Paşa yapısı olduğundan tarihi böyle yazılmıştır. Bu da paşaların hâsodası tarihidir:

Şânî berâ-yı târîh-i sâleş
Goftâ:"Mübârek în beyt-i ra'nâ"[1]

Sene 1058 [1648].

Bu da Ketenci Ömer Paşazâde Van'ı tamir ettiğinde yüksek bir kule üzerine yaptığı yüksek köşkün tarihidir:

Görüp itmâmını Şânî dedi ana târîh
Eyledi sa'y edüp Van'ı mücedded tâ'mîr

Sene 1055 [1647].

---

1 Şânî tarihini şöyle dedi: "Mübârek olsun bu hoş görünümlü ev."

Bu büyük sarayın hâssa gılmanları için 40-50 adet giriş katındaki odaların ortasında büyük bir meydanı vardır. Hatta dış divanhanesi de tek katlı bir geniş meydandır. Bu hakir o divanhane duvarına bir kalyon ve kadırga resmi yaptım, hâlâ alâmetimizdir

Bu divanhanenin batı tarafındaki pencereler saray bağına bakar bir direkli İrem Bağı'dır. Ve divanhane kapısından dışarı saray meydanıdır ki bizim Melek Ahmed Paşa efendimiz o meydanda davul ve kudümünü döğerek her gün cirid oynatıp iç ağaları silâhşörlük ederlerdi. Tâ bu derece geniş meydandır. Bu meydanın dört tarafında fırdolayı tek katlı ve ikişer kat 600 adet çeşitli odalar vardır. Çarşıya bakar bir kapısı vardır ki gece gündüz orada bekçiler kapıcılık ederler.

Yine bu aşağıda Hüseyin Ağa Sarayı, Kadı Efendi Sarayı, Süleyman Bey Sarayı, Demircioğlu Sarayı, Mallı Kaya Çelebi Sarayı, Çendedanoğlu Sarayı, Hadım Cafer Ağa Sarayı ve Defterdar Şânî Efendi Sarayı (---) (---) (---) (---)

Bu saraylardan başka yukarıda ve aşağı kalede tamamı 8.800 oda sayılır. Bütün haneleri kireç ve cibis ile örtülü bakımlı evlerdir. Çoğu ikişer kat sanatlı ve kârgir yapı binalardır.

Ve bütün caddeleri temiz ve bakımlı kaldırımlı geniş anayollardır.

Üç adet mahalle Ermenilerdir ki bunlar da kale hizmetçileridir, bunlar haraclarına karşılık kalenin onarım ve bakım işiyle görevlidirler. Bunlardan başka bu kalede Nasârâ milletinden Rum, Yahudi, Fireng, Çingene ve Râfızî [dinsiz] yoktur. Ve gayet zengin bezirgân Ermenileri vardır. (---) (---) (---) (---)

Kervansaraylarının anlatılması: Tamamı (---) adet gelen giden yolcuların konukevleridir.

....................(1 satır boş)....................

Tüccar hanları: Hepsi (---) adet handır. Evvelâ Gümrük Hanı, Kürt Ahmed Ağa Hanı ve Kapan Hanı ve,

....................(1 satır boş)....................

Bekâr garip hanları:

....................(2 satır boş).................... *[257b]*

Bedesten çarşısının özelliği: Tamamı (---) şenlikli çarşıdır. Ama bedesteni (---) (---) (---) (---) (---) değerli şeyler bol bol bulunur. Ama Mezgitli Çarşısı, Hüsrev Paşa Çarşısı ve Haffafhane Pazarı mamur ve şendir.

...................(1 satır boş)...................

Tatlı akarsularının anlatılması

Van Kayası altından (---) adet tatlı su pınarları akıp Horhor adlı mahalde değirmen yürütür âbıhayat nehir olur.

Tebriz Kapısı'nın iç yüzünde yine büyük bir kaynak temiz ve berrak bir tatlı sudur ki içen bir kuzu yese hemen sindirir.

Bir kaynak da Suluk Kulesi'ndedir ki Bâlâburc'dan aşağı kayalar içinde inilir su yolu vardır. Bu su yoluna bakar Bâlâburc adıyla bir Kahkahâ burcu vardır ki bu su yolunu korudur, kirpi tüyü gibi dizilmiş balyemez topları vardır.

Ve bir kaynak da Van Kayasının kuzeyinde yine su kulesi vardır. Onda da kayadan aşağı iner su yolu vardır. Bâlâburc Sultan Türbesi'nden aşağı iner, kayalar içinde su yolları vardır ve bu yollara bakar, gözetir sağlam ve dayanıklı gevher gibi kuleler var, balyemez toplar kat kat dizilmiştir ki aşağı su kulesini muhafaza eder. Bu kayanın aşağısı sazlı bataklı yerdir. Her zaman yanına adam varamaz. Zira Van topları bu mahalde adam değil kuş kondurmaz.

Van Kalesi'nin aşağısında ve yukarısında toplam 760 adet top vardır. Yaratıcı hepsini koruya. Ama hepsinden büyük Ağzı Kesik Top 50 okka demir gülle atar. (---) (---) (---) (---) (---)

Can rahatı hamamların anlatılması

Hepsi (---) adet hamamdır. Evvelâ Mezgitli Çarşısı başında Sultan Hamamı, gayet sanatlı, şirin, suyu, havası ve yapısı hoş gönül açan hamamdır. Sonra Çifte Hamam (---) (---) (---) (---), Nakışlı Hamam (---) (---) (---) (---) ve Tebriz Kapısı yakınında Çukur Hamam.

...................(1 satır boş)...................

İleri gelenlerin özel hamamlarının anlatılması: Şehrin kibarlarının söylediklerine göre şehir içinde 700 ev hamamlarımız vardır ki her biri halk hamamı olmaya lâyık hamamlarımız vardır derler ve bununla övünürler. Gerçekten de sözlerinde yanlışlık ve yalan

yoktur. Zira bu Van halkı öfkeli, aksi, sert, gayret sahibi ve namuslu adamlar olduklarından kadınlarının dışarı düğüne, derneğe ve bir yere çıktıkları yoktur. Ancak kadınları öldüğünde kapıdan dışarı "*Vahdehu lâ şerîke leh*" [(Tek olan) Allah'ın ortağı yoktur.] *[Kur'ân*, En'âm, 163] ile o zaman kapıdan dışarı çıkar. O yüzden bütün namuslu adamların hanelerinde ev hamamları vardır ki doğru sözlerine göre 700 ev hamamı olduğu muhakkaktır. Öğleden sonra halk hamamlarına erkekler girmeyip hamamları olmayan kadınlar girer. Ama o hamamların kadınlar gideceği başka sokakları var ki o yollardan öğleden sonra erkeklerden bir kişinin geçmesi mümkün değildir. O kadınların yolunda şehirliden bir adam görseler aman vermeyip sorgusuz sualsiz öldürürler, ta bu derece kadınlarını sakınırlar, gayretli kavimdirler.

...................(4/3 satır boş)...................

Yaşlı, genç insanlarının yüzlerinin rengi

Bu şehrin genellikle erkekleri çok yaşlanınca yüzleri buğday renkli olur. Yaşlandıkça öfkeli ve cesur levent olup gençleri cenge teşvik ederler. Civân gençleri de yine buğday benizli zinde yiğitlerdir.

Vanın mahbûb gençlerinin anlatılması: Genellikle civânları ablak, soblak, maralî ve ceylân gözlü, şirin sözlü, hoş görünüşlü, perî yüzlü, midlici(?) kaşlı ve bağrı başlı levend civânları olur ki her hareketleri, yürüyüşleri, duruşları ve sözleri hep mertçe ateş parçası gençleri olur.

Mahbûbelerinin [güzel kadınlarının] anlatılması: Yaratıcı bilir, kadınlarını görmedim, ama güvenilir dostlarımızın anlattıklarına göre hepsi güzel yüzlü ve hoş endamlı olup her biri bir zâhide, güzellik sahibi kadınlardır. Tertemiz kızları da babalarından başka er yüzü görmemişlerdir.

Müşerref olduğumuz dostlar: Evvelâ velinimetimiz Mallı Kaya Çelebi, kardeşi (---) Çelebi, Hadım Cafer Ağa ve Kulağası Hüseyin Ağa ve oğulları.

...................(1 satır boş)...................

Usta tabiplerinin anlatılması: Gerçi bu güzel beldenin havasının tatlılığından hekim lazım değildir ama yetenekli olduklarından tabipleri vardır. Nabız ilminde Mesud Çelebi benzersizdir.

Şıhı Bay Çelebi eşsiz usta tabiptir ki dâr-ı hukemada eyle hekim yoktur. *[258a]*

Usta cerrahların övülmesi: Bu şehrin halkı cesur ve yürekli olduklarından gece gündüz kavgaları eksik olmadığından yetkin üstad cerrahları vardır. Evvelâ,

....................(1 satır boş)....................

Sâlih şeyhleri: Nice yüz duası kabul olunur kimseleri vardır ama bunlardan Ulucami Şeyhi (---) (---) Efendi aziz erdir. Ve,

....................(1 satır boş)....................

Şairleri: Evvelâ zamanenin şairler sultanı Şânî Efendi, bütün ilimlerde manalar denizidir. Hatta Sultan IV. Mehmed Han'ın doğumuna bu tarih onundur:

Nûrdur geldi, Mehemmed sulb-i İbrâhîm'den.

Sene 1051 [1641].

Ve Vanî Çelebi ve Mir Sipihrî (---) (---)

Meczup ve erenlerinin hikâyeleri: Evvelâ abdâlların serçeşmesi Yusuf Dede, Paşanın Uğrunkapısı Kulesi içinde yatar bir Melâmiyyûn candır ki nice yüz kerameti görülmüştür. "Yusuf ekmek ister" demeden başka bir kelâm demez iken bir gün "Kır hanı, öldür hanlıyı" demeye başladı. Sonunda Bitlis hanıyla büyük ceng olup nice yüz askeri kılıçdan geçti.

Erkek giysilerinin anlatılması: Van kavminin çoğunluğunun giydikleri çuka serhaddî ve çekmandır. Samur kürklüsü azdır. Ve hep Acem boğasısı giyerler. Ve kemerlerinde alaca carik ipek kuşak üzre birer hançer, elbette bulunur. Ve başlarında kadife kavukları gayet büyüktür. (---)

Kadın giysilerinin anlatılması: Bütün kadınları ayaklarına sarı çizme, başlarında altın, gümüş ve dîbâ sivri tac giyip yüzlerine kıl örtü ve beyaz burka dutak koyup üzerlerinde hep beyaz miskâli boğası câr bürünür kapalılardır.

Erkeklerinin isimleri

Bu Van Şehri'nin genellikle halkı Behlüloğlu, Çendedanoğlu, Demircioğlu, Beşâretoğlu ve Ali Şaroğlu, Kılıcoğlu ve Keremeddinoğlu gibi isimli adamlardır. Mallı Kaya, Rüstem Ağa, Burhan Ağa, Toğar Ağa, Esed Bey ve Gazanfer Bey adlı adamları vardır.

Kadınlarının isimleri

Bu şehrin Râbia-i Adeviyye gibi hatunlarının isimleri Âyişe, Fâtıma, Gülsûme, İsmihan ve Ümmühan namlı olduğu gibi Selime, Sâlime, Kâlime, Kâmile ve Esmâ hanım, Perîbûy hanım, Hümâ, Müşkbâr ve Dâye adlı kadınları da vardır.

Kölelerinin isimleri

Çoğu Gürcü köleleridir ki isimleri Usuf ve Evreng ve Çelerdi ve Hakverdi ve Çömez ve Zâl ve İskender ve Kubad ve Şağad ve Server ve Hurrem ve Levend ve Elvend ve Sıyâmî ve Pervîz ve Şükrullah ve Kâsım ve Şahkırân adlı köleleri var.

Câriyelerinin isimleri

Mesela Zülnigâr, Mürdecân, Hatme, Varka, Şâkire, Heniyye, Mâhiye, Dürrî, Cevher, Hümâ, Serviboy, Cânpây, Dilârâm, Pürçîne, Perîşân, Cânnisâr, Mâye, Sîme, Hâlisa, Zûzebân ve Şâhûbân isimli câriyeler var.

İbretlik yapılar ve eserler: Bunlardan acayip eser Tanrı yapısı Van Kayasıdır, büyük yapı kalesidir ve 600 adet mağaralarıdır ki cihan övücüleri o acayip mağaraların övülmesinde âcizlerdir. (---) (---) (---) (---)

Sonsuz hayat veren havası: Bu Van'ın suyu ve havası çok tatlıdır. Yavaş esen rüzgârı bu şehre mahsus olduğundan küçük büyük bütün insanları düzgün yapılı, sağlıklı, sağlam bünyeli, dev elli olur. Kışının orta derece soğuklukta olduğundan yazı kışı güzeldir.

Beldenin iklimi: Ali Kuşçu'ya göre Van Şehri on sekizinci örfi iklimdendir. Bitlis Hanı'na göre gerçek iklimin üçüncüsünde ortasından batıya meyilli olduğundan arz-ı beledi (---) (---) ve uzun gündüzü (---) saat (---) derece ve (---) dakikadır.

İmâristanının talii: Kahinin yani Tarihçi Şeref Han'ın sözüne göre bu Van Şehri'nin imareti tâlii Hamel [Koç] burcunda ve Merih evine münkalib nârîde bulunmuştur. Onun için halkı acımasız cellat, öfkeli, cesur; Merih-sıfat ateş parçası adamlardır ki bir düşmana aman vermezler.

Rahip kiliselerinin adedi: Şehir içinde (---) adet mamur kilise vardır. Birisi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Ama İskele

Köyü'ndeki kilisesi ve Van Deryâsı içinde Ahdim-var Adası'ndaki ve Van'ın doğusunda Verek kiliseleri acayip ve garaiptir.

Van kavminin dilleri: Bu kavmin aralarında kullanılır bir çeşit özel lehçeleri var ki bir diyar diline benzemez. Evvelâ,

pisih kedi	*bihiri* ocak	*geven* diken çalı	*kepan* sarplık

göyündirmişem yakmışım	*Bacıma bir baş varam.* Kız karındaşıma bir kerre varayım.
Heleşi gelişi edeyim. Gülelim, oynayalım.	*Haradaydın?* Nereye vardın?
Germede çimdim. Hamamda yaykandım.	*Şâd bayem* ya'nî, "Şen ve mâldârım"
Kûzeyi apargilen. Bardağı getirsene.	*Bes çaş çağı olupdır.* Belî kuşluk tâ'âmı vakti olmuşdur.

Ürünlerinin bolluğunun övülmesi: Bir toprakları geniş ve verimli bir diyar olduğundan bollukta hiç benzeri yoktur. Hatta yedi çeşit buğday olur ve yedi tür siyah yağlı ve tombul arpası olur. Baklası, nohudu, mercimeği ve tahıllarının hesabını Tanrı bilir. *[258b]*

Sanayiinin beğenilenleri: Evvelâ üstâd mühendis yapı ustaları var ki benzerleri meğer Sakız Adası'nda ola. Terzileri Firengî [Avrupaî] şekilli kıyafetler dikerler ki iğne yerleri ipeğin tellerinden fark olunmaz. Berber dükkânları Pâk Selmânî'lerdir ve saraçları gayet ustalardır.

Halkın işi gücü ve kârları: Bu Van halkı altı bölük kâr ehlidir. Bir bölüğü padişah kuludur ki kale hizmetine memurdur. Bir işte güçte olamaz, meğer şehir içinde tüccar ola. Bir bölüğü dışarı diyarlara gider mal getirir tüccardır. Bir bölüğü sanat ehlidir ve bir sınıfı defterdar kalemlerini zabt eder seçkin hizmetlilerdir. Bir bölüğü ulema ve maaş alanlardır. Bir bölüğü de bağcılar ve hizmetçilerdir.

Yiyecek ürünlerinin anlatılması: Evvelâ çörek otlu, râziyâne sulu, anasonlu has ve beyaz somunu bir diyarda yoktur, ancak Amasya Lâdik'inde, İzmit yakınında Sabanca'da ve İstanbul'da Tophane'nin İsâ Çelebi ekmeği ola. Ve beyaz pamuk gülü gibi yufka lavaşası, katmer çöreği, keklik böreği, mastaba aşı, kıjılı aşı, tüffâhiyesi ve karanfilli sefercesi [ayvası] bir diyarda yoktur.

Sebzelerini anlatılması: Evvelâ Van lahanası yedi iklimde yoktur ki ikisi bir deve yükü lahanası olur ki her biri fil karnı kadar olur ve gayet ince yaprakları olur, sanki bân yaprağıdır. Maydanozu, kerevisi ve mevzan su kabağı, Van'da yenilir ve çiriş derler bir ottur, pişirilir gayet lezzetlidir ve teresi, soğanı, sarımsağı, kıjısı ve kavun karpuzu da güzel olur.

Yenen meyveleri: Evvelâ beğenilen meyvesinden 12 çeşit al yanaklı tebkânî, cângülü, seylânî, za'ferânî ve Şâmî adlarında elmaları olur ki misli meğer Kırım diyarında Sudak elması yahut Kocaeli'nde misket elması ve Rum'da Köstendil elması ola, ama bu Van'da o kadar elma olur ki gezintiye çıkanlar birbirleriyle elma cengi ederler. Ve sulu üzümü, Abbasî ve meleçe armudu olur ki benzeri yoktur.

İçecek çeşitlerinin övülmesi: Bu Van Şehri'nin ilk başta içeceklerinin beğenileni Verek Dağı balının şerbeti cana can katar. Hatta darçın ile üç gün dursa birazcık keyif verir. Sergiloğlu ve Şirek Ermeni bağlarının üç günlük temiz helâl şırası can kuvvetidir ve insan bedenine sâfî kandır. Ve âbışülle [avşıla] şerbeti, reybas şerbeti ve elma şerbetleri bir diyarda yoktur, meğer Bitlis'de ola.

Aşevi imaretleri: Eski zamanda Ulucami'de Sultan Çoban Şah'ın bir imareti var imiş, bu şehrin bütün haneleri misafirler ve komşular için ziyafet evi olduğundan o imarete rağbet kalmayıp işlemez olmuştur. Ama Gazi Hüsrev Paşa merhumun medrese imaretinde bütün dânişmend, âlimler ve salihler yoksullara ay ve yılda, sabahtan akşama nimeti boldur ki bu imaretin nâzırı Van valisidir.

Hayvanlarının seyirlikleri: Evvelâ Cenâb-ı Allah bu yeryüzünde Rumeli'nde Serez camızı, Anadolu'da Adana camızı ve Ermen diyarında bu Van camızı kadar iri ve camız yaratmamıştır. Hatta Mengerûsî filinden büyük camız olur. Bu camızları tam bir sene besleyip fil gibi olduğunda nevrûz günleri Van kavmi bu

camısları, küheylân atları, develeri ve koçları dövüştürürler ki garip seyirliktir.

Ferahlama yerleri mesiregâhlar: Van'ın şehrinin Erdemit Bağları mesire yerlerinden başka Van'ın yakın ve uzak yerlerinde 20 adet gezinti ve dinlenme yerleri vardır. Evvelâ Van'ın doğusunda top menzilinden uzakta Akkirpitaşı gezinti yeri, Yalıköyü mesireyeri, Ala Melik dinlenme yeri, Sazlıgöl, Çaybaşı, Kara Kâsım Çayırı, Murad Han Sofası, Erdemit Bağları, Mirav Bendi, Bend-i Mâhî Bendi, Hoşâb Kuyağı, Verek Dağı Vankı [kilisesi] bir Van hıyâbânı kilisesidir ve Nerkök Gediği Kilisesi meşhur gezinti ve dinlenme yerleridir.

İrem Bağlarının sayısı ve özellikleri: Van Kalesi'nin kıblesi tarafında hendek aşırı mezarlığı geçince genişlik ve derinlikte tâ Erdemit kentine kadar Van Ovası, bağ, bahçe ve hıyâbân gülistandır ki hâkim-i bağavât-ı mîrâb defteriyle 26.000 bağdır ki mîrâb [su işlerine bakan vazifeli, su ağası] su saldığı için öşür verirler. Bu bağlar içinde adam kaybolur. Her bir bağda bir akarsu, havuz, şadırvan çağlamaktadır ve her birinde birer köşk vardır. Bunlardan Mallı Kaya Çelebi Bağı, Şirek Bağı, Süleyman Bey Bağı, Paşa Bağı ve nice bini meşhurdur.

Kale dışındaki yapılar:

...................(4 satır boş)................... *[259a]*

Van Kalesi külliyatı övgüsünün tamamlanması

Bu Van Şehri eski asırlardan beri âlim yeri ve fâzıl ocağı, acayip ve garip iklimdendir ki bütün âlimleri her türlü ilimlere ve fenlere sahiptir. Maarif erbabı, yiğit ve kahramanları da sayısızdır. Daha ergenlik yaşına gelmemiş çocukları anlayışı tez, akıllı, olgundur ve zeki yaratılışlı ciğer-köşeleri olur ama tabiatları şiir söylemeye ve Farsça konuşmaya meyillidir. Mahallî sözlerde şark lisanı üzere güzel konuşurlar. Küçükleri ve büyükleri eğlenceli, şakacı, hoş-sohbet, pâk-meclis ve saf-dil meydan adamlarılardır. Hepsi pâk mezhep, pâk itikad, mümin ve ehl-i tevhidlerdir. İçlerinde geniş mezheblik yoktur. Gerçekten de bu diyarın umumen zerâfet ve letâfeti gibi güzellik ve hoşlluğu olmazdır.

Ve dahi geniş vilâyeti mamur ve halkı daima mutlu, köy ve kasabalarında arazileri güzel, amber kokulu pâk toprakları insanlarca beğenilir, ekinlikleri geniş, deryâsında gemiler ile bereketi bol, ovalarında Rıdvan cenneti bahçeleri gibi bağları ve şebekeli bostanlar hesabını Yaratıcı bilir. *Cenâb-ı Allah daima imar ede.*

İman seddi, salih şehitlerin meskeni, ârif veliler ocağı
Van'ın büyük velilerinin ziyaretgâhlarını bildirir
Allah hepsine rahmet eylesin

Evvelâ,

Gazi Hüsrev Paşa ziyâreti: Camii sâhasında yatmaktadır.

Ahmed Han'ın beylerbeyi gazi şehit Tekeli Paşa: Serâv Sahrası'nda habersizce Şah İsmail'i basmak hazırlığında iken bir Yezidî Kürd davacı gibi paşa huzuruna gelip dal hançer olup paşayı şehit eder, Kürdü de parça parça ederler. Ne faide şaşkın şah bu durumdan haberdar olup atını Tebriz'e yöneltip gece baskınından kurtulur. Daha sonra Tekeli Paşa'nın naaşını Van'a getirirler, anılan kâtil Kürd'ün sol elini Tekeli Paşa'nın kuşağında bulup o pençeyi Hüsrev Paşa ile kabre birlikte gömerler. Meğer Kürd'ü parça parça ederken bir pençesi paşanın kemerinde kalmıştır.

Garip hikâye: Hadım Cafer Ağa'nın anlattığına göre bu kâtil Kürd'ün bir oğlunu Tekeli Paşa katlederken bu kâtil Kürt feryat edip:

"Ey Gazi Paşa, menim oğlum bî-günâhdır, evladım katledip ocağım söndürme. Hak huzurunda bir elim yakanda ve bir elim kemerinde olacaktır" demiş. Yaratıcı'nın hikmeti Kürd'ün pençesi Tekeli Paşa'nın kemerinde olmuş. Bu sırra vâkıf olanlar Kürd'ün pençesini paşa ile kabre koymuşlar. Yakın zamanda olduğundan görmüş adamlardan duyup yazdık, *Allah rahmet eylesin.* Sonra,

Kurban Baba ziyareti: Yukarı iç kale kapısı arasında gömülüdür. Bu aziz Hazret-i Ebubekir'i bu kapı arasında açıkça görüp konuşmuştur. Sonunda bu aziz 47 sene kapı arasında oturmuştur. "Beni bu Ebubekri's-Sıddîk makamına defn edin." diye vasiyet ettiği için iki kapı arasında defn ederler. Hâlâ Sıddîk Makamı diye halkın ziyaret yeridir. Sonra,

Bâlâburc Sultan ziyareti: Horhor Kayası yakınında yatmakta olan ulu sultandır.

Canpoladzâde Hüseyin Paşa ziyareti: III. Mehmed Han veziri iken Cağaloğlu Tebriz altında yenilince "Niçin imdadıma gelmedin?", diye Canpoladzâde'yi şehit etti.

...................(1 satır boş)...................

Yaratıcı'ya hamd olsun Van Kalesi'ni bu kadar gezip dolaştıktan sonra yüzlerce sâlih insanlarının hayır dualarını alıp nice ziyaretler ettik. Ama beri taraftan,

Efendimiz Melek Ahmed Paşa Van Kalesi'ne girdiğinde nursuz Timur'un Van Kalesi'ne yığdığı toprağı deryâya dökmek için gayret edip Van Eyaleti'nde olan (---) adet beylere ve dört adet serbest hâkimlere emirler göndermiş idi. Hepsi işittik ve itaat ettik deyip günden güne askerler yiyecek ve içecekleriyle, çadır ve ağırlıklarıyla, paşaya sayısız hediyeleriyle gelip Van Ovası'nda konup Van düzlükleri çadırlar ile süslenip şenlendi.

İslâm ordusu öyle geniş oldu ki bir ucundan bir ucuna iki saatte varılırdı. Hemen 3.000 esnaf çadırı ve aşçıları var idi. Paşa bu büyük kalabalığı görünce hamd edip padişah hizmetini yerine getirmeye gelen bütün beylerin gönlünü alıp iltifatlarla hediye ve ihsanlardan bulunduktan başka her gün ikişer kere bütün beylere ve aşiret beylerine büyük ziyafetler çekip hatırlarını hoş tutardı. Ve Keykâvûs mutfağından bütün Kürtlere bol bol nimetler dağıtıp Kürt kavmi açlıklarını giderirlerdi.

Yemekten sonra yine Müslüman gazilere ferman edip *[259b]* gülbâng-ı Muhammedî çekerek Allah Allah sesleri ile bir hây hûy ile nursuz Timur'un toprağını küfe, torba ve sepetler ile deryâya dökerlerdi. Bu hâl üzere Kürtlerden daha fazla asker toplanıp İslâm ordusu deryâ olmada. Ama Hakkâri hanı kendisi gelmeyip Molla Mehemmed Şatakî adlı kethüdasıyla 6.000 Celo askerini padişah hizmetine gönderdi ve çok değerli hediyeleri geldi, ama Mahmudî beylerinden Evliyâ Bey ne kendi geldi, ne imdadı ve hediyesi geldi.

Bitlis Hanı Abdâl Han'ın yine bir şeyi ve bir haberi gelmediğinden paşa gayet üzülüp bir kere Arganalı Ahmed Ağa ile hana mektuplar yazdı. Mektup hana ulaştığında okuyup "Van'dan bizim atımız su içmez" diye cevap verip, varan adama kaçış yolu yok tavrını gösterir. Ahmed Ağa da mektupsuz Bitlis'ten Kuskunkıran üzerinden iki gün iki gece Van Deryası'nı dolaşup

paşaya gelip olanları anlatınca paşa kav ve çakmak ile kibritli ateş parçası olup ne tutuldu, ne kapıldı ve derdine dibelik derd katıldı. Yaratıcının hikmeti,

Bitlis hanı üzerine sefer olunmasının aslını bildirir

Hemen o gün paşa dolaşarak Van'ın iç kalesinde Yeniçeri Ağası Abdi Ağa'nın ziyafetine varıp orada bütün Van ağaları ve bütün Kürt beyleri ile görüşüldü. Bütün Van ileri gelenleri ve Kürt beyleri şanı yüce handan şikayet edip,

"Bir ortadan kaldırılması gereken dinsiz, Şiî, Hurûfî ve Cebrî ve Kaderî mezhebli sapık, lutî, sihirbaz, falcı, düzenbaz ve yalancıdır ki kırk seneden beri onun katli geçmişti." diye bu gaddar topluluğu habersiz hanın hakkında o kadar uydurma sözler ve iftira ettiler ki *"Gıybet zinadan daha kötüdür"*ü öte tarafa geçtiler.

Ama Yaratıcının hikmeti elbette olacak olur, bu büyük kalabalık ile hanın danışmasında iken kapucular kethüdası içeri girip:

"Sultanım Erzurum Valisi Tavukçu Mustafa Paşa oğlunuzdan ulaklar geldi ve Van yeniçerilerinden birkaç yaralı yeniçeriler gelmişlerdir,." deyince paşa,

"Tiz gelsinler!", deyip ulaklar içeri girip yer öptükten sonra paşanın eline Erzurum valisinin mektubunu verip paşa okudu, mektubun anlattığı odur ki,

"Benim efendim, Hudâ'nın Habîbi aşkına olsun hükümetiniz altında olan Bitlis hanı adlı şakî bu hakirin eyaletinde olan Malazcird Beyi Mehmed Bey'in ülkesine 10.000 adam ile ansızın baskın edip bir sancak yerimiz yağmalayıp 300 adet ümmet-i Muhammed'i suçsuz yere katledip hesapsız adam yaraladı ve 40.000 Şakakî koyunu sürüp yedi. Benim efendim, kendi eyaletindedir. Elbette hakkından gelirseniz, bu iş ber-taraf olur. Ve illâ bütün yağmalanan kimseler ve şehitlerin akrabaları ve dostları der-i devlet tarafına kanlı gömlekleriyle giderse sonra sultanıma müşkil olur. Eğer ferman-ı şerifiniz olursa o âsî yolkesici üzere bir sefer edin. Bu hakir de 20.000 asker ile o tarafa varıp, mübarek ayağınızın toprağına yüz sürmek için ufak işaretinizi beklemektedir." diye bir acındıran feryad u figanlı mektup yazmış ki bunu duyan han düşmanları zühre gibi raks ettiler.

Bundan sonra o an paşa huzuruna bir alay Van ve Erzurum'un belâlı ve eşkıya yeniçerileri gelip birinin bir kolu düşmüş, kolunu paşanın önüne atıp;

"Aman hey vezir benim hakkımı hak eyle!" diye nicesi yaralı ve çıplak ağlayıp inlediklerinde paşa:

"Bre gaziler size ne oldu?"

"Sultanım, biz bu serhadleri yaslanıp ticaret edip geçiniriz. Yüklerimizle Bitlis Şehri'ne girdiğimizde han 'Cümle yüklerden bâc almak kanundur' diye o bahane ile bizim yüklerimize el koyup kanun üzere bâcımızı verdiğimizi mahkemede sicilde kayd eyledik. Sonunda yüklerimizi çözüp Malazgird Beyi Mehmed Bey'in vilâyetini vurmağa giderken bir hayli Kürt haşeratına malımız verip asker yazdı. Biz de huzuruna vardığımız gibi bizi vurdurup böyle yaraladı. Lâyık-ı Muhammedî midir ki biz kapu kulu olup serhadde din uğuruna Allah yoluna mücahid olayuz. Bize bu hakareti Allah götürür mü?!" diye feryat ettiler. Hemen sonunu düşünen paşa:

"Tiz molla dört mezhep müftüleri gelsinler." deyince hemen paşanın huzuruna gelip iddia edenlerin söylediklerine göre şikayetleri dinlenip;

"Kuttâ'u't-tarîk [yolkesici, haramî] olmuş ve haddi değil iken Erzurum'dan vilâyet vurmuş ve nice yüz adam katletmiş." diye dört mezhebin şeyhülislâmları fetvaları yazdılar.

Ve fetva gereğince Van mollası da hüccet-i şer'iye yazıp paşanın *[260a]* eline verip;

"Gazanız mübârek ola! Hemen iki yerden gayret kılıcını kuşanıp o şakînin vücudunu keskin kılıç ile dünya sayfasından kazıyın" diye dua ve senâlar ettiler. Han düşmanları mutlu olup gittiler. Ama tedbirli Paşa:

"Evvel kendüye bir dostluk mektubu yazıp şer'-i şerife davet edelim, Süleyman Han kanunu üzere Van derneğine gelip Malazgird Beyi Mehmed Bey ile, şikayetçiler ile ve bu yeniçeri gaziler ile şüsleşsinler. Eğer şer'-i şerifden saparsa Allah'ın emriyle üstüne sefer etmemiz mukarrer ve muhakkakdır." deyince toplantıda olanları hepsi;

"Bre meded sultanım, şimdi han itham edilip sorumlu olacağını bilir, *ne olacaksa olur* diye askerini toplayıp bizim ülkemizden bir yer dahi vurur. *Elhamdülillah* Timur'un toprağını sürmeğe gelmiş derya gibi askerimiz hâlâ hazır iken hemen *gaza niyetine* deyip bu saat

tuğlar Çaybaşı'na gitsin." diye paşaya baskı yapıp ısrar ettiler. Adaletli Paşa cidden razı olmayıp;

"Elbette mektuplar yazılsın!" diye toplantıyı dağıtıp Van'ın iç kalesinde yeniçeri ağasının ziyafetini yedi. Yemekten sonra iç kale içinde dolaşıp bu hakir ile ve birkaç dostlarıyla kaleyi gezip dolaşarak Kesik adlı burç üzerinde Revan fatihi Sultan Murad Han için yapılan tek katlı maksure üzerine çıkıp;

Melek Ahmed Paşa'nın hikâyesi

Bu hakire hitap edip:

"Evliyâm bu başımdan geçenleri bir hoşça dinle, tâ ki gizli sırların ne idiğini müşahede edesin." dedi.

"Ben Sultan Ahmed Han'ın *toprağı güzel olsun* yanık çerağıyım. Otuz bir senede güc ile Hâsoda'ya girip nice sene Bursa, Edirne ve Hotin gazalarını edip sonunda Sultan IV. Murad Han efendimizin çukadarlığı hizmetiyle şereflenip Revan fethinde de padişahımızın musahibi idim. Revan fethinden sonra dönüş sırasında Nahşevan Vilâyeti'ni, Serâv ve Tebriz Şehri'ni ve yüzlerce adet İran ülkesinde köyleri ve kentleri yakıp yıkıp Kotur Kalesi altından ve Mahmudî Kürtleri içinden iman seddi Van Kalesi'ne geldiğimizde Sultan Murad Han Van Kalesi'ni gezip dolaşıp işte bu köşkde yemek yiyip uykuya daldı. O zaman Koca Nişancı Paşa benim üstâdım silâhdar ve ben çukadar idim. Tanrı'nın hikmeti beklenmedik kaza, Murad Han'ın üzerindeki yorganlara yuvarlak buhûrdanlıklar ile ûd ve amber verirken bir yorgana kıvılcım düşüp bir siyah duman çıktı. O an Murad Han uykudan uyanıp 'Bre oğlan' diye bir ses etti. Hemen hakir içeri girip gördüm ki yoğun bir siyah duman köşk hanesini kapkaranlık etmiş, hemen elimle ateşi haneyi ûd ve ham amber ile kokulandırdım.

"Hemen padişah: 'Bre nöbetçi ki idi?' dedi. Deli Hüseyin Paşa,

'Nöbetçi silâhdar ağa idi, ama fakiri dutarak [sar'a] tutup onun can havli derdinde iken padişahımın yatağı sehel yanmış' deyince Murad Han:

'Behey deli! Ben Nemrud ateşi içinde kaldım. Tiz silâhdar kâfiri sar'a tutarsa da getirin. Kaleden aşağı atayım ki bir silâhdara dahi ibret olsun' deyince hemen eski silâhdar Musahib Mustafa Paşa ve

diğer musahibler yalvardılar, fakir silâhdarı serbest bıraktırıp taşraya sürdürdüler.

"Daha sonra Murad Han kahvaltısını yaparken altın siniden bir ekmek parçası ve bir mücevher fağfûriyle çeşit çeşit yemek kaldırıp,

'Melek Ahmed şimden gerü benim yakın silâhdarım olup beni bir hoşça gözet. Al şu bereketli beyaz ekmeği yeyip hayır duamda ol' diye eynime bir samur hil'at-i fâhire ve başıma bir Muhammedî sarığı kendi elleriyle sarıp padişahın müstakil silâhdar ve musahibi olduğum işte bu mübarek köşk olmuştur. Tanrı'ya hamd olsun bu köşkte silâhdar olduğum Revan dönüşünde 1045 [1635-36] tarihi idi. Tanrı'ya hamd olsun aradan 20 sene geçip işbu 1065 senesi Şaban'ında [Mayıs 1655] yine sağlık ve esenlikle büyük vezirlik ve serdarlıkla bu mahalle gelip nimet yiyip ibadet ettik. *Bu Rabbimin bir fazlıdır."* deyip bu hikâyeyi nakl etti. Ve yine buyurdular ki

"Evliyâm, ben İpşir Paşa merhumun müstakil kaymakamı iken bir rüya görüp sana yorumla diye anlatmadım mı?" buyurduklarında hakir:

"Efendim, hayli zaman olup hatırımdan gitmiş" dedim.

Melek Ahmed Paşa rüyasının yorumu

Buyurdular ki: "O gece rüyamda efendim Gazi *[260b]* Murad Han'ı görürüm ki elinde bir has ve beyaz Tophane somunu var,

'Ahmed bu somunu gördün mü, hayli lezzetli ekmektir. Bu ekmeği Van'da bir adam pişirir. Bir kere İpşir Paşa bu ekmeği Kürd'den istedi. O adam İpşir'e bu ekmekten vermedi. Ama ben sana bir kere Van'ın iç kalesinde böyle bir ekmek verip silâhdar ettim. Al imdi bu ekmek şimdi sana Van'daki gibi verdim. Gönül rahatlığı ile yiyip mansûr ve muzaffer ol' diye o ekmeği verince elini öptüğümde,

"Yâ padişahım bu ekmeği ihsan ettin ama bu ekmeğe kan bulaşmış, nasıl yenir?' dedim. Murad Han:

'O kanlı parçadan kızım İsmihan Kaya'm hatuna gönder, yıkayıp yesin ve bir parçasını Bitlis hanına Van'dan gönder, kanlı ekmekden yesin, geri kalanını sen ye, dediler' diye bu rüyayı İstanbul'da sana demedim mi idi? Ve sen hayr ola, diye yorumlamadın mı idi?" diye bu rüyayı Melek Paşa efendimiz bu hakire anlatmıştır.

"Belî sultanım öyle oldu." dedim.

"İmdi Evliyâm o rüya böyle oldu ki Murad Han bana bu Van'ın iç kalesinde bu köşk içinde ekmek verip silâhdar etti. Ve yine,

'Öyle bir ekmektir, Van'da bir adam pişirir, al o ekmeği gönül rahatlığı ile ye' dediği bize Van mansıbı nasip olup ekmeğini işte yine Murad Han köşkünde yememizin işareti idi. Ve,

'Bir kere İpşir o adamdan Van ekmeğini isteyip ekmekçi İpşir'e ekmek vermediği İpşir Van mansıbı olup Van'a geldiğinde Vanlı İpşir'i vurup Van'a komayıp ekmeğinden yedirmedikleri alâmeti idi.' Ve,

'Padişahım bu kanlı ekmek yenir mi?' dediğin *Allah bilir* biz Van'da hayli kan edip haram ekmek yerüz. Ve,

'Kanlı ekmekten İsmihan Kaya kızıma gönder, yıkayıp yesin' dediği benden ana haram ve helâlden cem olup varan mal ana pâk [ü] helâldir. Ve,

'Bir kanlı parça ekmekden Van'da Bitlis hanına gönder yesin' dediği *Allah ve Resûlü bilir* işte bu mahalde hanın isyanı haberi geldiğidir ki biz ona sefer edip askerini kırıp kanlı ciğer yedirip intikam alırım. Zira Murad Han,

'Bu ekmeği yiyip mansûr u muzaffer ol' demiş idi. İnşaallahu Taalâ hanı yenip ganimet malıyla nimetleniriz. Ve,

'O kanlı ekmekden sen dahi ye' dediği ecelin gelinceye dek o ekmetten yiyip sonunda Allah sevgisi ile şehit olup ölmek işaretleri idi ki işte Van mansıbı zuhur etti ve hana da kanlı ekmek yedirmemiz de yakın zamanda zuhur eder." diye bu rüyayı gördüğünü anlatıp bu şekilde yorumladı Ve hakir bu rüyayı duyunca

"Hayr ola sultanım." deyip sustum.

Hemen Paşa bu Van'ın iç kalesinde yeniçeri ağası ziyafetini yiyip bütün askeriyle ve bütün ileri gelenler, âlimler. ağalar ve Kürt beyleri ile aşağı otağına inip,

"Tiz Bitlis hanına bir dostluk mektubu yazılsın" diye bu hakire emir verdi.

Kırık dökük şu şekilde bir mektup yazıldı.

Ahmed Paşa'nın

Bitlis Hanı Abdâl Han'a yazdığı nasihat mektubu

"Âl-i Osman Devleti'ne ihanet etmiş olan sen ki sapık Abdâl Han adlı yoldan çıkmış şakî, Rojikî kavmi eri, ar ve namusdan temiz ve arınmış olup,

'Abbasîler neslinden ve Sultan Evhadullah'ın temiz soyundanım' diye gurur edip o bozuk zanla *Allah'ın laneti üzerine olsun* lanetini kabul eden Hâricîlerden sapık, inançsız, bozguncu, fitne ve fesat ehli ile birlikte olan Yezidî Kürdü, temiz olmayan soyundansın ki dört mezhepten hariç olan Hâricî, Cebrî, Kaderî, Hurûfî, Hulûlî ve Zemînî, Hummûsî ve geniş mezhebli olan sapık kollardan bir mezhepsizler ile karışmış Hâricî mezhebindensin; ve bütün maskaralar, taklitçiler ve çalgıcılarla oyun ve eğlenceye dalmış, çalıp oynayıp sapıklık ve bozgunculuk ile meşgulsün.

"Ve *"Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır." [Kur'ân,* Hicr, 35] azarına muhatap olan sapıklık yeri hâkimi mecalsiz Abdâl Han'sın ki bu hakir Melek Erzurum diyarı valisi iken ettiğin kötülüklere, çirkinliklere ve ihanetlere,

'Tâze yiğitdir' diye *geçen geçmiştir* diyerek affederdim.

"Henüz sen bu yaşlarda iken nefsini uslandırmayıp gelen giden tüccarların bâc bahanesiyle taclarını kapıp yüklerini çözüp gasbederek mallarını ucuz baha ile alırsın.

"Ve Erzurum Eyaleti topraklarında komşun olan Malazgird Beyi Mehmed Bey'in 40.000 aded koyunlarını sürüp elini memleketini yağmalayıp 300 adet adamlarını katledüp başlarına başlıkları dar olan Halitî, Çekvânî, Celovî ve Rojikî *[261a]* adlı Yezidî Kürtleri kabilelerini başına toplayıp memleketlere zarar verip gelen geçenlerden kapu kullarının şiddetli eziyetler ile mallarını alıp kollarını kesip yaralarsın.

"Ve her tarafa el uzatıp yolkesiciliği edersin. Hatta kendi beldende olan Kürt uleması,

'Niçün böyle edersin?', diye uyarıp öğüt verdiklerinde,

'Kürdistan'dır, birbirimizin arasında kulak çekmek için bazen komşumuz olan kimseleri yağmalamak Abbasîoğulları kanunudur' demişsin.

"Senin Osmanoğlu devletinde Tanrı emri ile kulağını bir çekeyim ki kulağına küpe olup çoluk çocuğunla kulağı halkalı köle gibi Âl-i Osman'a kul olasın.

"Hatta bu hakir kulun içinde oynaşan kötülüklerini Allah'ın ilhamı ile *güneşten açık* bilip on gün hanende konuk olup Rahova adlı yerde çadırının içinde sana yalnızken öğütler verip,

'Ey canım han, nitekim ben Van Eyaleti hâkimi iken komşunuz olan beyler ile, ticaret ehli ile ve reaya ve berâyâlar ile güzel güzel geçin', diye tenbih eylediğim bu işler için idi.

"İmdi o öğütlerimiz sana zerre kadar tesir etmeyip bu kadar bozgunculuk edip eli vilâyeti yağmalayıp sulha aykırı kanunsuz el uzunlukları ettiğinden dolayı yolkesici [haramî] olduğuna şüphemiz kalmayıp kesin âyet emriyle vücudunun meyvesiz ağacını kesmek helâldir. Allah'ın *"Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"* [*Kur'ân*, En'âm, 45] emrine uyarak üzerine varmak farz-ı ayn olup kanınız, mal ve menâliniz helâl olduğuna dört mezhepten tekrar tekrar fetvalar alınıp İslâm memleketlerini sencileyin yağı [düşman], isyancı, yolkesici ve âsî haşeratlar elinden Müslümanların yolunu temizleyip üstüne varmağa karar verilmiştir.

"Gerektir ki öğüt verici mektubum ulaştığında bir an durmayıp Van derneği altında diğer bey karındaşların ile padişah hizmetinde bulunup yağmaladığın koyunları, tüccar mallarını ve diğer yağmaladığın değerli değersiz bütün malları sahiplerine vermeye Tahtıvan'a gelip şer'-i Resûl ile yüzleşesin.

"Vallahi, billahi ve tallahi sana, tabilerine, malına ve hanene zerre kadar zarar gelmez. Elbette gelesin; ve yoksa bu kadar mallarını mülklerini yağmalayıp zarar verdiğin karşılığında senin de elin vilâyetin yağmalanıp bütün malların alınıp zararlı varlığın dünya sayfasından silinmeye karar verilip iki yerden gayret kılıcını kemerime bağlayıp *'Bismillah niyyetü'l-gaza'* demişiz. Ümittir ki seninle Rahova adlı ovada Van İslâm askeri ile varıldıkda sen de Yezidî Rojikî kavmi Cemapur askerinle karşı çıkasın. Ya taht ola, ya baht ola, *vesselâm*."

Bu mektup yazıldı, Erzurum Valisi Tavukçu Mustafa Paşa'nın da gönderdiği şikayetnâme mektubunu, yazılan mektupla birlikte paşa efendimizin kapıcıbaşılarından Çerkes Canpolad Ağa, Kuskunkıran üzerinden ılkar ile hana götürüp verdi. Divanhane'de bu mektuplar okunup ne yazdığı hanın içinde yer edip han:

"Bre canım, biz ne acayip cürüm sahibi olup katli vacip olmuşuz ki elimiz vilâyetimiz yağmalanıp bu kadar azara ve cezaya müstahak olayuz. Emir Hudâ'nındır, iki el bir baş içindir" deyip,

"Tiz paşa efendimize cürmümüz af etmek için bir mektup yazıp bu kadar Kârûn hazinesi hediye hazır edin." diye mektup getiren ağanın yanında göz boyamak için bu gibi tavırlar gösterip perde gerisinden,

"Belki Melek Ahmed Paşa bu mektubunun ardınca gece baskını yapıp şehrimi yağmalarlar" düşüncesiyle bütün eyaletinde olan Kürt beylerine imdat mektupları yazıp asker talep eder.

Ve kendisi de Şeref Han'ın mezarını açıp çevre diyarlardan 17.000 tüfengci toplamaya gayret ederek her diyara adamlar gönderip şehrin dört tarafına metrisler ve İskender sedleri yaptırıp gece gündüz şehrin etrafına onar bin adam gözcü ve bekçiler kor.

Sözün kısası 26 kadılığı yerinden ve bütün sınırdaşı olan Kürt beylerinden 17.000 tüfeng-atar yaya ve bütün kabile ve aşiretlerden 10.000 atlı toplayıp cenge hazır oldu. Daha sonra,

Paşaya gönderdiği nâmenin suretidir

"Evvelâ hamd edelim eşsiz Yaratıcı'ya ki insanoğluna akl-ı küll verip bütün canlılardan evvel yaratılmışların en şereflisi etti ki hayır ve şerri, zarar ve yararı bilip bozguncunun, çekemezin ve hilecinin hile ve şeytanlıklarına aldanmayıp tarafsız Müslümanlara taşra işlerini sorup vaktin hâkimi olan adalet ede.

"Bu revâ mıdır ki bu değersiz zerrenin, toz kadar hatasını örtmeyip kötü zan *[261b]* ile deryâ gibi askeri başınıza toplayıp iki tarafta ceng ü cidâl insanlar katl ola da mahşer gününde sizden sorulmaz mı?

"Osmanoğlu memleketinin Bitlis Şehri yağmalanırsa ve bu kadar çoluk çocuk, Kürt haşeratı ayaklanmasıyla ayaklar altında kalırsa saadetlü padişahıma ne cevap verirsin.

"Ve saadetle bu şehrimize gelip hanemizde konuk oldukda bu kadar güzel vaatler ettiğinizi ne acep unuttunuz *'Kerem sahipleri sözünde dururlar'* değil midir?

"Ve bir gün yine bu samimi duacınızın gam kulübesinde buyurdunuz ki,

'İnşaallah han karındaşım sana Muş Sancağı'nı ihsan ettirip yarlığ-ı beliğlerin getirtirim' buyurduğunuzdan memnun olup cihan cihan sevinçler ve şenlikler olup bu kadar bağlam sözünüze

güvenip inanılmıştı ki idareniz zamanında kadın erkek bütün insanlar huzur içinde olalar. Reâyâ-severlik bu mudur ki bu kadar askerle bu şehir üzerine gelesin, rahat hâlde olmak nerede kalır ve nerede güvenli sığınak bulunur?

"Bir kere dea buyurdunuz ki:

'Han karındaşım sen benim velinimetim efendim Sultan Murad Han Gazi'nin yanmış çerağı idin, Revan senesinde çok nimetini yedik ve hâlâ şimdi hadsiz hesapsız büyük nimetlerini yedik, sen de ehl ü ıyâlinle hayır duamızda olup Sultan Mehmed Han'ın devletinin devamı duvasına devam edip zevk u safâda ol' diye hayır duanızdan hissedar olduk düşüncesiyle rahat içinde olup Kürt kavmi Malazgird Yaylağı'na çıkarken padişah kanunu üzere aded-i ağnâm [koyun vergisi] hakkını alalım derken hududumuzda olan Mehmed Bey Malazgird'den bu kadar asker çekip Kürtleri himâyeye alıp Kürtlerin koyun hakkını almaya mani oldu. Biz de koyun öşrü almak istediğimizde onlar bizi vur eylediler, biz de anları hur eyleyip aradan birkaç adam düşüp kanları heder olduklarına biz dahi dört mezhepten fetvalar almışızdır.

"Ve yeniçeriler dahi bâc-ı sultanî vermediklerinden başka diğer tüccarın deve yüklerine bir zibidi, Zübeydî, Zeydî ve Zeynî mezhebli yeniçeri bâc-ı sultanîmize mani olup zorla kanun üzere hakkımız olan bâcımızı alıp ayaklanarak bağımıza silâh ile gelip nice adamlarımızı yaraladıkları sicill-i şer-i Resûl'de kayd olunup hüccetleri huzurunuza gönderilir. Yine böyle iken o zalimler daha önce sultanıma varıp şikayet edip onların yalan ve boş sözleriyle yine nice iftira eden ve suçlayan kelimeler yazmışsınız.

"Ömürlü olun, eğer bu kemter, zayıf, hakir kul Abdâl, sultanım ile eski hukukumuza güvenip bir kötü ve çirkin tavır bu köleleri tarafından gösterildi ise *"Ey iman edenler, samîmî bir tövbe ile Allah'a dönün" [Kur'ân,* Tahrim, 8] âyeti üzere tövbeler olsun. *"Günahtan tövbe eden, hiç günah işlememiş gibidir"* hadisinin özüne göre bütün suçlarımızı af edin ki bizim üzerimize hüsn-i nazarınız olmuşken sözünüzden geri dönmeyin. Zirâ siz yeryüzünün halifesinin vezirisinizdir ki sözünüzde durursunuz.

"Bu dünyada dirlik ve düzenlik bütün idarecilerin sözlerine uymalarıyla bü dünyada huzur olmuştur. Lutf edip Hazret-i Risâlet [Hazret-i Peygamber] ve Çâr-yâr [Dört Dost, Dört Halife] ruhları için ve saadetlü padişah başıyçün olsun akranları arasında bu hakiri

utandırıp kırık hatır ile yüce huzurunuza küstâhane mektubumuz ile Zeynel Ağa'mızı gönderip söylenenlerin aksine öyle şikâyet eyleyenlerimizin hatırını hoş edip aramızı düzeltip bu hakiri ayaklar altına almayasız, *vesselâm. Bâkî olasız, bâkî."*

Bu gönül okşayıcı mektubu, Van Kalesi'ne hanın bir ağasıyla ve nice Bitlis ayânı ile geldi. Malazgird Beyi Mehmed Bey yayla koyunu hakkını hana vermemek için han üzerine gelip ceng ettiği, Mehmed Bey'in ilk başta itham edilip kanı heder olduğu ve yeniçerilerin han üzre ayaklanıp haklarından geldiklerinin arz-ı mahzarları geldi.

Paşanın mektubunu götüren Canpolad Ağa'sı da mektuplarla gelip Van divanında hanın mektupları okunup paşa bu arayı düzeltmek isteyen mektuptan hoşlanıp:

"Ama niçin kendisi Van derneğine ve şer'-i Resûl-i sultana gelmedi." deyince hanın ağası:

"Sultanım biraz hatırı kırıktır. Sultanımdan ricası odur ki yeniçeriler ile aralarını sulh edesiz, diye bu hakiri vekil edip ayağınıza gönderdi." deyince hemen Van ayânları,

"Devletli vezir sultanıma tavşan uykusu verip hâlâ beş-on bin asker yazmıştır. Bir gün görürüz ki Malazgird Beyi Mehmed Bey, habersizce *[262a]* elimizi memleketimizi diyarı gibi yakıp yıkıp anelerimizi toprak edip dedesi Şeref Han gibi Acem diyarına kaçar. Zira çok eski ocak dostumuzdur. Elbette bu kadar İslâm askeri Van derneğinde hazırlar iken sefer edip hakkından gelelim" diye yetmiş bin hile ve şeytanlıklar ile paşanın kanına girip ister istemez han üzerine sefere gitmeye karar verildi.

Altı bin seçkin Mahmudî askeri ile Van altından paşanın tâkı Karaçay başında kondu. Paşa Van altında sefer hazırlıklarına başlayıp şehir içinde tellâlar çağırıp herkes hazır olmaya başladı.

Ve 70 adet kapıcıbaşılar Van Eyaleti'nde 30 sancak yerde olan beylerine, askerî taifelerine ve 70 adet kazalara emirler ile ağalar gitti.

Yine iki parça emir üzerine paşa tuğra çekip ağalarıyla Erzurum Valisi Tavukçu Mustafa Paşa'ya gönderdi, Erzurum Eyaleti'nden Hınıs beyini, Tekman beyini, Kuzuçan beyini, Avnik beyini, Pasin beyini ve hanın yağma ettiği Malazgird beyini padişah emri ile talep etti, bunun için Arganalı Ahmed Ağa gitti.

Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa'ya kendisi tuğra çekip Diyarbakır Eyaleti'nde olan Mefârikin beyini, Tercil beyini, Kulp beyini, Mihrani beyini, Pertek beyini ve Sağmanî beylerini seçkin asker ile Diyarbakır tarafından hanın ardını alıp gelmeleri için Diyarbakır valisine bir ağa gönderdi.

Kısacası, günden güne Van Kalesi altında han üzere gitmeye deryâ gibi asker toplanıp hemen tedbirli paşa Van Kalesi'nden 50 parça şahî toplar ve altı parça balyemez topları bütün mühimmâtlarıyla hazır eyleyip Van Deryâsı'nın 20 parça gemilerine bu kadar topları, bu kadar hesapsız cebehaneleri, nice bin kantar peksimatı, siyah barutu bütün yaya azebleri, cebecileri ve topçuları bütün gereksinimleri ile gemilere koyup şenlikler edip gülbâng-ı Muhammedî çekerek Van Deryâsıyla batı tarafa *Allah'a tevekkül edip* Adilcevaz Kalesi limanına gitmede.

Yine tedbirli paşa Muş beyine bir adet ferman gönderip top çekmek için 600 çift camız getirmeye bir ağa gitti.

Allah'ın büyüklüğü Yaratıcının hikmeti o sırada nursuz Timur'un Van'a sürdüğü toprağı denizde damla ve güneşte zerre deryâya dökerken bir gecede, bir karanlık gecede o kadar yağmur yağdı ki nice çadır ve ağırlıkları rahmet seli götürüp bütün Müslüman gaziler yağmur suyuna battılar.

Ve bu sırada büyük bir deprem olup bir gürültü koptu ve bir yıldırım düştü ki bütün İslâm askeri Van Kalesi yerin altına geçti zann ettiler.

Sabah ki oldu, Van Kalesi'ne baktık, Süleymaniye minâresi boyu Van Kalesi beyaz ve parlak olmuş. Meğer bu kadar bin Müslüman gazi Timur'un Van Kayası'na sürdüğü toprağı bir aydan beri dibinden alarak deryâya dökerek anılan toprağın altı boş olup Bîsütun Dağı'na dönmüştü. Rabbü'l-izzetin hikmeti, kullarına kolaylık olsun için o gece o rahmet yağmurunu gökyüzünden saka kırbadan boşanır gibi yağdırıp anılan toprağı hamur çamur eder.

Cenâb-ı Hallâk o sırada bir deprem verip anılan toprak Demâvend Dağı gibi iken bir kere gürleyüp Süleymaniye minâresi boyu yerden toprak uçup Van Ovası'na yayıldı. Yaratıcı'ya hamd olsun bir adama ve bir hayvana zarar vermedi.

Hamd o Allah'a ki Van Kalesi Timur'un toprağı yarasından kurtulup bütün İslâm askeri de zahmetten kurtuldular.

Bütün halk, "İnşaallah uğurdur, cümle müşkil işlerimiz kolaylıkla hallolur ve handan intikam alırız." diye asker içinde bir sevinç ve şenlik olup halktan sıkıntı kalkıp silâhlarına sahip olup cenge hazırlanırlardı.

İşbu 1065 senesi mübarek Ramazan'ının birinde [05.07.1655] Van'dan 40.000 asker ile Bitlis Hanı Abdâl Han üzere sefere gittiğimizi bildirir

Evvelâ Ramazan ayının birinci günü pazarertesinde [05.07.1655] dua ve senâ ile Van'dan kalkınca Van Kalesi'nden Süleyman Han'ın Kesik adlı topunu atıp "Allah yol vere" işareti ola. Ama bu anılan topun 50 okka demir güllesi İslâm askeri üzerinden bir şekilde gıjgırıp feryat ederek geçti ki bütün Müslüman gaziler ondan dehşete kapılıp bütün atlar ürktüler. Buradan kuzey tarafa 3 saatte,

Çaybaşı menzili: Daha önce anlatılmıştır. Paşa seraperdesinde konaklayıp, bütün beylere ziyafetler çekilip *[262b]* gönül alıp iltifatlar etti. Buradan sabahleyin yine kuzey tarafa 3 saatte,

Kâsımoğlu Çayırı menzili: Yukarıda anlatılmıştır. Bu mahalde Van Kalesi'nden 12 adet şahî zarbzen toplar at arabalarıyla ve hizmetçileri topçuları da 500 nefer adamlar pür-silâh gelip topları vezirin otağı önüne sırayla boğazlarında zincirler ile dizdiler. Buradan ertesi yine kuzeye gidip Amik Kalesi sol tarafımızda uzak kalıp belli olduğunda bir safâ geldin topu attı, bu da geçilip 3 saatte,

Kara Şeyhler Köyü menzili: Van nahiyelerinden mamur Müslüman köyüdür. Bir camii var. Buradan yine kuzeye 3 saatte

Kara Canikler Köyü: Van toprağında Müslüman köyüdür ve yukarıda anlatılmıştır.

Bu mahalde Canik Nehri'ni geçip yine kuzey tarafa (---) saat gidip **Bârgiri Kalesi menzilinden** uzak **Bend-i Mâhî** kenarında konaklanıp Mahmudî beylerinden Bârgiri Beyi Şeref Han Bey askeriyle gelip İslâm ordusunda kondu.

Sonra Bend-i Mâhî Nehri'ni geçip batı tarafa Van Deryâsı kenarıyla kâh sazlıklar içinde ve kâh bataklıklar içinde topları geçirip,

Erciş Kalesi menzili: Kaleden paşaya büyük alay ile karşılamaya asker çıkıp kaleden toplar atılıp büyük şenlikler oldu. Ve Erciş Beyi Deli Ferhad Bey paşaya büyük ziyafetler verip bir gümüş koşumlu at hediye çekip bütün askeriyle İslâm ordusunda kondu. Buradan yine batı tarafa doğru Van Deryâsı kenarıyla 3 saatte,

Kenzek Köyü menzili: Erciş toprağında Müslüman köyü olduğu yukarıda yazılıdır. Buradan 5 saatte,

Demirci Köyü menzili: Erciş toprağında Müslüman köyü olduğu anlatılmıştır. Bu mahalde Bayezid beyi askeriyle gelip orduda kondu Buradan yine batıya,

Adilcevaz Kalesi menzili: Yukarıda yazılıdır. Bu mahalde Erzurum Valisi Mustafa Paşa bir ağasıyla bir katar katır yüküyle 50 adet mücevher tüfeng ve 10 adet Gürcü köle peşkeş gönderip Malazgird Beyi Mehmed Bey de 3.000 adet seçkin askeriyle gelip orduda konup paşadan bir hil'at-i fâhire giydi. Burada cebehane gemilerine Adilcevaz'dan iki parça balyemez topları da mühimmatlarıyla konup gemilere Adilcevaz kullarının yarısı konup gemiler yelkenlerini açıp uygun güzel rüzgâr ile gittiler. Buradan yine batıya 3 saatte,

Surp Köyü menzili: Adilcevaz toprağında göl kıyısına yakın mamur Müslüman köyüdür. Bu mahalde Erzurum Sancağı'ndan Hınıs beyi askeriyle gelip devletli vezirden hil'at giyip İslâm ordusunda kondu. Buradan bu kere kıble yönüne göl kenarıyla 3 saatte,

Ahlat Kalesi menzili: Bütün kale neferatları pür-silâh paşanın karşılanmasına çıkıp kaleden büyük toplar atılıp şenlikler oldu. Kale dizdarı hakirin çadırına geldi, hediyesiyle paşayla buluşturup paşa ona ikramlar edip bir hil'at-i fâhire giydirerek denkleri yanında seçkin hâle gelip hakir ile dünya ve âhiret kardeşi oldu.

Ve bu mahalde askeriyle Muş beyi gelip alay gösterip paşadan hil'at giyip çadırlarıyla kondular. Ertesi günü yine Ahlat Kalesi neferatlarıyla Nasuh Paşa ile sefere memur olup kıble yönüne 4 saatte,

Azgak Köyü menzili: Bu da yukarıda yazılıdır. Burada Erzurum Sancağı'ndan Tekman beyi alay gösterip hil'at giyip kondu.

Bu mahalde Mahmudî Beyi İbrahim Bey 6.000 yiğit ile ileri çarkacı tayin olunup tuğlar ileri gitmeyip paşa ile gidecek oldu.

Hanın can düşmanı olan Malazgird Beyi Mehmed Bey 3.000 seçkin yiğit ile ince karavul tayin olundu.

Tekman beyi ve Hınıs beyi sağ kola Muş beyi ile Adilcevaz beyi sol kola tayin olundu.

Diyarbakır beyi ile Bayezid Kalesi beyleri geride kalan askerin dündârı olarak tayin olundu.

Pinyanişi beyi 6.000 yiğit ile sağ ince karavula tayin olundu.

Gazikıran beyi solkola ince karavula ferman olundu.

Daha sonra bu Azgak Köyü'nden kalkıp Van Deryâsı kenarıyla Rahova adlı ovada Çalış Çayırı'nda bütün asker paşa otağını ortaya alıp herkes kollu kollarınca yerli yerlerine ip ipe dip dibe kurup İslâm ordusu içinde ancak dört adet anayollar alıkoyup gerisi kat kat çadırlar kurulup dört tarafa karavullar kondu.

Bu mahalde İslâm askerinden Rahova'nın sonuna dek ota otluğa giden hizmetçilerden 50 adet yiğitlerimizi hanın pusuda olan adamları basıp bir hayli ceng edip toprağa *[263a]* düşürüp başlarıyla 6 adet yiğitleri hana dil getirirler.

Han bunları sorguya çekerek ne kadar askeriniz vardır, Erzurum'dan gelen beyleri, top ve cebehane durumlarını sorar. Bu 6 adet yiğitlere onar altın bağışlayıp kelleleri de bunların terkilerine asıp orduya geldiler.

İslâm askeri bu yüzden şehit olanların kellelerini görüp bir yere defn edip bütün gaziler ateş parçası olup birbirlerini cenge teşvik etmeye başladılar.

Hemen tedbir sahibi paşa Van kulunun sağkol ağasını ota otluğa gidenlere serdar eyledi.

Ve bu mahalde Erzurum Eyaleti'nden Pasin beyi seçkin askeriyle, Avnik beyi silâhlı askerleriyle ve Kuzuçan beyi donanımlı ve mükemmel askeriyle 3 adet beyler kanunları üzre mehterhanelerini döğerek büyük alay ile paşa huzurundan geçtiler.

Paşa birer hil'at-i fâhire hediye etti. O an bu 3 adet sancakbeylerini İslâm ordusu çevresinde kondurup İslâm askerinin ota otluğa ve zahireye gidenlere karavul tayin olunup Van'ın sağ ve solkol ağası yine asker kalbi tayin olundu.

Ve bu mahalde ota giden yiğitler ve otluğa tayin olunan Erzurum beyleri pusu yerlerine adamlar koyup han tarafından nice yüz adamlar at ve it oğlanları üzerine saldırıp kelle almak sadedinde iken hemen pusu yerlerinden Erzurum beyleri ve yiğitleri han askeri içine girip bir güzel vuruştular. Rojikîlerden 70 kelle ve yirmi

dördü Yezidî Kürdü dil [esir] tutulup kelle ve diller ile Erzurum beyleri alay ile gelip paşadan hil'atler ve başlarına çelengler sokulup bütün kelleleri otak önünde bıraktılar.

Paşa dilleri birer birer söyletip Yağcıoğlu adlı bir söz ebesi, açık dilli adam, pervasızca:

"Vallahi sultanım hâlâ hanın başında 10.000 tüfeng-atıcı metristedir ve 10.000 atlı asker dahi hazırdır. Ve 50.000 eli harbalı, câb tirkeşli ve tüfeng-atıcı reâyâ ve berâyâ Bitlis Şehri'nin dört tarafını beşer altışar kat kuşatıp o kayalıkların içine metrisler yapıp hâlâ şehri kuşatıp korurlar. Kaleye Kara Ali Ağa adlı bir ağasını 3.000 tüfeng-atıcı Rojikî, Halitî, Çekvânî ve Celo kavimleriyle kaleyi doldurup korurlar. Ve han da bağında kendi askeriyle bağını korur. Orada da tam 3.000 tüfeng-atıcı mevcuttur ama sultanım siz saadetle Adilcevaz Kalesi'ne geleliden beri bizim Bitlis Şehri içinde bütün halk, han askeri zulmünden mallarıyla dağlara ve taşlara kaçıp avrat oğlan çekilmede ve evler yağmalanmada. Şehir içinde bir feryat ve figan vardır ki gece gündüz mahşerden bir belirti olmadadır." deyince tedbirli paşa bu dilin açık dilinden hoşlanıp

"Dahi beri gel ne beylerden imdat geldi." dedi. Doğru sözlü zarif herif:

"Vallahi sultanım Diyarbakır Eyaleti'nden Çapakçur beyi ve Çemişgezek beyi hanın yardımına gelirken Diyarbakır valisi duyup asker gönderip,

'Siz niçin fermansız padişaha âsî olan hana imdat edersiz' deyip Diyarbakır veziri askeri gelip Çemişgezek beyini ve Çapakçur beyinin ikisini dahi bağlayıp ile Diyarbakır'a götürdüler." deyince, cihan paşanın oldu.

"Ama sultanım Diyarbakır Eyaleti'nde Hazzo beyi hanın damadı olduğundan bu cengden önce hanın yanında idi. Hâlâ askeriyle Hazzo Beyi Murtaza Bey Bitlis içindedir ve Diyarbakır beyinden Cıska beyi han yanındadır. Ve sizin Van Eyaleti'nden Zirikî beyi askeriyle han yanındadır. Ve sizin Van Eyaleti'nden Ispaird beyi, Kârkâr beyi, Şirvî beyi, Kârni beyi, Hirun beyi, Ağakis beyi, Kesân beyi, Müküş beyi, Berda beyi, Lâdik beyi, Erecik beyi, Dalegird beyi, Çobanlu beyi, Hakkâri hâkimi, Benî Kotur beyi ve Abagay beyi Evliyâ Bey, kısacası bu yazılan Van Eyaleti beylerinin hepsi hana yardım gönderip kendileri de size yardıma gelmek

Hanın can düşmanı olan Malazgird Beyi Mehmed Bey 3.000 seçkin yiğit ile ince karavul tayin olundu.

Tekman beyi ve Hınıs beyi sağ kola Muş beyi ile Adilcevaz beyi sol kola tayin olundu.

Diyarbakır beyi ile Bayezid Kalesi beyleri geride kalan askerin dündârı olarak tayin olundu.

Pinyanişi beyi 6.000 yiğit ile sağ ince karavula tayin olundu.

Gazikıran beyi solkola ince karavula ferman olundu.

Daha sonra bu Azgak Köyü'nden kalkıp Van Deryâsı kenarıyla Rahova adlı ovada Çalış Çayırı'nda bütün asker paşa otağını ortaya alıp herkes kollu kollarınca yerli yerlerine ip ipe dip dibe kurup İslâm ordusu içinde ancak dört adet anayollar alıkoyup gerisi kat kat çadırlar kurulup dört tarafa karavullar kondu.

Bu mahalde İslâm askerinden Rahova'nın sonuna dek ota otluğa giden hizmetçilerden 50 adet yiğitlerimizi hanın pusuda olan adamları basıp bir hayli ceng edip toprağa *[263a]* düşürüp başlarıyla 6 adet yiğitleri hana dil getirirler.

Han bunları sorguya çekerek ne kadar askeriniz vardır, Erzurum'dan gelen beyleri, top ve cebehane durumlarını sorar. Bu 6 adet yiğitlere onar altın bağışlayıp kelleleri de bunların terkilerine asıp orduya geldiler.

İslâm askeri bu yüzden şehit olanların kellelerini görüp bir yere defn edip bütün gaziler ateş parçası olup birbirlerini cenge teşvik etmeye başladılar.

Hemen tedbir sahibi paşa Van kulunun sağkol ağasını ota otluğa gidenlere serdar eyledi.

Ve bu mahalde Erzurum Eyaleti'nden Pasin beyi seçkin askeriyle, Avnik beyi silâhlı askerleriyle ve Kuzuçan beyi donanımlı ve mükemmel askeriyle 3 adet beyler kanunları üzre mehterhanelerini döğerek büyük alay ile paşa huzurundan geçtiler.

Paşa birer hil'at-i fâhire hediye etti. O an bu 3 adet sancakbeylerini İslâm ordusu çevresinde kondurup İslâm askerinin ota otluğa ve zahireye gidenlere karavul tayin olunup Van'ın sağ ve solkol ağası yine asker kalbi tayin olundu.

Ve bu mahalde ota giden yiğitler ve otluğa tayin olunan Erzurum beyleri pusu yerlerine adamlar koyup han tarafından nice yüz adamlar at ve it oğlanları üzerine saldırıp kelle almak sadedinde iken hemen pusu yerlerinden Erzurum beyleri ve yiğitleri han askeri içine girip bir güzel vuruştular. Rojikîlerden 70 kelle ve yirmi

dördü Yezidî Kürdü dil [esir] tutulup kelle ve diller ile Erzurum beyleri alay ile gelip paşadan hil'atler ve başlarına çelengler sokulup bütün kelleleri otak önünde bıraktılar.

Paşa dilleri birer birer söyletip Yağcıoğlu adlı bir söz ebesi, açık dilli adam, pervasızca:

"Vallahi sultanım hâlâ hanın başında 10.000 tüfeng-atıcı metristedir ve 10.000 atlı asker dahi hazırdır. Ve 50.000 eli harbalı, câb tirkeşli ve tüfeng-atıcı reâyâ ve berâyâ Bitlis Şehri'nin dört tarafını beşer altışar kat kuşatıp o kayalıkların içine metrisler yapıp hâlâ şehri kuşatıp korurlar. Kaleye Kara Ali Ağa adlı bir ağasını 3.000 tüfeng-atıcı Rojikî, Halitî, Çekvânî ve Celo kavimleriyle kaleyi doldurup korurlar. Ve han da bağında kendi askeriyle bağını korur. Orada da tam 3.000 tüfeng-atıcı mevcuttur ama sultanım siz saadetle Adilcevaz Kalesi'ne geleliden beri bizim Bitlis Şehri içinde bütün halk, han askeri zulmünden mallarıyla dağlara ve taşlara kaçıp avrat oğlan çekilmede ve evler yağmalanmada. Şehir içinde bir feryat ve figan vardır ki gece gündüz mahşerden bir belirti olmadadır." deyince tedbirli paşa bu dilin açık dilinden hoşlanıp

"Dahi beri gel ne beylerden imdat geldi." dedi. Doğru sözlü zarif herif:

"Vallahi sultanım Diyarbakır Eyaleti'nden Çapakçur beyi ve Çemişgezek beyi hanın yardımına gelirken Diyarbakır valisi duyup asker gönderip,

'Siz niçin fermansız padişaha âsî olan hana imdat edersiz' deyip Diyarbakır veziri askeri gelip Çemişgezek beyini ve Çapakçur beyinin ikisini dahi bağlayıp ile Diyarbakır'a götürdüler." deyince, cihan paşanın oldu.

"Ama sultanım Diyarbakır Eyaleti'nde Hazzo beyi hanın damadı olduğundan bu cengden önce hanın yanında idi. Hâlâ askeriyle Hazzo Beyi Murtaza Bey Bitlis içindedir ve Diyarbakır beyinden Cıska beyi han yanındadır. Ve sizin Van Eyaleti'nden Zirikî beyi askeriyle han yanındadır. Ve sizin Van Eyaleti'nden Ispaird beyi, Kârkâr beyi, Şirvî beyi, Kârni beyi, Hirun beyi, Ağakis beyi, Kesân beyi, Müküş beyi, Berda beyi, Lâdik beyi, Erecik beyi, Dalegird beyi, Çobanlu beyi, Hakkâri hâkimi, Benî Kotur beyi ve Abagay beyi Evliyâ Bey, kısacası bu yazılan Van Eyaleti beylerinin hepsi hana yardım gönderip kendileri de size yardıma gelmek

üzerelerdir. Ama gelmezler, hâlâ bu ensenizdeki dağlar içinde pusu yerlerinde saklanmışlardır. 'Ahvâl neye müncer olur?' diye onlar pusularda sizi beklemektedirler. *Allah saklasın* eğer siz han cenginde yenilirseniz, onlar dağlardan sizin ardınızı alıp sizi han üzere götürmeye sebep olan bütün Vanlıyı kılıçtan geçirirler.

"Eğer koca vezir bu Yağcıoğlu sözünü dinlersen, handan korkma, onlar Rojikî kavmidir, cengâver değillerdir ve hepsi hana kırgınlardır. Ama bu size yardıma gelen yukarıda saydığım Kürt beylerinden sakının, *[263b]* Zira onlar han ile *billah ve tallah ile yemin* edip handan donluk hediyeler almışlardır. Gafil olmayın ey vezir!", dedi.

"Ama sultanım yüce zatınız daha önce Diyarbakır valisiyken yardım istemişsiniz. Onlar da 20.000 asker ile gelmek üzere zatınız da 70.000 asker ile bu mahalle geldiğinizde Bitlis Şehri içinde han askeri içre bir dedikodu, ürküntü ve korku düşüp,

'İki amansız asker arasında kaldık, yaman-ender-yaman oldu' diye Bitlis içinde hâlâ kıyametten bir işaret olup ama yine cenge hazırdırlar. Zira Diyarbakır tarafında Deliklikaya yollarını bu sizin tarafınızda Dehdivan ve Avih kayalarını kapatıp onar kat metris çatmıştır ve hâlâ han pür-silâh cengâver (---) bin askere sahiptir." diye bu dil, iki tarafın hâllerinden böyle olduğu gibi art niyetsiz gerçek haberlerini verdiğinden paşa bu hakire 100 altın bağışlayıp serbest bıraktı ve yanına adam koşup han tarafına gönderdi.

Tedbirli Paşa 19 adet dilleri (tercümanları) de söyletmeyi istediğinden hepsi *"Nizânem, haber-i hanîte"* diye asla bir haber söylemediler.

Hemen öfkeli paşa on dokuzunun da otak önünde başlarını kestirip çevgân top gibi kelleleri yuvarlandı.

Ve anılan günde Çalış Çayırı adlı yerden göçüp deryâ gibi asker ile Van Deryâsı kenarıyla güney tarafa 3 saatte,

Tahtıvan Hanı menzili: Van veziri hâssı subaşılığı olduğu yukarıda imaretleriyle yazılmıştır. Bu mahalde Diyarbakır askerine çaşıtlar ile mektuplar gönderip Ramazan ayının 24. Pazartesi günü [28.07.1655] "Hanın ardından urasız!" diye haber gitti

Yardımımıza gelmeyen Kürt beylerinin hepsine Van kulu tarafından çaşıtlar gidip Tahtıvan Sahrası'nda önceden olduğu gibi İslâm askeri ip ipe dip dibe çadırlarıyla konup Van Gölü'nden başka

tarafa korumak için çarhacı askeri kullar koyup bütün beylerin nöbetleri davul ve kudümleri çalmak ferman olundu. İlk başta Melek Paşa'nın, sonran Hakkâri hâkiminin, ardından Mahmudî hâkiminin, kısacası 48 adet sancakbeylerini davulları dövülünce Rahova Sahrası'nda İslâm ordusu sevinir ve safâ ederlerdi.

Ertesi gün İslâm ordusuna dellâllar çağırıp 10 gün oturak ferman olundu. Anılan 22 adet cebehane gemileri Tahtıvan Limanı'na esenlikle geldi ve tüfeng şenlikleri olup bütün silâhlarıyla gemilerden çıkarıp paşanın otağı önüne tertip üzere dizip levazımatlarıyla hazır oldukdan sonra ikindiden sonra vezirin otağında yemekler yendi. Gülbâng-ı Muhammedî sesi üç nöbet gelip Allah Allah sesleri göklere yükseldi. 70.000 gazilerin tüfenglerinden bir yaylım atıp bir yaylım 6 adet balyemez ve 4 adet şahî zarbzenlere de ateşler olup Rahovası Bitlis kayaları, dere ve depeleri gök gürültüsü gibi gürleyip şiddetli sesten yer ve gök tir tir titreyip Bitlis Han bu korkutucu sesi işitip ateşli sıtmaya yakalandı, diye haber geldi ve o günde top camızlarına memur olan ağaya haber gitti.

Ve ertesi gün 1.200 adet Mahmudî fili gibi camızlar geldi ama dahi sağkol Kürt beyleri gelmedi ve paşa "Olmaya, illâ hayr!" diye göz yumdu

Daha sonra bu Tahtıvan'dan batı tarafa Bitlis Şehri'ne doğru Rahova Ovası içinde ordunun merkezinde paşanın 12.000 seçkin askeri önü sıra ve 70 bayrak sekban ve sarıca piyadeleri içinde balyemez toplar, tam 50 adet şahî zarbzen topları ve dörder çift araba atları çekip Pinyanişi ince karavula ve sağda ve solda yine ince karavul beyleri, Mahmudî hâkimi sol çarhacı, Malazgird beyi sağ çarhacı, Van askerinin sağkol sağında ve solkol askeri solunda, diğer beyler memur olduğu kollarında, Bârgiri beyi ve Bayezid beyi geride kazandibi ve dündâr [artçı] asker ile gelmede.

Ama yardıma gelmeyen Van beylerinin taraflarına 9 adet bizimle olan beyleri bizim askerin sol tarafına memur edip anlar dahi dağlar içine ve yüksek tepeler üzerine karavullar ve gözetleyiciler edip ayak ayak sol tarafımızda adı geçen beyler de yürümede.

Bu minval üzre Melek Ahmed Paşa'nın sağını solunu, deryâ gibi iki kanat askeri kat kat dtutup âheste yürüyüş ile 48 adet yerde

bütün beylerin davulları dövülüp davul, kös, nakkâre, nefir ve zurna sesi mavi gök kubbesini inletti.

Ve bütün İslâm ordusunun mızrakları yalmanları, raht, koşum yancık, tuğ ve sancakların altınlı ve yaldızlı parıltıları dünyayı aydınlatan güneşin ışığı etkisiyle insanoğlunun gözlerini kamaştırırdı. *[264a]* Bu tertip üzere vakarlı paşa Rahova Sahrası'nı derya gibi askeri ile doldurup (---) saatte,

Hüsrev Paşa Hanı menzili: Paşa yine serdarlık kanunu üzere konup otağının dört tarafını İslâm askerleri kuşattı. Yine kanun üzere her tarafa ince karavullar, çarhalar ve otlukçular gitti. Bütün askere ferman olundu ki herkes cebe ve cevşeniyle pür-silâh atları yanında hazır durup gafil olmayalar, diye alay çavuşları tenbih eylediler.

Bu mahalde Çarhacı Mahmudî Beyi İbrahim Bey Papşen hanı yakınında iki dil [esir] tutup paşaya gönderdi. Paşa bunları söyletip "Vallah ve billah biz hanlı deyilıh biz Muşlıyıh" dediklerinde Paşa ikisini de salıverdi.

Yine bu mahalde Malazgird Beyi Çarhacı Mehmed Bey han tarafından 3 kelle ve 3 dil gönderdi. Paşa dilleri söyletip diller uzun dillilik ettiklerinden dilleri kellelerinden kesilip otağ önünde devletsiz başları yuvarlandı.

Paşa bu mahalde 700-800 adet *"Benim başkası değil!"* diyen seçkin Van askeriyle ve iç ağalarıyla pür-silâh olup Paşa kıyafet değiştirerek ordudan gizlice ve yavaşça çıkıp İslâm ordusunun dört tarafını gezip dolaşarak durumu anlamak için nice adamları söyletirdi. Kâh yaya olup ordu pazarı içinden geçerek ganimetleri seyredip İslâm ordusunun dip dibe bitişik konduklarını ve dört tarafta çarha ve karavullarını görüp istediği şekilde konulduğundan memnun olurdu. Paşa yine yoldaşları yanına geldi ve atına binip batı tarafta Bitlis hanının metrislerini [siperlerini] gezip görmeye Kasap Çeşmesi adlı mahalle varıp bir tüfeng menzili uzaklıkta mesafeden hanın metrislerini seyrettik.

Şanlı hanın metrisleri ve sayısız Rojikî askerlerinin anlatılması

Allah'ın büyüklüğü Koca Abdâl Han Abbasîoğulları'nın gayretin çekip bir metris yapmış ki gerçekten de Bitlis Dağları'nda bir İskender Seddi etmiş ki diller ile anlatılıp kalemler ile yazılmaz.

Ama zerre kadar da olsa duyduğumuzu denizde damla gibi yazalım.

Bu Metris adlı yer Bitlis Şehri'nin doğusu tarafında Rahova'ya çıkup Van'a gidecek mahalde Kasap Çeşmesi adlı derenin ağzında kuzey tarafında Dehdivan Dağı yani 10 adet yüksek dağlardır ki biri çok yüksek olduğundan ona Büyük [Yüksek] Dehdivan derler. Onun karşısında adı geçen Kasap Çeşmesi Deresi'nin güneyine de Alçak Divan derler bir yüksek dağdır. Onun ardında Avih Dağı derler yüksek bir dağdır. Daha 7 adet Elvend Dağı gibi yüksek dağlar vardır ama bu anılan Yüksek Dehdivan'ın zirvesinden Alçak Dehdivan'ın tepesine kadar bir uzun top menzili uzak mesafedir.

Bu iki dağın arası bir gayyâ deresi gibi dar ve sarp boğazdır. Bu Dehdivanların tâ tepelerinden aşağı dere içine varınca bir dağdan bir dağa yedişer kat Nemrud sedleri gibi metris duvarları yapmışlar. Bütün metrisler kat kat adam deryâsı olup tüm âlet ve silâhlarıyla hazır olup metrisler içinde Rojikî Kürdü kavmi karınca gibi kaynarlar.

Ve yedi kat metrisler binlerce renkte filandıra, bayrak, tuğ, sancak ve alemlerle süslenmiş ki Dehdivan Dağı lâlezâr ve gülistan gibi olmuş.

Bütün metrislerin yüzleri bizim ordu tarafında Rahova Sahrası'na bakmaktadır ki o taraftan bir insanın gelmesi mümkün değildir.

Bitlis'e girecek dere ağzını İskender Seddi ile o kadar sağlam etmiş ki ondan da bir kuş uçamaz

Büyük Dehdivan üzerinde hanın veziri yerinde Çâker Aka'sı 150 bayrak tüfeng-atıcı ile dip dibe olup başka kale gibi bir metris etmiş ki sanki Kahkahâ Seddidir.

Karşı alçak Dehdivan'ın yine en tepesinde Demâvend Kalesi gibi bir metris edip hanın ikinci akası Arab Halil Ağa kapanmıştı. Onda da karıncalar gibi savaşçı askerler hazırlar idi. İleri görüşlü Paşa dikkatle bakıp,

"Bu taraftan bunlara zafer mümkün değildir." deyip Büyük Dehdivan tarafında dağlar içine gidip kâh atla ve kâh yaya dolaşıp türlü türlü görüşmeler ve konuşmalar yaparak yüksek bir dağın zirvesine çıktık ki meğer ona Taklaban Dağı derlermiş. Gerçekte ondan bir kere düşen takla atarak kendini Bitlis Şehri'nde bulur. Bu

yüksek dağdan aşağı baktığımızda *azametullah* Bitlis Şehri'nin dört tarafını insan deryâsı kuşatmış, pür-silâh hazır dururlar.

Ve Bitlis Kalesi'nin burçları ve bedenleri toplar ile süslenmiş ve kalabalık asker ile döşenmiş olup bütün beden dişleri renk renk sancak ve bayraklar ile donatılmış. Paşa eline dürbününü alıp hayli uzak mesafede *[264b]* olan yerleri dürbün ile seyredip ne taraftan bu şehre yürüyüş edeceğini gözden geçirdi. Sonunda *"Büyüklerin himmeti dağları yerinden söker"* deyip yanında olan Kürt beyleriyle o yüksek dağın zirvesinde toplantı yapıp,

"İnşaallah hücum günü sen şu mahalden, sen şu dereden, sen şu tepeden, sen şu yerden atlı ve yayan yürüyüş edersiz." diye 18 adet beylere hücum edecek yerlerin gösterip,

"Bitlis Şehri'nin çevresinde sizler hazır olup biz aşağı Rahova Sahrası'nda Van askeriyle, Hakkâri askeriyle ve benim 12.000 askerimle büyük metrislere hücum edip "Allah Allah" deyip balyemez toplara ateşler ettikte sizler de bu görevlendirdiğim 18 yerden Bitlis Şehri'ne saldırın, ama askerinize tenbih edin uyarın, önce hanın arısını söndürelim, sonra hanın balını yiyelim. Başka reâyâ, berâyâya ve çocuklara kadınlara el koyup haneleri yağmalamasınlar. Sadece hemen hanı ele getirsinler ve hanın bağına el koyup kaleyi kuşatsınlar" diye tenbih edince hepsi,

"Başım gözüm üstüne" deyip bu hayırlı danışma üzere yemin billah ile Fâtiha okunup paşa ile İslâm ordusu tarafına giderken Rahova Sahrası'nın bir köşesinde bir yeşillik yerde kahvaltı yapmaya inip dört tarafa karavullar koyduk.

Yaratıcı'nın hikmeti: Askerin aşırı çokluğundan, yağmacı ve talancı kavminin fazlalığından İslâm ordusundan bir alay avcı ve talancı adamlar dağ taş ve pus dereler ve yol nedir bilmezler birer mağaracı kimseler hep birlikte Bitlis'in çevresini yağma etmeye giderken meğer han tarafından kurulan pusular içinde 600 adet seçkin Rojiki askeri var imiş. Bizim asker yağmacısı bu han askeri üstüne uğrayıp bir büyük ceng ederler. Biz paşa ile otururken bir tüfeng sesi duyduk, ama ne idüğünü anlayamadık. Bizim yağmacılardan 200 adamı han askeri aman vermeyip kılıçtan geçirir. Hepsi şehitlik şerbetini içip ve dünya üzüntülerini unuturlar. Bunların kellelerini hana götürürler. Tedbirli paşadan o mahalle adam varınca bu hâli görür.

Bu acı haber paşaya gelince "Bre bine" deyip göz açıp kapayıncaya kadar bunlara yakın varınca bütün başları bıraktırıp atlarımıza çok yüklendik. Mahmudî Beyi İbrahim Bey ileride bulunup hanlılar da Bitlis derelerine girme sadedinde iken İbrahim Bey onları çevirip çoğunun atları kalıp Bitlis Deresi'ne can atam derken onları da bağlayıp öbürlerine tüfeng attılar. Paşa da yetişip 600 han askerinden ancak 250'si yaya kayalıklara düşüp kurtuldular. 350'si hemen o mahalde kılıçtan geçti. Paşa bütün kelleleri leşleri yanında bıraktırıp bizim şehitlerin 200 adet kellelerini hemen o mahalle bir dere içinde bir bayır altında defn edip ikindiden sonra İslâm ordusuna girdik. Paşa:

"Bre bre şu namerd han gerçi hanesinde konuk olduğumuzda bize hokkabâz şekilli göründü ama tedbirli imiş. Pusu yerlerinde yiğit saklarmış. Tiz dellâllar çağırsınlar ki her kim çete, yağma ve talana giderse katlederim." diye yemin etti.

Dellâllar bunu ilan edip o gece bütün beylere fermanlar gitti ve taraf taraf her yere ince karavullar tayin olunup,

"Herkes çadırlarında hazır olsunlar ve çadırlarından bir hay huya çıkmasınlar, ata binmesinler, ateş yakmasınlar ve tüfeng atmasınlar." diye türlü türlü uyarı ve tenbihler olunup ordunun dört bir tarafına birer tüfeng menzili uzaklıkta kat kat ince karavullar konulup herkes çadırına hazır hâlde dururlardı. Zira yardıma gelmeyen Kürt beylerinden korkulurdu.

Bitlis Hanı Abdâl Han'ın tecrübeli olduğundan, tedbirli ve uyanık olup hile ve şeytanlıklarda zamanın yegânesi ve seçkini olduğundan ve askeri çok kalabalık olduğundan han bir gece ansızın hareketlenip gece baskını yapar, diye Paşa ve İslâm askeri korkarlardı.

Ama Allah âlimdir, o şanlı ve mazlum han kendi hâlinde bir şeyden haberi yok iken bir alay kovucu yaygaracılar günahsız hanı paşaya kovulayarak [dedikodu ederek], bütün fesatçı ve hasetler ister istemez günahsız hanı asî edip savaşa sürüklediler.

Sonunda Han da Abbasîoğulları hamiyetini ve gayretini gösterip 30-40 bin askeri başına toplayıp bu şekilde harekatlar eyleyip Ahlat Kalesi'nden beri kâh bizim asker Han tarafından ve kâh Han askeri bizim tarafımızdan kelle ve dil alırlardı.

Ama tedbirli Paşaya Pinyanişi beyi tarafından bir dil geldi, meğer gayet güzel konuşan söz ebesi dilli dil imiş, Paşa'ya:

"Sultanım, o imansız, kötü huylu han Yezidî Kürtlerinden, Halitî, Çekvânî, Bapirî, Celovî'den ve Temânî, Mervanî, *[265a]* Beddî, Tâtekî, Gevarî, Gevaşî, Bezikî, Modikî, Kanahî'den ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Yezidî kavimlerden tam 20.000 tüfeng-atıcı ve 40.000 çıplak atlı iyi biniciler toplayıp veziri Çâker Ağa ile bu evsiz barksız göçebe Kürtler Han'a yardımetmek için Dehdivan Dağı'nın Cehennem Deresi'nden bu gece sizi basacaklardır." diye bu hanın kalabalık askerinin özelliklerini, gösterişi, büyüklüğü ve cesareti tarafını o kadar övüp anlattı ki sanki Sâm-ı Nerîmân'ı ve Zâl ve Güstehem'i övücüler övmüştür. Meğer zavallı övücünün son övgüsü handa tamam olmuş. Paşa Şâtır Ali'ye bir işaret edip dahi fakir herif 'han şöyle der' derken ayak üzere kellesi ibrişim haliçeler üzerine yuvarlandı.

Gerçi paşa bir dil şeklinde casusluğa gelip hanı övdüğünden dolayı akıllı paşa hanın ne kadar askeri var idiğini bilirdi, ama hanın askerinin çokluğundan asla çekinmedi, morali bozulmadı ve üzüntüsünü göstermedi. Hiç kimseye de sıkıntısını anlatmadı. Doğru tedbirleri alıp çok lüzumlu olan eşyaları hazırlamak için gayret ederdi. Zira koca Melek Paşa Bağdad sulhunda, Derne ve Derteng sınırlarında, Sincar'ın Saçlı Dağı'nda, Bozcaada'yı küffâr donanması kuşattığında, Varna Kalesi'ni ve Özü Kalesi'ni Kazak-ı Âk bastığı cenglerde Koca Melek çok zafer kazanıp düşman kırmış yiğit bir vezir olduğundan değme düşmanın çokluğundan korkusu ve çekinmesi yok idi.

Ancak o günde Tarnı'nın hikmeti o kadar şiddetli sıcak olup paşaya tesir etti ki sıcak yüzünden paşanın dayanası kalmayıp nazik mizacları ateş pâre olup fevkalade kırgın idi ki konuşmaya dermanı yok idi. Ama yine böyle iken bütün İslâm ordusuna kalb kuvveti olması için iki yerden gayret kuşağını kuşanıp *himmet yüceliği imandandır* deyip bu ebyâtı terennüm ederdi. Beyt:

İki yerden kuşanalım yine gayret kılıcın
Bulaşup toz ile toprağa bu derdi çekelim

deyip asla bıkkınlık yüzünü göstermezdi.

Her koldan baş ve dil getirenlere, bir şey getirenlere, huzurunda yığılmış duran altın, guruş ve çil akçe ile karışmış maldan tüm yiğit gazilere ve işbaşında olanlara ihsanlar ederdi.

Ve kâhîce [gizlice] 1.000-2.000 adet "*Benim, başkası değil!*" diyen genç, yiğit, cesur ve yürekli erler, server ve hünerverler ile sabâ süratli atına binip dört tarafta olan karavulları dolaşırdı.

Bütün halkı güleryüz göstererek cenge teşvik ederdi ve gayret gösterip bizzat toplanan hanın çarhasına şahin süzülür gibi süzülüp akbaba sürüsü kargaya saldırır gibi saldırırdı.

Sağkol ve solkolda olan düşmana istediği gibi, sarp düşman kümelerine girip av alıp saf çıkardı. Gayet yiğit ve cesaret sahibi er idi.

Ramazan ayının (---) gününde bütün beylerle ve ileri gelenlerle danışma toplantısı yapıp görüş birliğiyle Ramazan gününü yiyip oruş tutmamaya karar verip bütün gazilere büyük bir ziyafetten sonra buyurdular ki:

"Ey Âl-i Osman beyleri ve ey iman seddi Van Kalesi'nin ileri gelenleri! İşte bu mahalle geldik ve birkaç gündür ki konaklayıp Kürt beyleri gele dedik, mümkün olup gelmediler. İmdi onların gelmesinden ümit kesip hemen han askeri cesaretlenip bizimle karşılaşmadan bir gün önce han ile karşılaşalım. Ya baht ola, ya taht." deyip toplantıda olanların hepsi,

"Emriniz başüstüne" dediler

Ama yine Diyarbakır tarafına giden çaşıtların [casusların] gelmesini beklemeye başladılar. Bu danışmadan sonra paşa efendimiz zırhını sırtına giyip seçkin iç ağaları ile Malazgird Beyi Mehmed Bey'in çadırına gönül alıp danışmaya gitti.

Başımızdan geçen korkunç olay: Paşa, Mehmed Bey'in çadırına danışmaya gittiğinde bu hakir otakda kalıp miftâh gulâmı, kilarcıbaşı ve İkbâl adlı birkaç seçkin hâs oğlanlarla biz de başka toplantı yapardık. Bu hakir oruçlu olduğundan iftâriye Şam fıstığı ve badem kırıp tak tuk edip eğlenirdim. Onu gördüm, bir al küheylân atlı elinde kantar sırığı ile çiğini kalkanıyla otağın sokakları iplerini kılıç ile parçalayıp üzerimize at çöğürüp,

"*Hani başa yiti* Melek Ahmed Paşa" dedi.

Gördük bir zebellâ gibi bir Kürt adamı. Hemen hakir:

"Neylersin paşayı?!" dedim.

"Şu mızrağı paşanın karnına sokarım" diye Kürt lisanı üzere,

"Ey keranji niy may gay paşa yite" diye Paşa'ya bir küfür salladı. Miftâh gulâmın *[265b]* aklı gözünde Abaza olduğundan,

"Gelin şu Kürdü öldürüp atını alalım" dedi. Hakir:

"Bre nistersiz?" diye bunları men ettim,

"Ey ulu işte paşa!" diye Yusuf Kethüda'nın çadırını gösterdim. Hemen paşanın adamları,

"Bu otak sokakların kılıç ile bu Kürt mü kesdi" diye çadır tokmağı, balta ve nacak üşürüp herîfi atıyla kaçırdılar.

Bu kere herif benim gösterdiğim gibi Yusuf Kethüda'yı aradığı paşa sanıp Yusuf Kethüda üzere şimşek gibi at bırakıp otağı içine girip kethüdaya bir mızrak öyle aşk etti ki sanki İpşir Paşa mızrağıdır. Hemen fakir Yusuf Kethüda can havliyle yerinden fırlayıp,

"Bre urun şu gidiyi!" deyince Kürd'ün mızrağı Yusuf Kethüda'nın yastığında saplanmış kalıp hemen namlı Kürt dal kılıç olup üzerine gelenleri onu onda kimini şunda yuvarlayıp parçaladı. Sonunda bu Kürde şu kadar yüz adam birkaç öldürücü darbe vurdular. Azgın Kürt, kudurmuş köpek gibi köpek cengi ederken meğer ilk başta bize Paşa'nın otağı yanına geldiğinde 20 adet seçkin serdengeçdi Yezidî yoldaşları Paşa otağının ardında hazır imişler, onlar da bu hâli görüp yoldaşlarını kurtarmak için yirmisi de dal-mızrak olup "Hov hov!." deyip Yusuf Kethüda çadırıyla paşa otağı arasındaki boşlukta binlerce adam çadırlarından çıktı. Öyle bir büyük ceng olmuştur ki 20 adam yüzlerce adamı yaralayıp 7 adamı da toprağa salıp şehit ettiler.

İşin sonunda bu 20 cesur Kürt çok derin denize düşer gibi asker deryâsı içine düşmüşlerdi. Önce kethüdaya hamle edenle 21 adet Kürt yiğitlerini topa tutulmuş maymuna döndürüp yetiştikleri yerde parça parça ettiler, mallarını ve atlarını Müslüman gaziler yağmalayıp kellelerini otağ önüne döküp cesetlerini Hüsrev Paşa Hanı yanında gömdüler.

Tanrı âlimdir ki bu kadar seyahatte onlar gibi cengâver yiğitler ve cesur ser [baş] verici serverler görmedim.

Meğer bu herifler Bitlis Hanı'ndan paralar ve hediyeler alıp eğer ölürler ise oğullarına ocaklu ulûfeleri kalmak üzere han ile sözleşip anlaşıp yiğitlik davası ile serdengeçtilik edip paşayı şehit etmeye gelmişler. Gerçekten de paşanın yoluna şehit mi oldular. Paşa bu hâli Mehmed Bey çadırında duyup artık çadırdan çadıra gezmez oldu ve gece gündüz sırtından zırhını çıkarmaz oldu.

Diğer garip macera: Ramazan ayının yine (---) günü bin kadar seçkin asker ile paşa yine han metrislerinin güney taraflarında olan metrisleri seyr etmeye gitti. Bütün metrislerin önleri ve ardları yığın

yığın fil cüssesi kadar sert taşlar ve hamam kubbeleri gibi büyük kayalar var.

Ve yüz binlerce mülhid çukurları, cehennem çukurları, gayyâ dereleri, sakar belleri, gayyâ yokuşları ve engel paçarızları etmişler ki nice bin tuzak ve geçitler var ki anlatması mümkün değildir.

Nice bin çukur cehennem yerleri ve nice bin pusu yerleri etmişler ki "Çatışma sırasında Osmanlı yürüyüş etmesin." diye binlerce hileli ve şeytanca büyük ağaçlar, kırıntılar ve çarh-ı felekler döküp Bitlis Şehri'ni bu günkü cenge mâni olacak paçarızlar ile kat kat kuşatmışlar. Gerçekten de Bitlis derelerini tehlikeli ve geçilmez derbend etmişler.

Her kat metrislere kat kat insan doldurmuşlar. Gerçekten de daha önce Tahtıvan altında yakalanan dillerin [esirlerin] sözleri doğru imiş. Kürtlerin bu gibi hilelerinden başka Bitlis'in dere ve tepelerde, bütün yüksek ve alçak tepelerinde, tutulmuş dere ağızlarında nice bin tüfeng-atıcı adamlar birbirlerine tirkeşip çeşit çeşit kulübe ve çadırlar ile bütün dağlar donanmış idi. Paşa bu adam deryâsını görüp:

"Bizden her kim bu adamlardan dil getirirse 100 altın veririm." dedi. Hemen Mahmudî'den Ali Han:

"Menim Melek Paşam, sen dua eyle. Ben bir adam getirirem ama öldürme." dedi. Paşa

"Yok öldürmem." deyince hemen Ali Han tüfengini eline alıp gitti ve göz açıp kapayıncaya kadar hepimiz bakarken hanın metrisine varıp girdi ve bir adam ile çıktı, Paşa huzuruna herif gelince yer öptü, yakasından tuttular. Paşa:

"Adam söyle, han askeri nicedir?" dedi. Herif:

"Bizim hâlimiz ve hanın perişan hâli köpek hâlidir ki siz Tahtıvan'a geldikten beri taraş köpek gibi açız. 'Ha bu gün ceng olur, ha yarın ceng olur, ya taht ya baht olup kurtulur' diye bu cehennem sıcağında ayda birer guruş için beklemeden usanıp kaçanlardan çok adamı han katletti *[266a]* ve sizin böyle gelişiniz hanı ve bizi helâk etti. Hatta dünkü gün hanın bağını asker basıp bütün zahiresini alıp handa bir buğday tanesi kalmadı. Reâyâ ise tamamen aç u zâc, bir taneye muhtaç, hâli harap reâyâlardır. Geriden de Diyarbakır askeri gürleyip gelmede. Bütün han askeri iki tehlikeli kapan arasında kapandılar" diye nice rahatlatıcı haberler söyledi. Paşa herife on altın verip serbest bıraktı.

Ve dili getiren Ali Han'a vad ettiği üzere 100 altın verdi. Geriye dönüp otağa giderken bir çemenzâr düzlük görüp "Öğle namazını edâ edelim." diye atından inip hakir ezan okuyup öğle namazını kıldıktan sonra paşa kıbleye yönelip,

"Ben dua edeyim, hepiniz âmîn deyin" buyurdular.

Melek Ahmed Paşa'nın duası: İki rekat hâcet namazı kılıp başını açıp o mübârek nûrânî yüzünü yere sürüp:

"İlâhî, kuvvet ve kudret, fursat ve nusret senindir. İnâyet, himâyet, hidâyet, izzet ve yükselme senindir. Yüce din gayretine bir fırka ümmet-i Muhammed kullarını başıma toplayıp elimi yüzüme alıp kapına dilenmeğe geldim. Bu hakir kul, Ahmed kulun eski dilencindir. Hiç eli boş gönderdiğin yoktur. Edegeldiğin ihsandır. Yine Sen Ebedî Padişah'tan dilerim ki yine Ahmed'in duasını kabul edip bu kadar kavmi yerindirme ve bu Yezidî haşeratını sevindirme!" diye yalvarıp dualar edip nemli gözlerinden Kızıldeniz gibi sicim gibi kanlı yaşlar boşanıp hepimiz "âmîn" deyip el yüze sürülünce,

"Müjde size ey oğullar, duamız muradımız üzere şast-ber-kabza dilimiz okumuz nişan verdi. İnşaallahu Taâlâ mansûr u muzafferiz." deyince mübârek gül cemali açılmış gül gibi gülüp henüz melek-çehre olmuş gülümseyerek şahbaz gibi koşumsuz saadetli Mahmudî atına binip hamd ü senâ ederek yularını Rahova Sahrası'na çevirip bazı hâs dostlarıyla, nice yüz Van ileri gelenleriyle ve nice iş görmüş iş erleriyle yular yulara at başı beraber konuşup İslâm ordusuna gelirken Van ağalarından Behlûloğlu, Demircioğlu ve Hüsrev Paşa yeğeni Deli Süleyman Beyler paşayı rahatlatmak için,

"İnşaallah koca vezir hayır duanızın berekâtıyla fırsat, nusret ve ganimet bizimdir." diye (---) hepsi gönül rızalarıyla paşanın uğuruna can ve baş vermeyi taahhüt ettiler. Paşa:

"Ben de onu öyle bilirim ki din-i mübin uğuruna çalışır bir alay Allah yolunda cihat eden gazi yiğitlersiz!" diye herkese hayr dualar etti.

Melek Ahmed Paşa'nın keşif ve kerameti hikâyesi

Bu mahalde Melek Ahmed Paşa efendimiz Van ağalarına dua edip orduya girerken Van ağalarına hitap edip:

"Gerçi ey ağa oğullarım, benim uğuruma ölmeye söz verip türlü türlü yiğitlik davası ettiniz. Ama şimdi şu bizim ordumuzun

içinden çıkup giden Kürt askerleri düşman olsa bizi görüp geriye dönüp üzerimize at bırakıp bir uğurdan hepsi hücum etseler, 'Bre koman gaziler!...' desem o düşmanlara nasıl saldırırdınız?" dedi. Van ağaları:

"Devletli vezir, uğuruna kurban olunca baş verip baş alırız. Elbette düşmana bir baş varır, vururuz." dediler. Hemen paşa sanki keşf edip,

"Bu gaza niyetine el-Fâtiha" deyip el yüze sürüldü.

Hemen paşa Silâhdar Süleyman Ağa'nın elinden kendi mızrağını alıp 12 boğumundan boğum boğum berk yapışup On İki İmam aşkına mübarek başı üzerinde fır fır çevirip meydana Mahmudî divne atı çökertip birkaç kere dolaşınca onu gördük, paşanın ceylân gibi siyah gözü kan çanağına dönüp yine bir hayli daha dolaşıp türlü türlü oyunlar ve silâhşörlükler ederken paşa orduya girmedi, bizim ordudan çıkıp Rahova yoluna giden 200 kadar Kürt atlılarının alarkadan ardları sıra bir hayli mesafe gidildiğinde Van ağaları,

"Sultanım, ordu geride kaldı. Bu taraf hanın yolu taraflarıdır. Biz o tarafta nişleriz?" dediler. Paşa:

"Ya şimdi sizinle ceng etmeğe Fâtiha okuduk. O Fâtiha hebâya mı gitsin. Elbette şimdi bir arbedemiz geçer." dedi. Söz sırasında,

"Bu bizim ordumuzdan çıkıp önümüz sıra giden Kürt yiğitleri hangi aşirettendir ve nereye giderler, bilir misiz?", diye sordu. Onlar da,

"Vallahi sultanım hâlâ bizim ordumuzda Kılbarak diyarından adamlar vardır. Şimdi ordumuzdan çıkıp âyâ ota otluğa mı giderler kim bilir?" dediler. *[266b]* Melek Paşa,

"Şimdi görürsüz." diye bu kadar uzun konuşma oluncaya kadar anılan atlılar ordudan ayrıldılar.

Meğer Muş Sahrası'na gidecek çatal yol başında bizim Pinyanişi beyi ince karavul ileride imişler. Hemen bizim ordudan çıkan önümüzce giden bu atlılar ince karavulumuz üzre "Allah Allah!" deyip at kodular.

Bizim karavul bunların bizim ordu tarafından geldiklerinden bizim asker sanıp yavaşça hareket ederler. Hemen iki asker birbirlerine karılıp katılıp birbirlerinden nice yüz tüfengler atılıp hemen Melek Ahmed Paşa,

"İşte Fâtiha bunlar için okundu. Bre silâha el edin!" deyip at başı beraber kurt lingi ile giderken onu gördüm, bizim karavullar habersiz olduğundan yan verip bize doğru firara yüz tutunca, hemen bunları bozan 200 adet atlılar karavulcuları kovarak başlarından başlıklarını boğazlarına geçirip, "han han" diyerek dalkılıç ve dalmızrak ve tüfeng atarak geldiklerinde bizim paşanın ve Van ağalarının atları yüğrük olanları han atlılarına giriştiler. Karavulcular da gördüler ki paşalı ve Vanlı hızır gibi yetişip hemen karavulcular taze can bulup kaçarken geri dönek edip yeniden cenge başlayınca paşa da 700-800 atlı ile yetişti. Paşa derhal üç Kürdü mızrağıyla aktardı ve "Koma kurtlarım" diye naralar haykırdı ki sanki gök gürültüsü gibi naralar atardı.

Sözün kısası, bir an kalmayıp 200 Kürtten az can kurtulup hana canlarıyla varamadılar. Birkaçını paşa söyletip,

"Vallahi 200 yiğit handan ihsan alıp yiğitlik göstermek için can düşmanım olan Malazgird beyini katletmeye Bitlis'ten 200 yiğit birer birer çıkıp sizin orduda deryâ gibi asker içinde toplanıp öskes Mehmed Beyi 200 atlı çar aparabilmedik. Sonunda boş gitmeyelim diye karavula gelirken sizi geriden gördük. Ama seçmezdik ve otluğa gelirler, derdik. Sonra sizi kaybedip karavula sataştık. O çatışmada siz de bize sataştınız. Emir Yaratıcı'nındır. Hak belâ versin, han bizi candan etti, yerin dibine bata" diye hana beddua ettiklerinden paşa ikisini serbest bıraktı, birkaçı da yaya kaçıp 185 kelle ve 200 küheylân atları ganimet oldu. Bütün kelleleri mızrak süsü edip orduya gün batmadan zaferle gelip bizimle bile olan Van ağaları,

"Paşa'nın Fâtiha okuyup 'Bu ileride gidenler kimdir?', diye sorup 'Şimdi görürsüz?' diye nice çeşit anlamlı sözler seylemesi gerçekten de keşf ü kerametti̇r" diye yemin ederlerdi. Demircioğlu ise paşanın,

"Ya bizim ordu içinden çıkan adamlar düşman olup üzerimize gelse nice ederdiniz?", dediği gelip çıktığını dil pelesengi etmişti. Ve Demircioğlu,

"Bu keşf ü kerametti̇r", diye Müslüman gaziler içinde yayıp o cengde yaralanıp Van'a dek gitmişti.

Bu keşf ü kerameti çok Müslüman görüp "Melek gibi bir duası kabul olunan vezirin zamanında böyle bir gazada bulunalım" diye bütün gaziler birbirlerini cenge teşvik eyleyip her yiğit silâhlarıyla hazır beklerdi.

Ertesi sabahleyin bu çatışmada bulunan Van ağalarına ağır hil'at-i fâhireler giydirip ve başlarına gümüş çelengler sokup diğer akranları arasında seçkin yapıldı. Ve Paşa, kethüdası Yusuf Ağa'ya tenbih edip buyurdular ki

"Ey Yusuf bütün sancakbeylerine, diğer Van ağalarına, bölükbaşılara ve diğer iş erlerine yumuşaklık ile sözler söyleyip güler yüzle vaatler ederek ve her birine mümkün olduğu mertebe ihsanlar eyleyip hatırlarını hoş tutmaya çalışıp hepsini cenge teşvik eyle." diye nice bunun gibi öğütler verdi. Gerçekten de Yusuf Kethüda da malı, canı ve başıyla küçük ve büyüğe, genç ve yaşlıya öyle iltifatlar eder, gönüllerini alır yakınlık gösterirdi ki anlatılmazdı.

Ve deryâ gibi Van askerleri de bu kadar yakınlıkları, lütuf, kerem ve iltifatları görüp bütün asker han üzere cenge can atarlardı. Ve diğer askerî bölükler gökyüzünün mavi bulutları ve ansızın gelen siyah sel gibi orduda bütün gaziler günden güne artmada olup deniz dalgaları gibi dalgalanıp han askerini kanda boğmaya giderlerdi.

Yaratıcı'nın hikmeti ertesi gün, Ramazan ayının (---) günü Âsitâne tarafından bir Dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı ile bir adet ferman gelip,

"Van Eyaleti'nde sekban ve sarıca saklamayıp bulundukları yerde katledesin" diye padişah fermanı okununca hemen paşa,

"Emir padişahımındır!", deyip kendi sarıcalarından 100 adet yiğitlerini kendine iç ağası edip,

"Padişah fermanını yerine getiririz!" *[267a]* diye sefer üzere olduğundan göz yumdu.

Yine o gün Van'ın Kürt beylerinden Şirvan Beyi Tatar Bey oğlunun 3.000 adet silâhlı askeri kethüdasıyla gelip alay gösterip kethüdası hil'at giyip zahireye gidenlere tayin olundular, ama beyi gelmediğinden paşa gücendi ama belli etmedi.

Yine bu anılan günde kuşluk vaktinde Hizan beyinden kethüdasıyla 3.000 asker yardıma gelip kethüdası hil'at giyip Papşin hanı tarafında karavula tayin olundular.

Ve yine yevm-i mezbûrda Kârni beyinden 2.000 âdem kethüdasıyla gelip Rahova'da Zerde Han tarafında karavula tayin olundu.

Ve Ispaird beyi tarafından yine 2.000 adam kethüdasıyla gelip hil'at giyip dağlar tarafına memur olup dağlara topuzlarıyla karınca gibi tırmaşıp karavul beklerlerdi.

Ama bu 4 adet beylerin günah savmak kabilinden azıcık adamları gelip kendileri gelmediklerinden deryâ gönüllü Paşa gayet incinip "Olmaya illâ hayr!" dedi.

Ama gariplik bunda ki bunlardan başka Kârkâr beyi, Kesân beyi, Ağakis beyi, Benî Kotur, Berda, Erecik, Şureger, Çobanlı, Dalegird, Zirikî, Kürladik ve Müküs beyi, bu kadar Van beylerinden ne yardımları ve ne kendileri geldi. Bir yalancıktan özür dileyen mektupları bile gelmedi. Paşa bunlara da zorunlu olarak göz yumdu. Ama tedbirli Paşa bu yardıma gelen 4 adet bey askerleri ceng sırasında bir döneklik etmesinler, askere bir zarar vermesinler ve ayaklanmasınlar, diye her beyin askerleri içine kendi güvendiği ağalarından birer mansıb ağaları ikişer yüz pür-silâh Rumeli yiğitleriyle Kürt askeri içine koydu ve "Basîret üzre olun!", diye tenbih etti.

Yaratıcı'nın hikmeti, yine o gün Diyarbakır'a asker talebine gönderdiğimiz çaşıtlar [casus, elçi] dağdan dağa geçe geçe yürüyüp Muş Sahrası'ndan Paşa'ya gelip Diyarbakır valisinden ve yardıma memur Diyarbakır serdarından mektuplar gelip,

"Benim efendim! Ferman-ı şerifiniz ile (---) (---) sancak yerin seçkin askerini talep edip mübarek Ramazanın yirmi beşinci Pazarertesi [29.07.1655] gün uğurlu saatte Bitlis Şehri'ne giresiz, diye ferman etmişsiz. Hâlâ bu mektup yazıldığında Kefender Kalesi altına gelinmiştir. O fermanınız hesabı üzre yarınki gün Bitlis Şehri üzere Allah deyip girmeğe kavl-i karar olunmuştur. Hemen sultanımın bir haberine dahi muntazırız." diye haberler gelince paşa çok sevinip sanki zühre raksı etti. Sevincinden haber aparıcıya [getiriciye] yüz mümessek altın verdi, o an yine mektuplar ile bu gelen çaşıtı gönderip elbette yarın kuşluk vaktinde "Bitlis üzre yürüyesiz" diye gizliden çaşıtlar gitti.

Acep hikmettir ki hanın metrislerinden ve Bitlis Şehri'nden han askeri bizim orduya açlıktan kaçıp gelmeye başladılar. Paşa işitti ki nice Kürd beyleri kümelerinde gizlenmiş, nice günden han askeri kaçıp gelmişlerdir, deyince hemen o an tedbirli paşa,

"Olmaya ki bir hile ile han, askerimiz içine asker koya." deyip dellâllar çağırttı ki,

"Ordu içinde han askerinden adam bulup kellesini getirirse 50 altın ve bir at donluğu vardır." diye dellâllar duyurduklarında bir gecede 3.000 kadar Han askeri dağlara ve gayrı bağlara kaçtılar.

O gece dört taraf karavullarına sıkı tenbih edilip ertesi gün bütün asker hazır dururken sol taraftaki dağlar içinde bir hây hûy olup bir hayli tüfengler atılıp bir anda 71 adet adamı karavulcular getirdiler. Paşa söyletince,

"Vallahi vezirim, kimimiz han adamıyız, kimimiz Diyarbakırlıyız, kimimiz Bitlisliyiz. Hanın zulmünden, açlıktan, geride Diyarbakır askeri korkusundan ve bu tarafta senün korkundan dağlara firar edelim derken cihanı karavullarınız tutup kuş uçurmazlar. Bizi dahi uçurmadılar ve kaçırmadılar, elimizi kolumuzu bağlayıp sultanımın huzuruna getirdiler." deyince âdil paşa bunları 300 kadar askere teslim edip Güzeldere tarafına götürüp koyverdiler. Bu hususta Paşa acayip adalet etti.

Sabah oldu. Ve,

Melek Ahmed Paşa'nın çok güzel bir rüyası

Fecir namazından sonra evrad ve zikirler okunduktan sonra bir hayli ağalar arasında Melek Ahmed Paşa efendimiz:

"Bu gece hayr ola, bir rüya gördüm." deyince dernekte olan herkes,

"Hayr ola sultanım!" dediler.

"Görürüm ki bir alay kara karıncalar ayağıma üşüp yürürler ama ısırmadılar. Lâkin içlerinden bir ulu kara karınca beli ince inciğime tırmaşıp durduğundan hayli gocunurdum. Onu gördüm, bir siyah kara karınca arık ve zayıf topraklı yer üzere seğirderek bu kadar bin adamı geçip bana gelip ayağıma çıkıp ısırdı ve gayet pek pek acıttı. *[267b]* Ben de can havliyle iki elimle baldırımı sığardım. Ayağıma çıkan bütün karıncalar helâk olup yere döküldüler. Onu gördüm nicesi dahi canlıca. Onlara merhamet edip içlerinden birkaçını çıkarıp on altısını Evliyâ'ya verip bunları yuvalarına koyduydum. Birkaçını Van Ağası Demircioğlu'na verip var şunları deliklerine ko, inşaallah kurtulur derken meğer ölmüş karıncalar içinde ayağımı ısıran kara zayıf karınca sağ imiş, ey imdi seni dahi azad edeyim, diye o karıncayı yerden alıp Yusuf Kethüda'ya verip 'Şu karıncayı timar eyle' dedim. Ve ölü karıncalar içinde elli altmış kadar diri karıncaları çıkarıp pabucumla vurup helâk eyledim, Allah hayr eyleye." diye rüyayı anlattığında herkes,

"Hayr ola!" dediler. Molla Mehmed Hakkâri:

"İnşaallah evvelki karıncaları öldürüpsen, han ile sulh u salâh olursen. Senden bir kara karınca dahi incinmeyiserdir" dedi. Hakir:

"Bana ki birkaç karınca bağışladın, han askeri bozulup ganimetten bana birkaç kara gözlü ve karınca belli köleler bağışlarsın." dedim. Paşa:

"İkisi de iyi yorum" deyip tebessüm edip *İlim Allah indinde* buyurdular.

Lemyezel'in hikmeti Bitlis Şehri'nin nice yüz adet âlimleri, sâlihleri ve ileri gelenleriniden adamlar gelip Paşanın ayak tozuna yüzler sürüp nice yüz kese vermeyi vaat edip hanın affını istediler. Mümkün olup istekleri bir şekilde kabul olunmadı. Paşa:

"Efendiler, bu hazırlık, evvel Van'dan kendine mektup gönderip kanuna davet ettiğim mahalde gerek idi. Şimden gerü ben bu kadar deryâ gibi askerle büyük sıkıntılar çekerek geldik. Bugünkü gün ya taht ola ya baht, varın söylen vaktine hazır olsun." diye bütün Bitlis'ten gelenleri eli boş geri döndürdü. Zirâ cenge hazır olmaları için bütün İslâm askerine tenbihler olunup herkes yıkanıp vasiyetler edip hazır olmuşlardı. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Van askerinin şiddetli savaşı ve şanlı hanın bozguna uğraması

23 Ramazan Salı 1065 [27.07.1655], bu senenin 24. Pazarertesi günü seher vaktinde bütün alay çavuşları İslâm ordusu içinde "bin-a ha!" deyip bağırarak gezip dolaşıp Serdar-ı muazzam Melek Ahmed Paşa'nın fermanı ile bütün İslâm ordusunu atlandırdılar. Daha önce işbilir adamların tayin ettikleri merkezlere gitmek için bütün beyler paşa otağına gelip paşanın hayr dualarıyla herkes memur olduğu yere gidip durdular. Ama geceden bütün yaya tüfeng-atıcılar ileri gidip pusu yerlerinde gizlendiler. Ancak ordu kalbinde paşa yanında kapıkulu yeniçerileri, Paşa'nın sekban ve sarıcaları ve Van'ın yaya neferatlarıyla hepsi 8.000 tüfeng-atıcı Paşa yanında kalmıştı. Geri kalan bütün yayalar görevlendirildikleri pusu yerlerine gitmişlerdi.

Önceden olduğu gibi yine karavullar gelip bütün görevli oldukları yerlere gidip 8.000 seçkin pür-silâh asker ile Mahmudî beyi sağ

çarkaya gitti ve 8.000 yiğit ile Malazgird beyi sol çarkaya gitti ve 6.000 yiğit ile Mahmudî'den Şeref Bey ve Bayezid beyi orta çarkaya gitti.

Erciş, Adilcevaz, Muş, Tekman, Kuzuçan, Pasin, Avnik ve Hınıs beyleri hepsi sağ cenah oldular.

Ve Kârni, Hirun, Ispaird, Müküs, Şirvî ve Kesân beylerinin askerleri sol tarafa cenah olup 12.000 asker ile Hakkâri hanı Paşa'nın kendi çarhası ve yüğrük bayrağı önünde Hakkâri öncü asker oldu.

Ve diğer Kürt beylerinden Zirikî beyi askeri, Ağakis ve Benî Kotur'dan, Berda ve Erecik'den, Şureger, Çobanlu, Dalegird ve Kürladik beylerinin toplam 10.000 asker ile ve bütün seyis, saraç, akkâm, meş'alciyân, orducu ve pazarcılar ile hizmetçileri 20.000 asker İslâm ordusunun yurd yerinde kazandibi adlı asker kalıp ordu etrafında karavullar tayin olunmak ferman olunup yurd yerini sağlam edip;

Sonra Van kulunun (---) adet sağkolu paşanın sağında ve sol-kolu hepsi (---) adet paşanın solunda hazır durdular. 27 sancak asker Paşa'nın sağında ve solunda hazır oldular.

Ve Van Kalesi yayalarıyla diğer kale neferatlarının askeriyle Hakkâri piyâdeleri ve kapıkulunun 6 oda yeniçeri, cebeci, topçu, hisar azebi ve hisar erleri tamamı 12.000 yaya asker içinde 28 adet ayrı sancak olup bu yaya askerler içinde *[268a]* 50 adet şahî toplar, 10 parça kolomburna toplar ve 4 parça balyemez topları bu yaya asker içinde Van camızları çekerek Van kulunun Yaşlı, Taşlı, Hasanî ve Hüseynî dedikleri seçkin silâhlı askerleri anılan kale döven topların sağında ve solunda toplarla yavaşça gitmek ferman olunup 3.000 yaya serdengeçdi asker de toplar ardınca görevlendirildiler.

Sonra paşa askeri de tamamen hazır olup 12.000 seçkin paşa askeri bitişik durup tam üç buçuk saatte bu deryâ gibi asker yerli yerinde mükellef mükemmel olunca paşa "Uğurlu saattir!" diye Bismillah ile sırtına zırhını geyüpdür. Beyt:

Dağlar halka zırıhlar geyiripdir tenime
Cebe satmak nice olur göstereyim düşmenime

deyip mübârek tenine giyimini giyip *Bismillah* ile *"Hâricîler üzerine gaza niyetine!"* deyip ateş saçan kılıcını kemerine bağlayıp çadırında iki rekat namaz kılıp selâmdan sonra,

"İlâhî, Habîb'in yüzü suyuna, evim oğlanı dediğin Veys el-Karanî yüzü suyuna ve 77.000 tabakât-ı kümmelînden gavs-ı a'zam olan kulların yüzü suyuna beni yerindirme ve cümle İslâm askerini hatadan sakla" deyip el yüze sürdü. Ve bütün iç ağalarına,

"Atlanınız ve *Fetih suresi*ni okumaya başlan" deyince 450 adet iç oğlanları bir ağızdan *Feth-i şerif*e başlayıp kendileri otağ içinde cennet bağı tâvusu gibi gezip dolaşıp hemen bir kere saatine bakıp *elhamdülillah* deyip *Bismillahirrahmânirrahîm* ile çadırının gölgeliği altında Mahmudî divnesi atına yularsız şahbaz gibi binipdir. Beyt:

Ey süvâr-ı esb-i nâz olan rikâb-ı câna bas
Ceng meydânı senindir ayağın merdâne bas

diye Arap atına binip Van'ın bütün divan çavuşları,

"Seferin mübârek olsun. Cenâb-ı Bârî muzaffer etsin. Tanrı Taalâ padişaha ömürler versin, devlet ile çok yaşa" deyip dua ile alkışladıklarında Paşa bir kere meydana at çökertip sağı solu dolaşıp herkese selâm verip iki tarafında olan Müslüman gaziler selâmını alıp,

"Allah işin onara" dediler.

Rabbimin hikmeti, paşa rüzgâr gibi hızlı atına bindiğinde Vekilharc İbrahim Ağa, paşanın atı önünde 40 adet koyunları *"Allahu ekber"* tekbiriyle kurban edince, hemen 3 tane koyunun ayakları bağı çözülüp boğazlanmış iken birinin başı salınırken ikisi başsız ayağa kalkıp üçü de paşanın atı önü sıra bir hayli mesafe han tarafına doğru seğirtip gittiler. Nice bin Van askeri bu hâli görüp bu kadar bin asker içinden bir ağızdan bir "Allah Allah!" sesleri koptu ki yer ve gök gülbâng-ı Muhammedî sesleriyle dolup bütün Müslüman gaziler,

"Bu boğazlanmış kurbanların yürümesi hayırdır ve ricâl-i gayb bizimle biledir." diye bütün Allah adamları sevinip alaylar dalga dalga, bölük bölük ve koş koş [alay alay] at başı beraber oldular. Beyt:

Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf
Gûyiyâ cenge durur nîze güzârân saf saf

anlamınca nice alaylar süslenip pusu yerleri tümden bezenip herkes at başı beraber kafadar, sırdaş, hâldaş, yoldaş ve karındaşlarıyla öpüşüp, görüşüp, gülüşüp birbirlerine vasiyet ederken çalıcı mehterbaşı, davul, kudüm ve çengî-harbî çalmağa izin isteyince akıllı paşa,

"Vakti değildir, dua mahallidir. Tiz alay çavuşları gelsin" deyince hepsi gelip,

"Varın, bütün İslâm askeri *Feth-i şerîf* okusunlar. Bilmeyenler *İzâ câ'e* sûresini ve *İhlâs-ı şerîf* ve *Fâtiha-i seb'u'l-mesânîyi* okusunlar" diye tenbih edip çavuşlar da bütün İslâm ordusuna tenbihler ettiğinde *Yaratıcı'nın büyüklüğü* İslâm askerleri içinde atlar üzerinde bir Kur'ân-ı Azim sesi koptu ki felekte melekler, *aleyke avnullah* dediler.

Bu minval üzere bütün asker Rahova Sahrası'nda çalkanıp âheste âheste gidip bütün çavuşlar taraf taraf, kol kol gezip,

"Bilin, âgah olun gaziler! Bugünkü gün Kerbelâ cengidir ki önünüzde bütün hasımlarınız Yezidî, Halitî ve Çekvânî Kürtleridir. Özür ve bahane ber-taraftır ki bugün sultan cengi ve Osmanoğlu kavgasıdır ki gafil olmayın." deyip bu beyti terennüm ederlerdi. Beyt:

Ecel gelir bir gün eder nakd-i hayâtını telef
Etme teğâfül aç gözün özr [ü] bahâne ber-taraf

deyip cümle halkı cenge kılındırırlardı.

Bu düzen üzere giderek hanın metrisleri belli olunca asker içinde hemen Paşa cengî-harbîler ısmarlayıp önce 3 kere gönülden *[268b]* gülbâng-ı Muhammedî çekilip yer ve gök titrerdi. Bunun ardından paşanın dokuz kat mehterhanesi, Van Eyaleti'nin 27 sancakbeyleri ve Erzurum'un yardıma gelen sancakbeylerinin davul ve kudümleriyle hepsi 38 yerde davul ve kudüm seslerinden yer ve gök güm güm gürleyip davul sesi Irak'a çıkardı ve renk renk sancaklar ve mızrak yalmanlarının parıltısından insanların gözleri kamaşırdı.

Ve nice bin bayraklar, sancaklar ve flandıraların şakırtısından ve aful aful sancaklar büklüm büklüm olup bayrakların şakırtısından ödler patlayıp renk renk sancaklar ile Rahova Sahrası

lâlezâr olup insanların seslerinden, bağırışlarından; at, kısrak ve deve selinden düşmanın ödü patlayıp, hayvanların ayak darbelerinden zemin parça parça olup siyah toz bulutları mavi bulutlara siyah duman gibi yükselip han askeri üzerine inerdi.

Bu minval üzere yıldızlar gibi kalabalık askerler bu Rahova Ovası'nda at ata ve yular yulara şöyle kalabalık olmuştu ki asker içinde bir fert bile yularını çekip geri kalmaya imkan olmazdı.

Bu tertip üzerine ceng davuluna tarralar vurulup savaş mahalline bir top menzili kalınca bütün iş erleriyle ve bütün beyler ile daha önce kararlaştırdıkları yerlere ve dağlara, taşlara İspir keçisi tırmaşır gibi ve karıncalar sarılır gibi yalçın kayalara bütün yaya ve atlılar tırmaştı. Malazgird beyi önce hanın veziri olan Çâker Ağa'nın olduğu Dehdivan Dağı'na yöneltilip hazır durdu ve sol tarafta Avih Dağı üzre metrisde olan hanın Arab Halil Ağası üzerine Şirvi beyi ve Kârni beyi havale edilip durdular.

Sözün kısası bütün İslâm ordusu Bitlis Şehri'nin dört tarafını ta geceden yayalar gidip ve gün ışığında deryâ gibi asker gidip şehri kat kat çevirip tamamen hazır oldukları haberi Paşa'ya geldi.

Hemen kuşluk vaktinde uğurlu ve talili saatte bir kere daha Allah denilip ceng-i harbîler çalınıp mahut işaret üzerine Paşa kolundan kolomburna ve balyemezler, Vanlı tarafından bütün şahîlere ateşler olup Allah Allah sesleri kopup *Allahın büyüklüğü* bu kadar topların gülleleri taşa, taşlar da başa isabet edince Han metrislerinde ayak direyenler bu kere darmadağınık ve allak bullak olup yine yerlerinde durur oldular. Onlar da içten ve cân u gönülden bir gülbâng-ı Muhammedî'ye yol buldurdular ki yerin altında arzı taşıyan öküzü titretip gözyüzünde melekler korkuya kapıldılar. Zirâ iki İslâm askeri; onlar da Allah Allah derler, bizim asker de Allah Allah derler. Bu pazarın alım-satımında hakir sustum ve hayran kaldım.

Sonunda bir yaylım toplar da metrislere atılınca bütün taşlı metris duvarları darmadağın olup yıkılan yerlerden İslâm askerleri Allah deyip dal kılıç metrisler içine girince iki asker birbirlerine karılıp katıldı, iki taraftan binlerce top ve tüfengler atıldı, iki deryâ gibi asker Nemrud ateşi içinde kaldı. O an mahşer gününden bir belirti olup siyah barudun dumanları gökyüzüne yükselince dost

düşman birbirlerini seçip Dehdivan Dağı'nın ta en tepesinde olan Han Veziri Çâker Ağa gördü ki Osmanlı askeri metrisler içinde kılıç vurup gelirler, tabyasında ayak direyip bir hayli ceng etti. Sonunda bu Çâker Ağa'yı Malazgird beyi ve Mahmudî beyi yerinden koparınca aşağı Bitlis Şehri'ne kaçtı

Ve paşa tarafından da bütün Van kuluna izin verilip aşağı Kasap Deresi tarafından Van askeri kasap gibi han askeri içine girip, "Kır a kır ha!" deyip Tanrı âlimdir metrisde kanlar kayalar üzere ırmaklar gibi çağlardı. Her bir siyah taş insan kanı ile kırmızı oldu.

Bu mahalde hakiri paşa efendim bir mendil ile Mahmudî Beyi İbrahim Bey'e gönderdi. 6 kölemle beye varıp paşanın selâmını bildirip hediye mendili verdiğimde bey o mahalde cihan kadar hoşlandı.

"Bey efendim, paşa hazretleri selâm edip buyurdular ki gayret benim değildir, gayret ve hamiyet Mahmudî ocağınındır. Göreyim onları din-i Muhammedî aşkına nice ceng ederler. Allah işlerini âsân eylesin, dediler." dedim. Hemen İbrahim Bey bütün askerine,

"Allah'ı, Muhammed'i seven sırtlarından zırhlarını çıkarsınlar." deyince derhal 3.000 zırhlı zırhlarını çıkarıp hepsi *[269a]* bir yere yığıp zırhlar yanında bin bin kadar koyup her biri birbirleriyle helâlleştiler. Hakir taaccüp edip,

"Be canım böyle ceng mahallinde gaziler cengâver olmağıçin zırh giyerler. Bunlar bu mahalde çıkarırlar." Bir yiğitten "Aslı ne ola?" diye sordum.

"Belî, bunlar şimdi büyük cenge girerler ki sâfî kurşun cengidir. Zira kurşun cenginde zırh fenâdır. Bir kurşun dokunsa zırhın halkalarını adamın vücuduna dıkıp adamı öldürmezse de gide gide yatağa düşürür. Ama zırh olmasa kurşun girip çıkar, ya ala, ya vere eder. Onun için bunlar zırhlarını çıkardılar. Gör ki Mahmudîler ne ceng ederler!" dedi.

Onu gördüm bu Mahmudî askerinin çoğu atlarını bırakıp iki bini yaya, üç bini atlı "Allah Allah!" deyip yarasa gibi tırnak vurarak kayalara çıkıp metrislerde karar etmiş olan han askerleri üzerine hücum ettiler.

Ne çâre hakir at üzerinde kalıp utancımdan geri dönemeyip dalgınlıkla Mahmudî kavmi içinde kaldım. Allah bilir ki bir kere başım dönüp gözüm karardı. Daha sonra canım yerine gelip korku ve ürkekliğim gidip gözlerim kan çanağına döndü. İki taraftan kurşun lanet yağmuru gibi yağar. Halkın kimi düşer, kimi kalkar ve kimi kalkmaz. Bu hâli görüp can başıma sıçrayıp o yalçın kayalar içinde hakir de elimden geldiği kadar bir hayli binicilik edip bolca fodullandık. Ama daha önce kıyamet başıma koptu sandık.

Gece ile giden nice bin yayalar sözleşildiği üzere atılan topların sesini işitikleri gibi onlar da Bitlis Kalesi'nin doğu tarafında Ayn-ı İskender Deresi metrislerine Allah deyip yürüyüş edip çat çat tüfengleşerek ol arafı onlar da süzüp şehre koyuldular.

Ve Avih Deresi'nden Erciş askeri girdiler, Taklaban Deresi'nden Adilcevaz askeri koyuldular ve Kasap Çeşmesi Boğazı'ndan bütün Van askeri aç kurt koyuna girer gibi girdiler. Katah Deresi'nden Muş beyi ve Tekman beyi giriştiler. Avih Deresi tarafından Kuzuçan beyi ve Pasin beyleri metrislere döküldüler.

Kısacası bütün İslâm askerleri topların atılması işaretlerinden işittikleri gibi Bitlis Şehri'nin dört tarafından sağlam metrislerden içeri göz karartıp "Allah Allah!" deyip girdiler ve birbirleriyle kafadar olup Han askerine öyle kılıçlar vurdular ki Merih-i felek bu kasaplığı kıskandı.

Hemen o an bozguna uğramış han askerleri bu içler acısı hâli gördüler ki içlerine Kassâb-ı Cömerd köçekleri girip canlarının istediği gibi baştan, koldan ve buttan kelle paça edip kırıp dökerler. Hemen onlar da sarp metrislerinde kapanıp var kuvveti pazuya getirip gönülden cenge başladılar.

Metrisden dışarı çıkmış bulunanlar gördüler ki dört taraflarını Osmanlı ve Vanlı askeri almış. Hemen onlar da bir yere toplanıp domuz topu olup kudurmuş köpek gibi ve sunar taraş zağar gibi her tarafa sunup iki asker "Allah Allah" diyerek birbirlerine karıldı ve katıldı. Metrislerinden nice bin tüfengler boşa atıldı.

O yürüyüşte bizim Muhammedî aşiretinden ancak bir at ölüp bir adam şehit oldu, 40 adam da yaralanıp nicesi attan tekerlenip yaralandı. Ama o gün Cenâb-ı Allah bizim askere o kadar kuvvet, kudret ve yardım verdi ki bu metrisler içinde hamam kubbesi kadar

taşlar, dere ve tepeler, nice bin mülhid çukurları, yukarıda yazıldığı üzere binlerce pusular, kapanlar ve şeytanlıklar var iken Tanrı'nın emriyle sanki İslâm ordusunun gözleri bu kadar engelleri, belâları ve tehlikeleri görmeyip yayalar Amr-ı Ayyâr gibi uçarak ve atlılar korkmadan çekinmeden at koparak kılıç vurup kelle ve dil alırlardı.

Hemen bizim tarafımızdan Hakkâri hanının yaya Celoları, metrislere kapananları görüp han askerine bir nöbet daha tüfenglerini sıkılayıp (doldurup) attırmaya aman vermeyip metris taşlarından ebâbil kuşu gibi kayadan kayaya uçup metrislere göz karartıp girince kılıç vurmaya başladılar.

Meğer daha önce Hakkâri Celovları ile han Rojikîsi aralarında kan düşmanlıkları var imiş. O eski düşmanlıktan dolayı Hakkâri'nin Celo kavmi, "Fırsat ganimettir" diye Van kuluyla birlik olup tam 3 saat metrisler *[269b]* içinde hanlıya öyle kılıçlar vurdular ki metrislerde hanlıdan bir can kalmayıp kanları kayalar üzerinde sel gibi aktı. Kılıç artıkları olanlar ayakları bağlı, kırık, dökük, hasta olup her biri amansız cellatlar elinde ellerini kafalarına bağladılar.

Ve nice bini yerlere serilip toz toprağa gömülüp, mecalsiz dermansız yatıp kimi "Âh!", kimi "İllallah!", kimi "Yâ Allah" ve kimi "Muhammedün Resûlullah" derken yine gözleri kızmış amansız asker onların "Ah illallah" dediklerine bakmayıp kelleleri çevgân topu gibi yuvarlayıp kellesini alırlardı. Kimisi kelle ağır yüktür diye kelle almaya tenezzül etmeylip hemen kellenin burnunu ve kulaklarını kesip kılıç kesesine koyup yükü hafif olup bir kelle daha kesmeye giderlerdi. Bu şekilde paşa huzuruna 20 kulak, 10 burun, 15 ve 20 burun ve 40 kulak ile gelmiş ulak ve solak yiğitler var idi.

Ama insaf hakkı budur ki bozmak, bozulmak Allah elindedir. Gerçekten de Han askerinin Rojikiyân'ında da yiğit, cesur, şahbaz, dilâver ve hünerli erler var imiş. Bunlar yenildiklerini anladıktan sonra insan kanı durmadan ırmaklar gibi akarken han askerinin "Benim diğeri değil!" diyen aşiret beylerinden Mudiki, Surplu, Gevarlı, Gevaşlı, Kanahlı ve Kefender Dereli kefenlerini boyunlarına sarıp Güzeldereli Muslı Ağa ile güzel birlik olup Haydarîler ile Haydar-ı Kerrâr gibi defalarca Hakkâri, Ercişli ve

Malazgirdli üzerine kılıç sallayıp Rojikî kılıcı vurmuşlardır ki bizim Hakkarî Çelolarını o kayalar içinde demet demet edip kırdılar.

Yine hanlılardan 40 bayrak Rojikî, Halitî, Çekvânî, Mudiki ve Yezidî ve Kanahiler kayalarda öbek öbek toplanıp arka arkaya verip Mâzenderânî gibi dalyan tüfenglerini ata ata cenge devam edip İslâm ordusuna öyle kurşunlar vurdular ki yanlarına bir kurşun menzili yakın varanlardan bir can kurtulmayıp yerlere insan cesetleri hasır gibi düştü.

Bu şekilde köpek cengi ederek Bitlis Kalesi eteğinde yıkılmış bir metris içine girip mülk edince bizim asker yine bu hanlıya saldırıp birebir ceng ederlerken Bitlis Kalesi'nden 7 adet toplar atılıp bizim asker dağılıp han askerleri metriste yalnız kaldılar.

Doğru bir görüşme

Hemen Mahmudî, Hakkâri, Malazgirdli, Ercişli, Adilcevazlı ve başka beyler bir yere yere toplanıp bir köşede

"Bre iş işten geçdi. Han bozuldu" diye bütün askerimiz şehre yağma ve çapula gittiler. Şimdi han askeri bu metriste kalınca belki han askeri bir hile ile tuzak kura. Bre buna çare deyip hakiri paşaya gönderip yardım istediler. Hemen hakir paşaya göz açıp kapayıncaya kadar yetişip,

"Sultanım, Kürt beyleri selâm ederler. Şimdi birkaç bin yardım askeri istediler" diye hikâyeyi bir bir anlattım. Hemen Paşa Yusuf Kethüda'yı 3.000 paşalıya serdar edip,

"Her yiğit atlarının soluk gemlerine birer beyaz mendil bellek assınlar ve bütün paşalı sarıklarının ikişer ucunu taylesân-ı Muhammedî gibi sarkıtsınlar", diye tedbirli paşa ferman edince asker ayrımı alâmeti ettiklerini bütün İslâm askeri bu hâli gördü. O an nice bin sarık parça parça olup herkes başları üzere muhattemlerine [kuşaklarına] ve alaca başlıkları üzerine beyaz Muhammedî sarık parçası taylesânlar sarkıtıp han askeri ile Osmanoğlu askeri belli oldu.

Zîrâ Han askerinin ve bizim Kürt askerinin başları Kızılbaş başları gibi alaca serbendli ve alaca şapik giymiş birbirine benzer Cemapur kavmi gibidir.

Zira cengde bizim tarafımızdan yaralanan ve şehit olanlardan nice yüz adamlarımızın başlarını bizim asker kesip paşaya getirip ödüllerini alırlardı. Sonunda böyle olmasın için yiğit vezir böyle

güzel bir tedbir düşünüp asker henüz taze can buldu. Hakir yardım haberini getirdiği sırada 3.000 adet seçkin Kürt yiğitleri ve 3.000 kadar acımasız Van askeri ile Melek Paşa Yusuf Kethüda'yı serdar edip,

"Yürü, yardımcın Allah ola!" deyip gönderince Yusuf Kethüda Hazret-i Hızır gibi Kürt beyleri imdadına yetişip anılan metrislere kapanan han askeri üzerine göz karartıp Allah Allah ile dört taraftan kol kol sarılıp küt-â-küt bu şekilde ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl olup öyle şiddetli savaş oldu ki gökte *[270a]* melekler beğendiler ve binlerce âferin eylediler.

Sonunda Han askeri Osmanoğlu'nun karşı konulmaz ve şiddetli saldırılarından *nahiv*ciler kaidesi üzre *"Firâren an-tevâli'l-kesürât"* deyip bir kere hepsi metrisleri içinden dal kılıç ile dışarı bizim askere bir kümeden koyuldular.

Bizim asker allak bullak olup o kayalıklarda bizim asker yine toplanıp köpek cengi ede ede Han askeri teper aşağı Bitlis Şehri'ne doğru kaçıp kale altına varıp emin olup kaleye girdiler. Gerçekten de Rüstemâne ceng edip çoğu kurtudular. Ama onlardan nicesi kurtulmayıp ateş saçan kılıçların dişinden zehirli içkiyi içip susanlar vadisinde sus-pus olup yerleri İran toprağı iken cehennem olup Hanefî Müslümanların elinde de kılıç yiyeceği oldular.

Sözün kısası böyle derinti yemsiz kalan bahtsız askerlerin dernekleri bozuldu, nicesi kılıçdan kurtulup kaleye çözüldü ve bütün Yezidî eşkıyalarının kelleleri kesildi. Ve melun Salman'ın da uğursuz kellesi terkiye asıldı ve bahtsız yayları yasıldı [kırıldı].

Gerçekten de Osmanoğlu'nun Van kulu gazileri bu savaşın cesaret meydanında namus sahibi olan yiğitleri o kadar hünerverlikler ettiler ki han askerlerinin kanlarından kayalar içre haliçler olup kimi şehadet getirir, kimi aman der. Amansız Van asekerleri bunlara aman ve zaman vermeyip kellelerini tenlerinden ayırıp zemine salarlardı.

Mudiki aşireti tarafından Abdâl Han'ın bozguna uğratılması

Çünki Abdâl Han gönül bağında kapanıp "Âyâ bu kötü hâl neye müncer ola!" derken bağdan dürbün ile gördü ki metrisleri içine Osmanlı askerleri koyulup felek kasabını kan dökücülüğünü

amansız askerin kana doymazlığını görüp can başına (derdine) düşüp bütün çoluk çocuğunu atlara bindirip götürmede yeğni ve kıymette pahalı değerli ve nadir eşyalarını alıp Mudiki Dağları'na 5.000 seçkin tüfeng-atıcı ile kaçtı.

Mudiki Ali Ağa'ya düşman iken sonunda ayağına varıp dahil düştü [sığındı]. Orada çoluk çocuğunu bırakıp bırakıp yalnız ve yüksük kalıp orada bir an durmayıp nice sarp dağlar aşıp kayboldu gitti.

Bu durumu tedbirli paşa duyunca hanın can düşmanı olan Malazgird Beyi Mehmed Bey'i 7.000 askerle Bitlis hanı üzerine serdar etti. Bu adı geçen Mehmed Bey, han ardı sıra arayıp gitmede.

Beri tarafta o hanende şansız Han'ın uğursuzluğu sebebiyle metrislerinde bu kadar bin Tanrı mahlûku haksız yere *Lâ ilâhe illallah* diyerek telef olup bütün metrisleri fethedildi. Bütün İslâm askeri Bitlis Şehri içine aç kurt koyuna girer gibi saldırıp şehri talan etmeye başladılar.

Sonunda Bitlis Şehri'nin ileri gelenlerinden, âlimler, salihler ve seyyidler alelacele paşanın atının ayağına yüzler sürüp yalvarıp yakarışlar edip,

"İmdad ve feryad ey yüce soylu vezir, hasmınız Han idi, Yaratıcı'ya hamd olsun bozguna uğrayıp kaçtı. Ya bu kadar ibâdullahı niçin yağmalattırırsınız?" diye paşaya yalvardıklarında istekleri kabul oldu. Hemen tedbirli paşa bütün Van Eyaleti beylerini, bütün ocak beylerini ve tüm ocak ağalarını hepsini at üstünde iken yanına getirtip uyarıp der:

"Padişah başıyçün ve şanı yüce Allah hakkiyçün eğer bu anda Bitlis Şehri içinde yağma, alan ve talanda adam bulup bir dahi feryatçılar gelip şikayet ederlerse sizi ebedi sürgün etmekle yetinmeyip başlarınızı keserim. Tiz şehre gidip yağmacılarınızın aldığı eşyaları sahiplerine geri verin. İşte ben de ardınızca şehre giderim. Siz bilirsiz." diye bu beylere ve ağalara bir sıkı verdi ki sıkılarından dızıkları [ödleri] koptu.

Ve Yusuf Kethüda'ya 2.000 yiğit verip,

"Yürü şehir içindeki yağmacıları katledip yağmaladıkları malları sahiplerine ver veya otağa getir." diye Kethüda beyin eline ferman verip Yusuf Kethüda şehre girerken 7 Kürdü gördü ki bir evden pek çok kıyafetle çıktılar. Ardı sıra eşya sahipleri feryat edince hemen kapı önünde yedisinin de kellelerini kesip şehre kırk

elli yerden dellâllar gönderdi. Ve birkaç yerde de yağmacıları kırıp şehrin içi güvenli oldu. *[270b]*

Ama uyarı öncesi binlerce asker Bitlis Şehri'ni yer yer yağmalayıp dağlara kaçtılar. Ama yine o mahalde bütün Kürt beylerine ve tüm iş erlerine fermanlar çıkıp uyarılar ve sıkılar yapılıp bir fakirin malına mülküne, küçük ve büyük evladına, çoluk çocuğuna kötülük ermedi. Ve bir aman dileyenin bir yumurtası gitmedi.

Bitlis Kalesi'nin kurtarılması danışma toplantısı

Ama bu şehir böyle güvenlikli yer olunca Bitlis Kalesi'nde kuşatma altında olan Yezidî, Halitî ve Çekvânî melunları şehir içinde gezen insanları kaleden kurşuna tutup nice habersiz adamları toprağa saldılar. Muzaffer Paşaya bu haberi bildirdiklerinde bütün İslâm askerleri henüz atlar üzerinde iken Bitlis Kalesi için bütün beyler ile ve tüm ocak ağalarıyla danıştılar. Bütün Van kulları:

"Devletli vezir! Tanrı'ya hamd olsun metrisler bozulup zaman-ı devletinde böyle fetih oldu. Ama bu Bitlis Kalesi'ni fethetmeyince gitme. Zira hanın bütün malı, mülkü ve cevâhir cinsi kıymetli metaları tamamen kaledDuring. Büyük bir heyecan ve gayretle kaleye sarılalım ve balyemez toplar vuralım. Olmaya illâ, hayr." dediler.

Van kulunun Yaşlı, Taşlı, Hasanî ve Hüseynî gazilerinin söz ustaları:

"Devletli vezir! Han bizim yedi yıllık Muş haracımızı ve şehir içre harbî kefereleri haracımızı zorbalıkla zabt edip yedi yıldan beri bize bir hardal tanesi vermedi. Hâlâ ellerimizde şer'î temessüklerimiz ve hüccet-i şeriflerimiz vardır ki hanın zimmetinde bu kadar mal kalıp bütün erzâkı bu sağlam kalededir. Toplar vuralım, Allah'ın emriyle fethedelim." dediklerinde ileri görüşlü Paşa:

"Sizin ve bizim hasmımız cansız han idi. Tanrı'ya hamd olsun firar etti. Bu kale padişahındır. Kaleye top çekince bu kale bir sarp sağlam hisardır. İhtimaldir ki kuşatması uzar sertleşir. Bu kere ferâğat etmek de müşkil. Mısra:

Hep halka dilâ ârız olan {cümleden ama} şol gayret-i akrân

demişler. Bizim de vezirler ve vekiller arasında akran gayreti çekeriz. Kaleyi döğerken şehir gerçekten yağmalanıp bu kadar ibâdullah dağılır ve perişan olur." buyurduklarında hemen bütün Van beyleri ve ileri gelenleri:

"Sultanım, sorumluluk bizim. Siz kaleyi kuşatın. Eğer reâyâ ve berâyâdan bir tane giderse bizler üstlenip birine bin verelim ve bütün askerimiz 40-50 bin de olursa da zabt u rabt edelim ki dağda ve bağda bir kişinin bir çöpü ve bir köşede bir insanın iğnesi giderse yerine çuvaldız verelim." diye bütün İslâm askeri kalenin feth olunmasını rica ettiklerinde istekleri kabul olup *Fâtiha* okundu. Başta kalede sığınanlara bir elçi gönderip,

"Kalenin anahtarlarını padişaha teslim edin" diye haber varıp elçilere,

"Kale hanındır, Osmanoğlu'nun kalede ne alâkası vardır. Osmanlı Kalesi olsa içinde Osmanlı kulu olurdu. Biz hepimiz han kullarıyız" deyip varan adamların birkaçını kaleden aşağı atmak isterler. Hele güç ile kurtulup cansız paşaya gelip başlarından geçenleri bir bir anlattıklarında bu isyanları mahkeme sicilline yazıldı.

Tedbirli paşa eline bir hüccet alıp bütün beylere, aşiret beylerine, iş erlerine ve bütün Müslüman gazilere kaleyi kuşatmak ferman olundu. Akşam vakti olduğundan Müslüman gaziler kalenin dört tarafını kuşatıp yattılar.

Diğer İslâm askeri Bitlis Şehri'nin doğu tarafında Rahova'ya çıkacak mahalde şanlı Paşa çadırlarını kurup birbirine bitişik şekilde yine dip dibe konup yine kanun üzere her tarafa sağlam kat kat karavullar konuldu. Şâfii vaktine kadar bütün Müslüman gaziler uykudan uyanıp ve top çekmekten usanıp 10.000 kadar asker karanlık gecede metrislere girip mülk edindiler.

Ve yedi yerden çitler ve siperler ardına toplar koyup hepsini mühimmat ve levazımatlarıyla hazır ettiler.

Hisar içinde sığınmış olan fitneciler Osmanlının bu hây huyunu duyup başlarına gelecekleri düşünüp, "*(Bir yere) girmeden evvel nasıl çıkacağını düşün. Çünkü her yerin girişi ve çıkışı vardır.*" manası üzere bir alay hulûlî kavim korku ve endişe içinde o karanlık gecede kaleyi meşaleler ile ve neft ve katran çıralarıya hisarı aydınlatıp "Allah yekdir yek." diye feryat ederlerdi.

Bu minval üzere fecir vakti olup *[271a]* kale halkı gördüler ki kalenin eteğinde olan dağlar, dere ve tepeler geceden sayısız asker ile dopdolu olmuş. Seher vakti ki oldu, beyt:

Seher çün germ olup bâzâr-ı mihrin
Asar altun terâzûsın sipihrin

Anınçün zühre germ etmişdi bâzâr
Ki nakd-i ömre kızgın müşterî var

Meğer mîzâna çekmiş Yûsuf'u mâh
Ki genc açmış Züleyhâ-yı sehergâh

Seherden doğdu çün nûr-ı İlâhî
Zümürrüd kubbenin zerrîn külâhı

Bu münasip beytler anlamınca bu cenge kızgın müşterîler yay burcunda Müşterî evinde ecel pazarı üzere müşterîler seherle bir kere Allah Allah seslerine yol buldurup kalenin ensesindeki dağlardan ve o kızıl çubuklu bağlardan ilk başta şahî toplarla, paşa kale döven balyemez toplara bir yaylım gülle gibi top güllelerini vurunca kalenin nice yerinden burçları ve bedenleri yaralanıp yıkılınca kalenin içinden bir feryat ve çığlıklar kopup "Aman aman ey Van Kalesi gazileri!" diye bağırıp çağırdılar.

Bu Bitlis Kalesi gerçi sarp hisardır ama ensesinde eğimleri olduğundan kale döven top darbelerine takat getiremeyip nice burçları, nice beden dişleri ve her siyah taşları doğancı pefteresi gibi atılıp her türlü taşları Hallâc-ı Mansûr yayından atılır gibi atılan topların darbından taşları atıldı. Zira bu kaleyi İskender'in fermanıyla İskender'in hazinedarı Bedlis adlı kölesi inşa edeliden beri bu kalenin burçları ve bedenleri öyle balyemez toplar yememiştir.

Bu içler acısı hâl üzerine kale içinden ağlaşmalar, bağrışmalar ve feryatlar göklere yükseldi. Onu gördük, kale kapısı üzerinde bir beyaz vere bayrağı dikilip paşanın tarafından güvenilir adamlar istediler. Derhal Yusuf Kethüda ve Van kulu ağalarından Demircioğlu kale altına geldiler, Van ağasını kale içine aldılar ve kale kethüdasını dışarı rehin verdiler. Arada Billah ve Tallah yemini ile kalenin bütün erkek ve kadınları, zengin ve yoksulları kılıç ve kefenleri boyunlarında gelip yalvarıp yakardılar. Kaleden dışarı

silâhsızca kıyafetleriyle orta kuşak ile çıkıp herkes taşra evlerine gideriz sandılar. Bunları nice bin sekban ve sarıca haşeretları çekerek paşanın çadırı önüne götürürken hepsi hayatından ümit kesip ölüm hâline alışmaya çalıştılar. Ecel kasabı hepsini paşanın çadırı önünde dizip kılıç vuracak mahalde o affedici Allah, paşanın kalbine bir af ilhamı bırakıp 700 kadar adamları serbest bıraktı.

Beri tarafta kale içinde Yusuf Kethüda kale kapısını kapatıp han kalesinde kapanan kale serdarına aman verdiği hâlde kuleden çıkmaz,

"Bre, kale ele geçti, çık taşra, seni vallahi paşadan kurtarayım." diye yemin billâh edince dışarı çıkıp kalenin anahtarlarını ve han sarayının hazinesi anahtarlarıyla kethüdaya 48 adet anahtarları teslim etti.

Yaratıcı'ya hamd olsun 1065 senesi Ramazanı'nın yirmi beşinci Salı [29.07.1655] günü Bitlis Kalesi kolaylıkla feth olup Yusuf Kethüda, baş bölükbaşıyı bin adet seçkin yiğit ile müstahfızan nasb edip hanın sarayının 300 adet odalarıyla hazine ve çilhanelerini zabt edip bu hakirin mührüyle mühürlenüp yine kale kapısını dışarıdan kapattı.

Han bağına da 10 bayrak sekban ve sarıca, 10 adet seçkin kapıcıbaşıları, Van kulundan bin adet seçkin pür-silâh askeri ve Divan Efendisi Gınayîzâde Ali Efendi'yi han bağına gönderip hanın 360 adet iç ve dış odalarının zabt eyledi. Sonra hanın bütün cebehanesi, hazinesi ve çilhanesiyle [hazinesiyle] zabt olunup kapucular kethüdası mührüyle mühürlenip kapucular kethüdası yine Bitlis'in aşağı kalesine gelince hemen Yusuf Kethüda kaleye kapanıp cenge âheng eden kale serdarı Kara Ali Ağa'yı, dizdarı, kethüdası ve diğer 700 adet haşeratlarının ellerini kafalarına bağladı.

Büyük alay ile bunlar giderken her biri kuzu gibi meleyip "hay oğul" ve "vay ana" ve "hay baba" diye ağlaşarak giderler ama bir ana baba günüdür ki sanki mahşer günüdür. Bu kötü, aşağılanmış hâlde 700 adet adamlar bağlı şekilde paşanın otağı önünde hepsi kanlı celladı bekleyip durdular.

Adaletli Paşa obasından gölgelik altında iskemle üzere demir atıp:

"Bunlar nedir?" der. Yusuf Kethüda:

"Kalede kapanıp *[271b]* padişaha âsî olup ceng edenlerdir?" dedi. Paşa:

"Ya demin kaleden çıkmış 700 eli bağlı ve ciğeri dağlı adamları âzâd ettim, ya onlar ne idi?" der. Yusuf Kethüda:

"Sultanım onlar kaleye aman ile bayrak dikip yine aman ile kaleden dışarı çıkanlardır ki onların hepsi şehirliler idi ki âzâd ettiniz, ama bu 700 adam amandan sonra bizi aldatıp han kulesine kapanan han kulları ve sekban ve sarıcalardır ki bunların katline üç gün önce hatt-ı şerif gelmiştir. Ferman sultanımındır." deyip Yusuf Kethüda sustu.

Ama bu divanda bin bir ayak bin ayak üzre durup, "Âya bu adamların hâlleri neye varır?" deyip seyre gelmişler. Cellatlarsa kılıç kabzasını ele alıp hazır olmuşlar. Hemen vakarlı paşa:

"Kanı [hani, nerede] bunların tıraşsız başları" dedikde serdarlarını ileri çektiler.

Paşa gördü ki serdarı bir kara suratlı Kara Ali adlı katli vacip, pis bir eşkıya çehreli mendebur, ama paşa buna pek dikkatle baktı,

"Ya bunlar nedir?" dedi.

"Bunlar onun askerleridir." deyince

"Tiz cellat" deyip o an otak önünde cellatlar, iç ağaları ve iç mehterleri bunların arasına girip göz açıp kapayıncaya kadar 70 tanesini kelle paça edip naaşlarını öbek öbek yığdılar.

Tanrı'nın hikmeti Abaza Mehter Receb birine yedi kere kılıç vurup zerre kadar kestiremedi, önce ise bunlardan sekizini kesmiş idi. Hemen bir daha öyle kılıç vurdu ki bu anılan herif yüzü üzere kapanıp ayağa kalkıp:

"Aman Paşa! Günahsızım ve başka diyardanım. Babam merhum Haleb'de saçımın içine bir kurşunlu heykel içine bir varak yazıp koymuştur. Bütün kaza ve belâdan ölünceye dek eminim. Onun için bana kılıç geçmez" deyince herifi paşa serbest bırakıp Van kulu gediği verip çerağ etti. Yine Paşa:

"Bre bunların serdarı olan şu kara belâya benzer Kara Arap'ı getirin!" deyince fakir Kara Ali Ağa'yı siyaset meydanına çökerttiler.

"Bre bizim Evliyâ Çelebi'yi çağırın!" deyince

"Buyurun sultanım." dedim.

"Bre gör Evliyâm, dün sabah divanda ahşam bir rüya gördüm. Ayağımı bir kara karınca pek ısırıp acıttı. Ama öbür karıncalar ayağımı ısırmadılar demedim mi. İşte ayağımı ısıran kara karınca

bu kâfirdir ki kalede kapandığından canımı acıtmıştı. Tiz bu nâmerdi katledin." diye cellat kılıcını sıyırınca hemen hakir:

"Aman sultanım rüyanızda buyurdunuz ki 'Ölü karıncalar içinde beni ısıran kara karıncayı çıkarıp Yusuf Kethüda'ya verip azat ettim' buyurdunuz idi. Yine şimdi buyurdunuz ki o karınca bu kara melundur, dediniz. Fetih suresinde Allahu Taalâ; "*Allah elçisinin rüyasını doğru çıkardı" [Kur'ân,* Fetih, 27] buyurur. Bu sultanımın doğru rüyasıdır. Rüyanızda serbest bıraktığınız hâlâ rüyada da bey başıyçün ve aziz şerif başıniçün ve *merhum u mağfûrun leh* efendimiz Gazi Murad Han rûhiyçün âzâd ediniz." diye yer öptüm. Hemen Paşa:

"Kaldırın şu melunu," deyince hemen Kara Ali siyaset divanında ayak üzere kalkıp:

"Devletli vezir! İkinci Diyarbakır valisi oldukda ben senin imrahorun Kara Ali değil miyim?" deyip bir kere âh edip ağladı. Paşa:

"Hay ol eski suçlu sen misin ki Saçlı Dağı Cengi'nde kaçıp bu cengde elime girdin. Bre urun şu melunun boynunu." deyince bildim ki Paşa yavaşıdı [sakinleşti]. Hemen yine ayağına yüzüm sürüp:

"Sultanım! Ölmüş karıncalar içinden ayağımı ısıran kara karıncayı âzâd edip Yusuf Kethüda'ya verdim, buyurdunuz. İşte dört tarafında kelle paça olmuş leşler öbek öbek ve yığın yığın olup yatarlar. Bu Kara Ali'yi leşler içinden âzâd ettiğiniz kara karınca budur ve rüyanızın tesiri dahi budur, aman sultanım âzâd ediniz." dedim. Paşa:

"Eyle olsun, ama bre melun o zaman sen Diyarbakır'da benden emirâhurum iken niçin kaçtın?" deyince Kara Ali:

"O zaman 'Çakal atım niçin zebundur?' diye elli değnek vurup halk içinde rüsvay olduğum ecilden ar edip Sincar'dan bir gecede Mardin Kalesi'ne, oradan Hasankeyf'e, oradan bu Bitlis hanına gelip kul olup çoluk çocuk sahibi oldum. Ama ol zamandan beri 50 değnek acısı hâlâ içimde durur. Günahsız idim, hâlâ hakkım sultanımın üstünde kalmıştır." dedi. Paşa:

"İşte nâmerd! Evvel haksız değnek yedinse şimdi onun karşılığında seni leşler içinden çıkarıp âzâd ettim" deyince Kara Ali yer öptü. Paşa:

"Ama nâmerd, benim ekmeğim ve tuzum ile büyüyesin, benim nâmımı nişanımı işitmedin mi ki eski hukuku gözetmeyip kaleye *[272a]* kapandın?" dedi,

"Elli değnek yediğimin acısından içimdeki derdim gitsin için kapandım" Paşa:

"Hay, kara Araplar deve kinli olur, derler. Yirmi yıldan sonra fırsat bilip kaleye kapandı. Ya melun! Ben kethüdamı gönderip kaleyi fethedeler, diğer insanlar kaleden çıkalar dedim, sen yine niçin kapandın" deyince,

"Ol mahalde Han efendimin ekmeğini yer idim. Onun ekmek ve tuz hakkını gözetip 'İki el bir baş içindir' diye ceng edip sizin metrisi basan askerinize top vurup cenge devam ettim. Tâ ki Han efendimizin kaçtığını işitip bu kadar bin adamlarımızın metriste kılıçtan geçtiğini görüp sultanımın 20 yıl önce ekmeğini yediğimi gözetip senin korkundan aman deyip kaleyi vermişken işte aman ile siyaset meydanına geldim. Aman ve zaman vermeyip acımasız cellat önüne çökerdin, ferman sultanımındır." diye çekinmeden ve korkmadan bunun gibi serbestçe sözler söylediğinden Paşa:

"Yiğittir melun, hep doğru söyler." diye paşa gülerek Kara Ali'ye bir hil'at-i fâhire giydirip Yusuf Kethüda'ya konuk verip serbest bıraktı. Ama bu Kara Ali ile kaleye kapanan 700 neferin Kara Ali'yi söyletmezden evvel 70 adedin kırmış idi ve 630'u elleri başları üzerinde dururlar idi. Paşa:

"Saadetli padişahımdan hatt-ı şerif geldiği üzere ben bunları kırarım. Tiz kıran kıranın olsun ve kıyafet ve eşyaları hep onların olsun" der ama Paşanın tabiatini bir fert anlayamadığından hiç bir kimsenin, huzurunda dem çekip bir adamı istemeye gücü yetmezdi.

Hemen yine hakir o kadar adam deryâsı içinde cüret edip mutlu Paşanın ayağına düşüp:

"Sultanım, dünkü rüyanızın tabirinde bu hakire 16 adet karınca verip bağışladım, buyurdunuz. *Kerem sahipleri sözünde dururlar*" dediğimde, Paşa:

"Allah bilir rüyada öyle gördüm. Var imdi Evliyâ'm şu katli vaciplerin içinden 16 adam, ama her birisiyçün Hazret-i Peygamber rûhuna birer hatm-i şerif oku." deyince, Hakir:

"Kırk hatm-i şerif okumaya başlayayım ve Hazret-i Risâlet'in, Çâr-yâr-ı Güzîn'in, bütün Deşt-i Kerbelâ şehitlerinin ve bütün kutupların mübarek ruhlarına hatm-i şeriflerin sevabını hibe

eyleyim. Her hatm-i şerîf için ikişer adamdan 80 adam bağışlayıp azad edin." dediğimde Tanrı'ya hamd olsun isteğimiz kabul edilip,

"Var imdi Evliyâ'm, eceli gelmişlerden sen adam al." deyince, Hemen hakir:

"İnşaallah hepsinin ecelleri gelmiş ola" diye bu siyâset meydanında "Bir Fâtiha" diye bağırdım. Bütün Müslüman gaziler Fâtiha okudular. Hakir hizmetçilerimle ve bazı Paşa çâşnigirleriyle katl olunacak eli bağlı adamlardan 40 adet adam çıkarırken 53 adam çıkarıp getirdiler. Paşa:

"Bre Evliyâ, bir Fâtiha sebebiyle cümlesini mi götürürsün, yetişir" dedi. Hakir:

"Sultanım; bu yiğit emirim, dedi, bu Abdülkâdir-i Cîlânî fukarasıyım, dedi. Bu, Allah beni bu bağlardan kurtarırsa hacc-ı şerîfe giderim dedi. Bu yiğit Hazret-i Hâlid ibn Velid evladındanım, dedi. Bu yiğit Diyarbakır'da sultanımın çâşnigiri idi. Bu yiğit 'Kürdüm, Abbasîoğulları neslindenim' dedi." dediğimde, Paşa:

"Bütün Kürtler Abbasîoğulları'ndan geçinirler, ama içlerinde Yezîdîleri vardır. Al, onları da var git, yeter, şimden gerü." dedi.

Sözün kısası, Tanrı'ya hamd olsun kırk hatm-i şerîf okuyum demek bereketiyle 60 adet adamları siyaset meydanından kaldırıp çadırıma gönderdim ve hepsinin ellerini çözüp yemek verdim ve yine paşanın otağına geldim. Gördüm ki Paşa'yı öfke tutmuş. Elinde değneğiyle padişah divanında iskemle üstünden kalkıp,

"Tiz şunları kıran kıranın olsun" diye bağırınca *el-azametullah* hemen bütün sekban ve sarıca haşeratları Kassâb-ı Cömerd köçekleri gibi eli bağlı ciğeri dağlı ibâdullahların aralarına sarıca haşeratları sarıca arılar gibi girip kılıç vurmaya başlayıp çimenlik sahra lâlezâr iken insan kanı ile kıpkırmızı oldu, garip insanlar inleyip her biri koyun kuzusundan ayrılıp meleştikleri gibi melil melil meleşip ve her biri kasaplar elinde mezbaha koyunları gibi meleşip bir çığlık, bağırış ve feryatlar olup mahşer gününden ve haşr meydanından bir gün oldu.

Bu mahalde Yaratıcı'nın emri ile bir Rojikî yiğidinin eli boşanıp celladın birinin elinden kılıcı kapıp 7 adama kılıç yetiştirip bütün halkı allak bullak edince hemen paşa "Vurman, vurman!" deyip fakir yiğidi azat edip Van kulu etti.

Daha sonra bütün paşa ağaları ve bütün Van ileri gelenleri bu kılıç şakırtısını görüp hepsinin yazıkları geldi. *[272b]* Hemen hakir:

"Bre ümmet-i Muhammed! Paşanın gözünde, bir adam arayıcısı görem, diye nazar eder ama biriniz varıp rica etmezsiniz. Görmez misiniz ki bana bir hatim bahanesiyle 60 adet eli bağlı adam bağışladı. Görmez misiniz, şu meydan insan kanı ile üç günden beri halice döndü. Bre varın adamlar rica edin. Paşanın gözünde ricacılar uçar!" deyince,

Hemen bizim Paşa ağaları ve Van ağaları hepsi paşanın ayağına düşüp yere yıkılıp,

"Yeter oldu sultanım, padişah fermanı yerine geldi. Kılıç artığı olanları cümle âzâd eylen." diye rica eylediler.

Derhal ricaları kabul olup 700 adam ki Kara Ali ile kaleden çıkmış idi, ancak 150 kadar adam kılıçtan geçmişti, geri kalanları kurtuluş şerbetini içmişti.

Kısacası, eğer bu cengi gördüğümüz gibi her şeyi tek tek yazsak Tanrı bilir bir ciltli savaşnâme olur.

Bu büyük savaş 1065 Ramazanı'nın 24. pazartesi [28.07.1655] günü olduğundan toplam 1065 kadar adam han tarafından gayrı şehit oldu.

Daha önce bu cenge gelirken Ahlat Kalesi'nden tâ bu ceng mahalline gelinceye kadar han tarafından alınan kelle ve diller, paşayı öldürmeye gelip parçalanan deliler ve karavullarımız ile ceng edenler ile tamamı onlar da 1060 adam olmuştur. Toplam 2125 adamın han tarafından kelleleri gelmiştir. Dağlarda ve taşlarda kesilenleri bilmiyoruz. Onların hesabını han askeri bilir. Ama bizim Van Eyaleti askerinden ve paşalıdan toplam 905 adam şehit ve gayrı nâ-şehit olup "*Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez*" [*Kur'ân*, Neml, 65] ki şehit veya şehit değiller, onu ancak Yaratıcı Allah bilir. Ancak bu dünya işliği de bir hây hû ile kurulmuş bir dünyadır ve benîâdem böyle kırıla gelmiş bir eski dünyadır ki sözün sonudur. "*[Allah] yaptığından sorumlu tutulamaz*" [*Kur'ân*, Enbiyâ, 23]

Ama Yaradan'a açıktır ki fetihten sonra Melek Ahmed Paşa:

"Evliyâ'm, bu ceng ü cidâlin aslını bilir misindir?" Hakir:

"Hayır sultanım, bilmem." dedim.

"O zaman ki 1048 [1638-39] tarihinde Sultan Murad Han efendim Bağdad'ı fethedip fetihten sonra dönüşte Bitlis hanı,

'Gazan mübârek ola' demeğe gelmediğinden Murad Han üzülüp,

'Ahmed Allah emaneti olsun, Bitlis hanından benim intikamımı al' demiş idi. O Murad Han'ın nefesi tesiriyle bu ceng olmuştur.

"Biz de bu sene Âsitâne-i Devlet'te İpşir Paşa'nın yedi ay kaymakamı iken İpşir İstanbul'a alay ile girdiği gece rüyamda Sultan Murad, Van Kayası'nda bana bir kana bulaşmış ekmek verip,

'Bir parçasını Kaya kızıma ver ve bir kanlı parçasını Bitlis hanına ver' dediği rüyanın yorumu bu büyük cengtir ki Sultan Murad sebebiyle bu ceng bize rüya ile işaret olunup İstanbul'dan menzilleri katederek ve yolları uçarak Van'a gelip 159 günde rüyamızın etkisi bu şekilde gerçekleşip böyle büyük bir ceng oldu ki Rabbimin acayip sırrıdır." diye rüyasının etkisini bu şekilde yorumladı.

Paşa cengden sonra han metrislerini görmeye gidip leş leşe çatılmış görüp,

"Sübhanu'l-Hallâk! Böyle sarp dağlık taşlık yerde bizim İslâm askerimiz bunları nice kırdılar?" diye hayretler içinde kalıp,

"İlâhî! Kudret ve kuvvet ve yardım ve hikmet senindir. Tiz bu Kürt ölülerini Bitlis halkı gömsünler, otak yakınında yatan kelleleri ve murdar leşleri kaldırıp bir kuyuya atsınlar ve bizim şehitlerimizi de başka bir belli mezarlık yapıp bütün yaralıları cerrahlara versinler." diye tenbih ett. Yine otağına gelip danışma toplantısı olup kat kat adam deryası olunca, kapucular kethüdası paşa huzuruna gelip,

"Sultanım, bu büyük toplantıya gelmeyip yardım gönderen Kürt beylerinden Şirvan beyi, Hizan beyi, Kârni beyi, Ispaird beyi, Zirikî beyi ve Kesân beyi adlı şakiler geldiler. Sultanıma buluşmak isterler." deyince, Paşa,

"Basra harap olduktan sonra, öküz öldü, boyunduruk kırıldı, dedikleri darb-ı mesel kelâmı üzere tav tavlanıp ve sav savlandıkdan sonra gelen âsî hanîlerin şimden gerü geldikleri, ne faide, Cehenneme gitsinler." dediler. Hemen Van ağaları,

"Aman şanlı koca vezir, bunların haklarından gelin." diye feryat ettiler. Paşa:

"Eyaletimizde padişah beyleridir. Belki gelmediklerine birer özürleri vardır. Hele yardımları geldi, ama yardımları ve kendileri gelmeyenler ile hâlimiz neye varırdı?" dediler. Vanlı:

"İnşaallah onlar da Bitlis Hanı gibi belâların bulur" *[273a]* dediler.

Onu gördük, önce Şirvan beyi, ardı sıra Hizan beyi, Kârni beyi, Ispaird beyi, Zirikî beyi ve Kesân beyi geldiler.

Ama Hizan beyi hazan yaprağı gibi tir tir titreyip yer öptüklerinde Paşa birinin yüzlerine bakmayıp bir dakikadan sonra,

"Bunlar nedir?" dedi.

"Sultanım bu Şirvanlıdır ki Tatar Bey oğlu derler" diye kapucular kethüdası tanıtınca, Paşa:

"Ne güzel zülüflü koltuk tüğü sakallı çelebidir. Hele bunun özrü avretlerden ziyadedir ki bunu han sakallandırmıştır ki han hatırından geçemeyip bizim imdadımıza gelememiştir".

"Ya bu kimdir?".

"Bu Hizan beyi"dir.

"Ha mesele malumdur. Hîzler (puştlar) kılıç cenginden hazzetmeyip gayrı âlât-ı mahmasa ile ceng edip siper verir." dedi.

"Ya bu kimdir?".

"Kârni beyidir" dediler.

"Bre koca mülhid! Sen kankı çukura düşüp gelmedin?"

Her birine birer çeşit sitemkâr cevaplar verip,

"Van ağaları, Erciş ve Adilcevaz beyleri bu yiğitceğizleri sizlere müsâfir verdim, beylerimize riâyet edin." deyince, Kârni beyi:

"Sultanım bizim çadırlarımız ve askerlerimiz vardır. Çadırlarımıza giderih." dedi. Hemen Paşa:

"Kaldırın şu kâfirleri" deyince meğer önceden tenbih olunmuş imiş, derhal 7 adet beyleri Van ağaları ve diğer görevli olan beyler bunları kapıp çadırlarında zincire vurup bağladılar.

Bu sırada, firar eden hanın ardınca kovmağa giden Malazgirdli Mehmed Bey gelip atları kalmış ve askeri yorulmuş mecalsiz olmuş, ama han firar ederken dağlar içine bıraktığı atlar, katır katarları, ağır yükler, çeşit çeşit çadırlar, otağ ve çadır, 1.700 adet merkep ve katır ve 200 adet soylu küheylân cinsi sabâ süratli atlar ganimet olarak alınıp gelip otak önünde yığıldı.

Dağlarda, dere ve tepelerde firar edenlerden 700 adet eli bağlı ve ciğerleri dağlı şehbâz yiğitler getirdiler ki her biri birer kale değer, gözleri yaşlı ve bağırları başlı ve âhları iniltileri göklere yükselen adamların her biri servi dalına benzer civân yiğitler idi. Bunların çoğu azat olup iki yüzü otak önünde celladın elinde ateş saçan kılıcın dişlerinden geçip alçak dünyadan yüz çevirdiler.

Fetihten sonra Melek Ahmed Paşa'nın gazilere yaptığı hediye ve ihsanlarını bildirir

Öğle vakti olunca bütün alay çavuşları, İslâm ordusunda olan beyleri ve diğer Müslüman gazileri Vezirin divanına toplayıp mehterhanelere tarralar vurulup bin bir ayak bir ayak üzere kat kat olup Malazgird beyinin getirdiği ganimet mallarından başta 300 adet çadırları, bütün çerge ve otakları ve nice çadır ve ağıklıkları bütün beylere, ileri gelenlere ve diğer iş erlerine ve diğerlerinin yeteneklerine göre süslü çadırlar bağışladı. Malazgirdli Mehmed Bey'e hanın bin nakışlı otağını verdi ki 30.000 guruş değerdi.

Ve 700 adet eşek ve katırları ve 200 küheylânları ve atları şehit ve yaralı olan gazilerin mahalline dağıttı.

Ve han metrisinde alınan ve kelleleri kesilen adamların ganimet malları bütün gazilere bölüştürüldü. Cebehane cinsinden silâh, Hûşeng kılıcı ve 1.700 adet tüfeng ise tamamen padişah hazinesi için zabt olunup cebecibaşıya defter ile teslim edildi, toplar ile ve diğer mühimmatlar ile Tahtıvan'da gemilere konup Adilcevaz topları Adilcevaz'a ve Van topları Van'a gitmek ferman olunup Van'a yollandılar. Gerekliliği yüzünden ancak dokuz taklı otak önünde 10 adet darbzen toplar kaldı.

Daha sonra divan-ı âlîde sekizer kat mehterhaneler çalınıp bütün beyler ve bütün ocak ağaları sağda ve solda tertip üzere el kavşurup dururken bütün divan çavuşları bir ağızdan,

"Gazan mübârek olsun. Tanrı padişaha ömürler versün!" deyip duadan sonra herkesten önce paşanın Yusuf Kethüdası gelip el öpüp önce bir siyah samur, bir yeşil çuka kaplı kürk giydirildi, dahi üzerine bir zer-ender-zer müntehâ kuşaklık hil'at-i fâhire giydirilip başına paşa üç çatal bir çelengi kendi eliyle sokup yine divan çavuşları "Hil'at ve çelengin mübârek olsun!" diye kanun üzre alkışladılar.

Sonra teşrîfâta bakılıp Süleyman Han kanunu üzere daha sonra Hakkâri hâkiminin imdada gelen veziri Molla Mehmed'e bir hil'at-i fâhire ve bir çeleng ile diğer sancakbeyleri arasında kadrini yükseltmek için Hakkâri hâkimi veziri öne alınıp herkes içinde seçkin oldu. *[273b]*

Sonra Mahmudî Beyi İbrahim Bey'e bir samur hil'at ve bir çeleng, Pinyanişi beyine bir hil'at ve bir çeleng, Gazikıran beyine, Bârgiri beyine, Erciş beyine, Adilcevaz beyine ve Muş beyine birer hil'at-i fâhire ve birer çeleng bağışlandı.

Ama Ispaird, Rojikî, Şirvan, Kârni ve Kesân beyleri haps olunmak ile kethüdalarına bile hil'at verilmedi.

Sonra Erzurum Eyaleti'nden imdada gelen beylerden ilk başta Malazgird Beyi Mehmed Bey'e, sonra Hınıs beyine, sonra Bayezid beyine, Avnik beyine, Pasin beyine, Tekman beyine ve Kuzuçan beylerine hepsine birer hil'at-i fâhire ve üç çatal çelengleri Paşa kendi elleriyle başlarına sançtı [batırdı, sapladı]. Bu mahalde Malazgird Beyi Mehmed Bey,

"Koca vezir gerçi Abdâl Han benim 40.000 koyunumu yağmalayıp elimi vilâyetimi harap etmek istedi ama Cenâb-ı Allah seni hatadan saklasın, benim hatırım için han üstüne sefer edip biz dahi onun askerine kılıç urup koyunlarımın kanları gibi askerinin kanlarını akıtıp ardı sıra kova kova malını menâlini bıraktırıp 700 adamının kafasına bağlayıp İslâm ordusuna bu kadar ganimet mallarıyla gelip orduyu o ganimetle doyum edip gözüm önünde benim koyunlarım yiyen han askerinden yedi yüzünü bu saatte katlettin. Şimden gerü oldu ki gam yemem." deyip bu beyti okuyup bütün gazilerin gönlünü şenlendirdi:

Eğerçi hayli müşkildir kişi dünyâda kâm almak
Bütün dünyâ değer ammâ adûdan intikâm almak

dediler ve yer öpüp hil'atle ve çelengleriyle Rüstemâne apul apul yürüyüp gittiler.

Bu mahalde Diyarbakır valisi tarafından yardıma gelen gazilerden 5 adet sancakbeylerine serdar olan Firarî Mustafa Serdarı Ramazan Ağa adında himmetli bir ihtiyar gelince paşa onlara saygı gösterip ikramda bulunup,

"Birader hoş geldin. Ya askeriniz kandedir?" dedi.

"Sultanım, feth ü fütûhâtınızı duyup bizim gelmemize ihtiyaç olmayıp bütün askerimiz eyaletimizde olan Hazzo Kalesi'ne

gönderip bu hakir, efendimin fermanları üzerine ayak tozunuza yüz sürmeğe geldim. Gazanız mübârek ola efendim." diye nice yağcılıklar ile levendâne laflar edip paşa sırtından bir samur kürk çıkarıp verdi, başına bir tel sokup ve serdar olduğu 7 adet sancakları beyleriyçün birer hil'at-i fâhireler verip, Paşa:

"Emanet olsun, yol sıkıntısı çekip imdadımıza gelmeğe memur olan bey oğullarımıza bu hil'atleri vekilimiz olup giydiresin." diye tenbih edip bu Ramazan Ağa'yı Yusuf Kethüda'ya konuk verip onda konakladı

Sonra bütün Van ağaları ve kapu kullarının serdarı olan başçavuşu, çorbacıları, topçu ve cebeci ağaları, çavuşlar kethüdası ve diğer yukarıda defalarca yazılan bütün iş erleri, bütün ayân, önderleri, ileri gelenleri ve 24 bayrak sahibi bütün Van ağaları gelip teşrifât kanunları üzere birer hil'at-i fâhire ve birer nâdir çeleng ile hisselendiler ve mutlu oldular.

Bundan sonra tamamı 2.120 adet kelleleri getiren gazilere o kadar gümüş çelengleri paşa serlerine sokup her şehbâza birer Muhammedî sarık bağışladı.

Ama daha önce çetelerde ve karavullarda kelle getiren gazilere beşer onar altın ile birer tel verirdi, ama ne kadar altın verildi ve ne kadar kelle kesildi malumum değildir.

Kısacası bu yüce divanda toplam 270 hil'at giydirilidi ve büyük teşrifat oldu. Ve 7 adet samur, 9 adet vaşak ve 20 adet sincap kürk giydirildiği kayıtlıdır.

Ve bu ana dek 205 kese harcandığı malumumdur ve diğer kereke, kontuş, serhaddî, çuka ve kumaşın hesabını Allah bilir.

Yazılan bağışlar ile, giydirilen giysiler ile ve takılan çelengler ile bütün Müslüman gaziler hisse sahibi ve mutlu olup herkes merkezinde karar edip durdular.

1065 Ramazanı'nın 27. günü [31.07.1655]
Bitlis Şehri'ne yeni han olduğunu bildirir

Evvelâ bu yüce divana Bitlis Şehri'nin bütün bilginleri salihleri, şeyhleri, büyükleri ve ileri gelenleri geldi. Zâl Paşa'nın kızından olan Ziyaeddin Bey ki ceylân gözlü ve sürmeli şehzade misilli uzun boylu, âfet-i zaman mahbûb Ziyaeddin Bey ibn Abdâl Han geldi. Sonra büyüğü Arap hanımından olan Bedreddin geldi, ardından küçüğü, başka câriyeden olan hunhâr [kan dökücü] Nûruddehr Bey geldi.

Bu üç adet can-beraber kardeşler bütün Bitlis ileri gelenleri ile birlikte padişah divanında Paşa huzuruna gelip hepsi yer öpüp el öptüler. Sonra Paşa bu şehzadeleri *[274a]* hanelerinde konuk olduğunda bağırlarına basıp manevî evlat edinip Ziyaeddin Bey için "İnşaallah ben seni bir çerağ ederim" demiş idi.

Hikmet: Savaştan sonra bu üç şehzade paşa huzuruna geldiklerinde bunları yine öpüp Ziyaeddin Bey'i sağ tarafında, Bedri'yi aşağı, Nûruddehr'i daha aşağı ve ondan aşağı 70 adet Rojikî aşiret beylerini oturtup sol tarafında Bitlis'in şeyhülislâmı, mollası ve bütün bilgin ve salihlerini yerli yerlerine oturtup bunlara güler yüz gösterip sonsuz izzet ve ikramlarda bulundu. Hemen o demde Molla Mehmed Buhtî:

"Ey vezîr-i dilîr! Bilirsen kim bir küme halk neye gelmişmiz? Cümle ayân-ı kibârımız sözleri dükeli mundadır ve cümleler hazırlardır. Hemisi ricâ ederler kim bu Ziyaeddin Beğ'i va'diniz üzre bize hâkim han edesiz deyü cümle ayağa düşüp ricâya gelmişih" dediler. Paşa:

"Cümlenizin ricâları canım ve başım üzre ama bu beyi size han edersem yardımcı olur musuz" deyince bütün zengin, yoksul, yaşlı, genç, bilgin, şeyh ve ileri gelenler Billah ve Tallah ile yemin edip,

"Cümlemiz bu Ziyaeddin'in dini uğuruna ve bir kılına bin ser tıraş etdirüp canlarımız yoluna feda ederiz. Zira 50 senedir kim koca hanın derdin çeküp nice kerre şehrimiz böyle alan u tâlân ve halkımız zulmünden nâlân olmuşdur. Anın içün bu Ziyaeddin'in yoluna cümle toprak oluruz. Ammâ ey vezir, senden evvelki ricamız odur ki çünki böyle bir iş olup bu kadar can telef oldu, elbette ve elbette ihtimam ve gayret edüp Abdâl Han'ı ele getiresiz. Bu evladları dahi andan bîzârlardır. Bizler dahi cümlemiz gamhârlarız" diye sızlandıklarında, hemen tedbirli paşa Erciş, Adilcevaz ve Muş beylerini Han'ın ardı sıra aramaya gönderip,

"Ya hanın başı, yahut başlarınız gider. Hanın ya ölüsü veya dirisi veya kellesinin derisi isterim. Tiz ele getirmek gereksiniz ki sizlere dahi iyi sancaklar ve hâslar bağışlarım. Zira o sapık han hayatta oldukça Bitlis Şehri içinde fitne ve fesat eksik olmaz. Bütün insanlar ondan emin değillerdir." deyip adı geçen sancakların askerlerini Han ardı sıra gönderip onlar gitmede. Yine Paşa:

"Ey vilâyet halkı, gerçi 'Ziyaeddin'i han eylen' diye rica eylediniz ama kaçan hanın bu Van kuluna 200 kese borcu vardır ve 40.000 koyun Malazgird Beyi Mehmed Bey'e vereceği vardır. Bu rica ettiğiniz beyiniz bu malları vermeyi üstlenir mi? Siz de hepiniz üstlenip tahsilatta yardımcı olursanız, bütün sizin yaşlılarınızın istekleriyle ricâ eylediğiniz beye hil'at-i fâhire giydirip saadetli padişaha da arz edeyim. Yoksa böyle kabul etmezseniz Süleyman Han zamanında Ulama Paşa'ya Bitlis Eyaleti verildiği gibi Osmanoğlu'nun bir kuluna Bitlis Hükümeti'ni verip padişaha yazıp arz ederim" deyince bütün ulema ve ileri gelenler:

"N'ola sultanım kaçan hanın cümle borçların verelim. Hemen şehrimizi Osmanoğlu beylerbeyiliği etme" dediler.

"Sultanım, şimdi han firar edince kale içinde bu kadar malı mülkü, bu kadar hazinesi ve malla dolu cebehanesi Evliyâ Efendi-'nin mührüyle mühürlüdür ve han bağında yine Efrâsiyâb hazinesinden ve Kârûn hazinesinden nişan verir hesapsız hazineler var ki miktarını âlemin Yaratıcısı bilir. Hâlâ onlar dahi kapucular kethüdası mührüyle mühürlü olup 3.000 adet adam dahi beklemeye memurlardır. O hesapsız mal adaletiniz ile İslâm ordusunda satılıp alacaklılara ödensin" dediklerinde bu niyete el-Fâtiha denildi. Ziyaeddin Bey han olup bir samur kürk al çuka kaplı ve üzerine bir zer-ender-zer hil'at-i fâhire ve başına bir ablak şahî sancılıp ardından otak önünde on pâre toplar atılıp kapucular kethüdası hanın vâlidesine müjdeye gidip 10 kese aldı.

Paşa, Ziyaeddin Han'ın koltuğuna girip paşa kendinin zerdûz iskemlesi üzre *[274b]* oturtup önce Paşa kendisi,

"Allah mübârek eyleye hanım" diye bir Fâtiha okuyup kendisi bir başka iskemleye oturup,

"Gelin hanınızdan biat eyleniz" buyurduklarında önce kardeşi Bedir, sonra öbür kardeşi Nûruddehr biat ederken gözleri nemli olduğunu hakir görüp işaret aldım. Bildim ki içinde bir ukde vardır. İnşaallah mahalliyle bu ukde maddesi yazılır.

Sonra Ziyaeddin'in ana baba bir küçük kardeşi Şerefeddin biat eyledi.

Ondan sonra Şemseddin Bey, sonra İsmail Bey, sonra Hasan Bey ve Hüseyin Bey kardeşleri biat ettiler.

Ondan sonra şeyhülislâmları, nakibüleşrafları, şehir mollası, diğer bilginler ve daha sonra bütün beyler biat eyleyip Paşa'dan 70

adet hil'at-i fâhire giydirildi. Haydar Ağa adında 180 sene yaşamış iş görmüş bir ihtiyarı yine aşiret ve kabilelerin oybirliğiyle hana kethüda edip paşa ona da bir samur kürk giydirip,

"Göreyim seni! Benim çerağım oğlum, hanım, canıma istikamet üzere nice hizmet edersin!" diye tenbihler etti.

Ve bütün aşiret beylerine ve bütün ulemalarına sabahleyin yine divana gelmeleri için ferman olunup Bitlis halkı hanlarını alıp büyük alay ile bütün beyler ve Van askerleri dokuzar kat mehterhane ile hanı sarayına götürürken Bitlis Kalesi'nden bir yaylım tüfeng ve toplar atılıp herkes mutlu ve sevinçli olup Ziyaeddin Han'ı hanesine koyup Paşa fermanı ile dellâllar:

"Şehir içre Osmanlı emânıdır; üç gün üç gece sevinç ve şenliktir", diye dellâllar çağırınca Yüce Tanrı'nın büyüklüğü bir anda Bitlis Şehri'ni öyle bezediler ki Çin gelin odası oldu.

Ve her tarafta türlü türlü alım-satımlar oldu. Zîrâ, gerçekten de şîre-i engür [üzüm suyu] mahalli idi.

Hakir Bitlis Şehri'nde ne mertebe dîbâ, şîb ve zerbâf [canfes, ipekli ve sırmalı kumaşlar} türü eşyalar olduğunu o şenlikte gördüm.

Ve ertesi gün yine padişah divanı olup Bitlis Şehri'nin bütün sancakbeyleri, bütün ocak ağaları, ileri gelenler, bilginler ve diğer ihtiyarları gelip otağda kat kat olup yerli yerlerinde karar ettiler. Ve Van'ın bütün ayânı kibarı da gelip herkes merkezinde karar etti.

Sonra tedbirli paşa fermanıyla Yusuf Kethüda ve 70 adet söz sahibi ağa, şehir kadısı ve hakir kaleye gidip bütün eşyaları hakirin mührüyle bulup çuvallarıyla bütün yükleri 70 adet katıra yükleyip otağda dağlar gibi yığıldı.

Ondan sonra yine kethüda ile şehir mollası, şehir müftüsü ve diğer ağalar ile han bağına varılıp hanın bütün odalarını kapucular kethüdası mührüyle bulup bütün hazine ve cebehaneyi Ziyaeddin Han marifetiyle 150 katıra yükledik. Çivi bile bir hardal tanesi bile kalmayıp hepsini otağa getirip tepe tepe dağlar gibi yığıldı. Bütün İslâm ordusuna ve tüm beylere haber olunup Rahova Sahrası insan deryâsı olup mezat oldu.

Firar eden Abdâl Han'ın hazine defteri ve mallarının sayımıdır ki hakirin defteriyle yazılıdır.

Evvelâ biri bağa (kaplumbağa) levhasından, biri abanoz levhasından, biri servi levhasından, biri pelit levhasından, biri Yeni Dünya levhasından, biri palasanta levhasından, biri şîr-i mâhîden, biri balık dişinden, biri sâfî kehribardan, biri kırmızı mercandan ve biri sâfî ödden tertip olunmuş 11 aded kıymetli zarflı sanatlı dört köşe sandukalar; ve bir mücevher sâfî Seylânlı çekmece (pîştahta); biri sâfîce murassa çekmece; ve biri sadefkârî ibretlik çekmece; ve iki adet peşinkârî çekmece ki bütün halkın bu çekmeceyi görünce gözbebekleri kamaştı. Toplatında bulunan bulunan bütün herkesin önünde bu sanduka ve çekmecelerin on dördünün mühürlerini bozup açınca her birinin içinde onar adet nefis ve değerli kitaplar var ki her biri birer geçmiş hattatların ketebeleriyle melikler için yazılmış Kelâmullâh'lardır.

Ve o kadar değerli cevâhir cinsi rîğdan, gülâbdan, buhûrdan, firûze hokka, musanna ve murassa makaslar ve hesapsız murakkalar, *Şahnâme, Gülistan, Şerefnâme* ve murassa divitler ile *[275a]* bu sanduklar gösteri meydanına gelince Ziyaeddin Han'ın gözleri yaşarıp nice kitaplar onun yazısıyla ve kendi imzasıyla mühürlü mecmuaları meydana çıkınca ceylân gözleri doluktu. Ârif Paşa:

"Oğul, ne hoş ağlamaklı oldun. Senin gözlerinden nem kaptım. Yohsa bu çekmeceler senin midir?" deyince yeni han:

"Evet, hepsi benimdir, babamın değildir. Zira çoğu kitaplar kendi hattımlarıdır. Ketebeleri, imza ve mühürleri âdil şahittir" deyince paşa adalet ve inâyet (yardım) eyleyip o dört adet sanduka ve çekmeceleri anahtarlarıyla Ziyaeddin Han'a hibe eyleyip toplantıda olan herkes paşaya hayır dua ettiler

Firar eden hanın hazinesinden çıkan çok değerli olanlarından paşa huzurunda insanların gözü önünde satılan eşyalarıdır ki zikrolunur

Evvelâ 17 cilt melikler için yazılmış mücevher ciltli Ya'kût-ı Musta'sımî hattı, Ahmed Karahisarî hattı, Şeyh Bayezid-i Velî hattı, Kur'ân-ı Kerim'in yarısı ciltsiz, Şeyhzade Dede Mehmed, bir adet Kelâm-ı izzet Abdullah Kırımî hattı, Üsküdarî Hasan Çelebi hattı, Hâlid Efendi hattı, Demircikulu hattı, Karahisarî öğrencisi Hasan Çelebi hattı, Bekrî hattı, kısacası 17 adet mushaflar ki her biri adı geçen hattatların hatlarıyla birer padişah için yazılmış Kur'ân-ı Kerimler idi.

Ve tamamı 1.300 aded ciltli nefis kitaplar ve tefsirler ki her biri âharlı Hıtâyî, Dımışkî, Semerkandî ve âbâdî kâğıtlar üzerine yazılmış güzel hatlı *Kur'ân-ı Kerim*ler, değerli kitaplar ve tarih kitapları da 700 cilt türlü türlü değerli kitaplar idi.

Ve 70 adet ciltli tefsirlerden evvelâ *Cerîr-i Taberî Tefsiri, Deylemî Tefsiri, Feyzullah-ı Hindî Tefsiri,* noktasız tefsirdir ki bütün noktasız harfler ile yazılmıştır ve *Ebü'l-Leys-i Semerkandî Tefsiri, Şeyh Tefsiri, Bağavî Tefsiri, Kadı* ve *Ebussuud-ı Süleymanî Tefsiri,* böyle 70 adet tefsirlerdir ki her biri bin şeyhülislâmda bulunmaz değerli tefsirler idi.

Ve 1.300 adet ciltli, Peygamberimizin hadisleri bulunan kitaplardır. Bunlardan başka *Kudûrî, Mülteka, Keşşâf, Kûhistânî, Molla Câmî,* manzum tecvid ilmine dair *Şâtıbî,* manzum *Cezerî* ve *Kâmûs Lugati, Ahterî Lugati, Şem'î Lugati, İbn Melek Lugati* ve *Çârperî* kitabı, bunun benzeri 1.300 ciltli değerli kitaplar idi.

Sonra 20 cilt ta'lîk hattı ile Şahnâme-i Firdevsî-i Tûsî, bin cilt değişik hatlar ile *Hamse-i Nizâmîler, Dîvân-ı Hâfız, Örfî, Gülistan, Bostân, Ni'metullâh, Dîvân-ı Mollâ Câmî, Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-şu'arâsı, Latîfî Tezkiresi, Sâ'ib Dîvânı, Bâkî Dîvânı, Nef'î Dîvânı* ve *Nef'î Sihâm-ı Kazâsı, Nisârî Dîvânı, Enverî Dîvânı, Hâkânî Dîvânı,* bunun benzeri bin cilt hamseler ki her biri nakışlı, tezhipli, nefis ve meliklere lâyık derleme kitaplardı.

Ve 260 adet ciltli ibret verici murakka'at mecmuaları ki her bir sayfasında olan parçalar yüzer guruş değer, geçmiş hattatlarının türlü türlü nefis hatlarıdır ki sanki Hazret-i Osman hattıdır.

Evvelâ eski nesih hattında, kûfî hattı, Mağribî kûfîsi hattı, Hafsî kûfîsi hattı; nesih ilminde asıl bulucusu, mûcidi Yâkût-ı Abbasî-i Musta'sımî'dir ki Abbasîoğulları'ndan Melik Musta'sım Billah asrında Yâkût nesih hattını hafsî kûfîsi hattından çıkarmıştır. Ve bir murakka' ciltli mecmua da tamamı 600 varak idi, bütün yaprakları Sultan Bayezid Han-ı Velî asrındaki Şeyh hazretlerinin hatları idi.

Ve sülüsde Ahmed Karahisarî Süleyman Han zamanındadır, Bekrî hattı, Abdullah Kırımî hattı, Üsküdarî Hasan Çelebi hattı, Karahisarî Hasan Çelebisi hattı, Hâlid Efendi, üstâdımız Ağa Kapusu Mektebi hocası Hüseyin Efendi, Yusuf Efendi, Kara Ali Çelebi, Mustafa Çelebi, Derviş Ali, Suyolcuzâde (---) Çelebi,

Hükmîzâde ve Teknecizâde hattı; bu anılan hattatların tamamı sülüs hattında ve celî sülüs hattında zamanın seçkinleri kimselerdir ki hanın satılan bütün murakka'atları içinde bu büyük üstadların beşer onar şaheser parçaları var idi.

Dîvânî hattında Âşık Paşa, Yıldırım Han Sadık Çelebisi, Tâczâde, Cenderecizâde, Okçuzâde ve İstanbul'da Unkapanı'nda *[275b]* Gülâbîzâde Ahmed Çelebi hatları var idi.

Reyhanî'de Kütahyalı Şeyh İshak Fakih ki hâlâ Kütahya içinde Sak Fakı yani İshak Fakih adlı camii vardır ki reyhânî hattını Osmanlı'da meşhur eden ilk üstad bu zattır.

Ve rik'a hattında Demircikulu'dur.

Ve kırma hattında Enverî'dir.

Siyâkat hattının araştırılıp anlatılması

Siyâkat hattı, eski kavim olan Mısır diyarında Kıbtî kavmi tarafından bulunmuştur ki ilk defa benîâdemden eline kalem alıp yazı yazan Hazret-i Cibril-i Emin'in öğretmesiyle Hazret-i İdris'dir ki bütün hattatların pîri ve terzilerin pîri Hazret-i İdris'dir. Ayıp yerleri örtmek için için hırkayı onlar dikip terzilere ve hattatlara pîr olmuştur. Ama Hazret-i İdris'in ilk hattı Kıbtî Tarihi'ne göre siyâkat hattıdır. Hatta bu hakir Mısır'dan Sudan diyarını gezerken Fûncistan vilâyetinde Rümeyleti'l-himâl adlı büyük bir şehrin harabelerinde dikili duran Atmeydanı'ndaki gibi sütunlarda (dikili taş) yazılı olan hatlar tamamen Hazret-i İdris hattıdır derler ki hepsi siyâkat hattıdır.

Ondan sonra cennet yurdu Bağdad yakınındaki Kûfe Şehri'nde bir acayip ve garip hat (yazı) ortaya çıkarılmıştır ki buna kûfî hattı dediler. Sonra sayıları artarak günümüzde 12 çeşit kûfî hattı vardır. Ama hepsinden latif Hazret-i Osman'ın kûfî hattıdır, Hafsî kûfîsidir, Mağribî kûfîsi hattıdır, Fes kûfî hattıdır, Merankuş kûfî hattıdır, Tilimsân kûfî hattıdır, Sennârî kûfî hattıdır ve Habeşî kûfî hattıdır ki her biri ibret verici *Allah'ın âyetlerinden bir âyet* hatlardır. Eski Mısır Şehri'nde Amr ibnü'l-Âs Camii'nde, Menîl Camii'nde, Berkûk Camii'nde, Sitti Nefîse Camii'nde, Aybegi et-Türkmanî Camii'nde, Ferec Camii'nde, Taylûn Camii'nde, Tâhir Baybars Camii'nde, iç

kalede yeniçeri odaları yanındaki Tavaşî Süleyman Paşa Camii'nde, bu adı geçen camilerde Allah âlimdir türlü türlü kûfî hatlar var ki gerçekten de Me'vâ cenneti hatlarıdır ki bunları gören seyyah canlara gizli değildir.

Mağrib ülkesi camilerinde asla bir başka hat yoktur, hepsi 12 çeşit kûfî hatlardır. Allah'ın emriyle her hangi hat olursa elif ve lâm harfleri birdir ancak diğer 27 adet harflerinin tarzları ve şekilleri tamamen birbirlerine aykırı yazılmışlardır ki karine ile bile okunmaz birer çeşit eski hatlardır, ancak erbabı olan bilir.

Mağrib ülkesinde Kurtuba Şehri, Tilimsân ve Tanca Şehrinde olan kûfî hatlar bir diyarda yokdur. Eğer bu kusurlu hakir, gezdiğimiz bu kadar çok yerlerde görmüş olduğumuz kûfî hatları yazsak sadedden çıkarız, ancak bu anılan kûfî hatlardan bir parça burada sözedilmiş oldu.

Beri taraftan Bitlis hanının murakka'at kitapları konusuna dönelim. Bu zikr olunan 12 çeşit kûfî hatlar da murakka'atları içinde yazılı idi.

Ta'lik hattında aşağıda zikredilen hattatların hatları vardı ki bunlar, bulucusu olan Emir Ali Tebrizî, İmâdu'l-Hüseynî, Muhammed Rızâ et-Tebrizî, Kutbeddin Muhammed, Kutbeddin-i Yezdî, Şah Mahmud, Hasan Şamlu, Muizzeddin Muhammedü'l-Hüseynî, İmâdu'l-Hüseynî öğrencisi olan Ahmed el-Hasanî, Şeref Han hattı bozguna uğramış olan şanlı Abdâl Han'ın atası, Şah-ı şâhân hattı ve Fahrî el-Bursevî'nin oyma hattı -bu Fahrî'nin dahi oymalı hatları bu günde ne görülmüştür ve ne görülecektir ki Cenâb-ı Rabbü'l-izzet buna bir görme kuvveti vermiş ki sanki gece feneri gözlü imiş; hatta bir Kur'ân-ı Kerim, bir *Gülistan* kitabı ve bir *Bostân* kitabını oyma etmiş ki gerçekten de sihirli mertebesi idi. Yukarıda yazılan ta'lîk hattatlarının hatlarıyla murakka'at hatları çıktı ki her biri birer Efrâsiyâb hazinesi değerdi.

Yaratıcı'ya hamd olsun bu değersiz kul birkaç parçasına sahip olduk. Bu adı geçen meşhur hattatların güzel hatlarıyla *âyetün min âyâtillah* hatlar satıldı ki her bir kıt'anın bir noktası bahası değil idi.

Hanın kendi mührüyle yedi adet sandukalarında çıkan nefis ve değerli kitaplar ve güvenilir tarihleri bildirir

Evvelâ *Fütûhât-ı Mekke*, Şeyh Muhyiddin el-Arabî telifi.

Fusûs-ı Muhyiddin el-Arabî.

Şerh-i Fusûs, Sarı Abdullah Efendi kendi hattıyla.

[Şerh-i?] Fütûhât-ı Mekke, Mevlânâ Kutbeddin-i Hanefî telifi.

Târîh-i Fethnâme-i Mısır Selim Han eliyle, Kâtib Yusuf Can telifi.

Kitâb-ı Milel-i Nihal, Nuh Efendi telifi.

Menâkıb-ı Şeyh Hazret-i Ebû İshak-ı Kâzerûnî, Şevki Efendi telifi.

Kitâb-ı Sa'âdetnâme, Câmî-i Revâkî telifi.

Kitâb-ı Âşık Paşa.

Kitâb-ı **[276a]** *Menâsik-i Hac*, Sinan Efendi.

Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah, Şeyh Dede Maksûd-ı Ahlatî telifi.

Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrisî.

Târîh-i Sâlih Efendi.

Târîh-i Câmi'u'l-hikâyât.

Târîh-i Mîrhând.

Lugat-i Lâmi'î.

Kitâb-ı manzum Şurûtu's-salât, Şeyh Şemseddin el-Fenârî telifi.

Kitâb-ı manzum Pendnâme-i Şeyh Attâr Tercümesi, Bayezid Han huddâmı Emir Çelebi telifi.

Kitâb-ı Harîdetü'l-acâyib.

Târîh-i Mir'ât-ı Kâ'inât.

Tevârîh-i Taberî.

Kânûnnâme-i Lütfî Paşa.

Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'.

Târîh-i Peçevî.

Risâle-i Akâyid-i Kemalpaşazâde, Kavsûnîzâde şerhiyle.

Kitâb-ı Mir'ât-ı Kâ'inât, Gınâyî-i Tarabefzûnî tercümesi.

Kitâb-ı Takvîmü'l-Büldân, Âşık Çelebi-i Tarabefzûnî telifi.

Kitâb-ı Sohbetü'l-ebkâr der-cevâb-ı Sübhatü'l-ebrâr, Atâyî Çelebi telifi.

Kitâb-ı Zeyl-i Şakâyık, Nev'îzâde Atâyî Çelebi telifi.

Tevârîh-i Sükkerî, Mısır fatihi Selim Han'ın bütün gazalarını yazmıştır.

Târîh-i Mısır, Şihâbî Çelebi telifi.

Târîh-*i Şeyh Suyûtî,* Kitâb-ı Hüsnü'l-Muhâdara, Âdem peygamberin yeryüzüne inmesinden Hazret-i Ömer zamanında Amr İbnü'l-Âs'ın Mısır'ı fethettiği seneye dek yazmış değerli bir tarihtir. Bu kitabı Şihâbî Çelebi manzum ve selîs (akıcı) tercüme etmiştir ki okumaya değer. Bu Şihâbî Çelebi tarih sahibi Sükkerîzâde'dir ki zamanının biriciğidir.

Kitâb-ı Fütûhât-ı Mısr, İbn Abdülhalîm telifi.

Fezâ'il-i Mısır, Ebî Amr el-Kindî telifi.

Kitâb-ı İbn Zûlâk.

Kitâb-ı Hallekân.

Kitâb el-Hıtat el-Kazâî.

Kitâb li-İbnü'l-Yesir.

Kitâb Îkâzu'l-mütefazzıl.

Kitâb Îkazu'l-mütegâfil, Tâceddin Muhammed bin Abdullah telifi.

Kitâbü'l-mesâlik, İbn Fazlullah telifi.

Kitâb-ı Muhtasar, Şeyh Nasreddin-i Kirmanî telifi.

Kitâb-ı Menâhicü'l-fikr.

Kitâb-ı Menâhicü'l-iber.

Kitâb-ı Avân Unvâni's-Siyer.

Kitâb-ı Siyer-i Nebî-i Nuh Efendi.

Kitâb-ı Siyer-i Nebî-i Veysî Efendi.

Kitâb-ı Vâkı'anâme-i Veysî Efendi.

Kitâb-ı Avânu's-savâb li-Muhammed İbn Abdülmelik-i Hemedanî.

Kitâb-ı Târîhu's-Sahâbe.

Târîh-i Tecrîd fi's-Sahâbe, Zehebî telifi.

Târîhu'l-ahbâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe.

Kitâb-ı Ricâlü'l-kütübi'l-aşare li-Hüseynî.

Kitâb-ı Tabakâtu'l-huffâz ez-Zehebî.

Kitâb-ı Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye li-İbni's-Sübkî.

Kitâb-ı Tabakâtu'l-Malikiyye li-İbn Ferhûn.

Kitâb-ı Tabakât-ı Şa'râvî.

Kitâb-ı Tabakât-ı Mizân-ı Şa'râvî.

Kitâb-ı Tabakâtu'l-Hanefiyye li-İbn Dokmak.

Kitâb-ı Mir'âtü'z-zamân li-Sibt İbnü'l-Cevzî.

Kitâb-ı Bidâye' ve'n-nihâye, İbn Kesîr telifi.
Kitâbü'l-inbâ ve'l-gumr bi-isnâdi'l-ömr li-İbn Hacer.
Kitâb-ı et-Tâli'u's-Sa'îd.
Kitâb-ı Târîhu'z-za'îfe li-Kemal el-İdfevî.
Kitâbü's-Sükkerdân li-İbn Hacle.
Kitâb-ı Sec' ve'l-hezîl fî Evsâfi'n-Nil.
Târîh-i Âbin.
Kitâb-ı Simârü'l-evrâk li-İbn Hacce.
Kitâb-ı Kadıhan.
Kitâb-ı Bezzâziyye.
Kitâb-ı Tatarhaniyye.
Kitâb-ı Keşşâf.
Kitâb-ı Sünen-i Davud.
Kitâb-ı Dede Cöngü.
Kitâb-ı Akâyid-i Birgili.
Kitâb-ı Muhammediyye.
Kitâb-ı Câmi'u'l-kebîr.
Kitâb-ı Câmi'u's-sağîr.
Kitâb-ı Envârü'l-âşıkîn.
Kitâb-ı Tuhfetü'l-ebrâr.
Kitâb-ı Demine ve Kelile.

Hanın kendi teliflerinden Farsça, Arapça ve Türkçe 76 adet kitapları. Ve 105 parça çeşitli telifleri çıktı. Ama genellikle Farsça'da fasih ve zarif olduğundan teliflerinin çoğu Farsça ile yazılmıştır.

Ve 200 cilt kefere hattı basmasıyla *Kitâb-ı Atlas, Minor, Coğraf* ve *Papa Munt*a adlı kitaplarla, çeşitli astronomi ve hikmet konularında basma kefere hattı kitaplar çıktı ki mısra:

Görenin aklı gider özge temâşâdır bu

dediği mısra üzere Yeni Dünya hey'eti, bu eski dünya şekilleri, çeşit çeşit dünya şekilleri haritaları, bütün otların ve bitkilerin hekimlere gerekli basma resimleri ve binlerce çeşit insanların uzuvlarının şekillerini ayırıp çizimlerini basma etmişler ki her resmi canlı sanırsın. Gerçekten de siyah basma Fireng-i pür-renge kalemine kalmıştır.

Ve 200 cilt Acem ve Fireng kalemleriyle yazılmış ibret verici bukalemun nakşı resimli mecmualar var idi ki her biri birer sihir mertebesi idi.

Evvelâ Fireng-i Mânî kalemince siyah kalem ile iki adet Hind karakası ve bir Kalipot kalyonu ile denizin dalgaları içinde iki geminin birbiriyle savaşlarını çizmiş etmiş ki sanki henüz savaş ederlerdi ve Acem Mânî kalemi, renkli kalemde gerçekten büyüleyici kalemi vardır.

Şah Kulu, Velican, Şemsi Han, Malik, Erjeng, Ağa Rıza, Muhammed Rıza ve Behzâd kalemi gerçekten eşsiz benzersiz sihirli kalemlerdir ve murdar elin hayalî şekillerde hayret edilecek kalemi vardır. Hatta bir cadı at ve cadı fil çizmiş ki *[276b]* büyüleyicidir.

Perîzâd kalemi, hakka ki peri yüzler ve melek görüntüleri yazmada perîzâddır.

Hacı Murad, Ağa Can ve Takiyeddin-i Belhî kalemleri, bunların bütün çizimleri hayal-pesend, büyleyici, beğenilen kalemlerdir. Kalemkâr Rıdvan Bey'in siyah basma kalemi de Mısır Şehri'nde tek idi.

Kısacası nice bin meşhur büyük üstadların seyre değer büyüleyici kalemleri mezatta gezerken türlü türlü Ekrad, derinti cahil Cemapur tayfası ve nice bin nâpâk Etrak, bu zikri geçen murakka'at ve tasvirler (resim, çizim) elden ele gezip anılan haşeratlar her varağı karıştırarak bazı yaprakları dağıtıp örseleyerek dellâl elinde çadırdan çadıra gezip her parçası katlanıp kırışarak çok ucuza satılırdı. Hatta,

Acayip gülünç bir hikâye: Bir mürai yobaz ve sübyancı yani mahbup-dostların Kadızâdeli fırkasından geçinen nâmert, fesatçı, üçkâğıtçı, faiz yiyici, sahtekâr, hak yiyici, aşağılık, oğlancı, müstamel, anasının hatası rezil bir herif, fazla kazanırım diye açık artırmada satılan sanat eseri bir *Şehnâme*'yi 1.600 guruşa satın alarak üzerine kaydettirdikten sonra çadırına gitmiştir.

Çadırına vardığında resimleri seyrederken,

"Resim haramdır" diye bütün sayfalarında olan bazı sanat eseri resimlerin gözlerini çıkarır gibi o nergislerin gözlerini Etrâk bıçağıyla oyarken her yaprağı delik delik delmiş, bazı resimleri bıçağıyla boğazladım sanarak boğazlarından çizmiş, bazı güzel kadın ve erkek resimlerinin yüzlerini ve elbiselerini ağzındaki pis balgamı ve tükrüğüyle pisletmiştir. Böyle çok değerli bir kitabın her yaprağını üstad bir ayda meydana getirememişken bir anda ağzının salyasıyla berbat etmiştir.

Ertesi günü dellâl, dellâliye akçesini istemeye vardığında;

"Ben nideyim suratlı papaz kitabını, surat haramdır", diye almayıp,

"Cümle [bütün] suratlarını bozdum" diye *Şehnâme*yi tellâlın üstüne atar.

Tellâl kitabı açar, bakar, görür ki bir resim kalmamış;

"Yetişin bre ümmet-i Muhammed! Bu Şehnâme'yi görün, bu zalim neylemiş!" diye feryat eder. Edepsiz herif:

"Ey biraderim hoş ettim. Tire Şehri'nde şeyhimin dediği gibi nehy-i münker eyleyip [kötülüğü engelleyip] hemen bir suret alıkoydum. O da, benim Tire Şehri'nde bir sevgili oğlanım var idi, onun suretine benzediğiyçün bozmadım." demiştir.

Bunun üzerine çaresiz dellâl gördü ki bu iş kavga etmek ile hallolmaz. Hemen paşaya gelerek adı geçen heriften şikayet edip,

"İmdat ve feryat ey yiğit vezir!" dedi. Dellâl:

"Sultânım, şu *Şehnâme*'yi Hakkâri Beyi kethüdası Cülomerik Kaleli Han Murad Bey, 1.400 guruşa müzayedede satın almışken bu Tireli Hacı Mustafa 1.600 guruşa alıp götürdü. Üç gece kitap kendinde kaldı. Meğer herif Kadızâdeli imiş. 'Resim haramdır' diye bütün resimlerin gözlerini delmiş, bıçağıyla boğazladım deyip her resmi pabuç süngeri ile silerek bu çok değerli *Şehnâme*'nin elli meclis resimlerini kirletip kitabı değersiz hâle getirmiş, bundan başka benim bu kadar dellâliyeme gadr etti." diye *Şehnâme*'yi paşanın huzuruna bırakır. Paşa *Şehnâme*'yi görünce derin bir âh çekip divanda bulunanlara gösterdi.

Toplantıda hazır bulunanlar Firavun, Yezid, Hâmân, Mervan, Kârûn, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve Bel'am b. Baur'un lânetini bu rezil herifin üzerine okudular. Tellâl yine:

"Sultânım, aman benim tellâllığıma gadr olmasın" deyince Paşa:

"Bre sorumsuz, kaygısız kasavetsiz dellâl! Senin dellâllığına haksızlık etmemiş, devlet malına ihanet etmiş. Tez o Tireli Hacı'yı getirsinler" deyince kitabı pisleten herifi çeke çeke sürüyerek sille, tokat, yumruk ve tekme vurup zavallıyı keten gibi döverek Paşanın huzuruna getirdiler.

"Bre adam niçün bu kitabı böyle ettin?" deyince, herif:

"O kitap mıdır, papaz yazısıdır. Nehy-i münker edip eyi edip bozdum." der. Paşa:

"Senin nehy-i münker etmek haddin değil, ammâ ben hükümet icra edeyim ki müzayedede 2.000 kuruşa çıkmış kitabı bozmayı ben sana göstereyim. Al aşağı şunu" diyerek kapıkulu yeniçeriye teslim eder.

Yeniçeri "Bismillah" deyince acımasız cellatlar herife aman vermeyip yetmiş çapraz deynek vururlar. Bitlis kadısı da 1.600 kuruşun adamdan alınmasına karar verince parayı devlet için tahsil ettiler ve tellâla da 10 kuruş verdiler. Dağılmış, perişan olmuş olan *Şehnâme*'yi suçlu adamın eline verdiler ve ordudan attılar. Zavallı adam;

"Resim haramdır, diyen şeyhimizin Allah belâsını versin" diye şeyhine *[277a]* beddua ederek Diyarbakır'a gitti.

Bütün ordu halkı *Allah layığını versin* diye herifi maymuna çevirdiler, ardı sıra taş atıp Diyarbakır'a gönderdiler. Bir garip ve acayip seyirlik iş idi.

Hulâsa-i kelâm hanın bu kadar malı menâlinde böyle kıymetli eşyalar bulundu. Bir acayip mecmua daha bulundu ki 380 yaprak idi, her sayfasında geçmişin mühür kazıcılarının hayal-pesend zemin ve zaman, ta'lik, nesih, rik'a manzum eserleri var ki idi ki benîâdemin gözü kamaşırdı.

Evvelâ Mühürken (mühür kazıcı) Nakşî, Mühürken Selâmî, Şehlâ Bey, Can Bey, Memi, Sehî, Cem Bey, Çemenî Bey, Ahmed Bey, Mahmud Çelebi, Ferid Çelebi, Sırrî Çelebi ve bizzat satılan mal ve eşyaların sahibi mühürken han işi ve nice bin çeşit çeşit basma mühürler var ki bir sayfada olan mühür basması bir sayfada yok idi. Ama bu murakka dahi çiftçi eline düşmüş doğana dönmüştü. Sonunda 100 guruşa divan efendimiz Gınayîzâde Ali Efendi almıştı.

Ve 380 adet mücevher ve sanatlı kılıflı ateş saçar kılıçlar ki her biri Şeyhanî, Ma'arrâvî, Sunkurî, Esedî, Cıskâvî, Davudî, Hind demiri, Kum, Isfahan, Şam, Mısır eski İstanbul, Fireng, Alman, Selânik ve kalara demirlerinden anılan diyarların demir mücevherlerinden anılan üstad işleri mücevher kılıfar ile 380 adet kılıç ve kamalar çıktı ki,

Seyfün min süyûfillahi meslûluh

beyti üzere türlü türlü keskin kılıçlar satıldı ki her bir kılıcın özelliği pazu kuvveti ile düşman boynuna belli idi. Ama Yaratıcı'ya hamd olsun bu cengde hazinede bağlı bulunup meydana çıkmayıp şimdi mezatta meydana merdâne kılıcı çıktı.

Ve 3 sandık hemen kılıflı ve çıplak 6.000 adet Kürt işi hançerler çıktı. Her biri başka bir tarzda kimi Buhtî, kimi Cıskavî, Mahmudî tarzı, Zirikî tarzı ve Sağmanî tarzı hançerler çıktı.

Ve 2.000 adet Haleb, Antep ve Mısır kalkanları, Dağıstan ve Diyarbakır'ın polad siperleri çıktı ki her biri birer baş kurtarır.

Ve tam 1.700 adet Bağdadî, Basravî, Lahsavî, Ummanî ve Kurnavî kargı sırık mızraklar ve Mısır'ın Gavrî tarzı baştan başa Dımışkî Nahçıvan çeliği cıdalar ve Rum ağaçlarından çeşit çeşit zenler [mızraklar] ve Kastamonu'nun çentme mızrakları ve sağrı sargılı gümüş telli tamamı 1.700 mızraktı.

Ve 200 adet eski yapım sanatlı ve nakışlı yaylar çıktı ki her biri Usta Pervâne işi, Sultan Bayezid-i Velî işi, Bursalı işi, Hacı Receb işi, Gelibolulu Hayırlıoğlu işi, Galatalı Mehmed işi, Mısırlı Yusuf işi, Tebrizli Takî Can işi, Şirazlı Han Kulı işi, Şirazlı Piyâle işi, Şirazlı Yâr Velî işi, Usta Ömer-i Rumî işi, Mısırlı Kurd Usta işi ve Belhli Mirza Can gibi büyük ustaların yayları satıldı.

Ve nice 100.000 adet hadeng, tîr, sehm, nâvek, ok, paşak ve pujaklar [hepsi ok anlamında] ki her biri Mısır hadengi, İstanbul, Gelibolu, Bursa ve Babadağı okları ki temrenleri Nahçıvan ve Kırım paşakları [temrenleri] idi. Ve her birinin yelekleri tâvûs kanadından, hümâ kanadından, gücügen [atmaca], kuğu, miskî kartal kanatlarından ve kamış okların yüğleri güvercin kuşundan, hezârpâre kalem ok yelekleri ve şahin cığasından, zağanos yeleği okların her biri kalemden, kamıştan, kargıdan, peleng adlı çamdan, hezârpâre okların her birinin gezlerinden temrenine varınca içerisi boş olup paşakları altınlı ve yaldızlı, temrenleri Kılmak, Nogay, Kabartay, Eveng, Horasan, Acemân, Moğol, Boğol, Kırımlı ve Osmanlı tarzı temrenli oklar idi ki her birinin temrenleri ile sıvarılmış oklardır.

Yüz binlerce deste deste pota, hekî, âzmâyiş, peşrev, yeleksiz gez ve zizan (---) (---) (---) (---) (---) gibi sanatlı okların hesabını Tanrı bilir. Onların temrenleri Merih'ten âb u tâb almış temrenli oklardır ki her biri bir hışımlı düşmana değer kaza oklarıdır ki her biri ucuz ucuz bir bahane ile satıldı, yazık ve yazık.

Ve tam bin adet Fireng icadı cevâhirli sanatlı tüfenglerdi ki her biri birer diyar üstadlarının işlikleri işi olup sanki Davud işidir ki her taraftan hediye gelmiştir. Evvelâ Mâzenderân diyarından Karçığa-yı haddâdî işi, *[277b]* Belhli Satî işi, Isfahanlı Lâçin-i Yetîm Şah işi, Horasanlı Muzaffer Bay işi, Belhli Sevindik Han işi, Mısırlı

Usta Oruç işi, İstanbullu Uzun Ömer işi, Usta Memi işi, Usta Küçük Ömer işi, Usta Uzun Mehmed işi ve Kara Mehmed ketebeli, bunlar tamamen İstanbul üstadlarının tüfengleri olup hepsi murassa ve mücevher idi. Ve Hacı Şaşı Mustafa işi, içi ve dışı burmalı bir çeşit tüfeng yapar ki Hersek diyarında, Taşlıca'da,, Pazarcık'ta ve İstanbul'da da benzeri yoktur. Nigebolu Şehri'nde oturup cevâhirsiz cevherdâr tüfenglerini tam 500 guruştan bir para eksiğe vermek ihtimali yoktur, ama yılda iki tüfeng ancak yapar. Ve Usta Receb Kırımî işi, Bahçesaray'da Mehmed Giray Han işliğinde işler. Bu da benzersiz bir üstaddır. Bu adı geçen üstadların tüfenglerinden başka bin adet tüfenglerdir ki bunlardan başka odun yığını gibi yığılmış tüfengler var idi.

Tam 300 adet kaplan, arslan ve leopar postları var idi.

Ve 70 adet mücevher topuz, 200 adet saf gümüş topuz, 1.000 adet demir topuz ve 200 Ferhad demiri. 70 adet mücevher topuz. 200 demir mücevher bozdoğan topuzlar.

300 adet zemberek yaylar.

80 adet gümüş sanatlı eyerler. 1.000 adet sırma mebrum [fitilli] kadife ve çuka eyerler.

200 adet Şam ve Mardin at zırhı.

80 adet renkli çukadan zîl-pûş [örtü]. 200 adet sırmalı Şam, Mardin ve Bağdad eyer örtüsü.

200 adet sırma mebrum abâyîler.

100 adet hanın kendi işi sarı ve beyaz sırma ile bükme hotaslar ki her biri birer kese guruşa satıldı. Zira hanın kendi yeni icadı idi ki her biri büyüleyici güzellikteydi.

600 çift altın kaplı demir üzengi çıktı. 80 çift has gümüş çeşit çeşit üzengi çıktı.

1.000 parça dîbâ, zîbâ, şîb, zerbâf, dârâyî, kemhâ, sereng, atlas ve ala yorganlar çıkdı.

Ve 2.000 adet pamuklu ve boş yastıklar ki her biri kadife ve Acem, Fireng, Şam, Mardin ve Bursa çârkâbı [bir tür ipek] zer-dûz yastıklar, uyku ve dinlenme yastıkları var idi.

Ve 200 adet Acem ipek halıları ki her birinin ketebeleriyle bukalemun nakşı halılardır.

70 adet nakışlı Isfahan keçeleri ki her biri kırkar arşın uzun döşemeler idi.

Ve 150 adet Fireng kilimleri, Urbân cacimleri, Bayburtlı zilileri, Uşşak haliçeleri, Mısır seccadeleri ve Mısır'da Mahalle-i Kebir'in otak perdeleri var idi.

Ve hepsi 70 adet çerge, üç adet ibret verici otak, 60 gölgelikli çadır, 330 nakışlı çerge, 60 çadır, yüklük, 300 tengetir küçük çadır satıldı.

Akşam vakti yakın olduğundan divan dağılıp o gece yeni Han tarafından 1.000 nefer adam ve paşa tarafından 3.000 adet silâhlı asker otağı koruyup satılmayan eşyaları korumakla görevlendirildiler. Ertesi sabahleyin,

Hanın kıymetli eşyalarını bildirir

Evvelâ otağda yine seher vakti insan deryâsı toplanıp meydana tam 200 adet dolu dolu ayaklı ve ayaksız deve sandukaları çıktı. Genellikle servi ağacı levhalarından idi ve pek çoğu da Haleb Şehri'nin sepet sandıkları idi. Ama nicesi Han mührüyle, nicesi Hanın Alâ Hanım Sultan mührüyle ve bazıları da câriyeleri mührüyle mühürlü ve kilitli sandıkçalar idi. Yine önceden olduğu gibi Van mollası, Bitlis kadısı ve Bitlis ileri gelenlerinin önünde bir sandığı açıp çeşit çeşit kıymetli eşyalar, dîbâ, şîb, zerbâf ve zer-dûz ipek hil'atler, çârkâb kaftanlar, sahibi için melikçe eşyalar var idi ki her kim gördü ise ibret gözleri kamaştı ve nice insanlar binlerce âferin deyip apışıp kaldılar.

Bir sanduka sırmalı ve ak kenarlı kadınlara ait gömlekler ve donlar, nakışlı makrameler [mendil, havlu] ve çarşaflar çıktı. Paşa:

"Bu avratlara mahsustur, erkekçe şey değildir, şöyle dursun." dedi.

Ve bir sandık daha açtılar ama dört kişi meydana zorlukla getirdiler, onu gördüler ki safî avrat kaftanları. Cümle dal dal sırma ve cevâhir ve dürr-i yetîm incisi ile işlenmiş çârkâb hil'atler ki hepsinin düğmeleri fındık kadar Dehlek-i Habeş incisi idi. Nice bin düğmeleri tamamen İsvân zümrüdü idi. Paşa hayretler içinde kaldı. *[278a]*

Ve bir sandıkta da nice adet altın ve gümüş bilezik, halhal, gerdanlık, sorguç, istifan [taç], küngüre, tac, arakiye, inci küpe, çeşit çeşit askılar ve gerden kıskılar, tac avizeleri, çeşit çeşit mücevher heykeller, bazubend, bilezikler. Tam 90 adet cevâhirli murassa

kuşaklar çıktı ki her biri birer Rum haracı değer. Ama bütün kadın kemerleri ki asla biri birine benzemez, herbiri birer değişik tarz ve mücevher kemerler idi. Adaletli Paşa,

"Bunu da gizleyin" dedi.

Ondan sonra büyük bir sanduka daha getirdiler. İçinde nice bin nakışlı el bezleri, peşkirler, sofra örtüleri, sarık örtüleri ve zerburî perdeler içre,

İbretlik cevâhir sandukasının anlatılması: Bir küçük sadefkârî çekmece çıktı. Yedi yerden kilitli ve mühürlü, anahtarı olmadığından üstadlar açmaya kalkıştıklarında Bitlis halkı razı olmadılar. Vanlılar elbette açılsın, dediler. İster istemez açtılar. Yaradan'ın büyüklüğü, içinde tam 700 adet parlak Bedahşân la'li, 300 adet kırmızı yakut, sarı yakut ve mavi yakut, tam 3.000 adet Nişabur firûzesi, 6 adet firûze hançer kabzası, 7 adet yine firûzeden şerbet kâsesi, 7 adet yine firûzeden fincan, 3 adet zümrüt fincan, 1 zümrüt hokka, 6 adet akik kâse, 7 adet seylân tabak; bunların hepsi bütün bu yazılan cevâhirlerden olup yine hepsi murassa idi. Ve tamamı 245 parça Serendil elması bir odacıktan çıktı. Hepsi mühürlü yüzük idi. Ama bir sarı kutu içinde 70 adet mühürsüz elmaslar var idi ki her biri birer şeb-çerağ gibi Rum haracı değer Serendil elmasları idi.

Bu sanduka için bütün vilâyet halkı tanıklık edip dediler ki,

"Sabahtan bu ana dek gördüğümüz sandukalar ve bu mücevher sandukası da hepimiz tanıklık ederiz *alimallah ve şehidallah ve kefâ billah Muhammedün Resûlullah* o sandukaların tamamı Zâl Paşazâde kızı hanım sultanın Adilcevaz'dan çeyiziyle gelen sandukalar ve cevâhirlerdir. Hâlâ anahtarları ondadır ve hepsinin kadın çeyizi olduğunu gözlerinizle gördünüz, Hanım mührüyle mühürlü idi." diye tanıklık ettiklerinde hemen adaletli Paşa adalet edip bütün ileri gelen ve büyüklerin önlerinde 17 adet sandığı Hanım Sultanın ağası Tavaşî Anber Ağa'ya teslim ederken bütün Vanlı,

"Devletli vezir! Han zimmetinde bizim bu kadar kalan malımız var. Bunları verirseniz malımız kanden [nereden] çıkar." dediklerinde, Paşa,

"Malınız çıkmazsa benden alın, kaldırın şu sandukaları." diye ferman edince hepsini kaldırıp Tavaşî Ağa sandukaları hanım sultana teslim edip hanım sevincinden öle-yazdı.

Paşa bu sandukaları hanıma gönderip nice kıymetsiz eşyalar satılıp ikindiden sonra divan sona erip nice zaman ve zahmetten sonra gece yarısı olup âlem başkalarından habersiz iken hanım tarafından on adet türlü türlü bohçalar ile değerli kumaşlar, ibrişim kenarlı donlar ve gömlekler,

3 kese bundukânî altın,

Kaya Sultan için bir keyânî tacı, bir murassa tac,

7 çârkâb mücevher kaftan,

40 adet yakut,

100 adet Bedahşân la'li,

100 adet firûze,

50 adet zeberced,

50 adet onar kırat gelir parlak elmaslar,

2 adet firûze hançer kabzası,

6 adet sandukacıklarla ûd-ı Mâverdî geldi, hatta bu levha sandukanın biri ûddan idi,

Tam 40 kırk okka Hoten miski, tam 200 şemmâme amber idi, Amber Ağa ile geldi.

3 firûze fincan,

3 adet Yemen akiki kâse,

1 zümrüd fincan,

3 adet Seylân tabak,

1 zerdûz Usta Fîrûz işi otak perdesi geldi ki sanki Süleyman Han otağı idi.

Ve Kaya Sultan için bir cevâhir kemer-i münevver idi ki 40.000 guruş değer takdir ettiler.

Yine Kaya Sultan için bir Hind kutusu içinde saf altından mücevher ve murassa Horasan tarzı bilezik,

1 Arap halhalı,

6 adet kekânî küpe geldi.

1 sorguc-ı hümâ,

1 murassa İskender tılsımı ve nice kaleme gelmez hesapsız kıymetli eşyalar geldi ki hadsiz ve kıyassız idi. Bu mahalde ârif paşa bu hediyeleri getiren Amber Ağa'ya:

"Ey canım kızımızdan bize bu hediyeler gelmek ne lazım idi. Bizim onlara bir eyiliğimiz olamadı. Bize hediyeyi han evladı

göndermek gerek idi. Zira çerağımız oldu, ama inşaallah hanım kızımıza bunun ıvazın Âsitâne-i Saadet'e vardıkda Muş haracını kendine bir büyük hâss-ı hümâyûn ettiririz. *[278b]* Bizden öylece selâm eyle. Bizi hayır duadan unutmasın, olmaya illâ hayr." deyip Amber Ağa'ya bir samur hil'at-i fâhire giydirip gönderdi.

Paşa bu kadar değerli eşyaları alıp sustu. Ertesi günü sabahleyin yine padişah divanı olup mezad-ı sultanî ve bütün ileri gelenler toplanp mezat olmasını beklerler iken,

Hanım Sultan'ın ziyafetinin anlatılması

Bitlis Şehri tarafından 300 adet adamlar belli olup her birinin başlarında birer kâse, fağfûri tabak ve Gavrî Sultan işi çeşit çeşit mertebânîler [kap-kacak], 50 kadar saf gümüşten sahanlar ve geri kalanı bakır sahan ama hepsi süslü ve cilâlı sahanlar ki geçmiş melikler zamanında yapılmış sahanları yine Amber Ağa, Paşa huzuruna koyup,

"Hanım Sultan efendimiz sultanım hazretlerine selâm edip kahvaltı gönderdiler." diye Amber Ağa paşa huzurunda yiğitçe eteğini toplayıp kemerine bir zerdûz peştemali bağlayıp ilk başta Isfahan işi zerdûz sofra örtüsünü döşedi ki görenler binlerce âferin çektiler.

Sonra bir zer-ender-zer peşkir serdi ve bir fağfûri leğen ibrik ki sâfî mücevher idi, Paşa ellerini yıkadı, hemen paşanın huzuruna bütün fağfûri mertebânî, sonra gümüş sahanları ve sonra yaldızlı, ve altın kaplamalı sahanları bir anda serip,

"Buyurun bismillah" deyip bütün kapların kapakların açtıklarında Yaradan'ın büyüklüğü ûd, amber ve misk ile pişirilmiş nefis nimetlerin güzel kokusu Paşa'nın otağı içinde olanların dimağlarını kokulandırdı. Allah'a ayândır ki 300 adet sahan, fağfûri ve mertebânîlerin içinde olan miskli yemeklerin hepsi birer çeşit nefis yemekler idi. Hatta 20 çeşit pilâv, zerde, büryân, muza'fer pilâv, kükü pilâv, çilâv pilâv, avşıla pilâv, hoşik pilâv, amber pilâv, gülnâr pilâv, sarımsak pilâv, mâverd pilâv, kübeybe pilâv, badem pilâv, sanavber pilâv, dûd pilâv (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) gibi pilâvların birisinin bile bir diğerine benzerliği yok idi.

Bu Halil İbrahim sofrasının ve Celîl nimetinin başına paşa oturunca nice bütün Van ileri gelenlerine "Buyurun!" buyurdular.

Hemen Van defterdarı Paşa'ya ârifâne:

"Sultanım, bu Bitlis Şehri'ne biz ne kılıç urduk, bilir misin? Ve *Mekr-i zenân* nâm bir kitap vardır, onu okumuş musun? Biz bu yemekten şîr-i hurmâ ve katr-ı nebât-ı Hamevî dahi olsa yemenmiz [yemeyiz]" diye geriye çekildi. Paşa:

"Bre gider-e hey Şânî Efendi" bu sözü deyip ısrar edince Van Ağası Demircioğlu:

"Hanımın Amber Ağa'sı sözü dinlenen bir kimsedir. Sultanım ile yemeğe oturup sultanıma çâşnigirbaşılık edip evvel her sahandan kendisi yeyip sonra bizlere teklif edip yeyeyiz." dediklerinde hemen ârif Amber Ağa,

"N'ola bismillah!" deyip ta paşa ile diz dize oturup her yemekten yiyip Paşa'ya ve bütün ağalara teklif ederdi.

Gerçekten de cennet taamı dense lâyık idi.

Hakir de paşa ile bu yemeğe çekinmeden ve zahmetsizce, pirinç pilâvlarının çeşitlerine ve diğer miskli nefis nimetlere öyle diş çalmışız ki inşaallah Ma'dîkerb Gazi öyle yemek yememiştir. *Bu Rabbimin bir fazlıdır*

Sözün kısası yemekten sonra başka sofralar ile 20 Çin kâsesi ile şekerli, amberli ve miskli hoşaflar yenilip sofralar kalkıp elle yıkandığında yine Amber Ağa el öpüp,

"Sultan efendim, sultanım hazretlerine selâm eyleyip sıhhat u âfiyetler olsun. Lutf eylesinler bu bütün yemek kaplarını kabul eylesinler ki Dede Gazi Zâl Paşa'dan kalmıştır. Yine onlara lâyık değilse de bize hiç lâyık değildir, kabul eylesinler." deyip rica etti. Paşa'nın aziz canına minnet olup

"Berekât versin, tiz ağaya benim eyerli atım çekin, bir atımıza binsin." deyip bir at bağışlayıp,

"Sultana selâm eyle." diye Amber Ağa'yı gönderdi. Paşa Ziyaeddin Han'a:

"Oğul, annen bizi aceb utandırdı, ama olmaya, illâ hayr" deyip paşa ve han başka işte oldular.

Diğer mezad-ı sultanîyi bildirir

Bu mahalde Hakkâri Celolarının ellerine ganimet mallarından 4 arka yükü çuvallarıyla ellerine karışık ûd ve sandal girip çadırlarında süt ile darı aşı pişirmek gerekir. Anılan Celolar dağ adamları olduklarından ûd, amber ve sandal nedir, ne bilsinler. Açlıkları gelmiş bir alay yabani adamlar darı ile sütü tencereye

koyup ûda ve sandala ateş edip yemek pişirirken ûd ve sandalın hoş kokusu ordu halkının dimağların kokulandırdığında,

"Siz han bağından ûd yağma etmişsiz" diye 4 yük karışık ûd ve sandal ile anılan Celovîleri paşa huzuruna getirip kıssa-i pür-hisselerin paşaya nakl edip cümle *[279a]* mecliste hazır olanlar gülmekten bayıldılar. Paşa:

"Bir alay gazilerdir. Öyle olur, onlar onun kıymetini bilmezler. Alıkon hararları ve âzâd eylen onları." deyip nezaketle 4 çuval yükü ûdu Kürt ateşinden kurtarıp vezir ateşiyle yaktı. Tanrı'ya hamd olsun ta bu derece hesapsız ganimetler oldu.

Sonra yine mezatta 70 adet katır yükü sahanlar, tencere, taşt, leğen, ibrik, siniler, peşkir, kazanlar ve gayrı bakır âvânî âletler çıktı ki hadden aşkın idi.

Ve 7 adet gümüş sini, 40 sahan yaldızlı gümüş ve kalemkârî idi ve 7 adet gümüş leğen ve 7 adet gümüş ibrik ve 8 adet gümüş şamdanlar ki yedişer ve sekizer okka Acem tarzı çeşitli şamdanlar idi. 100 adet küçük tütün yakmaya nâzik ve sanatlı şamdancıklar, 40 adet gümüş makas, 8 mücevher gümüş buhûrdan ve 20 adet çeşit çeşit mücevher, murassa ve sanatlı gülâbdanlar satıldı.

Ve 20 katır yükü keçeli sandukalar içinde tamamı 800 adet Çin kâseleri, çeşit çeşit kıymetli tabaklar, mertebânîler, münebbet [nakışlı, çiçekli] kâseler, renkli çârgül fincanlar, balgamî tabaklar, hesapsız sanatlı ve nakışlı kâse, İznik çinileri tabaklar, içerisi ve dışarısı münebbet Portakalî kâse ve tabaklar, ve 150 adet balgamî ve Hüsrevânî küpler ki her biri çeşit çeşit miskli ve değerli macunlar ile dolu küpler idi.

Bu 150 adet nakışlı Acem ve Kudüs işi, Kütahya ve İznik yapımı kavanoz ve hokkalar içinde amberli reçel çeşitlerinden kepat, armut, Kâbülî, Belh eriği, Buhara eriği, Horasan eriği, elma, ve zencefil murabbaı [marmelatı, reçeli], cevz-i bevvâ murabbaı, Hind cevizi murabbaı, Rumeli cevizi murabbaı, hıyarşenbe murabbaı, reybas murabbaı, ışkın murabbaı ve temr-i Habeşî gibi murabbaatlar anılan kavanoz ve hokkalar dopdolu iken mezad-ı sultanîde gezerken satıcılar,

"Ayâ bu nedir çaşni helâl midir?" diye herkes yiye yiye bütün küp ve kavanozlar boş kalıp dellâllar ağır yükten kurtulup ancak boş küpler bedavaya satıldı. Ama o gün bütün ordu halkı tatlılara

ve miskli yiyecekleri yediklerinden birbirleriyle tatlı ve ballı söyleşip geçindiler ve insaf edenler kaçan hana hayr dua ettiler.

Mertebânî kâseleri bildirir

Ve 1.600 adet balgamî mertebânîler ki her biri Mısır sultanı olan Gavrî Şah'ın el ürünüdür. Kendileri Mısır sultanı olmazdan önce Kudüs-i Şerif yakınında Kerek Kalesi'nde 7 sene zincire bağlı mahpus iken evliyânın biri kendine mertebânî yapımını öğretip 7 sene o aziz ile mertebânî işlerler.

Sultan olduktan sonra yine işleyip bütün padişahlara ve vezirlerine hediye gönderirdi. Sonra üstadı ölüp Gavrî Melik de Mısır fatihi Selim Han elinde Belbis cenginde şehit oldu, onun için Mısır mertebânîsi son bulup hâlâ bütün devletlerde el yapımı olan mertebânîler Sultan Gavrî işidir. Ama fağfûri ve çini hâlâ Fağfûr u Çin'de işlenmekdedir. Anılan balgamî mertebânîler de bedava bedava birer bahane ile satıldı.

Ve 40 yük köse sarık destâr [sarık] meydana gelip Allah bilir ki içlerinde kırkar ve otuzar dirhem gelir sarıklar var idi.

Ve 5 yük Ahmed-âbâd, Külkend-âbâd, Divbender-âbâd ve Mahmud-âbâd adlı Hind diyarlarının renkli hayal bezleri, Lekkefûrî bezleri ve Behrampûrî el bezleri çıktı ki her biri birer hayal makrameler idi.

Ve bir serlevhalı büyük sandukayı 4 güçlü kuvvetli adam muhabbet meydanına getirip Beyt:

Hüsnün esbâbını hıfz etmeğe ey gevher-i nâb
Oldular dîdelerim iki kapaklı dollâb

anlamı üzere anılan sandukanın kapağını açınca nice güzel kokular ve güzel kıyafetlerini saklamışlar ki hepsi çok pahalı çârkâb işleme cevâhirli şîb hil'atler, nice yüz adet Keşmirî ve renkli şallar çıktı ki her biri birer yüzükten geçer Hâtem-i Tay gibi cömert vücutlu kimselere lâyık Keşmirî şallar idi.

Ve 7 yük Gücerât kutnîsi [pamuklusu], zincirbâf, zerbâf, zâğî ve mellâyî, Keşan kadifesi, Lahican ipeği, Yezdî kutnîsi ve nice bunun benzeri çeşit çeşit 7 yük değerli kumaşlar muhabbet meydanına gelince hemen 7 nefer Van yeniçerisi meydana çıkıp ağlayıp sızladılar. Hemen içlerinden bir konuşkanı ileri gelip:

"Devletli vezir! Daha önce Şaban ayında Van Kalesi'nde sultanımın huzurunda feryat edip 'Han bizim 7 yükümüzü bâc almak bahanesiyle alıp bizden adam katleyleyip nice adamlarımızı da yaraladı' dediğimiz hâlâ yüklerimiz budur" dediklerinde paşa vilâyet halkının tarafsız ve güvenilir adamlarından ve gümrük görevlilerinden sorunca,

"Evet *[279b]* devletli vezir, bu yedi adet yükleri han bâc namıyla alıp hazinesine katmıştı. Lâkin bunlar da bâc vermeyi taahhüd etmişti ve onun için gavga olmuştu ve bâc vermeyip hamısı [hepsi] sultanıma gitmişti" diye tanıklık ettiklerinde,

"Tiz kanun üzre bâcların alın" diye 7 adet yükü sahiplerine tamamen geri verip adalet etti.

70 adet de dîbâ, zerbâf, sereng, hârâ, dârây, vâlây ve çeşit çeşit kalemkârî Hindî serâperdeler, başka zenbûrî perdeler ve zerdûz tezhibli işleme minderler çıktı.

Ve 7 adet sandukalar içinde tamamı 70 tahta samur kürk, 16 adet renkli çukalara kaplı samur kürkler, 20 adet sincap kürk, renkli soflara kaplı; 50 adet vaşak kürkler, çeşit çeşit Londrine çukalara kaplı; 11 adet kakum beyaz kürkler rengâreng soflara kaplı; iki yüzden fazla Acem mavi kürkleri, kapsız; ve paşa Âsitâne'den gelip Bitlis Şehri'nde hana konuk olduğunda, hana giydirdiği beyaz samur kürkü 1.000 guruşa Van yeniçeri ağası tarafından aldılar.

Bu satılan eşyalardan başka tam 40 yük sandıklar içinde Hanım Sultan'a, yeni hanın haremine ve diğer azadlı câriyelere ait olan giyeceklerine kesinlikle el konulmayıp bütün gazilerin önlerinde herkesin izniyle Hanım Sultan'ın Amber Ağa'sına teslim olunup hareme götürdüler.

Kısacası bu kalan eşyalar nasıl satıldı ve herbiri ne kadara satılıp ne kadar mal toplandığını hazine defterdarı gibi tek tek yazıp defter eylesek bir cilt tereke kitabı olup seyâhatimize engel olur. Ancak denizde damla güneşte zerre kadar yazdık. Bunlardan başkalarının hesabını Cenâb-ı Bârî bilir ki sayısız padişahane kıyafetler ve Hüsrevâne metaların haddi sayıbı yoktu.

Melek Paşa'nın yaptığı mezadın tamamlanması ve sonucu

Bu anlatılan mezad-ı sultanî 4 günde tamam olup elde edilen maldan Van kulunun 200 kese haracları hâsıl olup paşa bütün kulların önünde 200 keseyi ağalarına teslim edip hüccet-i şer'iyeye kayd olunup paşa ve yeni han ellerine hüccet-i şer'iyeyi aldılar.

Van kulları paşaya 50 kese kıdem ücreti verdiler ve handan intikam almış oldular. Malazgird Beyi Mehmed Bey'in 40.000 adet yağmalanan koyunları için araya sulhçular girdi, 70 kese mal verilip paşa ve yeni han ellerine hüccet-i şer'iye aldı. Mehmed Bey paşaya 20 kese hizmet eyleyip yer öpüp:

"Efendim, 40.000 koyun için bir akçe almasam hatırım hoş idi. Hele dünya gözüyle handan intikamımı aldım ama neyleyim, ardı sıra gidip bulamadım. Olmaya illâ hayr" diye Malazgirdli Mehmed Bey 50 kese mal ile daha önce paşanın han ganimesinden getirtip verdiği otağına gitti.

Geri kalan malları paşadan hiç bir kimse sormadı. Mezad-ı sultanîde kendinin artırıp aldığı kıymetli hil'atlerin, kumaşların, değerli malların ve eşyaların bahalarını kimse sormadı, kendi ağalarının mezad-ı sultanîde aldıkları eşyaların bahaları hiç bir yolla ağalardan ve hakirden asla sorulmadı. Hemen Hak berekât-ı Halil vere.

Ve yeni han Ziyaeddin Han Bitlis Şehri halkına eski âdetleri üzere kudûmiye 300 kese mal toplayıp paşaya tam 100 kesesini verdi. Beşer tavla at, 10 katar katır, 10 zırh, 10 köle, 5 adet gülendâm temiz kız, 1 bukalemun nakışlı otak, 50 şemmâme ham amber verdi. Yeni han saadetli padişaha berât yenilenmesi için 100 kese mal vermeyi taahhüt etti.

Yukarıda yazılan 3 adet sandukaları tekrar açıp bütün cevâhirlerini kırat kırat yazıp paşaya Allah emaneti verildi. Paşa da Van kullarına teslim edip Van Kalesi hazinesinde saklandı.

Saadetli padişahın hükümet yenilenmesi berâtı masrafına ve Âsitâne'de sadrazama da 50 kese vermeyi han taahhüt edip üzerine Mataracı Debe Mehmed Ağa memur oldu.

Ama bu Bitlis Şehri'ne ne kadar zarar verilip ne kadar mal u menâl yağma ve alan oldu ki İslâm ordusu içinde nice bin yabani ve eşkıya Ekrad çadırları içinde o sanatlı kıymetli İsfahan ipeği, Mısır

ipeği ve Uşşak halılarının padişaha lâyıklarını Kürt derintileri parça parça edip çadırları içinde toz toprak çamur üzerine döşeyip berbat etmişlerdir. Ama nice yüz Mecusî ve Yakubî köleleri İslâm ile müşerref etmişler, ama nice Kârûn malı şehir içre Kürt kavmi alıp dağlara gitmişlerdi.

Sözün özü *[280a]* Bitlis Şehri'ne olan zarar ziyan, hana olan büyük acı, askerine olan kırgın ve kıyım dedesi Ziyaeddin ve Şeref Han zamanında olmamıştır. Ve bu kadar rüsvâylık ve bu kadar kötü sonuç Sultan I. Selim Han asrında Çıldır gazasında 920 [1514] tarihinde Şah İsmail'e olmamıştır ki Taclı Hanım adlı nikahlısı Osmanoğlu eline girmişti. Ama bu Han'ın şiddetli belâ ve üzüntüleri İsmail Şah'dan daha fazla olmuştu, *vesselâm*.

Yaratıcı'nın hikmeti, Han'ın ardınca gitmeye ikinci defada Erciş, Adilcevaz ve Muş beyleri tayin olunmuştu. Onlar İslâm ordusuna gelip handan bir iz bulamayıp ancak dağlarda Malazgird Beyi Mehmed Bey'in nişanı ile 20.060 koyun bulmuşlardı. Mehmed Bey'e haber verilip gelince 20.000 koyunu kendine teklif olundu;

"Hâşâ almam koca vezir! Ben bu koyunlar için demin 70 kese almışım. Bu 20.000 koyun benden sana helâl-i hoş olsun." deyip Paşa, Mehmed Bey'e yine bir hil'at verip o saat koyunları vekilharca teslim edip Haleb'e göndererek orada satılıp koyunların gelirine bütün yıllık çuka ve atlas alınarak paşa askerine yıllık verilmesini ferman etti.

Ve yine Erciş beyine ve Adilcevaz ve Muş beylerine

"Berhordâr olun, ama âsî hanı bulmak gerek idiniz." deyince,

"Vallahi sultanım yedi gün yedi gecedir ki ne Mudiki Dağı koyduk ve ne Atak Sancağı dağlarını kodum ve ne Tercil, Kulp ve Mihrani Dağlarını koduk. Nâm u nişanından bir haber alamadık. Ama mallarıyla kaleden firar eden han askerinden 200 adam bulup kayalar içre bir bayak ceng ettik. İşte yüz kadar kaza ve kadere uğramış kelle ve yüz kadar dahi diri adamlar getirdik." deyince tedbirli Paşa,

"Cellat!" deyip yüz adet adamı Kerbelâ meydanına çökertip cellatlar hazır olunca paşa namaza durdu. İki rek'at namaz kılıncaya kadar serâperde önüne asker toplandı. Paşa namazı kılıp eline asasını alarak iskemle üzere oturup,

"Başlaya cellatlar!" deyince Van ağaları paşanın ayağına düşüp rica ettiler. Sonunda merhametli Paşa ricaların kabul edip her ağaya birer ikişer adam bağışlayarak,

"Ama bunlar benim azatlılarımdır. Elbette bunları birer çerağ edersiz!" diye tenbih edince bütün ağalar,

"Can baş üzre!" deyip azatlıların çadırlarına götürüp çerağ etmede.

Beri tarafta bu adamlar ile kelleleri getiren beylere üç hil'at-i fâhire ve başlarına birer taşlı çelengler geçirip hayır dua etti.

Ve yüz adet kelle getiren yiğitlere birer çeleng bağışladı. Hemen bu mahalde hakir:

"Yâ sultanım, metris cengi günü bu hakiri Mahmudî beyine gönderdiğiniz gün sultanıma yardım isteme feryadına geldiğimde melun Salman'ın başını getirdiğimde bizim kellemiz o aon araya gideyazdı. Şimdi bu an o kellemizin kanı bahası rica olunur." dediğimde hemen kadir bilir Paşa bahane eri idi,

"Tiz Evliyâm, bu gazada bulunup Feth-i şerifleri okuyup rüyalarımızı hayr ile tabir edip metrislere gidip iş içinde kalıp gerçekten de melun Salman'ın başın getirdi" diye eynime bir zerdûz hil'at ve 100 adet balyoz guruşu verdi, mübarek eliyle başıma bir çeleng soktu, el açıp hayır dua edip akranlar arasında bu kemter kulu seçkin etti. *Bu Rabbimin bir fazlıdır.*

Bu mahalde paşa efendimiz Diyarbakır valisinden gelen Ramazan Ağa'ya üç kese harcırah ve Firarî Mustafa Paşa'ya bir mücevher hançer ve bir siyah köle mektuplar ile Diyarbakır'a yolladı.

Daha sonra 1065 Ramazan-ı şerifin [Temmuz 1655] (---) günü Bitlis Şehri yakınından kalkıp deryâ gibi asker ile dönüp yurd değiştirip Rahova adlı mahalde Hüsrev Paşa Hanı'nda konaklanıldı. Zira o mahalde insan kanı kokusundan ve ordu kavminin atıkları kokularından hareket olundu. Ve Kürt derintilerinin şehirden uzak olması makul görülüp göçüldü.

Ziyaeddin Han'ın devletinin düzene girmesi için bu mahalde bir gün oturak ferman olunup Erzurum Eyaleti'nden yardıma gelen (---) adet sancakbeylerine birer hil'at-i fâhireler ile izin verilip serdarlarına bir hil'at, 3 kese, 1 çeleng ve 1 kır at bağışlandı. Erzurum valisine dahi bir mücevher hançer ve bir murassa gaddâre

gönderip mektuplar verdi. Ama beri tarafta mahpus olan Kürt beylerini eli kolu bağlı zaptedip yeni Han'ın ricasıyla Şirvan beyinin 30 kesesini alıp,

"Bir dahi Âl-i Osman vezirlerinin emrine itaat eyle. Başın keserim ama hele han oğlumun hatırıyçün azat ettim" diye hil'at *[280b]* giyip el öperken Paşa, beyin kellesine öyle bir vezir tokadı vurdu ki zemini dahi iki kere öptü. Fakir bey başı yere düştü zanneyleyip iki kere başını yokladı, perişan olduğundan otağ kapısını kaybedip ağaları içine gitmek ister, oradan dışarı çıktı, o an nefirlerini çalmadan kalkıp Şirvan'a doğru gitti.

Bundan sonra paşa bütün beylerbeyiler ile, bütün kibar ve ayânlar ile hanların mesire yerlerine, avlaklarına, çiftlikler ve av yerlerine, şehir çevresinde olan nice kırları, tepeleri, ovaları ve dağları seyr ederek hanın şahin ve doğanları ile turna ve kazları avlayarak, tula, taraş ve zağarlar ile, atmaca ve karagözler ile keklik ve bıldırcınlar avlardık.

Arefe küçüğü ve Muş Ovası cücüğü süratli, hızlı, yetken, yetgen, yeğin, tâzi, eğitimli köpekler ile ova tavşanı, yabani koyun, sığın, karaca ve tablalı ceylânları avlayıp köşe köşe ziyafetler olur, bol bol hediyeler gelip yine otağa gelinirdi. Bütün beylere ve Van ayânlarına vakarlı paşa kapıcıbaşılarıyla birer av hissesi gönderir, onlar da her varan ağalara birer küheylân at ve nice çeşit parça Gücerât verip paşaya da birer hediye gelmesi mukarrer idi.

Ve her gün sabahleyin Hanım tarafından 100 sahan kahvaltılık ve han tarafından 200 sahan öğle yemeği gelirdi.

Bu minval üzere yeni handan saadetli padişah için 100 kese hükümet yenilenmesi kalemiyesi ve 100 kese de veziriazama diğer hizmet erbabına hediyeleri toplandı. Paşa saadetli padişaha telhis edip 20 adet ulaklar ile 200 keselik altınları der-i devlete [İstanbul'a] gönderdi. Onlar Âsitâne-i Saadet tarafına gitmede.

Ertesi gün paşa büyük alay ile Bitlis Şehri içinde Şeref Han Camii'nde cuma namazını kılıp namazdan sonra bütün büyük küçük herkesle vedalaşıp Bitlis halkına *"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere." [Kur'ân,* Tevbe, 60] nassı üzere bol bol sadaka verip bol bol hamd ü senâ ederek sabâ-süratli atına binip şehir içinde selâma durmuş olanlara selâm verip iki tarafına mataracıbaşı ve şâtırbaşı altın saçarak büyük alay otağına

geldi. Ertesi sabahleyin *"Allah Cumartesi ve Perşembeyi bereketli kıldı"* hadisi anlamı üzere tuğlar gidip ardından kendileri de saadetle 1065 Ramazan'ının yirmi dokuzuncu [02.08.1655] günü,

Van'a doğru gittiğimiz menzilleri ve kaleleri bildirir

Evvelâ yeni Han ile Paşa atbaşı beraber büyük alay ile **Tahtıvan menziline** gelip paşa otağında konuca, Han veda sırasında paşanın ayağına başını sürüp Hizan beyini isteyince paşanın canına minnet olup isteğini kabul etti. Hemen o an Paşa'nın hazinesine 13.000 altın, 20 zırh ve bir kantar gümüş teslim edip bir hil'at ile Hizan beyini serbest bırakarak hana teslim eyledi. Han Kârkâr beyini isteyince paşa, hanı azarlayıp,

"İnşaallah şimdi Van'a vardığımızda divan edip o padişah divanında kellelerini yuvarlarım ki bir beye dahi ibret olup Van valilerinin fermanına itaat edip padişah derneğinde hazır olalar. Van Hükümeti'nde bir hoşça basiret üzre ol!" diye yeni hana bir uyarıda bulundu, han yer öpüp paşa ile vedalaşıp Bitlis'e doğru yollandı.

Paşa ertesi sabahleyin Tahtıvan'dan kalkıp Van Deryâsı'nın güney tarafı kenarıyla Kuskunkıran adlı yola girip önce dağlara yaya Hakkâri Celovîlerini, sekban ve sarıcalarını döküp hazır olarak Van askerinin yayaları gülbâng-ı Muhammedî getirerek bayramın birinci günü [04.08.1655] o taşlık ve kayalıklar içinde 3 saatte,

Güzeldere Köyü menzili: Şirvan ve Hizan Dağları'ndan toplanır bir tatlı sudur ki bu mahalde Van Gölü'ne katılır. Ancak yazda ve kışta geçit verir bir nehirdir. Köyü, han toprağında 30 haneli Kürt ve Ermeni köyüdür. Ağası Güzeldereli Muslu Ağa 2.000 seçkin Rojikî askeriyle gelip o gece İslâm ordusunun çevresinde nöbet beklediler. Andan Güzeldere'yi kimi at ile kimi köprüden topları dahi geçirip bu kere Van Deryâsı kenarıyla cânib-i şarka *el-iyâzü billah* sengistân u çengelistân içre giderken handan yaya bir çaşıt [casus] kâğız ile gelip,

"Benim efendim, *[281a]* gafil olmayın, hapsinizde olan beyleri bir hoş zabt edip yollarda çarha ve pusu edip karavullar ile gitmeden hâlî olmasın." diye haber gelince gelen adama 10 altın verdi.

Paşa mahpusları atlar üzere bağlayıp bütün yayalarımızı dağlara döküp giderek 6 saatte,

Surp Köyü menzili: Van Gölü kenarından uzak Van toprağında 200 haneli mamur Ermeni köyüdür. Bir eski kilisesi vardır. Papazları paşaya hediye getirdi. Bütün İslâm askerleri dağlara ve taşlara konup paşa bir yeşillik öz [vadi] içinde bütün Vanlı ile kondu. Beyleri o gece bağlayıp Kuskunkıran Dağları'na karavullar kodular. Buradan seherle birlikte yine tuğlar ile,

...................(7 satır boş)...................

Ahdim-var Kalesi Adası'nın özellikleri

İlk defa bu adayı yapyan Hazret-i Davud asrında Van'ı yapan Melik Câlût'tur, Hazret-i Davud'dan kurtulmak için bu adada bir kilise yapmıştır ki bütün Hristiyanlar için değerli bir kilisedir. Bu ada Van Deryâsı içinde doğudan batıya uzunlamasına olup göklere baş çekmiş yüksek bir dağdır. Fırdolayı büyüklüğü 7 mil kuşatır. Ancak güney tarafa doğru tepesinde kilise ve bâtıl haneleri bellidir.

İsimlenmesinin sebebi odur ki Hazret-i Risâlet-penâha 40 yaşında Mekke-i Mükerreme'de peygamberlik gelip ilk olarak İslâm ile şereflenen Hazret-i Ebubekiri es-Sıddîk'dır ki ilk defa Hazret-i Risâlet onları Enûşirvân diyarı vilâyetlerinde Van Kalesi'ne gönderip adı geçen Câlût'un kilisesinde olan papazı İslâm ile müşerref eder.

Bu adada olan papazlar haracı kabul edip Hazret-i Ebubekir'in ardınca Mekke'ye gidip Hazret-i Osman'ın hattıyla Hazret-i Risâlet-penâh'dan ahd-i emân kâğıdını alıp kendi ülkelerinde güvende olalar. Zamanın geçmesiyle 955 [1548] tarihinde Süleyman Han Van Kalesi'ni fethedip bu kale içinden ruhbanlar büyük toplar atup şenlikler ederler. Daha sonra Süleyman Han'a cevâhirli kutu içinde Resûlullah'ın ahd-i emânını gösterdiklerinde Sultan Süleyman yüzüne gözüne sürüp,

"Bunların elinde Resûlullah ahd-i emânı var imiş." diye bir muafnâme hatt-ı şerifi verip "Ahdim-var" Kalesi buyururlar. Bundan dolayı hâlâ ana Ahdim-var Kalesi derler, ama Kürt kavmi Ahtamar derler.

Bütün papazları paşaya hediyeleriyle ve Resûlullah'ın ahidnâmesi ile gelip paşa Hazret-i Osman hattını ve Resûlullah'ın Nübüvvet mührünü yüzünü sürdü. Yaratıcı'ya hamd olsun bizler de bu âsî yüzümüze küstahlık edip muhabbaten [sevgiyle] sürdük.

Paşa ellerinde olan Azerbaycan şahlarının ve Osmanoğlu padişahlarının hatt-ı şeriflerine bakıp paşa da onların gereğince bir beyaz buyurdı verdi. Hediyeleri kabul olununca paşaya "Safâ geldiniz." diye kalelerinden 7 adet şahî toplar attılar. Bütün papazlar kayıklara binip giderken hakir de 7 adet hizmetçilerimle bile kayıklarına binip varıp seyrettik.

700 adım büyüklüğünde bir Şeddâdî taş yapı güzel bir kaledir. Batı tarafa bir küçük kapısı var. Kale içinde anılan eski kilise vardır. Ama Revan yanında olan Üç Kilise, Nahşevan yanında Yedi Kilise ve Kudüs-i Şerifde Kamâme Kiliseleri bunun yanında ne şeydir. Eğer bu kilisenin yapısını, odalarını, askılarını, imaret ve tarzı tavrını yazsak uzun bir tomar olur..

İki yüzden fazla rahip ve keşişleri var ki riyâzat ve perhiz ile siyah elifi kopmuş bakla yemeden sıfır iskelet olmuşlar, ama mahbûb ceylân gözlü gençleri var ki *[281b]* her hizmete can baş ile koştururlar. Bu adayı gezmeye gelenlere o kadar izzet ikram ederler ki sofralarında kuş sütü ve katr-ı nebât bulunur. Ve dîbâ, şîb ve zerbâf pijamaları vardır ki her misafire hizmet ederler.

Ve kalelerinin altı tamamen mağaralardır, yiyecek ve içecekleriyle doludur.

Ve halkı hepten cehennemlik küffârdır. Orada Müslüman bir an karar edemez, hemen seyredip giderler. Terk-i dünya [ruhban] şeklinde 300 kadar terzi kâfirleri vardır. Bütün kâfiristandan adaklar gelip onunla geçinirler ve bütün suları sarnıçlardır.

...................(2 satır boş)...................

Buradan yine kayık ile beri tarafa geçip (---) (---) (---) (---) (---) bu adanın batı tarafında beş mil kadar uzaklıkta,

Akkirpi Adası: Bunda kale yoktur ama Gevaşlıların keçileri çoktur. Buradan,

...................(2 satır boş)...................

Paşa ile yine doğu tarafa göl kıyısı ile giderken sol tarafı Van Deryâsı ki bir küçük haliç gibi görünmektedir, o kayaların altlarına baştan başa Van Deryâsı girer, bu dağların altları tamamen boştur.

Sağ tarafımız ise gökyüzüne çıkmış **Kepan Kayası** adlı ünlü bir tepedir ki sert taşı çakmak taşı gibi ateş verir. Bu diyarda sarp yollar ve bellere kepan derler. Rum, Arap ve Acem'de Van Deryâsı kenarında Kuskunkıran yolunda Hakkâri Dağları'nda kepan

cihanda meşhurdur. Bir adam yukarı kayalardan bir taş yuvarlasa bin adamı helâk eder. Aşağısı cehennem çukuru gayyâ deresi deryâdır. Yukarısı yalçın kayadır. *Allah saklasın.*

Hatta Cenâbî Ahmed Paşa adlı bir himmetli vezir, deryâdan tarafa kârgir yapı ile bir korkuluk sed edem ve dağdan tarafa dağ kazıcılara kestirip geniş yol edem diye uğraşmışken Kızılbaş vilâyetimize kolaylıkla gelmeğe yol olur, diye mâni olmuşlar. Söz olarak öyle demişler ama aslında Osmanlı'dan kendi diyarlarını kurtarmak için öyle demişler. Bu mahalde,

Çomar Bölükbaşı 'nı hikâyesi

1055 [1645] tarihinde, nice kapuya bağlanmış Çomar Bölükbaşı adlı ünlü bir namert kimse idi. Hatta o illerde Melek Ahmed Paşa efendimizin Diyarbakır'da Sincar'da bölükbaşısı idi. Bizden ayrılıp Üsküdar'da 1058 [1648] tarihinde Gürcü Nebî ve Katırcıoğlu ile bu Çomar Bölükbaşı birlikte gelerek Sadrazam Murad Paşa ile ve Çarıkçı Defterdarzâde Mehmed Paşa ile Gürcü Nebî, Katırcıoğlu ve Çomar Bölükbaşı büyük savaş etmiş, Yaratıcı'nın hikmeti 7 saatten sonra Gürcü Nebî bozulup bu Çomar Bölükbaşı da kaçmıştı. Hakir de bu Üsküdar cenginde mevcut idim. Murad Paşa'dan ulak emirleri alıp Şam'da Murtaza Paşa'ya giderken Adana yakınında Çakıt Ham adlı mahalde bir orman içinde bu Çomar'a rast gelip haramî zannettim, evet yine haramîliğe inmişti, ama Tanrı'ya hamd olsun hakire tanıdık çıkıp,

"Hay kapu yoldaşım ve karındaşım canım." diye öpüşüp kucaklaşıp hâl hatır sorup Üsküdar'da Murad Paşa ile ceng edip firar ettiklerini bir bir anlattıktan sonra

"Gel birader seni Şam'da Murtaza Paşa'ya götüreyim." deyince canına minnet bilip yavaş yavaş yol alarak Şam'a varınca bu Çomar Bölükbaşı'yı Murtaza Paşa'ya intisap ettirdik.

Sıfet'e giderken Dürzî seferinde bile olup Nakura Boğazı'nda hayli yüz aklığı eyleyip Şam'a gelirken Şam'ı İpşir Paşa'ya verdiler. Murtaza Paşa'ya da Sivas Eyaleti'ni verdiler. Sivas'a vardığımızda Murtaza Paşa bu Çomar Bölükbaşı'ya bayrağıyla Niksar Şehri subaşılığını verdi. 6 ay mutasarrıf olup üzerinden subaşılığı, Tabanıyassılı Merzifon'da sakin Dilâver Ağa alıp muhasebe için Dilâver Ağa Çomar Bölükbaşı'yı haps etti, bütün malını alıp Çomar'ın ancak üç atı kaldı.

Sonunda Çomar hapisden kurtulup 100 adet yiğidiyle Merzifon'da kendisini haps edip malını alan Dilâver Ağa'nın *[282a]* çiftliğini basıp 50 kadar küheylân atlarını alır, bu kadar yağma ve talan eder, çiftliği ateşe verip bu kadar mal ü menâl ile doğru Van'da Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin Paşa, Melek Ahmed Paşalı olduğundan ona varıp yine bayrak açar. Mehmed Emin Paşa Van'da Hakkâri'yle ve Hoşâb Hâkimi Mahmudî Süleyman Bey ile hasm olup bu Çomar'ı serdar edip kâh Hakkâri ve kâh Mahmudî köylerini yağmalattırıp ganimetlerle yine Van'a gelirdi. Nice kere böyle Hakkâri'den intikam alıp baş, dil ve mal alırdı. Sonunda Vanlılar bu Çomar'ın cesaretinden hoşlanıp Çomar'a dirlik ettiler.

Sonunda 1056 [1646] tarihinde efendimiz Melek Ahmed Paşa veziriazam iken Van'da Mehmed Emin Paşa âsî olup (---) gün ceng eder, yeniçeriler yukarı kaleden aşağı kaleye balyemez toplar vura vura aşağı kalede Hüseyin Ağa Sarayı ve Paşa Sarayı'nın nice yerlerini yerle bir ettiklerinde Diyarbakır Valisi Haydar Ağazâde bütün Diyarbakır Eyaleti askeriyle ve Van Eyaleti askeriyle Van'ın yardımına gelince Mehmed Emin Paşa kaleden kement ile inip dışarıda hazır olan atlarına biner, Van'dan 9 günde Melek Ahmed Paşa efendimize gelip sığınınca suç defterine af kalemi çekilip Rumeli'nde Köstendil Sancağı bağışlanıp Girit'e gitmeye memur olur. Beri tarafta Çomar Bölükbaşı başında ateşler yanıp,

"Emin Paşa'dan sonra Van'da durmak bana haramdır." diye doğru Bitlis Hanı'na kaçar. Hanın bir mükellef ağası olup safâsında iken Van kulu Çomar'ı muhabbeten [sevgiyle]Van'a isterler.

Çomar Bölükbaşı'nın Kepan'da kapanıp ettiği savaşın sonucunu bildirir

Çomar da 50 adet yiğidiyle Kuskunkıran yolundan Van'a gelirken meğer Hakkâri hanının 600-600 nefer adamları Çomar Bölükbaşı'yı bu Kepan adlı kapanda gözetirlermiş. Derhal Hakkârili Çomar'ın o kepanda ardını önünü çevirip çıt-a-çıt cenge başlarlar. Hemen Çomar yarar atından inip,

"Koma kurdum!" diye Hakkâriliden göz açıp kapayıncaya kadar 70 adam düşürür.

"Bre koma hay!" deyip ceng kızışıp tam 5 saat ateşli savaş ederler. Ama Çomar'ın 50 yiğidinden yirmisi kırılıp 30 adamla kalır. Yine böyle iken 100 Hakkârili kırarlar, ama Hakkâri şehirlerinden Vestan Kalesi yakın olduğundan Hakkârili'ye 2.000 yarar tüfeng-atıcı yardım gelir. Ama Çomar'a yardım nereden gelir?

Sonunda Çomar, köpek gibi kudurup hır hır köpek cengi ederek görse ki bütün yiğitleri kırıldı, kendisi de 6 saat cengte ateş deryâsında mecalsiz kalır, bir kölesiyle atının yanına varıp atının iki gözlerin öpüp,

"Bismillah ey dağlı doru!" deyip binince dal kılıç olup bu kadar Hakkâri ateşinin üstüne at koyup nice Hakkârilileri yalnız at üzere kırar. Ama görse ki o dar Kepan Boğazı'nda üç binden fazla adamlar kendini çevirmişler. Bir taraftan kendine yol bulup bir kurtulacak bir yer yok. Ama deryâya bakan kayalar üzerinde adamsız yer çok. İki Süleymaniye minâresi boyu yalçın kayalar ve aşağısı Van Deryâsı'dır. Hemen bir kere,

"Yâ Allah, sana sığındım" deyip dolu dizgin ata ökçe edip bu halktan kendine kurşun yağmur gibi yağarken anılan kayanın başından yüğrük gelmiş atıyla kendini Çomar, gözünü yumar ve deryâya atar.

Allah âlimdir yine o cengte olan Hakkâri kavmi Çomar'ın kendini attığı kaya başında anlattılar ki,

"Sultanım onu gördük, Çomar bu kayadan 'Yâ Allah!' deyip uçardı, ama kedi havadan yere nasıl uçarsa Çomar'ın atı ayakları yine seğirdir gibi yumulmuş ve Çomar üstünde ata sarılıp büzülmüş, bu hâl üzre uçtuğunu gördük.

'Sonunda parça parça oldu atıyla' diye aldırış etmeyip herkes cüretini övmeye başladık. Nice kimseler de bir iki saat yerden kayaları dolaşıp,

'Varalım leşinde kemerinden kılıcı, tüfengi ve diğer eşyalarından bir kelepirin alırdık' derlerken birkaç adam gelip,

'Bre koman, Çomar işte atıyla deryâ içre yüzüp karşı Van Denizi kenarına gidiyor' dediklerinde onu gördük. Atının sağ tarafına asılmış atından ayrılmayıp atıyla yüze yüze karşı tarafa çekinmeden gidiyor. Nice merd yigit ki,

'Bre ümmet-i Muhammed! Bu Çomar bu kadar zaman bizim Hakkâri ocağından bu kadar ganimet malları ile bu kadar kelleler almıştı. Şimdi yine 200 kadar adamımızı kırmıştı. Ve şimdi böyle

karşı tarafa gidip *[282b]* kurtula, yarınki gün Hakkâri Hâkimi Yezdenşîr Han'ımıza ne cevap verelim?' dedik. Nicemiz de,

'Öyle yarar yiğidin yoluna can ve baş feda olsun. Şimdi burada bu kadar adam kırıp atıyla deryâya can attı. Gör deryâda balık gibi yüzüp gider, Allah işin onara' diyenin haddi pâyânı yok idi." diye nakl ettiler.

Yüzlerce adamlar atlarıyla ve yayalarıyla Çomar'ın kendini deryâya attığı yerden deryânın karşı tarafına üç saatte dolaşıp Çomar'ın önünü almaya at bırakırlar. Zira Çomar kendini deryâya attığı yer ile karşıda çıkacağı yere varınca üç saatte ancak dolaşılır Vestan Kalesi Boğazı'dır ki o boğaz yakınında Hoşaf Nehri deryâya karışır.

Bütün Hakkâri askerleri Çomar'ı karşılamaya gitmede, ama Tanrı'nın hikmeti yiğit Çomar karşı tarafa yüz bin sıkıntı çekerek at kardeşiyle çıkar. Ama Allah'ın emri bir bataklı ve çataklı kenara çıkar, kendi yorgun ve atı durgun. Attan inip kâh atı kaldırır kendi batar ve kendi çıkar atı batar.

Sonunda çizmesi ve çakşırı bırakıp yalın ayak atıyla tam bir saat o bataklıktan çıkmaya çalışırken Hakkâri'nin yüğrük atlılarının öncüleri gelip yetişir. Çomar görür ki ne tüfengden ve ne de gedelecdeki yeleksiz okdan asla fayda yok ve atında dahi derman yok. Hemen bu ileri gelenlere dal satır olup 20 nefer Hakkâriliyi kaçırır. Yine kaya altından aziz atının yanına gelip bir kerre "Yâ Hay!" deyip atı kaldırır. At da bir kişneyip ayağı toprağa basar.

Hemen Çomar atına binip hasmına saldırır, ama görse ki atta derman kalmamış, ama kaza ve kader yine hasımları gittikçe çoğalıp dört yanından üşüşürler.

Fakir Çomar ıslak çıplak ve şallak mallak ve silâhsız neylesin, kâh atıyla ve kâh yaya çomar cengi ederek bir kere atına biner. Görse at beş altı yerinden yaralanmış, bu kere atta asla derman kalmamış. Sonunda atından ümidini kesip hemen Çomar yine Rüstemâne yaya dal satır olup cengleşerek deryâ kıyısında Suren Baba adlı bir ziyârete girip ceng ederken bir pencere deliğinden biri Çomar'ı bir kurşunla alnından vurarak öldürüp başını Hakkâri hanına getirirler. Sonra "Yigittir" diye başını cesedi yanına götürüp o Suren Baba yanında gömerler. Hâlâ halkın ziyaret yeridir.

Hatta Melek Ahmed Paşa efendimize o cengde hazır olup Çomar kılıcından kurtulanlar bu Çomar macerasını böyle anlatınca paşa da ziyâret eyledi. Hâlâ Van-ı Şirvan Eyaleti'nde ve gaziler arasında Çomar'ın macerası destan olmuştur. Hatta bir gazi yiğit Çomar'ın kabrini kârgir yapı ile imar etmiş, Çomar kendini deryâya atıp uçtuğu kayaya Çomar'ın tarihini taşa yazmıştır. Gerçekten de sikkeyi mermerde kazmıştır.

Eğer sorulursa bir adam kendini bir kayadan deryâya atmış ve bir kenara çıkmış, katletmişler. Ya bu konuyu uzunca anlatıp övmekten kasıt ne ola denirse cevap odur ki gerçi bir sarıca haşeratı idi ama kapu yoldaşımız olup ekmek ve tuz hakkı olduğundan da değil insaf hakkı odur ki bir sâlih, dindar, mümin, muvahhid ve Şafiî mezhebli Malatya yakınında İzoli Kürtlerinden şahbaz, yarar, yiğit ve hünerli bir er idi. Hatta Şam'da Nakura Boğazı'nda Dürzî ile bir Ali cengi etmiştir ki az değil bu hakir kul 42 yıldan beri nice cenglerde nice bin gaziler görmüşüm ama Seydî Ahmed Paşa, Ketagaç Paşa ve bu Çomar Bölükbaşı gibi nefsinde yiğit ve cesur er görmedim. Onun için medh ettim. *Rahmetullahi aleyh.*

Bu uzun sözümüzden maksat işte hayır ile yâd eylemek idi, *vesselâm.*

....................(6 satır boş)...................

Buradan yine doğu tarafa (---) saatte, *[283a]*

Hoş-âvân Şehri,
yani Vestan Kalesi'nin özellikleri

Abbasî halifelerinden el-Mu'temed Billah'ın Hoş-âv adında bir mirahuru yapmıştır ki o şahsın ismiyle isimlenip Hoş-âvan Şehri derlerdi. Sonra yine Abbasî halifelerinden Hâkim Cüvânmerg eline girip tamir etmiştir, Hakkâri'nin Şatak Kalesiyle Van Kalesi arasında olduğundan adına Vasatan Kalesi dediler. Hâlâ Hakkâri hâkimi elinde bir yalçın tepecik üzerinde dört köşeli şeklinde kârgir yapı bir kaledir ki (---) tarihinde Cenâbî Ahmed Paşa adlı gayretli bir beylerbeyi top ile dövmüştür, nice yerinde kârgir taş duvarları haraptır.

Güney yönüne bir kapısı var, içinde haneleri azdır ve çarşı pazardan bir şeyi yoktur. Ama dağlarında keçileri ve aşağı ovada bağları çoktur.

Kale kaya üzerinde olduğundan hendeği yoktur. Fırdolayı büyüklüğü malumum değildir. Zira meşhur büyük kalelerden olmadığından adımlamadım, ama kalenin kuzey tarafında bir yeşillik ve lâlelik yerde bin kadar pâk toprak ile örtülü mamur haneleri vardır, tamamen bağ ve bahçe içindedir. Örfî hâkimi Hakkâri hâkimi tarafındandır ve şer'î hâkimi Van mollası niyâbetindedir.

Bir camii, iki hanı, bir hamamı ve yetecek kadar beş on dükkânları vardır. Gerçi bu kale Van toprağındadır ama Hakkâri zorla zabt etmiştir. Cenâbî Ahmed Paşa zamanında Van paşası subaşılığı imiş.

Hakkâri hanının bu Vestan Kasabası'nda bolca hediyesi geldi. Hatta hemen bir katar katır yükü kaplan ve vaşak postu gelip,

"Askerim edâ-yı hizmet etmişlerdir. Lutf edip izin veresiz!" diye rica edince Paşa,

"Yabana söyler." diye izin vermeyip Van'a götürdü. Buradan kalkıp kuzey tarafa 3 saatte,

İrem Bağı Erdemit Köyü menzili

Van Ovası'nda denize [göle] bağ ve bahçe yakın (---) haneli, cami, han ve hamamlı, li, şebekeli bostanlı cennet bahçelerinden nişan verir bir mamur İrem Bağı Erdemit Köyü olduğu Van bağları özelliklerinde yazılmıştır.

Sabahleyin bu mahalle Van'ın bütün ileri gelenleri karşılamaya çıktılar. Seher vakti büyük bir alay iye 1065 Şevvâl'inin 4. günü [07.08.1655] bütün İslâm askeri ile zaferle Van'a girerken sağlam ve şanlı Van Kalesi top şenliklerinden semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kalıp bir yaylım ceng tüfengi atıldı, ardından kale içinden bir gülbâng-ı Muhammedî sesi duyulup Allah Allah sesleri göklere yükselince Süleyman Han'ın Kesik adlı topunu bir kere atıp Van Sahrası titredi.

Van Kalesi'ne girerken Van Kalesi'nin bütün burçları, duvarları ve dişleri yüz binlerce sancak, bayrak, tuğ, alem ve filandıra bayraklar ile süslenmiş ve 5.000 adet kelleler mızrak, süngü, kargı ve hıştlar üzere süs olup kelleler ile kale bedenlerini donatmışlar. Paşa,

"Bre bu kelleler nedir?" deyince,

"Sultanım, han cenginde kırdığımız kellelerdir ki Van kanunu üzere getirip böyle kelle nakılları ederiz!" dediler. Paşa hayrette kalıp gerçekten çam ağacı direklerine kellelerden serviler ve kuleler etmişler ki acayip idi.

Meğer bu Van kulu Bitlis kulu ile eski düşman imiş ki zâlimler bir nezâketle paşayı han üzere götürüp bir intikam almışlardır ki deryâda damla gibi yazılmıştır. Muzaffer Paşa bu hâl ile Van Kalesi'ndeki sarayına varınca Osmanlı kanunu üzere Kaymakam Ahmed Ağa 5.000 sahan yemek ile bir sofra çekmiştir ki anlatımında dil kısa kalır.

Yemekten sonra divan dağılıp bütün Van Eyaleti askeri Van Sahrası'nda çadırlarıyla Van Deryâsı kenarında konakladıklarında bu sefer imdadına gelmeyen Kürt beylerini kaleye vurup haps edince bildiler ki Paşa o beyleri katleder diye araya Van Yeniçeri Ağası Abdî Ağa'yı sulh etmeye kodular.

Ertesi gün daha önce Paşa ile İstanbul'dan gelen Kabakulak Kapıcıbaşı'ya 10 kese, 1 katar katır ve 5 küheylân atlar verip mektuplar ile Der-i devlet tarafına Erzurum üzere yolladı.

Van valisi Melek Paşa için mal tahsilini bildirir

Evvelâ Van ayânından o kadar hesapsız değerli bohça bohça kıyafet, değerli kumaşlar ve don-gömlekler geldi ki hâs gılmanların hepsi don ve gömleğe doydular. Bu anılan günde paşa Van ayânına buyurdular ki:

"Biz han cenginde iken mübârek Ramazan'ı birlikte tamamen yemiş idik. Tiz dellâllar çağırıp bütün Müslüman gaziler hep birlikte oruç tutsunlar ve birlikte bayram edelim." diye ferman edince dellâllar çağırıp kaleden toplar atılıp bütün Van halkı haberdar olup *[283b]* oruçlu oldular. Ve üç gece bütün minârelerde kandiller yakılıp 30 gece tüm Van çarşı pazarı açık olup kandiller ile çerağan olup her gece sabaha dek can sohbetleri olurdu. Hâlâ Van'da,

"Melek Ahmed Paşa Ramazanı'nda şöyle ettik ve böyle ettik" diye Melek Paşa Ramazanı meşhurdur.

Otuzuncu gün kaleden toplar atılıp herkes bayramlık giysilerini giydi, ancak bayram namazı kılınmadı. Bütün halk birbirlerine varıp gelip Melek Paşa Ramazanı bayramı ettiler. Yine kanun üzre sofralar olup ciğer-köşe yavrular için çarşı pazar süslenip çarşıda beşikler, dolaplar ve salıncaklar ile şehir süslenip üç gün seher

vaktinde kaleden toplar atılırdı. Hâlâ bu bayram da "Melek Paşa bayramı" diye meşhurdur.

Beri taraftan, alay ile Van'a girdiğimizde Melek Ramazanı'nın 2. günü bir büyük divan olup bütün beyler hizmeti eda ettik, diye izin istediklerinden ilk Hakkâri hâkiminin kethüdasına verilip bir hil'at-i fâhire bağışlanıp paşaya 10 kese ve 10 katar katır peşkeş çekip Cülomerg Kalesi'ne mutlu ve sevinçli gitti.

Sonra Mahmudî beyi hil'at giyip paşaya 8 kese, 7 katar katır ve 3 tavla Mahmudî küheylân atlar verip Hoşâb Kalesi'ne gitti. Pinyanişi beyi hil'at giyip paşaya 3 kese ve bir katar katır hediye verdi. Veda sırasında paşa:

"Bey, yine vaktine hazır ol! Padişah hizmetine gelmeyen Evliyâ Bey üzere seferim vardır. Hazır olun gaziler, bilmedim ve işitmedim demen!" dedikde bütün Van askerleri sevindiler.

Gazikıran beyi, Bârgiri Beyi Şeref Bey, Bayezid Beyi Budak Han Bey, Erciş beyi, Adilcevaz beyi ve Muş beyine birer hil'at-i fâhire ve birer çeleng verildi. Onlar da paşaya üçer kese guruş ve birer katar katır kendi kanunları üzere verip sancaklarına yollandılar.

Daha sonra Van ağaları, yeniçeri ağası, hapiste olan Zirikî beyi, Ispaird beyi, Kârni beyi ve Kesân beyi için paşaya kırkar kese guruş, birer katır yükü kaplan ve vaşak postları, beşer katar katırlar ve birer tavla küheylân atlar verip Paşa'dan hil'at giyerlerken dördüne de birer pehlivan sillesi vurup ağızlarından ve burunlarından kan Van'da akıp:

"Bir dahi padişah vekilinin fermanlarını tutun, yohsa sizi hayâsızlar kelle paça ederim. Tiz Evliyâ Bey üzere sefere hazır olun!" diye bunları gönderdi ve her biri diyarlarına gitti.

Ertesi gün ne kendiler ve ne yardımları gelmeyen Van beylerinden Ağakis beyi tarafından, Ekrad tarafından, Benî Kotur tarafından, Berda beyi tarafından, Erecik beyinden, Şureger'den, Çobanlu tarafından, Alagird tarafından ve Kürladik beyinden, bu yazılan 9 adet Kürt beylerinden adamlar gelip Van ayânlarına daşınıp her birinden beşer kese, beşer katar katır ve birer tavla küheylân atlar hediye gelip gelen adamları hil'atler giyip suçları affedildi.

Ertesi gün 9 adet beyler itimat edip paşaya birer el hediyeleriyle gelerek müşerref olup hil'atler giydiler. Her birine yine birer sille vurdu ki Çobanlu beyi pehlivan tokatından teker meker oldu.

Meğer fakirin fıtıkı var imiş. Şehrine varıp ölünce yerini Murad Han'a verip 20 kese de ondan geldi.

Melek Paşa efendimizin huyu o idi ki, kendi buyruğunu tutmayana deynek vururdu. Padişah fermanına itaat etmeyeni ya katlederdi ya yumruk ve tokat ile çehresine vurup elbette kanın akıtırdı. Ve ceng mahallinde *Allah saklasın* yedi başlı ejder olurdu. Ama başka zaman sakin ve yumuşak huylu olup çok öfkelense, "Bre adam", "Hey hayâsız" ve "Hey nâmerd" diye azarlamaktan başka bir hakaret etmezdi. Ama hırsız ve haramîye asla aman ve zaman vermezdi.

Üçüncü gün Evliyâ'nın tarafından Yeniçeri Ağası Deli Abdi Ağa araya girip Paşa'ya 110 kese mal, 10 tavla Mahmudî ve Benî Helâl küheylânı, 10 katar katır yüküyle panter, kaplan, vaşak, zerdevâ postları, değerli kumaşlar ve halılar gelip suçları affedildi. Mektuplar ile Kaymakam Arganalı Ahmed Ağa ile hakir gidip Ahmed Ağa kendine vezirin hil'atini giydirdi. Ahmed Ağa'ya bir kese, 5 at ve hayli parça Gücerât ipeği verdi. Hakire bir kese, bir at ve bir köle verip üçüncü gün yine mektuplar ile Van'a geldik. Ama Evliyâ Bey kendisi önce gelmedi.

Sözün özü, İpşir Paşa merhum bize *[284a]* Van Eyaleti'ni kötü mansıbdır diye tahkiren verdi, ama saadetli padişah hatt-ı şerif ile serdar-ı muazzamsın diye şahî sorguç ve padişah otağı bağışladı. Van Eyaleti'nde eski handan, zevcesi Hanım Sultan'dan, yeni handan, Van Eyaleti'ndeki 27 adet sancakbeylerinden, 11 adet kale kullarından, diğer beylerin cürm-i cinâyet, bâd-ı hevâsından ve Van Eyaleti'nin hâss-ı hümâyûnu mahsulünden toplam 570 kese mal kendine kaldı, harç ve masrafından sonra. Bir o kadar da ona karşılık gelen hesapsız hediye ve peşkeşler, değerli mallar ve kumaşların hesabını Feyyâz-ı Mutlak bilir: Kısacası, Van Melek Ahmed Paşa'ya Mısır oldu, *vesselâm*.

Ertesi yedi katar katır mal ile 500 silâhlı askere Ahmed Ağa'yı serdar edip Kaya Sultan'a hediyeler gönderirken Âsitâne tarafından Sadrazam Murad Paşa'dan emirler ve mektuplar ile Benli Ömer Ağa adlı ünlü bir kapıcıbaşı gelip padişah divanında emr-i şerifler halkın arasında okundu.

Emr-i şerifin içeriği odur ki, daha önce 1065 [1655] tarihinde İpşir Mustafa Paşa'ya Haleb diyarında sadaret mührü gittiğinde

Gürcü İpşir memnun oldu, ama mühür ile İstanbul diyarı gibi dar yere varmağa korkup Acem tarafına bir sefer açmaya hazırlıklar görüp tam 5 ay Haleb'de oturur. Bu Van Eyaleti'nde adı geçen Pinyanişi beylerine,

"Elbette Kızılbaş'ın bir tarafını vurup sulha aykırı bir iş edip o tarafa serdarlık ile varırsam sizin hâslarınızı ve sancaklarınızı da ziyâde edeyim." diye İpşir Paşa Haleb'den bu Pinyanişi kavmine haber gönderir.

Fakir safdil Kürtler İpşir'in boş vaatlerine güvenip bir gece 6.000 askerle Şah Gediği'ni aşıp Şafiî vaktinde Rumiye, Dümbülî ve Salmas Şehri ovalarında olan köyleri talan edip yaylalarda olan koyunlardan 17.000 Avşarî ve Dümbülî koyunu sürüp vilâyetlerine gelirler. Acem şahı bu kötü haberi duyup bir çapar ile Haleb'de İpşir'e bir mektup gönderir, İpşir asla mektubu dikkate almaz.

Sonunda Acem de Kürtlerden intikam almak için Rumiye hanı, Çevlân sültanı, Biredos sültanı, Dümdümî sültanı, Dümbülî sültanı ve Salmas sültanları toplam 10.000 asker olup şahî toplarını çekerek Efrâsiyâb nefirlerini, Menûçehr kerrenâylarını ve hakanî köslerini çalarak Azerbaycan askeri Pinyanişi vilâyeti üstüne düşüp nice köylerini talan ve halkını nâlân edip [ağlatıp] Hasanî Yaylası'ndan tam 40.000 koyun dahi sürüp Rumiye Şehri'ne dönerler.

Bu kere Pinyanişi Kürtleri bu perişan hallerini İpşir'e bildirdiklerinde İpşir mühür ile Konya Şehri altına varmış bulunup oradan İstanbul'a gelince,

"Acem diyarıyla Kürtlerin arasında sulha aykırı iş olmuştur." diye o bahane ile İpşir Paşa bizim Melek Ahmed Paşa'yı Van'a sürdü. Biz Van'a alay ile girerken İpşir'i katlettikleri haberi geldi.

Kara Murad Paşa sadrazam olunca Pinyanişi'nin koyunlarını Acem'den almak için emirler geldi ki mektubun özü bu idi.

Paşa bu emr-i şerifin geldiğinden hoşlanıp gelen Kapıcıbaşı Ömer Ağa'yı Yusuf Kethüda'ya konuk verip emr-i şerifler ile mektuplar geldiğini veziriazama bildirip Kaya Sultan'a hazine ile gidecek mektupları Ahmed Ağa'ya verip onlar Âsitâne'ye gitmede. Yine o gün mektuplar yazılıp Acem ile sulha aykırı iş eden Pinyanişi beyini getirmeye Şinikçi Ahmed Ağa mektuplar ile ve 300 yiğit ile memur olup üçüncü günde Pinyanişi beyi bütün âlimler ve

ileri gelenler ile arz-ı mahzar hüccet-i şer'iyyeler ile ve Acem'den imdat nâmeleri ile gelip feryat eylediler. Paşa bunlara,

"Gam yemen, inşaallah işleriniz kolaylıkla görülür." deyip bu gazilere yakınlık gösterip hayli izzet ikram edip bunları Van ağalarına konukluğa verdi. Divan Efendisi Gınâyîzâde'ye tenbih edip,

"Bağdad-ı Behişt-âbâd'da şaha yazdığın gibi hoş bir mektup şaha, bir nâme Tebriz Hanı Kayıtmaz Han'a ve bir mektup Rumiye Hanı Gencî Ali Han-ı sefîhe ve 7 adet mektupları da *[284b]* Kotur sültanına, Çevlân, Biredos, Harir, Dümdümî, Dümbülî, Salmas, Enzelî ve Avşarlı sültânlarına te'kid edici mektuplar yaz ki bir gün önce bu Pinyanişi'nin koyunlarını tahsil edeler ve illâ Van askerleri Azerbaycan diyarına çöküp elleri vilâyetleri talan edilir." diye mektupları ve nâmeleri böyle yaz diye tedbirli paşa divan efendimize tenbih etti.

Yaratıcı'nın hikmeti bu 1065 senesinin Zilkade ayının üçüncü günü [04.09.1655] yukarıda yazıldığı üzere Melek Ahmed Paşa bayramı olduğu gün,

"Bağdad Valisi Murtaza Paşa tarafından büyük hediyeler ile bir kapucu geliyor." diye haber geldi.

Paşa kethüdasıyla 2.000 Van askeriyle karşılamaya çıkıp büyük alay ile adı geçen ağayı Van Kalesi'nde paşa huzuruna getirip Ali Ağa adlı söz eri ve tedbirli kimse paşanın dizlerini öpüp 40 adet mektuplar ile Murtaza Paşa'nın muhabbet dolu mektubunu verip divanda okundu. Muhabbet mektubunun özü,

"Benim velinimetim efendim! Daha önce mataracı kulunuzu Bağdad'dan Gürcistan'a gönderip Hırtıs Kalesi'nden kardeşimizi çıkarıp mataracı kulunuz ile Acem diyarından geçip Bağdad'a gelirler iken sultanımın mutasarrıf olduğu Van hududuna komşu Rumiye Gölü kenarında Dümbülî Kalesi sültanı adlı Kızılbaş bizim Türkçe bilmez Gürcü kardeşimizi mataracı kulunuzla haps etmişler. Sultanıma komşu olmaları cihetten efendime arz olundu. Lutf edip kardeşimizin bırakılmasına gayret edip bizi 50 yıllık hasretimiz ile buluşturasız. Bâkî ferman sultanımındır.

Ve benim efendim. *Elhamdülillah sümme elhamdülillah.* Bitlis hanı adlı şakînin mübarek Ramazan ayında Van askeri ile hakkından gelip bu kadar bin Yezidîlerini kılıçtan geçirdiğiniz sevinçli haberi

bu hakire gelince mutlu oldum. Zira bu kemter kulun dahi ona gönül yarası var idi. Ancak hakkından gelmeye memur değil idim. Gerçekten de büyük gaza etmişsiz. Cenâb-ı İzzet gazanızı mübârek eyleye ve sultanıma muhabbet üsluplu mektubumuz boş olmamak için iki katar katır ile bir takım şeyler gönderdik. Sultanıma lâyık değil ise de kabul edesiz ve küstahane mühürlü defterimizle amel edesiz. Bâkî devlet ve sıhhatle" diye Murtaza Paşa'nın mektubu okundu.

Hemen Ali Ağa iki katar yükü değerli kumaşları divanhaneye çekip yüklerini yıkıp katarları mirahura teslim edip diğer yükleri hazinedar kaldırdı. Meğer 4 yükü bir çetr-i mülemma [süslü çadır] imiş ki mehterbaşı Van sarayı meydanına kurup Paşa görünce,

"Bu bir çeşit tarz u tarh üzere dikilmiş bir oba ki cihan şahlarına Süleyman serâperdesi, Efrâsiyâb çadırı ve hakan gölgeliği bile öyle değildir." diye övücüler öyle övmüşlerdir. Kısacası tamamen altın işlemelerle kaplanmış safî Firengî atlas üzere inci ile dal dal işleme bir cibinlik idi. Ve bütün ipleri sâfî sırma ile mebrum [bükülmüş] Lahican ibrişimi idi.

Eğer diğer değerli eşyaları yazsak sözü uzatmış oluruz. Ancak 50 külçe köse destâr (sarık), 500 nâfe Hoten miski, 300 şemmâme Çin ham amberi, 100 çift fağfûr-ı Çin kâse ve fincanı ve çeşit çeşit Hindistan hediyelikleri ona göre kıyaslana.

Murtaza Paşa'nın defteri üzere Ali Ağası bu eşyaları sağlam olarak teslim etti. Ağaya bir samur kürk giydirilip,

"Ağaya benim atımdan bir at verin." deyince, Ağa:

"Sultanım taşrada bizim hediye Bağdad atları vardır. Emr-i şerifiniz olursa huzurunuza getirelim, seyredin görün" dedi. Paşa:

"Bu divanhaneye çeksinler" dedi. Ağa:

"Devletli sultanım, tam 50 baş attır" deyince, Paşa:

"Bre canım. Ne garip temâşâ, 50 at çok değil midir?" dedi.

"Sultanım 10 at, 10 kısrak paşa oğlunuzdandır ve 30 at ve kısrak cennet yurdu Bağdad'daki çerağlarınızdandır" dedi. Paşa :

"Tiz cümle birer birer bu divanhaneye çeksinler." diye buyurunca 50 adet sâfinâtü'l-ciyâd gibi atlar, hussan ve mühreler geldi ki Tanrı bilir her biri birer Kârûn hazinesi değer karınlı ve kasıklı küheylân *[285a]* atlar idi. Tamamını paşanın mirahuru alıp kabz etti. Paşa o atları birer birer erbabına, han cenginde atı ölenlere ve Van ağalarına verdi. Tanrı'ya hamd olsun bu duacıya da bir at ve bir kısrak verip,

"Hazır ol seni Acem diyarına göndersem gerektir." dedi. Sanki cihan benim olup, yine mi Acem ülkesini gezip dolaşırım, diye sevinçten ayağım yere basmaz oldu.

Ve o an atları getiren ağaya bir kese guruş verip Yusuf Kethüda'ya ağayı misâfir verip o an divan efendisine paşa tenbih edip,

"Murtaza Paşa kardeşimizin kardeşini haps eden Dümbülî hanına mektup yazıp Paşa kardeşimizin kardeşini mataracısıyla hapisden bırakır, yoksa Şaha bildirip kendinin hakkından geldiririm." diye bir mektup yazmayı tenbih etti.

O gün hakire bir kese guruş harcırah, bir samur kafası siyah kürk, bir kat değerli kıyafet, bir kemer koşum, bir sırma eyer ve bir ay parçası köle bağışlayıp, Paşa:

"Evliyâm! Varacağın Acem diyarıdır. Ferzend-i rindi [rind oğlanları] çoktur, dinleri yoktur. Zemmedici, kötüleyici, sövücü, dedikoducu şairleri çoktur. Seni imtihan ederler. Basiret üzere olup Resûl-i mübin şeriatini elden komayıp onları ilzâm ede gör ve daima sâlihliği, zühd ve takvayı, ehl-i sünnet ve'l-cemaati elden komayıp beş vakit namaza Resûllah sünneti üzere devam eyle. Irz ve namusunla olup tabilerini ve adamlarını zabt eyle. Ve bizim bayraklardan 70-80 adet tüfeng-atar sekban ve sarıcalardan silâhlı yiğitler götür." diye böyle yüzlerce öğütler verince hakir:

"Sultanım, buyurursuz ki Acem diyarıdır, bir hoşça edebinizle ol, deyip sekban ve sarıca haşeratları götür, dersiz. Eyle geniş mezheb diyarda bir sarıca bin çeşit habâset etse gerek. Ben onları nice zabt edeyim. Aziz başınız için olsun benim baltam yiyip zabt u rabtıma razı olan adamlardan götürürüm ve silâhlı, edepli, musallî [namaz kılan] ve ırz ehli adamlar götürürüm" deyince,

"Âferîn, berhordâr-ı ömr ol. Sen bilirsin" dedi. Ve 80 adet mümin, muvahhid ve perhizkâr adamlar toplayıp her birini paşaya gösterip dünya kadar hazzetti. 80 adet adama bir kese guruş harcırah verip hepsi paşanın eteğini öptüklerinde,

"Göreyim sizi, ırz ve namusile olup Evliyâ'mın sözünden taşra taş koparırsanız sizden baş koparırım. Varın Allah işiniz âsân ede" diye hayır dualar etti. Ve Sarı Ali Ağa'ya tenbih edip,

"Sen de cihanın yarısı Isfahan'da Şah Abbas'a gidersin. Hazır ol, iki bayrak yiğit götür" diye ona da bir kese guruş verip sıkı sıkı tehbih etti. Ertesi gün Murtaza Paşa Ağası'na on kese, bir at ve mektuplar verip,

"Evliyâ Çelebi ile bile Rumiye, oradan Tebriz'e ve oradan Bağdad'a gidersin" diye Murtaza Paşa ağasına izin verdi. Sonra koyun tahsiline gelen Veziriazam Ağası Ömer Ağa'ya

"İnşaallah bu koyunları tahsil ederiz. Sizler buyurun der-i devlete." diye 5 kese, bir Gürcü köle ve bir namlı küheylân verip Âsitâne'ye yolladı.

Ve koyun sahipleri olup şikâyete gelen bütün Pinyanişi beyine ve ayânına,

"Siz dahi Evliyâ Çelebi'yle yarın gitmeye hazır olun." diye buyurdu.

Ve yine o saat Sarı Ali Ağa'yı huzuruna çağırıp şahın nâmelerini verip, "Basiret üzre ol", diye tenbih edip el öpüp gitti. Daha sonra hakiri yanına çağırıp:

"Evliyâm, yolun üzre olan Acem sültanlarına uğradıkta hüsn-i ülfet edip Acem ülkesinde durmayıp hoşnutlar mıdır ve adl-i adaletleri var mıdır ve Âl-i Osman'a yine evvelisi gibi muhabbetleri olup Osmanlı isterler mi araştırıp her hususta ârifâne onların hâllerine vâkıf ol." dedi.

"Ve dahi ol Rumiye hanı sefihler sefihi olan Genc Ali Han ile dostluk kurup, bir gün önce Pinyanişi'nin 40.000 koyununu tahsil edesin. Zira ben de yakında Van'dan azledilip Âsitâne'ye giderim ve bu eğerli atı ve bu yelkendez atı hana hediye götürüp yumuşaklığı elden koma ve elbette koyunları tahsil etmeden gafil olma. Murtaza Paşa karındaşımın karındaşını haps eden Dümbülî hanına bu atı ve bu mektubu verip elbette Murtaza Paşa karındaşını kurtarasın. Bu cevâhirli kılıcı, bu cevâhir hançeri ve cevâhir çârkâb tirkeşi Murtaza Paşa *[285b]* oğlumuza hediye götürüp bu mektuplarımızı teslim eyle. Ama Bağdad'da çok eğlenme. Hemen dönüşte Şehrezûl'dan, Çiğ Ahmed Kalesi'nden, Zâlim Yaylası'ndan, Harir ve Ardalân vilâyetlerinden, Hakkâri içinden Van'a tez gel" dedi.

"Ve bu nâmeyi, bu cevâhir eyerli atı, bu yelkendez atı ve bu cevâhir hançeri Tebriz hanı olan Kırçıl Kayıtmaz Han'a verip ona hepsinden ziyade izzet ikram eyle. Zira bir iş görmüş, tedbirli İran ülkesi şahı veziridir. Biz Bağdad'da iken Kandehar Seferine ordu serdarı oldu, sonra hanlar hanı oldu ve şimdi azledilip bizim gibi o da veziriazamlıktan mazül olup bize karşılık Azerbaycan Tebriz vilâyetinde hanlar hanı oldu. Hatta bizim Bitlis Hanı üzere hareket ettiğimizden Acem ülkesinde hayli gulgule olup dikkat üzere

oldular. Han ile ceng ettiğimiz ahvâli ve ceng sebebini elbette sana sual ederler. Gördüğün şekilde anlat" diye izin verdi.

"Ve Rumiye'de koyunlardan bekâyâ kalırsa Tebriz hanına hediye ve nâmelerimizden sonra bildirip elbette koca han ile gayet hüsn-i ülfet eyle" diye nice nasihatler etti.

Ve bütün hediyeleri, mektupları ve 70 adet atlas keseli mektupları verip el öpüp hayır duasıyla hissedar olduk.

Ve Sarı Ali Ağa'ya da bir cevâhir eyerli, cevâhir koşumlu ve Bitlis hanı işi hotaslı bir kır küheylân at, 3 adet sâfinât gibi yelkendez at, bir adet *Şehnâme* ve bir adet *Hümâyûnnâme* şaha gönderdi.

Ve şah annesi de sünniye olduğundan ona da murassa eyerli bir at ve 5 çift kamış içinde hayal sırmalı gömlekler gönderdi.

Ve şah vezirine bir at ve mektuplar gönderip Ali Ağa'ya da hayır dua etti, Ali Ağa da yer öpüp gitti.

1065 Zilkadesi'nin 10. günü [11.09.1655] Van Kalesi'nden Acem ülkesine elçilik ile gidip Rumiye diyarı ve Azerbaycan diyarında gönül çeken Tebriz'e gittiğimizi, oradan Irak-ı Arab diyarında gezip dolaştığımız kaleleri ve şehirleri bildirir

Evvelâ Bismillah ile Van Kalesi'nden Sarı Ali Ağa 200 silâhlı seçkin asker ile Şah'a gitmeye memur olup çıkdı.

Ve hakir de 100 adet pâk ve silâhlı "Benim, başkası değil!" diyen şehbâzlar ile bir katar katırımı çekip Acem diyarına yola çıktım. Yoldaşımız olan Mustafa Paşa ağası Ali Ağa tam 100 adet yiğit ile o da Van'dan çıktı.

Ve yine yoldaşlarımız olan koyun şikayetçileri Pinyanişi ayânlarından 100 nefer adamlar da Van'dan çıktı. Hepsi 500 nefer adam ile büyük bir alay olup *Allah'a tevekkül* edip paşa efendimizin yine vedasında hayır duasıyla kaleden dışarı çıkıp doğu tarafa yöneldik, Van Şehrinin Erdemit bağları sağ tarafımızda kalıp 3 saatte, Nergök Gediği, bir sarp beldir. Sonra,

Nergök Köyü menzili: 300 haneli ve bir kiliseli Ermeni köyüdür. Haracı Van kuluna aittir ki defterdar tarafından zabt olunur. Buradan yine doğu tarafına 3 saatte Verek Dağı'nda,

Verek Vankı menzili: Bu diyarda Ermeni çok olduğundan kiliselerine *vank* derler. Ama bu Verek vankı (kilisesi), Verek Dağı'nın ta en tepesinin birazca alçağında bir güllük ve ağaçlık gölgelik yerde kârgir kubbeli kale gibi demir kapılı bir kilisedir ki hiç bir eski kiliseye benzerliği yoktur. Üç yüzden fazla ruhban, kıssis, pıtrik ve papaz Ermenileri vardır ki her biri birer işle görevlidirler. O gece 500 nefer askere izzet ikram ettiler ki anlatılır değildir. Zira bütün Hristiyan milletleri arasında Kudüs'deki Kumâme'den sonra bu Verek Kilisesi'ne itibar edip adaklar getirirler.

Ve yoldaşımız olan ağalara ve hakire birer vaşak postu hediye verip, mısra,

Mal-ı kâfir hest ber-mümin helâl[1]

deyip hediyelerini alıp oradan seher vakti yüz bin güçlük ve sıkıntı ile Verek Dağı ormanını aşıp 5 saatte,

Hündüsten Köyü: Van köylerinden 300 haneli, bağlı ve bahçeli Ermeni köyüdür. Haracı Van kulu geliridir. Kimse el koyamaz, defterdar tarafından zabt olunur. Buradan 5 saatte,

Kulı Çayırı: Tirfil otlu çemenzâr yerdir. Buradan,

Süleyman Bey Çayırı: Bir yonca ayrıklı vadidir. Bu köyleri geçip,

Hoşâb Kalesi'nin anlatılması

İsminin sebebi odur ki kalenin kayası dibinden Hoşâb Nehri aktığından *[286a]* Hoşâb derler, ama eski ismi Erçek-i Bâlâ'dır. Abbasîlerden Hakkâri yapısıdır. 800 [1397-98] tarihinde Mahmudî eline girip hâlâ Mahmudî beylerinin taht merkezidir.

Daha sonra Süleyman-ı zaman adında şanlı bir han bu kaleyi genişletip, doğusundan birazcık eğimi olduğundan o eğime Süleyman Bey bir Süleyman Kalesi inşa etmiş ki her taşı Mengerûs fili cüssesindedirler. Her sert taşın 20 ayak uzunluğunu duvara koyup uçlarını duvar yüzüne komuş ve kale döven topların darbeleri tesir etmesin diye kale duvarını kaplumbağa arkası gibi tümsek yapmış. Ne kadar top vursalar asla gülle tesir etmeyip kayar. Hatta 1060 [1650] tarihinde Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin

---

1 "Kafirin malı Müslümana helaldir." (Sadi'nin *Gülistan*'ında geçer).

Paşa 20 gün bu kaleyi döğüp bir taşı koparamayıp hüsrana uğrayıp döner ve âleme rüsvay olup gider.

Bütün kalelerin kapıları ağaç üzre demir kaplı kapılardır ki ateş eylesen ağacı yanıp demirleri dökülür ama bu Hoşâb Kalesi kapısının her kanadı üçer yüz kantar Nahçıvan demiridir, asla ağacı yoktur. Yapı ustası bu kapıyı iki kale arasına gizlemiştir ki asla görünmez, sanki Demirkapı Kalesi'dir.

Bu kale içinde hâkim Mahmudî İbrahim Bey'den başka kimesne olmazdır. Gayet küçük kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 1.200 adımdır. İçinde bir zaviyesi ve beye mahsus bir hamamcığazı vardır. Tahıl ambarları, yeraltı sığınakları, bol bol cebehanesi ve on adet şahî topları vardır. Suyu yağmurdan toplanır su sarnıçları vardır.

Ve kalenin bir kayası fil hortumu gibi taşra uzanmış bir kayadır. Merhum Süleyman Bey o kayalar üzere Süleyman sanatları ile demir çarhlar eyleyip 100 kulaç demir zincirler ile aşağıda akan Hoşâb Nehri'nden dolap sanatı ile su çektikleri Aşağı Rabat halkı çarşıdan seyr ederler, garip görüntülü seyirlik bir kaledir.

Bitlis hanı cenginde hâkimi İbrahim Bey ile cengde bulunduğumuzdan kalede hakire ve yoldaşlarımıza ziyafet edip bu Hoşâb Kalesi'ni bir hoş temaşa ettik. Dört tarafı cehennem kuyusundan nişan verir. Asla hendeği yoktur. Ancak kuzeye bakan bir kapısı vardır, ama kapısının iç yüzünde cehennem çukurundan iz taşır bir hendeği var, üzeri, top tahtalarından köprüdür. Bu hendek içi âbıhayat su ile dopdolu sarnıçtır.

Ve bu kaleye Kürt kavmi Hoş-âv derler, suya da âv derler, ama Vanlılar bu kaleye Hoşaf derler. Sözün kısası, kale dibinden akan Hoşâb Nehri olduğundan o isim ile adlandırılmış güzel bir kaledir ki, fırdolayı beşgen şeklindedir ve bütün kuleleri sanki Kahkahâ kulesidir.

Aşağı Rıbat'ın anlatılması: Bu diyarda varoşa rabat derler. Bu da bir dere içinde dört tarafı havaleli ve batı tarafı Hoşâb Nehri'dir, alçak duvarlı, kırk kule ve iki kapılı, hendeksiz 4.000 adım büyüklüğünde bir kaledir. İçinde 800 kadar pâk toprak ile örtülü evler bulunan mamur bir rabattır. Bir camii, hanı, bir basık hamamı ve birkaç dükkâncıkları vardır. Kalesinden başka ibreti bir yapısı yoktur.

Mahmudî gazilerinin durumu: 955 [1548] tarihinde Sultan Süleyman'a itaat edip Tebriz, Nahçıvan ve Revan seferlerinde büyük hizmetleri geçtiğinden ülkeleri kendilerine devamlı yurdluk ve ocaklık diye hükümet verilmiştir. Hâlâ Van Eyaleti'nde tabl ve alem sahibi ocak beyidir. Hâlâ zamanın hâkimi İbrahim Bey'dir. Ülkesi yazılıp Süleyman Han kanunu üzere timar ve zeametleri vardır. Beyinin hâssı kendi diyarının gelir kapılarıdır. O şartlar ile Van valisiyle sefer eşerler, ama alaybeyi, çeribaşı, dizdarı, kethüdayeri ve serdarı yoktur. Ama Âsitâne tarafından 150 akçe kadısı vardır.

Bu Mahmudî kavminin toplam 8.000 askeri olur. Ama defalarca Acem şahına karşı komuşlardır. Gayet cesur, yarar ve yiğit şahbaz gazilerdir. Hepsi al, yeşil, sarı ve kırmızı boyalı sakallı adamlardır, dindar, ehl-i sünnet ve'l-cemaat Şafiî mezhebinde inançlı insanlardır. Aralarında bir adamın yalanı ortaya çıksa "Sen yalancısın!" diye o adamı ebedi olarak bölgelerinden sürerler, ailesini ve çocuklarını da kabul etmez, kovarlar.

Hoşâb Nehri: Bu tatlı nehir Hakkâri'nin Cülomerg Dağlarından ve Hasanî yaylalarından toplanıp bu Hoşâb Kalesi altından *[286b]* batı tarafına akarak Van Ovası içinde Erdemit bağlarından geçip Hakkâri'nin Vestan Kalesi dibinde Van Gölü'ne karışır. Bu kalede bir gece konuk olup handan çeşit çeşit hediyeler alıp seher vakti 5 saatte,

Davdan Köyü menzili: Mahmudî hükmünde 100 haneli ve bir camili Kürt köyüdür. Bir çemenzâr düzlükte çadırlarımızla konup o gece köy halkı bütün askere kuzu, karaca, sığın ve yaban koyunları getirip ziyafet ettiler, ama süt, darı ve tereyağıyla yapılmış bir yemek getirdiler. Meğer "Pohin" derlermiş, o pohinden hepimiz yedik, ama lezzetli pohin imiş. Gerçekten safâ ettik. Meğer bu diyarda pohin değerli ve seçkin yemek imiş. Onun için her konuğa ikram için pohin yedirirlermiş. Ama bazı Kürd veletleri, "Pohin yer misiz?" diye pohinden sormaya başladılar, bizim asker de kötü ismi var diye pohinden yemez oldular. Ama gerçekten de lezzetli yemek idi. *Buradan yine kuzey tarafa doğru eğimlice,*

Erçek Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Abbasîoğulları'nın kadre ermişlerinden bir kimse "Er gerçek"den galat Erçek derlermiş. Kadir malıyla yapılmış bir yalçın tepe başında dörtgen şekilli bir küçük kaledir, ama

yükseklere baş uzatmış olduğundan çıkıp seyretmedim. Hâlâ Mahmudî hükmündedir ve daha önce Mahmudî taht merkezi bu kale imiş. Şimdi o kadar mamur değildir, ama yine Van Eyaleti'nde sancakbeyi hükmündedir, 2.000 askere sahiptir. Mahmudî atlarının seçkini bu Erçek'de olur. Hükümetinde timar ve zeamet yazılmayıp gelirleri beyine hâs kayd olunmuştur. Beyi kalede olur. Aşağı varoşu bir dere dibinde 500 haneli, yer yer bağ ve bahçeli ve kavak ağaçlı varoştur. Bir camii, bir hanı, bir kesif hamamı ve 10 kadar dükkânı var.

Erçek Gölü, kalenin yakınında küçük bir halici var, 10 okka gelir yahşı alabalığı olur ki bu diyarda Erçek balığı meşhurdur. Bu balıktan avcılar avlayıp ayân ve eşrafa hediye götürürler, asla balık kokusu yoktur. Bu halicin kenarında Revan fatihi Sultan Murad Han konaklayıp balıklarından yiyip "Gerçekten de Erçek balığı idiği gerçek imiş." demiştir.

Bu gölün yine batı tarafında bir yol vardır. O düzgün yol ile Van'a beş saatte varır rahat yoldur. Murad Han Van'a o yoldan gitmiştir. Bu Erçek beyinin ziyafetini yiyip hediyesini ve kılavuzlarını aldık. Oradan yolumuz sapadır ama "Davete icâbet" diye kuzey tarafa meyillice dağlar ve dereler aşarak tam 8 saat gidip,

Abagay Kalesi'nin özellikleri: İsmi Abagay'dan bozma Abagay derler. Kay, padişaha derler. Mısır padişahlarından Kay-tabay ve Kay-abay ve Kay-akay gibi isimler vardır. Bu kaleyi da Abbasîlerden Abagay adında bir padişah yaptığından Abagay Kalesi'nden bozma Abagay derler. Van'a 10 saat yakınlıkta batı tarafına doğru yolu vardır. Kalesi beşgen şekilli yalçın kaya üzerinde Şeddâdî yapı güzel bir kaledir. Hâlâ bu da Mahmudî hükmündedir. Buradan doğuya 7 saatte,

....................(4 satır boş)....................

Buradan doğu tarafa 7 saatte,

Van Karahisarı'nın özellikleri

Kürtler bu kaleye Karaca Kale derler. Zira genellikle siyah taşlar ile Âl-i Abbasîlerden Gıyâseddin ibn el-Muktedir Billah yapmış köhne bir kaledir. Osmanlı devletinde altıncı Karahisar budur. Birincisi Afyonkarahisar, sonra Şebinkarahisar, Develi Karahisar ve Antalya Karahisar (---) (---) (---) (---) altıncı bu Van Karahisarı'dır.

Ama bu da onlardan kalmaz. Göklere doğru baş uzatmış eşsiz bir dağ üzerinde yüksek bir hisardır ama küçüktür. Dört tarafı cehennem çukurları olduğundan ne kadar adımdır, bilmem, ama dörtgen şeklinden uzunlamasına yapılmıştır. (---) (---) (---) *[287a]*

Hâlâ Mahmudî beylerinden Evliyâ Bey adaşımız hükmünde yurtluk ve ocaklık olmak üzere davul ve alem sahibi nüfuzlu muhterem bir beydir ki bütün Kürt beylerini ihsanıyla kendisine bağlamıştır. 4.000 adet seçkin pâk silâhlı Kürt askere sahiptir. Bütün Mahmudî beylerinin yüz akıdır. Gerçi şişman ve etli görünür ama gayet çabuk, zinde ve hünerlilik üzerinde mevcut bir Mahmudî beyidir. Bitlis hanıyla bu Evliyâ Bey Kürt diyarını Hâtem-i Tay'lıkda aralamışlardır ki nimetleri çok boldur. Hatta bütün yoldaşlarımızla aşağı hıyâbânında büyük bir ziyafet etmiştir ki bütün nefis nimetlerin şekeri Şam'ın Hamevî nebatından idi. Yemekten sonra parmağındaki Ferid hattıyla damlalı zümrüt üzere yazılmış bir hâtem [mühür] idi ki Hâtem-i Tay bile öyle bir hâteme sahip olmamış idi.

"Evliyâm görem gözüm mührünü" dedi.

"Görün hanım" diye eline mührümü verince okudu seci:

Mühr ez re'îs-i etkıyâ vü enbiyâ
Dâred ümmîd-i şefâ'at-i evliyâ[1]

deyip okudukta aklı gidip

"Evliyâ'm elbette birini bana câbalarsan" dedi. Hakir:

"Hanım, bu seci bana uğurdur, başkasına uğursuzluktur" dedim. Hemen buyurdular ki,

"Evliyâ ve enbiyâ uğursuzluk olmaz. Sen dahi ve men dahi hâssu'l-hâs Evliyâyız ve bizler çok uğurlu yaratılmışız. Elbette bu mühre baş vurdum" diye ısrarla rica ettiğini anlayınca hakir hemen,

"Safâ nazar hanım, mübârek olsun" dedim. Cihan onun olup,

"Tiz Evliyâ Çelebi kardaşımıza 500 Mahmudî koyunu verin" dedi. Ve bir samur paçası kürk, bir murassa şeyhanî kılıç ve bir Mahmudî at bağışladı. Murtaza Paşa ağasına ve bizim Paşa Ağasına

---

1 Müttakiler ve enbiyâlar sultanıdır mühür. Bütün veliler andan şefaat ümit ederler.

birer at bağışladı, sonra veda ettik. Buradan yarar kılavuzlar alıp kuzey doğu tarafına meyillice 5 saatte gidip,

Pasik Ağa Köyü menzili: Yine Mahmudî Evliyâ Bey'in 100 haneli köyüdür. Bir camii ve yer yer bağları vardır. Oradan yine doğuya 3 saatte sarp taşlıklar içinde gidip,

Malâhın menzili: Göklere doğru baş çekmiş kayalar arasında bir geniş dere içinde bin haneli bağlı ve bahçeli Kürt Müslümanlardır ki tamamı Şafiî mezhepli kimselerdir. Genellikle Mahmudî'nin seçkin askeri buradadır ve hepsi Evliyâ Bey'e tabilerdir. Hatta Evliyâ Bey bu köye bir tatlı su kaynağının başında İremezât'tan haber verir bir İrem Bağı inşa etmiş ki sanki Konya'nın Meram Bağı'dır. Kethüdası gelip bu bahçede bir ziyafet etmiştir ki anlatılmaz. Burada da yine Evliyâ Bey tarafından kaplan postları hediyeler alıp 500 adet koyunlar ile hepsini Van'a satmaya gönderdim. Buradan üç saatte,

Pinyanişi Kalesi, yani sağlam Hasanî hisarının özellikleri

(---) tarihinde Azerbaycan padişahlarından Sultan Uzun Hasan yaptığı için Hasanî kale derler. Osmanlı hükmünde toplam (---) adet Hasan isimli kale vardır. Biri Hasan Badrak'dır ki haraptır. Biri Hasan-ı Mansûr'dur ama Hasîn-i Mansûr'dan bozma Hasan Mansûr derler. Biri de Hasan Keyfâ'dır. Biri de Erzurum yakınında Hasan Kalesi'dir. Biri de Şam Trablus'ta Hasan-âbâd'dır. Biri de (---) (---) (---). Biri de bu Hasanî Kalesi'dir.

Gökyüzüne doğru baş uzatmış kaya üzerine kudret eliyle kale olarak yaratılmış bir seyre değer kaledir ki asla insan eliyle yapılmış bir duvarı yoktur. Hepsi Allah'ın emriyle burç burç beden beden kayalardır. Asla insan el işi yoktur. Ancak nice yüz adet mimarları var. Gerçekten de Âd kavminden kalmış insan yapımı mağaralardır ama kalesi küçüktür. İçinde 10 kadar hanesi var, suları sarnıçtır ve zahiresi mağaralarında gayet çoktur. Ancak zalim kalenin havalesi vardır, ama zerre denli bu kaleye bir zarar yoktur. Zira yapılardan bir eserin yerinde yeller eser. Hatta 1033 [1623-24] tarihinde Kel Rüstem Han bu kaleyi tam 8 ay kuşatıp kale döven toplar ile döver, bir çare edemeyip hüsrana uğramış olarak İran ülkesinde cehenneme gider.

Güney tarafa bir kapısı var, ona da merdiven ile çıkılır. Merdiveni ipler ile kaleye çekince asla bir taraftan çıkmak mümkün

değildir. İnsandan başka bu kaleye bir canlı çıkamaz. Meğer hoş sesli kuşlar kanat vurup konalar. İçinde bir camii, ambarları ve su sarnıçları vardır.

Bu kaleye eteği olan dağlarda kaplan, vaşak ve yaban koyununun hesabını Tanrı bilir. Hatta Kürt ârifleri ol dağlarda kapanlar edip kayaları *[287b]* kazmışlar. Yaban koyunları geçtiği zaman o kapana düşünce kapan kapanıp içine ne düşmüş ise alırlar, koyununu yerler, kaplan ve vaşağını öldürüp postunu alırlar. Bütün halkı böyle yaban koyunuyla geçinirler.

Bu dağlarda olan kaplan Silifke Dağları'nda ve Karataşlık'ta olmaz, at kadar kaplanı olur.

Bu kaleden aşağı Berdük Deresi kenarında 600 adet tek katlı Kürt haneleri vardır. Ama çevresinde varoşu yoktur, tamamen hendektir. Bahçeleri yoktur ama bağları gayet çoktur. Hatta Berdük Nehri kenarında olan yeşillikler içinde binlerce yüksek ve uzun kavak ağaçları var ki her birinin boyu ayyuka çıkmıştır.

Garip seyirlik: Bu kavim çocuklarının cüretine hayranım. Bu diyarın bütün ağaçlarına su yürümeye başlayınca bu şehir çocukları bir yere toplanarak her kavak ağacına küçük büyük yetmişer, seksener ve yüzer kadar çocuklar bu kavaklara tırmaşıp çıkarlar. En tepesine vardıklarında kavak ağacı dayanamayıp ağır yükten hemen Birecik yayı gibi eğilip baş aşağı olur. Bütün ciğer-köşeler kavak ağacının dallarına yarasa kuşu gibi sarılıp kavak ağacının göklere çıkmış ucu oğlanların ağırlığından tâ yere düşüp yatar.

Bu kere ufak olanlar birer birer dallardan kendilerini yere atarlar. Bu kere kavak ağacının yükü hafifler, ağaç üzerinde ancak 40-50 oğlan kalır, ama yürekli olanları tâ ağacın doruğunda kalır. Bu kere ağaç deprenip kalkmak ister, ama daha üzerinde oğlanlar çoktur. Hemen bir arada ağaçtan aşağı on adet oğlan kendini atınca, hemen fakir kavak, ağır yükten kurtulup bir kere kırk-elli adet uşak ile kavak gürleyip yerden kalkıp tâ öbür tarafta yere eğilip bir derece kadar fakir kavak kâh sağa ve kâh sola yatıp kalkıp sallana sallana durur. Ama bu mahalde ağaç iki tarafa edalı edalı bu kadar oğlanlar üzerinde iken sallandıkça ufaklıkların hazin sesleri ile bu şekilde tekerlemeleri vardır.

Hânende çocukların sözleri: Ağaç sağ tarafa salınırken hepsi bir ağızdan "*Halli sun, halli sun*" diye feryat edip şaka ederler. Eğer

ağaç sol tarafa eğilirse "*Verre run, verre run*" diye bağırırlar. Ta ki fakir ağaç yine doğrulup durur.

Bu kere demin ağaca birlikte çıkıp ağacı aşağı eğdirip aşağı yere inenler yine ağaca örümcek gibi tırmaşıp yine ağaç ağır yükten zemine eğilip yatar.

Bu kere demin ağaç üzerinde kalıp salınanların tamamı aşağı atılıp demin aşağı inenler bu kere ağaç üzere kalıp o kadar "*Halli sun*" çağırırlar ki sesleri göklere çıkar.

Eğer bir hoş salınmasalar aşağıdakiler ağaçtakilere "*Hey batabni batabni, hey kütni dümbeleyi*" deyip el vurup birbirine bu şekilde şakalar ederler. Ama gariplik bundadır ki bir diyarın kavak ağaçlarının iki tarafına böyle eğilmek ihtimali yoktur. Her gün bütün çocuklar ikindiden sonra hocalarından serbest kalınca böyle ağaçlar üzere oynarlar, garip seyirliktir.

Ama gayet yetişkin, yürekli ve akıllı çocukları var. Bir uzak, kapalı ve taşlık yer olduğundan babaları bu serhadde oğullarına serbestlik vermişler. Zira bu şehirde ancak bir cami, bir mescit ve yolcular için bir han vardır. Gayrı yapılardan bir hamam ve bir çarşı pazar asla yoktur. Ama yaylalarında koyunları çoktur. Ancak Haleb Şehri'nden İpşir Paşa yoluyla Kızılbaş bu kavmin 40.000 adet koyunlarını alıp sürdü ve o koyun maddesi için tahsile memur olduğumuz Pinyanişi kavmi bunlardır. Bu kavim onun için bize ikram edip bu anılan ağaçlar gölgesinde konup zevk u safâlar ettik. Suyu ve havası gayet tatlıdır.

Pinyaniş kavminin durumu: 955 [1548] tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'a itaat edip yine kendi vilâyetlerinin gelirleriyle ocak beyi olmuşlardır. Topraklarında timar ve zeamet yoktur. Davul ve alem sahibi beydir. Tamamı 6.000 adama sahiptir ve yine bunlar da Mahmudî sayılır, ama elkâblarında "*Ümerâ-yı Pinyaniş*" diye yazılır. Aklı gözünde, sâdıklık özünde; kılıç belinde, hançer elinde ateş parçası adamlardır ve gayet zenginlerdir, hile ve aldatmadan uzaktırlar. Bunlardan bizimle Van'dan gelen 100 nefer adamları kalıp 10 nefer adamlarıyla Acem tarafına doğru yola çıkıp doğu yönüne (---) saatte,

Rubacık Sultan menzili: Murad Han Revan'dan dönünce bu mahalde konaklamıştır. Hâlâ otağı yerinde bir soffa var. *[288a]* Bu mahal yine Pinyaniş hududunda Osmanlı toprağıdır. Yaratıcı'nın hikmeti bu Rubacık'da bir su kuyusu vardır ki suyu Kudüs-i Şerifin Selvân suyundan lezzet verir. Her kim o sudan 40 gün içse Allah'ın

emriyle yiğit ve cesur olur. Onun için genellikle Mahmudî kavmi bahadırlardır. Ama bu Rubacık'ın yolları taşlık ve ormanlıktır, yalçın kayalarında yabani keçi ve koyun vardır. Ve kaplan, vaşak ve zerdevâsı hesapsızdır. Ama köyü o kadar mamur değildir. 300 haneli ve bir camili Pinyanişi Kürdü köyüdür. Her hafta çevresinde olan köylerin halkı toplanıp büyük pazar kurulur. Buradan doğuya 6 saatte,

Kotur Kalesi'nin özellikleri

İsmi Moğol dilinde *kotur* sarplığa ve inatçı olan adama derler. Cengiz Moğol kavmi İslâm ile şereflenen Muhammed Şam-ı Gazan hazretleri ki Tebriz yakınında medfundur, onun zamanında Kotur adında bir inatçı veziri var idi. Muhammed Şam-ı Gazan o vezire:

"Ey Kotur, şu kotur u potur kayalıklarda bir kale bina eyle." deyince Kotur vezir,

"Emriniz başüstüne" deyip bu orman içinde 693 [1294] tarihinde bu Kotur Kalesi'ni Kotur Han yaptığından Kotur Kalesi derler. Ama gerçekten de kotur yerde bulunmuştur.

Bir Kotur Kalesi de Bosna Eyaleti'nde Hersek Sancağı'nda Novi Kalesi körfezi sonunda böyle bir sarp kayalar üzere kurulmuş kotur Kalesi vardır. Ama hâlâ Venedik kâfiri hükmünde bir sarp, sağlam ve dayanıklı kaledir.

Ama bu Kotur Kalesi Acem hükmündedir. 992 [1584] tarihinde Ferhad Paşa fethedip Osmanlıların eline geçmişti.

Daha sonra 993 [1585] tarihinde Cığaloğlu, Serâv altında yenilip bütün cebehane, bârhane ve diğer haneleri bırakıp kaçınca Acem fırsat bulup bu Kotur Kalesi'ne el kor, onarıp donatır ve sağlamlaştırır. Hatta 1045 [1635-36] tarihinde Van fatihi Sultan Murad Han, Revan fethinden sonra bu Kotur Deresi'nde konakladığında İslâm askerinin bu kaleye şergil olanlarına o kadar top vurur ki yanına bir adam uğramaz. Murad Han:

"Bu top sesi nedir?" derler,

"Padişahım evvel bizim idi, şimdi Acem'in elinde Kotur Kalesi askere top atar." derler.

Murad Han anında Nogay atına binip bu yüksek kaleyi seyr edip,

"Hak belâ versin, ne acayip sarp hisar imiş. Şimdi bunu muhasara etsek kış vakti yakındır. Belki muhasarası günden güne

şiddetlenir. Buna başlamaktansa başlamamak makbuldür. Olmaya, illâ hayr." diye otağına gelip 1048 [1638-39] tarihinde Bağdad'ı fethedip sulh akdi mahallinde Murad Han Kara Mustafa Paşa'ya der ki:

"Mustafa! Bu sulhta Acem, Revan Kalesi yakınında Mekü Kalesi'ni yıksın ve Van Eyaleti'nde Kotur Kalesi'ni yıksınlar." der.

Gerçekte padişahın bu sözleri üzerine Mekü Kalesi'ni ve Kotur Kalesi'ni yıkmayıp içinden bütün askerlerini çıkarıp Kotur Kalesi'ni hâli üzere bırakırlar.

Yaratıcı'nın hikmeti Sultan Murad Han Bağdad fethinden sonra İstanbul'da vefat eder. Beri tarafta Kızılbaş fırsat bulup İbrahim Han'ın tahta çıkmasında anlaşmayı bozup Mekü Kalesi'ne ve bu Kotur Kalesi'ne asker korlar. Öyle mükellef, süslü ve sağlam eylemiştir ki sanki bir beyaz incidir. Hâlâ Van Eyaleti'nde Pinyanişi beyiyle komşudurlar. Eski zamanda Kotur sancakbeyimizin tahtı idi. Kalesi Acem elindedir ama yine bütün Kotur köyleri Osmanlı elindedir. Kotur beyi vardır. Hatta bizimle Bitlis Hanı cenginde bile idiler.

Kotur Kalesi'nin şekli

Bir derenin güneş tarafı ucunda gökyüzüne baş çekmiş dörtgen şekilden uzunlamasına bir kaya üzerinde Şeddâdî yapı güzel bir kaledir ki sanki Adilcevaz Kalesi'dir. Ama ne kadar adım idiği malumum değildir, ancak küçüktür. Hâlâ Acem'in sınırı sonunda olduğundan gözde bir kaledir. Hâlâ kalede içinde 3.000 adet seçkin Mâzenderânî tüfeng-atıcı dizçöken nökeri vardır.

Biz orada bir gece aşağı bahçelerde konuk iken kalenin bütün burçlarını ve beden dişlerini meşaleler ile aydınlatıp gözcüleri ta seher vaktine dek, "Hudâ hûb" diye feryat ederlerdi. Gerçekten de kale beklemek Acem'e kalmıştır. Kale yapmak Fireng-i bed-renge kalmıştır. Kalenin dizçöken ağası ve eşik ağası aşağıda çadırlarımıza inip hayli izzet ikramlar edip konukseverlik ile büyük ziyafet çektiler.

Seher vakti bunlar bize 50 kadar dizçöken kılavuz verip Muhammedî Deresi adlı mahalli geçip Şah Gediği adlı mahalle varılır bir alçak dağdır ki Acem sınırının başlangıcıdır. Ama *[288b]* Kotur Kalesi Osmanlı'da iken Acem zorbalıkla zabt eylemiştir. Ama

hakikatine bakılsa bu dünya işliğinin işi böyledir ki bu cihan kimseye bâkî olmayıp âdemoğluna eğlence olmak için kâh Acem eline girer, nice yıl mutasarrıf olurlar, kâhîce yine Osmanlı eline girer. Beyt,

Böyledir böyledir bu kâr-ı cihân
Eylenme bu kelâma lâğ yaman

mazmunu üzre bu cihan içre bütün padişahların aralarında olan sınır kaleleri alma verme dünyası içre kâh alınır ve kâh verilir.

Sözün kısası Şah Gediği'ni 1065 yılı Zilkadesi'nde [Ağustos 1655] aşıp Acem ülkesine ayak bastık. Buradan 3 saatte,

Ali Bak Kalesi, yani Albak Kalesi'nin özellikleri

İsim verilmesi sebebi odur ki 694 [1295] tarihinde Muhammed Şam-ı Gazan asrında Tebriz şahbenderi olan Ali Bâkî bu kaleyi yapmıştır. Ali Bâkî'den bozma Moğol kavmi ve Ekrad kavmi Albak derler. Nice meliklere intikal etmiş bir harap karga yuvasıdır ki kalesi âlî bakdır. Hâlâ Azerbaycan Van'ı ve Ucan Rumiyesi şehirlerinin tâ ortasında bir dağ eteğinde dörtgen şekilli bir küçük kaleciktir.

İçinde yasavul ağası ve dizçöken ağası vardır ve Şah elinden dolu içmiş dizçöken tülüngileri vardır. Şah elinden cam ile çakır çekmişler ve saf şarap içmişler Mâzenderânî nökerler var ki tüfeng ile pireyi vururlar. Bağı ve bahçesi çoktur. Hatta Revan fatihi Gazi Murad Han Revan fethinden döndüğünde bu Albak eline konup şehri boş bulduklarında harap etmeyip geçer. Hâlâ otağı yerinde bir mesiregâh çemenzâr yerde sofaları vardır. O mübarek mahalde her hafta köy halkı toplanıp büyük pazark urulur. Kale dışında camii, hanı, hamamı ve yeteri kadar dükkânı vardır.

Şemseddin-i Hoyî hazretleri: Hâcegân tarikatından ulu sultandır ki nice keşf ü kerametleri görülmüştür, bu şehirde medfundur.

....................(1 satır boş)....................

Buradan kuzey tarafa 5 saatte,

Celo Köyü: Bir Hakkâri Celo'su şahdan tac giyip bu Köyü imar ettiğinden Celo Köyü derler. Halkı tamamen Şiîlerdir. Buradan yine doğuya 3 saat gidip,

Hanasun Köyü: Salmas hududunda bir geniş yeşillik ovada bin haneli bağ, bahçe, cami, han ve hamamlı bir mamur köydür. Lâkin çarşısı olmayıp Murad Han'ın otağı yerinde hafta pazarı durur. Buradan 7 saatte,

Karnıyarık Kalesi'nin özellikleri

922 [1516] tarihinde Karnıyarık diye lakabı olan bir han yaptığından Karnıyarık derler. Berdük sültanı hükmünde bir yüksek dağ üzerinde Şeddâdî yapı güzel bir kale ve dörtgen şeklinden uzunlamasına bulunmuş bir küçük kaledir ama hayli yüksek tepe üzerindedir. Kaleye komayacakları malumum olup çıkıp seyr ettiğimizden ne kadar adım idiği malumum değildir. İçinde ancak bir camii, bir sarayı ve 300 kadar tülüngi neferatları vardır, diye nakl ettiler. Ama aşağıda bağlar kenarında çadırlarımız ile konup gezip dolaştık. 1.000 adet pâk toprak ile örtülü mamur hanelerdir ki her biri bağ, bahçe, havuz ve şadırvan ile donanmış ve kâh kâh gölgelik ağaçlıklar ile bezenmiş güzel varoştur. Birkaç camileri, han ve hamamları ve yetecek kadar da dükkânçeleri vardır. Sultan Murad'ın otağı yeri bir mesiregâhdır. Ona yakın Molla Şecâeddin-i Kirmanî medfundur.

...................(2 satır boş)...................

Buradan kuzey tarafa meyillice 3 saatte,

Hopaş Köyü menzili: Murad Han yolundan sapadır. Tesûy Şehri minâreleri görünürde sol tarafımızda kalıp bağları içre geçip bu Hopaş'da çadırlarımız ile konduk. Kelenteri ve köy şahnesi [bekçisi] çok konukseverlik gösterip hepimize ikramda bulundular. Tesûy Şehri nahiyelerindendir. 1.000 haneli cami ve hamamlı mamur köydür. Buradan yine kuzey tarafa 3 saatte,

Berdük Kalesi'nin özellikleri

Bu kale Acem sınırları içindedir, Van Eyaleti'nde Pinyanişi hükmündedir. Acem'in yağmaladığı koyunların çoğunluğu bunlarındır. Zira yaylakları Acem'in Avşarlı kavmiyle komşudur. Bu yüksek kaleyi 1025 [1616] tarihinde Pinyanişi beylerinden Çolak Mir Aziz Bey yapmıştır. Bu Berdük Kalesi Pinyanişi'nin Hasanî Kalesi'ne katı yakındır. Ama gerekliliği dolayısıyla davete uyulur deyip birkaç kalelere varılıp dostluk mektupları *[289a]* verilip

Berdük Kalesi'ne geldik. Bütün Pinyanişi karşılamaya çıkıp çadırlarımızla bağlarında konuk olduk.

Berdük Kalesi'nin şekli: Bir bayır üzerinde ufak tefek küçük bir kaleciktir, hendeği yoktur. Doğu tarafa bir ağaç kapısı vardır. Fırdolayı büyüklüğü 800 adımdır. İçinde 200 kadar odaları vardır. Neferâtları yine Pinyanişi kavmidir. Üç topcağızı var ve bir camii var. Dükkânları, hanları ve hamamları yoktur. Ama her ne istesen bütün kıymetli eşyalar bol bol bulunur. Zira Acem diyarıyla komşudur ve Acem içindedir.

Ve kalenin güney tarafı dışında Davdan Nehri kenarında 300 adet bağlı, bahçeli ve kavak ağaçlı mamur varoşu vardır ki tamamı pâk toprak ile örtülü küçük kasabadır.

Bir camii Çolak Mir Aziz'indir, han ve küçük hamamı onundur ki bu hamama hakir girdim. Ancak 6 adam sığar maskara bir hamamdır. Bu rabtada [dış mahallede] ancak 3.000 kadar Pinyaniş yiğitleri sâkin olurlar ama defalarca Acem diyarına girip şahın hanlar hanını defalarca bozmuşlardır. Bir hayli azgın, cesur ve sert kavimdirler. Hepsi başlarında Kızılbaş başlıkları üzerinde çelengli yiğitlerdir ki her biri beşer ve onar tıraşsız Kızılbaş başlarını ateş saçan kılıç ile tıraş edip kılıçlarını arşa asmışlardır. Hâlâ bitişiklerinde olan Acem'in Rumiye hanı, Tebriz hanı ve diğer bütün komşu Acem sültanları bunlara her an zahire, atlar ve parça ipekler hediye gönderip şerlerinden emin olurlar.

Ama Kızılbaş kalabalık asker ile üzerlerine gelip ceng ederek 40.000 koyunlarını yaylalarından sürdü ve biz onların koyunlarını almak için elçi olduğumuz malumları olup bizimle Rumiye hanına birlikte gitmeyi istediler. Hakir:

"Biz yine sizin koyunlarınız için, nice Acem sültanlarına Van vezirinden mektuplarımız vardır, dahi çok dolaşırız. Siz sonra Rumiye'ye geliniz." dedim. Memnun oldular ve bize hayli hediye verdiler. Bu köy içinde akan Davdan Nehri'ni sordum.

"Harir Dağları'ndan, Ardalân bellerinden ve Hakkâri Dağları'ndan toplanıp şehrimiz içinden akıp doğu tarafında Çevlân sültan toprağından geçip Rumiye deryasına [gölüne] katılır." dediler. Ama âbıhayattır, her an geçit verir küçük nehirdir. Buradan doğuya 3 saatte,

Hine Köyü: 300 haneli Kürt ve Ermenilerdir. Hem Acem'e ve hem Pinyanişliye tabilerdir. İki kılıç altında olmakla iki tarafa öşür verirler. Bunu geçip,

Harir Köyü: Bunlar Gazikıran Kürtlerine tabilerdir ama Acem'e de öşür verirler. Mamur İrem köyüdür. Bunu da geçip 3 saatte,

Gaziler yurdu, Gazikıran Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde bu kaleyi Abbasîoğulları'ndan Hakkâri padişahları yapmıştır. Ama ismini bilemediler. Nice kere Acem eline, nice kere Osmanlı eline girmiştir. Hâlâ Van Eyaleti'nde Pinyaniş beylerinin Gazikıran'ın ocak beyleri hükmündedir. Bu kavmin yarısı Acem'e tabidir. Zira köyleri, kentleri, mezraaları, bağ ve bahçeleri tamamen Acem toprağındadır. Ancak kaleleri sarp olduğundan rahat korunurlar. Osmanlıya tabilerdir ama yine Mahmudî'nin Pinyanişi kavminden Gazikıranlılardandırlar.

Bu kavme "Gazi Kıran" denmesinin sebebi odur ki bunlar geçen asırda 8.000 asker olup şah hanları gazileriyle Revan Kalesi'ne yardıma giderken bunlar Acem'in önünü alıp eyle kılıç vururlar ki Kızılbaş bir baş can kurtaramaz. Hâlâ ol asırdan beri bunlara Gazikıranlı derler, ama çoğu Acem'e tabilerdir.

Gazikıran Kalesi'nin şekli: Rumiye Ovası'na bakan bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli bir küçük eski yapı, bir sarp hoş kaledir. Kaç adımdır malumum değildir. Kale içinde on hanesi ve bey sarayı vardır, ama mükellef ve havadar mamur saraydır. Ve beyi ocaklık hâkimidir. Hâlâ bin askere sahiptir. Gelirleri kendine hâss-ı hümâyûn kayd olunmuştur. Toprağında timar ve zeamet yoktur, "*Mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kademdir*" diye ellerinde hatt-ı şerifleri var ki Acem galebe ederse ona tabi olalar. Onun için cuma günü camilerinde hutbe içinde önce Osmanlı padişahını, sonra İran şahını yâd ederler, ama Osmanlıya fazla muhabbet ederler. "Ah Osmanlı, bir kere dahi gelse!" diye ah ederler. Zira Acem ile Osmanlı sulh u salâh edeli fakir olduk, derler.

Aşağı Varoş'un özelliği: Çevresi kalesiz bir varoştur ki bütün bağlı ve bahçeli hanelerdir. Ama çarşı pazarı, han ve hamamı yoktur, ama bir camii var.

Buradan bu kere güney yönüne gitmek *[289b]* gerekince Isfahan'da İran ülkesi şahına gitmeye memur olan Sarı Ali Ağa 200 adet atlılarıyla bizden ayrılıp onlar Isfahan tarafına, bizler Azerbaycan ülkesine yönelip güneye doğru 5 saatte,

Kuyah Deresi menzili: Bu mahal Acem'in Çevlân Sultan hududunda Gazikıran ile aralarında bu Kuyah Deresi, Şah Gediği'dir. Batı tarafı Osmanlı'nın Gazikıranlısıdır. Bu Şah Gediği'nde olan Kuyah Deresi öyle bir deredir ki sanki İrem gülistanıdır. Nice yüz bin çeşit çiçeklerin güzel kokusundan gelen geçenlerin dimağları kokulanır. Ana yolun iki tarafına salkım söğütler, servi, çam, ardıç, şimşir ve çınar ağaçlarını sıralı bir şekilde dikmişler. Asla insana âlemi aydınlatan güneşin ışıkları tesir etmez. Böyle bir ağaçlık ve gölgelik deredir. Ama zalim derede 992 [1584] tarihinde Cığalzâde Sinan Paşa tedbirsizliği sebebiyle Serâv cenginde bozguna uğrayınca kaçan İslâm askerlerinin önünü ardını Acemler ve Kürtler alıp bu Kuyah Deresi'nde kıra kıra bitirip nâm için yine şehitleri yol kenarına gömmüşler: Ali Yâr Paşa, Tireli Fazlı Paşa, Vâsi Alisi Defterdar Paşa ve Ferruh Bey. Bunlardan başka nice yüz seçkinlerin kabirlerinin mezar taşlarına isimlerini ve şöhretlerini yazmışlar, gerçekten de sikkeyi mermerde kazmışlar. Ama Tebriz ve Rumiye hanlıkları Osmanlı elinde iken yazmışlardır, diye nakl ettiler.

Buradan güney tarafa Şehrezûl Dağları, Harir ve Ardalân Dağları etekleri tarafına 5 saatte,

Çevlân Sültan menzili: Bir yüksek dağın eteğinde bin haneli bağ ve bahçeli, cami, han ve hamamlı ve yüz kadar şah çarşılı büyük bir köydür. Çevlân Sültan bir kırçıl koca tülüngi karşılamaya çıkıp alay ile bizi sarayına ziyafete götürüp bütün tabilerimizi kendi bağına kondurdu. Murtaza Paşa ağası kardeşimizi oğlunun hanesine kondurdu. Bu Çevlân Sültan'ın aslı Gazikıran Kürdü'ndendir. Şahdan tac giyip sultan olmuştur. *Sültan,* bu Acem diyarının sancakbeylerine derler. Bir kırçıl koca âdemdir ki bin adet nökere sahiptir, ama kalesi yoktur. Paşa efendimizin mektubunu verdik, öpüp okuyup ne yazdığı belli olunca,

"Vallah men Pinyaniş'den bir gûsfend [koyun] aparmamışam. Ancak Rumiye hanıyla şehirlerin talâva durmışam" deyince,

"Ey imdi birkaç günden sizinle Rumiye hanı divanında müşerref oluruz" deyip konağımıza gidip sabahleyin hediyesini aldıktan sonra güney tarafa 5 saat gidip,

Avşarlı Sültan menzili: Bu da karşılamaya çıktı, bizi bağına kondurup ziyafetler etti, mektupları verdik. Okuyup,

"Belî başım gözüm üstüne. Sizinle Rumiye divanında görüşirih." diye güler yüz gösterdi. Aslı Türkmen adamıdır. Osmanlı

zulmünden kaçıp şahdan tac giymiş, 10.000 Türkmene sahiptir ki Harir Dağları'nda yaylalanırlar, zengin adamları vardır. Köyü 500 haneli cami, han ve hamamlı köydür, bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur. Buradan yine güneye 6 saatte,

Biredos Sültanı menzili: Beyi bir yaşlı cehennemlik olduğundan hasta olup yatağında feryat edip inlerdi. Kethüdası karşılamamıza çıkıp mihmandârlıklar etti. Mektubumuzu teslim edip kendisi hareminde gecelik ile yatarken buluştuğumuzda,

"Hayır makdem! Yüz başa geldiniz, hayr kademler ile geldiniz." deyip tatlı dil ile karşıladı. "Kısa ziyaret lazımdır." diye konağımıza vardık. Kasabası gayet mamurdur. Beş camii var ama Kızılbaş olduklarından camilerinin cemaatleri yoktur. Han, hamam ve çarşı pazarları vardır. Buradan yine güneye 5 saatte,

Enzelî Sültanı menzili: Karşılamaya çıktı. Şah II. Abbas çerağlarından Kehrevân diyarından sabahü'l-hayr iyi at binici bir sültandır. Kendi sarayına kondurup dostluk mektubundan hoşlanıp,

"Hey kurban-ı tû Osmanlı kayser-zemîn" deyip Osmanlıyı çok övdü. Ve "İnşaallah Rumiye divanında sizin ile müşerref oluruz." deyip ziyafet sonrası sarayına gidip varoşunu seyrettik.

Ağaçlık, güllük içinde şirin bir şehirdir. Camileri, han ve hamamları, dükkânları ve bol hizmetçileri vardır ki toplam bin adet nökere sahiptir. Ama bu Enzelî güzeline aşk olsun. Suyu ve havasının tatlılığından mahbûb ve mahbûbesi ter-endâm olurlar ki parmaklarında ilikleri seyr olunur. Akarsuları bol olup şebekeli bostanları, beğenilen narları, çeşitli erikleri ve armutları vardır, sanki İrem'dir. Buradan biraz kıbleye 5 saat, *[290a]*

Habbena kenti: Enzelî sültanı sınırında Şah İsmail vakfı, bin haneli hıyâbân bahçeli büyük köydür. Halkı Kürt, Ermeni ve Gökdolak'tır. Bunun da mahbûbe ve mahbûbu Rumiye diyarında meşhurdur. Buradan yine güneye 3 saatte,

Harir Sültanı menzili: Kethüdası karşı çıkıp sültan sarayında konduk. Meğer sultan avda imiş. Bin kadar nökeriyle, tula, taraş, çapar ve halasçı zağarlarıyla avdan gelip hakirle görüştükde,

"Bre emmim oğlu canım, bre hoş geldin!" diye hakir ile tanıdık gibi konuşmalar yaptı. Meğer Türkmen adamlarından Kızıklı kabilesinden imiş. 7.000 kadar adamıyla Şehrezûl'dan Acem'e gelip şahdan tac giyip hoş-nişin sültan olmuş. Mektubumuzu verince

yüzüne gözüne sürüp yine hakire verip "Okuyun" dedi. Hakir okuduğumda, ne yazdığını bilince:

"Vallahi biz Rumiye hanıyla Pinyaniş'i urduğumuzda 20 sültan ıdık. Aldığımız koyunları güzel şahımız 'Verin' derse baş yüz üstüne" deyip hakire o an belindeki kılıcını bağışladı.

"Yok kılıcın almam, Osmanlı arasında ayıptır." dedim.

"Hey kurban olayım Osmanlı sana!" deyip gayrı kılıç ve bir kara çubuk at hediye verip Rumiye'ye o da gelecek oldu.

Bu yukarıda yazılan 7 adet sültanların hepsi Ahmed Han ve Mustafa Han zamanında Osmanlıya tabi onar bin Türkmen'e sahip Türkmen beyleri idi ki Harir ve Ardalân Dağları'nda yaylanırlardı. Sonra Sultan Osman olayı sırasında ve Murad Han cülusu gününde Kızılbaş Tebriz'e ve Rumiye'ye istila edip bunların hepsi şaha tabi oldular. Ama hepsinden haber aldım, yine Osmanlıyı isterler. *Allah kolay etsin.*

Bu sültanların hepsinden hediyeler alıp doğruya doğru 7 saat,

Hırmenşahî menzili: Bu da yukarıda yazılan sültanların yurtları gibi Rumiye hanı hükmünde ve Rumiye Ovası'nda 500 haneli, bağ ve bahçeli mamur büyük köydür. Camii ve hamamı vardır. Buradan yine Rumiye Ovası ile 5 saat,

Azerbaycan Rumiyesi Kalesi, yani Gazan Toprakhisarı'nın özellikleri

694 [1295] tarihinde Cengizoğulları'ndan İslâm ile şereflenen Muhammed Şam-ı Gazan bu Toprakkale'yi yapmıştır. Sonra yine bir melikten diğerinin eline geçmiştir.

Sonra, 932 [1526] tarihinde Şah Tahmasb genişletmiş ve fazlasıyla imar eylemiştir.

Daha sonra 992 [1584] tarihinde Kumla Çemeni Kalesi'ni Ferhad Paşa yaparken bu Toprak kaleyi de imar etti. Süleyman Han'ın Tavaşî Süleyman Paşa'sı ve Hadım Cafer Paşa'sı bütün duvarlarını sağlamlaştırdılar, bu da sonra anlatıla.

Önce bu şehre girdiğimizi bildirelim

Bir gün önce Hırmenşahî nâm mahalden bir söz ustası ve vakar sahibi adamımızla Rumiye hanının kethüdasına haber gönderince adamımız hanla buluşup el öpüp,

"Seherde hareket buyurup teşrif etsinler" diye üç araba yükü yiyecek, içecek, meyve ve katr-ı nebât [tatlı] cinsi hediyeleriyle "Hoş

geldiniz" diye bir muhabbetnameleri gelip gelen adamına, riya olmaya Osmanlı namusu için bir haylice şey verip hakir de bir Kaya Sultan yağlığı içinde bir muhabbetname hana gönderdik.

Sabahleyin bütün tabilerimiz silâhlanarak bütün bayramlıklarını giydi. Hakir ve Murtaza Paşa ağası kardeşimiz de giyip ihtişamlı kıyafetimizle at başı beraber olup yular yulara gidip önümüz sıra üç yedek küheylân atlar çekilip 250 kadar pür-silâh yiğitlerle Rumiye Sahrası içinde giderken onu gördük, karşı taraftan bir siyah toz bulutu göğe yükselir. İçinden bir asker belirip kerenay, nefir, zurna ve balaban, kös ve davulların sesi ufukları tuttu. Onlar gelmede biz varmada, onu gördüm, Acem askeri görünüp yakınlaştığında asker içinde beş on adamla han belli olunca hakir de Ali Ağa ile alaylarımızdan taşra onlara karşı at teptik, buluşma yerinde at üzerinde han ile öpüşüp görüşüp onlar bize biz onlara muhabbet üzere âşinalıklar ettik. Han:

"Safâ gelmişsiz ve hoş gelip yüz basa gelmişsiz." deyince hakir

"Yahşi esen emân bulup güler cemalinizin şem-i münevverine muhabbet ile pervâne olmağa gelmişiz" dedim. Gördü ki Murtaza Paşalı tarafından bir söz yok. Hakir ile at başı beraber olup:

"İran-zemin kanunu değildir ki, hanlar akranlarından başkasına istikbâle [karşılamaya] çıkalar. Men Osmanlı'ya muhabbeten karşı çıkmışam." *[290b]* deyince bildim ki içinde gurur ve bencillik alâmeti var, hemen,

"Hanım Hak seni hatadan saklasın. Hazret-i Resûl-i Kibriyâ'nın *ekremu'z-zayfe* hadis-i şerifine imtisâlen misafirinize ikram etmeye gelip deryâ-dillik eylediniz." diye nice bin türlü sözler ederek nice askerleri çevgân oynayarak Toprakkale'ye yakın vardığımızda bir saat yere şehrin binlerce adamları karşılamaya çıkıp ana yolun sağına ve soluna kat kat yaşlı, genç ve ağalar selâma durmuşlar.

Han bir Cemapur askeri gösterdi ki diller ile anlatılmaz. Cümle zurzuvile taclı, başları çelenkli Yaka Türkmanlı, Ardalân Kürtlü, Moğol, Boğol ve tülüngî askeriyle Cemapur askeri gibi birbirine benzemez asker gösterdi ki insan hayrette kalır. Ama gördüm ki han henüz yeni zülüflü genç, bir şanlı han, gösteriş ve ihtişamı ve Yaka hizmetçileri kem değil, hepsi candan bağlı ve sadık nökerleri var. Ama kerrenây ve Efrâsiyâb nefirlerine aşk olsun.

Sözün kısası, bu İran ülkesi debdebesi ile kaleye yakın vardıkda han ileri gitti. Biz yine ağa ile at başı beraber giderken hemen Toprakkale'den bir kere davul ve köslere tarralar vurulunca kalenin bütün bedenlerinden balyemez toplarına ateşler verilince Allah'ın azameti şiddetli top seslerinden yer ve gök gök gürültüsü gibi gürleyip bütün Rumiye yapıları ve Rumiye halkı hazan yaprağı gibi tir tir titrerlerdi.

Kalenin bütün burçlarını ve bütün beden dişlerini gölgelikler ile, tuğ, sancak ve selvi filandıralar ile baştan başa kaleyi süsleyip sanki bir düğün evi etmişler.

Bu hâl ile Rumiye Kalesi'ni seyr edip ve alayımızla geçip şehri, bütün insanları ve bütün zamane mahbûblarını seyrettik. Onlar da bizi seyr ü temâşâ ederek hanın sarayına vardık. Yine han ile birbirimizi kucaklayıp han sağ tarafına bu hakiri, sol tarafına Murtaza Paşa ağasını alıp muhabbet meydanına sofra örtüleri, peşkirler ve makrameler geldi ki her biri halkârî hayal-kârı idi.

Sonra meydana sâfî fağfûri tabaklar ile yirmi çeşit pilâvlar gelip ve yirmi kâse çorba gelip çâşnigirbaşı olan bütün tabaklar arasına girip han önündeki miskli ve safrânlı pilâvdan kepçe ile alıp herkesin önündeki tabağa türlü türlü pilâv kor idi. Mesela, mecliste olanlara kepçe ile han önünden pilâv ve çilâv vermek riayet [saygı] ola.

Sözün özü, Acem'in pilâvından gayrı nimetleri pek güzel değildir. Birkaç çeşit çorbaları var idi. Yer yer dûzdeh büryânları da çok beğenilir. Başka yemekleri olmadığından *Kızılbaş-ı bed-maâş* [geçimi kötü Kızılbaş] derler. Gerçekte karaçı [asker] halkının ve tülüngi nökerlerinin geçimleri gayet bed [kötü] olduğundan bed-maâş derler. Ama saçma sözdür. Her ne çeşit yemek yense yine insanoğlu açlığını giderir. İstersen şîr-i hurma katr-ı nebât ye, istersen siyah darı ekmeği ye, hepsi de açlığı gidermede birdir.

Yemekler yenilip sofra örtüleri kalktı, hoşaflar gelmedi. Zira Acem diyarında hoşaf ve zerde makbul değildir. Zira hoşafı Hazret-i Osman buldu, zerdeyi Yezid'in babası ve Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye bulduğundan bu iki nimet Acem ülkesinde sevilmez. Ama niceleri gizlice yerler. Sonra han ile bizlere leğen ibrik gelip

Osmanlı töreni üzere ellerimizi yıkadık. Başkaları ellerini ucu ıslanmış mendillere sildiler ve diğer Kızılbaş nökerlerini hepsi sağ elini sol koltuğuna ve sol elini sağ eteği peşine sildiler. Bir acep yiyiş kanunları vardır.

Sonra koynumdan paşanın mektubunu çıkarıp öpüp hanın eline verdim. Han da "Ve aleykümüsselâm" diye mektubu öpüp başına koyup ayağa kalkınca bütün adamları ve toplantıda hazır bulunan herkes, divan erbabı ayağa kalktı, mektubu onlara gösterdi. Ve mektubu münşîye verip okutturdu. Ne yazdığı anlaşılınca hemen o an,

Şanlı Hanın sözleri: Han: "Evliyâ akam, sen hoş gelmişsen, sen safâ gelmişsen ve sen bir resulsen ve bir buyuruk kulısan. Bu kâr-ı evgârdan seni âgâh edem. Danışığıma gûşını [kulağını] menguş tutgilen. Kaçan kim biz öz hâlimizle bu şehrimizde âsûde-hâl oturup İran u Turan şahının dua ve senâsında iken anı gördük, bir gece *[291a]* bu Pinyanişi kavmi şebhûn edip [gece baskını yapıp] bu kale dibinden kelle ve dil aparur. Çevlân Sültan ve Biredos Sültan ve gayrı sültanların ülkesinden on iki min gûsfendlerimizi [koyunlarımızı] aparılardır. Biz dahi âlem-i hayrette kalup,

'Âyâ bu sulha muğâyir iş olmasının aslı ne ola?' deyü müşâvere etdik. Niçemiz dediler kim,

'Biz de Pinyanişi'den birkaç dil alup söyledeli göreli ki bu talavun [yağmanın] aslı nedir bileli' dediler. Müdebbir [tedbirli] ihtiyârlarımız bu işe rızâ vermeyüp,

'Güzelce şaha ilâm edelih' deyü keñeş ettik [danıştık] ve şaha ilâm ettik. Şahımız dahi padişahınıza ve Haleb'de veziriniz İpşir Paşa'ya nâme ve arz-ı mahzarlar gönderdi. Ol nâ-murâd İpşir vezirin yazığı gelmeyüp,

'Men anların haklarından gelirem' deyü ığmâz-ı ayn etdikde [göz yumunca] yine Pinyaniş kavmi Salmas ve Tesû altından başlar kesüp nice kârbân sevdâgerânları talava urdular 8tüccar kervanlarını yağmaladılar]. Biz dahi gördih olmayısar, kâr-ı mekkârdır, Tebriz hanımızın fermanıyla birkaç sültan ve 20.000 asâkir-i İran ile Pinyaniş ülkesini talayup birkaç kelle aparup ve 20.000 koyunların alup sâlimin ü gânimin [esenlikle ve ganimetle] Rumiye'ye geldik" deyince hemen hazırda olan Pinyanişli koyun sahipleri:

"Hayır 40.000 koyunumuz ve 150 âdemimiz kayıptır. Cümlesin siz aldınız." diye feryat edip,

"Şaha gideriz." dediler. Hakir:

"Bre âdemler ne feryat edersiz. İnşaallah han devletinde koyunlarınız mütehassıl olunur [toplanır]. Sabr edin, çıkın taşraya." diye bütün koyun sahiplerini dışarıya çıkarttırdım. Han ile yalnız kalıp epeyce konuştum.

Kusurlu fakir Evliyâ'nın sözleri: Han ile hakir diz dize oturup eyittim:

"Hanım, Van'dan beri sohbet şerefinle müşerref olmaya can attım. Yaratıcı'ya hamd olsun gül cemalin ile müşerref olup nimetini yedim. Ama hanım senden bir ricam vardır. O Muhammed u Mahmud, Tâhâ ve Yâsin sûresini seversen ve Esedullah Ali *kerremallahu vechehû*'nun pâk mübarek ruhunu seversen zatınızla bu mahalde âlem ağyârdan habersiz iken bir danışık müşavere edelim. Ama Habîb-i Hudâ aşkına olsun asla darçıkma, birkaç kelâm diyem" dedim.

"Vallah ve Billah darçıkmam, hemân destûrdur ve sen müsâfirimizsen, söylegilen" dedi. Hakir eyittim,

"Hanım. *Merhum u mağfûrun leh* Sultan Murad Bağdad'ı fethedip İran-zemin Şahı olan Şah Safî ile iki tarafın sulh u salâhını ne yüzden akd-i sulh etmişlerdi, malum-ı saadet midir?" dedim. Han eyitti:

"Hayır men ol çağda henüz vücuda gelmişem, ama bizim Hoca Nakdî ve Hacı Kurban Kulı yahşı bilir, anları kığır" dedi. Hemen onlar gelip,

"Ey hocalar, Sultan Murad ile Şah Safî Bağdad yılı nemene sulh etdilerdi?" deyince Hoca Nakdî:

"Ey hanım, işte ahidnâme piştahtalarda yirmi madde üzre tahrir olunmuşdur" dedikde han piştahtayı açıp ahidnâme suretini eline aldı.

Murad Han ahidnamesinin suretidir ki bu yüzden yazılmıştır: Evvelâ Allah'ın adı, sonra Muhammed *(Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım)*, üçüncüsü Çâr-yâr-ı güzin *(Allah onların hepsinden razı olsun)*, dördüncü olarak ben ki haremeyni'ş-şerifeynin hâdimi ve Arab ve Acem meliklerinin efendisi, sen ki İran-zemin şahı geçinür Şah Safî bahadır *Melik ve Kadîr olan Allah ıslah etsin*, kırk sene sulh u salâh ola, diye ricâ etmişsin. Ve yirmi sene ve yirmi madde üzre sulh yapmaya rızâ-yı hümâyûnum olup,

Birinci maddesi odur ki iki taraftan vurguncu, yağmacı ve talancı olmaya, ele gelirse iki taraftan hakkından geline.

İkinci; asker çekilip kerenay u nefîr ile top u tüfeng atılıp ülke urulmaya, diye bu iki madde okundu.

"Hanım ceddine rahmet. İşte bu iki madde bize ve size delil ve senettir. Bu şekilde sulh yapmaktan ne ifade eylediniz?" dedim. Han:

"İbtidâ sulha muğayir işi Pinyaniş kavmi eyleyip bu Rumiye Kalesi altından baş apardılar ve koyun sürdüler" deyince hakir:

"Hanım, Pinyanişli asker çekip top u tüfeng atarak açıktan mı geldi?" dedim.

"Yoh, şebhûn [gece baskını] ile geldiler" dedi.

"Hanım, baban canına rahmet ola. Ya sen İran-zemin şahının mutlak vekili ve serdar-ı muazzamısen. Sulhname icabınca niçin yağmacıları ve hırsız Kürtleri tutup haklarından gelmeyip azıcık bahane ile ahdi bozdun? 20 adet sultan ile 40.000 asker toplayıp top ve tüfeng ile ceng ederek açıkça ahid bozanlık edip Pinyaniş diyarını harap edip tam *[291b]* 40.000 koyun ve 300 kelle aparılıp hâlâ bu kadar adamları yaralıdır. Ülkelerini harap gördüm ve camilerini top darbelerinden yıkık görmüş idim" dedim. Hemen han:

"Vallah Evliyâ akay, dükeli yedi top atmışıh." dedi.

"Hanım, top atmasan dahi top çekmen bile sulha muğayir iştir." dedim. Hemen gördüm ki Han'ın kılağısı düşüp [yumuşayıp] rengi değişip,

"Pes muna [buna] çare nedir?" dedi. Hakir:

"Vallahi hanım, buna tedarik odur ki bu sulha muğayir iş, Âl-i Osman padişahının kulaklarına gidip damadı Melek Ahmed Paşa'yı serdar-ı muazzamlık ile bu maddeler için Van Eyaleti'ne gönderdi ve Van'a girince işitmişsiz ki Melek Ahmed Paşa başına 40.000 asker toplayıp Bitlis Hanıyla ne ceng edip elini memleketini harap ve 3.000 adamını kebap edip şimdi bu işi karıştırmağa başladı. İmdi hanım aziz başın için incinme. Biz senin çöreğin yedim. Hemen bir gün görürsün Melek Ahmed Paşa tuğra-yı garrâya el urup bu madde için Diyarbakır Eyaleti, Erzurum Eyaleti, Ahıska Eyaleti ve Van Eyaleti'ni 80.000 asker ile bu diyarlara çekip harap eder. Özellikle saadetli padişah daima,

'Acem üzere sefer etsem, amcam Murad Han'ın aldığı Revan Kalesi'ni fethetsem' ve,

'Acem sulhu bozup Mekü Kalesi'ne ve Kotur Kalesi'ne asker koyup ahid bozanlık eyledi ve şimdi benim Pinyanişi vilâyetimi vurdu' diye padişah zabt olmayıp kahrından gece ve gündüz kırlarda avlarda gezer, nev-heves [yeni yetme] Cem-haşmetli bir padişahtır. İmdi hanım bu işin âkıbet işi kötü olup bütün asker bu diyarı vurmadan hemen koyunları tahsil edip paşaya teslim edip sulh yenileyesiz. Ve illâ bu iş ayrıksı olursa Osmanlı topal gibidir. Beş on yıl bu diyarlardan İslâm askeri çıkmayacak. Şah tarafından size bir azarlama olmaya. Sonunu düşünen garazsız kimseler ile danışık edin." dediğimde, Han:

"Kırmızı Murtaza Ali kemerine vursun. Her kim bu işi bana ettirmiştir!" diye ceylân gözleri nemli oldu. Hemen Hoca Nakdî:

"Vallah hanım, elçi Evliyâ Akay yahşı danışıh etti. Gerçekten de bügün çöreğinizi sâdıkâne yemiş. Ama hanım göresen Osmanlıyı bizim Mekü Kalesi'ne ve Kotur Kalesi'ne asker koyduğumuzı unutmayıp 'Nakz-ı ahd' deyipdir. Hey gûr-be-gûr olasın [mezara giresin], Osmanlı! Belî hanım hemen birkaç bin koyun tahsil edip [toplayıp] erbabına vereli ve Evliyâ Akay'a riayet edeli." dediler.

Ve bu nasihatlerden çok etkilenip hayretler içinde kaldılar. Hemen hakir:

"Hanım hükümetiniz altında olan sültanlara vezirimizden mektuplar getirip verdim. Onlar, biz han hazretlerinin emrine memuruz, diye cevap ettiler. Hemen sabahleyin onlara çaparlar [haberciler] gönderin, gelip müşavere edesiz" diye söyleyip hanın izniyle henüz konağımıza gidip yine alayımızla ve hanın bin nökerleriyle bizi konağımıza saygıyla getirip Kelenter Bağı adlı bir gölgelik bağda durdum. Bütün tabilerime "Müeddeb [edepli] olun" diye tenbih eyledim. Hemen bizim Ali Bey:

"Sultanım bu Acem'in her şeylerine tahammül ederiz ama Çâr-yâr-ı Güzine sövüyorlar. Korkarız elimizden bir hata çıkar. Buna bir ilâc görün. Yohsa vallahi birkaç Kızılbaş'ı katlederiz." dediler. Hakir:

"Bre adamlar, edebinizle olunuz. Âlemi düzeltmek size mi kaldı. Birkaç gün çarşı pazara çıkman" diye uyardım ve sıkıladım.

Sonra Rumiye hanına bir kâğıt yazıp sövücülerin gönderilmesini ricâ edip kapımızı beklemeye bir dizçöken akası isteyip kâğıdı kılavuzumuza verip hana götürdüğü an Rumiye Şehri içinde dellâlar çağırıp,

"Kadağa-i han-ı âlîşândır [hanın buyruğudur] ki, Osmanlılar bunda iken çâr adı yamanlara sövmeyeler." diye sövücüleri, teberrâîleri ve cevellâkî ışıkları [Kalenderî dervişleri] bütün Rumiye Şehri'nden sürdüler. Yaratıcı'ya hamd olsun dinsizlerin dil uzatmalarını duymadan kurtulduk.

O an han, hakire bir mükellef oda döşemesi, 20 yastık ve 6 adet renkli zerbâf yorgan ve yastıklar, türlü türlü kap-kacak, 3 boğça çeşitli giyecekler, ûd, amber ve 6 nefer usta aşçılarıyla 6 araba yükü zahire, 10 araba yükü odun, 6 araba yükü çeşit çeşit meyveler geldi. Ve kapımıza bir dizçöken ağası gelip kapıcılarımız oldular ve *[292a]* Murtaza Paşa ağasını Şahbender Bağı'na kondurup ona da benzeri zahireler gitti.

İkindiden sonra han tarafından eşik ağası gelip "Buyurun, sizi han ister" dedi. Van ağalarının mektuplarını ve Mahmudî İbrahim Bey'in koyun tahsili için ricanâme mektuplarını alıp Paşa efendimizin hana hediye gönderdiği diğer at ki birini altın koşumuyla ve cevâhir eyeriyle pâk ve koşumlu eyerleyip dîbâ örtüsünü örtüp pâk yedekçiler çekti. Ve bir zîbâ çul ile süsleyip yine alaya bizim adamlarımızın mükellefçeleri bile gidip han adamları da önden gidip han huzuruna iki rbaş küheylân atları çekince murassa eyerli atı han görüp aklı gitti ve öbür atı görüp hayretler içinde kaldı.

"Paşa pederiniz, Kayser-zemin atlarıdır, mazur buyurup kabul eylesinler" diye hanıma çok çok selâm edip bu atları hanıma hediye gönderdi ve buyurdular ki,

'Eğer han-ı âlîşân oğlumuzun yanında Pinyaniş fukaralarının koyunları ricası geçerse biz onlara çok Rum küheylân atları gönderirim ve dünya ve âhiret oğlum olsun. İnşaallah şahtan ben ona Revan hanlığını rica ederim. Babası yurdunu imar etsin'" deyince han bu rahatlatıcı sözlerden hoşlanıp,

"Melek vezir babamız olsun. Bizi akranımız arasında seçkin etti. Allah da onu serefrâz eylesin." deyip murassa eyerli atın müzehheb ve mutallâ saf gümüş yularına bakıp yularsız ata binip saray meydanında birkaç kez dönüp dolaşıp cihan kadar hazz etti ve ikisine de huzurunda gümüş berbende [kuşak] vurup atlar ortada dolaşırlardı. Sonra divanhaneye çıkıp:

"Evliyâ Akam, inşaallah birez birez koyunları birer yedi başlı ejderin dişlerinden çıkarırız, olmaya illâ hayr! Ve bizimle talava giden bütün nökerlerin işbaşında olanlarına ve bütün sültanlara

münşî varaklar yazıp hamusu [tamamı] gelelerdir." deyince hakir fırsat bulup:

"Hanım, bir gün önce bu koyunları tahsil edesin. Özün kaza ve kaderden kurtulasın. Biz dahi paşa pederine filan kadar bin koyunlar tahsil oldu, diye haber yollayalım." dedim.

"Baş göz üstüne, ey ömr-i azizim Evliyâ akam!" diye hakir ile bir günde gayet hüsn-i ülfet etti.

Murtaza Paşa ağası da gelip nefis yemekler yenilip yemekten sonra hanemize geldik. Ardımızca 300 guruş hamam akçesi ile bir kara çubuk yorga alaca at geldi. Acem tarzı yuları ve eyeri ile yahşı at geldi.

Ertesi Rumiye divanına bütün sültanlar gelip üç günde tam 20.000 koyun toplanıp hakire teslim olundu. O an Pinyanişi adamlarıyla bizim 10 adet adamlarımıza koyunları teslim edip Van'da paşaya yollayıp,

"Öşrümü ve öşrünüzü alasız ve inşaallah bugünden sonra alınan koyunları da göndermek üzreyiz" diye mektuplar yazıp koyunlar gitmede.

Han mektuplar gönderdiğimizden hazz edip sevindi ve sıkıntı ve üzüntüden biraz olsun kurtuldu. O gün han ile ava gidip çevgânlar oynayıp Koçağa Sultan azizin hıyâbân bağında han hazretleri hakire ve bütün sültanlara büyük ziyafetler çekip yemekten sonra han buyurdu ki,

"Evliyâ Akaya menim hatırım için birer *zâd* bağışlarsız. Zira kayser-zemin hanından size ve bize memur olup gelmiştir ki ona ikram lazımdır." dedi.

Meğer daha önce de Rumiye Şehri'nde iken tenbih etmişti. O an 8 sültandan 8 adet küheylân kara çubuk atları, 8 adet alaca yorga atlar, ikişer adet kaplan postları, beşer parça Keşan kadifeleri, onar parça Gücerât kutnîler ve yirmişer parça renkli Lekkefûrî boğasılar verdiler. Ve hepsi de mazur ola diye özür dileyip ikindiden sonra yine davullarımızı döğerek avlarımızla Rumiye Şehri'ne girdik.

Ertesi seher vakti gördüm ki han bizim konağımıza geldi ve 10 tabla miskli sabah yemeği yedik. Ama hana bir telâş elverip hiç rahatı yok idi. Yemekten sonra:

"Ey bürâder-i cân-beraberim ve cân-ı azizimden aziz kardeşim, o Muhammed Mustafa rûhiyçün olsun ve men sünnî oğlu sünnîye, Çâr-yâr-ı güzin rûhiyçün olsun, bugün senin ayağına gelmişem. Menimle yahşı danışıh etgilen ve dürüstce doğru söylegilen. Vallah

ve billah sana ve Vezir Melek Ahmed Paşa pederime çok riayet ederem. Doğru söyle kim, sizinle Van'dan bir ağa çıkıp *[292b]* bizim Güzelce Şah'a gitti mi?" dedi.

"Belî hanım, Sarı Ali Ağa adında bir ağa 200 askeriyle ve şaha 4 adet küheylân atlar ile ve muhabbetnameler ile şaha hediyeler götürüp gitti" dedim. Hemen han:

"Gerçekten de menim çaşıtlarım ahşam gelip eyle dedi. Canına rahmet, doğru demişsin" dedi. Hakir:

"Hanım, biz mümin ve muvahhidiz ve Hanedân muhibbiyiz ve vezir hizmetçisiyiz. Bizde yalan haramdır. Hususan Hazret-i Risâlet-penâh hadisinde *"Yalancı ümmetimden değildir"* buyura, bizler dürüst söyleriz." dedim. Hemen han:

"Cığı cığı Evliyâ akam, nâmede ne yazılmıştır ve ne madde için o ağa gitmiştir, bilmişsen." dedi.

"Vallahi ve Billahi hanım, bu sulh u salâha muğayir iş olup bu koyunlar maddesiyçün mezkur ağa şaha gidip men hanıma gelmişim" deyince fakir han iki ellerini dizlerine vurup:

"Ey vâveledâ ve vaveylâ ey Genc Ali Han! Heze başına dahi bir bağ oladır" diye aklı başından gitti. Hemen han yanıma gelip elimi eline alıp:

"Evliyâ Akam anı bildim ki sen bir sâfdil merd-i meydansen. Men garibem. Menimle Tebriz Hanı Koca Kayıtmaz Han bu koyunları talav etdiğim içün mana can düşmanı ve din-i iman hasmı yaman düşman olmuşdur. Ammâ buna çare nedir?" deyince hakir gönülden hamd edip:

"Menim hanım, canım. Şimdi hemen bütün sültanlar bu şehirde iken onlardan ve gayrı âdemlerden 20.000 koyunu dahi tahsil edip bugün mana teslim edip ve mana dahi riayet edip 40.000 koyun tamam olduğun alelacele paşaya çapar ile hüccetleri gönderem. Tebriz hanına dahi kâğıt yazıp,

'Genc Ali Han'dan 40.000 koyunu tahsil etmişem' diye ilâm ederim ve eğer murad edinirseniz Şah eşiğine giden Ali Ağa karındaşıma da,

'40.000 koyunu Ali Han'dan alıp teslim etmiştir ve Pinyaniş kavmiyle aralarını sulh etmişim' diye bir nâme yazarım. Senin çaparın nâmeyi Ali Ağa'ya tapşırır. Ali Ağa da nâmemiz Güzelce Şah'a gösterip her taraftan iş kolaylıkla hâsıl olur. Hemen saded

bâkî kalan 20.000 koyundadır, *vesselâm*." dediğimde hemen han elimi öpüp,

"Genc Ali sana kurban olsun. Meded menim dâdıma imdad etgilen" deyip koynundan şah sikkesiyle 500 mümessek kızıl altın verdi, 5 şemmâme amber, 10 adet nâfe Hoten miski ve 3 adet kunduz burnu verip:

"Ömrüm, sana dahi çok şey virirem. Hemen ağanız henüz şah eşiğine varmadan nâmeler ona ulaşa. Hemen mektup yazagör. Men dahi bugün sana 15.000 koyun teslim ederem" deyip sarayına gitti ve toplantı yapıp bütün eyaleti ayânından ve bütün sültanlardan iki günde 30.000 koyun topladı. Yaratıcının emriyle o diyarın dağını taşını koyun tutmuştur ve her koyun otuzar kırkar okka gelir. Kıymeti birer şahî bistîyedir, yani 20 akçedir. Ta bu derece bolluk diyardır.

Üçüncü günde büyük toplantı olup 20.000 koyunu Rumiye divanında hakire han teslim edip paşaya da 10.000 koyun, 10 adet kara çubuk at ve 20 katar erkek deve, 5 katar tâvûsî maya (dişi) deve, beş katar arvana [dişi] deve yüküyle Isfahanî Acem keçeleri ve haliçeler, 5 adet güneş parçası Gürcü kölelerini paşa için hediye verdi.

Ve hakire 3.000 koyun, 3 küheylân at, 2 Acem haliçesi, 1 samur kafası kürk, 2 Gürcü kölesi, 5 adet deve, kendi esvabından bir kat zer-ender-zer kalemkârî kıyafetler ve bir altın kılıflı kârhane işi Esedî kılıç verdi ve halk içinde 10 tümen akçe verip "Ma'zur ola." dedi.

Ve tabilerime de birer tümen Abbasî akçe verdi. 100 kişiye de toplam 500 koyun verip "Safâ nazar" dedi.

Bu 40.000 koyunları Rumiye divanında bin bir ayak bir ayak üzere iken bütün vilâyet ileri gelenleri huzurunda Pinyaniş kavmine koyunları teslim edip han, Pinyanişliden ilişki kesme ve düşmanlığı bitirme hüccetlerini isteyince şer'î mahkemede hüccet yazılmada.

Hemen hakir bütün koyunları, paşa hediyelerini ve benim hediyelerimi 50 adet adamlarıma teslim edip bizim Ali Bey'i onlara serdar edip,

"Tiz sabahleyin bu malları Şah Gediği'nden içeri Osmanlı ülkesine Gazikıran ocağına düşüregörün ve illâ, olmaya ki Kotur Deresi'ne girmeyesiz ve durmayıp eğlenmeyip bütün koyunları ta Van'a süresiz. Ondan paşa 20.000 koyunu öşür diye ala. Zirâ batmış

mal idi. Daha önce giden 20.000 koyunlar sahiplerine yeterli gelir ve paşanın mübarek ellerini öperiz." diye bunlara tenbih edip hanın huzurunda paşanın mektuplarını verip koyunlarla 50 kişi adamlarımı 150 adet Pinyaniş Kürtleriyle yollayıp hakir 50 adam ile Rumiye'de kaldım.

O gün o gece adamlarımız *[293a]* gidip Şah Gediği'ni aşıp Osmanlı hududuna girdiklerî haberî gelince hana Pinyaniş ayânı elinden ilişki kesme hüccetlerini verdirdim. Han mutlu oldu ve bütün divan erbabı da sevindi. Hakir Tebriz hanına,

"Koyunları tamam olarak aldım, kabz ettim ve Pinyaniş'ten ilişki kesme hüccetleri aldık" diye Tebriz hanı mektuplarını hana verdim ve şah eşiğine giden Ali Ağa'mıza da öyle bir mektupta hanın güzel hâllerini ve halkı ile iyi geçindiğini ayrıntılı olarak yazıp hana verince han dünyalar kadar sevinip sanki raks etti. Hemen o an nâmelerimizin birini Tebriz hanına birini Isfahan yoluyla Ali Ağa'mız tarafına hızlı ulaklar ile alelacele gönderip içimiz rahatladı, huzur bulduk. Sonra Rumiye Şehri'nde zevk ü safâya daldık.

Bir gün konuşma sırasında han:

Rumiye Şehri hanının
İpşir Mustafa Paşa'nın katledilmesi sebebini sorması

Han: "Ey canım Evliyâ Akay, lutf eyle, menimle yahşı danışık eyle. Her bâr bu kayser-zemin şahları hanların hemişe kırıp köklerini coyısarlardır [kırarlar]. Pes niçün vezir Kara Mustafa Paşa'yı, Hezârpâre Ahmed Paşa'yı, Hanya fatihi Yusuf Paşa'yı, Sâlih Paşa'yı, Koca veziri ve nice vezirlerini katleder. Hususan şimdi bî-nazîr İpşir vezir ve o mankala makam sahibini niçün katledüp kellesin galtan etdirdi ki eyle bir nâmdâr kahraman-ı zaman u sâhibkırân-ı bî-aman, yahşiye yahşı yamana yaman, bir Âl-i Osman vezirine kıydı. Anın savlet ü salâbeti korkusundan İran-zemin kavmi değil belî zemin ü âsuman [yer ve gök] tir tir berk-i hazân [sonbahar yaprağı] gibi titrerdi. Hayfâ dirîğ ki devlet-i Âl-i Osmân'da nâhak yere kan dökerler. Ne Perverdigâr'dan havf ederler ve ne Peygamber'den hicab ederler. İpşir Âsaf'a olan zulüm Âsaf-ı Berhıyâ'ya ve şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ'ya olmamıştır. Muhibb-i fukara [yoksullar dostu] ve ebü'l-yetâmîn ve zuafâ [güçsüz ve yetimler babası] bir merd-i Hudâ vezîr-i dilârâ imiş.

Gaddâr Osmanlı niçün bî-günâh eyle vezîri niçün katletdi? Munı mana bir hoşça bildiresen" deyince hakir:

"Eğer hanım, bu abd-i kemterden İpşir'in katli sebebini danışık edersen, hikmet-i ders-i Aristo'dan şâfî haberi Hazret-i Lokman'dan dinlegilen" dediğimde, Han:

"Belî ömrüm, kulaklarım sende olup dinleyendenem." dedi. Hakir:

"Hanım, kaçan ki Sultan Mehmed Han, İpşir'e mührü Haleb'e gönderip elbette,

'Tiz gelesin ve Malta Adası üzre sefere gidesin' diye İpşir'e mühür Haleb'e vardıkda İpşir,

'Devlet kanara [mezbaha] yeridir. Her varan veziri İstanbul'da katlederler' diye yüz bin özür ve bahane edip Âsitâne-i saâdete beş ay gitmeyip bu Acem diyarına bir sefer açıp Revan Kalesi altında kendi Murad Han'ın imrahoriyken askeri kırılıp kendi yaralanıp ayağı topal olduğunun intikamını Acem'den almak için serdar-ı muazzamlık ile Revan üzere gelmek için hileler ve hazırlıklar yaptı.

"Sonunda gördü ki Acem tarafından sulha aykırı bir şey yoktur. İşin sonunda bu kere kendisi Van hâkimi olduğunda bu koyun sahibi olan Pinyanişi kavmine Haleb'den haber gönderip,

'Sizin donluğunuz ve sancağınız ve çöreğiniz ziyade edeyim, Acem tarafını yağmalayıp sulha muğayir iş edin, ama top çekip tüfeng atıp davul döğüp varman' diye İpşir'den bu haber Pinyaniş'e gelince canlarına minnet bilip bir alay aklı gözünde Kürt kavmi gelip Rumiye'den hırsızlık ile başlar aldı ve koyunlar sürüp gitti. Sizler İpşir'e arz ettiniz. Arzınıza göz yumup sizler de Pinyaniş askerini ve vilâyetini top ve tüfeng ile urup 40 bin koyunların talan edip sürüp 300 adamını esir edip kırıp açıkça sulha aykırı iş olduğun Kürtler İpşir'e feryat ile arz ettiler.

"İpşir Haleb'den arzı padişaha gönderip,

'Padişahım ben Acem üzre giderem ve senden hazine ve asker istemem. Padişahım cenâbın dahi Harzemşahî nevrûzunda Revan üzre teşrif buyurun' diye telhisleri padişaha gelince kayser-zemîn şahı bizim Melek Paşa'ya İpşir'in arzını gösterdikte Melek Paşa,

'Hâşâ padişahım, Acem sulha aykırı bir iş etmemiştir. Eğer sulha hilâf olduysa Kürtler tarafından olmuştur. Hemen İpşir vezirin İstanbul'a gelmesi farz-ı ayndır, elbette adam gönderin' deyince hemen *[293b]* İpşir'e ulaklar hatt-ı şerifle gidip,

'Elbette der-i devletime gelesin ve şahı kayd u bend ile huzuruma getirsen makbul-ı hümâyûnum değildir' diye İpşir'e bu haber padişahtan varınca İpşir zorunlu olarak İstanbul'a geldi.

"Bir gün saadetli padişah konuşma sırasında İpşir'e eyitti,

'Bre Lala, ben sana Haleb'de mührü gönderdim. Niçin diğer vezirlerim gibi on günde der-i devletime gelmeyip beş ay Haleb'de eğlenüp 100.000 tüfeng-atar sekban ve sarıca ile Acem'e gitmek isteyip amcam Gazi Murad Han'ın sulhunu bozmak için birkaç kere bana arz eyledin. Şimdi der-i devletime gelip benim eski vezirlerimi niçin rahatsız edip mal talebinde olursun ve niçin Pinyanişi Kürdüyle fitne ve fesat ettirip Acem'e ülkemi vurdurdun' diye azarlayınca bütün Âl-i Osman askeri gördüler ki padişah-ı âlem-penâh İpşir'e darılmış. Hemen kullar ayaklanıp,

'Padişahım biz bu İpşir Paşa'yı katlederiz' diye İpşir'i alıp kellesini kesip yeniçerilerinin Atmeydanı'na başını kodular.

"İşte hanım İpşir Paşa'nın katli sebebi bu yağma olan koyunlar içindir ve yağmaladığınız Pinyaniş ülkesi içindir. Aslında İpşir sulha aykırı iş ettirdiği için katl olundu" dediğimde hemen, Hoca Nakdî:

"Ey kurban olayım Osmanlı sana, görür misin ki İran-zemin şahıyla sulhu bozmamak için İpşir gibi bir müdebbir yiğit veziri katletti." dedi. Bu kere han:

"Eyle ise koy eyle müfsidi ve fitne ve fesada çalışan mülhidi katletsin, Osmanlının eline koluna kuvvetler olsun. Hep katlettikleri eyle müfsitler olsun." dediler. Hoca Bahtiyar:

"Evliyâ Aakay, eyle ise Âl-i Osman İpşir'in katliyle İran-zemine yahşı hörmet edipdir. Biz İpşir korkusundan hanemizde rahat yatabilmezdik. İran Şahı, İpşir'in katli haberin duydukta,

'Henim 7 iklime şah oldum' demiştir.

"Biz senden ne saklayalı, İpşir'in katliyçün Acem diyarında bir gün bir gece şâdumanlar ve çerağânlar ile şenlikler etmişiz ve biz İpşir'in Acem diyarına gelmesin çokdan duymuşuh. Ama senden kasd ile sual etmişih. Hakikaten sika kelâmların [doğru sözlerin] vardır ki kelâm dükeli sendedir" diye taaccüb ettiler [şaştılar].

Bu gerçek sözlerimden han hazz edip hakire gittikçe muhabbet edip ihsan ederdi.

Rumiye Kalesi ve Urumiye Hisarı'nın yapısının şekli ve sağlamlığını bildirir

Bu Rumiye Kalesi'ne halk Toprakkale derler. Acem tarihçileri Sûr-ı Tılâ-yı Gazan derler. Zira 694 [1295] tarihinde Muhammed Şâm-ı Gazan yapmıştır. Moğol kavmi bu kaleye Urumiye derler. Acem Rumiye-i Kübrâ derler. Bazı tarihçiler İran Türkistanı derler. Zirâ Türkmeni gayet çoktur. Sonra 932 [1526] tarihinde Şah Tahmasb genişletti. Daha sonra Ferhad Paşa, Hadım Cafer Paşa, Hadım Süleyman Paşa ve Cığaloğlu Sinan Paşa hepsi imar ettiler.

Ama hepsinden imareti baştan başa sarı çim pâk toprak ile ve darı sapıyla ve kamış köküyle çim üstüne çim konmuş pâk toprak ile sağlam bir kaledir.

Ve bütün duvarının yüzü beyaz cibiz kireç ile sıvalı ak kuğu gibi süslü kaledir. Beden dişleri yoktur. Hemen baştan ayağa mazgal delikleri ile bezenmiş ve metin tabya kuleleriyle donanmış sağlam bir kaledir.

Batı tarafa ancak bir demir kapısı saklıdır. Kale içinde han sarayı vardır. Bütün hanlar Rumiye Şehri'ndeki İrem Bağı'nda olurlar. Ama kale içre Gazan Camii var, cemaati yoktur. Buğday ambarları, su kuyuları ve 300 adet nöker neferat odaları vardır, gayri han, hamam ve çarşı pazarı asla yoktur. Fırdolayı büyüklüğü 11.700 adımdır, 7 tabya ve dörtgen şeklindedir. Hendekten duvarının boyu 70 melik arşınıdır. Duvarının genişliği otuzar arşındır ki üstünde atlılar çevgân oynarlar.

Ama bir büyük hendeği vardır ki sanki Kıbrıs Adası'nda Magosa Kalesi'nin yahut Rodos Kalesi'nin hendeğidir.

Üstad bu Tila Kalesi'ni yaptığında önce hendeğini kazarken çamur edip kale duvarına sarf ederek hem hendek kazmış ve hem *[294a]* kaleyi yapmış. Öyle derin kazmış ki tam 40 kulaçta pınarlar çıkmış. Tam 80 arşın enli hendeği vardır ki fırdolayı kaleyi kuşatmıştır. Hendek kenarınca fırdolayı 15.000 adımdır.

Ve kale mazgallarından hendek üzre uzun demirler uzatmıştır. Her gece o demirlere meşaleler asıp kaleyi ve hendeği aydınlatırlar. Bütün bekçiler ve gözcüler "Hudâ hûb!" diye ta sabaha dek yâd ederler.

Ve her Cuma günü kale duvarını filandıra sancaklarla ve bayraklarla süslerler.

Tamamı 4.000 askere sahiptir. Dizçöken ağası hükmünde anahtarları olup bekçilere sahiptir. Yasavul ağası, topçuları ve cebecileri vardır. Özdemiroğlu Osman Paşa zamanından beri 7.000 şedde barutu, 400.000 güllesi ve hepsi 310 adet küçük ve büyük topları vardır. Ama aşağı katta 700 adet balyemez topları var ki Erzurum'da Tebriz Kapısı'ndaki toplara denk kale döven toplardır. Zira bu kale Acem'in Osmanlı tarafına sağlam seddi ve son sınırıdır. Hendeği üzere kapanlar ile kalkar tahta köprüsü vardır, her gece köprüyü kaldırırlar. Kalede her gece kös, nefir, kerenay, zurna, davul ve kudüm fasılları olur.

Bu kaleden dışarıda asla yapı yoktur. Hemen Rumiye Sahrası'nda beyaz kuğu gibi durur parlak bir kaledir. Ancak hendek kenarında bir çevgân meydanı köşkü vardır, o da bir ufak tefek bir Havernak köşküdür. Yakınında başka bir eser yoktur, geniş ovada yalnız güzel bir kaledir. Gerçekten de kale gözetmek Acem'e kalmıştır. Ona hayret ederim ki bu kale topraktan ola da duvarları üzerinde ve hendek diplerinde ottan, çöpten bir şey bitmeye, insan hayran olur.

Bu kalenin güney ve doğu tarafı bir tuzlu göldür ki keskin zehirdir. Kale ile göl arası tam bir merhaledir. Ve yine kalenin kuzeyinde Rumiye Şehri bir top menzili uzaktır.

Bu kale göle yakın olduğundan havası ılımandır ki kışın ve yazın sebzeleri eksik değildir. Kış mevsiminde kar yağar ama tez kalkar. Bu sağlam kalenin doğu tarafında Azerbaycan tahtı olan Tebriz ile arası tam 16 fersahtır. Ama gölden uygun hava ile Tebriz'e giden bir günde varır, ama bu sağlam kale Azerbaycan toprağında başka hanlıktır.

Rumiye hanı askerinin özelliği

Bütün eyaletinde 11 sültandır ve bütün sültanlarıyla han askeri 15.000 nöker olur. Bu sayılan nökerlerin hepsi şah çöreğin çekenlerdir. Yoksa başka nökerleriyle tamamı 20.000 adam olur. Şehir daruğası [subaşı], kelenteri [alaybeyi], münşîsi, yasavul akası [alay çavuşu], kurçı başısı, dizçöken akası [yeniçeri ağası], şahbenderi, mihmandârı [misafir konduranı], eşik ağası, kadısı, müftüsü ve nakibi vardır. Hatta şah tarafından henüz bir zurzuvile taclı bir müftü gelip bütün halkı Şafiî mezhebinden çıkarıp Caferî mezhebine davet ederdi. Ve gerçi askerî kavmi tamamen pür-silâh gezerler ama er ve cesur değillerdir. (---) (---) (---) (---)

İran Türkistanı, yani Azerbaycan Rumiyesi Şehri

Rumiye Ovası'nda kurulmuş bağ, bahçe ve gül-i gülistanlı şenlikli bir şehirdir ki ancak hemen şehrinin fırdolayı büyüklüğü 17.000 adımdır. Ama bağ ve bahçesiyle bir günde atlı güç ile dolaşır. Kaleden bir top menzili uzakta ve gölün doğusunda bir merhale uzaklıkta kurulmuştur. Çevresinde asla suru yoktur. Eski zamanlarda çevresinde fırdolayı hendeği var imiş ama zaman geçtikçe toz toprak ile dolmuş. Ama yine her tarafta tedribe kapıları vardır. Çok çok eski bir beldedir.

Genellikle halkı sünnî mezhep olduğundan Osmanlılar yağmalamazlardır. Onun için bakımlı ve şenlikli mamur bir şehirdir. İlk defa kurucusu Abbasî halifelerinden Harun Reşid'dir. Nice devletten devlete intikal etmiş şehirdir.

Tamamı 60 mahalledir ve hepsi 6.000 adet pâk amber kokulu toprak ile örtülü, duvarları da toprak ile mamur evlerdir. Bunlardan Rumiye Hanı sarayı sanki bir İrem'dir ki 70 adet oda, sofa ve maksureleri *[294b]* vardır ve 600 adet nöker odaları vardır.

Sonra Kelenter Sarayı, Münşî Sarayı, Hoca Nakdî Sarayı ve hâlâ Diyarbakır'da gömülü Rumiye Şeyhi Sarayı, merhum aziz bu Rumiye'den olduğundan Rumiye Şeyhi derler. Hâlâ akraba ve taallukatları bu şehir içinde çoktur.

Ve Münşî Sarayı, Şahbenderoğlu Sarayı ve Kadı Sarayı, daha nice bunun gibi ağaçlıklı süslü saraylar vardır.

Ve tamamı 80 mihrapdır. Eski sultan camileri çoktur. Evvelâ,

Sultan Uzun Hasan Camii: Azerbaycan şahı iken yapmıştır. Fatih Sultan Mehmed cenginde Sultan Hasan yenilip Tebriz'de ölünce bu nurlu cami yarım kalmış, oğlu Yakub Şah tamamlamıştır. Uzunluğu 80 ayak ve genişliği 150 ayaktır. Tamamı 8 kubbedir. Bir düzgün minâresi var, gayet sanatlıdır. Mihrap kapısı gayet süslü, nakışlı ve sanatlı garip kapıdır. Ama gerçekten de cemaatten de gariptir. Zira bu diyarda masum âdil imam olmadığından asla cemaatle beş vakit namaz kılınmaz. Hemen herkes namazını yalnız kılıp "Namaz duadır" diye duasızca kapıdan dışarı fırlarlar.

Cami içi öyle hendesî tasarruflar ile yapılmıştır ki anlatmakta dil kısa kalır. Ve yüksek kubbesinin övgüsünde kalemler kırıktır. Avlusunun ortasında Şafiî mezhebi üzere ona-on büyük bir havuzu var ki sanki Kevser havuzudur.

Avlusunun çevresi çeşit çeşit sütunlar bezenmiş olup üzerleri sanatlı Nil renkli kubbelerdir. Avlusunun 3 kapısı vardır. Hakir bu camii seyr ederken müezzin ezan okurken *"Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah"*dan sonra *"Aliyyün veliyyullah, Aliyyün veliyyullah* [Ali Allah'ın velisi]" dedi ve ezandan sonra *"Yâ düşmenân-ı Ali-râ ve şehîdân-ı Kerbelâ-yı Velî-râ* [Ey Ali'nin ve Kerbelâ şehitlerinin düşmanları]" diye efsaneler edem derken bizi görüp sustu

Minâreden aşağı inince "Getir şu teberrâyi!" deyip müezzin hocayı alt edip sünnet üzere Sünniyâne Râfızîye kırbaçlar vurdukça,

"Yetiş yâ Ali!" dedikçe hakir:

"Ebubekir, Ömer ve Osman aşkına!" deyip tam 100 adet kırbaç vurup melunu birkaç kere havuza daldırıp sövücülüğünden pâk ettim. "*Seg ber sahra*" deyip koyverdim.

Ondan başka uygunsuz sözler işitmedik. Sözün kısası Sultan Hasan camii yahşıdır ama cemaatleri böyle yamandır. Sonra,

Ali Han Camii: Aydınlık gönül açan bir camidir.

Cafer Paşa Camii, **Ferhad Paşa Camii** ve **Koçağa Sultan Camii**: Rumiye şeyhi atalarının camiidir.

Kelenter Camii ve **Şeyh Akay Camii**, meşhur camiler bunlardır, geri kalanı mescitlerdir. Ama bu şehir içinde asla kurşun ile örtülü mamur yapı yoktur.

Tamamı 6 medrese, 3 tekke, 40 adet sıbyan mektebi, 11 adet tüccar hanları ve (---) adet hamamı vardır. Evvelâ bunlardan,

Rumiye Şeyhi Hamamı: Büyük yapı ve eski ziyaret yeridir. Genellikle hasta girse Allah'ın emriyle şifâ bulur. Bir büyük havuzu vardır, suyu ve havası güzel aydınlık hamamdır.

Kelenter Hamamı: Bu da hoş süslü bir hamamdır ve tellâkleri mahbûbdur.

Daruğa Hamamı ve **Korkud Han Hamamı,** bunlar hep havuzlu hamamlardır, ama nice yüz ev hamamları da vardır.

Tamamı 200 adet şah çarşısıdır ki bütün caddeleri üstü örtülü, açık olmak için bacaları vardır.

Bütün dükkânlar nice bin çeşit çiçekler ile süslenmiş dükkânçelerdir ki ham amber misk çiçeklerinin güzel kokusundan alış veriş edenlerin dimağları kokulanır.

Bu diyarda berberlere Selmânîler derler. Hepsinden pâk ve süslü dükkânçeler berberler, terziler ve saraçlardır. Bütün sokakları sadranç nakşı döşenmiştir.

Kahvehaneleri; Şam ve Haleb gibi havuzlu şadırvanlı kahvelerinde hanende [okuyucular], sâzende [çalıcılar], taklitçiler, dansçılar ve mahbûbları vardır ve gayet süslüdür. Yemen kahvesinden başka çay, bâdyân, salep, mahlep, şeker şerbeti ve saf süt pişirirler. Ve nice bin otları ve gıdaları karıştırarak yapılmış güçlendirici ve rahatlatıcı türlü türlü macunlar dağıtırlar. Her kahvede çiçek kokusundan dostların ahbapların dimağları kokulanır. Ve her kahvenin dört tarafı elbette *[295a]* güllük ve yeşillik bahçelerdir ki her köşesi birer çeşit irfan ocağıdır. Berber dükkânları da öyle, zariflerin mekânıdır. Güneş parçası Selmân-ı Pâk köçeklerinin hepsinin başlıkları üzerinde çiçekleri vardır.

Ve bir bedesteni vardır ki sanki kaledir. Dört kapısı Çârbağ'a ve pazara açıktır. Tamamı kubbeler ile donanmış ve dolaplar ile bezenmiş güzellik pazarıdır.

Zengin bezirgânları vardır. Bütün diyarların en değerli malları, kâmhâ, hârâ, dârâyî, zîbâ, şîb ve zerbâfı bu pazarda bol bol vardır.

Ama ekmekçilerine ve aşçılarına aşk olsun.

Ve hâkimlerinin Şeyh Safî narhı diye zabt u rabtlarına ve sikkelerinin pâkliğine aşk olsun; abbasî ve bistîlerinde *"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah, Aliyyün veliyyullah"* yazar. Bu sikke üzere hilâf eden adamı ve sikkeyi kalp edip kesen adamı o an aman ve zaman vermeyip katlederler.

Bütün pazarlarında bütün yiyecek ve içecek satanlar Ali vezni [tartısı]) ile satarlar. Hatta buğday ve yumurtayı, pişmiş tavuğu, beyaz ekmeği, kısacası her şeyi terazi ile satarlar. Hatta aşçılar bile çorba, kebap ve pilâvı da tartı ile satarlar. Kim kâdirdir ki Safî narhına karşı çıka? Hilebazın gözüne mil çekerler, başına kızgın tas oturturlar, nicesinin ödünü çıkarırlar ve nicesinin karnını yarıp yüreğini çıkarırlar. Gayet zabt u rabt-ı Ali vardır.

Bu şehrin bütün yapılarını, bağ ve şebekeli bostanlarını sulayıp halkının içtiği âbıhayatlar bu şehrin batı tarafında Çevlân Dağları'ndan, Harir ve Enzelî Dağları'ndan gelip bu şehri sulayıp doğu tarafta Rumiye Gölü'ne akar.

Bu Rumiye ülkesi toplam 150 parça bakımlı ve şenlikli köylerdir ki her biri ikişer üçer bin haneli, bağ ve bahçeli, cami, han, hamam ve şah çarşılı büyük köylerdir.

Ve tamamı 41 pare kasabadır ve 50 adet sağlam kalelerdir. Ha denilse bu ülkeden 20.000 asker çıkar, ama 300.000 reaya yazılmıştır.

Büyük Rumiye'nin yiyecek ve içeceklerinin anlatılması

Evvelâ 7 çeşit buğdayı olur ki sanki Şam Havranı tahılıdır, arpası sanki Sivas arpasıdır ve baklası ikişer dirhem gelir iri baklası olun ke bir diyarda olmaz. Diğer tahılları da ona göre kıyaslansın.

Kelenter sözüne göre 20.000 bağdır, dedi. Bunlardan sulu üzümü, Şam'ın zeynî üzümünden, Bozcaada'nın misket üzümünden ve İstanbul yakınında Pazarköy kumla üzümünden lezzetli, sulu ve yemesi güzel üzümü olur. Hatta halkın dilinde ve başka yerlerde bir zaman mahbûbunu bir uygunsuz, yakışmayan adam ile görseler,

"Şele-i dirrende [sepet] içre Rumiye engürü [üzümü] gibi yancılmış [ezilmiş] cüvândır" derler. Hâlâ halk dilinde darb-ı mesel olmuş bir kokulu, sulu ve taze üzümü olur.

Ve diğer meyve çeşitlerinden beğenilen meyveleri 70 çeşittir. Ama nebî armudu ve meleçe armudunun asla benzeri yoktur. Öyle sulu armutlardır ki şırası şır şır akar, eriği ve kayısısı gayet hoş olduğundan asla kabuğu yoktur ve kalınları badem gibi lezzetlidir.

Suyu ve havasının tatlılığından mahbûb ve mahbûbesi beğenilir.

Ama âlimleri meşhur değildir, ancak salihleri gayet çoktur. Hatta gizlice cemaatle namaz kılar Sünnîleri dahi çoktur. Hepsi Nakşıbendî tarikati mensuplarıdır ki Koçağa Sultan âsitanesidir.

(---) iklimde bulunup arz-ı beledi (---) ve gündüzü (---) saat ve derecedir. Ve imareti tâlii başakta bulunup Utarid toprak evidir, demişler. Bundan dolayı bütün tahıllarının başakları *miete habbe* [yüz başak] olup çiçekleri Utarid-i ıtriyat gibi insan dimağını kokulandırır.

Azerbaycan diyarında bu da büyük şehir imiş. Acem eline girmek ile "Orta belde" demişlerdir. Gerçekten de batı tarafında Şehrezûl Şehri, kuzeyinde Salmas ve Tesûy Şehri, doğusunda Tebriz Şehri ve güneyinde Erdebil Şehri, bütün bu şehirler Rumiye'ye dörder menzil mesafe olduğundan hâlâ İran ülkesi tarihçileri bu Rumiye'yi "Belde-i Evsat (Orta Belde)" ile anarlar. Hâlâ ortada bir beldedir. *Allah imar etsin. [295b]* Hatta bir yiğit atıyla istese bu şehirden Van ve Revan Şehri'ne dörder menzilde gidilir, ama hakir cihanı gezip görmek için beşer ve altışar saat giderdik.

Büyük Rumiye Gölü'nün anlatılması: Bu göle niceleri Rumiye Gölü, Dümbülî Gölü, Debil Gölü ve Tebriz Gölü derler. Zira çevresinde bulunan beldelerin ismiyle isimlenmiş bir göldür. Van Deryâsı'na Vestan Gölü, Erceyş Gölü ve Adilcevaz Gölü derler. Bu da öyledir. Ama Tebriz bu göle uzak mesafe olup Rumiye yakın olduğundan Rumiye Gölü denmekle tanınan tuzlu bir göldür.

Böyle bir göldür ki suyu üzerinde nice yüz balık avcı kayıkları vardır. Bazı gelen giden tüccar götürür ve getirir gemileri vardır. Doğu tarafı Tebriz Şehri'dir, batı tarafında Rumiye Şehri Dümbülî Kalesi ve nice köyler vardır. Ama güneyinde eski şehir Erdebil'e hayli uzak mesafededir.

Bu gölün fırdolayı çevresi Van Gölü'nden büyüktür. Van Gölü'nü bir adam süratlice 8 günde dolaşır ama bu göl 12 günde dolaşılır. Derinliği 70 kulaçtır.

İran ülkesi tarihçileri ve Tarihçi Mıkdisî bu göl için, Hazret-i Resûl-i Kibriyâ Muhammed Mustafa Mekke-i Mükereme'de doğduğu gece Kisra Tâkı ve Ayasofya Kubbesi yıkılıp o gece bu göl yerinde olan Pancüm Şehri yer altına geçip bu göl ortaya çıkar, diye yazmışlar. *Allah bilir.*

Hâlâ bu göle çevresinde olan 45 adet büyük küçük sular karışır. Bunlardan Seylân Nehri, Erdebil Şehri'ni sulayıp bu göle karışır. Ve

Kehran Nehri: Nehrevan Kalesi'nden beri gelip bu göle karışır. Ve

Çevlân Suyu: Rumiye Şehri'ni sulayıp bu göle akar Ve,

Davdan Nehri: Hakkâri ülkesinden gelip Pinyaniş'in Berdük Kalesi'nden geçip Rumiye yakınında bu göle koşulur.

Diğer nehirlerini bilmediğimden buraya yazılmadı. Zira bu duacı hakir odur ki bilgisini bir yerlerden öğrendiğimi yazmayıp ayne'l-yakîn hâsıl ettiğimi [gözümle gördüğümü] yazmayı usul etmişim.

Bu göl içinde de iki adet geniş ve mamur ada vardır.

Birine, **Kebûter Adası** yani **Güğercin Adası** derler. On mil çevirir bir geniş mamur adadır. Bir yalçın kaya üzre bir mamur kalesi var, neferatları ve cebehanesi ve nazik topları var. Bütün nökerleri balık avcılarıdır ki büyük kâr edip maaşlarını balıklardan aydan aya alırlar. Sağlam yüksek kaledir.

Bir adasına da **Harsek Adası** derler. Bunda da yüksek bir tepe üzerinde Harsek Kalesi vardır. Neferâtları, topları ve yeteri kadar

cebehanesi vardır. Bu kale gölün Tebriz toprağına biraz yakın olduğundan bu adalar Tebriz hâkimi hükmündedir. Bunun da nökerleri tamamen balık avcılarıdır.

Bir acayip ve gariplik: Bu iki ada içinde olan balık avcıları kayıklar ile bu gölde her gece dolaşıp oltasız, ağsız ve yemsiz bu şekilde balık avlarlar ki tam bir seyirliktir. Yine bu göl içinde bir tür gümüş renkli küçük balıklar olur, avcılar onu tutup yağından fitilleri yakıp gece ile kayıklarını aydınlatıp su yüzünde gezip dolaşırlar. Suyun derinliklerinde olan çeşit çeşit balıklar su yüzüne çıkıp yanan çıranın olduğu kayıklar içine atarlar, bir anda kayıklar balıklar ile dopdolu olur. Hikmet bu ki gemi içinde bir başka ateş yakıp gemiler on gece suyun üstünde gezseler bir balık bile ortaya çıkıp avlanmak ihtimali yoktur. *Çok gariptir.*

Azerbaycan Rumiyesi Şehri'nin külliyatının tamamlanması:

...................(3.5 satır boş)...................*[296a]*

Rumiye Şehri'nin içinde ve dışında yatmakta olan büyük velilerin nur dolu mezarlarını bildirir

Bilgelik ışığı, ruhanî âlemin kutbu, Rabbanî hikmetin madeni,

Şeyh Hazret-i Koçağa Sultan: Hazret-i Ebubekir'e silsileleri ulaşır Hâcegân (Nakşıbendî) tarikatinde ulu sultandır. Diyarbakır'da bulunurken Bağdad Fatihi Sultan Murad şehit ettiği Rumiye şeyhi azizin, bu Koçağa Sultan büyük atasıdır. Merhum aziz (---) tarihinde Acem bu Rumiye'yi istila edince Diyarbakır'a göçüp sonunda 1038 [1628-29] tarihinde Diyarbakır içinde Murad Gazi elinde koğucu ve bozguncuların yanıltmasıyla boğularak şehit oldukları Diyarbakır ziyâretlerinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Ama o şehit azizin atası Koçağa Sultan Rumiye Şehri içre külleri gömülüdür. Hâlâ bir ulu tekkedir. Dört tarafı güller içinde bir Nakşıbendî tekkesidir ki 300'den fazla fukaraları vardır. Ve sarayları, bağ ve bahçeleri hâlâ mamurdur. Acem kavmi bu sultana inanırlar. Gelen giden yolculara nimetleri bol bol dağıtılır.

Hazret-i Koçağa Sultan menkıbesi: Bu Koçağa Sultan (---) tarihinde vefat edip bu nurlu kabirde gömülü iken fukaralarının biri gayet zengin olduğundan (---) tarihinde Şah Kör Hudâbende han-

larından Kençel Tokmak Han anılan fukarayı malı için işkence ederken,

"Hey han! Merhum Koçağa Sultan ruhiyçün olsun meni âzâd etgilen!" dedikde acımasız han:

"Men senin şimdi Koçağa Sultanı'nı dahi neylerim!" diye anılan dervişi öldürüp bütün malına el kor.

Sonra Koçağa Sultan'ın mübarek kabrini açıp o himmetli azizin naaşını kabrinden çıkarırken görseler ki (---) tarihinde merhum olmuş mübarek ceset beyaz billûr gibi berrak, ter ü tâze ve pamuk gibi yumuşak. Tokmak Han:

"Hay hay sihir ile ve riyâzet ü perhiz ile şeyh kendini bu hâle koymuş" der.

"Tiz bu şeyhi bir kilim içine koyasuz ve Tila Kalesi hendeği kenarına getüresiz" deyince zâlimler Koçağa Sultan'ın naaşını o mahal□le götürüp nice yüz araba ve deve yükü odunları yığıp Nemrud ateşi yakıp azizin cesedini ateşe atarlarken,

"Menim İbrahim-i sânî, yâ Hay, yâ Hay!" sesleri duyulup 7 saatten sonra ateş sönüp azizin cesedinin küllerini Cenâb-ı Allah bir pâk masum [bebek] görünümünde yaratmış. Bunu görenler ağlaşıp feryat edip Tokmak Han'ın yüzüne karşı ağır küfürler ederler.

Daha sonra fukaralar azizin masum görünümünde yaratılan külünü alıp bir kefene sarıp yine musallâda nice kere yüz bin insanlar namazını kılıp tevhid ve zikirlerle yine mübarek kabrine getirip defn ederler. Onun için *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Kâzerûnî*'de Koçağa Sultan'ın Rumiye'de iki kere namazı kılınmıştır, dediği bu manayadır.

Sonra azizin mübarek vücudunun yakıldığı yerde ateş sönmeden etraflarında çimenler ve çiçekler bitmeye başlar. Ateş sönünce Allah'ın emriyle güllük, reyhan ve çiçeklik olur ki hâlen Rumiye Kalesi'nin güneş tarafında çevgân meydanı yakınında ziyaret yeri bir gülistan makamıdır ki reyhanlığı içinden bir yiğit at üzere mızrağıyla geçse ol yiğit atıyla görünmez. Ta bu derece uzun boylu reyhanı olup kendi biter, kendi yiter. Ama yapı cinsinden bir şey yoktur. Bütün belde halkı, bu gül-i gülistan, Koçağa Sultan'ın mübarek külü düştüğü yerdir, derler. Gerçekten de başka yerde öyle reyhan yoktur. Hemen beş harman büyüklüğündeki yerde yetişmiştir ve başka diyarda öyle reyhanın yetişmesi ihtimali yoktur.

Koçağa Sultan kerametinin sonu: Koçağa Sultan'ın mübarek naaşını Kençel Tokmak Han ateşte yaktırdığını Kör Hudâbende Şah duyup Kazvin'den yolları katederek Rumiye'ye gelince Koçağa bağının bazı yerlerini yıkıp bağının meyvelerini yağma ettirir. Kel Tokmak Han:

"Güzelce Şahım, bu Sünnîlerin tekkesini dahi harâb u yebâb edelim!" deyinc, Kör Hudâbende Şah:

"Cânım Tokmak Han bu Koçağa'yı nice buldun ve nice ateşe göyündürüpsen. Mana munu Kırmızı Murtaza Ali'yi ve Düvâzdeh [On İki] İmamlar ruhlarını seversen yahşı eyitgilen" deyince, Han:

"Ey Güzelce Şahım bu Sünnîler bu şehir içinde açıkça *[296b]* cemaatle namaz kılmağa başladılar ve ölüleri önü sıra *vahdehû lâ şerîke leh* demeğe başladılar. Sonunda ben de birkaç nökerin ve Sünnîlerin katleyleyip koca Koçağalarını dahi ateşe göyündürdüm [yaktım]. Ama Güzelce Şahım ne sihir tesiridir ki Koçağa Dede öleli (---) sene olmuş derler, mezarını açup gördüm ki beyaz pamuk gibi ter ü tâze idi. Men onun ter ü tâzeliğine bakmayıp ateşe göyündürürken *yâ Hay, yâ Hay* çağırıp feryat ettiğin bu cümle nökerlerim işitmiştir" dedikde, Kör Hudâbende Şah:

"Âferin ey Tokmak Han, seninçün Sünnî'dir derlerdi, meğer sen Sünnîlere can düşmanı imişsin. Çöreğim sana helâl olsun!" diye başına bir zerrin tac ve sırtına güzel bir elbise giydirir.

"Koçağa'yı göyündüren nökerlerin kimlerdir?"

"İşte şahım bunlardır ve bu beş adet evladlarımdır ki Koçağa'yı ateşe göyündürmeye çalışmışlardır" deyince Kör Hudâbende Şah,

"Şimdi biz onlara hizmetleri mukâbelelerinde [karşılığında] yahşı hizmetler ederim." der.

Hemen Koçağa Sultan'ın naaşını ateşte yaktıkları yere Şah varıp Tokmak Han'ı, evlatlarını, çöreğini çekenleri ve Koçağa'yı yakmakta bulunanlardan toplam 700 adet neferi elleri kafasına bağlatıp huzuruna getirip:

"Bre bre kâfirler, Tokmak Han-ı âk İran'dan nîrâna [cehenneme] gitmeye müştâk. Merhum Koçağa Sultan muhibb-i Hanedândan bir ulu sultan idi. Bu dünyadan âhirete intikal etti. (---) tarihinde öldü. Sen onu görmeyesin ve bilmeyesin, ona bu düşmanlık ne idi ve kabrinden ter ü tâze çıkardığınızı göresin. Yahudiler Cercîs Nebî'yi ateşe yaktıkları gibi sen Koçağa'yı ateşe atasın. Biz dahi bugün onun

adaletine gelip Koçağa'nın yazığın almasam gerek. Tiz Nemrud ateşi yakın. Gerçi ateş ile azap Allah'a lâyıktır. Ama *men dakka dukka* [eden bulur] mazmunu üzere men bu Yahudileri ateşe göyündürem ki İran-zeminde değil cihanda destan olsun" deyince dağlar gibi Nemrud ateşi alev alev oldu. Önce Tokmak Han'ın gözü önünde bütün evlatlarını, sonra 600 adet nökerlerini, fetva veren müftü ve kadılarını, daha sonra Tokmak Han'ı ateşe atar.

Sözün kısası Hazret-i Koçağa'nın naaşın yakma işinde bulunanlardan 700 nefer teberrâîleri Tahmas Şah oğlu Kör Hudâbende Şah ateşte yaktığını bilir adamlar nakl ettiler ki İran ülkesinde destandır.

Sonra Hudâbende Şah Koçağa Sultan türbesini bir imar etmiştir ki hakirin konağına yakın olduğundan Hâcegân zikrinde bulunup bağ, bahçe ve imaretlerini seyrederdik. Hâlâ Rıdvan cennetinden nişan verir bir Nakşıbendî dervişleri tekkesidir.

Ve merhum azizin bir menkıbesini duyup ruhu için bir hatm-i şerif okuyup sevabını ruhuna hibe eyledim. *Allah sırrını aziz eylesin.* Sonra,

Bozevli Sultan ziyareti: Bunlar da Nakşıbendiye dervişlerinden bir ulu sultandır. Sonra,

Sâlih Efendi ziyareti: Bu zat Vâhidî tarikatinde pâk Erdebil toprağında gömülü bütün İran ülkesi şahlarının büyük atası Hazret-i Şeyh Safî'nin baş halifeleri imiş. Şeyh Safî'nin mum söndürme kerametlerini Şeyh Safî hazretlerinden sonra bu Sâlih Efendi mum söndürmeği yasaklamıştır. *Allah sırrını aziz eylesin.*

Sözün sonu, mum söndürme (---) tarihinde Hazret-i Şeyh Safî Erdebil Şehri'nde kutbu'l-aktâb mertebesine çıkınca bir gün İlâhî câzibe ile vecde gelip nice bin ümmet-i Muhammedi zikre çağırır ve bütün hazır olanların kadınlarını ve çocuklarını da davet eder. Bütün kadınlar burkaları, peçeleri ve dutaklarıyla ve ellerinde eldivenleriyle gelip bir köşede zikir çekmeye başlarlar. Gün battıktan sonra gece karanlığında Şeyh Safî bir mum çıkarıp:

"Gelin kızlarım siz de oğlan kuzularımla tevhide girin" derler.

Hemen bütün erkek ve kadın zikre karıştıklarında bir kere aziz Şeyh Safî mumu söndürüp erkek kadın karış katış olup tam 7 saat tevhid olup Şeyh Safî *"Ve salli alâ cemîi enbiyâi ve'l-mürselîn"* deyip el yüze sürüp:

"Herkes bu karanlıkta yanında olanları kucaklayıp hanesine gitsin" buyurduklarında Şeyh Safî'nin kerameti bütün halk o gürültü ve karışıklıkta kendi ehlini ve kızını kucaklamış bulunup evlerine giderler.

Gerçekten de o karanlık gecede o insan kalabalığında karış katış dönerken herkesin ehlini bulması büyük kerametir. Şeyh Safî *[297a]* hazretlerinin hayatlarında birkaç kere böyle mum söndürüp herkes yine ehillerini buldukları vardır.

Kendilerinden sonra nice halifeleri mum söndürüp ailelerini bulmakta hata edip "Acem mum söndürücüdür" diye yerinmişler.

Sonra bu Rumiye'de gömülü Şeyh Sâlih hazretleri erkek kadın bir yere toplanıp zikredip mum söndürmeği yasaklamıştır.

Hâlâ Acem'de de vardır, ama Allah bilir. 1056 [1646] tarihinde Erzurum'dan Acem'e gittim, 1060 [1650] tarihinde Bağdad'dan yine Acem'in Hemedan ve Dergezîn'ine gittim ve 1057 [1647] tarihinde Kırım'dan Dağıstan'a, oradan Acem'in Demirkapısı, Şirvan ve Şamakî'si, Gîlân Bakü'süne vardım ve yine şimdi bu Rumiye, Hoy, Merend, Tesûy, Kumla ve Tebriz diyarlarını gördüm, mum söndürme dedikleri şeyi ve öyle toplantıyı görmedim.

Ama bu cihan halkı yerici, dedikoducu, acımasız ve karalayıcıdır.

"Sivas Eyaleti'nde, Keskin Sancağı'nda, Bozok Sancağı'nda, Sunkur ve İmâd içinde mum söndürenler vardır ki mumu söndürüp herkes birer adamın karısını kucaklayıp bir bucakta bacaklar" derler, *hâşâ sümme hâşâ.*

Bu hakir kul Bağdad fethinden beri o semtleri gezip dolaştım ve Sivas'ta efendilerimiz vali iken Keskin ve Bozok'ta nice hizmetler zabt edip öyle şey görmedim. Yine bu deccâl halk,

"Rumeli'nde Silistre Eyaleti'nde Deliorman Nahiyesi'nde, Karasu Nahiyesi'nde, Dobruca Vilâyeti'nde şahseven ve mum söndürenler ile şah taclığı er ve avretler var", derler. Allah bilir, belki elli kere ol diyarlarda ülfet edip hizmetler zabt ettim. Ama öyle dine aykırı iş görmedik. Ancak bî-namazı ve gûyende avrat sevici adamları vardır. Ama Şam içinde Sâzenekler Mahallesi vardır, halkından Acem hakkı alırlar. Ve bütün Şam'ın Dürzî ve Teymânî Dağları'nda Nohudî-mezheb adamlar var ki Kızılbaşlığı

yetmiş mertebe öte geçtikleri Şam ve Şam-ı Trabulus seyâhat lerimizin (---) cildinde ayrıntılı olarak yazılmıştı.

Beri taraftan yine sadede gelelim. Bu Rumiye Şehri'nde,

Davdan Sultan ziyareti: Kümeylî tarikatinde nice yüz kerametleri görülmüş bir erdir. Ve,

İmam Boğa Bay ziyareti: Uzun Hasan Sultan'ın imamı imiş. 40.000 baş camıza sahip olduğundan Bağa Bay derlermiş. Her sene Zilhicce ayında arefe gününden evvelki geceye terviye gecesi derler. O gece Hazret-i Şeyh Rumiye Şehri'nden kaybolup üç ay sonra hacılar ile yine Tebriz Şehri'ne gelirmiş. O hesap üzere bir gecede Tebriz'den Arafat'a varıp hacc edip gelirmiş. Hâlâ gönül sahiplerinin ziyaret yeridir.

Rumiye Şehri'nde nice bin ziyâret yerleri vardır. Ama ziyâret edip âşinâlık kazandığımız bu ulu sultanlardır. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Handan mektuplar alıp Dümbülî hanından Murtaza Paşa kardeşini kurtarmaya gittiğimiz menzilleri, sağlam kaleleri ve büyük beldeleri bildirir

Evvelâ Rumiye'den 300 Acem nökerlerini han bize sadık yol arkadaşı verip Murtaza Paşa Ağası Ali Ağa'nın 100 adamı ile ve 50 nefer bizim adamımız ile toplam 450 adamla Rumiye'den çıkıp güney tarafa Rumiye Gölü kenarıyla giderken İşneviye Dağları sağ tarafımızda kalıp nice yüz adet İremezât gibi köyler geçip 4 saatte,

Çevlân Köyü: Sünnîlerdir. Buradan yine güneye 6 saatte,

Dümdümî Kalesi'nin özellikleri

İlk yapıcısı Yezdecürd Şah'tır. İsim sebebi odur ki bu kale kayası Rumiye Gölü kenarında bulunduğundan gölün dalgası bu kale kayaları mağaralarına vurdukça Hüsrevânî küp gibi güm güm ve düm düm ses verdiğinden Dümdüm Kayası derler. Bir rivâyette Hazret-i Süleyman burada Dümdüm adında ünlü bir devi hapsedip onun düm düm sesi duyulduğundan Dümdüm Kayası derler. Hâlâ o ses duyulur. Ama gölün dalgalarından alsa uzak olmaya.

Bu kale ağası karşılamaya çıkıp çadırlarımızla kale altında bir İrem Bağı'nda konakladık.

Bu kale Rumiye Eyaleti'nde Rumiye Gölü kenarında Kahkahâ gibi yüksek bir kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü 3.000 adımdır. Kuzey tarafa bir demir kapısı var ve çevresinde hendeği yoktur. Ama gayet sarptır ve bir taraftan asla eğimi yoktur. Bir tarafından zafer *[297b]* mümkün değildir.

İçinde 600 hanesi ve Mîrkulu Han Camii var. Başka yapılardan çarşı, pazar, hamamı yoktur. Dizçöken akası, yasavul ağası, 300 nefer dizçökenleri, şahî topları ve yeteri kadar cebehaneleri vardır. Ama bazı zaman göl çekilir ve bu kale ovada kalır.

Ama aşağı varoş kalesi mamurdur. Ve dörtgen şekilli Şeddâdî taş yapıdır ki Şah Tahmasb yapmış. Zira yeni yapı belirtileri vardır. Kale içinde toplam 700 kadar bağlı ve bahçeli mamur evler vardır. Bağlı ve bahçeli İşneviye Dağları eteğine düşmüştür. Bu kalenin her tarafında hendeği vardır. Fırdolayı bu mamur varoşun çevresi 6.000 adımdır ki iç kale kayasının batısı tarafını kuşatmıştır.

Ve tamamı 13 mihrabdır. Evvelâ Şah Tahmas Camii ve Şah Abbas-ı Evvel Camii gayet sanatlıdır. Ve Cağaloğlu Sinan Paşa Camii aydınlık yapı güzel ve eski tarz bir camidir.

Ancak Kelb Ali Han'ın bir havuzlu hamamı var, baştan başa Çin kâşîsi ile yapılmış aydınlık bir hamamdır.

Bütün şah çarşısı da Kelb Ali Han'ındır.

Ve bir tüccar hanı vardır. Evleri genellikle tek katlıdır.

Bedesteni ve medreseleri yoktur. Bütün içtikleri tatlı suları İşneviye Yaylağı'ndan gelir berrak sudur.

Ve havası Rumiye'den hoştur. Bağlarında hünnabı, iğdesi ve dutu gayet beğenilir. Bu şehrin doğu tarafı göldür, batı tarafı bağlardır.

....................(3 satır boş)...................

Dümdümî Kalesi'nin ziyaret yerleri: Şeyh Arab Cebbârî ziyareti, Molla Dihkânî, Şeyh Ali Tirmidî, Şeyh Ali Nâcî ve sırların kâşifi Molla Nâsır Şirvanî.

Buradan yine güney tarafa İrem Bağı gibi köyler içinden 7 saatte,

İşneviye Şehri'nin övülmesi

Harun Reşid'in pâk ve temiz kızı, sağlığına kavuşmak için Irak-ı Arab'dan İşneviye Yaylağı'na gelip bu mahalde bu şehri inşa eder. Sonra Moğol taifesi harap eder. Daha sonra 882 [1477]

senesinde Uzun Hasan Şah imar eder. Azerbaycan şehirlerinden Dümbülî hâkimi hükmünde başka sültanlıkdır ki 2.000 askere sahiptir.

Kalesi haraptır Şehrezûl, Harir ve Ardalân Kürtleri korkusundan şehrinin fırdolayı çevresine hendekler kazılmıştır. Köşebendlerde tedribeler konulup mamur ve korunur hâle getirilmiş. Çevresi 9.000 adım kuşatır. Bütün evleri tek kat yapılmıştır.

Rumiye Şehri'nin batısı ve güney tarafında meyillice bulunmaktadır. Adı geçen İşneviye Dağı Rumiye Şehri ve İşneviye Şehri arasındadır ki Rumiye ve Dümbülî sınırıdır.

Ve İşneviye'den kuzey tarafa iki günde hızlıca Rumiye Şehri'ne varılır ama Dümdümî sapa kalır.

Bu İşneviye Şehri tamamı 6.000 adet zemin kat güzel hanelerdir ki yer yer hanelerde bağlar ve bahçeler vardır. Genellikle bu hanelerin duvarları kerpiç ile yapılmıştır. Ve damları tamamen kireç ve keçeden sıvanmış musaykal [cilâlanmış, parlatılmış] damlardır.

Havası Rumiye'den tatlı olduğundan bütün İşneviye halkı Harezmşahî nevrûzundan ta yaprak dökme mevsimine kadar dam üzerinde yatarlar, ama damlarından birbirine harem-i muhteremleri gözükmezdir. Zira bütün halkı Sünnîlerdir. Sakallarını taze yiğitler asla tıraş etmezler ve ihtiyarları asla sakal kırkmazlar. Moskov diyarının Heştek kavmi gibi uzun ve kaba sakalları olduğundan şahlığa sakal haracı verirler. Gayet Sünnî İşneviye kavmidir. Ama gizlice cemaatle namaz kılarlar. Cuma namazında hutbeyi şah ismine okuyup yine cuma namazını tek tek kılarlar.

Bütün halkı tüccardır ve diyarından uzak kalmış insanları severler, yakınlık gösterirler.

Tamamı 20 mahalle ve 10 mihrabdır. Bunlardan Safî Han Camii, Elem Şah Camii, Kepayasan Camii ve Bağdo Mah Camii, diğerlerini bilmiyorum.

Yasavul ağası, korucubaşı, kadı ve müftüsü vardır. Mükellef yapı hamamları, hanları, süslü dükkânları ve mamur kahvehaneleri vardır. Ama bedesteni yoktur.

Ancak bağ ve bahçesi çoktur. Meyvelerinden türlü türlü elması, sulu eriği, yemesi hoş üzümü ve lezzetli armudu bol, *[298a]* hayratı berekâtları çok, ekinlikleri geniş ve ucuzluk bir şirin şehirdir.

Ama ziyaret yerleri malumum değildir. Bu İşneviye Şehri'nden doğu tarafa Rumiye Gölü'ne doğru yönelip 7 saatte,

Koçağa Baba Köyü menzili: Rumiye Şehri'nde gömülü olan Koçağa Sultan imar etttiğinden Koçağa Baba Köyü derler. Dümbülî toprağında bir ovada bağlı, bahçeli ve camili bir mamur köydür. Rumiye şeyhi atalarından hayli kimseler medfunlardır. Buradan 6 saatte,

Dümbülî Kalesi

İran ülkesi tarihçilerinin yazdığına göre ilk yapıcısı Enûşirvân-ı âdildir. Sonra Gıyâseddin Kepânî tamir etmiştir. Bu kalenin ismi önce Tilvân idi, Harun Reşid halifeliğinde imar olması için Terekeme (Türkmenler) Dümbülî kavmini bu Tilvân Sahrası'nda kondurduklarından Dümbülî Kalesi derler. Rumiye hanlığı hükmünde başka sültanlıktır.

Sültanı büyük alay ile karşılamaya çıkıp at üzerinde birbirlerimizle tokalaşıp şehre girdik. Kaleden şahî toplar atılıp şenlikler oldu. Han, Murtaza Paşa ağasını kendi sarayına kondurdu ve hakiri Münşî Kay'ın sarayına kondurup sültan divanı olunca hakir Melek Ahmed Paşa efendimizin ve Rumiye Hanı'nın mektuplarını verdim, öptü. Murtaza Paşa ağası Murtaza mektuplarını ve bir eğerli atını hediye verdi, han kabul eyleyip sevindi ve bütün mektupları okudu. Yazılanlar belli olunca,

"Ey gözüm biz bu Murtaza Paşa karındaşıdır bilmezdik. Ancak Gürcistan beyleriyle bizim Acem serhadlerinde komşu olan Tiflis hanı çapar (postacı) ılgarıp bir kâğıt yazıp eytmiş ki,

'Ol taraflara kayser-zemin şahı için ve İran-zemin şahı için arada rehin olan Gürcistan'ın Açıkbaş beylerinden bir bey Bağdad'a kaçıpdır. Kankınızın ülkesine varırsa kayd ü bend edesiz. Belki Osmanlı tarafından taleb oluna' diye bize Tiflis hanı tarafından böyle haber geldi. Bunlar dahi,

'Biz Bağdad'a gideriz. Bağdad hanı Kara Murtaza Han menim karındaşımdır. Meni koyuver, sana karındaşımdan çok mal civerirem' diyedir.

"Çünkü sizler Van Hanı Vezir Melek Paşa'dan gelmişsiz, Temres Bey'i hapisden bırakırım. Ama Rumiye hanından işte varak geldi. Mu bana temessükdür, ama mana bir varak dahi bizim ülken [ulu, büyük] hanımız hâlâ Tebriz hanıdır, ondan mana bir kâğıt

alasız ki Güzelce Şah sual edende bu sened ile hapisden bırakmışım demeğe elimde bir sened-i mesned lazım" dedikde, Hakir:

"Hanım, Tanrı yardımcın ve gözeticin ola. Sen bu adamı bize teslim eyle ve benimle bir nökerin bile koş. Bizim Tebriz hanına da hediyelerimiz ve mektuplarımız vardır. Ohum Tebriz'e varmalıyıh, baş göz üstüne, ben handan seninçün el gönülgeleri alam" deyince, Han:

"Ey zindancılar, ola ki mağarada mahpus Gürcü adamları vardır. Onları getiresiz!" deyince derhal han zindancıları yedi kat yerin altından 17 kişiyi çıkardılar.

Hepsi insan görünüşünden çıkıp bir acayip suratlı olmuşlar ki sanki Termîm-i Dârî olmuşlar. Bu fakirler bizi görünce yüzlerini yere sürüp abdestleri ve taharetleri yoğiken beş kere şükür secdesi ettiler.

Hemen Murtaza Paşa ağası bunlara birer kat giyecek hediye edip hepsini hamama gönderip Tanrı'ya hamd olsun âdemoğlu görünüşünde oldular. Bizler de iş tamam olduğundan mutlu olup şehri gezip dolaşmaya başladık.

Meğer Dümbülî sultanı Osmanoğlu'nun Maraş toprağından Türkmen adamı olduğundan yârândan bir hoş tülüngî imiş. Bağdan bağa kâğdan kâğa yâğ u bâlî safâlar ettik. Bu 50 kadar ceylân gözlü, şirin sözlü ve aydınlık yüzlü güneş parçası, yüzleri sanki mehtap köleleri var ki görenin aklı gider, ama görmeden aklı olmayanın nesi gider, ussı gider demişler, gerçekten de yerinde şeker yemişler. Bu civânlardan başka 2.000 adet pâk silâhlı seçkin Türkmenden Dümbülî nökerleri var ki her biri bir kağan arslana denk yiğitlerdir.

Ve bu şehrin kadısı, müftüsü, dizçöken ağası, yasavul akası, kelenteri var ve 600 kadar kale nökeratları vardır.

Dümbülî Kalesi'nin şekli

Rumiye Gölü'nün kıblesi tarafında hayli *[298b]* uzak mesafede bir büyük ovada bulunan beşgen şekilli Şeddâdî beyaz taş seçkin bir kaledir. Bir düz yerde bulunduğundan derin hendeği vardır, Fırdolayı çevresi 7.000 adımdır. Ve 41 adet sağlam burçları ve 3 kapısı var. Batı tarafta Harir Kapısı, zira Harir Dağları o taraftadır. Kuzey tarafta Rumiye Kapısı ve güneyde de Erdebil Kapısı. Şehir

içinde toplam 1.000 adet haneleri vardır, tamamı pâk toprak ile örtülü zemin ve iki katlı mamur hanelerdir.

Tamamı 7 mihrabdır. Evvelâ,

Hacı Han Camii: Süleyman Han asrında Van Veziri İskender Paşa bu hanı *Dümbülî'de basıp katletmiştir, camiinde gömülüdür.*

Ve dahi **Şems Han Camii**, **Boğa Bay Camii** ve **Şah Cihan Camii**, malumum olan bunlardır ama mektep, medrese ve tekkeleri yoktur.

70 kadar dükkânçeleri vardır ve her nevrûz-ı sultanîde yılda 40 gün çok hareketli geçen Dümbülî pazarı ve Gîlân pazarı Acem ülkesinde meşhurdur. Bu pazar için Dümbülî Şehri dışında 3.000 kadar ufak tefek dükkânları vardır ki tamamı ağaçların gölgesinde dükkânlardır, âlemi aydınlatan güneşin ışıkları tesir etmez bir ağaçlık ve gölgelik içinde büyük pazardır. Gelenler geçenler her zaman konuk olurlar.

İç kalesini gezemedik. "Güzelce Şah kadağa [ferman] eylemiştir" diye bekçiler engel oldular. Ama yine o kaleyi bir aydınlattılar ki anlatılmaz.

Bu şehrin bütün halkı alaca Kızılbaş'tır. Başları alaca ve sırtlarında peşlileri kalemkârî çit alaca, yeşil don ve yeşil sağrı pabuç giyer tümü geçimi kötü başı tıraşlı Kızılbaş'tır.

Ve sanayilerini beğenileni, genellikle halkı kalemkârî giyerler, çeşit çeşit çarşaflar ve perdeler dikerler ki büyüleyici bukalemun nakışlı işlerler.

Bu çarşısı, sultan çarşıları ve kahvehaneleri gayet süslüdür. Gerçi Kızılbaş diyarıdırlar ama asla meyhane görmedim, sarhoş bir adam görmedim. Zira gayet ayıptır. Diğer şeylerde serbestlerdir. Hanları, hamamları ve şehir içinde âbıhayat su kuyuları vardır ama akarsuları yoktur. Ancak bağ ve bahçesi çoktur.

Havası gayet serttir. Zira denizden uzak olduğundan bir tarafı saf kumsal sahradır. Genellikle halkı Temmuz'da Harir Dağları'na ve İşneviye Dağları'na yaylağa çıkarlar. (---) (---) (---)

Dümbülî Kalesi'nin ziyaret yerleri: Evvelâ bağlar kenarında **Şûrî Baba**, ona yakın **Şeybe Dede** ve **Cığalı Sultan** Allah'ın emri anadan doğduğunda alnında sinir gibi bir cığa tel gibi bir şey ile vücuda geldiğinden Cığalı Baba derler.

Ziyaret ettiğimiz bunlardır. Sonra hanın bir ziyafetini yiyip hediyelerini alıp batı tarafına ana yol ile,

Rumiye Şehri'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ yine Murtaza Paşa ağası Ali Ağa ile ve Murtaza Paşa kardeşi Gürcü Temres Bey, hakir ve hanın bizimle Tebriz'e gidecek on adamı ile Dümbülî Şehri'nden çıkıp batı tarafa 5 saat,

Sevindik Han Köyü menzili: Dergezîn hanlığından azledilmiş bir ihtiyar hanın bin haneli köyüdür. Buradan yine batıya bakımlı ve şenlikli yerler içinde 6 saat,

Ali Yâr Kasabası: Hazret-i Ali'nin türbesine vakıfdır ki her sene mahsulünün parası İmam Ali Meşhedi'ne gider. Bu kasaba bir yüksek dağın zeminine kurulmuş sanki İrem Bağı'dır ve tam 1.000 hanedir. O yüksek dağdan 1.000 adet küçük pınarlar ve kaynaklar kaynayıp bu şehrin bağlarını sulayıp halkını sular. Bu şehri yapı ustası satranç nakşı gibi tarh etmiştir. Bu yüzden bütün ana yolları dümdüzdür ve her yolun iki tarafı yüksek çınar ağaçları ve salkım söğütlerle süslenmiştir. Camileri, han ve hamamları ve çarşı pazarı daha günden güne mamur şenlikli olmadadır.

Gazi Ramazan Paşa ziyareti: Dümbülî cenginde şehit olmuş yiğit vezir imiş. Buradan yine batıya,

Murad Han menzili: Rumiye hanlarının hâssıdır. 500 haneli Ermeni köyüdür. Bir kilisesi var ve bağları çoktur.

....................(1.5 satır boş)....................*[299a]*

Buradan 6 saatte tekrar,

Rumiye Şehri menzili: Konağımıza girip yine han ile zevk u safâya dalıp nice ziyafetlerde hesapsız bağışlarını aldık. O günde Van'a giden adamlarımız gelip paşaya 20.000 koyunu ve bizim koyunlarımızı vekilharca teslîm edip diğer eşyalarımızın da adamlarımıza teslim olunduğu mutluluk mektupları geldi.

Bizler de handan izin alıp gönül alan Tebriz Vilâyeti'ne gitmeye hazırlandığımızda han hakiri yalnız başıma katına çağırıp:

"Ömrüm! Sen menim birader-i cân-beraberimsen. Lutf eyle meni Tebriz hanı yanında dizdize olanda her danışıkda meni hana yahşı mahtayasın." diye koynundan 300 adet mümessek şah sikke altın, 200 guruş, bir saat, bir Gürcü kölesi, bir Acemâne eyerli ve rahtlı kara çubuk at ve iki çeperti yorga alaca çapar at bağışlayıp,

"Biraz bekleyesiz ki sizin yollarınız üzre hanlar, sültanlar ve Tebriz hanına varaklar yazam." deyince mektuplar yazılıp hakire

teslim olunca Yaratanın hikmeti han kapısında hazır olan nöker, dizçökenler, çiğ et yiyenler ve bütün yamyamlar dağılmaya başladılar. Garip hanın yüzünün rengi değişip,

"Hey kişiler bu velvele nedir?" deyince

"Ey hanım, atebe-i âlîden eşik akası çapar ile geledir!" dediklerinde hemen o an hanın aklı başından gidip hakire:

"Evliyâ akam, men ahrete giderem, meni duadan unutma!" dedi. Hakir teselli etmek için:

"Ey hanım uğurunuza can ve başım vermişem. Hele hanım görelim bu sözün aslı fer'i nedir?" derken hemen han divanhanesinin eşiğinden bir samur kürklü, başı telli ve cevâhir zurzuvile tâclı beli cevâhir kılıçlı bir muhteşem ve gösterişli adam belirince bütün divan erbabı ayağa kalktılar ve saygı gösterdiler.

Dehşet veren bir görüntü

Hemen gelen eşik ağası kendi boğazından altın ve cevâhirli uzun zincirin bir ucunu sağ eline alıp divanhane kapısı dibinde bağırıp:

"Ey Urumiye diyarı halkı ve ey Azerbaycan İranı Türkistanı hanı! Bilesiz âgâh olasız, bugünkü şahlar şahı Şah Abbas-ı Sânî öyle kadağa [buyruk] gelmiştir ki el derpetmeyesiz. Henim Güzelce Şahın kayd u bendindesiz" deyince bütün divan halkı,

"Emir İran ülkesi şahınındır" diye yüzü üstüne yattılar.

Hemen dermansız han divan meydanında yüzü üstüne yatıp eşik ağası altın zincirin bir ucunu garip hanın boğazına geçirip bir sağlam kilit vurup zincirin bir ucu şahın eşik ağası boğazında kalıp han ile ikisi divanhane köşesinde dizdize olup oturdular.

Hemen hakir ayağa kalkıp gelen eşik ağasının yanına varıp temennâ edip,

"Akam safâ geldiniz. Hayr-ı makdem." deyince hakire ayağa kalkıp elimi alıp yanına aldı. Hakir:

"Akam bu ne hâldir" dedim. Ağa:

"Her ne hâl ise sizin kayser-zemin şahının Van vezirinden oldu ki sizin Melek Ahmed Paşa'dan Güzelce Şaha nâmeler ile bir eşik ağası gelip bu han sulha aykırı iş işleyip Pinyanişi'den 40.000 koyun sürüp bu kadar adam helâk olup Pinyaniş ülkesini yağmaladı. Ya bu koyunlar şahımın devletinde tahsil olup bütün sahiplerine geri verilir yahut serdarlığımız hasebiyle biz de Rumiye ülkesini vurmak iktiza edip sulha aykırı iş şahım tarafından olmuş olur, diye sizin

Van vezirinin böyle nâmeleri gelince yüce şah beni bu hanın elinin bağlanmasına memur eyledi" diye cevap verdi. Hakir:

"Bre canım, kurban olayım sana yahşı akam. Ya ben 40 gündür bunda 40.000 koyunu tahsil edip Pinyanişi kavmiyle sulh olup bu han ve Pinyanişi Kürtleri ellerinden ilgi kesme hüccetleri alıp 40.000 koyunu ben bizim şanlı vezirimize gönderdim. İşte bu şehir mollasının mahkeme sicillerinde yazılıdır. Ona bir kere bakıla" dedim ve,

"Koyunların tahsil olunduğu Güzelce Şah eşiğine giden ağamıza ve Tebriz hanına bildirmiştim ki Güzelce Şaha bildireler, diye muhabbet mektupları yazdım" deyince, Ağa:

"Belî men kadağa-i şahî *[299b]* yarlığın alıp bu tarafa gelip cihan yarısı Isfahan'dan iki merhale yer çıkanda bu hanın çaparıyla senin mektupların heze şah eşiğindeki ağanıza götürürlerdi. Men ondan mukaddem çıhmıştım" dedi. Ben de:

"İmdi akam! Ben bu günahsız mazlum hanın uğuruna kellem veririm. Güzelce Şaha bile giderem ve 40.000 koyunları tahsil ettiğim bildirirem" dedim. Eşik ağası:

"Bre hûb (güzel) kişisen ve muhibb-i hanedânsen! Eğer ki eyle edersen, dürüst ki mümin ü muvahhid ü Sünnîsen" deyince

"Vallahi ve Billahi giderem, bu Rumiye'de durmanam" dedim. Hemen eşik akası:

"Hey han nökerleri şahın size kadağası odur ki hanın bütün varını, hazinesini ve bârhanesini şahlığa mühürleyesiz" deyince Han:

"Bu Evliyâ akay 40 gündür bunda şah hizmetinde gezmişliği vardır. Bugünkü gün hanına gitse gerek idi. Men ona 1 kese guruş, 5 at, 3 katar tâvûsî deve, 3 Gürcü köle, 1 güzel bâkire, 5 şemmâme ham amber, 20 nâfe misk, 20 fağfûri kâse ve nice cam, 1 altın kılıflı hançer, 1 murassa kılıç versem gerek idi. Hudâ'nın emri böyle oldu. Lutf eyle menim malım şahlığa kabz eylemeden Evliyâ akaya menim vaadim olan eşya ve metaları veresen" deyince, Şah ağası,

"Vallah ve Billah lâyıkdır" diye hanın defteriyle bütün eşyaları hakire teslim ettiklerinde çok sevindim. O an bütün malları develere yükleyip bizimle tayin olunan 40 adet adamlara bu eşyaları teslim edip,

"Elbette bu gece Şah Gediği'ni aşırıp Osmanlı toprağına ayak basıp develeri Van ağası Süleyman Bey'e ve diğer malları defteriyle kölelerimize teslim edesiz" dedim.

Onlar gitmede, beri tarafta Şah ağası, hanın bütün malına el koyup kanun ile mühürleyip 40 adamı da bağlayıp işkence ederdi.

Rumiye Şehri'nden Tebriz'e ve cihan yarısı Isfahan'da Şah Abbas'a gittiğimizi bildirir

Evvelâ (---) senesi Zilhicce'sinde Rumiye Şehri'nden çıkınca fakir hanın boynunda lanet halkası var iken atına bindirip atın karnı altından hanın ayaklarına demir zincirler ile bağlayıp 40 nefer kimseyi de bütün atlar üzerinde belâ zincirleri ile boyunlarından bağlayıp uğursuz günde Rumiye'den kuzeye doğru yola çıktığımız sırada karşıdan bir ulu toz bulutu gökyüzüne yükseldiği belli olup onu gördük, bir büyük Acem asker bölüğü nefir, kerenayları, kösleri ve davullarını döğerek bir şanı büyük İran hanı gelip eşik ağasıyla ve bağlı olan Genc Ali Han ile görüşüp ağlaştılar.

"Hüküm Allah'ındır birader, hemen Güzelce Şah sağ olsun" deyip büyük alay ile Rumiye'ye girdiklerinde Rumiye'nin toprak kalesinden o kadar top ve tüfeng şenlikleri oldu ki yer ve gök tir tir titredi. Hakir sordum:

"Bu han nedir?" dedim. Acemler:

"Buna Kel Rüstem Han'ın kiçi (küçük) oğlu Ali Takî Han derler. Bu Genc Ali Han'ın yerine Rumiye hanı oldu ve şimdi hanın bütün malını alıp şaha gönderir" dediler.

"Ya acaba bu fakir hanı Güzelce Şah neyler ki?" dedim.

"Bes neylese gerek! Münafık sözüne uyup Osmanlı ülkesin ura, mal apara, adam depeyleye. Nice Kürtleri kuyluğa çaklaya. Anın işin güzel şah yahşı bilir. Şimdi varanda iki gözlerine mil çeker ve başına kızgın demir tas giydirer. Ertesi ödün ağzından çıkarar ve ciğerini ve yüreğini koltukları altından çıkarar. Bu 40 nefer bağlı adamlarını da birer çeşit işkence-i şikence ve lomça [işkence âleti] ile heresinin [her birinin] özlerini sokar ki İran-zeminde nişan olur." dedi.

Fakir hana yazığım geldi ama ne fayda. Beyt:

Edemez def' sakınmağla kazâyı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

deyip bu perişan hâl ile her ne hâl ise o gün kuzeye 7 saatte,

İmam Rıza Köyü: Daha önce Rumiye ve Tebriz Osmanlı elinde iken bu köy Tebriz'deki Cafer Paşa Camii Vakfı imiş. Sonra bu diyara Acem istila edince yine İmam Rıza'ya vakf ederler. Bir geniş açıklıkta İrem Bağlı, 3.000 *[300a]* haneli, kelenterli, mihmandârlı, mütevellîli, birkaç camili ve yeteri kadar dükkânlı büyük köydür.

Hazret-i İmam Rıza *Allah ondan razı olsun* **makamı:** Cennet yurdu Bağdad'dan Horasan diyarına giderken bu köyün suyunu ve havasını sevip üç sene kalıp ibadet eder. Bütün şahlar ve bütün hanlar imar etmişlerdir. Büyük yapılar ile inşa olunmuş bir Bektaşî tekkesidir ki anlatmada dil kısa kalır. Eğer bu nur dolu tekkeyi olduğu gibi yazsak İmam Rızâ evkafını yazdırmaya rızâsı olmaya, diye tahrîr olunmadı.

Büyük bir tekke olduğu şundan belli ola ki 300 adet yalınayak başı kabak zırtıl (deli), cevellâkî, Kalenderî, Vâhidî, Yesevî, Fahrî ve Bozdoğanî gönlü yanık dervişleri var ki her biri birer bağın gülü, bahçenin sümbülü bin maharetli ve fennini tekmil etmiş mümin ve muvahhid canlardır, ama Ehl-i Sünnet değillerdir. Ve içlerinde asla teberrâîleri yoktur. Keykâvûs mutfaklarında 80 nefer yalınayak aşçıları var ki her biri birer padişaha lâyık usta aşçılardır. Her gün iki öğün gelenlere gidenlere pilâv, çorba, herse ve ekmekleri boldur. Fakir hanı bu türbeye getirip ziyâret ettiğimizde,

"Ahdim olsun bu belâdan kurtulursam bir altın kandil düzdürem." diye vaad eyledi. Gerçekten de o türbede nice bin adet sanatlı avizeler var ki her biri birer şahın ve birer hanın yâdigârıdır. İmaretinde Tahmas Şah'ın bir kazanı var. İçine beş ayak merdiven ile inilir. Aşûra gününde içine otuz sığır koyup pişirip yoksullara dağıtırlar.

Hakir bu İmam Rıza Makamı Tekkesi'ne kendi isteğimle bu sararmış yüzümü sürdüğümde hatırıma bu beyt gelip duvarın yüzüne sehv kalemimle yazdım. Beyt:

Yâ Resûlî rızâ-yı Hak içün
Et şefâ'at Hak'ın rızâsıyla.

Allah sırrını aziz eylesin. Buradan yine kuzey 5 saatte,

Şahseven Köyü menzili: Salmas hanlığı toprağında bir geniş ovada 1.500 haneli, bağ ve bahçeli, cami, han ve hamamlı ve 50 kadar dükkânlı kasaba gibi güzel bir köydür. Bütün halkı şahsevenlerdir ki savaş sırasında şah elinden dolu ayak çakır (içki) içenlerdir ki hepsi teberrâî kızıl Kızılbaşlardır ama gayet ekin ocağı olduğundan genellikle halkı hep çiftçilerdir. Bütün akarsuları yer altından akar ve suları buz parçasıdır. Buradan 3 saat yine kuzeye,

Bîcur Köyü: Bir açıklık çemenzar sahrada Salmas hanlığı hükmünde 800 hane mamur köydür. Onu geçip yine kuzeye 5 saat,

Yezdânbaş Köyü menzili: Salmas hanlığı toprağında 1.000 haneli Ermeni Gökdolak köyüdür. Sultan IV. Murad Revan Seferi'nden gelende konaklamış bir mamur köydür. Buradan yine kuzey tarafa şenlikli yerler içinde 5 saat,

Salmas Kalesi, yani eski Dilmas Şehri'nin özellikleri

İlk kuran Büzürcmihir'dir. Bir verimli ovada olup koyun, camız ve yoğurt çok olduğundan hâkim Büzürcmihir yapıp bu şehre Dilmast adını kodu. Yani gönül yoğurdu şehri demek ola.

Sonra Hulâgu Han, Moğol ve Boğol Tatar kavmi ile gelip Abbasîlerden el-Mustansır Billah üzere Bağdad'a giderken bu şehri yıkıp harap edip gider. Daha sonra (---) tarihinde Cihan Şah'ın Salmas adlı bir veziri imar edip ismine Salmas dediler. Yani Selâm Esen Kalesi demek olur.

Bu kale eteğine gelince acele ile hanı karşılamaya çıkıp eşik ağasıyla Rumiye hanını kendi sarayına aldı. Murtaza Paşa ağasını kethüdasına, bizi münşîsine konukluğa verip kaleyi gezip dolaşmaya başladık.

Ama kalesi büyük bir ovanın içine yapılmıştır. Dört tarafında Rumiye, Tesûy, Kumla, Karabağlar, Hoy, Merend, Behistan ve Çors hanlarıyla ve sultanlarıyla komşu bir Salmas Ovası'dır ki Pasin ve Muş ovalarının beş katı kadar bir Kıpçak Çölü gibi ovada bulunmuş Salmas Kalesi'dir. Ama kuzeye bakan kale kapısından içeri girerken sağ tarafında dört köşe bir taş üzre *Emare hâza's-sûre'l-metîn bi-eyyâmi Tâceddîn-i âlîşân ve binâ-yı Hâce Nakdî-i Mıkrîzî* diye yazılmıştır. Surunun çevresi 1.000 adımdır. *[300b]*

Havası soğuktur. Akarsuları batı tarafa doğru Pinyanişi ve Abagay yüksek dağlarından gelip nice yüz bin bağ gölgelik bahçeleri sulayıp üzüm bağlarından geçerek batı tarafa Rumiye Gölü'ne karışır. Ama Kalesi bir tepe üzerinde bulunduğundan bu berrak sular kaleden akmaz, tatlı su kuyuları vardır. Dışarıda akan nehirlerin tamamı yer altından akıp yolları üzerinde su kuyuları var. Acemler, Osmanlı askerlerinden bu kuyulardan çok adam alıp esir etmişlerdir. Bu diyarın bütün suları böyle toprak altından geçer.

Ama Salmas Kalesi kuyuları başka sulardır. Kale içinde 300 adet hanedir.

Bir camii var, başka yapı eseri yoktur.

Ve duvarı çim ve ferah taşıdır ve derin hendeği vardır.

Ve ağaç köprüsü vardır.

Ve han sarayı kalede ve taşra varoşunda dahi vardır.

Hanı 2.000 askere sahiptir ve Tebriz Eyaleti hükmündedir.

Kalede 500 dizçöken nökeratları vardır. Kadı, müftü, daruğa, münşî, kelenteri, yasavul ağası, şahbenderi ve mihmandârı vardır. Genellikle halkı at binicilerdir.

Ve köyleri halkından Sünnî olanlar gizler ve saklarlar. Bütün halkı tüccardır.

Ama taşra varoşu çevresinde suru yoktur, ama dört tarafı hendek kesilmiştir. Üç kapısı kıble yönüne açıktır, Batı tarafa Tesûy Kapısı açıktır. Doğu tarafa Tebriz Kapısı bakar. Bu varoşun çevresi 7.000 adımdır. Bu büyüklükte olan şehir içinde toprak ile örtülü toplam 3.000 hane ve 3 adet camii var, mamurdur.

Tamamı 9 mahalledir ama dördü Acem Sünnî Müslümanlardır, beş mahallesi Gökdolak Ermenilerdir. Hanı, hamamları ve süslü dükkânları ve kahvehaneleri gayet müzeyyendir ve yolları gayet pâkdir. Suyu ve havasının tatlılığından mahbûb ve mahbûbeleri güzel yüzlü ve hoş endamlı olup konuşmaları ölçülü ve dişleri inci gibi olur.

Yiyecek ve içeceklerinin beğenilenlerinden bir salkım üzümü 20 okka gelir şıralı ve sulu üzümü olur. Kırk çeşit armudu ve diğer otları ve tahılları boldur. Nehirleri yer altında akmaktadır. Geniş vilâyeti mamur ve daima halkı mutlu Salmas Şehri'dir. Ama hâlâ Sultan Murad berbat edeliden beri imar olmadadır. Ancak Murad Han'ın konakladığı otağının zemini bir dinlenme ve gezinti yeridir.

Bu Salmas Şehri yukarıda yazılan 7 parça şehrin ortasında bulunmuş orta şehirdir. Bu Salmas Şehri, Hoy Şehri'nin batı tarafındadır ama kuzey tarafa biraz meyillicedir. Araları 7 fersah yerdir. Tebriz 10 fersah yerdir ve doğu tarafındadır.

Salmas örfî iklimin 17. bulunmuştur. İmareti tâlii arslan burcunda ve şems-i nârî evinde bulunmuştur. Onun için arslan cesareti vardır. Şiddetli sıcakları güneş tesirindedir.

....................(2 satır boş)....................

Salmas-ı Dilmas ziyaret yeri:

....................(2/3 satır boş)....................

Buradan yine kuzey tarafa doğru 3 saatte,

Kec-âbâd Kenti derler bir Rıdvan cenneti gibi bin haneli bakımlı bir köydür ki Azerbaycan vilâyetinde değil belki İran ülkesinde böyle suyu, havası ve yapısı tatlı ve ürünleri bol öyle bir şirin köy yoktur. Camii, hanı, hamamları ve şah çarşısı vardır. Bunu geçip yine kuzey tarafa (---) saat,

Sirâv Nahiyesi menzili: Sirâh Şehri değildir. O Sirâh, Tebriz ile Erdebil arasında Serâh Şehri'dir. Bu bir Sirâv köyüdür. Acem ve Moğol kavmi buna Saray da derler. Tebriz bağlarıyla Serâv bağları komşudur, ama araları 3 konak yerdir.

Sirâv Nahiyesi'nin tam 80 parça avadan [mamur, toprağı iyi işlenmiş] varoşlar gibi mamur köyleri vardır. Her birinde cami, han, hamam ve çarşıları vardır. Sirâv Köyü da öyle bakımlı büyük köydür.

Buradan Tebriz'e gitmeyip han çiftliklerini *[301a]* ve diğer mallarını, eşyalarını zabt etmeğe,

Şah ağasıyla Tesûy Şehri'ne ve Kumla Şehri'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ doğu tarafa geniş ovlar içinde bakımlı ve şenlikli köyler içinde 3 saatte,

Tesûy Kalesi'nin özellikleri: Tebriz Eyaleti'nde Merend sültanı hududunda Tesûy Şehri başka sültanlıktır ki 2.000 cengâver cesur pehlivan nökere sahiptir. Kadı, müftü, sertâc seyyidi, münşî, daruğa, kelenter, yasavul akası, dizçöken ağası, 600 kale nökerleri cebehanesi ve topları vardır. Eski zamanlarda Yezdecürd Şah'ın Tesûbân adlı bir hatunu bu kaleyi yaptığından bu şehir Tesûbân

ismiyle anılır idi. Daha sonra zorba Timur Şah harap edip Cihan Şah imar etmiştir.

Kalesi Aras Nehri kenarında 3.000 adet toprak ile örtülü mamur haneler olup 7 camii, 3 hamamı, 6 hanı ve küçük pazarı olduğu, Merend Şehri'ne 12 fersah yakın olduğu, suyu, havası, bağ ve bahçesi, mahbûb ve mahbûbesi, yiyecek ve içeceklerini beğenilenlerinden 12 çeşit üzümü, meleçe armudu, abbasî ve peygamber armudu yeryüzünde benzeri olmayıp yemesi hoş ve sulu olduğu bu Tesûy Şehri'ne mahsustur.

1057 [1647] tarihinde yine Azerbaycan Tebrizine geldiğimizde bu Tesûy Şehri'nin özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştır ki Erzurum, Revan, Nahçıvan, Hoy ve Behistan seyahatlerine bakıla.

Sonra bu Tesûy Şehri sultanı büyük bir ziyafet çekip yemekten sonra Rumiye hanının bu şehirde 50 dükkânçesi, 26 bağ-ı hıyâbânları yazılıp ertesi nevrûz gününde yine doğu tarafa şenlikli ovalar içinde köyler seyredip 6 saat,

Kumla Çemeni Kalesi'nin özellikleri: 998 [1589] tarihinde Sultan III. Murad devrinde padişah ferman ile serdar Koca Ferhad Paşa bu kaleyi yapmıştır. Velyan Dağı eteğinde dörtgen şeklinde taş yapı güzel bir sur olup büyüklüğü 3.080 adım olduğu, bütün imaretleriyle, bütün hayratıyla, 150 pâre mamur Kumla köyleriyle, Kumla bağları üzümüyle, ovasının çevresindeki dağlarda olan büyük mağaralarıyla ve dağ eteklerindeki mamur palankalarıyla yine 1057 [1647] senesinde Tebriz seyâhatinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Burada da fakir hanın bir sarayını, bir çiftliğini ve yedi bağını yazıp Kumla sultanından şaha arz-ı mahzarlar alıp oradan doğu tarafa,

Sunca Kenti (köyü): Tesû toprağındadır, buradan,

Varka Hanım Kenti (köyü): Şah kızları hâssıdır. Buradan,

Mezîd Han hanı, buradan,

Şeyh Safî Kenti (köyü): Erdebil'de gömülü olan şahların atası Şeyh Safî hazretlerinin vakfıdır. Buradan bu mahalde Kumla ile Tebriz arasında akan,

Karasu Nehri: Bu nehrin kaynağı Albak ve Karnıyarık kaleleri dağlarından toplanıp nice yüz köylerin mezraalarını sulayıp akarak Rumiye Gölü'ne karışır âbıhayattır. Tebriz, Kumla ve Tesûy aralarında yer üstünde görünüp akan bu Karasu'dur. Diğer bütün akarsular yer altından akar ki Azerbaycan'ın altı baştan başa sokak sokak boştur ki âbıhayat sular geçer. Ve köşe köşe mahalliyle

kuyular vardır. Sonra yine doğuya bütün yazılan köyleri geçip her biri birer kasaba gibi büyük köyler idi, ikindi vaktinde onuncu saatte,

Secucân Köyü'nde meks olundu. 600 haneli, cami ve hamamlı bakımlı köydür. Buradan yine şarka,

Cafer Paşa Hanı Kenti (köyü): Süleyman Han'ın Hadım Cafer Paşasıdır. Kale gibi handır ve beş hane mamur köydür. Buradan,

Bend-i Mâhî Köyü: Tebriz Nahiyesi'nde bin hanedir. Buradan,

Hazret-i Muhammed Şam-ı Gazan ziyareti: Cengiz soyundan iken İslâm ile şereflenmekle Azerbaycan'a padişah olup bu mahalde kendine bir şemb yapar. Moğol dilinde *şembet* "mezar"a derler. Şembetten bozma Şam-ı Gazan derler. Hâlâ İstanbul'da Galata Kulesi gibi gökyüzüne samanyolu gibi uzanmış bir gazi mezarıdır. Muammed Gazan 693 [1294] tarihinde vefat edip bu nurlu kabire gömülmüştür. Tanrı'ya hamd olsun daha önce 1057 [1647] tarihinde ziyâret etmiştik. Yine ziyâreti nasip oldu. *Bu Rabbimin bir ikramıdır [301b]* Bu türbeyi ziyâret edip geçildi. Buradan yine doğu tarafa,

Hacı Haramî Köyü: Bu da (---) cildimizde yazılıdır. Bunu da geçip,

Senebter Köyü'nü o gün görmemiş idik. Tebriz Nahiyesi'nde 1.000 haneli camili ve hamamlı köydür.

Buradan hepimiz silâhlanıp tören giysilerimizi giyip alay ile giderken Tebriz hanının kethüdası kalabalık asker ile karşı çıkıp fakir Rumiye hanı eli kafasına bağlı insan deryâsı içinde utanarak 4 saatte,

İran Vilâyeti, Azerbaycan tahtı, pâk Ucan Dağı toprağı, büyük şehir, eski belde, Pervîz Kenti, gönül alan Tebriz Kalesi'nin özellikleri

Türkistan Horasanı tarihçileri Tebriz hakkında yetîmân-ı Tebriz ve pür-sitîz [çok kavgacı] limanı derler, hatta hûb-hevâ-yı Tebriz-i dilâvîz [hoş havalı gönül alan Tebriz] derler.

Bu şehre büyük alay ile girince Tebriz hanını divanına vardık, Şahın eşik ağası önce hanın elini öptü, sonra fakir han zincir ile

gelip Tebriz hanının ayağına düşünce han asla bakmadı ve hakir varırken han yerinden kalkıp,

"Selâmün aleyküm" dedi. Zira eski Acem kanunu öyledir ki odalarında oturan hane sahibi gelen misafire selâm verir. Hakir de evvelden kanunlarını bilip,

"Ve aleykümüsselâm han-ı âlîşânım" dedim.

Ardı sıra Murtaza Paşa ağası gelende ona da selâm verdi, o da selâm alıp her birimiz Tebriz divanhanesinde karar etmiştik. Ama Tebriz hanı hakire çaktırmadan bakıp:

"Evliyâ aka, men sene 1047 [1637-38] çağında Gîlân hanı iken özün Şirvan ve Şamakî hanlarına ve Dağıstan padişahına gelen Evliyâ aka değil misen?" dedi.

"Belî hanım, men kemter gedâyım. Hamd Yezdân'a olsun yine mübarek cemâlin görmüşem" dedim. Ama Yaratan bilir, hatırımdan uçmuş gitmişti. Hemen,

"Sen hoş gelmişsen, sen safâ gelmişsen, yüz basa gelüp hoş ka-demle gelmişsen" dedi. Hakir:

"Güzel Han'ımı esende emânda ten-dürüstlükte [güvende ve sağlıklı] buldum" deyip bu beyti okudum. Beyt:

Minnet Hudâya erdim e sen serv-kâmete
Şükrüm budur ki kalmadı hasret kıyâmete

diye hana çok alçakgönüllü ve kılınırcasına muamele ettim. Zira gayet değer-bilir, nükteci, vakar sahibi, asil, zamanın büyüğü, tedbirli, akıllı, Aristo görüşlü, ileri fikirli, Isfahan'da hanlar han-lığından azledilmiş, yani sadrazamlıktan azledilmiş bir kimse idi.

Hemen Melek Ahmed Paşa efendimizin mektuplarını verdim, eline alıp öpüp başına koyup "Aleykümüsselâm" deyip mektubu beklemeden çekinmeden okuyup:

"Evliyâ akam! Van veziri karındaşımız buyurmuşlar ki,

'Eğer Rumiye hanının talavladığı [yağmaladığı] 40.000 koyun tahsil olup Evliyâ akaya teslim olmazsa ahid bozma İran ülkesi tarafından olup biz dahi ona göre tedarik ederik' deyipdir. Pes Osmanlı tedariki odur ki bir alay vurguncu askerdir, İran-zemîn memleketini alan u talana gelirler.

"İşitmişsen hey kebût [gök] bahtlı, hindîvâne gûhatlı [karpuz boylu], Rumiye hanı çelebisi! Pes sen ne hîz mîdehetsen

[deyyussun] ki kayser-zemin hanlarından senin hakkına böyle şikayetler gele. Men sana her bâr biti [nâme] civermez miydim ki,

'Ey sefîh mâder-be-hatâ-yı nâdürüst ü celf-i denî, sakınasen kim intiha-i serhaddesen, Osmanlıyla hüsn-i zindegâne edüp iyi nâm kazanasen', deyü sana varak yazmıram? Sen kim şah yanında menim ammilerim vardır, deyü mağrur olup kerre yayınla, top ve tüfenginle Osmanlı serhaddin urursen. Çünki cülâver ü dilâver fetâsen, gidesin Hind ile Kandehar'da ceng edesen yahud menim gibi şehr-i Gîlân'da Mesköv kâfiri keştîler bile ceng edesen!

"İşte Evliyâ akam, ol cengde hazırım idi, henim şâhid-i âdilem idi" deyince hakir:

"Hanım, Hazret-i Düldül binicisi Esedullah Ali Velî-i Kerrâr, Resûlullah damadı rûhiyçün olsun ve On İki imamlar rûhlarıyçün olsun, af ile muamele eylen. Bizim vezirin mektubunda,

'Eğer koyunlar tahsil olmazsa tahsiline gayret edesiz' demiş. Yaratıcı'ya hamd olsun 40.000 koyunu bu hakir kul tahsil edip bütün Pinyanişliler ve o azu dişliler ile iş bitme hüccetleri alınıp 40.000 koyun paşaya ulaştığı mektupları paşadan bu hakire gelip ulaşmıştı. İşte mektup, işte Rumiye mollasının hüccet-i şer'iyeleri" diye bütün kâğıtları hana verip ve yedi adet Pinyaniş *[302a]* Kürdünden adamlar getirmiş idim, onlar tanıklık edip,

"Bizim koyunumuz kalmadı ve dava ve kavgamız bitti" dediklerinde Tebriz hanı paşanın,

"Koyunlar bize vâsıl oldu" diye Rumiye hanına gelen mektupları ve hüccetleri okuyup,

"Hudâ'ya hamd, henim Osmanlı ile ber-taraf olmışıh. Ammâ Evliyâ akay, şimden gerü bu sefih Rumiye hanının işi Allah'a kalıp andan Güzelce Şaha kaladır. Bunun elbette gözlerine şah milçe ve başına kızgınlı taşça geçiriserdir ve ödün sınıhdırasardır" deyince hakir:

"*Hâşâ sümme hâşâ,* siz hanım bu hüccetleri gördünüz. Elbette Muhammedî kanunu ve Şeyh Safî kanununu icra ettirirsiz. Bu nâmeyi ve hüccetleri Güzelce Şaha gönderip bu fakir murad almamış hanı âzâd ettir. Daha önce ben dahi şah eşiğindeki ağamıza koyunlarının tahsil olduğunu onlara ve sultanıma bildirmiştim" dediğimde Tebriz hanı:

"Belî eyle oldu. Mana bir yahşı varağın Rumiye'den gelipdir" dedi.

"İmdi hanım, koyunlar hepten tahsil olupdur. Bu nâ-muradı Hudâ'nın Habîbi aşkına azad ettir ki söz sahibisin ve hemi serdarsın" dediğimde Tebriz hanı:

"Evliyâ akay hatırı için, ey eşik akası, Güzelce Şah başıyçün o sefih hanın ayak bendlerini algilen, şah zinciriyle kalsın, yahşi gözle. Men bir kere Güzelce Şaha bu mektupları ve hüccetleri göndereli ve ben de ve sen de varaklar yazalı, şaha göndereli, göreli ne zuhur eder bileli" deyince,

Hakir, bütün Tebriz divan erbabı, şah ağası ve fakir han el öpüp o an hanın ayağından zincirini ve boynundan kösteğini aldı, ancak fakir han altın zincir ile göz hapsinde kaldı.

O an şaha mektuplar, hüccetler ve hakirin koyun tahsil ettiği defterleri ulak ile şaha gönderildi. Ancak han ile şah akası Tebriz hanı yanında misafir oldular. Hakir ile Murtaza Paşa ağası han kethüdasında konuk olmak buyrulunca heman hakir Tebriz hanına:

"Hanım, Melek Ahmed Paşa karındaşınız han'ıma selâm edip bu cevâhirli hançeri peşkeş (hediye) gönderdi" diye murassa hançeri hanın eline verince han çok dikkatli bir şekilde inceleyip baka baka ve divanda halka bakdıra bakdıra tamam oldular, sonra kemerine bağladılar. Sonra hakir:

"Han'ıma iki sâfinâtü'l-ciyâd gibi atlar gönderdi ki biri Osmanoğlu padişahının atlarından, biri cennet Şam atlarındandır" dediğimde atları huzuruna çektirdim. Murassa eyerli ve pâk koşumlu, beyaz safkan, iki baştan küheylân atları görünce koca kırçıl Kayıtmaz Han'ın aklı gidip:

"Han karındaşımız yahşılık etti. Hak berekât versin" diye birkaç kere atın önüne arkasına bakıp aklı gitti.

Sonra öbür dîbâ çullu yelkendez hurmayî doru seylâvî atı görünce,

"Bârekallah ve sad bârekallah!" deyip o öğle vakti oluncaya kadar atları seyretti.

Sonra murassa eyerli ata binip avluda birkaç kere dönüp dolaşıp safâsından sanki cihan onun oldu. Sonra divanhaneye gelip:

"Evliyâ akam, men bu kır atı Güzelce Şahıma gönderirem" dedi. Hakir:

"Hanım, mal senindir, özün yahşı bilirsen. Eğer hanım sen atı Güzelce Şaha gönderirsen ahdim olsun vezir karındaşından sana eyle iki baş küheylân getirirem. Ama hanım aziz başın içün ve

Güzelce Şah başıyçün şu fakir hanı serbest bırak" diye yine rica ettim.

"Başım gözüm üstüne Evliyâ akam, görelim" dedi. Sonra muhabbet meydanına sofra örtüleri bir büyük ziyafet yenirken hakir:

"Hanım şu fakir hanı zinciriyle yemeğe çağırasın" dedim. Han:

"Şah gazablısıdır, İran-zemin kanunu değildir" dedi. Çaresiz ricamız kabul olup eşik ağasıyla ikisi bir zincirde yemek yerken fakir han bol bol naz, niyaz, piyaz ve girişmeler etti. Tebriz hanı:

"Eyle olur" diye bu mısraı söyledi. Mısra':

Âr nâyed şîr-râ der silsile[1]

diye hana teselliler verdi.

Yemekten sonra hanı yine hapse gönderdi, bizler de Murtaza Paşa ağasıyla konağımıza gittik. biraz istirahatte iken gördüm ki handan 5 zerdûz yastık, 5 zerbâf yorgan, 300 guruş ve 1 boğça don-gömlek, 1 şemmâme ham amber ve 1 kara çubuk at Acemâne koşum ve takımıyla geldi.

Ve o gece şaha doğru elçiler gönderip *Allah bilir* hanı gönülden rica edip paşadan getirdiğimiz kır atı murassa eyeriyle şaha gönderdi.

Hakir de o gece şah eşiğinde bizim Ali Ağa'ya hanın kurtulması *[302b]* ricası için mektuplar yazıp han tarafından bol bol vaatler yazıp Rumiye hanının ulağıyla haber gönderdim. Seher vakti ki oldu, bu hakiri Tebriz hanı divanına davet edip:

"Evliyâ akam, sizin hanınız nemene şahısdır ve ne bağın gülüdür ve ne bostanın bülbülüdür?" deyince hakir:

"Han'ım, İstanbul'da Tophane Şehri'nde dünyaya geldi. Beş yaşında Abaza diyarına süt anası götürdü, 15 sene Abaza diyarında abaza olup Sultan Ahmed'e hediye geldi. Ahmed Han Harem-i hümâyûna alıp 40 yıldan sonra Revan fatihi Murad Han'a silâhdar olup Revan'da, Nahşevan'da, Tebriz'de, Kotur'da ve sonra Bağdad Seferi'nde hep birlikte idi. Hâlâ 30 yıldır ki handır, şimdi serdar-ı muazzamlık ile Van'da hanlar hanıdır" dedim. Han:

---

1 Zincirdeki arslana ar olmaz.

"Eyle ise Evliyâm bu veziriniz bu diyarların hâllerini yahşı bilir" dedi.

"Belî han'ım, eski vezirdir, zabt etmediği yüksek mansıp kalmamıştır" dedim.

"Ey Evliyâ akam, bu Bitlis hanıyla bu Ramazan'da yaman kırgın ceng edipdir. Aslı ne olupdur?" deyince,

"Han'ım, Acem tüccarını ve yeniçeri tüccarlarını bâc için hatırlarını incittiği için Van gümrüğü işlemez oldu. Sonunda paşa birkaç kere tenbih ettiğinden uyanmayıp üstüne 70.000 asker ve bu kadar gemilerle Van Deryâsı'ndan toplar çekip hanın üzerine varıp 1065 Ramazan'ının 25. Pazarertesi günü [29.07.1655] Bitlis hanı askerine bir Melek kılıcı vuruldu ki felekde melekler hayret ettiler. İşin sonunda Bitlis hanı firar edip kayboldu ve ciğer-köşesini yerine han etti" dediğimde han:

"Koca Melek vezir yahşı etti. O handan bizim Tebriz tüccarları dahi âcizler idi. O gideli tüccarlarımız esen emân Osmanlı varıp gelmişlerdir" deyince hakir:

"Han'ım, bizim vezir ile hüsn-i ülfet için sizden dahi elçi namında bir akanız gitse, yahşı atlar alsa gelse, serhad arasında esenlik, güvenlik olurdu" dedim. Han:

"Vallahi benim canım Evliyâ akam, bu kelâmları seninle onun içün danışık ettim. Seher vaktinde bir pâk dilli akamı elçi gönderirem. Hele Van'dan haber aparıcılarımız gele, ona bakaram" dedi.

Sabahleyin Esed Aka adında bir ağaya 50 adet tâvûsî devesiyle Revan pirinci, 15 Mâzenderân tüfengi, 10 Gürcü köle, 50 adet kaplan postu, 5 adet döşeme Isfahan keçesi, 5 adet ipek Lahican halısı, 100 adet kâse, tabak ve fincan, 10 adet alaca yorga, 6 adet kara çubuk at küheylânlar ile paşa'ya mektuplar gitmede. Hakir de kılavuz olmak için 20 adet neferimi koştum. Onlara han otuzar guruş ve birer Keşan kadifesi verip hepsi 100 nefer adamlar ile Van diyarına yola çıktılar. Ertesi gün,

Van ve Erçiş kalelerinden korkunç haberin gelmesi, Hakir ile Tebriz hanının tartışması

Seher vakti ki oldu han, hakiri katına çağırıp:

"Ey can biraderim Evliyâ akam",

"Buyurunuz hanım!" dedim. Han:

"Haberdar mısan ki Van'dan bir çaşıdım haber aparup geledir. Gûş kılarsan [dinlersen] ne der!".

"Nola tavuşlayam [dinleyeyim] hanım" dedim. Han:

"Çağırgilen şu pis gidiyi." dedikde, çaşıt Gökdolak:

"Han'ım, kayser-zemin hanı Van'da Gökmeydanı'nda serâ-perdesin kurmuş, heze başına nöker birikdirip hayme vü hargâhıyla [çadır ve otağıyla] ve bâr u büngâhıyla [ağırlık ve yükleriyle] ol çerâgâhda [otlakta] meks edüp diha diha [işte orda, deha, ahacık orda] Van'dan kalesinden balyemez toplar ve gülle ve kelle-kûplar hanın çetr-i mülamma'ı [renkli çadırı] önüne koyalardır ve azim sefer tedâriki edelerdir. Ammâ hanım Van Şehri kazgan men kepçe olmışam. Îzid-i Yezdân u Perverdigâr hakkiyçün ve kırmızı Murtaza Ali'nin pâk rûhiyçün bu kadar cüst ü çâlâklik edüp çaşıtladım, yek zerre haber aparabilmedim ki sefer ne cânibe ola bilmedim" diye cevap verince Kayıtmaz Han hakire hitap edip:

"Evliyâm bu ne mene sulh tecdididir [yenilemesidir] ki sen elçilik ile gelesen, eşidirsen ve elçi taleb edersen. Biz dahi elçi çıkaralım. Sizin hanlar hanınız heze asker cem edip zâhir İran-zemin üzre asker çekedir, men ana hayranam" dedi. Hakir:

"Hanım, çaşıt yahşı çaşıt ama sefer ne tarafadır haber aparamadım, der. Hanım ise hayretle bakar elbette sefer bu tarafadır diye sanırsın. Ama hanım *Allah bilir* ve Bâbıâlî bilir ki sefer yine Bitlis hanı üzre ola. Zira firar eden han ele girmemiş *[303a]* idi. İşte hanım ben bu Tebriz'deyim. Eğer böyle değilse benim her doğru sözüm yalan yanlış olsun" dedim. Han:

"Evliyâ akam, bu mizim çaşıtlarımız şahdan ve bizden donluh giyerler ve çörek yerler. Her biri eğitilmiş Arap, Hind, Özbek Tatar seyyahı çaşıtlardır. Gayri zaman haber aparırlardı. Şimdi sizin hanınız zamanında nice haber aparabilmezler. Men ona hayranam" deyince, Hakir:

"Hanım, *'mana şairin içindedir'* sözü üzere söz paşadır. Yohsa söz başka hilekâr, işsizlerde yoktur. Bütün söz paşada olduğundan çaşıdınız haber alabilmemiş. Osmanlı her işe böyle endişe eder ki çaşıda muhtac değillerdir ve Melek Ahmed Paşa efendim bütün Acem hanları ile, aşiret beyleri ile, hususiyle Rumiye ülkesiyle ve sizin Tebriz ülkesiyle hep sulh u salâh üzeredir. Ancak Bitlis hanı üzre seferi vardır. Bir gün işidirsiz ki Van Deryâsı'nda gemilere toplar komuşlar. Bitlis üzre sefere gitmişler derler." dedim. Hemen çaşıt:

"Vallahi hanım, Evliyâ aka danışık ettiği kimi, Van İskelesi'nde 20 pâre gemi hazır idi, ihtimaldir sefer o tarafa ola derlerdi, ama henüz kimse seferin aslını fer'ini bilmezdi" diye çaşıt cevap verince, Han:

"Hey kûteh [kısa] bahtlı çaşıt, o kenarlara gemi komağa 'hâb-ı hargûş (tavşan uykusu)' diyerler, 'Osmanlı tavşanı araba ile avlar' derler. Kayser-zeminin nice yüz bin çeşit hileleri vardır. Osmanlı ülkesi yağmacı Tatar-ı sabâ-reftâr-ı adüv-şikâra [Saba yürüyüşlü, düşman avlayan Tatar'a] benzer. Bir gün görürsün ki Bitlis hanı üzre Hakkâri ve Pinyanişi üzre derken bizim Rumiye, Salmas, Hoy, Merend, Kumla ve Tebriz sahralarını yağmalayıp Tatar gibi baskınlar eder. İmdi yaman günün tedârikini yahşı görmek gerek. 'Cüstün işi gâfil kişinin başı kesilir' demişler. Ne dersin Evliyâ akam bu müşâvere bu danışıklıklar yahşılık değil midir?" dedi. Hakir:

"Hanım Âl-i Osman oğuz taife ve mankaladır [nüfuzlu kişi, söz sahibi kişi] ve deryâ gibi askere sahip olduğundan hile ve hud'a nedir bilmez. Bir tarafa tavşan uykusu gösterip bir tarafı urmağa tenezzül etmez ve Haremeyni'ş-şerifeyn hâdimliğine [Mekke ve Medine hizmetkârlığına] o hile kötü namını düşürmez. Bütün zamanda Osmanlı ahid-şikenlik edip bir düşmanının üstüne habersiz varmamıştır. İlk sulha aykırı bir iş edeni evvel elçiler ile nâmeler gönderip mudârâ [kin ve husumeti gizleyip görünürde dostluk] gösterir ve 'Vaktine hazır ol!' diye haber gönderir. Sonra deryâ gibi asker ile hangi düşman ise üzerine çekip intikam alır. Yohsa hanım eğer Osmanlı ve eğer vüzerâları evvel kendileri ahid-bozanlık etmemişlerdir. Hususan bizim Melek Ahmed Paşa vezirimiz han'ımla dost ve kardaş olup hiçbir tarafa hakaret nazarıyla bakar mı?" diye Tebriz hanının içini rahatlatacak haberler verdim. Ama fakir hana telâş elvermiş,

"Bu Van askerinden çaşıtlarım bir haber alabilmediler. Ben Güzelce Şahıma ne cevap vereyim?" diye serseri gezerken, Van'dan bir çaşıt daha gelip:

"Hanım müjde ki Van veziri kırdığı Bitlis hanı kaçmış imiş. Heze yine Bitlis'e gelmiş imiş. Yine askerle Melek Han o han üzere gitmededir" diye rahatlatıcı sağlam haber getirince, Han Kayıtmaz çaşıta 10 altın verip,

"Tiz yine sen gidip dahi ziyâde haber apara gelesen!" dedi. Çaşıt diz çöküp:

"İşte boynum, işte kılıcın, menim hurdelerimi ve türtüllerimi (erbezleri, hayalar) ve ciğer-köşelerimi garip komagilen. Kanı menim yâr-ı gârım Hudâdâd nice oldu sormazsan hey hanım" deyip çaşıt ağladı. Han:

"Söyle hey nâbekâr! (işe yaramaz, hayırsız)" deyince, Çaşıt:

"Hanım, Hudâdâd ile meni Van ordusunda çaşıttır diye dutup Melek vezirin serâperdesi önüne meni ve Hudâdâd'ı götürüp adı Melek kendi zâlim bizi söyledip men garibim diye diz çöküp bir Kur'ân suresi okuyup Fâtiha dedim. Hemen o Fâtiha berekâtıyla felekde Melek beni azat etti. Hudâdâd fakir meded imdad feryat derken Van hanı önünde kanlı cellat fakir Hudâdâd'a Hudâ'dan korhmadan bir hudayî kılıç ile urdu ki Hudâdâd fakirin kellesi feryat ederek yuvarlanıp Hudâ'ya hamd men kurtuldum. Belî hanım, mana min (bin) tümen ahça versen men bir dahi bu Van hanı devrinde Van'a çaşıtlığa gitmenem. Heze mende erlik ve hünerverlik kalmamışdır, vallâh ve villâh" diye yaka silkip yemin edince orada hazır olan bütün insanlar o meydanda gülmekten usları gidip dermansız kaldılar. *[303b]*

Yaratıcı'ya hamd olsun on ikinci günde şah eşiğinden yine bir eşik ağası ile şah yarlığı gelip Rumiye hanının ve hakirin elinde olan hüccetlerimizi getirdi. Tebriz hanıyla hakirin mektupları şahın eline erip şah yanında olan Ali Ağa'mıza şah hakiri sorup,

"Nemene kimesnedir, men anı bir kere Evliyâ aka namıyla Bağdad'dan Hemedan hanına geldi işittim. Bir kere Gence hanı yanında işitmişem. Şimdi mektubunu görmişem. Olmaya ki bu kişi Acem kişilerinden ola?" der. Ali Ağa:

"Şahım aslında Kütahyalıdır. Melek vezirimizin imamı ve musahibidir, vâlidesi tarafından paşamıza akrabadır. Ve Sultan Murad Han'ın yetiştirmesi çerağı ve hâfız-ı Kelâmullah'dır" diye hakiri Ali Ağa şaha güzelce anlatır. Şah:

"Rumiye hanı alçaktan 40.000 koyunu tahsil edip hâlâ Evliyâ ağa, hanın suçunu af rica etmiş." der. Hemen Ali Ağa fırsat bulup:

"Şahım ben dahi rica ederem." deyince derhal şah yarlığı yazılıp Tebriz divanına çapar (ulak) ile mektup gelip okundu,

Yazılan şah yarlığının sureti

"Evvel benâm-ı Hudâ, sâniyen Muhammed levlâk. Ol ki Rumiye hanı nâm bed-nâmı bî-nâm edem, deyü kayd u bend ile huzuruma getirüp ödün sınıhdırsam gerek idi. Rum akaları ricâ etmeğin cerâyim defterine af kalemi keşîde kılınup cümle emvâl [ü] erzâkın yine kendüye veresin ve tuğ, sancak, alem ve kös ü nefîr ü kerrenâyların alup hazineme gönderesin ve kendüyi azl-i ebed ve nefy-i beled edüp bin kamçı urup âzâd edesin" deyince bütün divan erbabı hamd edip fakir Rumiye hanını siyaset meydanına getirip tam 1.000 Kamber-i Ali kırbaçı vurup serbest bıraktılar.

Hakir yanına varıp hâlin hatırını sordum. Han Yaratıcı'ya hamd edip:

"Şükür olsun ki gözüm çıkarıp ödüm çıkarmadılar" diye hakire koynundan yedi kıt'a elmas taş, bir inci tesbih ve 1.000 altın verip,

"Dahi çok şey verirem" dedi.

Hemen o mahalde cerrahlar ve kan alıcı usta hekimler gelip hanın vücudunda olan kırbaç yaralarını hacamatlar edip şişeler çekip kanlar aldılar, mumyâ-yı kânîleri badem yağıyla içirip sanki hana tâze can verdiler.

Ol gün han ile veda edip hanı sürgün ettiler. Onlar da Rumiye tarafına gittiler.

Hakir yine Tebriz Şehri'nde Kayıtmaz Han ile zevk u safâya meşgul olup şehrin seçkinleriyle müşerref olurduk.

Gönül alan Tebriz Şehri'nin şehrengizinin tamamlanması

Daha önce 1057 [1647] tarihinde Erzurum'dan Nahşevan'a ve 40 adet şehri gezip Tebriz Şehri'ne (---) (---) Han asrında gelip (---) gün zevk ü şevkler ettiğimizde Tebriz Şehri'nin özellikleri gayet ayrıntılı olarak ikinci cilt Seyâhatnâme'mizde yazılmıştır, ona bakıla. Onun için burada bir daha anlatmayıp sadece geçtik. Zira her şeyin çok övülmesinde ve tekrarında fayda yoktur.

....................(14 satır boş)....................*[304a]*